

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Соколенко Ольга Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Члени редакційної колегії:

Алексєєнко І.Г., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Булат Є.А., доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Гошовський В.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дрозд В.Г., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, начальник 3-го відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

Корнякова Т.В., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Ліпінський В.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів

Макушев П.В., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський гуманітарний університет

Марченко О.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Мацей Борський, доктор філософії, декан факультету адміністрування та менеджменту, Університет Humanitas, Сосновець (Республіка Польща)

Мінченко С.І., доктор юридичних наук, професор, габілітований доктор правничих наук (Республіка Польща), начальник управління правового забезпечення економіки оборони, безпеки та санкційної політики, Департамент юридичного забезпечення Міністерства економіки України

Патеріло І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пиріг І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Сачко О.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Столітній А.В., доктор юридичних наук, професор, професор СК № 1 Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Тертишник В.М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін, Університет митної справи та фінансів

Хрідочкін А.В., доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет

Чабаненко М.М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Чаплинська Ю.А., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Шуба Б.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юзікова Н.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юрчишин В.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародної та кримінальної юстиції, Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий збірник містить статті, що висвітлюють питання з різних галузей права.
Видання розраховане на викладачів юридичних факультетів вищих навчальних закладів,
а також осіб, які цікавляться питаннями розвитку юридичної науки в Україні.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Зміст наукових праць не завжди збігається з точкою зору редакційної колегії.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet рішенням вченої ради
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Протокол № 4 від 21.12.2023 р.)**

Офіційний сайт: apnl.dnu.in.ua

Засновник: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції» є фаховим виданням категорії «Б»
на підставі Наказу МОН України від 9 лютого 2021 року № 157 (додаток 4)**

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази *Index Copernicus International* (Республіка Польща)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 23163-13003ПР
від 05.01.2018 р. видане Міністерством юстиції України

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ ТА ПРАВО, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-1>

Братасюк М. Г.,

*доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ПРАВНИЧОЇ ОСВІТИ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

PHILOSOPHICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF MODERN LEGAL EDUCATION AS AN URGENT PROBLEM

В статті висвітлюється проблема світоглядно-філософського виміру сучасної правничої освіти. Наголошено на необхідності інтенсифікації формування в майбутніх правників сучасного гуманістичного світогляду, європейського правового мислення. Ця проблема особливо актуальна для сучасної України, яка поки що не пододала, успадкованого від попередньої тоталітарної епохи, державоцентристського підходу до права, який ще часто простежується як в правничій освіті, так і на практиці. Наголошено, що зміна типу праворозуміння з легістського на юснатуралістичний є вимогою сьогодення. Ці зміни треба робити, використовуючи українську правову традицію, її ціннісно-сміслову наповнення.

Проблема інтенсифікації формування сучасного правового мислення та світогляду у майбутнього покоління правників особливо необхідна сьогодні, коли Україна має докорінно реформувати правову сферу, бо ж, якщо реформатори не готові виконати це завдання, то реформування провалиться, як це відбувається нині. Реформування правової сфери не може вичерпуватися інституційними та законодавчими змінами, як видається нинішнім реформаторам. Акцентовано, що необхідні глибинні, докорінні зміни світогляду та мислення правника.

Стверджується, що формування сучасного правового світогляду та мислення має відбуватися з акцентом на антропоцентричний та аксіологічний підхід, який і є, по суті, гуманістичним. Він має постати на місці державоцентризму, який ще донині простежується в українській правничій освіті.

Ключові слова: *філософсько-правове знання, правовий світогляд, правове мислення, людиноцентристський підхід, державоцентристський принцип, права людини, загальнолюдські цінності, національна правова традиція.*

The article highlights the problem of the worldview and philosophical dimension of modern legal education. The need to intensify the formation of a modern humanistic worldview and European legal thinking among future lawyers is emphasized. This problem is especially relevant for modern Ukraine, which has not yet overcome the state-centric approach to law inherited from the previous totalitarian era, which is still often traced both in legal education and in practice. It is emphasized that the change of the type of legal understanding from legalistic to justnaturalistic is a requirement of today. These changes should be made using the Ukrainian legal tradition, its value and semantic content.

Reforming the legal sphere cannot be limited to institutional and legislative changes, as it seems to today's reformers. It is emphasized that deep, radical changes in the worldview and thinking of a lawyer are needed.

The problem of intensifying the formation of modern legal thinking and worldview among the future generation of lawyers is especially necessary today, when Ukraine has to radically reform the legal sphere, because if reformers are not ready to fulfill this task, the reform will fail, as it is now. Reforming the legal sphere cannot be limited to institutional and legislative changes, as it seems to today's reformers. It is emphasized that deep, radical changes in the worldview and thinking of a lawyer are needed.

It is argued that the formation of a modern legal worldview and thinking should take place with an emphasis on the anthropocentric and axiological approach, which is, in fact, humanistic. It should take the place of state-centrism, which can still be traced in Ukrainian legal education.

Key words: *philosophical and legal knowledge, legal worldview, legal thinking, human-centered approach, state-centric principle, human rights, universal values, national legal tradition.*

Актуальність теми дослідження. Сучасна епоха вимагає від українського суспільства напруження не лише фізичних, але й інтелектуальних та духовно-душевних сил для вирішення низки життєво важливих завдань. Окрім фізичного спротиву агресорові, необхідний і інтелектуально-духовний спротив, і в цьому плані перед українськими правниками також постала низка завдань. Одна із них – осучаснити правничу освіту, яка досьгодні розвивається, в значній мірі, на державоцентричних засадах, залишених у спадок радянською епохою, формувати в українських студентів-правників сучасне європейське правове мислення, гуманізувати її, ствердивши людиноцентричні засади. Це необхідно зробити і з огляду на агресію Росії проти України – мовиться про тотальне порушення прав людини, про військові злочини проти українців, які є масовими. Оскільки основи правового світогляду та мислення формуються, як правило, на перших курсах правничої спеціальності, то саме філософія права, яка має предметом людину (а не державу!) в праві, є галуззю знання, яка може посприяти вирішенню цієї проблеми. Проте, досьгодні ця галузь знання, не стала нормативною дисципліною для майбутніх правників, деє вивчають якісь її «елементи», деє вона є факультативом, а деє її взагалі не вивчають. Необхідно також посилити національно-патріотичний вимір правничої освіти, формуючи українського правника, що мислить себе невід’ємною частиною свого народу. Для цього необхідно значно більше в освітньому процесі апелювати до національної правової традиції, зокрема до ціннісно-сислового виміру її. Інтенсифікація дослідження зазначених проблем нині на часі.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Низка аспектів зазначених вище проблем знайшли своє висвітлення переважно у філософсько-правових розробках таких авторів як: В. Братасюк, С. Головатий, В. Градова, А. Кучук, В. Кравець, М. Костицький, Л. Парашук, А. Романова, С. Ромашкін, А. Шевцова та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11]. В їх роботах досліджено специфіку філософсько-правового знання, його гуманістичний вимір; дано характеристику легістському підходу до права та юснатуралістичному; висвітлено окремі

аспекти питання природних прав людини та їх захисту; розкрито значимість сучасного правового мислення для правового розвитку; піднято проблему правового реформування в сучасній Україні, його неефективності тощо. Проте до проблеми реформування сучасної правової освіти, підсилення її світоглядно-філософського підґрунтя увага науковців-правників поки що була недостатньою, тому потребує значно більше їх зусиль.

Мета дослідження. На підставі дослідження наукових джерел висвітлити необхідність підсилення світоглядно-філософського підґрунтя в сучасній українській правничій освіті, формування сучасного гуманістичного мислення в майбутніх правників.

Виклад основного матеріалу. Нинішня російсько-українська війна добре засвідчила, що вона є боротьбою світоглядів: з одного боку – збанкрутілого, кадебістського, вчорашнього, ґрунтованого на насильстві та підкоренні, носіями якого є рашисти на чолі з Путіним, з іншого боку – це світогляд європейський, гуманістичний, демократичний, ґрунтований на загальнолюдських цінностях, який властивий сучасним українцям. Звісно, далеко не всі українці мають сучасний європейський світогляд. І далеко не всі правознавці, і це, звісно, впливає і буде впливати на побудову правової держави, євроінтеграцію, реалізацію принципу верховенства права тощо

Проблема світоглядно – філософських засад правничої освіти активно дискутувалася на поч. 90-х років минулого століття. Здавалося, що інтелектуальна реформа в правовій сфері загалом, а і правничій освіті найперше, неминуче відбудеться, і філософія права займе чільне місце серед інших теоретичних дисциплін. Проте, по мірі того, як стара законницька доктрина адаптовувалася до українських пострадянських реалій, філософсько-правова галузь знання почала переживати занепад із-за втрати інтересу до неї з боку вищої школи. Зрозуміло, що філософія права – складна галузь знання, вона вимагає певного рівня і філософського знання, і правничого, а в наших правників таке поєднання цих різновидів підготовки зустрічається не часто. Теоретики права не дуже охочі здійснити цю перепідготовку, тому найчастіше вибирають своєрідний мікс із теорії права

та якихось «елементів» філософії права, як, напр., в ЛНУ імені Івана Франка. На жаль, наша правнича освіта залишається і тепер державоцентричною, про що свідчить також набір дисциплін, що читаються на молодших курсах правничої спеціальності: «Теорія держави та права», «Історія держави та права», «Історія вчень про державу та право», «Історія держави та права зарубіжних країн» тощо. Вже в назвах цих дисциплін закладено ідею невід'ємності права від держави, назвам дисциплін відповідає їх зміст. Тому у майбутніх правників, хочуть вони того, чи ні, формується державоцентричний світогляд та такі ж стереотипи мислення – воно постає законницьким, а не правовим, так само, як і світогляд. Жодної дисципліни, яка показала б студентам право як невід'ємне від людини, розкрила б його люднобуттєві витoki, його людинотворчу місію, гуманістичну суть тощо в навчальних планах просто немає.

Саме філософія права як світоглядна галузь знання може дати студентам можливість побачити, що правове життя залежить від світогляду людини, від певного розуміння права, ціннісної шкали – це проблема основних типів праворозуміння: законницького (легістського) та природно-правового (юснатуралістичного). Тема праворозуміння є фундаментальною, оскільки вона закладає підґрунтя для сучасного трактування права як духовно-культурного феномена, форми буття загальнолюдських цінностей [3; 8; 9; 12]. Таке розуміння права можливе в контексті природно-правового підходу, і воно відповідає демократичному способу життя, демократичним принципам і цінностям. Законницький тип праворозуміння є сукупністю базових ідей, положень, принципів категорій, які стверджують вищість державної влади над людиною, заперечують людину як ядро, основний принцип правового життя, природні права людини, ототожнюють право та закон тощо. Цей світогляд та мислення успішно використовували і використовують різні авторитарні та диктаторські режими, в т.ч. радянський і путінський сьогодні [12].

Ця тематика дуже важлива з огляду на те, що кожний тип праворозуміння – це цілий світогляд, в рамках якого теоретично-світоглядно формується ціла «імперія права» (Р. Дворкін):

в контексті юснатуралістичного підходу створюється певний образ права, образ людини в праві, різних його складових: правової свідомості на противагу законницькій, правових відносин на противагу законницьким, правова відповідальність на противагу законницькій, правопорушення на противагу законопорушення, захист права на противагу захисту закону, його «букви» тощо. Природно-правовий світогляд пов'язує право з людиною, культурою, духовністю, мораллю, природою, Всесвітом, Богом. Це глибоко гуманістичний світогляд і мислення, і в цьому його найбільша перевага [1; 3; 4; 8; 9; 12].

В руслі законницького підходу все навпаки – теоретично створюється також ціла «імперія закону»: держава, влада, нормативний акт, «буква закону», дисципліна, порядок, законпорядок, відповідальність тощо постають основними цінностями для легіста. Легізм орієнтований також на негативний образ людини – вона нерозумна, агресивна, неслухняна, неконтрольована, тому потребує опіки з боку державної влади, яка все знає і «обдаровує» людину, «надаючи» їй ці права. Це законницький нормативістський світ, в якому людина знаходиться на периферії, постає об'єктом маніпуляцій державної влади, жодної цінності вона не складає. Природні права легізм не визнає, концепту «природного права» в його контексті не існує. Небезпека законницького підходу полягає в тому, що він, будучи репресивним світоглядом, формує на практиці такий же репресивний порядок життя.

Якщо зважити, що правова діяльність, як і будь-яка інша, здійснюється з участю світоглядного виміру, різних світоглядних компонентів, то стає зрозумілим, що саме сучасний гуманістичний світогляд (а ним є природно-правовий) має бути програмним орієнтиром для українського правника. Світогляд – це програма, орієнтири, засади діяльності для людини. Правовий світогляд не є в цьому плані винятком. Кожний правник є носієм певних поглядів, ідей, переконань, прагнень, цінностей, ідеалів тощо. Його світогляд має відповідати епосі, часові, який переживає суспільство. Він має відчувати дух цього часу, людей, які розраховують на захист ним своїх прав та інтересів. В сучасній Україні відбувається появив-

ся українець нового типу – людина ринкового суспільства, із розвиненим почуттям людської та особистої гідності, яка хоче поваги до себе, своїх прав та свобод з боку інших громадян та з боку державної влади особливо. Вона не хоче бути об'єктом владних маніпуляцій. Вона хоче державної влади, яка є партнером, а не наглядачем [13].

Якщо наш правник буде носієм державоцентричного світогляду, він своєю діяльністю сприятиме творенню законницького простору, де людина і право не займають належного їм місця. Тому українська правнича освіта має сьогодні перебудуватися саме в напрямку підготовки не просто фахівця-закознавця, як вона працює нині, а в напрямі підготовки справді знавця права, реального правника, який не ототожнює права і закону, «духу права» із «буквою закону», а виводить норму з принципів права, а «дух права» вивисує над законом; не ототожнює принцип законності із принципом верховенства права, а мислить перший принцип частиною змісту верховенства права і то при умові, що закон є правовим, а не замовленим; мислить людину не на периферії правової системи, а її ядром, сприймає реально як найвищу цінність тощо; мислить право як форму буття загальнолюдських цінностей, а не як систему правил, створених державною владою, а тому загальнообов'язкових до виконання, Він розуміє, що право цінне не тому, що примушує і карає, а тому, що стверджує і захищає у відносинах суб'єктів права основні загальнолюдські цінності, які є фундаментальними підвалинами людського буття, поза якими повноцінна людина просто не відбудеться [6; 14]. Правник, на відміну від закознавця, знає, що право творить людину в прямому сенсі слова: людина, яка постійно відчуває повагу до своєї людської, громадянської, особистісної тощо гідності, живе в умовах справедливого ставлення до себе з боку інших суб'єктів права та державної влади, піде на правопорушення хіба у винятковому випадку. І навпаки: усіяка зневага до людини, її безправ'я, несправедливі умови життя тощо штовхнуть її на злочини значно швидше.

Правник не буде відділяти права від моралі, шукати відмінності, з усіх сил відмежовувати їх, як це робить легіст, а навпаки, – він розу-

міє, що в основі права і моралі знаходяться ті ж самі загальнолюдські цінності, лише у права дещо більше, можливо, засобів їх ствердити і захистити. Він знатиме, що і мета у них одна і та ж – це людина, її життя і гідність, яких вони мають захищати.

І ще один важливий момент, на якому хочеться наголосити – український правник має відчувати себе і бути громадянином своєї держави, частиною свого народу, мислити себе невід'ємним від них. Не секрет, що у нас донині зберігся стереотип правника-закознавця, який чомусь мислить себе «особливим», почасти вивисує себе над співгромадянами, огортає себе ореолом недоторканності тощо. На жаль, наше суспільство не ствердило поки що світогляду, в якому громадяни і влада є партнерами, а, оскільки закознавець і є здебільшого представником влади, то цей стереотип донині експлуатується. А це свідчення недопрацювання в світоглядному плані правничої освіти. Це неприпустимо в демократичному суспільстві, а стосовно правника особливо.

В цьому аспекті, мабуть, значно більше треба звертатися до нашої національної правової традиції в плані засвоєння її ціннісно-смыслового наповнення. Вивчення ціннісно-смыслового виміру української національної традиції дасть студентам можливість побачити, які цінності були важливими для нашого народу в різні історичні періоди і як їх стверджували і захищали. Це дає розуміння також тих правових смислів, які українці вкладали в різні правові феномени – це дозволить використати цю правову спадщину у нинішньому правовому реформуванні. Вивчення національної правової традиції в зазначеному ракурсі дасть можливість показати її різочу відмінність від російської традиції, впливи якої на нашу правову історію були дуже істотними. Досліджуючи нашу національну правову традицію, ми побачимо, що вона є юснатуралістичною, на противагу російській законницькій традиції [10; 11].

Як підкреслюється в наукових джерелах, українцям уже в епоху княжої України було властиво вкладати у зміст права такі смисли як: повага до людського життя, людської гідності, справедливість у людських відносинах, справедливий судовий розгляд, ідея спільного блага, милосердя, добро, добросовісність,

істинність тощо [4; 10; 11]. Ці смисли ми знаходимо в пам'ятках того часу: творі митрополита Іларіона «Слово про закон і благодать», «Руській правді», творах Данила Заточника та Іоана Многогрішного, «Повчанні Володимира Мономаха своїм дітям» та ін., а також у таких формах тогочасного права як правові звичаї та договори [4; 15]. Це ж смислове наповнення розвиває наш народ в епоху пршого національного Відродження, в філософії права професорів КМА, в українській правовій філософії XIX–XX ст. В епоху окупації України Російською імперією українська юснатуралістична парадигма руйнується, знищується і замість неї українцям насаджується російська імперська законницька парадигма, яка була властива і радянській епосі. В ній на передній план виходять такі цінності та смисли як: абсолютна цінність імперської держави, її влади та закону, норми, дисципліни, законопорядку, відповідальності тощо. Ніякого природного права та невід'ємних природних прав людини для українців не передбачалося. Це державоцентричні цінності та смис-

ли, діаметрально протилежні цінностям та смислам гуманістичної української правової традиції [15].

Висновки. Узагальнюючи сказане вище, можемо констатувати, що сучасній українській правовій освіті необхідно підсилити світоглядно-філософський вимір, що зумовлено: необхідністю ствердження і розвитку гуманістичної правової доктрини, увідповідненої демократичним цінностям – легістська доктрина, в руслі якої ще в значній мірі розвивається правнича освіта, з ними розходиться; євроінтеграційними прагненнями українців; необхідністю розмежування української правової традиції та російської і, отже, осмислення майбутніми правниками національної унікальності українського права; необхідністю використання в нинішньому правовому реформуванні надбань національної правової традиції в ціннісно-смисловому вимірі. Формування сучасного світоглядно – філософського підґрунтя правничої освіти – це вимога часу у світі, в якому відбувається жорстока світоглядна боротьба.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Братасюк В.М. Правосуб'єктність індивіда в легістській доктрині. *Держава та регіони. Науково-виробничий журнал. Серія: Право.* 2018. №3 (61). 200 с. С. 196–200.
2. Братасюк В.М. Реформування правової системи України в контексті європейських інтеграційних процесів: специфіка прояву інтелектуальної традиції. Розвиток вітчизняних правових інститутів в умовах демократичних процесів: монографія. /В.Д. Гвоздецький, О.Г. Мурашин, О.О. Дульський, С.Г. Благовісний, Е.А. Писарева, О.В. Чернецька та ін. За заг. ред. М.Г. Патеї-Братасюк. – Київ, 2010. С. 44–66.
3. Головатий С. П. Верховенство права : ідея, доктрина, принцип : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.01 – «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень». К., 2009. 44 с.
4. Градова В.Г. Ідея верховенства права в українській правовій традиції: дис. ...к.ю.н.: 12.00.12. Київ, 2013. 251 с. <https://mydisser.com/en/catalog/view/6/825/13423.html>
5. Костицький М. Про позитивізм як методологію юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2014. № 2. С. 4–9.
6. Кучук А.М. Принципи права: еkleктизм вітчизняної юридичної парадигми. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичні та практичні виміри.* М.-ли міжнародної науково-практичної конференції (25–26 квітня 2018 року, м. Суми). Суми, 2018. 280 с. С. 244–246.
7. Парашук Л. Філософсько-світоглядні засади творення правової норми. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2018. № 5. С. 24–27.
8. Романова А. С. Буття людини: природно-правовий зміст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: *Юридичні науки.* 2016. № 850. С. 570–571;
9. Ромашкін С. Типи правоїзнання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12. Харків, 2008. 23с.
10. Шевцова А. Відродження та розвиток національної правової традиції як засада правового реформування сучасної України. *KELM (Республіка Польща).* № 4 (32) vol. 2. 2020. С. 203–209.
11. Шевцова А.В. Значимість гуманістичних смислів української правової традиції для правового реформування сучасної України. *Філософські, психологічні та методологічні проблеми права.* М.-ли УІІІ Всеукраїнської наук.-теорет. конф. 26 листопада 2020 року. Київ, С. 305–309.

12. Патеї-Братасюк М.Г. Антропоцентрична філософія права. Київ, 2010. 395 с.

13. Братасюк М. Братасюк В. Грищук О. Сучасний українець як соціальний тип людини: прагнення гідності та «політика скривдженості» (Ф.Фукуяма) *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022 № 12; С. 518–521. офіційний сайт – www.lsej.org.ua.

14. Bratasiuk M, Yaremko O. The Rule of Law as a Principle of legal meaning: europeanian and ukrainian experience *PNAP (Польща)* Т. 57. № 2. 2023. С. 131–139.

15. Шевцова А.В. Співвідношення права та закону в українській правовій традиції. Дис. ...доктора філософії : спеціальність 081 – право. Київ, 2024. 233 с.

Єгоров А. Є.,

*аспірант кафедри теорії держави і права, конституційного права
та державного управління юридичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

СУДОВА ПРАКТИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ, АНГЛОСАКСОНСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВИХ СІМЕЙ

JUDICIAL PRACTICE AS A SOURCE OF LAW: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONTINENTAL, ANGLO-SAXON AND UKRAINIAN LEGAL FAMILIES

У науковій статті наведено порівняльний аналіз поняття «судова практика» та місця судової практики у якості джерела права в романо-германській, англосаксонській та українській правових сім'ях. Наукова стаття має на меті визначити, перш за все, особливості визначення поняття «судова практика» в вищевказаних правових сім'ях та, у подальшому, розглянути спільні та відмінні риси між місцем судової практики у якості джерела права у кожній з цих правових сімей. Зокрема, різноманітні підходи до визначення поняття «судова практика» в українській науковій літературі, особливості даних підходів, а також визначення найбільш обґрунтованого з них. При цьому, не в усіх випадках загальнотеоретичне розуміння поняття «судова практика» буквально збігається зі своїм змістовним наповненням категорії «юридична практика», що співвідноситься з нею у якості видового та родового поняття.

Також наукова стаття ставить на меті проведення більш глибокого розгляду та аналізу проблемних моментів в українському національному законодавстві, які виникають при запозиченні елементів романо-германської та англосаксонської правових сімей і, як наслідок, запозичення і підходів до визначення судової практики. Відповідно, основними методами проведеного дослідження стали методи аналізу, моделювання та прогнозування. Основну увагу зосереджено не на питаннях, які врегульовані чинним законодавством України, а здебільшого на доктринальних та загальнотеоретичних підходах до судової практики, включаючи зарубіжні наукові думки.

Слід окремо зазначити, що дана наукова стаття базується не лише на аналізі виключно теоретичних напрацювань української наукової думки, а й з урахуванням необхідності посилення її актуальності також розглядаються й праці зарубіжних вчених, судові рішення.

Отримані результати, описані в даній статті, дозволяють розглянути сучасні підходи до визначення поняття «судова практика», відповідно, покращити її застосування у якості джерела права в українській правовій сім'ї. Разом з цим, можливості для проведення подальших досліджень залишаються відкритими.

Ключові слова: *судова практика, судові рішення, судовий прецедент, судовий розсуд, інтерпретаційна функція, правова доктрина, правотворча функція.*

The article provides a comparative analysis of the concept of "case law" and the place of case law as a source of law in the Romano-Germanic, Anglo-Saxon and Ukrainian legal families. The purpose of the article is to identify, first of all, the peculiarities of the definition of the concept of "case law" in the above legal families and, subsequently, to consider the common and distinctive features between the place of case law as a source of law in each of these legal families. In particular, the various approaches to the definition of the concept of "court practice" in the Ukrainian scientific literature, the peculiarities of these approaches, and the determination of the most reasonable one. At the same time, not in all cases, the general theoretical understanding of the concept of "judicial practice" literally coincides with the content of the category of "legal practice" which is correlated with it as a specific and generic concept.

The purpose of this article is also to provide a more in-depth consideration and analysis of the problematic issues in Ukrainian national legislation which arise when borrowing elements of the Romano-Germanic and Anglo-Saxon legal families and, as a result, borrowing and approaches to the definition of judicial practice. Accordingly, the main methods of the study were analysis, modeling and forecasting.

The main focus is not on the issues regulated by the current legislation of Ukraine, but mainly on doctrinal and general theoretical approaches to case law, including foreign scientific thought. It should be noted separately that this research article is based not only on the analysis of exclusively theoretical developments of Ukrainian scientific thought, but also, given the need to enhance its relevance, the works of foreign scholars and court decisions are also considered.

The results described in this article make it possible to consider modern approaches to the definition of the concept of "judicial practice" and, accordingly, to improve its application as a source of law in the Ukrainian legal family. At the same time, opportunities for further research remain open.

Key words: *judicial practice, court decisions, judicial precedent, judicial discretion, interpretive function, legal doctrine, law-making function.*

Вступ. Внаслідок здобуття Україною незалежності у 1991 році та подальшого прийняття Конституції України у 1996 році Україна обрала шлях подальшої побудови демократичної соціальної та правової держави, закріпивши дане завдання безпосередньо в ст. 1 Конституції України [1]. Для реалізації поставленої мети було закріплено ряд конституційних принципів, один з яких має ключове значення для побудови правової та демократичної держави – гарантований ст. 8 Конституції принцип верховенства права. Визначення поняття «верховенство права» дав Конституційний Суд України – так, у Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 [2] Конституційний Суд України зазначив, що верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Цікавим є те, що Конституційний Суд України не обмежив прояви принципу верховенства права лише нормативно-правовими актами законодавства, а й зазначив про наявність інших соціальних регуляторів, до яких відніс норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства [2]. Тобто, Конституційний Суд України фактично дозволив використання інших соціальних регуляторів, перелік яких не є вичерпним, для забезпечення принципу верховенства права. До такого переліку цілком справедливим буде віднесення судової практики та судових прецедентів як результатів правозастосовної діяльності.

Відповідно, принцип верховенства права не є можливим без існування судової гілки влади та забезпечення незалежності її функціонування. Активна діяльність судової гілки влади виражається в формуванні судової практики, що значним чином впливає на розвиток та оновлення національної правової сім'ї. Власне судова практика та процес її створення у якос-

ті загальнотеоретичних категорій були предметом досліджень багатьох теоретиків права, що обумовлюється, в першу чергу, особливим значенням судової практики у якості структурного елементу юридичної практики, а також роллю судової практики в процесі становлення і подальшого розвитку правової сім'ї в державі. Зокрема, судова практика сприяє захисту публічних та приватних інтересів особи (як фізичної, так і юридичної), задоволенню інтересів та є індикатором змін в суспільстві. Як наслідок, ретельний розгляд сутності судової практики у якості явища правової реальності є вкрай важливим.

Розгляд проблеми визначення поняття «судова практика» та наповнення даного поняття змістом здійснювався як в українській, так і в зарубіжній науковій літературі – так, окремі аспекти висвітлені в наукових працях К. Понтера, Ж.-Л. Бержеля, Р. Давида, М. Гредескула, А. Жалінського, Ф. Зеккера, М. Коркунова, М. Козюбри, П. Рабіновича, М. Марченка, Л. Еннекцеруса, Т. Хартлі. Крім цього, дане правове явище розглядалося й в наукових дослідженнях С.С. Алексеєва, П.О. Гук, Є.П. Войтовича, В.О. Крижана, М.В. Мазур, О.М. Коростелкіна, Б.В. Малишева, А.О. Петруніна, Н.В. Несторова, Д.Ю. Хорошковська, Н.Д. Слотвінська, С.В. Шевчука та інших.

Матеріали даних наукових праць було частково використані при написанні даної наукової статті. Зокрема, наведені вище наукові праці переважно підтримують тезу про перехідний характер української правової сім'ї, який схиляється до романо-германського типу правової сім'ї. Враховуючи те, що в Конституції України було закріплено норми про європейську та євроатлантичну інтеграцію, вченими висловлюється припущення, що українська правова сім'я буде інтегрована до складу континентальної правової сім'ї після завершення реформ правового та політичного характеру. Як наслідок, науковцями зроблено акцент на дослідженні судової практики в державах континентальної правової сім'ї, тоді як власне

дослідження переважно здійснювалися в рамках характеристики інших елементів континентальної правової сім'ї.

Крім цього, можна також зазначити про відсутність єдиного підходу до характеристики поняття «судова практика», оскільки вченими надаються різноманітні визначення для даного терміну:

– судова практика визначається у якості всієї судової діяльності або, у більш вузькому значенні, у якості здійснення органами судової влади діяльності з правосуддя;

– судова практика визначається у якості об'єктивного досвіду, який сформувався внаслідок застосування права при вирішенні конкретних судових спорів;

– судова практика визначається у якості результатів або підсумків суддівської діяльності, які побудовані на досвіді та суддівському розсуді;

– судова практика визначається у якості аналізу та узагальнення результату судової діяльності.

Як видно із даних визначень, проведені наукові дослідження характеризуються відсутністю єдиного підходу до розуміння поняття «судова практика», а отже потребує подальших доктринальних досліджень. Крім цього, як вже було зазначено, безпосередньо питання порівняльного аналізу судової практики в континентальній, англосаксонській та українській правових сім'ях залишається недостатньо розкритим.

Мета наукової статті. Метою наукової статті є розгляд поняття «судова практика» та її використання у якості джерела права в межах континентальної, англосаксонської та української правових сімей, а також здійснення порівняльного аналізу виділених підходів.

Виклад основного матеріалу наукової статті. Першочергово та у відповідності до поставлених завдань наукового дослідження слід розглянути поняття терміну «судова практика». Даний термін може розглядатися в науковій літературі як у широкому, так і у вузькому значеннях. Зокрема, в наукових працях С.В. Шевчука поняття «судова практика» визначається у якості всієї діяльності органів судової влади, що знаходить своє втілення у прийнятті юридичних актів (розгляд терміну в широкому

змісті), а також створення певних правових положень нормативного характеру [3].

Разом з цим, подібний підхід до визначення терміну «судова практика» в широкому сенсі практично ототожнює її з суддівською діяльністю в цілому, тоді як вузький підхід охоплює лише окремі аспекти такої діяльності, пов'язані з ухваленням судових рішень. Такий підхід не є найбільш повним та потребує ряду уточнень. В той же час, віднесення до складових судової практики суддівської діяльності щодо узагальнення і аналізу інших судових рішень є спірним, з урахуванням того, що така діяльність нерідко перебуває за межами діяльності з правосуддя та має іншу мету – проведення систематизації ухвалених рішень в певній категорії спорів, що саме по собі юридичних наслідків не породжує.

У свою чергу, М.В. Мазур стверджує, що поняття «судова практика» в його широкому сенсі включає як будь-яку діяльність судової влади з розгляду та вирішення конкретних судових спорів, так і накопичених в рамках такої діяльності соціально-правовий досвід. У вузькому сенсі судова практика включає лише другу складову – соціально-правовий досвід [4, с. 9].

Існують й інші точки зору на визначення поняття «судова практика», точніше, щодо розуміння результату як одного зі складових елементів судової практики. Зокрема, Хорошківська Д.Ю. визначає поняття «судова практика» у якості синергії діяльності судів та правосуддя в цілому, яка виражається в нових правових положеннях, створених судовою владою та зафіксованих у конкретних судових рішеннях та/або в інших актах зі сукупності однорідних конкретних судових справ [5, с. 8]. Відповідно, за такого підходу у якості складових судової практики можна виділити суддівську діяльність та результати такої діяльності.

Також наявна і альтернативна точка зору на судову практику у вузькому розумінні – її визначають у якості певного прийому або способу вирішення окремих категорій справ, внаслідок чого органами судової влади в публічно доступній формі створюються нові загальнообов'язкові правові положення, які заповнюють, доповнюють, замінюють існуючі норми права з метою їхнього подальшого

використання невизначеним колом суб'єктів правовідносин.

Вчений Малишев Б.В. відстоює точку зору про те, що поняття «судова практика» є виключно результатом діяльності суду. Науковець зауважує, що правове явище та судова практика мають багато спільного, зокрема:

– обидва твердження є суб'єктивним різновидом юридичної практики;

– обидва твердження виступають у якості сукупності формально визначених приписів загального характеру, які є усталеними, виникають і формуються в процесі застосування судами норм законодавства з неоднозначним тлумаченням або при заповненні прогалин у праві;

– правові явища впливають як наслідок прийняття рішень судів по різних категоріях справ, а також в роз'ясненнях судових органів вищого рівня, тоді як судова практика є результатом конкретизації норм права судовими органами чи заповнення судом прогалин у праві шляхом застосування аналогії закону чи аналогії права;

– правові явища та судова практика можуть набути юридичної сили у разі їхнього визнання або схвалення судовими установами найвищого рівня, включаючи випадки відступу від попередньо сформованих правових положень [6, с. 23, 26].

Відповідно, погляд Малишева Б.В. зводиться до усталених правових положень, створених судовими органами у своїх рішеннях з підстав заповнення прогалин в нормах права, тобто судова практика є фактично конкретизацією правових норм. Поряд із цим, Н.Д. Слотвінська стверджує, що судовою практикою є певний результат судової діяльності, який існує в конкретному виді судочинства та базується на суддівському розсуді, закріплений в судовому акті та який містить певні тлумачення права, правові позиції та висновки, що є обов'язковими для судів нижчих інстанцій. При цьому, Н.Д. Слотвінська зауважує, що судова практика судів касаційних інстанцій може виступати у якості джерела права лише в тому разі, коли в ній містяться роз'яснення положень певних нормативно-правових актів, сформульовані нові правила матеріального або процесуального характеру [7, с. 10].

Дане твердження Н.Д. Слотвінської, на думку автора, є найбільш правильним та коректним визначенням судової практики з-поміж усіх попередньо наведених, оскільки у якості судової практики розглядаються сформульовані судом правові позиції як нормативного, так і правозастосовного характеру. В той же час, ряд правників також відносять до обов'язкової складової судової практики і таке поняття як «судовий розсуд»:

– Д.Ю. Хорошковська розуміє судовий розсуд у якості делегованих суду повноважень вирішувати судову проблему на підставі діючого формального права з урахуванням конкретних обставин цієї справи [5, с. 8];

– П.В. Куфтирєв вважає, що суддівський розсуд або дискреція є вихідним принципом здійснення правосуддя, який полягає в гарантуванні суб'єкту правозастосування (судді) повноважень щодо обрання найбільш оптимального варіанту вирішення правового питання, у відповідності до нормативно визначених меж, цілей та засад права [8, с. 8];

– М.Д. Савенко вважає, що у якості суддівського розсуду слід розглядати інтелектуальну діяльність, яка спрямована на об'єктивне та неупереджене вирішення спірних питань, які виникають у судочинстві або виступають предметом розгляду у випадках, не врегульованих законом [9].

Тепер слід перейти до розгляду ролі судової практики в романо-германській правовій сім'ї. В континентальній правовій сім'ї основною функцією судової практики є правозастосовна функція. В романо-германській правовій сім'ї застосування права є особливою формою реалізації права, яка здійснюється уповноваженими на це суб'єктами правовідносин та оформлюється в конкретних нормативних або індивідуальних актах. Разом з цим, власне застосування права є важливим для розуміння сутності судової практики в даній правовій сім'ї, оскільки якщо законодавчі органи створюють в правовій сім'ї загальні правила поведінки, то судові органи виступають у якості органів застосування такого права. Саме судовий орган уповноважений законом на втілення в життя правових норм, їхню реалізацію в конкретних судових спорах для максимального забезпечення прав та інтересів сторін-учасників судового процесу.

Доволі цікавим є погляд на можливість наділення суду в континентальній правовій сім'ї правотворчою функцією, враховуючи те, що судова правотворчість, як правило, заперечується та законодавчо не закріплюється. На законодавчому рівні вважається, що судовий орган може лише тлумачити існуючі норми права та застосовувати їх до конкретного спору, а не створювати нові норми поведінки. Поряд із цим, щодо цього погляду існують ряд застережень:

– Якщо розглядати французьку правову сім'ю, то слід звернути увагу на панівну концепцію правозастосування, яка існує ще з часів Великої Французької революції. Зокрема, у відповідності до ст. 5 Цивільного кодексу Франції суду заборонено ухвалювати рішення у формі норм загального характеру;

– На відміну від французької правової традиції, німецька наділяє суддів значно більшою роллю в правотворчій діяльності, включаючи функції розвитку та оновлення права, які включають надання судам повноважень щодо створення права, хоча й в доволі обмеженому форматі. Як наслідок, можна вважати, що німецька правова сім'я в частині наділення суддів правотворчою функцією має гібридний характер у порівнянні з англійською або французькою правовими сім'ями. Крім цього, німецька правова сім'я визнає необхідність наведення правових обґрунтувань в прийнятих суддями рішеннях, зокрема доволі частими є посилання на ухвалені раніше судові рішення, які, однак, не мають обов'язкової сили у якості прецедентних. Єдиний виняток становлять рішення Федерального конституційного суду;

– Також судовий прецедент у якості джерела права офіційно визнається в Швейцарській Конфедерації. В той же час, судді за будь-якого випадку заборонено виходити за встановлені швейцарськими правовими доктринами та судовими прецедентами межі.

Особливо важливою є правотворча діяльність судової влади при заповненні прогалін у прийнятих законах. Така особливість є типовою для континентальної правової сім'ї, оскільки законодавство не спроможне швидко прилаштуватись до зміни суспільних правовідносин та створити ідеальний механізм правового регулювання, який би не допуслав

множинних тлумачень. Крім цього, в процесі правозастосування суди виконують інтерпретаційну функцію, оскільки безпосередньо нормативно-правові акти (на відміну від актів індивідуальної дії) мають абстрактний характер та встановлюють загальні правила поведінки.

Отже, для формування цілісного та повноцінного уявлення про зміст права в континентальній правовій сім'ї самих лише знань про норми права недостатньо, оскільки окрім законодавчих норм право включає в себе, серед інших, і «вторинні правові джерела», що формуються судовою практикою внаслідок тлумачення судами норм права, розширенню або звужуванню змісту даних норм. Відповідно, можна стверджувати, що в деяких випадках правозастосовна та інтерпретаційна функція судів в континентальній правовій сім'ї набуває ознак правотворчої.

Незважаючи на це, слід завжди мати на увазі те, що романо-германська правова сім'я не виділяє правотворчу функцію у якості основної функції судової практики, а діяльність суду не може бути спрямована на створення нових норм права. Проте в романо-германській правовій сім'ї можливий і прямиий вплив на законодавчі норми з боку судової влади – так, спеціально уповноважені органи конституційної юрисдикції, у ролі яких переважно виступають конституційні суди держав, можуть здійснювати заходи попереднього та наступного конституційного контролю за правовими нормами, включаючи визнання норм неконституційними та фактично скасовуючи їх. Однак і в такому разі конституційні суди не можуть створювати нових норм права, вони лише уповноважені контролювати конституційність існуючих правових норм. Крім цього, діяльність конституційних судів суттєво відрізняють від діяльності судів загальної юрисдикції та від судової практики в цілому.

Важливим також є те, що в державах, які є членами Європейського Союзу, істотно підвищується роль судової практики в межах національних правових систем внаслідок прецедентів Суду Європейського Союзу. Дана обставина пов'язується з тим, що наразі Європейським союзом визнаються рішення Суду Європейського Союзу у якості прецедентів та одних з найбільш важливих джерел європейського права [10].

Тепер слід перейти до розгляду ролі та місця судової практики в англосаксонській правовій сім'ї. Дана правова сім'я історично сприймала судовий прецедент у якості головного джерела права – так, Нова юридична енциклопедія визначає поняття «правовий прецедент» у якості способу зовнішнього вираження та закріплення індивідуальних правил поведінки, що встановлюються компетентними органами держави для регулювання конкретної життєвої ситуації і стає загальнообов'язковим у регулюванні аналогічних конкретних життєвих ситуацій [11]. При цьому, коли йдеться про судовий прецедент у якості джерела права, то передбачається не лише процес судової діяльності, а і кінцевий результат діяльності органу правосуддя. Безпосередньо правовий прецедент виникає внаслідок ухвалення одного-єдиного рішення, ухваленого судовим органом і дане рішення в подальшому виступає у якості зразку для ухвалення наступних рішень.

У цьому і полягає сутність пануючої а праві Англії правової доктрини судового прецеденту – обов'язок суддів дотримуватись рішень судів вищих інстанцій. При цьому, слід додатково наголосити, що судові прецеденти, які є обов'язковими для застосування в державах англосаксонської правової сім'ї, формуються не усіма судами, а лише судами вищих інстанцій. Наприклад, у США дані функції виконують Верховний Суд США, а на рівні окремих штатів – верховні суди конкретних штатів. У свою чергу, англійська правова сім'я склалася в результаті проведених в державі судових реформ та відповідних нормативно-правових актів (Акти про судоустрій 1873–1875 років, Закон про суд 1971 року тощо).

Таким чином, можна констатувати факт наявності в усіх державах англосаксонської правової сім'ї принципу обов'язковості судового прецеденту, який в переважній більшості законодавчо не закріплюється. В англійській правовій сім'ї суддя не створює нові норми права, а ухвалює судові рішення у відповідності до вже існуючих правових норм, застосування яких здійснено судами вищих інстанцій. Це і є основою правової доктрини обов'язковості судового прецеденту, згідно якої суддя прямо зобов'язаний використовувати судові рішення, а не лише посилатися на них.

В той же час, американська правова сім'я суттєво відрізняється від британської саме через фактичну відмову від доктрини судового дотримання прецеденту – на відміну від використання англійськими судами давніх судових прецедентів шляхом їхнього розширеного тлумачення, американські суди мають певний обсяг свободи в процесі формування судових прецедентів. Однак не можна вважати британську правову сім'ю закритою та законсервованою системою – так, у 1966 році Палата лордів оголосила про відмову від принципу суворого дотримання власних прецедентів з огляду на необхідність у подальшому надати можливість суддям відступати від власних рішень «коли вони будуть вважати правильним так вчинити».

Отже, якщо проаналізувати наведені підходи до поняття «судова практика» в українській, континентальній та англосаксонській правових сім'ях, то можна побачити, що вони значно відрізняються один від одного:

– В українській правовій сім'ї поняття «судова практика» має багато визначень, зокрема у якості судової практики розуміється уся судова діяльність або ж єдність судової діяльності та соціально-правового досвіду як результату такої діяльності у формі судових рішень. Найбільш цінними в українській судовій практиці є інтерпретація та застосування норм права судами, які формують певні тенденції для застосування таких норм в подальшому. Поряд із цим, судова влада неодноразово та недвозначно відмежовувала свою правозастосовну функцію від правотворчої – зокрема, в постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 січня 2024 року по справі № 722/594/22 Верховним Судом вкотре було зазначено, що Верховний Суд повинен лише застосовувати норми закону, але аж ніяк не може підміняти законодавчий орган влади та своїми рішеннями відступати від норм закону, змінювати їх зміст, тим самим спотворювати закріплену в них законодавчу мету [12];

– Романо-германська правова сім'я розглядає судову практику у якості інструменту, який є допоміжним до законодавчих актів, а також виконує правозастосовну та інтерпретаційну функції. Континентальна правова сім'я, як і українська, офіційно заперечує можливість надання судам можливостей правотворчості,

проте в ряді держав така можливість визнається, про що свідчать сформульовані та описані вище правові доктрини. Також правотворчість суддів є додатковою функцією для компенсації недоліків законодавчих актів, заповнення прогалін в праві, розширеного тлумачення законів;

– Англосаксонська правова сім'я фактично вважає судову практику у якості основного джерела права, відрізняючись лише у підходах до судової практики як такої. Зокрема англійська правова сім'я відрізняється консерватизмом та традиціоналізмом, вкрай неохоче відступаючи від власних прецедентів. Американська правова сім'я, навпаки, надає більшій свободі судам в цьому питанні.

Висновки. Підсумовуючи наведені вище положення треба визначити, що ключовим для визначення поняття «судова практика» є розуміння місця судової практики в системі джерел конкретної правової сім'ї. Відповідно, автором виділено наступні відмінності:

– Українська правова сім'я переважно розглядає судову практику в широкому сенсі, який включає не лише діяльність у сфері правосуддя, а й окремі узагальнення суддівських підходів до вирішення окремих категорій справ, суддівський розсуд при винесенні рішень, вирішення виключних правових проблем. При цьому, практика доволі широко застосовується судами для вирішення спорів. Таким чином, на думку автора, найбільш правильним визначенням поняття судова практика в українській правовій сім'ї було б визнання у якості судової практики результату суддівської діяльності у сфері правосуддя, який оформлюється у вигляді судових рішень або правових висновків та активно

застосовується для подальшого застосування при вирішенні нових судових спорів;

– Романо-германська правова сім'я використовує судову практику у якості допоміжного джерела права, відповідно основною функцією судової практики в даній правовій сім'ї є інтерпретаційна функція. Таким чином, на думку автора, найбільш правильним визначенням поняття судова практика в континентальній правовій сім'ї було б визнання у якості судової практики допоміжних джерел права у вигляді судових прецедентів, які відіграють значну роль у формуванні принципів у романо-германській правовій сім'ї, використовуються для заповнення прогалін у правових актах та їхнього тлумачення;

– Англосаксонська правова сім'я фактично використовує судову практику у якості фундаментального джерела права. Таким чином, на думку автора, найбільш правильним визначенням поняття судова практика в англосаксонській правовій сім'ї було б визнання у якості судової практики основного джерела права у формі судових прецедентів, які використовуються судами для найбільш вдалого та повного вирішення конкретних судових спорів з урахуванням суддівського розсуду та правових традицій в конкретній державі, додержання яких є обов'язковим.

В той же час, враховуючи динамічність змін правових підходів в усіх розглянутих вище правових сім'ях загальні визначення поняття «судова практика» можуть змінитися, отже, можливості для проведення наукових досліджень в зазначеному напрямку залишаються відкритими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996 року №254к/96-ВР (в редакції від 01.01.2020 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
2. Рішення Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 №15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>
3. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 39 с.
4. Мазур М. В. Акти органів судової влади як джерело конституційного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2009. 20 с.
5. Хорошковська Д. Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 20 с.

6. Малишев Б. В. Судова практика : поняття, ознаки, структура. Часопис Київського університету права. 2005. № 2. С. 22–26.
7. Слотвінська Н. Д. Судова практика як джерело права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 18 с.
8. Куфтирєв П. В. Суддівський розсуд у теорії права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2009. 20 с.
9. Савенко М. Д. Суддівський розсуд у цивільному процесі. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8233/Savenko_Suddivskyi_rozsu.pdf.
10. Хорольський Р. Б. Судовий прецедент як джерело права Європейського Співтовариства//Проблеми законності. – 1999. – Вип. 39. – С. 204–209.
11. Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К., 1998. – т. 5. С. 77.
12. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 15.01.2024 року по справі №722/594/22. URL:<https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/116446106>

Пунтус Д. А.,
доктор філософії права,
помічник судді

Черкаського окружного адміністративного суду

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

THE HISTORICAL ASPECT OF SOCIAL SECURITY GUIDELINES

У статті проведено ґрунтовний аналіз еволюції соціального забезпечення від ранніх форм взаємодопомоги до сучасних комплексних систем соціального захисту. Дослідження охоплює ключові історичні етапи, що вплинули на формування та розвиток соціальних систем, а також розглядає вплив важливих історичних подій, таких як індустріальна революція, Перші та Другі світові війни, на трансформацію соціального забезпечення.

Висвітлено вплив індустріальної революції на формування перших систем соціального страхування, а також роль світових воєн у розширенні соціальних програм. Основна увага приділяється аналізу змін у керівних принципах соціального забезпечення протягом різних епох. Від примітивних форм соціальної допомоги в первісних спільнотах до організованих державних систем соціального захисту, автори висвітлюють, як соціально-економічний розвиток, політичні реформи та міжнародні ініціативи сприяли еволюції принципів соціального забезпечення.

У статті також розглядаються сучасні виклики, з якими стикаються системи соціального забезпечення у контексті глобалізації, старіння населення, змін на ринку праці та екологічних криз. Автор наголошує на необхідності адаптації керівних принципів соціального забезпечення до нових умов та пошуку інноваційних рішень для забезпечення стійкого соціального розвитку.

Підкреслюється, що історичний аналіз керівних принципів соціального забезпечення дозволяє виявити ключові фактори, що впливають на ефективність соціальних систем, і може бути корисним для розробки стратегій подальшого розвитку соціального забезпечення.

Робиться висновок, що дослідження історичного аспекту керівних принципів соціального забезпечення надає важливі інсайти для розуміння динаміки розвитку соціальних систем і їхньої адаптації до сучасних викликів, що сприяє формуванню більш ефективних та стійких моделей соціального захисту в майбутньому.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальний захист, принципи, заробітна плата, індексація, соціальне страхування, пенсійна система, працівник, соціальна допомога.

The article provides a thorough analysis of the evolution of social security from early forms of mutual aid to modern comprehensive social protection systems. The study covers the key historical stages that influenced the formation and development of social systems, and also considers the impact of important historical events, such as the Industrial Revolution, the First and Second World Wars, on the transformation of social security.

The impact of the industrial revolution on the formation of the first social insurance systems is highlighted, as well as the role of the world wars in the expansion of social programs. The main focus is on the analysis of changes in the guiding principles of social security during different eras. From primitive forms of social assistance in primitive communities to organized state social protection systems, the authors highlight how socio-economic development, political reforms, and international initiatives have contributed to the evolution of social security principles.

The article also discusses the current challenges facing social security systems in the context of globalization, population aging, labor market changes, and environmental crises. The author emphasizes the need to adapt social security guidelines to new conditions and to find innovative solutions to ensure sustainable social development.

It is emphasized that the historical analysis of the social security guidelines allows identifying the key factors affecting the efficiency of social systems and can be useful for developing strategies for further development of social security.

It is concluded that the study of the historical aspect of social security guidelines provides important insights for understanding the dynamics of social systems and their adaptation to modern challenges, which contributes to the formation of more effective and sustainable models of social protection in the future.

Key words: social security, social protection, principles, wages, indexation, social insurance, pension system, employee, social assistance.

Вступ. Визначення, що дають учені поняттю «соціальне забезпечення», досить різноманітні. Однак основне значення і мету соціального забезпечення вони вбачають у реалізації права особи на гідне існування через забезпечення мінімального рівня життя. Один зі «стовпів» теорії соціального захисту населення – професор Оксфордського університету, державний і політичний діяч У. Беверідж – у своїй доповіді (1942 р.) визначив соціальне забезпечення саме як «забезпечення мінімального доходу у випадках безробіття, хвороби, аварій, звільнення через старість, запобігання збиткам від утримання інших людей, а також розв'язання проблеми особливих витрат, що виникають у разі народження, смерті, шлюбу».

Після Другої світової війни внаслідок поширення соціалістичних ідей та впровадження доктрини соціальної держави в розвинутих країнах поняття «соціальне забезпечення» набуло сенсу компоненти соціальної політики. У довоєнний період поняття «соціальний захист населення» отримало офіційне закріплення спочатку в законі про соціальний захист, що був прийнятий у рамках політики нового курсу Президента США Ф. Д. Рузвельта в 1935 р., а пізніше, в 1940-х рр., у документах МОП [1].

Виклад основного матеріалу. У розпал Великої депресії засновники сучасної системи соціального забезпечення зробили сміливий крок, створивши нову інституцію, яка, як вони сподівалися, буде повільно розвиватися, але назавжди. Вони хотіли зробити гідну старість досяжною для мільйонів американців, які інакше стали б залежними від своїх родин або від державної допомоги, коли стали б надто старими, щоб працювати, або не змогли б більше знайти роботу. Вони хотіли захистити утриманців робітників, надаючи страхування, щоб зробити смерть годувальника фінансово керованою. Вони хотіли покінчити з богадільнями, розподіляючи дохід від програми так, щоб забезпечити хоча б мінімально достатню допомогу кожному, хто регулярно сплачує внески. І, передбачаючи неминучість змін – включаючи можливу необхідність страхування від інших основних ризиків, таких як інвалідність і хвороба, – вони прагнули створити установу, засновану на принципах сталого розвитку [2].

Відповідно, вони дивилися на перспективу. Вони приділили значну увагу оцінці доходів і витрат програми на набагато довший період, ніж це зазвичай робилося в інших країнах, і це залишається актуальним і сьогодні. Період у 75 років, який зараз використовується для соціального забезпечення, набагато довший, ніж той, що використовується майже в усіх інших контекстах, від закордонних програм соціального страхування до формування федерального бюджету. Суть, як тоді, так і зараз, полягала не в тому, щоб робити вигляд, що хтось може точно знати, що станеться через 75 чи навіть 25 років; суть полягала в тому, що планувальники соціального забезпечення, беручи на себе виключно довгострокові зобов'язання, хотіли завжди дивитися досить далеко вперед, щоб передбачити необхідні вдосконалення і вчасно внести необхідні зміни, щоб зберегти цілісність програми.

Такий підхід добре себе зарекомендував. Законодавство 1935 і 1939 років створило базову структуру соціального забезпечення, і всі основні законодавчі акти відтоді можна розглядати як такі, що базуються на цій структурі: розширення охоплення все більшої кількості працівників, підвищення рівня захисту, додавання захисту від втрати доходу через довготривалу і повну втрату працездатності, забезпечення захисту людей похилого віку та інвалідів від дедалі більш некерованих витрат на медичне обслуговування, захист від розмивання доходу інфляцією і скасування всіх законодавчо встановлених відмінностей у ставленні до чоловіків і жінок [4].

Ці та багато інших досягнень і змін відбулися в рамках системи, що складається з дев'яти основних принципів. Соціальне забезпечення є універсальним; заробленим правом; пов'язаним із заробітною платою; заснованим на внесках і самофінансуванні; перерозподільчим; не пов'язаним із перевіркою доходів; індексованим із заробітною платою; захищеним від інфляції; обов'язковим. Як і в будь-якій системі, стабільність всієї структури залежить від внеску кожної складової, тому корисно розглянути ці принципи і те, як вони працюють разом [2].

1. Універсальність: покриття соціального забезпечення поступово розширювалося про-

тягом багатьох років, і зараз воно охоплює 96 зі 100 робочих місць у сфері оплачуваної зайнятості, причому у 1997 році внески робили понад 142 мільйони працюючих американців. Мета повної універсальності може бути досягнута шляхом поступового охоплення тих посад у державному та місцевому управлінні, які зараз не охоплені.

2. Зароблене право: соціальне забезпечення – це більше, ніж законодавчо закріплене право; це право, яке здобувається, причому право на виплати і розмір виплат залежать від минулого заробітку людини. Цей принцип чітко відрізняє соціальне забезпечення від соціальної допомоги і пов'язує програму, відповідно, з іншими заробленими правами, такими як заробітна плата, додаткові виплати та недержавні пенсії.

3. Залежність від заробітної плати: виплати за соціальним страхуванням пов'язані із заробітною платою, що посилює концепцію виплат як заробленого права і визнає, що існує взаємозв'язок між рівнем життя під час роботи і рівнем виплат, необхідним для досягнення гарантованого доходу на пенсії. За системою соціального забезпечення більш високооплачувані працівники отримують вищі виплати; менш оплачувані отримують більше за те, що вони сплачують.

4. Накопичувальна та самофінансована: той факт, що працівники сплачують цільові внески зі своєї заробітної плати до системи, також посилює концепцію заробленого права і дає платникам внесків моральне право на майбутні виплати, що виходять за рамки законодавчих зобов'язань. І, на відміну від багатьох зарубіжних систем, соціальне страхування повністю фінансується за рахунок спеціальних податків, головним чином тих, що вираховуються із заробітків працівників, а роботодавці сплачують відповідні суми, а самозайняті особи сплачують аналогічні суми. Вся вартість виплат плюс адміністративні витрати (менше одного відсотка від доходу) покривається без підтримки з боку державного бюджету. Такий підхід до самофінансування має кілька переваг. Він допомагає захистити програму від необхідності конкурувати з іншими програмами в річному загальному федеральному бюджеті – що є доречним, оскільки це унікальна довго-

строкова програма. Він запроваджує фінансову дисципліну, оскільки загальний цільовий дохід на соціальне забезпечення має бути достатнім для покриття всіх витрат на програму. І вона захищає від надмірної лібералізації: платники внесків виступають проти значного скорочення виплат, тому що вони мають право на виплати і платять за них, але вони також виступають проти надмірного збільшення виплат, тому що розуміють, що кожне збільшення повинно бути оплачене за рахунок збільшення внесків. Таким чином досягається напівавтоматичний баланс між бажанням мати більший захист і небажанням платити за нього більше.

5. Перерозподільча: однією з найважливіших цілей соціального забезпечення є виплата принаймні мінімально достатньої допомоги працівникам, які регулярно сплачують внески, незалежно від того, наскільки низькооплачуваними вони можуть бути. Це досягається за допомогою формули перерозподілу, яка передбачає виплату порівняно вищих виплат тим, хто отримує меншу заробітну плату. Формула має добрий сенс. Якби система повертала низькооплачуваним працівникам лише ті виплати, які вони могли б оплатити з власної заробітної плати, мільйони пенсіонерів опинилися б на соціальному забезпеченні, навіть якщо вони сплачували внески на соціальне страхування протягом усього свого трудового життя. Це зробило б роки сплати внесків на соціальне страхування більш ніж безглуздими, оскільки відрахування із заробітної плати зменшували б їхній дохід впродовж трудових років, не забезпечуючи на пенсії доходу, більшого за той, що можна було б отримати від соціальної допомоги. Формула перерозподілу вирішує цю дилему.

6. На відміну від соціальної допомоги, право на соціальне забезпечення не визначається поточними доходами та активами бенефіціара, а також розміром виплат. Це дуже важливий принцип. Саме відсутність перевірки нужденості дає можливість людям поповнювати свої заощадження і створювати приватні пенсійні плани, знаючи, що вони не будуть покарані скороченням виплат по соціальному забезпеченню через те, що вони організували собі додатковий дохід на пенсії. Відсутність перевірки доходів дозволяє соціальному забезпе-

ченню відігравати стабільну роль у створенні багаторівневої пенсійної системи, в якій приватні пенсії та особисті заощадження можуть бути побудовані на основі базового, визначеного захисту соціального забезпечення [5].

7. Індexсація заробітної плати: соціальне забезпечення є мобільним і слідує за працівником від роботи до роботи, а захист, що надається перед виходом на пенсію, зростає разом із зростанням заробітної плати. Виплати під час первинного отримання оновлюються відповідно до останніх заробітних плат, що відображає підвищення продуктивності праці, а отже, і загального рівня життя. Без цього принципу соціальне забезпечення незабаром почало б надавати виплати, які не відповідали б раніше досягнутому рівню життя.

8. Захищеність від інфляції: виплати по соціальному страхуванню захищаються від інфляції шляхом періодичного коригування прожиткового мінімуму (COLA), прив'язаного до індексу споживчих цін. Захист від інфляції є однією з найбільших переваг соціального забезпечення, яка відрізняє його від інших (крім федерального) пенсійних планів: жоден приватний пенсійний план не забезпечує гарантованого захисту від інфляції, а захист від інфляції за державними та місцевими програмами, де він взагалі існує, обмежений. Без COLA реальна вартість виплат по соціальному страхуванню з часом неухильно зменшуватиметься, як це відбувається у випадку з нескоригованими приватними пенсійними виплатами. Хоча положення про автоматичне коригування не було частиною початкового законодавства, важливість захисту виплат від інфляції була визнана, і з роками система фінансувалася таким чином, щоб забезпечити періодичне коригування для приведення виплат у відповідність до сучасної ситуації. Але це оновлення було зроблено лише з певним запізненням. Положення про автоматичне коригування було додано в 1972 році [3].

9. Примусовість: соціальне забезпечення змушує всіх нас робити внесок у власну безпеку в майбутньому. Добровільна система просто не працюватиме. Дехто з нас заощаджуватиме скрупульозно, дехто – час від часу, а дехто відкладатиме день розплати назавжди, змушуючи суспільство в цілому розплачуватися через

набагато менш бажану систему соціального захисту. За наявності обов'язкової програми можна уникнути проблеми несприятливого відбору – люди самі вирішують, коли і в якій мірі вони хочуть брати участь, залежно від того, наскільки сприятливими видаються їхні індивідуальні обставини (так само як і проблеми отримання достатнього фінансування для великої програми соціального захисту, що обслуговує електорат з обмеженим політичним впливом).

Необхідно зазначити, що у розпал Великої депресії потрібна була мужність, щоб запровадити систему, засновану на цих принципах. Велика депресія була часом величезних і нагальних потреб, але соціальне забезпечення було задумане як повільно зростаюче дерево, яке не могло забезпечити багато прибутку в найближчій перспективі. Суть, однак, полягала в тому, що коли воно виросте, то буде достатньо сильним, щоб пережити як погані, так і добрі часи.

Накопичувальна пенсійна система потребує багато часу для розвитку, оскільки за визначенням ті, хто вже вийшов на пенсію, не мають права на пільги. Через п'ятнадцять років після запровадження програми лише 21 відсоток людей похилого віку отримували пільги, і лише в 1950-х роках політики почали бачити значні переваги в тому, щоб відстоювати покращення соціального забезпечення. І лише в 1960-х роках, через три десятиліття після прийняття закону, соціальне забезпечення почало мати значний вплив, виплачуючи достатньо високі та універсальні допомоги, щоб значно зменшити бідність серед людей похилого віку, інвалідів та тих, хто втратив годувальника. Після поправок 1972 року, які ще більше збільшили виплати і передбачили автоматичний захист від інфляції, соціальне забезпечення повністю взяло на себе заплановану для нього роль важливої основи багаторівневої пенсійної системи, в якій приватні пенсії та індивідуальні заощадження додаються до визначеного захисту соціального забезпечення [2].

Важливість цієї ролі важко перебільшити: сьогодні соціальне забезпечення є єдиним організованим пенсійним планом – єдиним гарантованим джерелом пенсійного доходу – щонайменше для половини робочої сили. І воно

є основою, на якій всі, хто має можливість, можуть будувати додатковий захист пенсій та індивідуальних заощаджень.

Треба говорити, що соціальне страхування стало і продовжує залишатися найпопулярнішою та найуспішнішою соціальною програмою в історії Америки, тому що її керівні принципи дозволяють їй працювати саме так, як вона призначена: як американський план захисту сім'ї.

Висновки. Досліджуючи історичний аспект керівних принципів соціального забезпечення ми робимо висновок про еволюцію **принципів соціального забезпечення**, оскільки протягом століть принципи соціального забезпечення зазнавали значних змін. Від примітивних форм взаємодопомоги в ранніх спільнотах до формування складних систем соціального захисту в сучасних державах, еволюція соціального забезпечення відображає загальний соціально-економічний розвиток суспільств.

Історичні події, такі як війни, економічні кризи, соціальні революції та демографічні зміни, суттєво впливали на розвиток соціального забезпечення. Зокрема, індустріальна революція та Перші і Другі світові війни стали каталізаторами значних реформ у цій сфері, що призвело до створення більш структурованих та всеосяжних систем соціального захисту.

Важливо також відзначити про те, що міжнародні організації, такі як Міжнародна організація праці (МОП) та Організація Об'єднаних Націй (ООН), відіграли важливу роль у встановленні загальноприйнятих стандартів і принципів соціального забезпечення. Їхні ініціативи та рекомендації сприяли гармонізації національних систем соціального захисту та забезпечили базовий рівень соціальних гарантій для громадян у різних країнах.

Таким чином, маємо констатувати, що відбулася інституалізація **соціального забезпечення**. Тобто з часом соціальне забезпечення стало інституціоналізованим елементом державної політики. Це проявляється у створенні спеціалізованих органів та інституцій, що займаються питаннями соціального захисту, а також у розробці та впровадженні нормативно-правових актів, які регулюють цю сферу.

Також важливо розуміти, що у сучасному світі системи соціального забезпечення стикаються з новими викликами, такими як глобалізація, старіння населення, зміни на ринку праці та екологічні кризи. Це вимагає адаптації керівних принципів соціального забезпечення до нових умов та пошуку інноваційних рішень для забезпечення стійкого соціального розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранник Л. Б. Соціальний захист громадян: навч. посіб. / Л. Б. Баранник. Дніпропетровськ: Дніпропетровська державна фінансова академія, 2010. 276 с.
2. Robert M. Ball THE NINE GUIDING PRINCIPLES OF SOCIAL SECURITY: WHERE THEY CAME FROM, WHAT THEY ACCOMPLISH. URL: <https://socialsecurityworks.org/2020/10/13/nine-guiding-principles-of-social-security/>
3. Павленко Ю. Світовий досвід функціонування систем соціального страхування. Уроки для України. *Україна: аспекти праці*. 2002. № 6. С. 30–36.
4. Міжнародні соціальні стандарти : навчальний посібник. Електр. вид. / авт.: А. М. Юшко, Н. М. Швець ; за заг. ред. В. В. Жернакова. Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 121 с.
5. Daykin, C. Financial Governance and Risk Management of Social Security. Presentation to ISSA General Assembly. September 2004.

Штепа О. О.,

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
<https://orcid.org/0000-0003-0500-3000>*

Коваленко С. В.,

*адвокат, спеціаліст вищої категорії, викладач циклової комісії гуманітарної підготовки
Відокремленого структурного підрозділу «Полтавський фаховий коледж нафти і газу
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
<https://orcid.org/0000-0001-5622-6357>*

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В СИСТЕМІ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

CIVIL SOCIETY IN THE SYSTEM OF GUARANTEEING HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS

Автори вказують на ту обставину, що у політичній сфері громадянське суспільство має на меті забезпечення громадянам вільної участі у державних і громадських справах. Провідним суб'єктом такого суспільства виступає людина, у ньому вільно розвивається індивідуальне та колективне начало в громадсько-політичному житті, децентралізована державна влада і місцеве самоврядування, демократично розв'язуються суспільно-політичні проблеми на основі виважених, консенсусних рішень. Вони обґрунтовують, що громадянське суспільство – це суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис, яке у взаємодії з державою утворює розвинені правові відносини; це сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та гарантуються нею. Воно неможливе без утвердження правової держави, водночас, лише наявність розвиненого, стабільного громадянського суспільства уможливило утворення правової держави. Виконуючи захисні та правоохоронні функції, громадянське суспільство концентрує суспільну увагу та аналізує посягання держави на свободу індивіда та відновлює справедливість або зводить ці порушення до мінімуму. Громадський контроль можна визначити як публічну перевірку громадянським суспільством діяльності держави на відповідність проголошеним нею цілям, коригування цієї діяльності і самих цілей, підпорядкування політики держави, діяльності її органів і посадових осіб інтересам суспільства, а також нагляд громадянського суспільства за діяльністю державних органів та органів місцевого самоврядування, спрямованою на захист і забезпечення прав і законних інтересів людини та фундаментальних свобод, і на повагу до них. Таким чином, автори стверджують, що громадянське суспільство формує специфічний порядок, який спонтанно впливає з внутрішньої солідарності людей, що працюють, не потребуючи жодного примусу чи адміністративного управління.

Ключові слова: *громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, гарантії прав людини та громадянина, громадський контроль, громадські об'єднання, правоохоронна функція, правова держава.*

The authors point to the fact that in the political sphere, civil society aims to provide citizens with free participation in state and public affairs. The leading subject of such a society is man, it freely develops the individual and collective principle in public and political life, decentralized state power and local self-government, democratically solve social and political problems on the basis of balanced, consensus decisions. They justify that civil society is a society of citizens with a high level of economic, social, political, cultural and moral traits, which forms developed legal relations in interaction with the state; it is the totality of all citizens, their free associations and associations, connected by social relations, characterized by a high level of social consciousness and political culture, which are outside the boundaries of state regulation, but are protected and guaranteed by it. It is impossible without the establishment of a legal state, at the same time, only the presence of a developed, stable civil society enables the formation of a legal state. Performing protective and law enforcement functions, civil society focuses public attention and analyzes state encroachments on individual freedom and restores justice or minimizes these violations. Public control can be defined as a public check by civil society of the activities of the state for compliance with its declared goals, adjustment of these activities and the goals themselves, subordination of the state policy, activities of its bodies and officials to the interests of society, as well as civil society supervision of the activities of state bodies and local self-government bodies, aimed at protecting and

ensuring human rights and legitimate interests and fundamental freedoms, and respecting them. Thus, the authors argue that civil society forms a specific order that arises spontaneously from the internal solidarity of working people without the need for any coercion or administrative management.

Key words: *civil society, institutions of civil society, guarantees of human and citizen rights, public control, public associations, law enforcement function, rule of law.*

Постановка проблеми. Ідея громадянського суспільства своїм корінням сягає епохи Стародавніх Греції та Риму та втілюється в працях Аристотеля, Цицерона, інших античних мислителів. В процесі еволюції світової політико-правової думки з'являється тлумачення громадянського суспільства як спільноти рівноправних громадян, яка не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага. У політичній сфері громадянське суспільство має на меті забезпечення громадянам вільної участі у державних і громадських справах. Провідним суб'єктом такого суспільства виступає людина, у ньому вільно розвивається індивідуальне та колективне начало в громадсько-політичному житті, децентралізована державна влада і місцеве самоврядування, демократично розв'язуються суспільно-політичні проблеми на основі виважених, консенсусних рішень.

Надзвичайно важливу роль вітчизняне громадянське суспільство почало відігравати після початку повномасштабного вторгнення Росії. Сотні волонтерських організацій, недержавних фондів та інших об'єднань громадян активно включилися в процес забезпечення різноманітних потреб Збройних Сил, докладають значних зусиль для допомоги переселенцям, сім'ям військовослужбовців, захисту прав самих учасників бойових дій. Безпрецедентним є тиск інститутів громадянського суспільства на діючу владу з метою продовження системних реформ усіх сфер держави, активізації боротьби з корупцією та різноманітними зловживаннями, прискорення процесу деолігархізації в країні тощо. Не стоять вони й осторонь проблеми реального гарантування прав і свобод людини в Україні. Саме останній аспект і буде висвітлено в нашому дослідженні.

Аналіз досліджень. Проблемі громадянського суспільства приділяється значна увага у вітчизняній юридичній літературі. Зокрема, В. Бабін та А. Ковбан підготували навчальний посібник «Права людини та громадянське суспільство» [2], де проаналізовано поняття гро-

мадянського суспільства, види об'єднань громадян та особливості правового врегулювання їх діяльності, а також механізм участі інститутів громадянського суспільства в громадському контролі діяльності органів державної влади. С. Дроботов охарактеризував громадянське суспільство і забезпечення національної безпеки української держави [3]. В. Ковальчук описав правову природу громадянського суспільства та державної влади [4]. Взаємодія держави та громадянського суспільства розглядалася й Л. Мельник [5].

В рамках даного дослідження нами було розглянуто і низку публікацій присвячених питанням гарантування дотримання прав та свобод людини і громадянина в нашій державі. Так, конституційні гарантії прав та свобод людини і громадянина в Україні [1] досліджував С. Афанасенко. А Ю. Пайда охарактеризував визначення юридичних гарантій як елемент захисту прав людини [8]. Наша ж стаття покликана дати системний аналіз громадянського суспільства в системі гарантування прав та свобод людини та громадянина.

Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз місця і ролі громадянського суспільства в процесі гарантування прав та свобод людини та громадянина.

Виклад основного матеріалу. Варто відзначити, що під гарантіями прав людини та громадянина розуміють систему соціально-економічних, моральних, політичних, юридичних умов, засобів і способів, які забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Без таких гарантій права свободи та обов'язки людини і громадянина автоматично перетворюються на своєрідні «декларації», заяви про наміри, що не мають жодної цінності та практичного значення ні для особи, ні для суспільства.

В юридичному вираженні гарантії прав та свобод людини і громадянина являють собою передбачену Конституцією і законами України систему правових норм, організаційних засобів і способів, умов і вимог, за допомогою яких

здійснюються охорона і захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. Так, стаття 3 Конституція України визначає, що Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [6].

При цьому, конституційно-правові гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина поділяють на дві основні групи:

I. Нормативно-правові гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина, які визначаються як сукупність правових норм, за допомогою яких здійснюється реалізація алгоритму охорони і захисту прав та свобод особистості. До нормативно-правових гарантій належать норми-принципи, юридичну відповідальність та юридичні обов'язки, передбачені конституцією.

II. Організаційно-правові гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина, водночас, являють собою механізм держави, органи місцевого самоврядування, посадових осіб, політичні партії і громадські організації, засоби масової інформації, міжнародні правозахисні організації та їх діяльність у сфері правотворчості та правозастосування, спрямований на створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами і свободами. Основною організаційно-правовою гарантією в демократичній державі є суд, незалежний від будь-якого державного або партійного органу. Ефективність організаційно-правових гарантій знаходиться у прямій залежності від якості конституції та інших законів і підзаконних актів, тобто від нормативно-правових гарантій. Таким чином, можемо зробити висновок, що вони взаємопов'язані і взаємообумовлені.

Саме організаційно-правові гарантії, а, конкретно, інститути громадянського суспільства і є предметом даного дослідження. Як відомо з теорії права, громадянське суспільство – це суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис,

яке у взаємодії з державою утворює розвинені правові відносини; це сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та гарантуються нею.

За визначенням Світового банку громадянське суспільство визначається через сукупність горизонтальних зв'язків між різними групами, прошарками, інститутами соціуму, які утворюють стійку систему в межах якої відбувається обмін інформацією, комунікативна взаємодія та генерується соціальний капітал, спрямований на вирішення основних проблем суспільного розвитку. Громадянське суспільство може і повинно мати вирішальне значення у побудові консолідованої демократії. Саме тому, за твердженням С. Дробота, на платформі глобального економічного форуму з'явилося доктринальне бачення громадянського суспільства як сукупності неурядових організацій, які реалізують свою діяльність через інструменти та механізми суспільно-політичного характеру, що запроваджують такі суспільні зміни та трансформаційні процеси, які держава в умовах демократичного суспільства не може реалізувати через недопустимість імперативного впливу [3, с. 15].

Вперше поняття «громадянське суспільство» увів у науковий обіг німецький філософ Г. В. Ф. Гегель, який дійшов висновку, що громадянське суспільство – це особлива стадія у діалектичному русі від сім'ї до держави. На його думку, соціальне життя, характерне для громадянського суспільства, суттєво відрізняється від етичних основ сім'ї та від публічного життя держави. Згідно з вченням німецького філософа громадянське суспільство складається із системи потреб, яка оснований на приватній власності, а також на здійсненні правосуддя, поліції та корпораціях [5, с. 91].

Як зазначає В. Ковальчук, громадянське суспільство має наступні характерні властивості: а) його інститути обумовлені безпосередніми життєвими інтересами і потребами людей; б) воно відображає встановлення елементарного соціального взаємозв'язку між індивідами; в) воно має власну організаційну структуру,

реально функціонує через певні громадянські інституції; г) інститути громадянського суспільства формуються добровільно і функціонують на засадах самоврядування; д) громадянське суспільство є найбільш адекватним середовищем формування й ефективного здійснення правових норм, а тому й виступає належним підґрунтям становлення та функціонування демократичної правової державності [Ковальчук].

Формування громадянського суспільства безпосередньо пов'язане з утвердженням буржуазного ладу. Воно неможливе без утвердження правової держави, водночас, лише наявність розвиненого, стабільного громадянського суспільства уможливує утворення правової держави. Високорозвинуте громадянське суспільство є запорукою стабільного демократичного політичного режиму.

Для становлення громадянського суспільства в Україні важливою є реструктуризація українського соціуму. До тенденцій трансформації соціальної структури нашої держави варто віднести практичну відсутність середнього класу й значного поступу в його формуванні, люмпенізацію багатьох верств населення, появу нових власників, поляризацію багатства і бідності, консервацію старою номенклатурою своїх позицій. Понад 85 відсотків населення України посідають становище нижче середнього класу й існує в умовах крайньої невизначеності та невпевненості. Через недорозвиненість середнього класу, розшарування суспільства на багатих і бідних переважає принцип сили, а не принцип права, хоча повсюдно декларується намір побудови правової держави.

С. Дробот наголошує, що сама сутність громадянського суспільства полягає в створенні критичної напруги суспільного інтересу до конкретних публічно-політичних процесів в державі з подальшим впливом на владу метою вирішення тих чи інших проблем. Він слушно зауважує, що суспільство не є інертним, але для кооперації та концентрації потенціалу впливу на публічно-політичні процеси існує необхідність його інституціоналізації. Це проявляється, перш за все, в створенні певних громадських платформ, рухів, організацій, які декларують своїми цілями захист суспільних інтересів та контроль влади [3, с. 14].

В. Ковальчук слушно зауважує, що базовим елементом громадянського суспільства є його незалежні самоврядні інститути, які в процесі взаємодії з органами державної влади виконують ряд важливих легітимуючих функцій як всередині суспільства, так і в процесі його взаємодії з органами державної влади. По-перше, інститути громадянського суспільства, на його думку, виступають гарантами непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, служать опорою у їх можливому протистоянні з державною владою. По-друге, громадянське суспільство виступає засобом самовиразу громадян, їх самоорганізації та самостійної реалізації ними власних інтересів. По-третє, інститути громадянського суспільства систематизують, впорядковують, надають урегульованості протестам і вимогам людей, які в іншому випадку могли мати руйнівний характер і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування державної влади. По-четверте, ці інститути виконують функцію захисту прав та інтересів конкретної групи в її протистоянні з іншими групами інтересів і завдяки цьому кожна група отримує шанс «бути почутою на горі» владної піраміди. По-п'яте, інститути громадянського суспільства реалізують ефективний контроль за формуванням та функціонуванням органів державної влади, встановлюючи межі їх компетенції. По-шосте, за посередництва незалежних самоврядних інститутів громадянське суспільство має можливість безпосередньо впливати на процес прийняття важливих для суспільства та держави рішень, включаючи і законотворчість [4].

Л. Мельник зауважує, що участь інститутів громадянського суспільства у правоохоронній діяльності держави забезпечується шляхом:

- реалізації ними права складати протоколи про адміністративні правопорушення;
- участі інститутів громадянського суспільства у діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення охорони громадського порядку;
- реалізації права вживати спільно з працівниками поліції заходів щодо припинення адміністративних правопорушень і злочинів;
- участі інститутів громадянського суспільства разом з органами Державної прикордонної служби України в охороні державного кордону [7].

Виконуючи захисні та правоохоронні функції, громадянське суспільство концентрує суспільну увагу та аналізує посягання держави на свободу індивіда та відновлює справедливість або зводить ці порушення до мінімуму. Сьогодні воно повинно захистити від зловживань абстрактний авторитет права, систему норм, яка діє в державі, незалежно від того, хто їх ухвалив. С. Дробот переконує, що громадянське суспільство через інструмент он-лайн комунікацій, соціальні мережі здійснює моніторинг існуючих ризикогенних факторів в соціумі, виявляє їх та мінімізує, або залучає до цих процесів державні органи [3, с. 17].

Громадський контроль можна визначити як публічну перевірку громадянським суспільством діяльності держави на відповідність проголошеним нею цілям, коригування цієї діяльності і самих цілей, підпорядкування політики держави, діяльності її органів і посадових осіб інтересам суспільства, а також нагляд громадянського суспільства за діяльністю державних органів та органів місцевого самоврядування, спрямованою на захист і забезпечення прав і законних інтересів людини та фундаментальних свобод, і на повагу до них.

Громадський контроль, громадські ініціативи та інші форми реалізації своїх функцій та призначення громадянського суспільства, здебільшого, зводиться до формального доступу до інформації та до моніторингу ефективності діяльності органів публічної влади. С. Дробот підкреслює, що на сьогодні існує потреба розширеного залучення громадянського суспільства до окремих сегментів та секторів державного управління. Мається на увазі реалізацію функцій спрямованих на забезпечення національної безпеки, підвищення рівня громадської безпеки та стабільності публічно-політичних процесів в державі [3, с. 15].

До засобів здійснення (форм) громадського контролю сучасні дослідники відносять: соціологічні та статистичні розвідки шляхом анкетування, опитування, стороннього нагляду, включеного нагляду, контент-аналізу, фокус-групових дискусій тощо; участь громадян у виборах, референдумах, зборах, місцевих ініціативах, громадських слуханнях, подача петицій; громадська експертиза актів органів публічної влади та їх проєктів; публі-

кації у пресі, випуски по радіо, ТВ, інших медіа; участь громадськості у роботі колегіальних органів влади та самоврядування; включення представників громади до складу робочих груп, які утворюються владою; діяльність органів самоорганізації населення; діяльність громадських організацій; діяльність партійних організацій; діяльність об'єднань споживачів; перевірка діяльності будь-якої організації або відповідальної особи, аналіз звітності, результатів діяльності з наступним вжитком певних заходів щодо приведення цієї діяльності у відповідність із встановленими нормами; пропозиції (зауваження), заяви, скарги, клопотання у вигляді письмових та усних, індивідуальних та колективних звернень громадян [2, с. 213–214].

Висновки. Виходячи з вище викладеного, можна стверджувати, що громадянське суспільство формує специфічний порядок, який спонтанно впливає з внутрішньої солідарності людей, що працюють, не потребуючи жодного примусу чи адміністративного управління. Варто наголосити, що для структур громадянського суспільства типовими є не вертикальні, а горизонтальні, партнерські стосунки. Основу ж власне громадянського (недержавного) порядку становить принцип свободи, добровільної солідарності людей довкола їх прагнення завжди бути й залишатися самими собою, переслідуючи свої власні, автономні цілі.

Зважаючи на усе це, є всі підстави стверджувати, що громадянське суспільство являє собою правове явище з наступними характерними ознаками: існування самоврядних та незалежних інституцій; високий рівень правосвідомості громадян; гарантії прав, свобод людини та громадянина, прозорість у відносинах суспільства та влади. Громадянське суспільство, при цьому, можна визначити як об'єднання вільних осіб, які є правосвідомими членами суспільства та реалізують свої основні невід'ємні права і свободи через добровільно сформовані громадянські інститути, які діють на самоврядних засадах у межах Конституції та законів України. Ефективність функціонування громадянського суспільства безпосередньо пов'язана з процедурою взаємодії з органами публічної влади. Семе тому важливим є те, щоб норми законодавства визначали статус громадянсько-

го суспільства не тільки як дорадчого консультативного органу, рекомендації якого можуть і не враховувати органи публічної влади, але й зробити їх обов'язковими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Афанасенко С.І. Конституційні гарантії прав та свобод людини і громадянина в Україні. *Проблеми становлення правової демократичної держави*. 2019. № 3. С. 3–5.
2. Бабін Б. Ковбан А. Права людини та громадянське суспільство: навч. посібн. для студ. вищих навч. Закладів. Одеса:Фенікс, 2014. 320 с.
3. Дроботов С.А. Громадянське суспільство і забезпечення національної безпеки української держави. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Спецвипуск. Том 3. С. 14–18.
4. Ковальчук В. Про правову природу громадянського суспільства та державної влади. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2012. № 2(6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12kvbtdv.pdf> (Дата звернення: 15.02.2024).
5. Ковальчук С. Про правові основи громадянського суспільства та його взаємодію з органами публічної влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2017. № 855. С. 90–97.
6. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення: 15.02.2024).
7. Мельник Л. Взаємодія держави та громадянського суспільства: основні поняття, проблеми та стратегічні напрями. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/30.pdf Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення: 15.02.2024).
8. Пайда Ю.Ю. Визначення юридичних гарантій як елемент захисту прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 2. С. 50–54.

Яковлев С. І.,
адвокат, аспірант юридичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ПОНЯТТЯ «НАДЗВИЧАЙНИЙ СТАН»: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ І НАУКОВЕ ТРАКТУВАННЯ

THE CONCEPT OF "STATE OF EMERGENCY": LEGAL AND SCIENTIFIC INTERPRETATION

Дана стаття присвячена правовому аналізу нормативно-правових актів та наукових досліджень на предмет встановлення змісту терміну «надзвичайний стан» з метою виявлення розбіжностей та наведення власного розуміння зазначеного поняття для подолання розриву між науковим поглядом та його нормативним закріпленням. Розглянуто нормативно-правовий зміст поняття «надзвичайний стан». Виокремлено підстави та умови введення надзвичайного стану. Автором наведено систематизацію умов його введення та розглянуто характеристику зазначених умов крізь наукову призму. З огляду на проведений аналіз наукових праць виявлено наявність різноманітних суджень щодо правової природи умов введення надзвичайного стану. Реальність загрози, як основна умова, подекуди тлумачиться науковцями надто широко, або, навпаки, завузько, у відриві від певних юридичних фактів, що забезпечують законність механізму введення правового режиму надзвичайного стану, внаслідок чого виникає можливість дисбалансу повноважень державних органів, порушення свобод людини і громадянина, гарантованих Конституцією України. Встановлено, що загроза безпеці громадян або конституційному ладові повинна бути не лише фактичною, тобто такою, яка вже наступила, але й включає очевидність настання негативних наслідків, як одна з умов введення надзвичайного стану. Наведено власне тлумачення терміну «надзвичайний стан» з огляду на різність наукових думок та не досить конкретне його формулювання в профільному законі. Через наявність розширювального та звужувального тлумачення в науковій літературі фактичний зміст терміну «реальність загрози», що входить до однієї з характеристик поняття «надзвичайний стан», автором статті запропоновано навести в Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану» уточнення терміну «реальність загрози» як такої, що вже наступила, або неминучість якої є очевидною та усунення якої іншими способами є неможливим. Сам факт можливої загрози не повинен розглядатися як достатній та прийнятний критерій для введення надзвичайного стану, якщо він не поєднується з іншими обов'язковими обставинами та умовами.

Ключові слова: *надзвичайний стан, реальність загрози, загроза безпеці громадян або конституційному ладу, правовий режим надзвичайного стану, закон про надзвичайний стан.*

This article is devoted to the legal analysis of normative legal acts and scientific research for the purpose of establishing the meaning of the term "state of emergency" in order to identify discrepancies and provide one's own understanding of the specified concept to overcome the gap between the scientific view and its normative implementation. The regulatory and legal content of the concept of "state of emergency" is considered. The grounds and conditions for introducing a state of emergency are highlighted. The author provides a systematization of the conditions of its introduction and considers the characteristics of these conditions through a scientific prism. Based on the analysis of scientific works, it was found that there are various judgments regarding the legal nature of the conditions for the introduction of a state of emergency. The reality of the threat, as the main such condition, is sometimes interpreted by scientists too broadly, or, on the contrary, too narrowly, in isolation from certain legal facts that ensure the legality of the mechanism of introducing a legal state of emergency, as a result of which there is a possibility of an imbalance of the powers of state bodies, a violation of human freedoms and citizen, guaranteed by the Constitution of Ukraine. It is established that the threat to the safety of citizens or the constitutional system must not only be factual, that is, one that has already occurred, but also include the obviousness of the onset of negative consequences, as one of the conditions for the introduction of a state of emergency. The proper interpretation of the term "state of emergency" is given, given the diversity of scientific opinions and its not sufficiently specific formulation in the relevant law. Due to the presence of an expanding and narrowing interpretation in the scientific literature of the actual meaning of the term "reality of the threat", which is one of the characteristics of the concept of "state of emergency", the author of the article proposed to clarify the term "reality of the threat" in the Law of Ukraine "On the Legal Regime of the State of Emergency" as one that has already occurred, or the inevitability of which is obvious and the elimination of which is impossible by other means. The mere fact of a

possible threat should not be considered as a sufficient and acceptable criterion for introducing a state of emergency, if it is not combined with other mandatory circumstances and conditions.

Key words: *state of emergency, the reality of the threat, the threat to the security of citizens or the constitutional order, the legal regime of the state of emergency, the law on the state of emergency.*

Вступ. Існування та розвиток будь-якої держави не є лінійним та планомірним. Хіба що по часовій шкалі в напрямку майбутнього. Але всі інші аспекти цього процесу, як от економічні, правові, політичні, екологічні, епідеміологічні тощо, постійно піддаються впливу різноманітних дестабілізуючих факторів та подій.

Держава як саморегульовний механізм змушена реагувати на такі чинники, перш за все, через правове врегулювання, зокрема шляхом введення надзвичайного стану на території країни чи в її окремих частинах. Правовий режим надзвичайного стану покликано створювати особливе правове регулювання суспільних відносин за певних обставин, в яких звичайне регулювання видається неефективним.

Метою статті є аналіз нормативно-правових актів та наукових праць щодо визначення поняття «надзвичайний стан» крізь його характеристики. Наукова новизна цього дослідження виявляється в поліпшенні наявних підступів до розуміння терміну «надзвичайний стан».

Виклад основного матеріалу. Особливість правового регулювання правового режиму надзвичайного стану в демократичній державі визначається законодавством, зокрема, конституцією, спеціальними законами, іншими нормативними актами вищих органів та посадових осіб влади.

Проте існують певні відмінності між нормативно-правовим та науковим тлумаченнями цієї дефініції. І це пов'язане, перш за все, з тим, що практична реалізація правового режиму надзвичайного стану виявляє недоліки законодавчого регулювання, а наукова думка хронологічно-послідовно пов'язана з наслідками такого регулювання та покликана відшукувати шляхи подолання негативних наслідків правових прогалин та перегинів.

Означеному питанню присвячено наукові праці, зокрема таких авторів як: Пристайко В.В., Саакян М.Б., Колінко Я.А., Кузніченко, С.О., Басов А.В., Качинський В.П., Найдъон Ю.О., Стрельбицький М.П., Погребиський М.Л.

Основними правовими документами, які лежать в основі можливості введення над-

звичайного стану, є Конституція України [1], зокрема її ст. 92 та 106, Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» [2], інші закони України та Указ Президента України про введення надзвичайного стану на території України або в окремих її місцевостях, який повинен бути схвалений Верховною Радою України.

Отже для усунення загроз та ліквідації особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізації обстановки, відновлення правопорядку у випадках спроб захоплення державної влади або зміни конституційного ладу шляхом насильства, з метою відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства держава Україна має право тимчасово ввести правовий режим надзвичайного стану на території всій країні чи в окремих її місцевостях згідно ст. 1 та 2 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [2].

Виключний перелік конкретних обставин, за яких може бути введено надзвичайний стан, визначені ч. 2 ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану»:

– надзвичайні ситуації, що мають техногенне або природне походження (стихійні лиха, катастрофи, великі пожежі, застосування засобів ураження, пандемії, епідемії тваринного світу тощо), що загрожують життю та здоров'ю значної кількості населення;

– масові терористичні акти, які призводять до втрат людських життів або руйнування особливо важливих об'єктів інфраструктури;

– міжнаціональні або міжконфесійні конфлікти, блокування або захоплення ключових об'єктів або територій, що становить загрозу безпеці громадян і порушує роботу державних і місцевих органів влади;

– масові заворушення, супроводжувані насильством проти громадян, що обмежує їхні права і свободи;

– спроби захоплення державної влади або зміни конституційного ладу України шляхом насильства;

– масове порушення державного кордону з боку суміжних держав;

– потреба відновлення конституційного порядку та діяльності державних органів влади [2].

Поряд з тим, наявність зазначених обставин самих по собі не достатньо для введення надзвичайного стану. Законодавець пов'язує їх з наступними умовами:

– зазначені вище обставини, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства;

– наявність реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами є неможливим.

– Наслідком введення надзвичайного стану є зміни в повноваженнях державних та інших органів, що впливають на пересічного громадянина, шляхом:

– надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу;

– тимчасового, обумовленого загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [2].

Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови надзвичайний стан – тимчасовий особливий правовий режим у країні або в окремих її місцевостях, встановлений за надзвичайних умов на певний період [3, с. 711].

З приводу визначення поняття «надзвичайний стан» в науковій літературі існують різні точки зору.

В.В. Пристайко наводить власне розуміння, за яким надзвичайний стан у сфері державного управління визначається як один із можливих

режимів функціонування державних органів у кризових умовах. Цей режим передбачає тимчасове, законом чітко визначене надання додаткових повноважень цим органам, а також одночасне обмеження певних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб [4, с. 8].

Своє тлумачення надзвичайного стану наводить Саакян М. Б. – це визначений Конституцією України особливий правовий режим діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, під час якого можливе тимчасове встановлення в законодавчому порядку обмежень здійснення конституційних прав та свобод громадян, а також прав юридичних осіб, накладає на них додаткові обов'язки» [5, с. 3].

Окремої уваги заслуговує думка Я.А. Колінко, згідно з якою режим надзвичайного стану є механізмом, який, з одного боку, дозволяє уникнути, зменшити або подолати негативні наслідки надзвичайної ситуації, що викликала його введення. З іншого боку, цей режим забезпечує обмеження використання державної влади лише до необхідного мінімуму відповідно до обставин, а також гарантує збереження основних конституційних прав і свобод особи та громадянина у період надзвичайного стану [6, с. 2].

С. О. Кузніченко відносить надзвичайний стан до надзвичайних режимів. Він наводить цікаву класифікацію підстав введення надзвичайних режимів: 1) фактична підстава; 2) юридична підстава. При виникненні фактичних підстав, звичайні повсякденні соціальні та правові механізми держави перестають діяти. Для вирішення відповідних завдань влада змінює своє правове забезпечення, встановлює надзвичайні режими та організаційні заходи: формується спеціалізована система управління, визначені органи державної виконавчої влади отримують додаткові повноваження, а також створюються надзвичайні органи управління. Все це впроваджується з метою відновлення стабільності в найкоротший термін, усунення загрози та повернення до звичайної системи управління [7, с. 47].

Погоджуючись з цією думкою слід розглянути названі підстави в їх семантично-правовому аспекті.

Як вже згадувалось, наявність реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами є неможливим, є головною умовою введення надзвичайного стану (ч. 1 ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану»).

Я.А. Колінко тлумачить цю правову конструкцію так, що для встановлення режиму надзвичайного стану необхідно, щоб загроза безпеці громадян або конституційному ладові була фактичною, тобто вже наступила [8, с. 1].

З іншого боку, А.В. Басов вважає, що режим надзвичайного стану може бути введений не лише у випадку реальної загрози, але і тоді, коли загроза є лише можливістю, або коли вона є неодмінною. При цьому, не обов'язково вважати, що загроза, яка є лише можливістю, завжди передуює введенню режиму надзвичайного стану. А отже, лише неминуча загроза може бути підставою для введення такого режиму [9, с. 46].

Поняття загрози широко вживається в наукових та правових джерелах, але існує розбіжність у підходах до його визначення та застосування в теорії.

За словами О.М. Юрченко та Ю.О. Найд'юн, загроза є етапом максимального загострення конфлікту, безпосереднім передконфліктним станом, найбільш конкретною і негайною формою небезпеки або сукупністю умов і факторів, що потенційно зачіпають інтереси громадян, суспільства і держави. [10, с. 128].

Свою чергою науковці Стрельбицький М.П. та Погребницький М.Л. відзначають, що надзвичайні правові режими виникають лише внаслідок конкретних юридичних фактів, які законодавство пов'язує з настанням (змінною, припиненням) правових відносин. Ці факти можуть служити достатньою підставою для оголошення надзвичайного стану, які в певний спосіб чітко пов'язані між собою [11, с. 4].

Проте не варто трактувати «реальність загрози» надто широко, оскільки це поняття тісно та нерозривно пов'язане з певними юридичними фактами задля забезпечення законності механізму введення правового режиму надзвичайного стану та запобігання дисбалансу повноважень державних органів під час їх дії, дотримання прав і свобод людини і громадянина, гарантованих Основним Законом. Але

й звужувати її рамками лише такої, що вже наступила, теж видається невірним. Оскільки неминучість загрози, яка є очевидною, згідно із законом теж є одним з критеріїв, умов введення надзвичайного стану. В іншому випадку, невжиття заходів запобігання за таких умов нівелює мету введення цього правового режиму – подолання загроз, що можуть призвести до людських і матеріальних втрат.

Висновки. Узагальнено, надзвичайний стан – особливий правовий режим за Конституцією України, який може застосовуватися при техногенних або природних кризових ситуаціях, загрозі життю і здоров'ю громадян, спробі захоплення влади або зміні конституційного ладу насильно. Він передбачає тимчасове розширення повноважень владних органів для забезпечення безпеки, ефективності економіки, і захисту конституційного порядку, при цьому може включати обмеження прав і свобод громадян та юридичних осіб.

При цьому наявність реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами є неможливим, як головної умови введення надзвичайного стану, не слід тлумачити поза межами розумних та допустимих критеріїв демократичної держави з дотриманням принципів законності, врівноваження повноважень державних та інших задіяних органів влади, дотримання прав і свобод людини і громадянина. Реальність загрози життю і здоров'ю громадян або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства в контексті поняття «надзвичайного стану» чітко обмежується законом в рамках виникнення надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, та проявляється як така, що вже наступила, або неминучість якої є очевидною. Сама лише можливість загрози не повинна бути єдиним критерієм для введення надзвичайного стану. Наслідки такого волюнтаризму можуть порушити демократичні принципи Основного Закону.

Пропонується внести зміни до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» щодо уточнення терміну «реальність

загрози» наступною конструкцією: надзвичайний стан вводиться лише за наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, що вже наступила, або неминучість якої є очевидною та усунення якої іншими способами є неможливим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 04.04.2024).
2. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.06.2000 р. № 1550-III: станом на 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення: 04.04.2024)
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. Та голов. Ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
4. Пристайко В. В. Поняття надзвичайного стану в контексті державного управління. URL: <http://212.1.86.13/jspui/bitstream/123456789/1352/1/5.pdf> (дата звернення: 05.04.2024)
5. Саакян М. Б. Правовий режим як особливий порядок регулювання суспільних відносин. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/b9dfd955-863a-42c4-89a0-4e80d81b1e77/download> (дата звернення: 05.04.2024)
6. Колінко Я.А. Надзвичайний стан як особливий державно-правовий режим: конституційно-правовий аспект: дис.... Канд. юрид наук: 12.00.02 / Яна Анатоліївна Колінко. – Х., 2011. – 216 с.
7. Кузніченко С. О. Надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська модель : моногр. / С. О. Кузніченко. Вид. 2-ге. Одеса: ОДУВС, 2011. 324 с. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/89a67dad-fe1f-4865-958c-5e1f8c39db15/content> (дата звернення: 05.04.2024)
8. Колінко Я.А. Щодо вдосконалення законодавства про надзвичайний стан. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/861/1/ЩОДО%20ВДОСКОНАЛЕННЯ%20Я%20ЗАКОНОДАВСТВА%20ПРО%20НАД%20ЗВИЧАЙНИЙ%20СТАН.pdf> (дата звернення: 04.04.2024)
9. Басов А. В. Адміністративно-правовий режим надзвичайного стану : дис.: канд. Юрид. Наук : 12.00.07 / Андрій Віталійович Басов. Харків, 2006. 201 с.
10. Юрченко О.М., Найдьон Ю.О. Концептуальні засади визначення загрози державній безпеці як складової частини об'єкта оперативної діяльності сб України. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2017/40.pdf (дата звернення: 04.04.2024)
11. Стрельбицький М.П., Погребницький М.Л. Правові механізми управління в умовах інформаційної війни та надзвичайних режимів. URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/272612/268141> (дата звернення: 04.04.2024).

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-6>

Заворотченко Т. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держава і права,
конституційного права та державного управління
юридичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В НАЙДАВНІШІ ЧАСИ

FORMATION OF THE HUMAN RIGHTS PROTECTION SYSTEM IN ANCIENT TIMES

Статтю присвячено дослідженню деяких актуальних аспектів сучасного розвитку функціонуючої міжнародно-правової системи захисту прав людини. Розглянуті основні етапи становлення та укріплення даної системи в найдавніші часи. Проаналізовані в логічній послідовності міркування вчених найдавніших часів про систему захисту прав людини. Доведено, що міжнародна система захисту прав людини історично еволюціонував у самостійну юридичну категорію, стала представляти собою не тільки певну сукупність принципів та норм, але й включати в себе такі необхідні складові, як відповідні контрольні механізми і процедури. Акцентовано увагу на тому, що права і основні свободи людини закріплюються не стільки в міжнародних договорах, скільки у внутрішньодержавних актах, прийнятих на їх виконання та відповідають їм, а також встановлюють в підсумку правовий статус людини і громадянина як особистості. Підкреслено, що наділення індивідів певними правами і свободами та появлення інституту громадянства в стародавньому світі були першими великими досягненнями в сфері захисту прав і свобод людини. Визначено категорії громадян, які в найдавніші часи позбавлялись громадянських прав. Обґрунтовано положення про те, що поляризація суспільства, своєрідність цивілізації не призвели до універсальності прав і свобод людини в сучасному розумінні, а також доктринально та юридично зрозуміле поняття «правова держава» за самою своєю суттю не забезпечувало безпеки людині, охорону та захист її прав та інтересів і нерідко відновлення в правах. Зазначено, що при всій соціальній обмеженості наявність у людини прав і свобод було прогресивним за своєю природою юридичним феноменом для того часу. Вважаємо, що з набуттям громадянства у певної фізичної особи виникали перш за все політичні права: участь в управлінні державними справами, у здійсненні правосуддя, не досконалі форми свободи. Сформульовано висновок про розуміння міжнародної системи захисту прав людини не тільки у співвідносному, але й в об'єктивному та суб'єктивному сенсі та про потребу вираження даної системи за допомогою такої особливості, як міжнародні стандарти прав людини.

Ключові слова: дотримання прав людини, права індивідів, інструментальна концепція прав людини, взаємозв'язки держави та особистості, міжнародні стандарти прав людини.

The article is devoted to the study of some relevant aspects of the modern development of the functioning international legal system of human rights protection. The main stages of formation and strengthening of this system in the most ancient times are considered. The reasoning of scientists of the most ancient times about the system of human rights protection are analyzed in a logical sequence. It has been proven that the international system of human rights protection has historically evolved into an independent legal category, it has come to represent not only a certain set of principles and norms, but also to include such necessary components as appropriate control mechanisms and procedures. Attention is focused on the fact that the rights and basic freedoms of a person are established not so much in international treaties as in domestic acts adopted for their implementation and corresponding to them, as well as ultimately establishing the legal status of a person and a citizen as an individual. It is emphasized that the granting of certain rights and freedoms to individuals and the emergence of the institution of citizenship in the ancient world were the first major achievements in the field of protection of human rights and freedoms. The categories of citizens who were deprived of their civil rights in ancient times have been defined. The proposition that the polarization of society, the uniqueness of civilization did not

lead to the universality of human rights and freedoms in the modern sense, as well as the doctrinally and legally understood concept of «rule of law» by its very nature did not ensure the safety of a person, the protection and protection of his rights and interests are substantiated and often restoration of rights. It is noted that despite all the social limitations, the presence of human rights and freedoms was a progressive by nature legal phenomenon for that time. We believe that with the acquisition of citizenship, a certain physical person first of all has political rights: participation in the management of state affairs, in the administration of justice, imperfect forms of freedom. The conclusion is formulated about the understanding of the international system of human rights protection not only in a relative, but also in an objective and subjective sense and about the need to express this system with the help of such a feature as international human rights standards.

Key words: *observance of human rights, rights of individuals, instrumental concept of human rights, relations between the state and the individual, international standards of human rights.*

Сучасна міжнародна система захисту прав людини з періоду формування – після прийняття Статуту ООН та в наступному розробки і прийняття окремих міжнародно-правових та інших договорів – продовжує розвиватись в поступовому режимі, і одночасно стає також об'єктом та предметом дослідження багатьох вчених не лише України, а й зарубіжних вчених-юристів. При цьому історичні та юридичні факти в контексті дії концепції прав людини та її основних свобод все більше свідчить про те, що поступово відбувається розширення їх обсягу

Актуальність дослідження викликана також тим, що остання тенденція в свою чергу обумовлює необхідність всебічного і детального регламентування різних аспектів захисту прав людини в рамках спеціальних контрольних механізмів, як судових, так і несудових. Ефективними серед існуючих з них слід визнати Європейський суд з прав людини, Ради Європи і Суд Європейського Союзу, хоча спочатку роль і значення Суду Європейського Союзу в захисті прав людини були не досить помітними та затребуваними.

Наукові та практичні питання становлення міжнародної системи захисту прав людини були предметом дослідження багатьох вітчизняних вчених, серед яких М. Антонович, О. Бігняк, Б. Бисага, М. Гнатівського, О. Головка, А. Зубарева, А. Мовчан, Н. Петельнікова, О. Скакун, Ю. Шемшученко, А. Шуміло, Г. Хафнера та ін.

Метою статті є здійснення наукового дослідження щодо з'ясування на підставі наукових позицій вітчизняних та зарубіжних дослідників проблемних питань здійснення міжнародної системи захисту прав людини та пошук шляхів їх вирішення.

Поставлена мета зумовила необхідність розв'язання ряду дослідницьких завдань,

серед яких, зокрема: аналіз підходів до розуміння поняття та сутності міжнародної системи захисту прав людини; окреслення сутності юридичних гарантій, котрі є засобами регулювання реалізації прав і основних свобод; визначення міркувань вчених найдавніших часів про права людини; значення та шляхи вирішення окремих аспектів реалізації міжнародної системи захисту прав людини.

Міжнародна система захисту прав людини проходила у своєму становленні та розвитку довгий та непростий шлях. Історично еволюціонував у самостійну юридичну категорію, вона стала представляти собою не тільки певну сукупність принципів та норм, але й включати в себе такі необхідні складові, як відповідні контрольні механізми і процедури. З плином часу міжнародна система захисту прав людини почала розумітися в широкому, співвідносному сенсі: тобто вона складається з конкретного об'єкта прав індивідів. Особливістю системи, яка розглядається, є безперечно «міжнародні стандарти прав людини», які склалися в її рамках та які тлумачаться двояко: як суворі юридичні зобов'язання та як зовнішні форми закріплення прав і свобод у вигляді джерел або «кодексу міжнародного регулювання прав людини». Головною метою таких джерел – «договорів та інших міжнародно-правових актів полягає у встановленні чітких загальних стандартів поведінки держав, у забезпеченні їх повсюдного визнання та одноманітного застосування» [1, с. 218].

Тим самим стандарти представляють собою «зразок, модель, еталон правової норми, встановлені за домовленістю між державами» та на які, в свою чергу, орієнтуються контрольні механізми і процедури. Політична обстановка, що гарантує дотримання прав людини і забезпечує верховенство закону, повинна забезпечити

ти бездоганну чесність і високу відповідальність кадрів, особливо тих, які перебувають на державній службі [2, с. 91].

Таким чином, міжнародний захист прав людини послідовно передбачаючи створення перш за все юридичних гарантій, котрі представляють собою створення можливостей для регулювання реалізації прав і основних свобод, передбачає покладання відповідних завдань на спеціалізовані органи захисту даних прав і свобод. В цілому, права і свободи найчастіше розглядаються в рамках так званої інструментальної концепції, основною ідеєю якої є те, що одним з істотних закономірних властивостей позитивного права та його окремих елементів є їх здатність бути засобом досягнення певних цілей [3, с. 28]. Висловлене означає, що ключовою теоретичною та практичною проблемою реалізації стандартів в сфері захисту прав і свобод людини є забезпечення достатніх можливостей для їх захисту різними суб'єктами правовідносин шляхом створення відповідної інституційної системи [4, с. 36].

Викладене в свою чергу сприяло формуванню в рамках міжнародної системи розуміння прав і основних свобод людини як в об'єктивному, так і в суб'єктивному сенсі. Об'єктивне визначення прав і основних свобод людини почало виходити з того, що вони закріплюються не стільки в міжнародних договорах, скільки у внутрішньодержавних актах, прийнятих на їх виконання та відповідають їм, а також встановлюють в підсумку правовий статус людини і громадянина як особистості.

Саме це підкреслює і тим паче доказує, що як саме права людини, так і вся система їх захисту генетично і нерозривно пов'язані з міжнародним правом. При цьому можемо припустити, що права людини є чужими і по суті, не має певної регламентації, можемо в той же час сказати про те, що процес введення прав людини в корпус міжнародного права відбувається опосередковано, за допомогою конституційного права. З одного боку, ідеї прав людини проникали зі сфери внутрішньодержавного права, з іншої, – були продуктом взаємовідносин між державами [5].

Це чітко можна простежити, наприклад, при аналізі змісту різних філософсько-правових та юридичних уявлень та відносно до них

при розгляді інституту захисту іноземців, становлення права національних меншин, прецедентів гуманітарної інтервенції тощо. Однак, в різні історичні епохи поняття, зміст та обсяг прав і свобод людини не були однаковими [6, с. 217]. Говорячи іншими словами, ступінь і характер розвитку прав людини визначались рівнем розвитку права у відповідному суспільстві [7, с. 36].

Зародження ідей прав і свобод людини, а саме так звана «громадянська ідея», тобто уявлення про громадянина, наділеного певними правами і можливостями, а також обов'язками мало місце у VI–V століттях до н.е. в стародавніх полісах (містах-державках). Дана ідея була пов'язана з тим регіоном світу, де сформувалась найбільш висока духовна культура – філософсько-правова та політична думка, наука, мистецтво, література тощо. Мова йде в даному випадку «про античні поліси, зокрема про Афіни та Рим» [8, с. 425].

Давньогрецькі погляди про права людини формувались в загальному руслі міфологічних уявлень та виходили з того, що поліс «... та його закони мають божественне походження та спираються на божественну справедливість». Право взагалі і права окремих людей – членів полісу виникають, відповідно подібним уявленням, не до сили, а до божественного порядку справедливості [9, с. 318]. Подібних поглядів дотримувались, наприклад, Гомер і Епікур. Але якщо «божественна за своєю природою справедливість у Гомера виступала в якості об'єктивної підстави та правового критерія», то «в концепції Епікура справедливість» ... представляла «собой природне право зі змістом, що змінювався». Епікур виступав за рівність, свободу і незалежність як окремої людини, так і всіх людей. Визначаючи свободу людини, він писав, що «це – його відповідальність за розумний вибір свого способу життя» і далі уточнював, що «свобода набувається завдяки з'ясуванню того, що залежить від нас» і «не належить ніякому пану» [10, с. 97].

Ідеї про права людини органічно включались і до інших концепцій представників античних Афін. Серед них слід відмітити Аристотеля, Перикла, Демосфена, Демокрита, Геракліта та інші. Більшість з них також висували ідеї рівноправності індивідів, відстоюючи при цьо-

му високу цінність закону і законності в рамках політичних і філософських доктрин правової держави, і, отже, розглядаючи права і свободи людини невід'ємно від цих наукових уявлень.

Значний внесок в розвиток природно-правових, а за своєю суттю юридичних уявлень про права людини, надали римські юристи. Загальновідомо, що істотне значення мали розроблені ними положення про суб'єкт права, про поділ права на приватне та публічне, про справедливе і несправедливе право тощо [11, т. 2, с. 321].

Використовуючи так само як і давньогрецькі юристи в тлумаченні прав і свобод людини діючі норми в дусі їх відповідності вимогам справедливості, римські юристи в той же час на відміну від перших у випадку колізій змінювали стару норму, враховуючи нові уявлення про справедливість і справедливе право. В цілому можна сказати, що римська юриспруденція, розповсюджуючи на державу (як об'єкт свого вивчення разом з позитивним правом) єдине поняття права, трактувала взаємозв'язки держави та особистості як правовідносини.

Доречно нагадати, що в цей історичний період в інших регіонах світу з іншим культурним полем виникали інші філософсько-правові ідеї і концепції про взаємовідносини людини і влади. Наприклад, філософські погляди одного з найвизначніших давньокитайських легіоністів Шан-Яна (390–338 рр. до н.е.) обґрунтували абсолютизацію царської влади, встановлення тотального контролю над особистістю, способи перетворення підданих в сліпі зняряддя царів, засоби уніфікації мислення та загального оглушення народу як обов'язкового напрямку державної діяльності.

Наділення індивідів певними правами і свободами, появлення інституту громадянства в стародавньому світі, безумовно, були першими великими досягненнями в сфері захисту прав і свобод людини. Разом з цим не можна не відмітити, що вони мали в цей період часу доволі замкнутий, класово та станово обмежений характер. Проявилось це особливо в тому, що з набуттям громадянства у певної фізичної особи виникали перш за все політичні права: участь в управлінні державними справами, у здійсненні правосуддя, не досконалі форми свободи тощо. При цьому такими правами володіли лише ті члени суспільства, які не

займались фізичною працею, то ті особи, хто не були рабами. Деякі категорії вільних громадян – латини, переґрини та інші особи разом з рабами також позбавлялись громадянських прав. Таке положення складалось відповідно до залежності від статусу індивіда у класовій (становій) структурі того або іншого суспільства та його безпосередньої участі в пануючій тоді системі матеріального виробництва. В давньому ж Китаї воно було характерно ще й тим, що існував деспотичний державний режим. Це означає, що нерівномірність розподілу прав людини між різними класовими та становими структурами, а в деяких випадках абсолютне їх позбавлення було не минучим для тих етапів суспільного розвитку, точніше для рабовласницької суспільно-економічної формації. Однак, не дивлячись на те, що поляризація суспільства, своєрідність цивілізації не призвели до універсальності прав і свобод людини в сучасному розумінні, а також доктринально та юридично зрозуміле поняття «правова держава» за самою своєю суттю не забезпечувало безпеки людині, охорону та захист її прав та інтересів і нерідко відновлення в правах, слід визнати наступний очевидний факт: при всій соціальній обмеженості наявність у людини прав і свобод було прогресивним за своєю природою юридичним феноменом для того часу.

Пізніше процеси розкладання рабовласницького суспільного устрою, формування середньовічного феодального суспільства та характерні для нього система економічних відносин і духовної культури відбилися в інших ідеях прав людини. Найбільш відомими представниками тієї епохи були Марсилій Падуанський, Ансельм, Генрі Бректон, Рома Аквінський, які додержувалися концепції свободи та рівності всіх перед законом. Характерною в цьому відношенні є антикріпосницька позиція відомого французького юриста Бомануара, який стверджував, що кожна людина є вільною і який намагався здійснити конкретизацію даної ідеї в своїх юридичних побудовах [12, с. 76].

Міжнародна система захисту прав людини повинна розумітися не тільки у співвідносному, але й в об'єктивному та суб'єктивному сенсі та виражатися за допомогою такої особливості, як «міжнародні стандарти прав людини», яка

також тлумачиться двояко. Таким чином, вся нерозривно пов'язана з міжнародним правом функціонуюча система захисту прав людини та забезпечується в її рамках.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: Навчальний посібник / Авт. кол.: В.М. Мазур, С.Р. Тагієв, А.С. Беніцький, В.В. Кострицький; [Відп. ред. канд.іст.наук, доц.. В.М. Карпунов]. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с. Бібліографія: С. 586–591.
2. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини : навчальний посібник / І. А. Шуміло. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 168 с.
3. Максимович Р.О. Система соціальних прав: міжнародний нормативно-правовий підхід / Р.О. Максимович // Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 27–28 червня 2014 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2014. С. 27–29.
4. Гришко О.М. Механізм забезпечення прав людини в Україні // Правове регулювання економіки. 2017. № 16. С. 33–43.
5. Dublin Statement; The Poznan Statement, 2010; Report of the Expert Meeting on Petitions. Geneva, October 2011. URL: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRTD/Pages/Documents.aspx>.
6. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
7. Бабін Б. В. Права людини та громадянське суспільство : навч. посібн. для студ. вищих навч. закладів / Б. В. Бабін, А. В. Ковбан. Одеса : Фенікс, 2014. 320 с.
8. Філософія права / пер. з англ. ; ред Д. Фейнберг, Д. Коулмен : Навч. посіб. для студ. спец. «Правознавство». К. : Основи, 2007. 1256 с.
9. Права людини у міжнародному праві : підручник / за заг. ред. канд. юрид. наук, доцента А. В. Войціховського; [Бакумов О. С., Варунц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т. І. та ін.]; передм. А. В. Войціховський. Харків : ООО «Планета-Принт», 2021. 404 с. ISBN 978-617-7897-56-8
10. Колісніченко А.І. Історія держави і політико-правових вчень Стародавньої Греції та Риму: Навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2002. 274 с.
11. Велика українська юридична енциклопедія. Т. 2. Філософія права / [Абашнік В. О. та ін. ; редкол. 2-го т.: С. І. Максимов (голова) та ін.]. 2017. 1127 с. Бібліогр. в кінці ст. 500 пр. ISBN 978-966-937-145-4 (т. 2).
12. Савайда О.І. Енциклопедія права в системі юридичних наук: монографія / Олена Савайда. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 193 с.

Корнякова Т. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Дриголь О. О.,

*викладачка кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ: АНАЛІЗ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА

CORRUPTION RISKS IN THE ELECTORAL PROCESS: ANALYSIS OF ELECTORAL LEGISLATION

У статті проводиться дослідження та аналіз виборчого законодавства з метою виявлення потенційних корупційних загроз та проблем, що виникають під час виборчих процесів. В статті розглядаються фактори, які сприяють виникненню корупційних ризиків у виборчій сфері, а також ідентифікуються слабкі місця у виборчому законодавстві. Особлива увага приділяється аналізу проблеми корупції в контексті виборчих процесів та з'ясуванню можливих шляхів протидії цій негативній явищу через удосконалення законодавчого поля. Автори проаналізували відсутність законодавчого визначення поняття «корупційний ризик» та визначили його як умови та можливості, що сприяють породженню корупційних правопорушень або інших дій, пов'язаних з корупцією, що негативно впливають на досягнення поставлених цілей та завдань влади. Зокрема, розглянуті основні передумови виникнення корупції у виборчому процесі, такі як особистий мотив, недостатня обізнаність та правова культура громадян, низький рівень довіри до влади, а також недосконалість механізму контролю за виборчими кампаніями. Стаття розглядає законодавче забезпечення виборчого процесу в Україні, зокрема Конституцію та Виборчий кодекс, а також інші закони, що регулюють виборчі процедури. Автори звертають увагу на проблеми організації виборів, вказуючи на необхідність подальшого вдосконалення виборчого законодавства. Стаття також аналізує заходи, які вживаються для запобігання та протидії корупції у виборчому процесі в Україні, зокрема виявлення та усунення потенційних корупційних ризиків. Результати дослідження підтверджують, що корупційні ризики під час виборчих кампаній становлять серйозну загрозу для демократичних процесів та правової стабільності. Аналізується також динаміка розвитку ситуації за останні роки та прогнозується можливий вплив корупційних факторів на майбутні виборчі цикли.

Ключові слова: *виборчий процес, вибори, корупція, корупційний ризик, Центральна виборча комісія, Виборчий кодекс України.*

The article studies and analyzes the electoral legislation in order to identify potential corruption threats and problems that arise during electoral processes. The article examines the factors that contribute to the emergence of corruption risks in the electoral sphere and identifies weaknesses in the electoral legislation. Particular attention is paid to analyzing the problem of corruption in the context of electoral processes and identifying possible ways to counteract this negative phenomenon by improving the legislative framework. The authors analyze the lack of a legislative definition of the concept of "corruption risk" and define it as conditions and opportunities that contribute to the generation of corruption offenses or other corruption-related actions that negatively affect the achievement of the goals and objectives of the government. In particular, the author examines the main prerequisites for corruption in the electoral process, such as personal motive, lack of awareness and legal culture of citizens, low level of trust in the authorities, and imperfect mechanism of control over election campaigns. The article examines the legal framework for the electoral process in Ukraine, including the Constitution and the Electoral Code, as well as other laws regulating electoral procedures. The authors draw attention to the problems of organizing elections, pointing out the need for further improvement of the electoral legislation. The article also analyzes the measures taken to prevent and combat corruption in the electoral process in Ukraine, including the identification and elimination of potential corruption risks. The results of the study confirm that corruption risks during election campaigns pose a serious threat to democratic processes and legal stability. The article also analyzes the dynamics of the situation in recent years and predicts the possible impact of corruption factors on future election cycles.

Key words: *electoral process, elections, corruption, corruption risk, Central Election Commission, Electoral Code of Ukraine.*

Постановка проблеми. Корупція вже тривалий час є однією з найбільш актуальних проблем сьогодення. Але це негативне явище не є надбанням сучасності, а сягає ще з часів появи перших держав і породження соціуму та відносин у ньому. Незважаючи на політичний устрій, соціальну сферу і рівень економічного розвитку, корупція є глобальним явищем, яке притаманне усім країнам. Корупція вбачається в різних аспектах демократичного суспільства. Зокрема, в Україні демократія стикається з низкою корупційних ризиків, що знижують довіру громадян до влади. Корупція має різні форми та види, серед яких поширеними є саме політична корупція. Поширеність такого виду в Україні зумовлює необхідність пошуку шляхів запобігання таким корупційним проявам, що негативно впливають на сферу публічного управління. Виборчий процес є ключовою реформою у цій сфері та є основою демократичних відносин українського народу з органами державної та місцевої влади. Корупція та її запобігання є практикою яку широко застосовують серед діяльності політичних партій і блоків, громадських організацій та об'єднань в Україні та загалом у світі. Особливо актуально це питання постає під час президентських, парламентських та місцевих виборів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему аналізу виборчого законодавства, зокрема в розрізі корупційних ризиків виборчого процесу досліджували видатні вчені, такі як Л. Бориславський, В. Демиденко, Л. Кривенко, П. Мартиненко, О. Марцеляк, Ю. Тодика, М. Баймуратов, Н. Камінська, В. Кампо, В. Таран, Н. Задирака, С. Серьогін, І. Валюшко, І. Чемерис, В. Молдован, В. Мелашенко, Ю. Ключковський, Р. Князевич, М. Козюбра, В. Погорілко, Ю. Шемшученко, В. Євдокимов, Г. Клименко, В. Кравченко, А. Готун, Н. Грицяк, Г. Волошкевич, М. Бучин, М. Смокович, А. Береза, Л. Сердюк, А. Митко, О. Токар-Остапенко, О. Волкович, С. Фомін, Я. Турчин, А. Тіньков, Г. Кохан, М. Мельник, та інші.

Метою полягає в дослідженні та аналізі потенційних корупційних загроз і проблем, пов'язаних з виборчим процесом, зокрема, з виборчим законодавством. Ця стаття спрямована на виявлення слабких місць у виборчому законодавстві, що можуть сприяти корупцій-

ним діям та порушенням виборчого процесу. Основною метою є розкриття та систематизація факторів, які можуть вплинути на збільшення ризику корупції під час виборчих процесів, а також висвітлення шляхів запобігання та протидії корупції в цій сфері через вдосконалення виборчого законодавства.

Виклад основного матеріалу. На разі визначення поняття «корупційний ризик» на законодавчому рівні відсутнє, але на мою думку, це можна визначити як умови та можливості організаційних, правових та інших факторів того, що заохочує та породжує корупційне правопорушення чи правопорушення, яке пов'язане з корупцією, що має негативний вплив на досягнення органами влади поставлених цілей та завдань. Ми вважаємо, що передумовами виникнення корупції у виборчому процесі є перш за все особистий мотив – фінансова вигода, наприклад, бажання виборної особи незаконно збагатитися, отримати посаду в державному органі тощо. І це може призвести до використання корупційних ризиків, включаючи незаконні методи ведення агітації, фінансування, фальсифікації результатів голосування та інші корупційні схеми. Також виникнення корупції зумовлене сукупністю таких факторів як недостатня обізнаність та правова культура громадян, низький рівень довіри до влади, непотизм, колізії законодавчої техніки, недосконалість механізму контролю за виборчими кампаніями, відсутність реальної відповідальності за правопорушення такого роду тощо.

Тому, щоб застерегти негативного впливу корупції та зберегти чесність, відкритість і справедливість виборчого процесу на сьогоднішній день в Україні впроваджено низку заходів щодо запобігання та протидії корупції, що є функціями і завданнями уповноважених на це органів. Ці заходи в першу чергу спрямовані на запобігання, що відповідає підходам, прийнятним в більшості європейських країн. Одним з основних механізмів запобігання корупції є виявлення потенційних корупційних ризиків. Зокрема, вони можуть мати значний вплив на справедливість виборчого процесу, що, в свою чергу, підриває довіру до влади та легітимність демократичних інститутів.

Основними нормативно-правовими актами законодавства України, що регулюють виборчий

процес в Україні є звичайно Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Вона гарантує громадянам їх право брати участь в управлінні державними справами, включаючи свободу вибору і бути обраними до органів державної та місцевої влади. Також забезпечує рівний доступ до державної служби та посад в органах місцевого самоврядування. Конституція окреслює основоположні принципи виборів, визначає суб'єктів активного та пасивного виборчого права, а також встановлює засади їх реалізації. Положення щодо виборчого процесу Конституція України не закріплює, тому саме правова регламентація принципів виборчого процесу безпосередньо здійснюється Виборчим кодексом України від 19 грудня 2019 № 396-ІХ.

Деякі проблеми організації процесу виборів зазначені в низці законів України, зокрема це: «Про Державний реєстр виборців» від 21 вересня 2010 року № 698-V, «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 року № 1932-ІV, «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII та інших законах і прийнятих відповідно до них інших актах законодавства України. Загалом виборче законодавство ґрунтується на принципах: вільного волевиявлення, загального виборчого права, рівності, прямого виборчого права, права бути обраним, добросовісності, таємного голосування, особистого голосування, чесності. Щодо запобігання та протидії корупції у виборчому процесі застосовується діяльність уповноважених на це органів та дія Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року. Відповідно суб'єктами, на яких поширюється дія цього Закону згідно пункту 4 статті 3 є «кандидати на пост Президента України та кандидати у народні депутати України, зареєстровані в порядку, встановленому законом» [2].

Згідно з частиною 1 статті 20 Виборчого кодексу України «виборчий процес – це здійснення протягом встановленого цим Кодексом періоду часу суб'єктами, визначеними статтею 22 цього Кодексу, виборчих процедур, пов'язаних із підготовкою і проведенням відповідних виборів, встановленням та офіційним оголошенням (офіційним оприлюдненням) їх

результатів. Виборчий процес є безперервним та не може бути скасованим, зупиненим або перенесеним» [1].

Виборчий процес складається з декількох етапів: 1. Складання та уточнення списків виборців; 2. Формування виборчих округів; 3. Формування виборчих дільниць; 4. Формування виборчих комісій; 5. Реєстрація кандидатів; 6. Проведення передвиборчої агітації; 7. Проведення голосування; 8. Підрахунок голосів та встановлення результатів голосування; 9. Офіційне оприлюднення результатів; 10. Припинення діяльності виборчих комісій. Також, у разі необхідності, включаються наступні стадії: повторне голосування, підрахунок результатів голосування та оприлюднення остаточних результатів виборів.

Корупція є досить поширеним негативним явищем у всіх сферах та зокрема під час виборчого процесу. Вона може виявлятися на всіх стадіях цього процесу, а особливо на перших де не є досить підконтрольна ситуація. Корупційними ризиками у виборчому процесі досить часто виявляється у підкупі виборців для перемоги у виборах конкретної кандидатури. Це може виражатися у процесі до якого залучають досить багато людей, які готові продати свій голос за «винагороду». Або громадянам у відповідних округах благодійні фонди, які пов'язані із потенційними кандидатами у народні депутати від їх імені роздають товари та послуги. За виявлення такої корупційної діяльності слідчі розпочинають кримінальне провадження за статтею 160 Кримінального кодексу України. Підкуповуються виборчі комісії для фальсифікації голосів, за таку діяльність вони несуть відповідальність за статтею 158³ Кримінального кодексу України.

Також забороняється публікації у друкованих та електронних засобах масової інформації передвиборчої агітації, як у світі, так і в Україні, за умови якщо це відбувається, але без відображення у звітах про використання коштів передвиборчого фонду кандидата чи партії або взагалі не зазначаючи таку агітацію до передвиборчої агітації, то це вже становить сукупність кримінальних правопорушень. Ще один з корупційних ризиків є продаж прохідних місць у виборчих списках партій, що мають шанси потрапити до Верховної Ради України або

до органів місцевої влади. Також здійснюють юридичне переслідування політичних опонентів влади шляхом притягнення їх до кримінальної, адміністративної чи іншої відповідальності за звинуваченням у протизаконній діяльності за відсутності для цього відповідних підстав і доказів.

Суб'єктів які попереджають виникнення корупції, запобігають та протидіють їй, можна поділити на: 1) суб'єкти з загальними повноваженнями, які не створені спеціально та прямо для боротьби з корупцією, але в міру своїх повноважень впливають на неї. До них відноситься Президент України, який у межах своїх повноважень затверджує загальнонаціональні програми, концепції тощо, Верховна Рада України – це єдиний орган законодавчої влади в Україні та Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади який, наприклад, встановлює та змінює структурні підрозділи органів виконавчої влади, зокрема й підрозділів, діяльність яких спрямована на запобігання і протидію корупції; 2) суб'єкти з спеціальними повноваженнями, вони безпосередньо уповноважені на здійснення заходів запобігання і протидії їй, розслідують корупційні правопорушення чи пов'язані з нею, визначені Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року. Це органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції; 3) з повноваженнями учасника антикорупційних заходів, тобто суб'єкти які запобігають та протидіють корупції та в окремих випадках здійснюють заходи щодо припинення корупційних правопорушень, сприяють відновленню порушених прав та інтересів держави та громадян. Це державні органи, органи місцевого самоврядування, організації та установи незалежно від їх форм власності і їх посадові, службові особи, громадян.

Таким чином, ці всі суб'єкти протидії корупції тією чи іншою мірою залучаються до виборчого процесу, але є і ті котрі безпосередньо здійснюють нагляд і контроль за процесом виборів. Зокрема, у виборчому процесі з метою забезпечення дотримання принципів прозорості, доступності, доброчесності, конституційних прав і свобод людини діє Центральна виборча

комісія, яка керується принципом нульової толерантності до корупції у будь-яких її формах та проявах, вживають усі заходи щодо запобігання, виявлення та протидії корупції, передбачених законодавством та Антикорупційною програмою Центральної виборчої комісії. Комісія заявляє про свою принципову позицію та засуджує корупцію як незаконний та неетичний спосіб ведення діяльності [3]. Центральна виборча комісія очолює систему виборчих комісій, які забезпечують організацію підготовки та проведення загальнодержавних виборів, і є комісією вищого рівня щодо всіх окружних, дільничних виборчих комісій та всіх виборчих комісій з усіх місцевих виборів. Центральна виборча комісія здійснює повноваження окружної виборчої комісії в закордонному окрузі загальнодержавних виборів [2].

Органи Національної поліції України за день до дня голосування оприлюднюють на офіційних веб-сайтах попередні відомості про кількість зареєстрованих звернень про порушення виборчого законодавства під час відповідного виборчого процесу та роз'яснення відповідальності за порушення законодавства про вибори. Протягом десяти днів після дня голосування Національна поліція України забезпечує оприлюднення на офіційному веб-сайті узагальнених відомостей про кількість розпочатих кримінальних проваджень та кількість зареєстрованих органами Національної поліції України звернень, пов'язаних із порушенням законодавства про вибори під час відповідного виборчого процесу [2]. Національне агентство з питань запобігання корупції забезпечує оприлюднення у публічній частині Єдиного державного реєстру звітності політичних партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, фінансових звітів про надходження та використання коштів виборчих фондів, поданих розпорядниками відповідних виборчих фондів. НАЗК здійснює контроль за своєчасністю подання звітів про надходження і використання коштів виборчих фондів на загальнодержавних та місцевих виборах, їх повнотою та достовірністю включених до них відомостей [2]. Також за чесністю, прозорістю, легітимністю виборчого процесу здійснюють нагляд офіційні спостерігачі від кандидатів, партій (організацій партій) – суб'єктів виборчо-

го процесу, від громадських організацій, яким у порядку, встановленому Виборчим Кодексом України, надано дозвіл мати офіційних спостерігачів на відповідних виборах. Який здійснює спостереження за виборами у межах відповідного територіального округу, в якому він зареєстрований як спостерігач. Офіційний спостерігач від громадської організації, зареєстрований Центральною виборчою комісією, здійснює спостереження за виборами на всій території загальнодержавного округу. Це уповноважена особа спостерігати за ходом голосування, підрахунком голосів або іншими діями виборчої комісії чи комісії з референдуму під час голосування та встановлення його результатів, та не допустити виникненню корупційним ризикам.

Нагляд здійснюють і офіційні спостерігачі від іноземних держав, міжнародних організацій, такі як ООН, ОБСЄ, акредитовані Центральною виборчою комісією, здійснюють самостійні спостереження за виборчим процесом з урахуванням встановлених законом обмежень. Вони мають право бути присутніми на зустрічах кандидатів, довірених осіб, уповноважених осіб партій та на засіданнях виборчих комісій. Також гарантовано їхнє право на ознайомлення з матеріалами передвиборчої агітації. Офіційні спостерігачі можуть перебувати у приміщеннях дільничних, територіальних та окружних виборчих комісій і спостерігати за діями їхніх членів, не втручаючись у їхню діяльність. Крім того, вони мають право робити фото-, відео- та аудіозаписи без порушення таємниці волевиявлення виборців. Після завершення виборчого процесу офіційні спостерігачі можуть вносити пропозиції щодо вдосконалення законодавства України на основі міжнародного досвіду. Журналісти та медіа під час виборчого процесу повинні бути неупередженими та незалежними у своїй діяльності перевіряти достовірність фактів і заяв кандидатів, дотримуватися збалансованого підходу до представлення позицій усіх суб'єктів виборчого процесу, а також консультуватися з незалежними експертами, які можуть надати об'єктивну та неупереджену оцінку фактам, подіям і політичним позиціям. Звичайні виборці також можуть виявити корупційні ризики під час виборчого процесу і повідомити про це до органів та організацій уповноважених на дії

запобігання та протидії корупції та корупційним правопорушенням або правопорушенням що пов'язані з корупцією, зокрема це Національна поліція України, Національне агентство з питань запобігання корупції та інші, чи безпосередньо звернутися до офіційних спостерігачів, виборчої комісії, які знаходяться на виборчій дільниці.

Висновки. Отже, корупційні ризики – це сукупність відповідних факторів і причин які заохочують до вчинення корупційних правопорушень або правопорушень пов'язаних з корупцією. Вони є ймовірністю того, що буде вчинення корупційних чи пов'язаних з нею правопорушень. Тож корупція має істотний вплив на процес виборів, чим підриває довіру до демократичних інститутів та ставлячи під загрозу чесність, легітимність та справедливість результатів виборів. Зокрема, корупційні ризики виражаються у підкупі виборців, незаконному фінансуванні виборчих кампаній, зловживання адміністративним ресурсом, фальсифікації виборчих результатів тощо. Недосконалість законодавства, колізії законодавчої техніки та відсутність реальної відповідальності за корупційні правопорушення та правопорушення пов'язані з корупцією є своєрідним поштовхом для скоєння корупційних ризиків. Щоб попередити корупційні ризики під час виборчого процесу залучаються відповідні органи і організації, які уповноважені на запобігання і протидію корупційним правопорушенням і правопорушенням пов'язаних з корупцією. Діють виборчі комісії які повинні дотримуватися принципів прозорості, доступності, доброчесності, забезпечуючи конституційні права і свободи людини. Офіційні спостерігачі від кандидатів, партій (організацій партій) – суб'єктів виборчого процесу, від громадських організацій та офіційні спостерігачі від іноземних держав, міжнародних організацій, що здійснюють неупереджений, чесний та об'єктивний контроль за процесом виборів. Незалежні журналісти та медіа відіграють значну роль у висвітленні фактів та заяв кандидатів на виборах. Також особливо важливо, щоб громадяни України повідомляли про явне корупційне правопорушення чи правопорушення пов'язані з нею і зверталися до відповідних органів в такому випадку.

Хочемо підкреслити, що корупція у всіх її проявах є серйозною проблемою для кожної демократичної країни, вона знецінює роль та знижує довіру до державних інституцій, сповільнює економічний розвиток, негативно впливає на моральні принципи суспільства. Але, незважаючи на її такий пагубний вплив

все ж корупція тією чи іншою мірою присутня в кожній країні сучасного світу. Тому важливо на належному рівні запобігати та протидіяти всім корупційним проявам, підвищувати соціальну та правову культуру і обізнаність всіх людей та вдосконалювати законодавство на належному рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
2. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
3. Антикорупційна програма Центральної виборчої комісії на 2024 – 2026 роки. https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/Antykor_proekt_2024-2026.pdf
4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Закон України «Про Центральну виборчу комісію» від 30.06.2004 року № 1932-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text>
6. Закон України «Про Державний реєстр виборців» від 21.09.2010 року № 698-V <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text>
7. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 року № 1207-VII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
8. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
9. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. <https://www.cvk.gov.ua/>
10. Офіційний сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. <https://nazk.gov.ua/uk/>
11. Офіційний сайт Transparency International Ukraine. <https://ti-ukraine.org/>

Пархуць В. Д.,
*аспірант кафедри теорії держави і права,
конституційного права та державного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ПРАВО ВЕТО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В МЕХАНІЗМІ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ В ДЕРЖАВНІЙ ВЛАДІ УКРАЇНИ

PRESIDENTIAL VETO POWER IN THE MECHANISM OF CHECKS AND BALANCES IN THE STATE POWER OF UKRAINE

У цій статті розглядається роль права вето Президента України в законодавчому процесі. Роль вето Президента України у законодавчому процесі є важливим елементом контролю за законодавством і гарантією дотримання конституційних принципів в Україні. Обґрунтовується важливість такого прийому в арсеналі можливостей Президента України, як право вето.

Державна влада в Україні здійснюється за принципом поділу на 3 гілки влади: на законодавчу, виконавчу та судову владу. Поділ влади є комплексним важелем для обмежування, за допомогою якого кожна з гілок діє самостійно, не втручаючись у повноваження іншої; встановлюється взаємний контроль, збалансованість, рівновага у взаємовідносинах державних органів, що здійснюють законодавчу, виконавчу та судову владу. У цій системі поділу влади особливе місце відводиться Президенту, який здійснює низку важливих конституційно-правових повноважень, забезпечуючи політико-правовий баланс між гілками влади. Однією з основних компетенцій його посади є право вето на закони, ухвалені парламентом.

Різноманітність наукових підходів до визначення сутності права президентського вето, його конституційно-правової природи, строків та сфери його реалізації створює певні труднощі у його визначенні та призводить до виникнення на практиці спірних ситуацій. У зв'язку з цим актуальною є всебічна розробка та всебічний аналіз механізму інституту президентського вето. Актуальність теми дослідження зумовлена малою кількістю наукових праць у цьому напрямі. Тому необхідність комплексного наукового аналізу цього питання на цей час є цілком очевидною.

З точки зору вдосконалення політико-правової реформи в Україні важливими є питання вдосконалення законотворчого процесу. Цей процес залежить від ефективності та злагодженості роботи всіх гілок влади. Особливе значення має механізм участі Президента як суб'єкта законотворчого процесу та його особливого права вето щодо законодавчих проєктів в контексті реалізації механізму стримувань і противаг в державній владі в Україні.

Ключові слова: *конституціоналізм, теорія поділу влади, система стримувань і противаг, право вето, Президент.*

This article examines the role of the President's veto in the legislative process. The role of the President of Ukraine's veto in the legislative process is an important element of control over legislation and a guarantee of compliance with constitutional principles in Ukraine. The author substantiates the importance of such a technique in the arsenal of the President of Ukraine's powers as the right of veto.

State power in Ukraine is exercised on the principle of division into 3 branches of government: legislative, executive and judicial. The separation of powers is a comprehensive lever for restricting each branch of government to act independently without interfering with the powers of the other; it establishes mutual control, balance, and equilibrium in the relations between state bodies exercising legislative, executive, and judicial power. In this system of separation of powers, a special place is given to the President, who exercises a number of important constitutional and legal powers, ensuring political and legal balance between the branches of power. One of the main competences of his office is the right to veto laws passed by the parliament.

The variety of scientific approaches to defining the essence of the presidential veto, its constitutional and legal nature, terms and scope of its exercise creates certain difficulties in its definition and leads to controversial situations in practice. In this regard, a comprehensive development and a comprehensive analysis of the mechanism of the presidential veto is of great relevance. The relevance of the research topic is due to the small number of scientific works in this area. Therefore, the need for a comprehensive scientific analysis of this issue is quite obvious at this time.

From the point of view of improving the political and legal reform in Ukraine, it is important to improve the law-making process. This process depends on the efficiency and coherence of all branches of government. Of particular

importance is the mechanism of the President's participation as a subject of the legislative process and his special veto over legislative drafts in the context of the implementation of the mechanism of checks and balances in the state power in Ukraine.

Key words: *constitutionalism, theory of separation of powers, system of checks and balances, veto power, President.*

Постановка проблеми. Предметом нашого розгляду будуть деякі питання про реалізацію принципу поділу влади к контексті використання Президентом України права вето.

Актуальність теми статті зумовлена малою кількістю наукових праць у цьому напрямі. Тому необхідність комплексного наукового аналізу цього питання на цей час є цілком очевидною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні концептуальні підходи осмислення правової природи права вето Президента України можна знайти в працях українських вчених: Д.В. Мазур, Я.О. Берназюк, А.С. Багряк, С.Г. Серьогіна, Ю.М. Тодика, В.Д. Яворський та інші.

Мета статті – визначити сутність інституту права вето президента та визначити основні напрями його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Під правом вето (лат. *veto* – забороняю) у науці конституційного права розуміють право глави держави відхилити ухвалений закон (законопроект) або тимчасово відхилити його введення в дію, повернути зі своїми зауваженнями для повторного розгляду.

Право вето – важливий елемент системи стримувань і противаг та принципу поділу влади. Значення права вето в науці конституційного права настільки велике, що його розглядають не тільки як одне з повноважень глави держави, а й як повноцінний конституційно-правовий інститут.

Його обговорювали ще в античні часи філософи. Сучасна дискусія ґрунтується на правовій теорії, що розвивалася паралельно з формуванням демократичних систем у Північній Америці та Європі в 18-му столітті. Поділ влади не лише самоціль або простий інструмент для теоретиків права чи політологів. Це базовий принцип будь-якого демократичного суспільства, який спрямований на досягнення інших цілей, таких як свобода, законність дій владних структур, та незалежність конкретних органів, які здійснюють владу, делеговану їм конституційними нормами.

Витоки сучасного права вето, яким користуються обрані президенти, можна простежити у праві середньовічних європейських королів відхилити пропозиції та запити, що надходили до них від парламентів. Таким чином, король, який мав бути охоронцем справедливості та загального блага, ставив своє універсальне судження вище за конкретні інтереси представників феодалних станів.

У період після Американської (1776) і Французької (1789) революцій деякі демократичні конституційні мислителі, зокрема Томас Пейн і Томас Джефферсон, прагнули скасувати право вето, частково через його асоціації з монархією. Для цих радикальних республіканців свобода виражалася насамперед у праві народу здійснювати контроль над своїм урядом і брати в ньому участь. Вони вірили в місцеву демократію, активне залучення громадськості та часті вибори. Право вето президента розглядалося як небезпечне обмеження влади народних обранців, яке давало б занадто багато влади одній людині.

Тим часом більш консервативні мислителі, такі як Олександр Гамільтон і Джон Адамс, скептично ставилися до таких популістських уявлень. Розуміючи свободу насамперед як обмеження влади (в тому числі народовладдя), вони були стурбовані захистом приватних інтересів і прав власності. Вони розглядали право вето як необхідний захист від так званої «тиранії більшості», яка, на їхню думку, є невід'ємним наслідком зосередження влади в законодавчому органі.

Відповідно до класичної доктрини поділу влади, повноваження приймати закони (законодавча влада) повинні бути відокремлені від повноважень з управління державою (виконавча влада) та повноважень з тлумачення і застосування законів у конкретних справах (судова влада). Однак конституції, які дотримуються цієї доктрини, як правило, не розмежовують гілки влади повністю. Як стверджував Джеймс Медісон, ця доктрина дозволяє кожній з трьох гілок влади брати певну участь у діяльності двох інших або контролювати їх. Таке часткове

змішання взаємно контролюючих повноважень відоме як система стримувань і противаг.

Відповідно до статті 102 Конституції України Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [1].

Частиною 2 статті 106 Конституції України встановлено, що Президент України має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України.

Проте, перша редакція Конституції містила інше формулювання цієї норми, а саме Президент України має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України.

Конституційний Суд України у рішенні від 11 березня 2003 року № 6–рп/2003 у справі за конституційним поданням 73 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) здійсненого Президентом України права вето стосовно прийнятого Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України» та пропозицій до нього (справа щодо права вето на закон про внесення змін до Конституції України) визначив, що положення статті 94, пунктів 29, 30 частини першої статті 106 Конституції України, що регламентують порядок підписання та офіційного оприлюднення законів, здійснення Президентом України права вето із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями, а також процедуру повторного розгляду таких законів, поширюються і на закони, які приймаються Верховною Радою України відповідно до розділу XIII Конституції України [2].

Таким чином, до прийняття Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» № 742-VII від 21.02.2014, право вето Президента до законів, які приймалися Верховною Радою України відповідно до

розділу XIII Конституції України, не відповідало принципам демократичності, оскільки за своєю правовою природою нормативний акт про внесення змін до Конституції України, не є тотожним будь-якому закону, який приймається Верховною Радою України згідно з її повноваженнями, встановленими пунктом 3 частини першої статті 85 Конституції України (прийняття законів) [2].

Натомість, статтею 94 Конституції України передбачено, що Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду. У разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений [1].

Проте, є частим явищем порушенням Президентами строків підписання ухвалених Верховною Радою України законів або повернення законів до парламенту для повторного розгляду.

Наприклад, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення засад організації та ведення руху опору» № 7180 від 19.03.2022 було направлено на підпис Президенту України 02.04.2022 року, Закон України «Про про внесення змін до деяких законів України» № 2260 від 11.10.2019 було направлено на підпис Президенту України 17.12.2019. Вказані закони станом на 15.04.2024 року не було підписано Президентом України або повернуто до парламенту для повторного розгляду.

Таким чином, необхідним є створення механізму, який би унеможливив порушення термінів підписання законів Президентом України або повернення їх до парламенту для повторного розгляду.

Статтею 72 Конституції України передбачено, що всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених цією Конституцією [1]. Положення ч. 2 ст. 94 Конституції України не встановлює її беззаперечне тлумачення таким чином, що процедура підписання і оприлюднення

законів, встановлена нею, не застосовується до законів, прийнятих референдумом.

Використання загального порядку підписання і оприлюднення для всеукраїнського порядку також не відповідає принципу визнання народу як носія суверенітету та єдиного джерела влади. Стаття 119 Закон України «Про всеукраїнський референдум» передбачає, що затверджений (прийнятий) на всеукраїнському референдумі закон протягом п'яти днів після офіційного оголошення Центральною виборчою комісією результатів всеукраїнського референдуму офіційно оприлюднюється в порядку, встановленому Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України [3].

Таким чином, необхідним є внесення змін до Конституції України щодо нерозповсюдження права вето Президента України на закони, прийняті на всеукраїнському референдумі.

Варто зазначити також і про сильне вето, закріплене в Конституції України. Парламент може подолати вето Президента України не менш як двома третинами від її конституційного складу. У рішенні № 534/2009 від 15.06.2009 року

Європейська комісія за демократію через право оцінила вимогу подолання вето 2/3 складу парламенту як «дуже великий бар'єр» [4].

Висновки. Підсумовуючи викладене, наголосимо на тому, що право вето є одним із найважливіших конституційно-правових повноважень Президента України в механізмі стримувань і противаг в державній владі є органом, Президент України виступає гарантом не тільки прав і свобод людини і громадянина, а й дотримання Конституції України як акта установчого характеру.

Вважаємо за доречне внесення змін до Конституції України в частині:

- створення механізму, який би унеможливив порушення термінів підписання законів Президентом України або повернення їх до парламенту для повторного розгляду;
- нерозповсюдження права вето Президента України на закони, прийняті на всеукраїнському референдумі;
- зменшення кількості голосів народних депутатів, необхідних для подолання вето Президента України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.04.2024)
2. Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2003 від 11 березня 2003 р. у 65 справі за конституційним поданням 73 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) здійсненого Президентом України права вето стосовно прийнятого Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України» // Офіційний Вісник України. – 2003. – № 16. – Ст. 710.
3. Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 26.01.2021 р. № 1135-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#n1402>. (дата звернення: 15.04.2024).
4. OPINION ON THE DRAFT LAW OF UKRAINE AMENDING THE CONSTITUTION : of 15.06.2009 no. Opinion no. 534/2009. URL: [https://venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)024-e](https://venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)024-e) (дата звернення: 15.04.2024).

Чукаєва В. О.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА ТА РІВЕНЬ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗМІН СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

CONSTITUTIONAL REFORM AND THE LEVEL OF REGULATORY AND LEGAL SECURITY OF CHANGES IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM IN UKRAINE

У дослідженні розглядаються особливості процесу реформування Конституції, що неодмінно, визначає стратегію розвитку України. Конституційний процес реформування, який наново розпочався у 2014 року та триває донині як ніколи раніше перебуває на стадії найбільшого піднесення. Це обумовлено необхідністю імплементації національного законодавства до європейського законодавства, вектором вступу до Євросоюзу. Визначені результати реформи на рівні реалізації існування системи стримування і противаг трьох гілок влади державної влади. Проаналізована сучасна система конституційного законодавства, яка стала доповненням до реформування конституційних норм.

Також, розглянута основна проблема проведення конституційної реформи – розбалансування діяльності трьох гілок влади, яка й до цього часу не знайшла логічного розв'язання в проведенні комплексної конституційної реформи з удосконалення змішаної форми правління. Пропоновані конституційні ініціативи вносять суттєвий дисбаланс у систему державного правління. Досі залишається посилення президентської влади та його контроль над парламентом через домінуючу політичну силу яку він очолює. Це стало можливим при закріпленні пропорційної системи формування парламенту.

Охарактеризовані поетапно основні зміни у формуванні збалансованої системи трьох гілок державної влади – законодавчій, виконавчій, судовій гілках влади. Визначені вимоги Єврокомісії до проведення конституційної реформи в Україні на сучасному етапі та результати спроби їх втілення публічної влади.

Визначена також нова проблема з приводу практики правового регулювання організації проведення конституційної реформи на сучасному етапі – як наявністю анархо-конституційного режиму. На сьогоднішня у науці конституційного права мало, що досліджено з приводу категорії «анархо-демократичний режим», причини його виникнення, аналізу його юридичного закріплення. Сам анархо-конституційний режим має ряд особливостей, основний з яких – наявність Конституції з демократичними стандартами розвитку суспільства, які діють частково, або зовсім є декларативними і не забезпечуються публічною владою.

Ключові слова: публічна влада, система «стримування та противаг», правова доктрина, конституційна реформа, правовий статус, повноваження, президент та система трьох гілок влади, імплементація права.

The study examines the peculiarities of the constitutional reform process, which inevitably determines the strategy of Ukraine's development. The constitutional reform process began in 2014 and is ongoing. This is due to the need to implement national legislation in line with European legislation and the vector of accession to the European Union. The author identifies the results of the reform at the level of implementation of the system of checks and balances of the three branches of state power. The author analyses the current system of constitutional legislation, which has become a complement to the reform of constitutional norms.

The author also examines the main problem of constitutional reform – the imbalance of the three branches of government, which has not yet found a logical solution in a comprehensive constitutional reform to improve the mixed form of government. The proposed constitutional initiatives introduce a significant imbalance into the system of government and, instead of strengthening the existing parliamentary-presidential republic, set negative trends towards strengthening presidential power in Ukraine and weakening the independence of the parliament.

The author describes the main changes in the legislative, executive, judicial branches of power and in the system of local self-government. The requirements of the European Commission to the constitutional reform in Ukraine at the present stage are determined, and the implementation of these requirements in constitutional legislation is described.

The author also identifies a new problem with regard to the practice of legal regulation of the organisation of constitutional reform at the present stage – the existence of an anarchic-constitutional regime. To date, in the science of constitutional law, little has been researched about the category of “anarchic-democratic regime”, the reasons for its emergence, and the analysis of its legal consolidation. The anarchic-constitutional regime itself has a number of features, the main of which is the existence of a Constitution with democratic standards of society development, which are partially or completely declarative and are not enforced by public authorities.

Key words: public authority, system of “checks and balances”, legal doctrine, constitutional reform, legal status, powers, president and the system of three branches of government, implementation of law.

Постановка проблеми. На сучасному етапі правова система України знаходиться в процесі імплементації у європейське право. Відбувається формування нового конституційного законодавства за стандартами ліберальної доктрини права, де основним принципом розвитку демократичних основ правового регулювання суспільства є існування ефективної, збалансованої системи трьох гілок державної влади. Саме ефективно проведення всіх європейських стандартів у систему права України та побудови громадянського суспільства залежить від реальності існування збалансованої системи трьох гілок влади, де саме може існувати незалежна судова гілка влади, законність, права і свободи людини і громадянина, відсутність кризи публічної влади. Таким чином, у системі права України, де Конституція є фундаментом її існування – почався активний процес реформування зміни конституційних норм та конституційного законодавства у бік євроінтеграції.

Для визначення основних досягнень та недоліків проведення конституційної реформи на сучасному етапі потрібно визначити рівень ефективності існування системи «стримування і противаг» в організації діяльності публічної влади. Це дасть змогу у подальшому формувати державній владі практичне діюче законодавство для подолання кризових ситуацій у регулюванні суспільних відносин.

Стан дослідження. На сучасному етапі у вітчизняної юридичної науки практичного, комплексного аналізу конституційних реформ з приводу формування збалансованої публічної влади поки що відсутні. У теоретично-практичному плані, є дослідження В.М. Кампо, В. Речицький, О. Батанов, Т. Подорожна, С. Білостоцький [1]. У роботах цих авторів аналізується проведення конституційної реформи, але при всьому різноманітті праць перелічених авторів не охоплюють проблему досліджуваної

теми. Багато питань просто позначені і до кінця не досліджені.

Мета статті: проаналізувати в рамках проведення конституційної реформи України практичний стан існування принципу поділу державної влади на три гілки для забезпечення ефективності організації роботи публічної влади.

Виклад основного матеріалу. Втілення демократичних принципів формування публічної влади в Україні відбувається поетапно й кожний етап має свої особливості та результати. Так, у першому етапі, починаючи з 1990 р. була сформована нова правова доктрина з приводу побудови суверенної України, яка була визначена у Декларації «Про державний суверенітет України» де вперше були зазначені принципи формування системи державної влади: 1) Українська РСР є самостійною у вирішенні будь-яких питань свого державного життя; 2) Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території; 3) державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову; 4) найвищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів здійснюється Генеральним прокурором Української РСР, який призначається Верховною Радою Української РСР, відповідальний перед нею і тільки їй підзвітний. Саме принцип поділ влади на три гілки визначив головну проблему побудови ефективної державної влади де працювала б система стримувань й противаг для формування демократичних засад у суспільстві. З 1991 року була спроба внести у Конституцію УРСР 1978 р. зміни, доповнення для формування такої системи. Прийнято ряд конституційних законів: «Про Президента Української РСР» 1991 р., згідно з яким Президент УРСР став найвищою посадовою особою УРСР і главою виконавчої влади, «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіо-

нальне самоврядування» 1990 р., «Про державну владу та місцеве самоврядування в Україні» 1995 р., «Про Конституційний Суд України» 1992 р. При цьому втілити працюючий баланс організації роботи публічної влади через встановлення правового статусу трьох гілок влади та Президента не вдалось. Практично працювала ієрархічна система влади глави держави через виконавчу владу яку він очолював. Це постійно формувало конфлікт Президента з законодавчою гілкою влади та вносила дестабілізацію організації роботи публічної влади в цілому. Кризова ситуація була настільки глибока, що потрібно було шукати нову форму держави в загалі. Тому у 1996 р. приймається нова Конституція України. Починається другий етап конституційної реформи.

Форма правління держави України з президентської переходить до змішаної – президентсько-парламентської. Принцип поділу влади на три гілки влади (законодавчу, виконавчу, судову) у новій Конституції залишається (ст. 6) [2]. Знову була спроба зробити дійову систему публічної влади за конституційним принципом поділу її на три гілки. Президент отримує статус глави держави. За новою Конституцією він не відноситься до жодної гілки влади, але він отримав статус координатора організації трьох гілок влади, більш того, створюються практично додаткова дійова гілка влади Президента. Причому ця гілка влади особиста і повністю йому підконтрольна, яка включає систему державних адміністрацій, де Президент призначає та звільняє голів держадміністрацій (Закон України «Про місцеві державні адміністрації» 1997 р.), а також у цю систему входять представники Президента – представники є у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України, Конституційному Суду України, Автономній Республіці Крим. Була також спроба обмежити владу Президента через встановлення його конституційно-правової відповідальності у формі «імпічмент». Потрібно тут зауважити, що право проведення імпічменту у Верховній Раді України є, але його дійова процедура проведення так і не була прийнята.

При аналізі правового статусу Президента, можна зазначити, що в нього більше повноважень в системі виконавчої гілки влади. Тому визначаючи особливості Президента у системі

публічної влади, вчені визнають, що все ж таки, функціонально, Президент очолює виконавчу гілку влади (феномен дуалістичної виконавчої гілки влади) і практично діє не змішана форма правління а президентська [3]. Це пояснюється тим, що в Україні завжди існувала тільки практика централізованої системи державного управління.

Сучасні вчені-конституціоналісти, аналізуючи нові моделі форм правління республік, які утворились після розвалу СРСР, визначають нову класифікацію існування публічної влади, як сегментарна [4]. Для якої характерно: 1) визнається конституційний принцип формування публічної влади при наявності трьох гілок влади, але відсутня рівновага елементів управління, як система «стримувань й рівноваги»; 2) головна роль в управлінні належить главі держави; 3) державному режимі характерні командно-адміністративні методи управління, хоча визнаються демократичні принципи формування та функціонування державної влади; 4) політична еліта держави належить олігархічному соціальному прошарку суспільства; 5) є наявність конституції, визнаються демократичні принципи побудови держави, але при проведенні принципу трьох гілок влади і розподілу повноважень між ними рішучу, та остаточно роль в управлінні належить одноосібним державним органам; 6) існує система місцевого самоврядування, але практично вона знаходиться під контролем державної влади; 7) реальна, практична влада належить виконавчій гілці влади, й вона є домінуючою.

Фактично Конституція 1996 року визначила вектор формування незалежної, правової, демократичної, соціальної держави, але на практиці діє сегментарна форма правління. Це визначило продовження кризової ситуації державної влади, відбуваються конфлікти між Президентом, Урядом та Парламентом. Це привело до нового переформування Конституції України у 2004 р.

Конфлікт у середині публічної влади був настільки глибокий, що це відбилось у конфронтації різних політичних сил у суспільстві та привело до «Помаранчевої революції», після якої була спроба знову ж таки побудувати систему «стримування та противаг» обмежуючи владу Президента. Починається новий етап

конституційної реформи – третій. У цей період вносяться нові зміни до Конституції України, де у правовому статусі Кабінету Міністрів та Верховної Ради України надаються більше повноважень, що привело до створення нової форми правління – парламентсько-президентської. Надаючи Прем'єр Міністру надано право в більшості формувати склад Уряду і знаходитись під контролем парламенту, Президенту все рівно залишились повноваження з приводу і формувати, і контролювати, і управляти виконавчою гілкою влади. Це закріплено у Конституції положення (ст. 113), що укази Президента України є також правовою основою з організації роботи Кабінету Міністрів, окрім законів, постанов Верховної Ради України. Сам Уряд відповідальний перед Президентом України (ст. 113 Конституції України), що означає великий вплив з боку Президента формування посади Прем'єр міністра та ініціювати у парламенті недовіру до діяльності Прем'єр міністра. А саме недовіра впливає на початок процедури зняття главу Уряду з посади. Починається протистояння між Президентом та Прем'єр міністром. Якщо, конституційно-правова відповідальність Уряду виписана, закріплена у Конституції, то процес імпічменту Президенту в юридичному плані залишився тільки як формулювання у Конституції, практично провести цю процедуру знову ж таки неможливо із-за прогалів у законодавстві. В принципі у координації роботи трьох гілок залишається все рівно Президент, а не Верховна Рада України.

Фактично нова конституційна реформа яка проводилась у 2004 року для удосконалення системи нових повноважень для трьох гілок влади та Президента не змогла втілити у практику організації роботи публічної влади принцип системи «стримування та противаг». Демократизація суспільства знову переживає кризову ситуацію державної влади.

З 2010 року починається новий етап, четвертий, конституційної реформи, коли політична еліта знову ж таки повернулася до варіанту Конституції 28 червня 1996 р. Яка закріпила президентсько-парламентську форму правління. Президент фактично контролює діяльність трьох гілок влади, управляє виконавчою владою. Основні ключові центральні посадові

особи у процесуальному плані формуються Президентом, централізація державної влади на чолі з Президентом практично є основою організації діяльності публічної влади. В Україні сам принцип поділу державної влади завжди пов'язаний з проблемою обмеження влади Президента.

Через формування повноважень трьох гілок влади Україна формувала досвід управління у формах правління – президентської, президентсько-парламентської, парламентсько-президентської. При цьому у всіх формах правління основою організації публічної влади була централізована влада Президента, що визначало авторитарну, командно-адміністративну систему функціонування державної влади [5]. Поглиблення кризової ситуації державної влади у взаємовідносинах між трьома гілками влади, та взаємовідносинах з суспільством привело до необхідності проведення п'ятої конституційної реформи. Глибокий конфлікт між владою та суспільством привів до «Революції гідності» 2014 р., яка вплинула не тільки на зміну правового статусу всіх трьох гілок влади, центральних її інститутів та державних посад, а й на зміну правової доктрини формування національної правової системи. Дана доктрина за змістом є ліберальною, яка сформувала сучасне право європейських країн. Основні принципи цієї доктрини включають наявність форми контролю народу за публічною владою, ядром свободи є особисті права людини і громадянина, державна влада повинна практично функціонувати у збалансованій системі трьох гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової. Раніше правова доктрина України визначала самостійність у всіх сферах соціально-економічного, політичного, культурного, міжнародного розвитку, нейтралітет та визнавала перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права, то на сучасному етапі – забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України.

Таким чином, нова правова доктрина України визначила необхідність формування національного права за європейськими стандартами правового регулювання організації роботи публічної влади. Відбуваються реформи децентралізації місцевого самоврядування, йде пошук ефективності діяльності правоохоронних органів, судової гілки влади, забезпечення практичного функціонування збалансованої системи трьох гілок державної влади. Можна зазначити, що йде спроба забезпечити правове регулювання реалізації конституційної відповідальності Президента України з прийняттям нового закону «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент)» № 39-ІХ, ухвалений Верховною Радою 10 вересня 2019 р. Тобто вирішити проблему реальної можливості парламенту обмежити владу Президента.

Якщо говорити про імплементацію правової системи України у європейське право, то зараз Рада Європи та ЄС на сьогодні визначають такі основні вектори внесення змін до конституційного законодавства, а саме: 1) ввести нові засади з приводу повноважень публічної влади та місцевого самоврядування у напрямі приведення їх у відповідність до Європейської хартії місцевого самоврядування; 2) змінити систему контролю над державними органами та посадовими особами через зміну функцій прокуратури; 3) визначити новий правовий статус членів парламенту, для можливості контролю їх роботи та визначення конституційно-правової відповідальності; 4) боротьба з корупцією. Як зазначається, Венеціанською комісією, що саме ефективність боротьби державної влади з корупцією забезпечує реальне існування збалансованої системи трьох гілок влади, де саме може існувати принцип незалежності судової гілки влади від політичного тиску у прийнятті своїх рішень [6].

Один зі стратегічних напрямків конституційної реформи – зміна основної функції держави у політичній системі суспільства. Де кінцевою метою є поступова заміна пріоритету командно-управлінських функцій держави на соціально-обслуговувальні завдання, тобто

надання адміністративних послуг населенню з приводу реального забезпечення прав і свобод людини і громадянина, що може забезпечити стабільність розвитку суспільства [7].

Висновки. Таким чином, сучасна публічна влада України знаходиться у перехідному етапі – від командно-адміністративних методів управління до демократичних. При цьому сам перехідний етап характеризується більше як наявністю анархо-конституційного режиму, який має ряд особливостей, основний з яких – наявність Конституції з демократичними стандартами розвитку суспільства, які діють частково, або зовсім є декларативними і не забезпечуються публічною владою. Зміст конституційно-правових норм не відповідають рівню розвитку суспільства, який знаходиться поки що в рамках перехідного етапу від радянського права до демократичного. Тому ми зараз є учасниками проведення політики декомунізації суспільства.

Центральні органи державної влади при виконанні владних повноважень часто керуються політичною доцільністю ніж конституційними положеннями. Конституційні норми є деклараціями, а конституційний механізм державної влади змінюється залежно від зміни нестабільних політичних інтересів.

Отже, сьогодні Україна знаходиться саме на такому етапі розвитку, коли фрагментарні або поодинокі зміни Основного Закону та нормативно-правових актів не в змозі задовольнити потреби суспільства та вирішити існуючі в державі проблеми ефективності публічної влади, до яких необхідно підходити комплексно.

Анархо-конституційний режим характеризує особливості сучасного перехідного періоду діяльності публічної влади від командно-адміністративного режиму до ліберально-демократичного. У цьому режимі центральні органи державної влади при виконанні владних повноважень часто керуються політичною доцільністю ніж конституційними положеннями. Конституційні норми є деклараціями, а конституційний механізм державної влади змінюється залежно від зміни нестабільних політичних інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Див.: Речицький В. Український конституційний процес у 2014 р. URL: <https://khp.org/1432192458>; Баганов О. Конституційне право в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції: концептуальні проблеми теорії та практики. Конституційна реформа в Україні: досвід країн Центральної та східної Європи. Львів: національний університет «Львівська політехніка», 2019. С. 17–21.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text>
3. Трещов М., Мунько М. Сучасна форма правління в Україні: науково-практичний дискурс. Науковий вісник: Державне управління. 2022. № 2(12). С. 182–194.
4. Експлейнер про найважливіше: пояснюємо, що не так з формою правління в Україні. URL: <https://project.liga.net/projects/pravlinnya/>
5. Див.: Рудик П. А. Конституційна реформа в Україні: проблеми та перспективи : монографія / П. А. Рудик. К. : Атіка, 2006. 256 с.
6. Белов Д. М. Конституційна реформа в Україні як наслідок формування нової парадигми конституціоналізму: окремі аспекти. Порівняльно-аналітичне право. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2020. Вип. 4. С. 35–42.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-10>

Авторгов А. М.,
кандидат юридичних наук,
приватний виконавець виконавчого округу міста Києва

**ЕФЕКТИВНІСТЬ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ
У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

**EFFECTIVENESS OF JUDICIAL CONTROL
IN EXECUTIVE PROCEEDINGS**

Розкрито сутність судового контролю у виконавчому провадженні, його поділ на контрольну та санкційну функції. Також звернено увагу на міжнародні стандарти судового контролю та на рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи та Консультативної ради Європейських суддів щодо його удосконалення. Проведено дослідження актуальної законопроектної діяльності у сфері судового контролю за виконанням рішень, проаналізовані можливі позитивні та негативні наслідки ухвалення законопроектів, які наразі зареєстровані у Верховній Раді України. Проаналізовано існуючу судову практику, зокрема і практику Верховного Суду. Цитовано судові рішення, зокрема ті, які можуть свідчити про формальний підхід до судового контролю за виконанням рішень судів та інших органів (посадових осіб). Наведено пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання судового контролю за виконанням судових рішень та констатовано, що судовий контроль за виконанням рішень здійснюється судом здебільшого за виконавцем, а не за виконанням рішенням у цілому, а тому такий контроль потребує змін. Наведено пропозиції, що судовий контроль має бути спрямований, перш за все, на боржника, який має можливість, але відмовляється виконати судове рішення. Запропоновано запровадити астрент в українське законодавство. Висловлено припущення, що щоденний астрент може стати для боржника більш вагомим та переконливим аргументом, аніж розмір штрафу, передбачений чинною редакцією Закону України «Про виконавче провадження». Наведено приклади законодавства та досвіду інших країн у сфері судового контролю за виконанням рішень. Зроблено висновки, що підходи до судового контролю потребують кардинальних змін, аби він став дійсно ефективним механізмом повного та своєчасного виконання судових рішень, а також висновки про те, що інститут судового контролю потребує розширення з погляду ідеології та принципів ЄСПЛ, практики ЄСПЛ та рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи.

***Ключові слова:** виконавець, виконавче провадження, судовий контроль, судова практика, астрент.*

The essence of judicial control in enforcement proceedings and its division into control and sanctioning functions are disclosed. Attention was also paid to the international standards of judicial control and to the recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe and the Consultative Council of European Judges regarding its improvement. A study of actual legislative activities in the field of judicial control over the enforcement of decisions was conducted, the possible positive and negative consequences of the adoption of draft laws, which are currently registered in the Verkhovna Rada of Ukraine, were analysed. The existing judicial practice, including the practice of the Supreme Court, was analysed. Court decisions are cited, including those that may indicate a formal approach to judicial control over the execution of decisions of courts and other bodies (officials). Proposals for improving the legal regulation of judicial control over the enforcement of court decisions are presented, and it is stated that judicial control over the execution of the decision is carried out by the court mostly on the executor, and not on the execution of the decision as a whole, and therefore such control needs changes. Suggestions are made that judicial control should be directed primarily to the debtor who has the opportunity, but refuses to comply with the court decision. It is proposed to implement astreinte in domestic legislation. It is suggested that the daily astreinte may become a more weighty and convincing argument for the debtor than the amount of the fine provided for by the current version of the Law of Ukraine "On Enforcement Proceedings". Examples of legislation and experience of other countries in the

field of judicial control over the execution of decisions are given. Conclusions were made that approaches to judicial control need drastic changes in order for it to become a truly effective mechanism for full and timely enforcement of court decisions, as well as conclusions that the institution of judicial control needs to be expanded from the point of view of the ideology and principles of the ECtHR, the practice of the ECtHR and the recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe.

Key words: *executor, enforcement proceedings, judicial control, judicial practice, astreinte.*

Статтею 129¹ Конституції України [1] визначено, що контроль за виконанням судового рішення здійснює суд. Суд, який ухвалив рішення, може визначити порядок його виконання, надати відстрочення або розстрочення виконання, вжити заходів для забезпечення його виконання, встановити чи змінити спосіб або порядок виконання рішення.

Незважаючи на те, що виконання судових рішень та рішень інших органів покладено на державних та приватних виконавців, роль суду у виконавчому провадженні є багатогранною та важливою. Це, зокрема, вирішення питань у виконавчому процесі, пов'язаних з ускладненням виконавчого провадження: відстрочення, розстрочення виконання, зміна порядку та способу виконання, санкціонування певних дій виконавця, а також здійснення контрольної функції – розгляд скарг на дії та бездіяльність виконавця.

Враховуючи наведене, тематика судового контролю за виконанням судових рішень та рішень інших органів завжди перебувала в полі уваги науковців та практиків [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Наявність низки теоретичних концепцій щодо судового контролю та аналіз судової практики не вирішують усього спектра проблеми із забезпечення створення ефективних механізмів судового контролю задля забезпечення завдань і мети виконавчого провадження, врахування прав та законних інтересів суб'єктів, зокрема і напрацювання ефективної взаємодії суду та державних і приватних виконавців.

Відтак метою дослідження є означення наявних проблем у судовій практиці стосовно судового контролю під час виконання рішень судів, а також на підставі емпіричних досліджень, власної практики та напрацьованих конструкцій, визначити можливі наступні кроки щодо створення ефективного механізму судового контролю у виконавчому провадженні.

Контрольна функція суду у вузькому розумінні такого контролю полягає в розгляді скарг на дії або бездіяльність державних виконавців, у широкому ж значенні такий контроль має

здійснюватися за виконанням судового рішення в цілому.

Відповідно до практики ЄСПЛ [11] метою судового контролю є:

- сприяння виконанню рішення й усунення перешкод при його виконанні;
- виконання рішення без зайвого формалізму;
- забезпечення прискорення виконання і компенсацій за його затримку;
- уникнення настільки, наскільки це можливо, створення нових перешкод при виконанні судового рішення, запобігання затягуванню процесу виконання.

У рекомендаціях, викладених у висновку Консультативної ради Європейських суддів № 13 (2010) «Щодо ролі суддів у виконанні судових рішень» (Висновок № 13 (2010) Консультативної ради європейських суддів щодо ролі суддів у виконанні судових рішень ССЄ(2010)2, 19 листопада 2010 р.), зазначено, що на заключному етапі саме суд повинен вжити всіх можливих заходів, щоб забезпечити виконання рішення [12].

Міжнародні стандарти підкреслюють важливість запобігання зловживанням засобами правового захисту та стримування таких зловживань, які в минулому були основною причиною накопичення незавершених виконавчих проваджень у багатьох країнах. Рада Європи запропонувала цим країнам створити механізми, що запобігали б процесуальним зловживанням, наприклад, надаючи суддям та/або суб'єктам примусового виконання більше повноважень карати сторони, які зловживають (наприклад, шляхом накладання штрафів та збільшення повноважень із розслідування).

Так, у рекомендаціях Res (2003) 17 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про примусове виконання» (Рекомендація Res (2003) 17 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо примусового виконання) йдеться про те, що держави мають створити механізм попередження випадків зловживання процедурою примусового виконання однією

зі сторін, що не має розглядатися як перегляд справи [13].

Чи відповідає вітчизняне законодавство та існуюча судова практика зазначеним стандартам? На жаль, не завжди.

Формальність, змагальність чи правовий пуризм?

Завданням судочинства є поновлення порушеного права. Проте боржники нерідко намагаються оскаржити дії державних та приватних виконавців з формальних підстав.

Верховний Суд у своїх рішеннях неодноразово наголошував на тому, що в порядку судового контролю за виконанням судових рішень захист порушеного права можливий за умови, що права, свободи чи інтереси сторони виконавчого провадження дійсно порушені і скаржник використовує судочинство саме для такого захисту. Звертаючись до суду, сторона виконавчого провадження зобов'язана обґрунтувати, а суд, у свою чергу, зобов'язаний встановити, яке саме право скаржника як сторони виконавчого провадження порушено та підлягає захисту в порядку судового контролю за виконанням. Ініціювання справи в порядку судового контролю за виконанням судового рішення не для захисту законних прав та інтересів є недопустимим [14].

Проте, на жаль, на рівні судів першої та апеляційної інстанції іноді ухвалюються рішення, які цим критерієм не відповідають.

Доволі часто трапляється, що процес, який має бути виключно формальним, чомусь перетворюється на змагальний.

Так, наприклад, розгляд подань виконавця про примусове проникнення до житла чи іншого володіння боржника-фізичної особи, розгляд подань про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України фізичної особи, яка є боржником за невиконанням нею судовим рішенням або рішенням інших органів (посадових осіб) за правилами процесуальних кодексів здійснюється без повідомлення (виклику) сторін.

У такому визначеному законодавством порядку розгляду є один головний недолік – суд не викликає боржника і не задає йому питання про причини невиконання судового рішення.

Проте це зовсім не означає, що для виконавця цей процес є формальним. Суд, вирішуючи ці питання, чомусь перевіряє не поведінку боржника у виконавчому провадженні,

а повноту проведених виконавцем виконавчих дій.

Нерідко суди відмовляють виконавцям у задоволенні таких подань з формальних або навіть надуманих підстав, займаючись правовим пуризмом. У цьому легко переконатися, звернувшись до Єдиного реєстру судових рішень.

Наприклад, в ухвалі Богодухівського районного суду Харківської області від 09 липня 2021 р. у справі № 613/1005/20 [15] суд зазначає, що «в матеріалах справи відсутні будь-які докази того, що боржник перешкодив вільному доступу державного виконавця до свого житла. Доданий до подання акт державного виконавця не може вважатися таким доказом, оскільки в ньому вказано лише про те, що боржник не надав виконавцю допуск до житлового приміщення, що жодним чином не свідчить про перешкоджання боржника вільному доступу державного виконавця до свого житла».

До аналогічного висновку дійшов Хотинський районний суд Чернівецької області в ухвалі від 02 серпня 2023 р. у справі № 724/1626/23 [16].

Мукачівській міськрайонний суд Закарпатської області в ухвалі від 31 липня 2023 р. у справі № 303/6667/22 [17] прийшов до висновку, що «державним виконавцем на обґрунтування доцільності проникнення до приміщення не надано доказів, що ним вжито всі можливі заходи, визначені законодавством про виконавче провадження щодо примусового виконання судового рішення та використанні всі права, які надані державному виконавцю, спрямовані на своєчасне та повне вчинення виконавчих дій».

Запорізькій апеляційний суд у постанові від 21 червня 2022 р. у справі № 755/16493/19 [18], скасовуючи ухвалу суду першої інстанції про задоволення подання приватного виконавця про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України керівника боржника-юридичної особи, прийшов до висновку, що «... неявка ОСОБА_1 на виклики приватного виконавця НЕ може свідчити (про) небажання або умисне ухилення від виконання судового рішення».

Господарський суд м. Києва в ухвалі від 11 січня 2020 р. у справі № 910/18328/17 [19] зазначив, що «... з наданих приватним виконавцем пояснень вбачається, що належне

боржнику на праві власності майно відсутнє, кошти на рахунках боржника у банківських установах, а також інше майно, на яке може бути звернено стягнення відсутні, *що може свідчити про НЕумисне ухилення від виконання рішення суду*».

Господарський суд м. Києва в ухвалі від 01 червня 2020 р. у справі № 910/11578/19 [20], відмовляючи в задоволенні подання приватного виконавця, послався на ту обставину, що «... приватний виконавець також не надав будь-яких доказів на підтвердження наявності наміру в боржника перетнути державний кордон України з метою ухилення від виконання рішення суду».

Нерідко у справах про розгляд подань про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України суд вимагає у виконавця доказів того, що боржник має намір виїхати за межі України, або доказів того, що таке тимчасове обмеження змусить боржника виконати судові рішення.

Таким чином, ми нерідко спостерігаємо випадки, коли, розглядаючи питання, що потребують судової санкції у виконавчому провадженні, суди, на жаль, не переймаються питанням його виконання.

Цей підхід потрібно змінювати.

Виконання судових рішень є завершальною стадією судового розгляду, і, хоча суд безпосередньо не виконує ухвалені ним рішення, ефективність виконання судових рішень в очах суспільства визначає ефективність судової системи в цілому.

На жаль, потрібно констатувати, що на сьогодні судовий контроль за виконанням рішення здійснюється судом здебільшого за виконавцем, а не за виконанням рішенням у цілому, а тому такий контроль потребує змін.

Цілком слушною є думка, що судовий контроль має бути спрямований, перш за все, на боржника, який має можливість, але відмовляється виконати судові рішення.

Що пропонує законодавець?

На сьогодні в парламенті зареєстровано три законопроекти щодо судового контролю за виконанням рішень.

Перший – це проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення судового контролю за виконанням судових рішень у господарському

і цивільному судочинстві» (реєстр. № 7042 від 11 лютого 2022 р.) [21].

Суть його зводиться до запровадження в цивільному і господарському процесі такого поняття, як «звіт про виконання судового рішення». У разі його ухвалення суд, який ухвалив судові рішення у цивільній справі, за письмовою заявою стягувача, державного або приватного виконавця зможеться зобов'язати боржника подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення.

Такий звіт суд може витребувати в певних категоріях цивільних і господарських справ.

Для цивільного судочинства це справи:

- 1) що виникають із трудових правовідносин;
- 2) що виникають із сімейних правовідносин;
- 3) щодо відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, заподіяної внаслідок вчинення кримінального правопорушення;
- 4) щодо відшкодування шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду;
- 5) щодо відшкодування моральної шкоди;
- 6) щодо захисту прав споживачів;
- 7) щодо захисту честі, гідності та ділової репутації;
- 8) в інших справах немайнового характеру, за умови, що судовим рішенням відповідача зобов'язано вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення.

Для господарського судочинства звіт про виконання судового рішення пропонується витребувати в таких категоріях господарських справ:

- 1) у спорах про захист ділової репутації;
- 2) у спорах, що виникають з відносин, пов'язаних із захистом економічної конкуренції, обмеженням монополізму в господарській діяльності, захистом від недобросовісної конкуренції;
- 3) в інших справах немайнового характеру, за умови, що судовим рішенням відповідача зобов'язано вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення.

Наступний – це проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удо-

сконалення механізму судового контролю за виконанням рішень судів та процедури встановлення або зміни способу виконання судових рішень за № 7648 від 08 серпня 2022 р. [22].

Законопроект:

– змінює судовий контроль за виконанням рішень у адміністративному судочинстві;

– запроваджує судовий контроль за виконанням судових рішень у цивільному та господарському судочинстві, проте лише щодо рішень, боржниками за якими є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, державне або комунальне підприємство;

– розширює коло осіб, які мають право звернутися зі скаргою на дії державного або приватного виконавця.

Також Законопроект пропонує доповнити статті процесуальних кодексів, які регламентують порядок відстрочення, розстрочення виконання, зміну чи встановлення способу і порядку виконання судового рішення (ст. 378 КАС України, ст. 435 ЦПК України, ст. 331 ГПК України [23]) нормами, за якими в разі надходження заяви стягувача про зміну способу і порядку виконання судового рішення, яке підлягає виконанню відповідно до Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» [24], у зв'язку із недосягненням згоди щодо визначення вартості майна, присудженого стягувачу за рішенням суду, суд приймає рішення про зміну способу і порядку виконання судового рішення на підставі висновку експерта про визначення вартості такого майна.

Така новела є доволі слушною, і аналогічну норму, не обмежуючись випадком стягненням з держави, варто було б запровадити і в цивільному, і в господарському судочинстві щодо будь-яких рішень, де позивач обрав способом захисту своїх прав саме повернення майна.

Останній Законопроект про вдосконалення судового контролю – це проект Закону від 06 липня 2023 р. № 9462 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль» [25].

Цей Законопроект у деяких положеннях дублює проект № 7648 від 08 серпня 2022 р., а також пропонує запровадити поняття звіту про виконання судового рішення в цивільному та господарському судочинстві.

Крім того, Законопроект пропонує у випадку невиконання боржником рішення суду про зобов'язання вчинити певні дії щодо майна стягувача або майна, присудженого на користь стягувача, протягом двох місяців з дня винесення постанови про відкриття виконавчого провадження, вважати це самостійною підставою для зміни способу і порядку виконання такого судового рішення шляхом стягнення з боржника суми вартості відповідного майна (крім випадків, коли стягувач перешкоджає провадженню виконавчих дій, або ж вартість майна неможливо визначити, або майно відповідно до закону не може оцінюватися).

Які питання не охопили зазначені законопроекти та яким чином підвищити ефективність виконання судових рішень, вдосконаливши судовий контроль за їх виконанням?

Інститут судового контролю потребує розширення з погляду ідеології та принципів ЄСПЛ, практики ЄСПЛ та рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи, стандартів Ради Європи.

Потрібно змінити саму ідеологію судового контролю й участі суду у виконанні своїх рішень.

Система судового контролю має уникати необґрунтованих зупинок або затримок виконання та бути направленою на виконання рішення.

Якщо говорити про рішення зобов'язального характеру, то на сьогодні існує судова практика, за якою виконання судового рішення з повернення майна (відновлення положення, що існувало до порушення – п. 4 ч. 2 ст. 16 ЦК України [26]) не може бути змінене на стягнення його вартості (відшкодування майнового збитку – п. 8 ч. 2 ст. 16 ЦК України), оскільки в такому випадку суди нібито фактично змінюють рішення суду по суті і самостійно змінюють спосіб захисту, передбачений ст. 16 ЦК України.

Проте така можливість зміни способу виконання або ж запровадження альтернативного способу виконання, або ж можливість «монетизації» рішення про повернення майна, значно сприяло б його виконанню.

Так, у Цивільному процесуальному кодексі України від 18 липня 1963 р. [27] існувала норма (ст. 206), за якою суд, присуджуючи майно в натурі, повинен був вказати в рішенні вар-

тість майна, яку належить стягнути з відповідача, якщо при виконанні рішення присудженого майна не буде в наявності.

Доцільним було б запровадження аналогічного положення і в чинному Цивільному процесуальному кодексі України, і в Господарському процесуальному кодексі [28]. Ухвалення судом альтернативного рішення із зазначенням суми компенсації у випадку неможливості його виконати або ж можливість зміни способу виконання без ініціювання нового позовного провадження значно сприяло б його виконанню.

Які засоби впливу на боржника має виконавець, аби змусити його виконати рішення зобов'язального характеру, зокрема і рішення про передачу майна?

Так, у разі невиконання без поважних причин у встановлений виконавцем строк рішення, що зобов'язує боржника виконати певні дії та рішення про поновлення на роботі, виконавець виносить постанову про накладення штрафу на боржника – фізичну особу в розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (1 700 грн), на посадових осіб – 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (3 400 грн), на боржника-юридичну особу – 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (5 100 грн) та встановлює новий строк виконання (ст. 75 Закону України «Про виконавче провадження»).

У разі повторного невиконання рішення боржником без поважних причин виконавець у тому самому порядку накладає на нього штраф у подвійному розмірі.

Зрозуміло, що ці штрафи, через їхній незначний розмір, фактично є недієвими.

Зважаючи на це, в українське законодавство потрібно ввести поняття астренту (від французького *l'astreinte* – примус) у немайнових спорах.

Наприклад, у Франції, якщо судове рішення немайнового характеру не виконується, суд стягує з відповідача штраф – певну суму за кожен день невиконання такого рішення. Сплачується астрент на користь стягувача.

Щоденний астрент може стати для боржника більш вагомим та переконливим аргументом, аніж розмір штрафу, передбачений чинною редакцією Закону України «Про виконавче провадження», який можна накласти лише двічі [29].

Невиконання рішення має стати фінансово невиконаним для боржника.

Щодо виконання рішень майнового характеру.

Відповідно до ч. 5 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження» [30], боржник, зокрема, зобов'язаний:

– утримуватися від вчинення дій, що унеможливають чи ускладнюють виконання рішення;

– допускати в установленому законом порядку виконавця до житла та іншого володіння, приміщень і сховищ, що належать йому або якими він користується, для проведення виконавчих дій;

– за рішеннями майнового характеру подати виконавцю протягом п'яти робочих днів з дня відкриття виконавчого провадження декларацію про доходи та майно боржника, зокрема про майно, яким він володіє спільно з іншими особами, про рахунки в банках чи інших фінансових установах, небанківських надавачах платіжних послуг, електронні гаманці в емітентах електронних грошей, про майно, що перебуває в заставі (іпотеці) або в інших осіб, чи про кошти та майно, належні йому від інших осіб, за формою, встановленою Міністерством юстиції України.

На жаль, декларацію про доходи та майно подають лише одиниці боржників. Те саме можна сказати і про допуск виконавця до житла та іншого володіння, приміщень і сховищ.

І тут також на допомогу виконавцю має приходити судовий контроль, адже сторони процесу виконання мають обов'язок співробітничати з виконавцем та судом. За недотримання цього обов'язку має слідувати суворе покарання.

Так, наприклад, Кодексом з виконавчого провадження Естонської Республіки (ст. 62) [31] передбачено, що в разі, якщо боржник без поважної причини не надає судовому виконавцю перелік свого майна, то суд може застосувати стосовно нього привід до суду і в разі необхідності арешт на строк до 30 днів. Боржник звільняється з під арешту, якщо він надасть такий перелік.

Слід зазначити, що відповідальність боржника в цьому випадку настає не за існування в нього боргу як такого, а за неповагу до правосуддя.

Стосовно оскарження дій виконавців, то слід звучити або чітко визначити перелік дій (рішень) виконавця, які можуть бути оскаржені, а також змінити порядок подання скарг на дії виконавця.

Наприклад, у Литовській Республіці існує обов'язкове досудове врегулювання спору за скаргою на дії або бездіяльність виконавця [32]. Особа, яка подає скаргу, зобов'язана спочатку подати її приватному виконавцю, який повинен розглянути її протягом п'яти робочих днів. Якщо він знаходить її обгрунтованою і задовольняє, спір вважається вирішеним. У разі, якщо для задоволення скарги приватний виконавець не вбачає підстав, він самостійно направляє її до суду для подальшого розгляду, разом зі своїми запереченнями.

Також потрібно боротися і зі зловживанням боржників правом на подання скарг на дії виконавця.

Так, Виконавським кодексом Республіки Молдова [33] передбачено, що в разі відхилення скарги на дії судового виконавця позивач може бути зобов'язаний на вимогу відповіда-

ча або судового виконавця відшкодувати збитки, завдані простроченням виконання, а в разі зловмисного подання скарги зобов'язується до сплати судового штрафу в розмірі від 200 до 600 лей.

Окрім того, процес виконання має бути достатньо гнучким, аби суб'єкт примусового виконання мав достатній рівень автономії.

Так, наприклад, рішення про відстрочення або розстрочення виконання судового рішення, зміну способу та порядку виконання судового рішення, за згодою стягувача та боржника, тобто за відсутністю спору з цього питання, міг би приймати безпосередньо виконавець, а не суд.

Таким чином, підходи до судового контролю потребують кардинальних змін, аби він став дійсно ефективним механізмом повного та своєчасного виконання судових рішень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України, прийнята від 28.06.1996 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Верба-Сидор О. Б. Співвідношення судового та відомчого контролю за діяльністю приватних виконавців у механізмі забезпечення прав особи. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. 2021. Вип. 2 (94). С. 84–98.
3. Жукевич І. В. Поняття, види та форми судового контролю за виконанням рішень у цивільних справах. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право. 2017. № 4. С. 110–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2017_4_20.
4. Жукевич І. В. Судовий контроль за виконанням рішень в окремому провадженні цивільного судочинства в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 3. С. 100–104. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.18>.
5. Кононець В. П. Судовий контроль як механізм підвищення ефективності судових рішень. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2020 № 48, т. 2. <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.48-2.3>.
6. Кройтор В. А., Сібільов Д. М. Реалізація функції судового контролю за виконавчим провадженням. Наукові інновації та передові технології. 2023. № 5 (19). С. 299–305. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-299-305](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-299-305).
7. Ладиченко В. В., Потьомкін С. О. Поняття і суть судового контролю за виконанням судових рішень. Часопис Київського університету права. 2023. № 3. С. 190–198. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2023.39>
8. Овчаренко О. М. Судовий контроль за діяльністю приватних виконавців у виконавчому провадженні: концептуальні засади. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 10. С. 188–196. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/44>.
9. Черненко І. В. Передумови запровадження судового контролю за виконанням судових рішень в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2023. Головна / Архіви Том 2, № 80. С. 257–263. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.41>.
10. Аналіз «Передовий досвід держав-членів Ради Європи та стандарти Ради Європи щодо судового контролю за виконанням рішень національних судів». The Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/analysis-judicial-control-by-jos-uitdehaag-october-2020-ukr-final/1680a0773f>.
11. Opinion n°13 on the role of Judges in the enforcement of judicial decisions / Consultative Council of European Judges (CCJE). Strasbourg, 19 November 2010, CCJE(2010)2 Final. The Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168074820e>.
12. Recommendation Rec(2003)17 of the Committee of Ministers to member states on enforcement (adopted by the Committee of Ministers on 9 September 2003 at the 851st meeting of the Ministers' Deputies). The Council of Europe. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805df135.

13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 03.08.2022 р. у справі № 752/2605/13-ц за скаргою ОСОБА_1 на постанову приватного виконавця виконавчого округу м. Києва А. М. Авторгова про опис та арешт майна (коштів) боржника від 13 квітня 2021 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105623865>.

14. Ухвала Богодухівського районного суду Харківської області від 09.07.2021 р. у справі № 613/1005/20 за поданням приватного виконавця Ю. В. Близнюкова про примусове проникнення до житла боржника. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98192105>.

15. Ухвала Хотинського районного суду Чернівецької області від 02.08.2023 р. у справі № 724/1626/23 за поданням приватного виконавця В. К. Коломійця про примусове проникнення у житлове приміщення. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112573762>.

16. Ухвала Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 31.07.2023 р. у справі № 303/6667/22 з поданням державного виконавця відділу державної виконавчої служби у місті Мукачеві Мукачівського району Закарпатської області про примусове проникнення до житла. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112601594>.

17. Постанова Запорізького апеляційного суду у складі колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ від 21.06.2022 р. у справі № 755/16493/19 за поданням приватного виконавця А. М. Авторгова про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України керівника боржника-юридичної особи. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104881948>.

18. Ухвала Господарського суду міста Києва від 11.01.2020 р. у справі № 910/18328/17 за поданням приватного виконавця про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України керівника боржника, Товариства з обмеженою відповідальністю «Новий погляд країни». Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86853383>.

19. Ухвала Господарського суду міста Києва від 01.06.2020 р. у справі № 910/11578/19 за поданням Приватного виконавця А. М. Авторгова про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України керівника ТОВ «Лакітрейд» – громадянина ОСОБА_1. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89578010>.

20. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення судового контролю за виконанням судових рішень у господарському і цивільному судочинстві. Законопроект № 7042 від 11.02.2022 р. Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38957>.

21. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення механізму судового контролю за виконанням рішень судів та процедури встановлення або зміни способу виконання судових рішень. Законопроект № 7648 від 08.08.2022 р. Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40206>.

22. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Закон України від 03.10.2017 р. № 2147–VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 48. Ст. 436.

23. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень. Закон України від 05.06.2012 р. № 4901–VI. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4901-17>.

24. Проект Закону про внесення змін деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль. Законопроект № 9462 від 06.07.2023 р. Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42236>.

25. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435–IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

26. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.07.1963 р. [зі станом на 11.03.1996 р.]. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06/ed19960311>.

27. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798–XII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

28. Авторгов А. Астрентом по боржниках (24.03.2021; 13:48). Юридична практика. URL: <https://pravo.ua/astrentom-po-borzhnykam>.

29. Про виконавче провадження. Закон України від 02.06.2016 р. № 1404–VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.

30. Code of Enforcement Procedure [passed 20.04.2005; RT I 2005, 27, 198]. Riigi Teataja. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/516092014002/consolide>.

31. Авторгов А. Виконання судових рішень у Литовській Республіці. (05.10.2017). Приватні виконавці. URL: <https://pv.net.ua/?p=153>.

32. Codul de executare al Republicii Moldova (Publicat: 05-11-2010 în Monitorul Oficial Nr. 214-220 art. 704). Ministerul Justiției. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=136917&lang=ro.

Бабак В. В.,

*аспірант кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

РІЗНОВИДИ ФОРМ ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМ (ГОСПОДАРСЬКИМ) СУБ'ЄКТИВНИМ МАТЕРІАЛЬНИМ ПРАВОМ

TYPES OF FORMS OF ABUSE OF CIVIL (ECONOMIC) SUBJECTIVE MATERIAL LAW

Станом на сьогодні маємо констатувати той факт, що в українській правовій доктрині відсутній науковий консенсус з приводу змісту та правової природи явища, що має назву «зловживання матеріальним цивільним/господарським правом».

На відміну від західних правових систем, що працюють в демократичних країнах Європи та Азії, тих, що зазнали значний прогресорський вплив римського приватного та публічного права, українська правова школа, як спадкоємиця спочатку дореволюційної російської, а, згодом, радянської правових шкіл, досі належним чином не дослідила і не імплементувала в позитивному праві доктринальні напрацювання наших науковців щодо вказаного правового феномену. І це не зважаючи, на те, що правовий інститут зловживання правом, відомий юристам вже більш, як тисячу років, ще з часів існування Римської імперії та її правової школи.

Але треба бути послідовним та потрібно зауважити, що не все так вже й погано на цій науковій ниві. Сучасний стан неврегульованості, більшою мірою, стосується саме інституту зловживання суб'єктивним матеріальним цивільним/господарським правом. А ось, що стосується зловживання суб'єктивним процесуальним цивільним/господарським правом, починаючи з 2017 року, після внесення змін до цивільного та господарського процесуальних кодексів України (п. 11 ч. 3 ст. 2, ст.ст. 13, 44, 135, 143, 144, 148, 262 ЦПК України; п. 11 ч. 3 ст. 2 ст.ст. 13, 43, 125, 129, 131, 135, 246 ГПК України) стан розуміння правниками (суддями, адвокатами, прокурорами тощо) змісту, форми, кваліфікаційних відзнак інституту "зловживання суб'єктивними процесуальними правами" став більш-менш високим.

Це дозволяє учасникам спорів, що розглядаються в судах, ефективно протидіяти намаганням недобросовісного учасника штучно ускладнити / унеможливити /затягнути вирішення завдання цивільного/господарського процесів, під час судового розгляду цивільних/господарських справ.

В статті дається: визначення терміну зловживання суб'єктивним матеріальним правом; перелік різновидів форм зловживання суб'єктивним матеріальним цивільним/господарським правом.

Ключові слова: *шикана, суб'єктивне матеріальне право, зловживання суб'єктивним матеріальним цивільним (господарським) правом, прямиий умисел на заподіяння шкоди.*

As of today, we must state the fact that there is no scientific consensus in the Ukrainian legal doctrine regarding the content and legal nature of the phenomenon called "abuse of material civil/economic law".

In contrast to the Western legal systems operating in the democratic countries of Europe and Asia, which have undergone significant progressive influence of Roman private and public law, the Ukrainian legal school, as the heiress of the pre-revolutionary Russian and later Soviet legal schools, still properly did not investigate and implement in positive law the doctrinal developments of our scientists regarding the specified legal phenomenon. And this despite the fact that the legal institution of abuse of law has been known to lawyers for more than a thousand years, since the days of the Roman Empire and its legal school.

But one must be consistent and note that not everything is so bad in this scientific field. The current state of unsettledness, to a greater extent, concerns the institution of abuse of subjective material civil/economic law. But what concerns the abuse of subjective procedural civil/economic law, starting from 2017, after amendments were made to the civil and economic procedural codes of Ukraine (item 11 part 3 of article 2, article 13, 44, 135, 143, 144, 148, 262 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine; part 11 of article 2 of article 13, 43, 125, 129, 131, 135, 246 of the Civil Code of Ukraine) state of understanding by lawyers (judges, lawyers, prosecutors, etc.)) content, form, and qualifications of the institute "abuse of subjective procedural rights" became more or less high. This allows the participants in disputes heard in the courts to effectively counteract the efforts of an unscrupulous participant to artificially complicate / make impossible / delay the resolution of the task of civil/economic processes, during the judicial review of civil/economic cases.

The article provides: a list of types of abuse of subjective substantive civil/economic law; the qualifying marks of abuse of subjective material law are analyzed and the characteristics of its objective and subjective sides are given.

Key words: *harassment, subjective material law, abuse of subjective material civil (economic) law, behavioral defect, legal nihilism.*

Актуальність теми. На жаль, таке становище правової невизначеності стосовно об'єктивно існуючого правового феномену призводить до того, що українські судді, під час розгляду справ, намагаються критично ставитися до спроб учасників цивільного/господарського спору, які намагаються посилатися на наявність у діях свого опоненту кваліфікаційних ознак зловживання матеріальним правом з метою обґрунтування своїх позовних вимог, або заперечень проти позову.

Такий незмінний консервативний критичний підхід суддів до розуміння суті інституту зловживання матеріальним правом, часто-густо призводить до неможливості ухвалення судом правильного, справедливого рішення по справі. Ба-більше, інколи, таке небажання суддів втілюється навіть в зовсім безкомпромісні волонтаристські вчинки, як, наприклад, пряма заборона відповідачу по справі, під загрозою штрафу, посилатися на наявність у діях позивача кваліфікаційних ознак шикани (особливого різновиду зловживання правом).

І це стосується не тільки спорів, із сталих, звичних спірних правовідносин, що виникають, наприклад, з виконання угод, отримання майна тощо. Коли спір виникає у зв'язку з неналежним виконанням обов'язків покладених на одну із сторін згідно певного юридичного документу або в силу настання певних об'єктивних обставин, наприклад смерть спадкодавця та/або в силу діючого Закону. Тобто, коли порушення права відбувається в часі після того, як для кожної зі сторін спору вже виник стан правової визначеності (мається на увазі, коли кожна зі сторін отримала свій, характерний саме для цих правовідносин, набір прав та обов'язків, передбачений або вже укладеною угодою, або в силу дії Закону).

Але, зловживання правом може відбуватися і до настання стану правової визначеності, наприклад, під час укладання договорів. Тобто в той час, коли учасники спору ще не є сторонами договору. Тоді, коли відбувається процедура узгодження суттєвих умов, а сторони пов'язані одне з одним лише тільки наявністю взаємного інтересу.

Саме в цей час, коли учасники обмежені тільки строками розгляду оферти та строками акцепту оферти, більш впливовий контрагент, може, користуючись своїм статусом, дозволити собі відступити від принципів справедливості, добросовісності, розумності, свободи договору з метою отримання більшої ніж зазвичай вигоди. Для цього, більш впливовий контрагент (це може бути наприклад великий торговельний центр) складає типову форму договору, наприклад оренди приміщень ТЦ, або типову форму договору поставки і укладає договори тільки з тими контрагентами, що погоджуються зі внесеними до тексту типових договорів явно дискримінаційними умовами, та погоджуються такі умови виконувати.

Зловживання суб'єктивним матеріальним правом має кілька різновидів, що характеризуються наявністю як відмінних (специфічних рис) так і загальними для усіх різновидів зловживання рисами, що поєднують їх в одну споріднену групу правовідносин.

На думку О.Я. Рогача, одна з найголовніших помилок у дослідженні явища «зловживання правом» полягає в тому, що більшість дослідників, як основу своїх міркувань, щодо розуміння зловживання права ставлять нормативний матеріал. Зовсім не зважаючи, що дослідження феномена «зловживання правом» слід здійснювати як реально існуюче явище правової дійсності не як компоненту юридичної матерії [1, с. 75].

Проблематикою дослідження зловживання правом в Україні займалася низка науковців: О.Я. Рогач, В.І. Ємельянов, В.О. Волков, С.Г. Зайцева, О.А. Поротікова, О.О. Маліновський, О.Ф. Скакун, Т.Т. Полянський, Т.С. Яценко та інші. Але, як зазначалося вище, науковий консенсус, як об'єктивне явище по цій проблемі це, станом на сьогоднішній день, є справою майбутнього.

Варті уваги також наступні дослідження по згаданій темі в дисертаційних працях: М. Хміля «Принцип неприпустимості зловживання правом» (2005 р.); О. Губара «Недопустимість зловживання правом у цивільному праві Укра-

їни» (2013); М. Стефанчука «Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав» (2006 р.); Т. Полянський «Зловживання правом: Загально-теоретична характеристика» (2011 р.); Н. Броуменська «Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом» (2021 р.).

Виклад основного матеріалу. Аналіз частини другої статті 13 Цивільного кодексу України надає можливість зробити висновок, що поведінка особи, яка може в майбутньому порушити права інших осіб, є формою зловживання правом. Термін «зловживання правом» підкреслює, що ця категорія стосується саме реалізації суб'єктивних цивільних прав, а не виконання обов'язків. Щоб дії особи кваліфікувалися як зловживання правом, необхідно встановити факт здійснення дій, спрямованих на здійснення відповідного суб'єктивного цивільного права. Але з іншого боку термін «зловживання правом» слід розуміти як певного роду оксюморон, оскільки якщо особа користується своїм правом, то це дозволено, але якщо вона виходить за його межі, то це вже є зловживанням правом, або "injuria". Суть зловживання правом полягає в тому, що особа недобросовісно здійснює дії, які стосуються її суб'єктивних цивільних прав, включаючи дії, які суперечать меті такого права.

Аналізуючи зміст ч. 3 ст.13 Цивільного кодексу України можна дійти висновку, що законодавець розрізняє зловживання правом, сутність яких полягає в тому, що дії особи, яка їх вчиняє є прямий намір завдати шкоду своєму контрагенту/іншій особі (такий різновид зловживання правом має свою назву – шикана) та зловживання правом в інших формах.

Шикана, в історичному сенсі, є першою з відомих форм зловживання цивільним / господарським правом. Усі інші різновиди зловживання правом, в певному сенсі, є еволюційними нащадками, так званої «чистої шикани». Принцип «чистої шикани» передбачав визнання шикани особливою формою зловживання правом, яка характеризується вчиненням особою дій направлених на здійснення свого суб'єктивного права з єдиною метою – завдання шкоди контрагенту/іншій особі, що має надати агресору відчуття задоволення від реалізації помсти, злоти́хи та інших низьких та/або аморальних прагнень. Є інструмен-

том реалізації та розповсюдження злоти́ та ненависті.

Спираючись на вищенаведене, за критерієм мети вчинення, зловживання правом має дві форми: 1) шикана; 2) зловживання цивільним/ господарським правом з невиключним і неодиначним наміром заподіяння шкоди, доповненим невизначальним законним інтересом. М. Осадчук та С. Осадчук запропонували своє бачення розподілення вказаних форм зловживання правом залежно від засобу зловживання: 1) зловживання правоспроможністю, як елементом цивільної правоздатності (використання цивільних прав з метою обмеження конкуренції та зловживання домінуючим становищем на ринку; зловживання «переддоговірними» правами під час підготовки проекту договору та/або узгодженні його суттєвих умов); 2) зловживання окремими видами суб'єктивних цивільних прав (корпоративними, речовими, зобов'язальними, особистими немайновими правами, правами інтелектуальної власності, батьківськими та опікунськими правами) [2, с. 69].

Висновки. Підсумовуючи сказане, визначимо, що актуальною є позиція у відповідності до якої існують дві форми зловживання правом – це «шикана» з одного боку (яка характерна наявністю прямого умислу – спричинення шкоди іншій особі), а з іншого – це друга форма зловживання – здійснення суб'єктивних цивільних прав без наміру завдати шкоди. Але за фактичного заподіяння такої. В такому випадку той, хто застосовує зловживання правом, має на меті вчинення залежних від нього необхідних дій для досягнення результату, при цьому особа може передбачати, допускати завдання шкоди іншій особі, або самовпевнено ігнорує можливість настання такої шкоди для іншої особи. Цей різновид зловживання характеризується наявністю необережної форми провини.

Резюмуючи вищенаведене зазначаємо, що дії особи можуть бути кваліфіковані як зловживання правом, коли ця особа, виходить за межі свого суб'єктивного права там, де ці межі не є чітко визначеними, вона вважається такою, що зловживає своїм суб'єктивним правом. Практично ж це означає, що вона (ця особа) переступила межу іншого права. Таким чином,

суд вирішує суперечку між двома правами, яка не регулюється законодавством наперед. Під час цього суд розглядає принцип пропорційності та мету, для якої існує відповідне право, враховуючи протилежні інтереси сторін.

Однак зловживання правом не має призводити до того, щоб особа була позбавлена можливості захищати своє право в суді. Суд повинен запобігти тільки тому, щоб особа не досягла своєї мети шляхом зловживання правом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рогач О. Я. Ознаки зловживання правом / О. Я. Рогач // Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Право. в 2-х ч. / гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород : Ліра, 2011. – Вип. 15. № Ч. 1. – С. 75–78.
2. Осадчук, С.Осадчук М. “Форми зловживання цивільним правом”. Актуальні проблеми правознавства, – 2016 – Вип. № 4, – С. 68–77.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 березня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – №11. – Ст. 461.
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.
5. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. / Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

Бондаренко О. О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення
Донецького державного університету внутрішніх справ*

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ КОМПЕНСАЦІЇ ЗА ПОШКОДЖЕНЕ АБО ЗНИЩЕНЕ МАЙНО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

CIVIL LAW REGULATION OF THE MECHANISM OF COMPENSATION FOR DAMAGED OR DESTROYED PROPERTY IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW ON THE TERRITORY OF UKRAINE

У статті розглядається питання, яке зараз є дуже важливим і актуальним для громадян України, які постраждали внаслідок повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави. Внаслідок ракетних ударів по цивільній інфраструктурі є те, що багато громадян втрачають своє майно, рухомі та нерухомі об'єкти власності. І географія конфлікту останнім часом розширилась, що спричинило зростання кількості постраждалих осіб та пошкоджених або знищених об'єктів цивільної інфраструктури.

Розглянуті питання знищеного та пошкодженого майна, та зазначено, що знищеним об'єктом нерухомого майна є ті об'єкти нерухомого майна, які розташовані в Україні та стали непридатними для використання за цільовим призначенням внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, а відновлення яких є неможливим шляхом поточного або капітального ремонту, реконструкції, реставрації чи такі дії є економічно не вигідними. Пошкодженим об'єктом нерухомого майна будуть об'єкти нерухомого майна, які розташовані в Україні та пошкоджені внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та можуть бути відновлені шляхом поточного або капітального ремонту, реконструкції чи реставрації, відновлення яких є економічно доцільним.

Проаналізовано Закон України № 2923-IX «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України», який визначає правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією росії проти України. Виявлено позитивні моменти та такі норми, які на погляд автора порушують цивільні права громадян України.

За результатами дослідження зроблено висновок, що необхідно внести зміни до вище вказаного Закону для забезпечення прав громадян на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні та непорушності права власності.

Ключові слова: *цивільно-правове регулювання, цивільно-правові відносини, цивільні права, воєнний стан, право власності, відшкодування шкоди, компенсація, зруйноване майно, пошкоджене майно, житловий сертифікат.*

The article deals with an issue that is now very important and relevant for the citizens of Ukraine, who suffered as a result of the full-scale invasion of Russia on the territory of our state. As a result of rocket attacks on civilian infrastructure, many citizens lose their property, movable and immovable property. And the geography of the conflict has recently expanded, causing an increase in the number of injured persons and damaged or destroyed civilian infrastructure.

The issues of destroyed and damaged property were considered, and it was stated that destroyed objects of immovable property are those objects of immovable property that are located in Ukraine and became unsuitable for use for their intended purpose as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and the recovery of which is impossible through current or major repairs, reconstruction, restoration, or such actions are economically unprofitable. Damaged real estate will be real estate located in Ukraine and damaged as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation

against Ukraine, and can be restored through current or major repair, reconstruction or restoration, restoration of which is economically feasible.

The Law of Ukraine No. 2923-IX "On compensation for damage and destruction of certain categories of immovable property as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and the State Register of Property Damaged and Destroyed as a result of hostilities" was analyzed. acts of terrorism, acts of sabotage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine", which defines the legal and organizational principles for providing compensation for damage and destruction of certain categories of real estate objects as a result of hostilities, acts of terrorism, acts of sabotage caused by the armed aggression of Russia against Ukraine. Positive points and such norms, which, in the opinion of the author, violate the civil rights of Ukrainian citizens have been identified.

Based on the results of the study, it was concluded that it is necessary to make changes to the above-mentioned Law to ensure the rights of citizens to freedom of movement and free choice of place of residence in Ukraine and inviolability of property rights.

Key words: *civil law regulation, civil law relations, civil rights, martial law, property rights, damages, compensation, destroyed property, damaged property, housing certificate.*

З початком повномасштабної війни Україна постійно притерпає руйнувань. Як наслідок ракетних ударів по цивільній інфраструктурі є те, що багато громадян втрачають своє майно, рухомі та нерухомі об'єкти власності. І географія конфлікту останнім часом розширилась, що спричинило зростання кількості постраждалих осіб та пошкоджених або знищених об'єктів цивільної інфраструктури.

Знищеним об'єктом нерухомого майна є ті об'єкти нерухомого майна, які розташовані в Україні та стали непридатними для використання за цільовим призначенням внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, а відновлення яких є неможливим шляхом поточного або капітального ремонту, реконструкції, реставрації чи такі дії є економічно не вигідними.

Пошкодженим об'єктом нерухомого майна будуть об'єкти нерухомого майна, які розташовані в Україні та пошкоджені внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та можуть бути відновлені шляхом поточного або капітального ремонту, реконструкції чи реставрації, відновлення яких є економічно доцільним.

Відповідно до нормативно-правових актів України та коментарів Безоплатної правової допомоги до знищеного або пошкодженого нерухомого майна відносяться:

– квартири, інші житлові приміщення в будівлі, будинки садибного типу, садові та дачні будинки;

– об'єкти будівництва (будинки садибного типу, садові та дачні будинки), в яких на момент пошкодження зведені несучі та зовнішні огорожувальні конструкції (крім світлопрозорих конструкцій та заповнення дверних прорізів), щодо яких отримано право на виконання будівельних робіт;

– складові частини об'єктів будівництва (квартири, інші житлові приміщення в будівлі), які після прийняття в експлуатацію є самостійними об'єктами нерухомого майна, за умови що на момент пошкодження в об'єкта будівництва зведені несучі та зовнішні огорожувальні конструкції (крім світлопрозорих конструкцій та заповнення дверних прорізів), щодо якого отримано право на виконання будівельних робіт;

– спільне майно багатоквартирного будинку, відмінне від земельної ділянки.

З метою забезпечення збору, накопичення, обліку, обробки, зберігання та захисту інформації про пошкоджене та знищене нерухоме забезпечено функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією російської федерації, об'єктами якого є інформація, зокрема, про осіб, майно яких пошкоджено або знищено; пошкоджене та знищене майно; матеріальну шкоду (у тому числі збитки), завдану внаслідок пошкодження та знищення майна. Цей реєстр є єдиною державною інформаційно-комунікаційною системою, яка призначена для збирання, накопичення, обліку, обробки, зберігання та захисту інформації (документів) про пошкоджене та знищене нерухоме майно, просторові координати об'єктів, осіб, нерухо-

ме майно яких пошкоджено або знищено, шкоду та збитки, завдані внаслідок пошкодження такого майна. Реєстр пошкодженого та знищеного майна ведеться державною мовою, також він є сумісним та має електронну інформаційну взаємодію у режимі реального часу з іншими державними електронними реєстрами.

Внесена інформація до Реєстру є достовірною і може використовуватися державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами під час здійснення ними повноважень, визначених законом; відкритою і загальнодоступною, крім реєстраційних номерів облікових карток платників податків, паспортних даних, місця проживання фізичної особи, інших персональних даних.

Інформацію до Реєстру можуть вносити самостійно як фізичні особи так і юридичні за допомогою використання порталу Дія та через адміністраторів ЦНАП або нотаріуса незалежно від місця проживання фізичної особи або місцезнаходження юридичної особи. В подальшому сформоване інформаційне повідомлення вважається отриманим у день його подання і підлягає реєстрації та зберіганню на порталі Дія.

Загалом, станом на 2023 рік, було зруйновано чи пошкоджено близько 167,2 тис. об'єктів житлового фонду, з них 147,8 тис. приватних будинків, 19,1 тис. багатоквартирних будинків. Регіони, що найбільше постраждали від руйнувань у сфері житлового фонду, – Донецька, Київська, Луганська, Харківська, Миколаївська, Чернігівська, Херсонська та Запорізька області. За таких умов питання відшкодування завданих збитків та отримання компенсації за зруйноване/пошкоджене майно набуває особливої вагомості. І розроблення механізму такої компенсації стала гострою необхідністю як наслідок реагування на численні звернення громадян – вимушено переміщених осіб, які залишилися без житла і спроможності його винаймати.

Як наслідок у 2023 року набув чинності Закон України № 2923-ІХ «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр

майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» (далі Закон), який визначає правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією росії проти України.

Ознайомившись з основними нормами Закону можна зазначити, що відповідно до нього компенсація за пошкоджений/знищений об'єкт нерухомого майна полягає у:

- виконанні робіт, пов'язаних з будівництвом, на пошкодженому об'єкті нерухомого майна з метою його відновлення та/або надання будівельної продукції для виконання таких робіт;

- наданні грошових коштів шляхом їх перерахування на поточний рахунок отримувача компенсації із спеціальним режимом використання для виконання робіт, пов'язаних з будівництвом, на пошкодженому об'єкті нерухомого майна з метою його відновлення та/або придбання будівельної продукції для виконання таких робіт;

- надання грошових коштів шляхом їх перерахування на поточний рахунок отримувача компенсації за придбану ним будівельну продукцію та/або виконані ним ремонтні роботи на пошкодженому об'єкті нерухомого майна за власні кошти;

- надання грошових коштів шляхом їх перерахування на поточний рахунок отримувача компенсації із спеціальним режимом використання для будівництва будинку садибного типу, садового або дачного будинку;

- фінансування придбання квартири, іншого житлового приміщення, будинку садибного типу, садового або дачного будинку (у тому числі фінансування придбання приміщення/будинку, що буде споруджений у майбутньому, або інвестування/фінансування його будівництва) з використанням житлового сертифіката [2].

Отже, компенсація за пошкоджений/знищений об'єкт нерухомого майна – це надання коштів шляхом їх перерахування на поточний рахунок отримувача компенсації зі спеціальним режимом використання для виконання робіт, пов'язаних із будівництвом, на пошко-

дженому об'єкті нерухомого майна з метою його відновлення та/або придбання будівельної продукції для виконання таких робіт. Також за придбану ним будівельну продукцію та/або виконані ним ремонтні роботи на пошкодженому об'єкті нерухомого майна за власні кошти й для будівництва будинку садибного типу, садового або дачного будинку. Крім цього, за придбання квартири, іншого житлового приміщення, будинку садибного типу, садового або дачного будинку (у тому числі фінансування придбання приміщення/будинку, що буде споруджений у майбутньому, або інвестування/фінансування його будівництва) з використанням житлового сертифіката [3].

Відповідно до ст.1 Закону житловий сертифікат на придбання об'єкта житлової нерухомості – електронний документ, що підтверджує гарантії держави щодо забезпечення фінансування придбання квартири, іншого житлового приміщення, будинку садибного типу, садового або дачного будинку (у тому числі фінансування придбання такого приміщення/будинку, що буде споруджений у майбутньому, або інвестування/фінансування його будівництва) в обсязі, що дорівнює грошовій сумі, зазначеній у такому документі.

Для того щоб отримати такий сертифікат необхідно виконати певний алгоритм дій. Спершу відбувається подання інформації про пошкоджене майно через «Дію». Далі – відкриття спеціального рахунку в банках-партнерах. Наступний етап зумовлюється поданням заяви на компенсацію через «Дію» або ЦНАП. Заява про надання компенсації за знищений об'єкт нерухомого майна подається до Комісії з розгляду питань щодо надання компенсації, уповноваженої розглядати заяви про надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна на відповідній території. Така заява подається під час дії воєнного стану та протягом одного року з дня його припинення або скасування на території, на якій розташований (розташовувався) знищений об'єкт нерухомого майна [2].

Заява про надання компенсації за знищений об'єкт нерухомого майна подається щодо кожного знищеного об'єкта нерухомого майна окремо.

Згодом відбувається допуск комісії місцевої ради до обстеження майна та надання їй під-

тверджувальних документів. Строк розгляду заяви про надання компенсації за знищений об'єкт нерухомого майна Комісією з розгляду питань щодо надання компенсації не повинен перевищувати 30 календарних днів з дня подання заяви.

За рішенням Комісії з розгляду питань щодо надання компенсації строк розгляду заяви про надання компенсації за знищений об'єкт нерухомого майна може бути продовжено на 30 календарних днів, якщо знищений об'єкт нерухомого майна знаходиться на території територіальної громади, яка розташована в районі проведення воєнних (бойових) дій або перебуває в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) відповідно до переліку, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованих територій.

Фінальний етап – перерахування грошових коштів зі спеціальним режимом використання або фінансування придбання об'єкта нерухомості з використанням житлового сертифіката.

Отримувачем компенсації є фізична особа – громадянин України, яка досягла 18-річного віку та подала засобами порталу «Дія» або в інший спосіб, передбачений законодавством, заяву та є власником (співвласником) пошкодженого об'єкта, право власності якого підтверджено [3]. Але не забуваємо, що законодавець передбачає черговість у розгляді заяви на отримання сертифікату. Пріоритет у розгляді заявки надають учасникам бойових дій, особам з отриманою внаслідок бойових дій інвалідністю, мобілізованим, сім'ям загиблих військових, багатодітним родинам, а також людям з інвалідністю I та II груп. Ранжування відбувається автоматично в електронній системі. Отримати сертифікат також можуть люди, які наразі перебувають за кордоном, але за таких обставин потрібно, щоб на місці був присутній її уповноважений представник.

Але треба звернути увагу, що обов'язково треба надати документи які підтверджують знищення майна, це можуть бути можуть бути довідки органів внутрішніх справ, акти, офіційні висновки інших установ або організацій, які, відповідно, уповноважені засвідчувати факт знищення майна.

Розмір компенсації за знищений об'єкт нерухомого майна визначається щодо кожного отримувача компенсації та кожного знищеного об'єкта нерухомого майна окремо, виходячи із загальної площі знищеного об'єкта нерухомого майна та вартості 1 квадратного метра площі знищеного об'єкта нерухомого майна. Зауважимо, що площа знищеного об'єкта нерухомого майна, кв. метрів, але не більше 150 кв. метрів для квартири та не більше 200 кв. метрів для будинку садибного типу, садового або дачного будинку. Особа має право отримати нерухомість, вартість якої перевищує граничний розмір компенсації, за умови оплати різниці між вартістю нерухомості та сумою компенсації. Взагалі розрахунок розміру компенсації відбувається за формулою, яка зазначена у Постанові КМУ від 30 травня 2023 р. № 600 «Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна», що в свою чергу дає можливість кожному громадянину перевірити правильність розрахунків.

Звертатися за отриманням компенсації можна під час дії воєнного стану та протягом 90 календарних днів після його припинення або скасування [3].

Після отримання житлового сертифікату необхідно через портал «Дія» забронювати кошти для придбання нового будинку або квартири. Це необхідно для системи, щоб вона знала про ваші наміри здійснити покупку житла. Після підтвердження в застосунку «Дія» про бронювання коштів, як правило протягом 5 днів, надійде підтвердження, але вам слід укласти угоду купівлі-продажу нового житла протягом 30 днів, яку може оформити лише той нотаріус, котрий має доступ до Реєстру пошкодженого та знищеного майна.

Щоб скористатися сертифікатом, перед укладанням угоди про придбання житла обов'язково необхідно припинити право власності на об'єкт нерухомості, який постраждав. Це можна зробити у нотаріуса, який має повноваження державного реєстратора або в ЦНАПі. Процедура включає подання заяви, документа, що підтверджує право власності, технічного звіту про знищення майна, який видаватиме комісія органів місцевого самоврядування.

Важливо – майно, яке планується придбати шляхом використання житлового сертифікату,

має знаходитись на території України. Також відповідно до ч. 17 ст. 3 Закону [2] отримувач компенсації не має права відчужувати квартиру, інше житлове приміщення, будинок садибного типу, садовий або дачний будинок (у тому числі таке приміщення/будинок, що буде споруджений у майбутньому), придбані (у тому числі проінвестовані/профінансовані) ним з використанням житлового сертифіката, протягом п'яти років з моменту покупки. На наш погляд така заборона не є доцільною, адже обмежує право особи на вільний вибір місця проживання, яке гарантоване Конституцією України, Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» та міжнародними договорами.

Згідно ст. 3 ЗУ «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» вільний вибір місця проживання чи перебування – право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, на вибір адміністративно-територіальної одиниці, де вони хочуть проживати чи перебувати. І виходить, що за певних обставин особа, яка придбала собі нерухоме майно, використавши житловий сертифікат не має права переїхати до іншого міста, наприклад у зв'язку зі зміною місця роботи. Хоча для отримання сертифікату особа припинила право власності на своє нерухоме майно, а після придбання нового житла не має можливості використовувати своє право власності у повному обсязі, зокрема обмежене право розпорядження, що є також порушенням наданих та гарантованих державою цивільних прав.

У зв'язку з вищевикладеним маємо пропозицію видалити пункт п. 17 ст. 3 ЗУ «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» як такий, що порушує право власності суб'єкта цивільно-правових відносин з огляду на норми цивільного законодавства, а саме ст. 321 Цивільного кодек-

су України зазначає: «Право власності є непо- позбавлений цього права чи обмежений у його
рушним. Ніхто не може бути протиправно здійсненні».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, затверджений постановою КМУ №326 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 02.04.2024).
2. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. Закон України № 2923-IX від 23.02.2023 (із змінами, внесеними згідно із Законом № 3410-IX від 05.10.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-IX#Text> (дата звернення 03.04.2024).
3. Макма Г. Житлові сертифікати в Україні: все про компенсацію за втрачене житло. *Юридична практика*. 2024. URL: <https://pravo.ua/zhytlovi-sertyfikaty-v-ukraini-vse-pro-kompensatsiiu-za-vtrachene-zhytlo/> (дата звернення 02.04.2024).
4. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40-44, ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1727> (дата звернення 03.04.2024).

Горват І. В.,

*аспірант кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ПРИТЯГНЕННЯ ДО СУБСИДІАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

BRINGING TO SUBSIDIARY LIABILITY IN BANKRUPTCY PROCEEDINGS. CIVIL LAW ASPECTS

Термін «субсидіарна відповідальність» у цивільному праві знаходить своє визначення в статті 619 Цивільного кодексу України, де зазначається, що окрім відповідальності боржника може бути передбачена додаткова (субсидіарна) відповідальність іншої особи за договором чи законом. Перед пред'явленням вимоги до особи, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен спочатку вимагати виконання зобов'язання від основного боржника. Якщо основний боржник відмовляється виконати вимогу кредитора або не надає на неї розумну відповідь у встановлений строк, кредитор має право пред'явити свою вимогу повністю до особи, яка несе субсидіарну відповідальність.

У справах про банкрутство субсидіарна відповідальність є окремим цивільно-правовим видом відповідальності. У разі підтвердженої вини засновників (учасників, акціонерів) чи інших осіб, включаючи керівника боржника, у доведенні юридичної особи (боржника) до стану неплатоспроможності за заявою ліквідатора, на них може бути покладена субсидіарна відповідальність.

У статті розглядаються цивільно-правові аспекти притягнення до субсидіарної відповідальності в процедурі банкрутства. Пропонується розглянути основні засади і принципи, що лежать в основі субсидіарної відповідальності, та їх взаємозв'язок з іншими інститутами цивільного права. Автор аналізує об'єктивні та суб'єктивні підстави для притягнення осіб до субсидіарної відповідальності та визначення її обсягу. Особливу увагу приділяється аналізу застосування субсидіарної відповідальності в судовій практиці та визначенню ключових проблем, які виникають у зв'язку з її притягненням.

За результатами наукового дослідження зроблено висновок, що субсидіарна відповідальність є дієвим механізмом захисту прав кредиторів у процедурі банкрутства, проте у зв'язку з відсутністю чіткого нормативного регулювання механізму визначення винних осіб, застосування такого виду відповідальності в процедурі банкрутства ще не може вважатись достатньо ефективним.

Ключові слова: *субсидіарна відповідальність, зобов'язання, банкрутство, кредитори, боржник, ліквідатор, стан неплатоспроможності, особи що контролюють боржника.*

The term «subsidiary liability» in civil law is defined in Article 619 of the Civil Code of Ukraine, which states that, in addition to the debtor's liability, additional (subsidiary) liability of another person may be provided for by contract or law. Before filing a claim against a person bearing subsidiary liability, the creditor must first demand fulfilment of the obligation from the principal debtor. If the principal debtor refuses to comply with the creditor's claim or fails to provide a reasonable response to it within the established time limit, the creditor has the right to file its claim in full against the person bearing subsidiary liability.

In bankruptcy cases, vicarious liability is a separate type of civil liability. In case of confirmed guilt of the founders (participants, shareholders) or other persons, including the debtor's director, in bringing the legal entity (debtor) to insolvency at the request of the liquidator, they may be held liable for subsidiary liability.

The article examines the civil law aspects of bringing to subsidiary liability in bankruptcy proceedings. The author proposes to consider the basic principles underlying vicarious liability and their relationship with other civil law institutions. The author analyses the objective and subjective grounds for bringing persons to subsidiary liability and determining its scope. Particular attention is paid to the analysis of the application of vicarious liability in court practice and identification of the key issues arising in connection with its application.

The author concludes that vicarious liability is an effective mechanism for protecting the rights of creditors in bankruptcy proceedings, but due to the lack of clear regulatory framework for determining the guilty parties, the application of this type of liability in bankruptcy proceedings cannot yet be considered sufficiently effective.

Key words: *subsidiary liability, liabilities, bankruptcy, creditors, debtor, liquidator, insolvency, persons controlling the debtor.*

Постановка проблеми. Застосування субсидіарної відповідальності в процедурі банкрутства дозволяє стягнути з осіб, які винні у доведенні боржника до банкрутства, кошти, необхідні для задоволення вимог кредиторів. Однак, її практичне застосування супроводжується низкою проблем, які стосуються відсутністю чіткого правового регулювання механізму застосування відповідальності проблем, що призводить до неоднозначних судових рішень. Неоднорідність судової практики при визначенні осіб, які можуть бути притягнуті до відповідальності, а також щодо встановлення обсягу вини – значно ускладнює процес застосування субсидіарної відповідальності на практиці. Недостатня узгодженість положень про субсидіарну відповідальність з іншими галузями права, такими як корпоративне, фінансове та податкове право, призводить до можливості винних у доведенні підприємства до банкрутства осіб уникнути субсидіарної відповідальності. Вказані проблеми обмежують ефективність субсидіарної відповідальності як інструменту захисту прав кредиторів.

Аналіз досліджень і публікацій. Інститут банкрутства став темою досліджень для багатьох вітчизняних учених, серед яких можна назвати О. Беляневич, І. Вечірка, Л. Грабован, І. Бутирська, Б. Полякова, П. Пригузу, Я. Левшина та ін. Однак варто констатувати, що питанням притягнення засновників (учасників, акціонерів) та керівника боржника до відповідальності у справі про банкрутство у науковій літературі присвячено недостатньо уваги.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз цивільно-правових аспектів застосування субсидіарної відповідальності у процедурах банкрутства, а також ідентифікація та вирішення пов'язаних з цим проблем.

Вилад основного матеріалу. Визначення терміна «субсидіарна відповідальність» закріплено в ст. 619 Цивільного кодексу, в якій зазначено, що договором або законом поряд із відповідальністю боржника може бути передбачена додаткова (субсидіарна) відповідальність іншої особи [15].

В Україні нормативне регулювання притягнення до субсидіарної відповідальності за доведення до банкрутства боржника було визначено у законі України «Про відновлення

платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», а саме у частині 5 статті 41 вказаного закону [13]. Проте, на практиці вона не застосовувалася, оскільки панувала точка зору, що для визнання вини осіб, які можуть бути притягнуті до субсидіарної відповідальності, необхідно було провести кримінальне провадження та отримати підтвердження шляхом відповідного вироку. Проте після ухвалення Верховним Судом постанови від 30 січня 2018 року у справі № 923/862/15, де було зазначено, що субсидіарна відповідальність застосовується за доведення до банкрутства до особи, дії та рішення якої призвели до відсутності як коштів на рахунках, так і майна банкрута, та така відповідальність не пов'язується з наявністю вироків у кримінальних справах, такий вид відповідальності почав поступово застосовуватись на практиці [10]. 21 жовтня 2019 року введено в дію Кодекс України з процедур банкрутства (далі КУзПБ), у зв'язку з чим закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» втратив свою чинність. Частиною 2 статті 61 КУзПБ визначено, що під час здійснення своїх повноважень ліквідатор має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства [6].

Після реалізації майна банкрута, якщо отриманих коштів виявиться недостатньо для розподілу між кредиторами, ліквідатор має право висунути субсидіарну вимогу. Заява щодо застосування субсидіарної відповідальності за доведення до банкрутства може бути розглянута лише під час ліквідаційної процедури. Це обумовлено необхідністю завершення всіх дій ліквідатора, спрямованих на виявлення та реалізацію активів боржника. Коли отриманої суми від реалізації цих активів не вистачає для погашення усіх зобов'язань кредиторів, ліквідатор може висунути субсидіарну вимогу до осіб, відповідальних за фактичне доведення боржника до банкрутства.

Відповідно до висновків, викладених у постанові Верховного Суду від 30 жовтня 2019 року у справі № 906/904/16 можливістю звернення до господарського суду для застосування (покладення) субсидіарної відповідаль-

ності наділений виключно ліквідатор, тому що саме він уповноважений, з введенням ліквідаційної процедури банкрутства, прийняти у своє відання майно боржника, забезпечити його збереження та виконувати функції з управління та розпорядження майном банкрута [11]. Враховуючи, що саме ліквідатор, а не комітет кредиторів, наділений такою можливістю, це ускладнює можливість кредиторів захистити свої інтереси та стягнути майно винних осіб на початковому етапі ініціювання питання щодо покладення субсидіарної відповідальності.

Субсидіарна відповідальність у справах про банкрутство спрямована на захист інтересів кредиторів від недобросовісних дій, які можуть бути здійснені боржником. Як вірно зазначає Я. Левшина, в цілому можна говорити про те, що підставою для притягнення осіб, що контролюють боржника, до субсидіарної відповідальності, є зловживання ними своїми правами або вчинення дій на користь кредиторам [7, с. 141]. Стаття 61 КУзПБ визначає категорії осіб, які підлягають перевірці на предмет вини у веденні боржника до стану банкрутства. Серед суб'єктів, які відповідно до ст. 61 КУзПБ підлягають перевірці на предмет вини у веденні боржника до стану банкрутства можуть бути як засновники (учасники, акціонери) та керівник боржника, так і «інші особи», які можуть мати вплив на управління боржником, наприклад, власник майна (орган, уповноважений управляти майном) або головний бухгалтер.

У своєму дослідженні відповідальності у справах про банкрутство, І. Бутирська висуває пропозицію використовувати термін «особа, що контролює боржника» для цілісного регулювання інституту відповідальності фізичних та юридичних осіб за їх неправомірні дії у банкрутстві. Цей термін охоплює засновників (учасників, акціонерів) боржника, його керівника, а також інших осіб, які мають право видавати обов'язкові для боржника вказівки або здатні іншим чином визначати його дії [1, с. 107].

Погоджуючись з позицією Я. О. Левшиної, можна зазначити, що для кожної з названих категорій осіб, які можуть бути притягнуті до субсидіарної відповідальності (засновники (учасники, акціонери); керівник боржника; інші особи, які мають право видавати обов'язкові

для боржника вказівки або мають змогу іншим чином визначати його дії), підстави для притягнення до такого виду відповідальності можуть бути різними. Наприклад, керівник боржника може бути притягнутий до субсидіарної відповідальності у випадку, коли через його неправомірні дії з обігу боржника було виведено певну суму грошей. Також, якщо бухгалтерська документація не була забезпечена або була викривлена, то відповідальність може бути належною і до бухгалтера підприємства [7, с. 138]. Зокрема непередання ліквідатору бухгалтерської та фінансової документації керівниками та засновниками боржника є суттєвою перешкодою для доведення вини осіб в доведенні підприємства до стану неплатоспроможності. Така недобросовісна поведінка осіб, що контролюють боржника є досить поширеною, що часто дає змогу уникнути відповідальності.

Враховуючи, що коло суб'єктів, яких може бути притягнуто до субсидіарної відповідальності за доведення боржника до банкрутства є невичерпним, це в свою чергу надає господарському суду широкі повноваження у проведенні дослідження доказів та обставин справи з метою виявлення винних осіб.

Вимоги в порядку субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства можуть бути стягнуті лише в разі доведення боржника до стану банкрутства. Відмінність субсидіарної відповідальності від солідарної полягає у тому, що КУзПБ не встановлює інших підстав її застосування. Об'єктивну сторону такого порушення визначають дії або бездіяльність конкретних фізичних та юридичних осіб, що мають відношення до боржника, і які призвели до втрати останнім майнових активів, необхідних для задоволення вимог кредиторів.

Положення частини 2 статті 61 КУзПБ містить наступну диспозицію правопорушення: «Банкрутство боржника з вини його засновників чи інших осіб, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають можливість іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника-юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника...». В своїх дослідженнях І. Бутирська зазначає, що відсутність майнових активів у боржника є результатом дій його засновників чи органів управління,

у зв'язку з чим постає питання про притягнення таких осіб до відповідальності у межах справи про банкрутство [1, с. 98].

У постанові від 10.03.2020 у справі № 902/318/16 ВС зазначив: про наявність вини свідчать встановлені місцевим судом обставини: виникнення боргу; вилучення власником активів Боржника; істотного збільшення суми боргу після вилучення у Боржника майна: така поведінка власника без належного вияву турботливості і обачливості свідчить про наявність вини власника у формі простої необережності у наслідках дій та бездіяльності щодо Боржника [8].

Постанова від 24.02.2021 справа № 904/982/19, ВС підтверджує позицію, що виною є невжиття особою всіх належних від неї заходів для запобігання заподіяння шкоди («поведінкова концепція вини») [9].

Незважаючи на значну практику застосування субсидіарної відповідальності, українське законодавство не містить чіткої дефініції об'єктивної сторони цього правопорушення. Це робить її визначення складним та залежним від конкретних обставин справи.

Суд, розглядаючи справи про доведення до банкрутства, зосереджується на оцінці істотності впливу дій (бездіяльності) контролюючих осіб на становище боржника. Для цього досліджується наявність причинно-наслідкового зв'язку між відповідними діями (бездіяльністю) та фактичним банкрутством. Неправомірні дії (бездіяльність) таких осіб можуть виражатися у прийнятті недобросовісних або нерозумних ділових рішень, дачі вказівок про вчинення збитків, призначенні некомпетентних керівників та створенні системи управління, спрямованої на шкоду інтересам боржника та його кредиторів.

У разі, коли особи що контролюють боржника вчинили дії, або навпаки проявляли бездіяльність після появи ознак неплатоспроможності, що в свою чергу призвело лише до

незначного погіршення фінансового становища боржника, таких осіб можуть притягти до цивільно-правової відповідальності. Ця відповідальність може виражатись у формі компенсації збитків, причинених іншим особам, але до таких осіб не буде застосовуватись субсидіарна відповідальність.

Відповідальність за доведення суб'єкта господарювання до банкрутства передбачена нормами як господарського права (стаття 215 Господарського кодексу України), так і законодавства з питань банкрутства (стаття 61 КУзПБ) [3]. Розмір вимог, які можуть бути стягнені з винних осіб у рамках субсидіарної відповідальності, визначаються як різниця між сумою вимог кредиторів та ліквідаційною масою боржника. Стягнуті суми включаються до складу ліквідаційної маси і використовуються лише для задоволення вимог кредиторів у порядку черговості, встановленому КУзПБ.

Таким чином, у зв'язку з відсутністю чіткого нормативного регулювання визначення об'єктивної сторони правопорушення та єдності судової практики з цього питання, особам, винним у доведенні юридичної особи до стану банкрутства, часто вдається уникнути за це відповідальності. Як вірно зазначено В. Резніковою, необхідною передумовою ефективної боротьби зі зловживанням правом є його наукові дослідження із подальшим впровадженням їх результатів у правотворчу, право реалізаційну та правозастосовну практику [14].

Загалом можна дійти висновку, що субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства є важливим інструментом захисту інтересів кредиторів. Однак її застосування в Україні ускладнюється низкою проблем. Вдосконалення законодавства та судової практики з питання реалізації механізму доведення вини осіб, що контролюють боржника дозволить більш ефективно використовувати субсидіарну відповідальність для боротьби зі зловживаннями правом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бутирська І. Відповідальність осіб, що контролюють боржника, у справі про банкрутство. Право України. 2018. № 6. С. 98–107.
2. Бутирський А. Концепція удосконалення законодавства про неспроможність. Право України. 2018. № 6. С. 87.
3. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18. Ст. 144.

4. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. Відомості Верховної Ради. 1992. № 6. Ст. 56.
5. Грабован Л. Правовий статус кредиторів за Кодексом України з процедур банкрутства. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 10. С. 53.
6. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. Відомості Верховної Ради. 2019. № 19. Ст. 74.
7. Левшина Я. Субсидіарна відповідальність у справі про банкрутство. Держава і право.Юридичні науки. 2019. Випуск 86. Частина 1. С. 135–144.
8. Постанова Верховного Суду від 10.03.2020р. № 902/318/16 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88324658>
9. Постанова Верховного Суду від 24.02.2021р. № 904/982/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95240657>
10. Постанова Верховного Суду від 30.01.2018р. № 923/862/15 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72008724> (дата звернення 15.04.2024)
11. Постанова Верховного Суду від 30.10.2019р. № 906/904/16 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85617441>
12. Пригуза П. Субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства: становлення інституту права. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства: збірка наукових статей / за заг. ред. С. В. Жукова. Київ: Алерта, 2019. С. 188.
13. Про відновлення платоспроможності : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII. Відомості Верховної Ради, 1992, N 31, ст. 440.
14. Резнікова В. Відповідальність учасників господарського процесу за зловживання правами та невиконання процесуальних обов'язків Університетські наукові записки. 2017. № 63. С. 152. 9.
15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.

Івашина Т. І.,

*здобувач вищої освіти юридичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Марченко О. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ НАДАННЯ ВОЛОНТЕРСЬКИХ ПОСЛУГ

LEGAL REGULATION OF CONTRACTUAL RELATIONS IN THE FIELD OF VOLUNTEER SERVICES

У статті розглядаються договірні відносини, пов'язані з провадженням волонтерської діяльності в Україні. Волонтерський рух переживає наразі другий етап свого становлення. Волонтерство є важливою частиною суспільства. Волонтери допомагають безоплатно, надаючи свій час та зусилля для підтримки різних ініціатив. Дана благодійна діяльність потребує відповідного законодавчого закріплення. Відповідно розглянуто законодавство України у сфері волонтерської діяльності, а також актуальні зміни, внесені в Податковий кодекс України. Проаналізовано правові аспекти волонтерства, включаючи відповідальність сторін, обов'язки волонтерів та їх права, базуючись на Законі України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 року. Досліджується питання щодо укладання договорів між волонтерами та організаціями, які залучають їхню допомогу, серед яких договір про провадження волонтерської діяльності та договір про надання волонтерської допомоги. Звертається увага на цивільно-правову природу договору у сфері волонтерства. Цивільно-правовий договір є ключовим інструментом для організації волонтерської діяльності, і він допомагає забезпечити взаємовигідні відносини між волонтерами та особами, яких вони підтримують. Розглядається форма укладення вищезгаданих договорів та їхній зміст, де особлива увага приділяється істотним умовам договору, без яких він не може бути укладений. Окрім того, звертається увага на специфічні істотні умови договору, які притаманні саме сфері надання волонтерських послуг. Дані договори встановлюють права та обов'язки сторін, забезпечуючи рівність, автономію волі та майнову самостійність. Розглянуто питання відшкодування витрат, пов'язаних з наданням волонтерської допомоги, та умови для такого відшкодування. Цивільно-правовий договір є ключовим інструментом для організації волонтерської діяльності, і він допомагає забезпечити взаємовигідні відносини між волонтерами та особами, яких вони підтримують. Результати дослідження можуть бути корисні для волонтерів, організацій та законодавців, які регулюють цю сферу.

Ключові слова: волонтерська діяльність, законодавство, договір, неприбуткові організації, допомога, відшкодування збитків.

The article deals with contractual relations related to the implementation of volunteer activities in Ukraine. The volunteer movement is currently experiencing the second stage of its formation. Volunteering is an important part of society. Volunteers help for free by donating their time and effort to support various initiatives. This charitable activity needs appropriate legislative consolidation. Accordingly, the legislation of Ukraine in the field of volunteering was considered, as well as the actual changes made to the Tax Code of Ukraine. The legal aspects of volunteering are analyzed, including the responsibility of the parties, the duties of volunteers and their rights, based on the Law of Ukraine "On Volunteering" dated April 19, 2011. The issue of concluding contracts between volunteers and organizations that enlist their help is being investigated, including a contract on conducting volunteer activities and a contract on the provision of volunteer assistance. Attention is drawn to the civil law nature of the contract in the field of volunteering. A civil contract is a key tool for organizing volunteering and helps ensure a mutually beneficial relationship between volunteers and the people they support. The form of conclusion of the above-mentioned contracts and their content are considered, where special attention is paid to the essential terms of the contract, without which it cannot be concluded. In addition, attention is drawn to the specific essential terms of the contract, which are specific to the field of volunteer services. These contracts establish the rights and obligations of the parties, ensuring equality, autonomy of will and property independence. The issue of reimbursement of expenses related to the provision of volunteer assistance and the conditions for such reim-

bursement were considered. A civil contract is a key tool for organizing volunteering and helps ensure a mutually beneficial relationship between volunteers and the people they support. The results of the study can be useful for volunteers, organizations and legislators who regulate this field.

Key words: *volunteer activity, legislation, contract, non-profit organizations, assistance, compensation for damages.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Починаючи з 2014 року після анексії Криму та розгортання війни на Сході України, а згодом повномасштабного вторгнення РФ, волонтерський рух в Україні суттєво активізувався. Це пов'язано з появою внутрішньо переміщених осіб, загостренням економічного стану в країні, а також виявленням гострих проблем у забезпеченні провізією, одягом і необхідним спорядженням військових, які боронять Україну.

Неспроможність державних органів, самоврядних органів та соціальних установ сповна вирішити проблеми, які постали внаслідок розгортання російською війни на території України, спричинило появу більш потужного порівняно з 2014 роком волонтерського руху з новими напрямками діяльності – надання медичної чи психологічної допомоги, допомоги з дітьми, домашніми тваринами, фінансової, логістичної та іншої допомоги, пошук житла як для переміщених в Україні, так і за кордоном тощо. Оскільки волонтерська діяльність перебуває у сфері законодавчого регулювання, виникла нагальна потреба в першу чергу в захисті волонтерів, підтримки з боку публічної адміністрації, окресленні прав та обов'язків, а також визначенні основних напрямів допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень з указаної проблеми дозволяє зробити висновок, що проводилось достатньо досліджень з загальної характеристики цивільно-правового договору. Питанням благодійної діяльності в цілому та волонтерської діяльності, зокрема, приділяється певна увага в наукових роботах В. В. Вашкович, М. О. Шульги, І. Е. Бекешкіної, Я. В. Лазура, В. В. Манзюка. Проте вказані наукові праці висвітлюють загальну характеристику, тому специфіка договору в сфері волонтерства залишається недослідженою й потребує подальшого вивчення.

Мета статті – розглянути стан правового регулювання договірних відносин у сфері волонтерства на сьогоднішній день. Дослідити

специфіку цивільно-правового договору в сфері надання волонтерських послуг.

Виклад основного матеріалу.

О. В. Панькова, О. Ю. Касперович та О. В. Іщенко відзначають, що «мобілізація ресурсів громадянського суспільства в Україні була реалізована саме через волонтерство у зв'язку із зовнішньою загрозою втрати територіальної цілісності української держави. Такий чинник не є типовим для активізації волонтерського руху в інших країнах світу. Це – наша українська специфіка» [1, с. 27].

До 2014 р. волонтерство в Україні розвивалося досить повільно, особливо якщо порівнювати з іншими країнами. Як свідчить рейтинг «World Giving Index», 2010 р. Україна посідала лише 150-е місце у світі (тільки 5% населення було залучено до волонтерської роботи). Даний рейтинг базується на трьох показниках: допомога незнайомцям, грошові пожертви й волонтерство. Але Революція Гідності, анексія Криму та війна на Сході все змінили. Волонтерський рух у 2014–2015 рр. піднісся на найвищий рівень розвитку за весь час незалежності України: майже чверть українців (23%) уже мали досвід волонтерства [2].

Оновлена статистика «World Giving Index» за 2023 рік демонструє, що Україна посідає 2-ге місце у світі, і є єдиною європейською державою, яка увійшла в топ-10 країн світу з найвищим рівнем благодійності. Відповідно до цього рейтингу 78% українців допомагають іншим, зокрема, 37% долучаються до волонтерства [3].

Ці дані знайшли своє відображення й у вітчизняній статистиці. Так, за даними Державної податкової служби в спеціальному Реєстрі волонтерів, створеному ще в 2014 році, станом на червень 2023 року було зареєстровано 4993 особи. Найбільший сплеск реєстрації волонтерів припав на 2022 рік – зареєстровано 2383 особи [4], адже як вірно підмічає В. С. Сірко «війна спонукає багатьох людей відчувати солідарність та співпереживання» [5, с. 125], саме тому питання волонтерства та допомоги гостро постало в українському суспільстві.

Суб'єктивними причинами активізації волонтерського руху, на думку науковців, були такі, як:

- неефективна система управління у багатьох сферах державного управління;
- застарілі стандарти матеріального забезпечення Збройних Сил України та підходи до забезпечення обороноздатності країни;
- зниження боєздатності військових частин і підрозділів;
- корумпованість правоохоронних органів та інших органів державної влади і місцевого самоврядування;
- відсутність модернізації зброї та військової техніки;
- неготовність органів, які мали б відповідати за соціальну політику держави, реагувати на зміну місця перебування великої кількості внутрішньо переміщених осіб [6, с. 110–111].

Повномасштабне збройне російське вторгнення на територію України ознаменувало сплеск другої хвилі активізації українського і міжнародного волонтерства (на допомогу українцям).

Досвід самоорганізованої волонтерської діяльності українських громадян, набутий протягом першої хвилі 2014–2015 рр., переріс у потужний волонтерський рух у 2022 р. в умовах повномасштабної збройної російської агресії проти України. Суттєво зросла також інституціоналізованість волонтерської діяльності, сталість волонтерських структур, підвищилася прозорість діяльності волонтерів, знизився рівень шахрайства й псевдоволонтерства. Більш розвиненою стала система законодавчої регламентованості волонтерської діяльності, протидія шахрайству, посилення соціального захисту і прав волонтерів в умовах бойових дій.

Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови волонтер (від фр. *volonte* – бажання, воля) – особистість, яка добровільно і безкорисливо бере участь у реалізації відповідних громадських ініціатив та починань (соціальна робота, культурно-просвітницька діяльність тощо) [7, с. 201]. У Законі України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 року вперше даються визначення понять «волонтерської діяльності», «волонтерської допомоги», «волонтерської організації», «волонтера», «отримувача волонтерської

допомоги». Так, згідно зі ст. 1 цього Закону волонтерська діяльність – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги [8].

В Україні волонтерська діяльність регламентується Конституцією України, спеціалізованими законами та міжнародними документами, які були ратифіковані Верховною Радою України.

Серед основних законодавчих актів, які регулюють волонтерську діяльність в Україні варто визначити наступні: закони України «Про волонтерську діяльність», «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», а також Податковий кодекс України, зміни до якого були внесені Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України» від 15.08.2022 року [9]. Дані зміни мають на меті встановлення додаткових гарантій і можливостей для волонтерів в умовах війни та узгодження норм податкового та спеціального законодавства між собою.

Деякі питання щодо провадження волонтерської діяльності регулюються, зокрема, і підзаконними нормативними актами, постановами Кабінету Міністрів України, наказами міністерств.

Проте варто зазначити, що регулювання волонтерської діяльності здійснюється насамперед на ґрунті цивільного законодавства. Цивільне законодавство визначає правове становище учасників цивільного обороту, підстави виникнення і порядок здійснення права власності та інших речових прав, прав на результати інтелектуальної діяльності і прирівняні до них засоби індивідуалізації, регулює відносини, пов'язані з участю в корпоративних організаціях або з управлінням ними, договірні і інші зобов'язання, а також інші майнові та особисті немайнові відносини, засновані на рівності, автономії волі і майновій самостійності учасників [10, с. 182].

З вищевикладеного випливає – цивільне законодавство регламентує договірні відносини шляхом встановлення правового зв'язку між учасниками, що виражається у відповідних правах та обов'язках останніх.

Договірні відносини мають наступні ознаки:

1. Юридична рівність сторін.

2. Диспозитивність поведінки сторін, що проявляється у визначенні сторонами своїх взаємовідносин на власний розсуд, але в межах, передбачених чинним законодавством.

3. Майнова відповідальність сторін, тобто сторони несуть відповідальність за виконання умов договору.

Зазначені ознаки відносяться і до відносин, що виникають між волонтером і особами, на користь яких він здійснює діяльність.

Залежно від правової мети всі цивільно-правові договори поділяються на договори з відчуження майна, договори про передачу майна у користування, договори щодо виконання робіт і договори з надання послуг [11, с. 445]. Отже, волонтерська діяльність регулюється за допомогою норм договору про виконання робіт або надання послуг.

Специфіка даного договору полягає в його безоплатності – волонтер не отримує винагороди за свою роботу, а також консенсуальності, тобто договір вважається укладеним з моменту домовленості сторін щодо істотних умов. Крім того варто зазначити, що договір у сфері волонтерської діяльності не може бути публічним, адже виконавцем за таким договором є суб'єкт підприємницької діяльності, а волонтером згідно зі ст. 7 Закону України «Про волонтерську діяльність» може бути лише фізична особа. Волонтерами можуть стати громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, які є дієздатними. Особи віком від 14 до 18 років здійснюють волонтерську діяльність за згодою батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів або піклувальника [8].

Законодавство України визначає два типи договорів для закріплення волонтерської діяльності:

- договір про надання волонтерської допомоги;
- договір про провадження волонтерської діяльності.

Статтею 10 ЗУ «Про волонтерську діяльність» визначено можливість укладання договору про надання допомоги між волонтером та отримувачем допомоги. Даний договір укладається в обов'язковому порядку за бажання останнього.

Також визначено, що відповідний договір укладається лише в письмовій формі. Структурно договір має містити:

1. Опис волонтерської допомоги (завдання).

2. Період провадження волонтерської допомоги.

3. Права та обов'язки сторін.

4. Відповідальність за заподіяння збитків.

5. Умови розірвання договору.

6. Умови та порядок відшкодування витрат, пов'язаних із наданням волонтерської допомоги, що визначені ч. 1 ст. 11 ЗУ «Про волонтерську діяльність».

Відповідно до ч. 1 ст. 8 ЗУ «Про волонтерську діяльність» отримувачами волонтерської допомоги є фізичні та юридичні особи, що є неприбутковими організаціями, які отримують таку допомогу.

Законодавець частиною 1 ст. 9 ЗУ «Про волонтерську діяльність» зобов'язує укладати договір про провадження волонтерської діяльності у разі надання волонтерської допомоги за напрямками, визначеними абзацами 7 та 8 частини 3 статті 1 даного Закону, а саме: надання волонтерської допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру; надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, дії правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та/або іншої країни проти України. Договір про провадження волонтерської діяльності також обов'язковий у випадку відшкодування витрат, що пов'язанні з наданням

волонтерської допомоги, і так само може укладатися за бажанням волонтера [8].

Договір про провадження волонтерської діяльності – це письмовий договір між волонтером та неприбутковою організацією або установою, що його залучає. За договором, волонтер зобов'язується, за завданням організації чи установи особисто безоплатно надавати волонтерську допомогу її отримувачам протягом визначеного в договорі строку. У свою чергу, установа чи організація забезпечує волонтеру необхідні умови для здійснення волонтерської діяльності.

Таким чином, як можна визначити з поняття, предметом даного договору є саме безоплатне виконання волонтером робіт і надання послуг на користь установи чи організації, що його залучає, з описом виду діяльності волонтера, характеру послуг та їх обсягу.

Як зазначалося, органи місцевого самоврядування та органи державної влади можуть бути отримувачами волонтерської допомоги на підставі укладення письмового договору. У даному випадку не можна не погодитися з думкою В.В. Вашкович про обов'язковість укладення договору саме в письмовій формі, адже для надання волонтерської допомоги суб'єкту публічної адміністрації необхідно заздалегідь визначитися з напрямом допомоги, кількістю й особливостями волонтерів та виробити стратегію [12, с. 81].

Згідно з ч. 5 ст. 9 договір про провадження волонтерської діяльності має містити права та обов'язки сторін, тому, виходячи з цього, можемо визначити, що даний договір залежно від розподілу прав та обов'язків сторін є двостороннім. Основні права та обов'язки сторін визначені статтями 5 та 7 ЗУ «Про волонтерську діяльність».

Вищезгадана частина 5 ст. 9 закріплює й інші обов'язкові елементи договору:

- опис волонтерської діяльності (завдання), тобто чітко визначені види даної діяльності. Опис має містити наступні відомості: вид волонтерської діяльності, завдання волонтера, місце виконання волонтерської діяльності;
- період провадження волонтерської діяльності – час, протягом якого волонтер виконуватиме свої обов'язки;
- відповідальність за заподіяння збитків – визначення відповідальності сторін за заподі-

яння збитків під час здійснення волонтерської діяльності;

- умови розірвання договору;
- умови та порядок відшкодування витрат,

пов'язаних із наданням волонтерської допомоги, що визначені частиною 1 статті 11 ЗУ «Про волонтерську діяльність».

Умови договору є обов'язковими для виконання сторонами, які підписали договір. Тому, у разі порушення умов договору про волонтерську діяльність, сторони можуть звернутися до суду для захисту своїх прав. Суд повинен враховувати зміст договору (якщо він не суперечить закону). Якщо певні відносини не врегульовані у договорі про волонтерську діяльність, слід застосовувати аналогію закону, згідно зі статтею 6 Цивільного кодексу [13].

Серед витрат, які можуть бути відшкодовані, законодавець визначає такі:

1. Витрати на відрядження на території України та за кордон у межах норм відшкодування витрат на відрядження, встановлених для державних службовців.

2. На проживання у разі відрядження волонтера до іншого населеного пункту тривалістю більше 8 годин.

3. На поштові та телефонні послуги, пов'язані із здійсненням волонтерської діяльності.

4. На проведення медичного огляду, вакцинації та інших лікувально-профілактичних заходів, безпосередньо пов'язаних з наданням волонтерської допомоги.

5. На проїзд до місця здійснення волонтерської діяльності.

6. На харчування, коли тривалість волонтерства більше 4 годин на добу.

7. На отримання візи [8].

Для отримання відшкодування волонтеру слід зберігати транспортні квитки, багажні рахунки; рахунки, отримані з готелів, а також будь-які інші розрахункові чи платіжні документи, якщо за цієї категорією витрат передбачено відшкодування [14].

Важливо зазначити, що для відшкодування витрат, пов'язаних з наданням волонтерської допомоги без їх оподаткування ПДФО та військовим збором, між організацією та волонтером має бути укладено договір. За змінами, внесеними до Податкового кодексу України

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України» від 15 серпня 2022 року, не включаються до оподаткованого доходу кошти або вартість майна (послуг), що надані волонтеру, у частині витрат неприбуткової організації, яка залучає до своєї діяльності волонтерів, на проведення медичного огляду та вакцинації волонтера та інших лікувально-профілактичних заходів, безпосередньо пов'язаних з наданням волонтерської допомоги такою особою; відшкодування неприбутковою організацією особі-волонтеру, документально підтверджених витрат, пов'язаних з наданням волонтерської допомоги, відповідно до статті 11 ЗУ «Про волонтерську діяльність» [15].

Висновки. Таким чином, враховуючи політично-військову ситуацію в Україні, можемо зробити висновок, що волонтерська діяльність є значною складовою громадянського суспільства. Волонтерство допомагає залучити соціальні ресурси для вирішення актуальних суспільних проблем та сприяє розвитку демократії в країні. Його дослідження та подальше використання є, безумовно, важливим завданням для науковців та представників системи державного управління.

У свою чергу документальне закріплення волонтерської діяльності є основою для забез-

печення захисту прав, свобод та інтересів як волонтера, так і організації чи установи, яка його залучає. Договір визначає правове становище сторін, що слугує підтвердженням провадження волонтерської діяльності для органів державної влади, а також дає можливість волонтеру отримати відшкодування за певні види витрат.

Отже, дослідивши правову природу договору у сфері надання волонтерських послуг, можна дійти висновку, що договірні відносини в даній сфері достатньо врегульовані спеціальними нормами, а також цивільним законодавством, що підтверджується саме цивільно-правовою формою договору щодо провадження волонтерської діяльності. Цивільно-правова природа в свою чергу підтверджується юридичними ознаками договору в сфері волонтерської діяльності – консенсуальний (укладений з моменту досягнення домовленості сторін), безоплатний, двосторонній. Проте чинне законодавство України з питань волонтерства не містить типового Договору про надання волонтерських послуг, що значно ускладнює роботу самих волонтерів. Тому дана проблема потребує додаткового доопрацювання законодавцем і відображення договірних відносин щодо провадження волонтерської діяльності в окремій договірній конструкції шляхом прийняття і затвердження типового Договору про надання волонтерської послуг.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Pankova O., Kasperovych O., Ishchenko O. The development of volunteer activity in Ukraine as a demonstration of civil society social resources activation: specificity, problems and perspectives. *Ukrainian society*. 2016. Vol. 2016, no. 2. P. 25–40. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2016.02.025> (дата звернення: 02.03.2024).
2. The World Giving Index 2010. URL: <https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/worldgivingindex28092010print.pdf> (дата звернення: 02.03.2024).
3. The World Giving Index 2023. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/wgi_report_2023_final.pdf?sfvrsn=402a5447_2 (дата звернення: 02.03.2024).
4. Кількість зареєстрованих волонтерів. Інтернет-джерело. URL: <https://opendatabot.ua/open/volunteers> (дата звернення: 02.03.2024).
5. Сірко В. С. Волонтерство під час війни в Україні: права та гарантії. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 2. С. 124–129. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.2.20> (дата звернення: 02.03.2024).
6. Горінов П. В., Драпушко Р. Г. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження : монографія. Київ : Держ. ін-т сімейн. та молодіж. політики, 2022. 240 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39498/titul.pdf?sequence=1> (дата звернення: 02.03.2024).
7. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. URL: <https://archive.org/details/velykyislovnnyk/page/200/mode/2up?view=theater>.
8. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 02.03.2024).

9. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України : Закон України від 15.08.2022 р. № 2520-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2520-20#Text> (дата звернення: 02.03.2024).

10. Маротчак І. Ю. Договір як акт вільного волевиявлення сторін. *Римське право і сучасність : матеріали Міжнар. наук. конф.* (Одеса, 6 червня 2014 р.). С. 181–183.

11. Солтис Н. Б. Способи класифікації договорів у доктрині цивільного права. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України»* (Харків, 20–21 листопада 2013 р.).

12. Вашкович В. В. Адміністративно – правове забезпечення волонтерства як складова соціальної функції держави : дис. канд. юрид. наук. Ужгород, 2019. 220 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/18464> (дата звернення: 02.03.2024).

13. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 8 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.03.2024).

14. Договірні відносини між волонтером та неприбутковою організацією. URL: https://podatok.ednannia.ua/Present_ISAR_07.pdf (дата звернення: 02.03.2024).

15. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI : станом на 1 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 02.03.2024).

Кочура С. В.,

*аспірант кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ВАЛЮТНІ ОБМЕЖЕННЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У ЯКОСТІ СКЛАДОВОЇ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

CURRENCY RESTRICTIONS AS A MEANS OF INCREASING EFFICIENCY FOREIGN EXCHANGE REGULATION AS A COMPONENT SYSTEM OF NATIONAL SECURITY OF THE STATE

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України у лютому 2022 року справило вплив на усі сфери суспільно-економічного життя України. Нормативне врегулювання питання дії валютних обмежень не стало виключенням, що свідчить про актуальність обраної тематики дослідження.

Метою дослідження є комплексний, системний розгляд валютних обмежень як з позицій теорії юридичної науки, так і з законодавчих та правозастосовчих підстав, а також особливостей дії валютних обмежень у зв'язку з запровадженням воєнного стану на території України.

У роботі було викладено положення Закону України «Про валюту і валютні операції» та Закону України «Про Національний банк України» в контексті правового врегулювання валютних обмежень. Констатовано, що валютні обмеження регламентуються в даних законодавчих актах в межах таких конструкцій, як принципи валютного регулювання, гарантії свободи здійснення валютних операцій, видів відповідальності за порушення вимог валютного законодавства, особливостей забезпечення стабільності банківської системи, прав суб'єктів валютного ринку.

Автор публікації розглянув різні теоретичні підходи до розуміння валютних обмежень в юридичній доктрині та обрав той, який найбільш повно та змістовно характеризує дану категорію. За цим підходом, валютні обмеження – це система правил, які є нормативно встановленими, та направлені на регламентацію правовідносин в валютній сфері в контексті застосування обмежувальних нормативів щодо здійснення операцій з валютними цінностями та валютою (як національною валютою, так і банківськими металами, а також іноземною валютою).

Наразі, найпоширенішими, згідно з Постановою Правління Національного банку України «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» від 24 лютого 2022 року № 18, є наступні валютні обмеження: перекази за кордон обмежені, оформлення кредитних договорів від нерезидентів, а також порядок їх погашення, особливості виконання кредитних договорів, що були укладені з нерезидентами до 24 лютого 2022 року, для операцій з імпорту та експорту товарів було скорочено граничні строки розрахунків, особливості, пов'язані з купівлею іноземної валюти, обмеження, що стосуються видачі готівкових коштів, здійснювати операції, в яких беруть участь резиденти рф та рб, заборонено. У роботі ці обмеження були описані та охарактеризовані.

Також у статті приділено увагу змінам до регулювання валютних обмежень під час дії воєнного стану.

Ключові слова: валютні обмеження, валютний контроль, національна валюта, операції з валютними цінностями, Закон України, Постанова.

The full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine in February 2022 had an impact on all spheres of public life in Ukraine. Normative settlement of the issue of currency restrictions was not an exception, which indicates the relevance of the chosen research topic.

The purpose of the study is a comprehensive, systematic review of currency restrictions both from the standpoint of the theory of jurisprudence, as well as from legislative and legal grounds, as well as the specifics of currency restrictions in connection with the introduction of martial law on the territory of Ukraine.

The work outlined the provisions of the Law of Ukraine «On Currency and Currency Transactions» and the Law of Ukraine «On the National Bank of Ukraine» in the context of the legal regulation of currency restrictions. It was established that currency restrictions are regulated in these legislative acts within the framework of such constructions as the principles of currency regulation, guarantees of freedom of currency transactions, types of responsibility for violation

of the requirements of currency legislation, features of ensuring the stability of the banking system, rights of currency market subjects.

The author of the publication considered various theoretical approaches to the understanding of currency restrictions in legal doctrine and chose the one that most fully and meaningfully characterizes this category. According to this approach, currency restrictions are a system of rules that are normatively established and aimed at regulating legal relations in the currency sphere in the context of the application of restrictive regulations regarding the implementation of transactions with currency values and currency (both national currency and bank metals, as well as foreign currency).

Currently, according to the Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine «On the operation of the banking system during the introduction of martial law» dated February 24, 2022 No. 18, the following currency restrictions are the most common: transfers abroad are limited, the execution of credit agreements from non-residents, as well as the procedure for their repayment, specifics of the performance of credit agreements concluded with non-residents until February 24, 2022, for operations on import and export of goods, the maximum settlement terms were shortened, specifics related to the purchase of foreign currency, restrictions related to the issuance of cash funds, carry out transactions involving residents of the Russian Federation and the Republic of Serbia are prohibited. These limitations were described and characterized in the paper.

The article also pays attention to changes to the regulation of currency restrictions during martial law.

Key words: *currency restrictions, currency control, national currency, operations with currency values, Law of Ukraine, Resolution.*

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, а по факту – війни та дії воєнного стану, застосування Національним банком України валютних обмежень являє собою раціональний інструмент, покликаний забезпечити стабільність гривні як грошової одиниці України. Під час виконання своїх основних функцій Національний банк України має враховувати пріоритетність підтримки та досягнення державної цінової стабільності, а також, у межах своєї компетенції, сприяти фінансовій стабільності, яка, в свою чергу, включає стабільність банківської системи. Загалом, Національний банк України реалізує своє власне призначення як орган державної влади зі спеціальними повноваженнями шляхом використання валютних обмежень у якості основного інструменту таких повноважень.

Стан дослідження. Серед науковців, які у своїх наукових працях присвятили увагу питанням валютного регулювання, можна виокремити наступних – М.М. Артёмов, В.Ф. Ебке, О.В. Ємелін, С.Т. Кадькаленко, Є.В. Карманов, Л.М. Кравченко, В.Л. Кроцюк, С.М. Половко, О.Є. Северин, Г.А. Тосунян та інші. Проте аспект валютних обмежень в контексті валютного регулювання, особливо в період дії воєнного стану, наразі залишається мало дослідженим.

Метою дослідження є комплексний, системний розгляд валютних обмежень як з позицій теорії юридичної науки, так і з законодавчих та правозастосовчих підстав, а також

особливостей дії валютних обмежень у зв'язку з запровадженням воєнного стану на території України.

Виклад основного матеріалу. Варто відзначити, що основним загальним нормативним підґрунтям застосування валютних обмежень слугують Закони України «Про валюту і валютні операції» та «Про Національний банк України». Висвітлити положення даних Законів, а також теоретичні основи розуміння валютних обмежень і покликана дана публікація.

Загалом, в тексті Закону України «Про валюту і валютні операції» валютні обмеження згадуються в контексті принципів валютного регулювання та гарантій свободи здійснення валютних операцій. Також обмеження валютних операцій розглядаються, згідно зі статтею 14 Закону України «Про валюту і валютні операції», у якості одного з видів відповідальності за порушення вимог валютного законодавства [1].

Стаття 7¹ Закону України «Про Національний банк України», яка присвячена особливостям забезпечення стабільності банківської системи, передбачає право Національного банку України за певних ознак (нестійкий фінансовий стан банківської системи, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та/або фінансової системи України) тимчасово забороняти або обмежувати проведення на території України валютних операцій, зокрема і таких операцій, як пересилання, переказування та вивезення валютних цінностей за межі України. Цікавим є зміст статті 37 Закону

України «Про Національний банк України», за якою Національний банк України не може обмежувати права суб'єктів валютного ринку на здійснення операцій з іноземною валютою, гарантовані їм законом [2].

Щодо теоретичного наповнення категорії «валютні обмеження», варто відобразити позицію С.І. Лучковської. Так, науковиця відзначає, що як в економічній, так і в юридичній літературі нерідко зустрічається позиція, згідно з якою поняття «валютні обмеження» ототожнюються з поняттям «валютний контроль». Тим не менш, у власній науковій праці С.І. Лучковська цю позицію спростовує та наводить критерії розмежування зазначених вище категорій [3, с. 164].

В юридичній науці панує підхід, за яким сутність валютних обмежень визначається як припинення вільних операцій з золотом та іноземною валютою. Ця точка зору видається дещо спрощеною, проте має право на існування. Є.О. Алісов розглядає валютні обмеження крізь призму сукупності нормативних правил і заходів, які встановлені в адміністративному або законодавчому порядку, і своєю спрямованістю мають обмеження операцій з валютними цінностями [4, с. 95]. За іншим підходом валютні обмеження розуміються як сукупність заходів, що є спрямованими на обмеження трансферту за кордон (або обмеження, які своїм результатом мають такий трансферт) та накопичення платіжних засобів на міжнародному рівні (валютних цінностей) у девізних (національних та центральних) банках. Інші науковці визначають валютні обмеження як заходи заборонного змісту, спрямовані на регламентацію та лімітування операцій нерезидентів та резидентів не лише з валютою, а й з іншими валютними цінностями.

Загалом, нам імпонує підхід Л. Вдовіченої, яка, на наш погляд, найбільш комплексно та повно тлумачить поняття «валютних обмежень». За Л. Вдовіченою, валютні обмеження – це система правил, які є нормативно встановленими, та направлені на регламентацію правовідносин в валютній сфері в контексті застосування обмежувальних нормативів щодо здійснення операцій з валютними цінностями та валютою (як національною валютою, так і банківськими металами, а також іноземною валютою) [5].

В економічній доктрині валютні обмеження розглядають як систему норм і правил з обмеження операцій з валютними цінностями [3, с. 165].

Національний банк України оперативно зреагував на запровадження воєнного стану та 24 лютого 2022 року Правління Національного банку України прийняло Постанову «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» № 18 [6]. 4 березня 2022 року Національним банком України було внесено окремі зміни до даної постанови Правління Національного банку України. Л. Вдовічена оцінила ці зміни як такі, що кардинально вплинули на політику валютних обмежень в контексті вивозу за кордон іноземної валюти. Суть даних змін полягала в наступному. Фізичні особи мали змогу не надавати документи підтверджувального характеру в той час, як фізичні особи здійснювали перевезення за кордон валютних цінностей. Проте і ця норма не була бездоганною, адже могла спричинити значне вивезення капіталу за кордон. Тому Національний банк України врахував комунікації в певних органах державної влади та повернув вимогу, яка була чинною до 4 березня 2022 року.

Станом на сьогодні, під час того, як валютні цінності переміщуються за кордон, за межі України, у сумі, більшою в еквіваленті за 10 тисяч євро, необхідно надавати документи підтверджувального характеру. До таких документів належать документи, що підтверджують здійснення валютно-обмінних операцій та зняття готівки з власних рахунків у банку. Для даних документів встановлений термін дії – 90 календарних днів. Проте підтверджувальні документи надаються лише у тих випадках, коли декларується сума, що перевищує в еквіваленті на день вивезення 10 тисяч євро [5].

Загалом, Л. Вдовічена доходить висновку, що, незважаючи на той факт, що сутністю валютних обмежень є здійснення та організації компетентними державними органами спеціальних заходів валютного контролю, проте, за загальним правилом, дані обмеження поширюють свою дію на юридичних та фізичних осіб щодо обмінних валютних операцій власної держави на іноземну, купівлі-продажу валюти, ввезення та вивезення валютної готів-

ки, а також інших операцій з валютою. Тим не менш, констатує Л. Вдовічена, основну мету запровадження валютних обмежень складає підтримка курсу національної валюти та врівноваження платіжних балансів, що сприяє та допомагає підтримувати фінансову стабільність, включаючи стабільність банківської системи, а також забезпечує стабільність гривні як грошової одиниці України [5].

Загалом, при характеристиці чинних валютних обмежень, які виникли у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України, варто звернути увагу на позицію Р. Степаненка та К. Олійник. Юристи-практики виокремлюють такі валютні обмеження, що діють на території України у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації.

Перекази за кордон обмежені – загальну заборону на транскордонні перекази не скасовано. З цієї вимоги існує ряд виключень. Так, дозволяється оплачувати імпорту товарів, що визначені за спеціальним переліком, за умови, що поставка даних товарів відбулася після 23 лютого 2021 року, повертати аванс за невиконаний договір нерезиденту, оплачувати за договором кредитного страхування страхові платежі, переказувати на рахунки резидента власних відокремлених підрозділів, що розташовані на іноземних державних територіях з дотриманням конкретних умов, здійснювати за лізинговими договорами транспортних засобів, оренди транспортних засобів розрахунки тощо. Загалом, констатують Р. Степаненко та К. Олійник, винятки становлять собою широкий та перелік та містять чимало застережень, а тому треба бути уважними та здійснювати детальний попередній аналіз кожної ситуації [7].

Оформлення кредитних договорів від нерезидентів, а також порядок їх виконання. Чинне законодавство встановлює певний перелік умов, дотримання яких є необхідним для укладення кредитного договору, де кошти передає нерезидент. За таким кредитом максимальна процентна ставка не має бути більшою, ніж 12% річних. Також боржник зобов'язаний протягом перших трьох років погашати основну суму боргу лише з власних (не залучених або не куплених) коштів в іноземній валюті. Проте

для плати відсотків, зборів чи інших платежів боржник може купувати іноземну валюту.

За чинним законодавством існують і особливості виконання кредитних договорів, що були укладені з нерезидентами до 24 лютого 2022 року. Наразі можливість їх виконання є суттєво обмеженою. Станом на сьогодні, лише коли ряд умов дотримано, дозволено сплачувати процентні платежі, якщо строк їх сплати настав у період з 24 лютого по 10 серпня 2022 року. Але сплачувати відсотки за інші періоди чи повертати основну боргову суму заборонено. Р. Степаненко та К. Олійник звертають увагу на те, що наразі заборонено скорочувати строки погашення за кредитними договорами, що були укладені з нерезидентами, як за новими, так і за вже укладеними [7].

Для операцій з імпорту та експорту товарів було скорочено граничні строки розрахунків. Замість 365 календарних днів за операціями з імпорту та експорту товарів граничні строки розрахунків становлять 180 календарних днів та мають застосовуватися до тих операцій, які були здійснені з 05 квітня 2022 року. Також заборонено припиняти зобов'язання способом зарахування однорідних зустрічних вимог за імпортно-експортними операціями, які вимагають розрахунків у грошовій формі.

Особливості, пов'язані з купівлею іноземної валюти. Юридичній особі слід виконувати зобов'язання в іноземній валюті першочергово за рахунок коштів, які в неї наявні. Купувати іноземну валюту юридичній особі дозволяється лише якщо в неї в еквіваленті менше за 400 000 гривень. Також, у резидентів України існує зобов'язання використати іноземну валюту, яка була куплена, протягом двох днів з моменту її зарахування на поточний рахунок.

Обмеження, що стосуються видачі готівкових коштів. Видача готівкових валютних коштів у сумі в еквіваленті понад 100 000 грн. у день (з певними виключеннями) заборонена. Ця заборона поширює свою дію як на території України, так і за її межами.

Здійснювати операції, в яких беруть участь резиденти рф та рб, заборонено. Здійснювати будь-які валютні операції, в яких стороною є фізична або юридична особа, місцезнаходження якої є російська федерація або республіка білорусь, заборонено. Те саме стосується

ся виконання зобов'язань перед фізичними чи юридичними особами, місцезнаходження яких розташоване в цих державах.

Загалом, Р. Степаненко та К. Олійник констатують, перелік правил та обмежень не є вичерпним. Національний банк України оновлює та переглядає ці правила постійно, тому Р. Степаненко та К. Олійник радять кожну валютну операцію розглядати окремо щодо узгодження з чинним законодавством [7].

Також варто відзначити, що з 21 лютого 2024 року Національний банк України уточнив низку валютних обмежень.

Так, зокрема, це стосувалося умов купівлі валюти бізнесом. На сьогодні для вирішення питань, пов'язаних з іноземною валютою, бізнесу рекомендується спочатку використовувати наявну власну іноземну валюту. У разі потреби можна здійснити покупку потрібної валюти на валютному ринку України. Крім того, підприємствам доступні валютні операції за умови «своп» – це, зазвичай, операції з купівлі-продажу іноземної валюти, де банк викупує у клієнта валюту за однією ціною, а потім продає йому її за іншою [8].

Для запобігання використанню відповідних операцій для обходу чинних валютних обмежень, Національний банк України вносить уточнення до умов купівлі валюти підприємствами. Починаючи з 21 лютого 2024 року, при здійсненні покупки валюти банками бізнес клієнтів буде враховуватися не лише наявність коштів в іноземній валюті на їх поточних та депозитних рахунках, але й інформація щодо незавершених валютних операцій клієнта з банками за умов «своп», де клієнт вже здійснив першу частину операції (продаж іноземної валюти банку).

З цією метою, на дату придбання іноземної валюти юридичним особам доведеться представляти банку інформацію про іноземну валюту, продану ними в рамках першої частини валютних операцій за умов «своп» (строк операції, валюта) відповідно до незавершених угод з банками. Ця інформація буде подаватися додатково разом з відомостями про наявні кошти в іноземній валюті на депозитних та поточних рахунках [8].

Також було уточнено особливості здійснення валютного нагляду зі сторони банків за гра-

ничними строками розрахунків за операціями з експорту.

Зараз діє правило, за яким банки можуть завершити валютний контроль щодо вчасного виконання резидентами обмежень щодо строків розрахунків за експортними операціями після зарахування в банку на поточний резидентський рахунок грошових коштів, які надійшли за товар від нерезидента, якщо ці кошти були переказані з-за кордону.

Для поштовху повернення в Україну валютної виручки за експорт товарів, Національний банк України уточнює особливості проведення валютного контролю банками. Починаючи з 21 лютого 2024 року, банки матимуть можливість завершити валютний контроль за відповідними операціями тільки у разі, якщо кошти надійшли в іноземній валюті від нерезидента. Перекази в гривнях не будуть підставою для завершення валютного контролю банком [8].

Висновки. В контексті законодавчого регулювання на рівні Законів України «Про валюту і валютні операції» та «Про Національний банк України» валютні обмеження регламентуються в межах таких конструкцій, як принципи валютного регулювання, гарантії свободи здійснення валютних операцій, видів відповідальності за порушення вимог валютного законодавства, особливостей забезпечення стабільності банківської системи, прав суб'єктів валютного ринку.

Щодо теоретичного наповнення категорії «валютні обмеження», найбільш повним та змістовно наповненим автор статті вважає підхід, за яким валютні обмеження – це система правил, які є нормативно встановленими, та направлені на регламентацію правовідносин в валютній сфері в контексті застосування обмежувальних нормативів щодо здійснення операцій з валютними цінностями та валютою (як національною валютою, так і банківськими металами, а також іноземною валютою).

Загалом, можна констатувати, що Національний банк України оперативно зреагував на запровадження воєнного стану та 24 лютого 2022 року Правління Національного банку України, прийнявши Постанову «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» № 18. Найпоширенішими валютними обмеженнями, згідно з даною

Постановою, є наступні: перекази за кордон обмежені, оформлення кредитних договорів від нерезидентів, а також порядок їх погашення, особливості виконання кредитних договорів, що були укладені з нерезидентами до 24 лютого 2022 року, для операцій з імпорту та експорту товарів було скорочено граничні строки розрахунків, особливості, пов'язані з купівлею іноземної валюти, обмеження, що стосуються видачі готівкових коштів, здійснювати операції, в яких беруть участь резиденти рф та рб, заборонено. Проте це перелік не є вичерпним і кожен ситуацію необхідно розглядати окремо.

Також, до Постанови Правління Національного банку України «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» від 24 лютого 2022 року № 18, в контексті валютних обмежень, вносилися зміни. Зокрема, це зміни, які були внесені від 4 березня 2022 року та від 21 лютого 2024 року. У роботі ці зміни викладені, описані, охарактеризовані та проаналізовані.

Подальших досліджень потребує виокремлення ознак валютних обмежень як юридичної категорії, що може слугувати підставою для доктринальних дискусій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про валюту і валютні операції». 2018. № 30. Ст. 239.
2. Закон України «Про Національний банк України». 1999. № 29. Ст. 238.
3. Лучковська С.І. Фінансово-правові аспекти розмежування змісту валютних обмежень та валютного контролю. Часопис Київського університету права. 2009. № 2. С. 164–168.
4. Алисов Е.А. Правовое регулирование валютных отношений в Украине. – Х.: Фирма «Консум», 1998. 141 с.
5. Вдовічена Л. Плануєте виїхати за кордон – врахуйте існуючі валютні обмеження // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://law.chnu.edu.ua/valiutni-obmezhenia-zakordonom/#:~:text=%D0%92%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%BD%D1%96%20%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%E2%80%93%D1%86%D0%B5%20%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%20%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE,%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%BD%D0%BE%D1%8E%20%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%BE%D1%8E%2C%20%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B8>. (дата звернення – 13.04.2024)
6. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: Постанова Правління Національного банку України від 24 лютого № 18. Офіційний вісник України. 2022. № 19. Ст. 317. Ст. 1042. Код акта 110248/2022.
7. Степаненко Р., Олійник К. Валютні обмеження у 2024 році в Україні // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=9d4700f5-ea0a-424c-b41c-4752ac957da6> (дата звернення – 13.04.2024).
8. Національний банк уточнив низку валютних обмежень. 2024. // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalnyi-bank-utochniv-nizku-valyutnih-obmejen> (дата звернення – 13.04.2024)

Наумова О. С.,
*суддя Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська,
доцент кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

НЕГАТОРНИЙ ПОЗОВ У СИСТЕМІ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

LAWSUIT FOR THE PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS IN THE SYSTEM OF CIVIL RIGHTS PROTECTION METHODS

У статті розглядаються питання про місце негаторного позову у системі способів захисту цивільних прав, визначаються особливості його ефективного застосування для захисту цивільних прав. Приділено увагу визначенню особливостей речових відносин, визначено особливості конфліктів інтересів у сфері правового регулювання речових правовідносин, та визначено особливості системи захисту права власності, закріплених главою 29 Цивільного кодексу України. Відзначається, що коло способів захисту, визначених у цій главі, закріплене значно ширше. Отже, система захисту права власності включає як речові, так і зобов'язальні способи захисту права власності, дублюючи по суті норми відповідних правових інститутів зобов'язального права. Такі обов'язки як відшкодування майнової та моральної шкоди, створення загрози майну врегульовані нормами зобов'язального права, виникають внаслідок вчинення протиправних дій і породжують зобов'язання для осіб, які їх вчинили. Визначено, що негаторний позов став широко застосовуватись поза межами врегулювання речових правовідносин і знайшов застосування для врегулювання спорів, які врегульовані нормами інших галузей права. Цей спосіб використовується для захисту прав у правовідносинах, які набули характеру зобов'язальних, і є недостатнім для відновлення прав потерпілого від неправомірної поведінки. У зв'язку з тим, що негаторний позов застосовується для врегулювання різних за своєю природою правовідносин, запропоновано визначити диференційований підхід до його застосування та у речових правовідносинах, які вимагають вжиття державно-примусових заходів регулятивного характеру, застосовувати його як єдино можливий спеціальний спосіб захисту. При цьому пропонується запровадження компенсаційних виплат на користь відповідача, якщо усунення власникові перешкод у користуванні майном поєднується з необхідністю обмеження правомірної діяльності відповідача або його майнові інтереси зазнають утиску. Інші підходи до застосування негаторного позову від протиправних винних дій відповідача вимагають його застосування у поєднанні із іншими зобов'язальними способами захисту цивільних прав.

Ключові слова: *речові права, способи захисту права власності, зобов'язальні правовідносини.*

This article explores the role of a lawsuit for the protection of property rights within the framework of civil rights protection methods, identifying its effective application for protection of civil rights. The focus is on delineating the characteristics of property relations, conflicts of interest in property regulation, and the property rights protection system outlined in Chapter 29 of the Civil Code of Ukraine. It is observed that the range of protection methods outlined in this chapter is extensive, encompassing both material and obligation-based approaches to safeguarding property rights. These methods essentially replicate the norms found in corresponding legal institutions within the realm of obligations law. Obligations such as compensation for property and moral damages, as well as actions threatening property, are regulated by obligations law, arising from unlawful conduct and imposing liabilities on those responsible. It is determined that lawsuits for the protection of property rights have extended beyond the realm of settling property-related legal relations and are now utilized to resolve disputes governed by norms from other branches of law. This method is employed to protect rights in legal relations that have transitioned into obligations, but prove inadequate in fully restoring violated rights. Given that lawsuits for the protection of property rights are applied across legal relations of various natures, it is proposed to adopt a differentiated approach to their application. They should be exclusively employed as a special method of protection in material legal relations necessitating the use of state coercive measures of a regulatory nature. Additionally, it is suggested to introduce compensatory payments in favor of the defendant, particularly when removing obstacles to property usage necessitates restricting the defendant's legitimate activities or infringing upon their property interests. Alternative approaches to addressing the defendant's wrongful actions may require combining lawsuits with other compulsory methods of civil rights protection.

Key words: *property rights, methods of property rights protection, obligations in legal relations.*

Актуальність теми. З урізноманітненням цивільних відносин розширюється коло приватних інтересів, які потрапляють у сферу судового розгляду і потребують належного захисту. У зв'язку з цим актуальною залишається проблема обрання сторонами ефективних способів судового захисту цивільних прав. Питання застосування способів захисту цивільних прав постійно знаходяться на вістрі уваги Верховного Суду. У п. 57 Постанови Великої Палати Верховного Суду від 05.06.2018 р. у справі № 338/180/17 зазначено: «застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Такі право чи інтерес мають бути захищені судом у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам» [1]. Статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачено, що «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права» [2]. Порушення цього права мають перспективу захисту з використанням міжнародно-правових механізмів у тих випадках, коли вони пов'язані з стороннім довільним втручанням у здійснення майнових прав. Особливе місце у системі захисту прав, гарантованих цими нормами, займають речово-правові способи захисту, і зокрема, негативний позов. Проблеми використання цього способу захисту залишаються практично недослідженими, хоча з розширенням кола об'єктів цивільних прав та сфери економічної активності громадян розширилася і сфера застосування негативного позову, як найбільш дієвого засобу впливу, спрямованого на усунення перешкод у реалізації повноважень власника.

Короткий аналіз праць з цієї проблематики. Застосування негативного позову для захисту прав учасників земельних відносин досліджувалося у статті Ю.В. Мягкохода. Цей автор торкнувся питань відмежування винди-

каційного позову від інших способів цивільних прав, у тому числі і від негативного позову у земельних правовідносинах [3, с. 153]. Питання застосування негативного позову у земельних правовідносинах розглядалися у роботах А.М. Мірошниченка, К.М. Пількова, Я.М. Романюка, О.Р. Шишки. Проте у сфері правового регулювання земельних відносин негативний позов використовується судами з певними особливостями. За допомогою цього способу захисту держава поза межами строків позовної давності намагається відновлювати право власності на землі водного фонду та лісогосподарського призначення, які за чинним законодавством є практично вилученими з цивільного обороту. Тому негативний позов у цих правовідносинах застосовується не за своїм прямим призначенням, а земельні спори цієї категорії не розкривають особливостей застосування негативного позову. Системним дослідженням способів захисту права власності присвячено монографію І.О. Дзери, речові правовідносини досліджувалися у колективній монографії за загальною редакцією Я.М. Шевченко, у підручнику Р.А. Майданика та монографії Г.Г. Харченка. Проте деякі особливості застосування негативного позову залишилися поза увагою.

Метою цього дослідження є визначення місця негативного позову у системі способів захисту цивільних прав, виокремлення цивільно-правових спорів, які сформувалися в межах речових правовідносин між сторонами і у яких ефективним способом захисту є негативний позов.

Виклад основного матеріалу. Інститут захисту цивільних прав сформувався з прийняттям Цивільного кодексу України 16.01.2003 року (далі – ЦК) і започаткував формування системи способів захисту цивільних прав. Загальні способи захисту цивільних прав судом визначені у ст. ст. 16, 21–23 ЦК. Частина 2 ст. 16 ЦК містить низку способів захисту, які відрізняються універсальністю змісту, мають достатньо широкий діапазон застосування. Це визнання права, припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі, зміна правовідношення; припинення правовідношення

(п. п. 1, 3–7 ч. 2 ст. 16 ЦК). Ці норми є бланкетними, і виражають загальну мету змін у правовому становищі сторін спору. Вони вимагають наповнення конкретним змістом при формулюванні відповідної позовної вимоги. Застосування цих способів захисту може бути обрано стороною і застосовано судом коли для врегулювання спору у відповідних правовідносинах не передбачений спеціальний спосіб захисту цивільного права. Інші способи захисту, такі як визнання правочину недійсним; відшкодування збитків, є спеціальними, які можуть застосовуватися у відповідних регулятивних та охоронювальних правовідносинах [4]. У межах окремих цивільно-правових інститутів містяться державно-примусові заходи, спрямовані на захист цивільних прав учасників відповідних правовідносин. Інститут речового права має свою систему захисту прав учасників речових правовідносин, закріплених у главі 29 ЦК. У порівнянні із нормами глави 13 Цивільного кодексу Української РСР коло способів захисту, визначених главою 29 ЦК, закріплене значно ширше, виходить за межі регулювання відносин між учасниками речових правовідносин і визначає способи захисту прав власника як у речових правовідносинах, так і у правовідносинах, які набули характеру зобов'язальних. Такі обов'язки, як відшкодування майнової та моральної шкоди, створення загрози майну, врегульовані нормами зобов'язального права, виникають внаслідок вчинення протиправних дій і породжують зобов'язання для осіб, які їх вчинили. Отже, система захисту права власності включає як речові, так і зобов'язальні способи захисту права власності, дублюючи по суті норми відповідних правових інститутів зобов'язального права. У зв'язку із включенням до цієї глави зобов'язальних способів захисту цивільних прав постає питання про відмежування способів захисту властивих лише речовим правовідносинам.

У речових правовідносинах носій суб'єктивного права реалізує своє право власними діями по володінню, користуванню та розпорядженню річчю, а усі інші особи – є носіями обов'язку утримуватися від втручання у сферу його повноважень. Характер порушення прав власника може перетворювати речові правовідносини у зобов'язальні, напри-

клад, у разі заподіяння майнової шкоди. Спори, що виникають внаслідок невиконання договірних обов'язків носять зобов'язальний характер і не можуть вирішуватися за допомогою речово-правових способів захисту. Закономірно виникає питання про те, якими обставинами обумовлений конфлікт інтересів учасників речових правовідносин, між якими не існує жодних домовленостей, ніхто з них не завдав шкоди іншому учаснику речових правовідносин, і при цьому ми маємо цивільно-правовий спір між ними. В основі такого спору знаходиться річ як об'єкт конфлікуючих інтересів учасників правовідносин, дії яких спрямовані на отримання певної користі від неї. Учасники цих спірних правовідносин мають конфлікти інтересів, для врегулювання яких з часів римського права напрацьовувалися засоби врегулювання найбільш типових спорів між учасниками речових правовідносин, які отримали визнання як речово-правові способи захисту. Стаття 391 ЦК визначає право власника вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном. «Підставою для вчинення позову є особливий протиправний стан: перешкоджання власникові у користуванні та/або розпорядженні майном з боку іншої особи» – ст. 391 ЦК [5, с. 182]. Цей спосіб захисту визначає лише сутність тих заходів примусового характеру, які мають бути конкретизовані позивачем і відображені у резолютивній частині судового рішення. Характер цих конкретних заходів примусового характеру обумовлений особливостями обставин справи, особливостями регулювання відповідних цивільних правовідносин і часто виходить за межі суто цивільно-правового регулювання та застосовується для вирішення сімейних, земельних та житлових спорів. Чисельні спори щодо усунення перешкод у користуванні та розпорядженні житлом мають особливістю конкуренцію норм, які визначають право на користування житлом, та право власності. Конфлікти інтересів власника житла та особи, яка набула право користування ним, вимагають вжиття заходів регулятивного характеру і право власності може зазнавати обтяжень правом на користування житлом інших осіб. Верховним Судом України у Постанові від 16.11.2016 року у справі № 688/63/15-ц був сформований пра-

вовий висновок, згідно з яким «...за порівняльним аналізом статей 383, 391, 405 ЦК України та статей 150, 156 у поєднанні зі статтею 64 ЖК України слід дійти до висновку, що положення статей 383, 391 ЦК України передбачають право вимоги власника про захист порушеного права власності на жиле приміщення, будинку, квартиру тощо від будь яких осіб, у тому числі осіб, які не є і не були членами його сім'ї, а положення статей 405 ЦК України, статей 150, 156 ЖК України регулюють взаємовідносини власника жилого приміщення та членів його сім'ї, у тому числі у випадку втрати права власності власником, припинення з ним сімейних відносин або відсутності члена сім'ї власника без поважних причин понад один рік». Судом у житлових правовідносинах було застосовано норму ст. 391 ЦК і резолютивну частину рішення по суті спору викладено наступним чином: «Усунути перешкоди ОСОБА_6 у користуванні будинком, що розташований на АДРЕСА_1 шляхом визнання ОСОБА_7 такою, що втратила право користування зазначеним житловим приміщенням [6]. У даному випадку відповідачка лише зберігала за собою реєстрацію проживання у житловому приміщенні, але тривалий час у ньому не проживала. Перешкода у користуванні житлом полягала у реєстрації відповідачки у будинку особи, яка отримала його у спадщину і не була пов'язана сімейними відносинами з позивачем. О.Є. Бурлай та Я.М. Романюк виділяють такі обставини, за яких є можливим задоволення негаторного позову: «наявність у позивача права власності, іншого речового права або зобов'язального права, яке наділяє особою повноваженнями щодо індивідуально визначеного майна (наприклад, договір оренди, найму); перебування спірної речі у володінні позивача; протиправність поведінки відповідача, що створює перешкоди для здійснення повноважень користування і розпорядження. Предметом негаторного позову може бути вимога про усунення об'єктивно створених (фактичних) перешкод...», а також про утримання від вчинення дій, що можуть призвести до вчинення таких перешкод» [7, с. 43]. На нашу думку, застосування негаторного позову, як способу захисту цивільних прав з метою «усунення об'єктивно створених (фактичних) перешкод»

необхідно відрізнити від випадків створення перешкод у користуванні або розпорядженні майном внаслідок протиправних дій відповідача. Протиправна поведінка, якою порушено права іншої особи, має наслідком виникнення обов'язку правопорушника усунути негативні наслідки своєї поведінки, цей обов'язок належить особі і може бути покладений на інших осіб – правонаступників. У першому випадку ми зустрічаємося з класичними речовими правовідносинами, у яких об'єктивно виник конфлікт інтересів з приводу перешкод у користуванні річчю. У цих випадках єдиним засобом вирішення спору є задоволення негаторного позову. Для прикладу розглянемо таку ситуацію: співвласники житлового будинку мали у користуванні спільну земельну ділянку, якою користувалися відповідно до визначеного ними порядку. На своїй території один із співвласників задовго до виникнення спору посадив дерево горіха, плодами якого користувався більше 20-ти років. Через багато років дерево виросло до значних розмірів, але нікому не заважало до тих пір поки інший співвласник не придбав автомобіль. Дерево стало перешкодою до в'їзду на територію присадибної ділянки, яка є у користуванні власника автомобіля. У цій ситуації ми маємо класичний речово-правовий конфлікт, який згідно з існуючими приписами законодавства має бути вирішений за допомогою негаторного позову власника автомобіля. Як ми бачимо, при задоволенні негаторного позову перевагу отримують інтереси власника транспортного засобу. Інтереси особи, яка використовувала дерево горіха за таких обставин залишаються не захищеними. Задовольняючи негаторний позов, суд змушений визнати інтереси позивача більш значущими ніж інтереси відповідача, що суперечить принципу юридичної рівності учасників цивільних відносин. Але законодавче визначення способу захисту не дає змоги вийти за його межі і врегулювати спір, хоча принцип справедливості вимагає забезпечення захисту майнових інтересів іншої сторони спору. Тому доцільно було б запровадити право на компенсаційні виплати сторони, інтереси якої «приносяться в жертву» у разі задоволення негаторного позову у речових правовідносинах. Що стосується випадків вчинення протиправних дій, якими створю-

ються перешкоди власнику у користуванні або розпорядженні майном, то це класичні делікти, які не можуть бути обмежені вжиттям заходу регулятивного характеру та обмежуватися покладанням на відповідача обов'язку усунути перешкоди у користуванні майном. Свідомо протиправна поведінка з перешкоджання власнику у користуванні майном найчастіше спрямована на те, щоб він покинув своє майно або розпорядився ним на користь порушника. Ефективність вжиття засобів захисту у вигляді задоволення негаторного позову буде неефективним способом захисту. Тому такі випадки мають розглядатися як делікти, потерпілий від правопорушення має отримувати більш широкі можливості для захисту своїх прав.

Висновки. При застосуванні способів захисту цивільних прав, визначених главою 29 ЦК, необхідно враховувати речовими чи зобов'язальними є правовідносини, що виникли між сторонами спору. При врегулю-

ванні речових відносин між сторонами способ захисту, визначений ст. 391 ЦК застосовуються як спеціальний. Конфлікти інтересів у межах речових правовідносин виникають внаслідок подій, що об'єктивно склалися, або дій відповідача, які за суттю своєю не можуть розглядатися як протиправна винна поведінка. З урахуванням того, що відповідач внаслідок обмеження його правомірної діяльності або жертвування його майновими інтересами зазнає негативних наслідків, для врегулювання відносин на засадах справедливості і забезпечення охорони його майнових прав слід законодавчо забезпечити право відповідача на компенсаційні виплати. У випадках створення перешкод власнику у користуванні та розпорядженні майном протиправними винними діями для ефективного відновлення прав відповідача слід визнати застосування негаторного позову недостатньо ефективним та активно використовувати зобов'язально-правові способи захисту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 червня 2018 року у справі № № 338/180/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74963905>
2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text
3. Мягкоход Ю. В. Повернення самовільно зайнятих земельних ділянок, ввіндикаційний та негаторний позови: проблеми співвідношення / Ю. В. Мягкоход // Наше право. – 2014. – № 2. – С. 149–154. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2014_2_28_.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. із змінами і доповненнями, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
5. Цивільне право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 468 с.
6. Постанова Верховного суду України від 16.11.2016 р. № 688/63/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63427727>
7. Романюк Я. М., Бурлай О. Є. Позов про визнання права власності, ввіндикаційний та негаторний позови: деякі проблеми практичного застосування // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 8. – С. 34–40. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2012_8_10.

Резворович К. Р.,

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Лазарєва О. Л.,

*курсант навчальної групи ДР-242
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

РОЛЬ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗДІЙСНЕННІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN CONDUCTING CIVIL JUSTICE DURING A STATE OF WAR IN UKRAINE

Наукова стаття має на меті дослідження впливу цифрових технологій на функціонування цивільного судочинства, особливо під час воєнного стану, оголошеного у відповідь на збройний конфлікт. Автори розглядають сучасні тенденції використання інформаційно-комунікаційних та цифрових засобів, електронних систем у судових процедурах, оскільки вони виступили вирішальним фактором у забезпеченні доступу до правосуддя в умовах, коли традиційне судочинство ускладнене через безпекові загрози та інфраструктурні пошкодження.

В роботі проаналізовано нормативно-правову базу, що регулює застосування цифрових інструментів в цивільному судочинстві в Україні. Автори досліджують зміни, внесені до процесуального законодавства, які дозволяють проведення судових засідань у відеоконференційному режимі, використання електронних доказів та електронного документообігу.

Наукова робота висвітлює важливість впровадження електронних систем у роботу судових установ, зокрема електронного документообігу, електронної реєстрації справ, та інших інструментів, які сприяють прискоренню судових процесів та підвищенню їхньої доступності для громадян.

Особлива увага приділяється застосуванню цифрових технологій для вирішення питань кризового управління в судовій системі під час воєнного стану в Україні. Авторами досліджено та проаналізовано можливості використання сучасних інформаційних систем технологій для забезпечення безпеки та стабільності у сфері правосуддя, а також в контексті забезпечення прав громадян під час воєнних конфліктів.

На основі проведеного дослідження автори роблять висновки щодо переваг і викликів, пов'язаних із впровадженням цифрових технологій у цивільне судочинство в умовах воєнного стану, та надають рекомендації для оптимального використання цих технологій для забезпечення ефективного функціонування правосуддя в непередбачуваних обставинах.

Ключові слова: *цифрові технології, цивільне судочинство, воєнний стан, відеоконференція.*

The scholarly article aims to explore the impact of digital technologies on the functioning of civil litigation, particularly during martial law declared in response to armed conflict. The authors examine modern trends in the use of information and communication technologies and digital tools, as well as electronic systems in judicial procedures, as they have become crucial in ensuring access to justice under conditions where traditional litigation is complicated by security threats and infrastructure damage.

The study analyzes the legal framework regulating the application of digital tools in civil litigation in Ukraine. The authors investigate amendments made to procedural legislation that enable court sessions via video conference, the use of electronic evidence, and electronic document management.

The research highlights the importance of implementing electronic systems in judicial institutions, including electronic document flows, electronic case registration, and other tools that expedite judicial processes and enhance their accessibility to citizens.

Particular attention is given to the use of digital technologies for crisis management in the judicial system during martial law in Ukraine. The authors explore and analyze the possibilities of using modern information system technologies to ensure security and stability in the justice sector, as well as in the context of protecting citizens' rights during armed conflicts.

Based on the conducted research, the authors conclude about the advantages and challenges associated with the implementation of digital technologies in civil litigation under martial law, and provide recommendations for optimal use of these technologies to ensure the effective functioning of justice in unpredictable circumstances.

Key words: *digital technologies, civil justice, armed conflict, video conferencing.*

Умови воєнного стану, що склалися в Україні, створюють значні труднощі для реалізації права на судовий захист своїм правам, свободам та інтересам. Очна форма судового засідання стала неможливою на територіях, де ведуться активні бойові дії. Це поставило під загрозу реалізацію права громадян на доступ до правосуддя, оскільки унеможливило для них участь в судовому процесі. У відповідь на це було впроваджено ряд змін до нормативно-правових актів, які регулюють застосування цифрових технологій у сфері правосуддя. Зокрема, було дозволено проводити судові засідання в режимі відеоконференцз'язку. З точки зору цивільного права, застосування цифрових технологій у сфері правосуддя має ряд переваг, які є особливо актуальними в умовах воєнного стану. По-перше, це дозволяє забезпечити доступ до правосуддя громадянам, які проживають на територіях, де ведуться активні бойові дії. По-друге, це дозволяє забезпечити ефективне та оперативне вирішення судових спорів. По-третє, це дозволяє підвищити прозорість та відкритість судового процесу.

Аналізом подібних проблем в цивільному праві займалися немало вчених. Наприклад Ю.С. Павлова розкривала питання цифрових технологій для проведення судових засідань та інших судових процедур, Н.Ю. Голубева описувала низку особливостей виконавчого провадження в умовах воєнного стану в Україні, а також В. Комаров, Н. Сакара, О. Самборська, О. Угриновська, які не одноразово підіймали питання цифрового судочинства, як в цивільному праві, так і в інших його гілках.

Поширення цифрових технологій в сучасному суспільстві впливає на різні сфери життя, включаючи систему правосуддя. Особливо актуальним стає питання цифрової трансформації судочинства під час воєнного стану, що охоплює всю територію України. В цих умовах здійснення цивільного правосуддя стикається з обмеженнями, враховуючи особливості безпекової ситуації на певних територіях. У зв'язку з цим виникають труднощі, пов'язані з гарантуванням прав громадян на справедли-

вий судовий захист, що вимагає переосмислення форми проведення судових засідань. В умовах воєнного стану, де у правовому вимірі заборонено скорочувати чи прискорювати будь-які форми судочинства, перехід від очних судових засідань до дистанційних стає необхідним. Ця ситуація породжує важливу проблему, а саме неможливість безперебійної роботи судів під час воєнних дій. З метою вирішення цієї проблеми внесено зміни до нормативно-правових актів, спрямованих на вжиття невідкладних заходів для забезпечення нормального функціонування судової влади в умовах воєнного стану.

Отже, виникає необхідність визначення ролі цифрових технологій у забезпеченні доступу громадян до правосуддя, з урахуванням особливостей ведення воєнних дій. Це вимагає впровадження ефективних інформаційно-комунікаційних засобів та електронних систем, які сприятимуть забезпеченню безпеки і стабільності у правовій системі, а також забезпечать гарантований доступ громадян до правосуддя навіть в умовах воєнного конфлікту.

Зокрема, Н.Ю. Голубева розкривала особливості виконавчого провадження в умовах воєнного стану, Ю.С. Павлова описувала електронне судочинство під час воєнних дій, а А.С. Гончарук досліджувала правила поновлення процесуальних строків в умовах війни. Окрім цього, вивчали питання реалізації судочинства такі вчені, як В.О. Рязановський, Ю.Ю. Цал-Цалко, Д.П. Цвігун.

Воєнний стан дуже вплинув на систему цивільного судочинства зазначається в теоретико-правових і організаційно-процесуальних змінах, які стають необхідними для ефективної функціонування судів України під час воєнних дій [5, с. 39]. Ці зміни, в основному, обумовлені тим, що деякі суди розташовані на тимчасово окупованих територіях або в областях, які перебувають під активним обстрілом. Крім того, цивільне судочинство стикається з труднощами через неможливість деяких учасників судового процесу особисто з'явитися перед судом, наприклад, через їхню службу в Зброй-

них Силах України або інших військових формуваннях, задіяних у воєнних діях або антитерористичних операціях. Відповідно до чинного Цивільно-процесуального кодексу України [3], існують механізми регулювання подібних ситуацій, які були визначені до введення воєнного стану в Україні. Один із таких підходів передбачає можливість проведення судових засідань у формі відеоконференції, що стало особливо актуальним під час протидії пандемії COVID-19. Використання цієї технології дозволяє учасникам справи брати участь у судовому розгляді дистанційно. У такому контексті залучення цифрових технологій стає важливим етапом для забезпечення ефективності цивільного судочинства та вирішення цивільних справ у надзвичайних умовах.

У зв'язку з воєнним станом, учасники судового процесу і сам суд впроваджують так звані «карантинні процесуальні норми», оскільки суттєвих змін до Закону про цивільний процес (ЦПК) не внесено. Наприклад, суд може продовжити строки розгляду справи за заявою сторінки, якщо виконання процесуальних дій у визначений термін неможливе через обмеження, введені у зв'язку з карантинном. Також, суд може відновити пропущені строки з врахуванням обставин, пов'язаних із воєнним станом [3].

За словами Голови Верховного Суду, Всеволода Князева, воєнний стан є вагомою причиною для пропуску строків, проте кожен суддя має враховувати це індивідуально в межах конкретної справи [6]. Хоча цивільно-процесуальне законодавство не передбачає можливості таких дій суду, у випадках фактичної необхідності, сторони можуть подати клопотання про пропущення строку [6, с. 3].

Ще однією актуальною проблемою у цивільному судочинстві під час воєнного стану є зміна підсудності територіальних судів через їхнє розташування на тимчасово окупованих територіях або їхнє знищення, що може призвести до втрати провадження. Громадяни, внаслідок цього, можуть втратити можливість отримати копії судових рішень у своїх цивільних справах [5, с. 30].

У таких випадках, стороні мають право звернутися до відповідного суду і подати заяву про відновлення втраченого судового прова-

дження. Розгляд справи знову розпочинається новим суддею, якщо той, що розглядав справу, був переведений на безпечну територію. Однак, якщо суддя залишився на попередньому місці, він може продовжити вирішення спору з моменту, на якому воно призупинилося [9]. російська збройна агресія створює виклик для української системи правосуддя. Головним завданням у таких умовах є адаптація норм процесуального законодавства до потреб сучасності. У боротьбі з воєнною загрозою та глобальними небезпеками, важливим є розробка та впровадження інноваційних методів та засобів, які забезпечать право громадян на доступ до суду у віртуальній формі [6, с. 46].

Слушно зазначили в своїй роботі Резворович К. та Щербина Д.: «На сьогоднішній день судовою системою знаходиться, так би мовити, «на військових рейках», тобто українські суди поділились умовно на дві ланки: ті, що не можуть працювати зараз у зв'язку з окупацією (всі справи передаються до іншого суду на безпечній території), та ті суди, що працюють в штатному режимі, тобто справи здебільшого проводяться в режимі відеоконференції, за поданням відповідного клопотання розгляд справ судом може проходити без учасників справи».

Однією з важливих цілей держави, особливо в умовах воєнного стану, є гарантування права на доступ до суду в електронній формі. В роботі Верховного Суду виявились два підходи щодо прийнятності звернення до суду з електронним процесуальним документом, підписаним електронним цифровим підписом.

Перший підхід визнає направлення звернення через підсистему «Електронний суд» належним та допустимим. Другий підхід передбачає направлення звернення на офіційну електронну адресу суду, що також є належним і допустимим, хоча цей момент ще не врегульований на рівні законодавства [14].

Рішення Верховного Суду у справі № 565/195/19 визначило, що при поданні особою заяви на електронну адресу суду вона повинна обов'язково містити електронний цифровий підпис (ЕЦП), а не просто відсканований підпис. Це обумовлено тим, що без ЕЦП неможливо створити процесуальний документ, і якщо особа подає заяву з відсканованим підписом, це вважається невідповідністю вимо-

гам процесуального законодавства. Цей вимогливий підхід є ключовим для функціонування модулів Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ЄСІТС), яка діє в судах відповідно до положень статті 14 Цивільно-процесуального кодексу України [8].

Згідно зі статтею 43 Цивільно-процесуального кодексу України, процесуальні документи заповнюються відповідно до Положення про Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ЄСІТС) і скріплюються електронним цифровим підписом (ЕЦП). Іншими словами, для того щоб заява була автентифікована в інформаційних системах, вона повинна обов'язково містити ЕЦП [3].

Створення додаткового каналу комунікації між судами та учасниками судових процесів через застосунок «Дія» є значущим кроком у цифровізації судової системи. Завдяки цьому застосунок громадяни можуть отримувати повідомлення про судові засідання, копії судових рішень та виконавчих документів, а також сплачувати судовий збір. Це стало можливим після затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром судових рішень та Єдиним державним веб-порталом електронних послуг «Портал Дія» спільним наказом Міністерства цифрової трансформації України та Державної судової адміністрації України від 19.04.2021 № 56/126 [7].

Інформаційна взаємодія між системами відбувається автоматизованим способом за допомогою прикладних програмних інтерфейсів та засобів технічного та криптографічного захисту інформації, забезпечуючи виконання вимог чинного законодавства, і ця взаємодія здійснюється безоплатно.

У 2022 році була розпочата розробка сервісу, який автоматично надсилає судові повістки, повідомлення та виклики через месенджер Viber. Впровадження цього сервісу відбулося 15 лютого 2023 року [6]. Надсилання та доставка таких повідомлень на Viber фіксуються в автоматизованій системі документообігу суду для запобігання їхньому видаленню чи корегуванню. Це спростило електронну комунікацію судів з учасниками судового процесу, сприяючи реалізації їхнього права на доступ до правосуддя і є додатковим кроком у діджиталізації

українського судочинства. Однак варто відзначити, що, згідно з частиною 13 статті 128 ЦПК України, засоби мобільного зв'язку можуть використовуватися для повідомлень, але чинне законодавство не чітко регламентує використання месенджерів, таких як Viber, як доказу належного повідомлення учасника судового процесу [3].

Вирішальне значення має усунення законодавчих прогалин та виправлення невизначеностей у регулюванні питань процесуально-технічного характеру, особливо в умовах воєнного стану.

Відзначається, що більшість аспектів цього підходу залишаються невизначеними на рівні чинного законодавства. Наприклад, однією з проблем є відсутність чіткого визначення розміру судового збору при поданні електронних документів. Раніше розглядалося питання про застосування 0,8 коефіцієнту для зменшення розміру ставки судового збору при електронній подачі [2], але ця норма досі не набрала чинності. Зазначаємо насущну потребу у відмові від цих висновків та зниженні коефіцієнта для електронної подачі процесуальних документів.

Важливим аспектом в цьому контексті є впровадження нових цифрових продуктів, зокрема модулів та підсистем Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ЄСІТС), які спрямовані на забезпечення освітнього, кадрового та методичного супроводу [1]. Це не лише дозволяє забезпечити громадянам право на доступ до правосуддя за допомогою інноваційних інструментів, але й поліпшує функціональні можливості автоматизованого аналізу баз даних для ефективного управлінського прийняття рішень. Також це сприяє стандартизації процесів автоматизованого обігу документів та керування справами як у вертикальному, так і у горизонтальному напрямках.

Висновки. Розглядаючи впровадження інноваційно-комунікаційних засобів у судову систему, слід підкреслити, що це не лише гарантує та забезпечує право громадян на доступ до правосуддя в умовах воєнного стану, але й сприяє підвищенню ефективності функціонування судової системи в цілому. Навіть при впливі збройної агресії Російської Федерації, що відбивається на роботі суддів, зако-

нодавчі ініціативи вказують на тенденцію до спрощення процедур та впровадження цифрових технологій.

Умови воєнного стану породжують проблеми, зокрема, зміну підсудності територіальних судів через їхнє перебування на тимчасово окупованих територіях або знищення, що може вести до втрати провадження. Громадяни, у таких умовах, зазнають труднощі у здобутті копій судових рішень у своїх цивільних справах. Рекомендується активніше переходити на електронний документообіг для вирішення цієї проблеми.

Важливим аспектом є питання допустимості звернення до суду з електронним процесуальним документом, підписаним електронним цифровим підписом (ЕЦП). Відзначено, що заява вважається відповідною вимогам процесуального законодавства лише у випадку, коли вона заповнена згідно з Положенням про Єдиную судовою інформаційно-комунікаційною системою (ЄСІТС) та містить виключно ЕЦП, а не відсканований підпис.

Додатковим етапом в цифровізації стає використання месенджера Viber для відсилання судових повісток, що, проте, не має чіткого законодавчого регулювання. Запропоновано доповнити статтю 128 ЦПК України для визначення Viber як доказу належного повідомлення учасника судового процесу.

З метою підвищення ефективності судів у умовах воєнного стану та забезпечення доступу до правосуддя, рекомендується реалізувати конкретні заходи, такі як створення єдиної програмної платформи, усунення законодавчих прогалин, впровадження нових цифрових продуктів та проведення комунікаційних заходів для підвищення цифрової грамотності населення. Надані рекомендації не лише допоможуть адаптувати діяльність судів до сучасних умов, а й сприятимуть європеїзації судової системи, створюючи доступне, прозоре, ефективне та незалежне судочинство. Майбутні дослідження будуть спрямовані на визначення подальших кроків у цифровізації судочинства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України Про судоустрій і статус суддів. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 31. ст. 545.
2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30, ст. 141.
3. Цивільний Процесуальний Кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 40-41, 42. ст. 492)
4. Ми всі згуртувалися і намагаємося швидко вирішити питання, що виникають у судовій системі у зв'язку з війною – Голова ВС. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1267529/>
5. Привиденцев О. Г. Особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. № 1. С. 54–57.
6. Гончарук А. С. Проблеми здійснення цивільного судочинства в умовах війни. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2022. Т. 2. С. 809–812.
7. Рязановський В. О. Принцип процесуальної економії в системі принципів цивільного судочинства. Юридичний вісник. 2022. С. 34.
8. Цвігун, Д. П. Проблеми захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб органами прокуратури в цивільному судочинстві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. № 37. С. 60–63.
9. Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного/ за заг. ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс. 2022. 155 с.
10. Резворович, К., & Щербіна, Д. (2023). ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. Молодий вчений, 2 (114), 86-89. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-2-114-17>

Садиленко О. Л.,

*аспірант кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОМІРНІСТЬ ЯК ОЗНАКУ ПРАВОЧИНУ

REGARDING THE ISSUE OF LEGITIMACY AS A CHARACTERISTIC OF A JURISTIC ACT

У статті зроблено аналіз сутності закріпленого у законодавстві України поняття «правочин як цивільно-правової категорії». Звернено увагу на те, що закріплене законом визначення правочину успішно виконує гносеологічну функцію і забезпечує потребу виокремлення кола об'єктів з ознаками правочинів із великого кола надзвичайно різноманітних форм юридично-значущої поведінки учасників цивільних відносин. Визначення поняття «правочин» у повній мірі задовольняє потреби юридичної практики. Звернено увагу на розширення у навчальній та науковій літературі законодавчо визначеного переліку ознак, які характеризують правочин. Особливу увагу приділено твердженням, що правочин завжди є правомірною дією. Обговорено висловленні у літературі пропозиції про те, що слід відмовитися від такої закріпленої законом ознаки, як спрямованість правочину і закріпити «правомірність» як ознаку правочину. Стосовно цих тверджень наведено критичні зауваження щодо неприйнятності такого підходу до визначення поняття цієї фундаментальної цивільно-правової категорії. Представлені в навчальній літературі теоретичні напрацювання методології юридичного аналізу правочинів як фактів реальної дійсності, забезпечують можливість здійснення елементарного аналізу конкретного діяння на предмет наявності чи відсутності у ньому дефектів, які можуть перешкоджати настанню бажаного сторонами правового результату. Наукові знання теорії правовідношення мають велике значення для формування уявлень про елементи правочину і організації системного аналізу цих правових явищ у сфері правового забезпечення організації договірної роботи та при вирішенні цивільно-правових спорів відповідної категорії. Отже, необхідно розділити аналіз правочину як правового поняття, обмежуючись встановленням відповідності діяння законодавчо визначеним ознакам правочину та елементарний аналіз факту реального життя - правочину на предмет його дійсності. Дано визначення недійсності правочину як однієї з факультативних властивостей правочину, яка спричиняє правові наслідки, визначені законом, настання яких у більшості випадків залежить від волі учасників відповідного правочину.

Ключові слова: *цивільно-правові явища, правова категорія, юридичний аналіз, ознаки правочину, правомірність.*

The article analyzes the essence of the concept of "juristic act as a civil law category" enshrined in the legislation of Ukraine. Attention is drawn to the fact that the legislatively established definition of a juristic act successfully performs a gnosological function and ensures the need to distinguish an objects with signs of juristic acts from a large number of extremely diverse forms of legally significant behavior of participants in civil relations. The definition of the concept of a juristic act fully satisfies the needs of legal practice. Attention is drawn to the expansion in educational and scientific literature of the legislatively defined list of features characterizing a juristic act. Special attention is paid to the statements that a juristic act is always a legitimate action. There was deliberation on the proposals in the literature to abandon such a legislatively established characteristic as the purposefulness of a juristic act and to establish "legitimacy" as a attribute of a juristic act. Critical remarks are made regarding the unacceptability of such an approach to defining the concept of this fundamental civil law category. The theoretical developments of the methodology of legal analysis of juristic acts as facts of reality, presented in educational literature, provide the opportunity to carry out elementary analysis of a specific action for the presence or absence of defects that may prevent the desired legal result. Scientific knowledge of the theory of legal relations is of great importance as a basis for understanding the elements of a juristic act and for organizing systematic analysis of these legal phenomena in relation to legal support for contractual work and the resolution of civil law disputes. Therefore, it is necessary to separate the analysis of a juristic act as a legal concept, restricting it to establishing the conformity of an action to legislatively defined characteristics of juristic act, and conducting elementary analysis of real-life situations - involving juristic acts - to ascertain their validity. A definition of the invalidity of a juristic act is provided as one of the optional attributes of such an act, which leads to legal consequences, the occurrence of which in most cases depends on the will of the participants involved.

Key words: *civil law occurrences, legal category, attributes of juristic act, legal analysis, legitimacy.*

Постановка проблеми: Розвиток правових інститутів ринкової економіки України вимагає посилення гарантій прав учасників цивільного обороту, наділення їх надійними інструментами для захисту майнових прав. Правочин є ключовою цивілістичною категорією, якою опосередковуються відносини по передачі прав на товари, роботи, послуги. Необхідність аналізу правової категорії «правочин» обумовлена тим, що перелік ознак правочину, закріплених у законодавстві, не співпадає з ознаками, що характеризують це поняття у навчальній та науковій літературі. Окремими авторами піднімалося питання про вдосконалення цього поняття, що потребує додаткового вивчення цього питання. З урахуванням цих обставин необхідно сформулювати чіткі уявлення як про сутність правочину, так і про його недійсність. Наукові дискусії з цих питань свідчать про актуальність дослідження у цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання про правову природу недійсних правочинів досліджувалися у дисертаціях Жекова В.І. «Правочини, які порушують публічний порядок за цивільним законодавством України»; Кучера О.В. «Нікчемні правочини»; Потопальського С.С. «Підстави та наслідки недійсності підприємницьких договорів (на матеріалах практики господарських судів)»; Подоляк С.А. «Правові підстави та наслідки визнання господарських договорів недійсними та неукладеними в Україні»; Романюка Я.М. «Підстави і цивільно-правові наслідки визнання правочину недійсним (на матеріалах судової практики)»; Семушиної О.В. «Недійсні правочини та правові наслідки їх недійсності»; Хатнюк Н.С. «Заперечні угоди та їх правові наслідки». Однак не усі новації, запроваджені з прийняттям Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. (далі – ЦК України) були позитивно сприйняті практикою. Норми інституту правочинів зазнають змін і дискусії щодо вдосконалення норм цього інституту тривають. Метою цієї праці є аналіз наукової полеміки щодо сутності правочину як об'єкта наукового осмислення та практичного застосування; визначення підходів до юридичного аналізу правочину як цивілістичної категорії та факту реальної дійсності виробити підхід до визначення поняття «недійсності правочину».

Виклад основного матеріалу. Поняття, якими ми послуговуємося у комунікаціях, являють собою результати осмислення предметів, явищ та процесів оточуючого світу. Вони є абстрагованими сутностями одиничних фрагментів об'єктивної реальності. «Кристалізація» поняття у науковому апараті не може розглядатися у відриві від тієї мети, для досягнення якої це поняття було вироблене та уведене у словниковий запас. Прагнучи до розкриття природи наукового поняття, ми з'ясуємо причину його формування, шукаємо відображений цим поняттям «кластер» елементів нашої минувшини, рухаючи пізнавальний процес від аналізу поняття до тих явищ, які знайшли відображення у ньому у своїх, сутнісно типових ознаках, виражених в узагальненому вигляді. Проте наукове поняття починає «своє життя» у науці і починає обслуговувати процес пізнання нашої дійсності. Так, вітчизняною юридичною наукою вироблене поняття «правочин» – чинити право на відміну від його антипода «злочин» – чинити зло. Проте етимологія цього поняття може задати неправильний напрямок з'ясування сутності та змісту цього правового поняття. Необхідно мати на увазі, що реальність, описана цим поняттям, мала місце у сивій давнині у правовому житті іншої соціальної системи і успадкована нами, оскільки подібні соціальні явища зберігають актуальність у нашій правовій дійсності. Оскільки дискусії про ознаки цього поняття не вважаються завершеними, ми також звернемося до аналізу сутності цього поняття. Поняття «правочин» має легальне визначення, закріплене у ч. 1. ст. 202 ЦК України. «Правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків» [1]. Отже, законодавець описує певну форму поведінки учасників суспільних відносин, в основі якої є їх прагнення до набуття, зміни чи припинення цивільних прав та юридичних обов'язків. «Відмежування правочинів від інших юридичних актів (подій, фізичних дій і вчинків, правопорушень) має істотне практичне значення, оскільки законом встановлюється різний режим породжуваних ними правовідносин» [2, с. 153]. Крім того, це визначення відіграє важливу роль для розпізнавання і диференціації цивільно-правових явищ реального

життя. На нашу думку, це визначення цілком задовольняє потреби практики у юридичній кваліфікації певного типу цивільно-правових явищ. Законодавчо закріплене поняття «правочин» дає змогу відрізнити їх від юридичних вчинків, адміністративних актів та інших форм юридично значущої поведінки учасників цивільних відносин, які потребують інших підходів до їх аналізу. Так здійснення аналізу конкретного діяння у формі правочину потребує дослідження внутрішньої волі та волевиявлення, з'ясування правової мети, вивчення змісту правочину та аналізу його форми і встановленню правового результату. Адміністративний акт ми аналізуємо за іншими правилами, оцінюючи межі повноважень органу, що його видав, відповідність його змісту вимогам закону та наявність порушення прав чи інтересів особи. Тобто, з'ясовуємо ті обставини, які визначені ст. 21 ЦК України. Отже, законодавче визначення поняття «правочин» належним чином виконує свою функцію і забезпечує відмежування описаного виду цивільно-правової поведінки від інших юридичних дій, забезпечує можливість кваліфікувати дії учасників цивільних відносин як правочин. Зрозуміло, що це лише перший крок практичної роботи, спрямованої на встановлення змісту правовідношення. Але для встановлення прав та обов'язків сторін недостатньо сказати, що за своєю суттю та формою їхні дії відповідають ознакам правочину. Тепер явище реального життя вимагає подальшого юридичного аналізу на предмет відсутності у ньому дефектів. Теорія правочину і стала методологічною базою для елементарного аналізу явищ реального життя з ознаками правочинів. Цим можна пояснити потребу розширити коло ознак (елементів) правочину у навчальній та науковій літературі, якими додатково характеризують правочин. Проте окремі, усталені погляди щодо ознак правочину викликають сумніви. Так, у літературі майже не викликає заперечень твердження що, «правочин завжди є правомірною дією... Правомірність правочину означає, що він є дозволеною дією та створює той правовий ефект, на який був спрямований. Вживання в ЦК терміна «недійсний правочин» свідчить, що у цих випадках під «виглядом» правочину вчинені неправомірні дії»

[3, с. 273]. З.В. Ромовська називає цю ознаку «правозгідність» [4, с. 340]. Уявлення про правомірність правочину як його сутнісну ознаку було сформульовано ще у XIX столітті. «Лише законний правочин можна назвати правочинном вважав професор Д. І. Мейєр» [4, с. 340]. Як зауважує А.В. Петровський, найпершою теоретичною науковою працею в сфері цивільного права, зокрема в якій містилися положення щодо недійсних правочинів, була робота Д.І. Мейєра, видана у 1859 році після смерті його учнями на основі лекційного курсу» [5, с. 81]. У навчальних виданнях також зустрічаємо згадку про існування у науковій літературі і іншої думки. «Правочин – це правомірна вольова дія. Така позиція переважає в юридичній літературі» [6, с. 228]. Разом з тим, ми помічаємо, що ознака «правомірність» у легальному визначенні присутня лише як потенційно можлива і не включена до суттєвих ознак легального визначення досліджуваного поняття. У цьому контексті важливо з'ясувати сутність тих явищ правової сфери реального життя, які з певних причин не призвели до виникнення правового результату бажаного сторонами. У цьому контексті можливо розглядати окремі факти реальної дійсності з ознаками правочинів, як «правові аномалії» [7, с. 136]. У рамках цієї праці немає можливості проаналізувати тезу про те, що недійсність правочину є наслідком неправомірних дій його учасників, оскільки потрібно з'ясувати обґрунтованість тверджень, що «... невід'ємною властивістю будь-якого цивільно-правового правочину має бути визнана його правомірність, оскільки він спрямований на відповідний правовий результат, що є однією із суттєвих ознак правочину» [8, с. 155]. Відповідаючи на поставлене питання «чи є правомірність характерною рисою юридичних актів – правочинів» К.А. Карчевський відповідає на це питання наступним чином: «правомірність є конститутивним елементом правочину як юридичного факту» [9, с. 111–112]. Далі автор робить логічний висновок: «ми цим самим знімаємо й питання про спрямованість даного юридичного акта, і тому правочин варто було б визначати просто як юридичну дію безвідносно до її спрямованості» [9, с. 112]. Уявимо, що такий підхід до визначення поняття «пра-

вочин» реалізований у нашому законодавстві. У понятті «правочину» виключимо слово «спрямовані», при цьому дії учасників визначимо як «правомірні», такі що створюють, змінюють та припиняють цивільні права та обов'язки. Таким чином, правочини ми поставимо в один ряд з юридичними вчинками, які мають таку ж результативність, але закон не надає значення змісту внутрішньої волі особи. Адміністративні акти також будуть відповідати цій «конститутивній ознаці». І головне, відбудеться руйнування усієї теорії правочину, яка утворює надійну методологічну базу для юридичного аналізу цього роду правових явищ. Визначення цього поняття як правомірної дії втрачає придатність для сепарації правочинів із цивільно-правових явищ реального життя. Про правомірність як «конститутивну» ознаку ми не можемо говорити навіть у тих випадках, коли внаслідок його вчинення у сторін виникли бажані ними цивільні права та обов'язки. По-перше, законодавство дає багато підстав для його оспорування і у разі ініціювання спору правові наслідки спірного правочину будуть визначені у судовому рішенні. По-друге, судова практика знає багато випадків, коли внаслідок продажу чужої речі економічний тягар розплати за недійсний правочин змушена прийняти на себе третя особа. При цьому неправомірні дії у формі правочину залишаються з об'єктивних причин неоскарженими і зберігають своє існування як факт реального життя з наслідками вчиненого правочину. Наші правові реалії із захопленнями цивільних прав «цивілізованими» методами – такі явища як рейдерство, красномовно свідчать, що предметом полювання є саме майнові права, захоплення яких відбувається у формі вчинення правочинів. Викреслити ці дії з числа правочинів значить позбавити учасників обороту можливостей доводити дефектність підстав виникнення цивільних прав у контрагентів і позбавити їх важливих юридичних інструментів захисту своїх прав за власною ініціативою. Отже, і юридичні аномалії і правопорушення не втрачають властивості правочинів, якщо вони відповідають законодавчо визначеним ознакам. Поняття «спрямованість» є ключовим у розумінні сутності правочину. саме аналізуючи зміст діяння у сфері цивільного обороту, його об'єктивну

та суб'єктивну сторону, ми з'ясуємо внутрішню волю особи та її зовнішній прояв, правову мету та правову підставу правочину як сутнісні елементи правочину. Звернемо увагу, що законодавець не закладав у правову конструкцію цього поняття бажану сторонами результативність. Правочин не перестає бути правочином від того, що ми дійшли висновку про відсутність створених ним і бажаних сторонами наслідків. Отже, важливо мати на увазі, що правочин як юридичний факт це явище реального життя, яке відповідає ознакам, визначеним ч. 1 ст. 202 ЦК України, незалежно від настання реальних правових наслідків. Цивільно-правова категорія «правочин» – це абстрактне правове поняття, яке описує певну форму поведінки учасників цивільного обороту. Правочини, які на стадії їх вчинення набули певних недоліків (дефектів), можуть бути за ініціативою заінтересованих осіб віднесені до розряду недійсних. Із цього випливає, що «недійсність правочину» – це одна із факультативних властивостей правочину, яка спричиняє правові наслідки, визначені законом. Важливо мати на увазі, що настання правових наслідків, пов'язаних з недійсністю, у більшості випадків залежить від волі учасників відповідного правочину. Категорія «недійсність правочину» відображає надзвичайно різноманітні правові явища, по-різному проявляє себе у цивільних відносинах і потребує подальшого наукового осмислення. Методологія юридичного аналізу фактів реальної дійсності з ознаками правочинів забезпечує можливість здійснення елементарного аналізу конкретного діяння на предмет наявності чи відсутності у ньому дефектів, які можуть перешкоджати настанню бажаного сторонами правового результату. Наукові знання теорії правовідношення мають велике значення для формування уявлень про елементи правочину і організації системного аналізу цих правових явищ у сфері правового забезпечення організації договірної роботи та при вирішенні цивільно-правових спорів відповідної категорії. Отже, необхідно розділити аналіз правочину як правового поняття, обмежуючись встановленням відповідності діяння законодавчо визначеним ознакам правочину, та елементарний аналіз факту реального життя – правочину на предмет його дійсності.

Висновки: Для коректного визначення ознак та елементів правочину необхідно розділити підхід до правочину, як цивільно-правової категорії, законодавчо закріпленого поняття, та підхід до правочину, як факту реального життя, який підлягає елементарному аналізу на предмет його дійсності. Твердження про те, що правочин завжди правомірною дією не характеризує

правову дефініцію «правочин» і не є сутнісною властивістю фактів реального життя з ознаками правочинів. Законодавче визначення поняття «правочин» у повній мірі задовольняє потреби науки та практики. Категорія «недійсність» є факультативною ознакою, яка характеризує юридичні наслідки конкретних явищ реального життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України, 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар за редакцією розробників проекту Цивільного кодексу України, Видавництво «Київська правда». Київ, 2004, 916 С.
3. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. Авт Ц 58 кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – 656 С.
4. Ромовська З.В. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник, – К.: Атіка, 2005. – 560 с. ISBN 966-326-123-4
5. Петровський А.В. Еволюція наукових думок щодо матеріального та процесуального аспекту визнання правочинів недійсними / А. В. Петровський // Юридична наука. – 2011. – № 3. – С. 79–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2011_3_10.
6. Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – Т. 1. Загальна частина. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 520 с.
7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами. – Львів: Край, 2007. – 256 С.
8. Лічман Л. В. Окремі питання щодо місця недійсних правочинів у системі юридичних фактів / Л. В. Лічман // Університетські наукові записки. – 2014. – № 2. – С. 151–157. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2014_2_19.
9. Карчевський К. А. Проблеми визнання недійсним значного правочину акціонерного товариства, вчиненого з порушенням встановленого порядку / К. А. Карчевський // Юридична наука. – 2011. – № 1. – С. 101–106. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2011_1_16.

Серг О. В.,

*аспірант кафедри економічного права та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0009-0000-3882-8813>*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОДНОРІВНЕВОЇ СТРУКТУРИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE ONE-TIER CORPORATE BOARD STRUCTURE

Статтю присвячено дослідженню сутності інституту одnorівневої структури корпоративного управління. Автором зазначено про законодавчі новели національного права, які остаточно відділили участь (володіння акціями, часткою) від контролю в акціонерних товариствах, а учасники (акціонери) на підставі них можуть самостійно обирати форму реалізації такого відділення – одnorівнева чи дворівнева структури корпоративного управління. Автор розглянув господарську компетенцію органів господарського товариства з метою виокремлення відмінностей між дворівневою та одnorівневою структурами корпоративного управління. Автор дослідив розмежування волеутворюючої функції та функцій управління і контролю між органами, що складають структуру корпорації. Загальні збори учасників (акціонерів) інституціонально притаманні як одnorівневій, так і дворівневій структурам корпоративного управління. Саме загальні збори учасників (акціонерів) як орган обирають структуру корпоративного управління корпорації, делегуючи створеним ними іншим органам свої управлінські, контролюючі та волеутворюючі функції. У статті також продемонстровано, що рада директорів як колегіальний орган, що може мати й іншу назву, інституціонально притаманний як одnorівневій, так і дворівневій структурам корпоративного управління. Автором виснувається, що питомим елементом одnorівневої структури корпоративного управління є не сам факт наявності єдиного, окремого, самостійного колегіального органу, якому делегується волеутворююча функція корпорації, та функції управління і контролю, а те, що суб'єкти, які реалізують компетенцію ради директорів (як виконавчі, так і невиконавчі директори), мають діяти спільно та разом. У статті зазначається, що відсутність наглядової ради як окремого органу, притаманного дворівневій структурі, не означає на практиці того, що невиконавчі директори, усунуті від прийняття рішень із управління та волеутворення, не діють як окрема структура (наглядовий комітет) в раді директорів. На підставі проведеного дослідження автор сформулював власне визначення поняття «одnorівнева структура корпоративного управління».

Ключові слова: рада директорів, акціонерне товариство, товариство з обмеженою та додатковою відповідальністю, господарська компетенція.

There is an analysis of the essence of the one-tier corporate board structure in the article. The author mentioned the legal norms of national law, which finally separated ownership of the company shares from control in joint-stock companies, and shareholders on the basis of them can independently choose the form of the implementation of such separation – the one-tier or the two-tier board structure of corporate governance. The author considered the economic competence of the bodies of the corporation in order to distinguish the differences between the two-tier and the one-tier board structures of corporate governance. The author studied the delineation of the will-forming function and the functions of management and control between the bodies that make up the structure of the corporation. The general meeting of shareholders is institutionally inherent in both one-tier and two-tier board structures of corporate governance. It is the general meeting of shareholders that chooses the corporate governance structure of the corporation as a body, delegating its the will-forming function and the functions of management and control to the other bodies created by them. There is also demonstrated in the article that the board of directors as a collegial body, which may have another name, is institutionally inherent in both one-tier and two-tier board structures of corporate governance. The author suggests that the specific element of the one-tier corporate board structure is not only the fact of having a sole, separate, independent collegial body, to which the will-forming function of the corporation and the functions of management and control are delegated, but the fact that the entities implementing the competence of the board of directors (both executive and non-executive directors) must act together. It is noted in the article that the absence of the supervisory board as a separate body, inherent in the two-tier structure, does not mean in practice that non-exec-

utive directors, removed from making decisions on management and formation of the will, do not act as a separate structure (supervisory committee) on the board of directors. Based on the conducted research, the author has formulated his own definition of the concept of the «one-tier corporate board structure».

Key words: board of directors, joint-stock company, limited and additional liability company, economic competence.

Актуальність теми. В ході історичного євроінтеграційного процесу України 27.02.2022 р. було прийнято Закон № 2465-IX «Про акціонерні товариства», що, серед іншого, ввів в національне право інститут однорівневої структури корпоративного управління (стаття 4, розділ VIII) [1]. Цивільний кодекс України, який було змінено в редакції Закону № 2465-IX, передбачає загальне законодавче підґрунтя для застосування в Україні на вибір учасників (акціонерів) однорівневої або дворівневої структури корпоративного управління акціонерним товариством і, за аналогією, товариством з обмеженою та додатковою відповідальністю (стаття 160) [2]. Вперше положеннями національного законодавства визначено, що в акціонерних товариствах, в яких на день набрання чинності Законом № 2465-IX не було створено наглядову раду, функції управління та контролю автоматично починають поєднуватись у єдиному органі – раді директорів, чим обмежується право загальних зборів учасників (акціонерів) продовжувати утримувати за собою функцію контролю (пункт 6 Прикінцевих та перехідних положень) [1]. У разі якщо учасники (акціонери) не бажають мати в акціонерному товаристві однорівневу структуру корпоративного управління, для них обов'язковим є перехід на дворівневу структуру та створення наглядової ради (частина третя статті 4, стаття 69) [1]. Саме ці національні норми права остаточно відділили участь (володіння акціями, часткою) від контролю в акціонерних товариствах, а учасники (акціонери) на підставі них можуть самостійно обирати форму реалізації такого відділення – однорівнева чи дворівнева структури корпоративного управління. Оскільки інститут однорівневої структури корпоративного управління є новим для правової системи України, правильна його імплементація відбувається, також, в контексті осмислення його сутності для ширшого розуміння проблем, що вирішуються його запровадженням.

Аналіз останніх досліджень. За останні роки у вітчизняній правовій науці приділено достатньо уваги корпоративним відносинам (Смір-

нов Г.Ю., Цікало В.І., Лукач І.В., Жорнокуй Ю.М. та ін.), господарській компетенції органам корпорації (Гарагонич О.В., Смітюх А.В., Кібенко О.Р. та ін.), корпоративному управлінню (Спасибо-Фатєєва І.В., Сіщук Л.В. та ін.). Що стосується дослідження інституту однорівневої структури корпоративного управління, його ознак та сутності, то це залишається поза увагою вітчизняних науковців, що зумовлює необхідність у подальших наукових пошуках.

Метою статті є дослідження правового змісту однорівневої структури корпоративного управління та формулювання поняття «однорівнева структура корпоративного управління».

Виклад основного матеріалу. Учасники (акціонери), створюючи корпорацію, формують також систему її органів, яка становить структуру корпоративного управління [11, с. 165]. Органи втілюють *господарську компетенцію* корпорації. Під терміном «*господарська компетенція*» ми розуміємо сукупність усіх прав та обов'язків, якими наділяється корпорація (її органи), для участі в цивільних правовідносинах, а ці права та обов'язки виникають із самого факту створення корпорації (формування її органів) [11, с. 165]. Під терміном «*корпорація*» Спасибо-Фатєєва І.В. та Гарагонич О.В. розуміють будь-які господарські товариства, у яких статутний капітал поділяється на частки, їхні учасники (акціонери) мають права на частину прибутку товариства, на участь та голосування на загальних зборах учасників (акціонерів), тобто це будь-які господарські товариства, щодо яких у їхніх учасників (акціонерів) виникають корпоративні права [3, с. 85; 4, с. 29]. Ми використовуємо термін «*корпорація*» саме у такому його значенні.

Однією із теорій юридичної особи є теорія фікції, що полягає у штучній природі юридичних осіб, відсутності у них волі і свідомості, як наслідок, дієздатності, що компенсується представництвом [5, с. 38]. Схожим чином ми можемо описати природу органу юридичної особи. Жорнокуй Ю.М. зазначає, що орган корпорації є ідеальним поняттям, що не існує у реальному житті, а породжений правом із метою дати

можливість формувати та виражати волю корпорації, обстоювати її інтереси [6, с. 9].

Серед науковців немає однастайності у розумінні того чи мають органи корпорації власну правосуб'єктність. Жорнокуй Ю.М. вказує на те, що органи корпорації не є самостійними учасниками цивільних відносин, оскільки вони своїми діями породжують права і обов'язки для корпорації, а не для себе [6, с. 9]. Кологойда О.В. зазначає, що відносини, які складаються між органом корпорації та самою корпорацією, є управлінськими, а не корпоративними, на відміну від відносин, які складаються між особами, уповноваженими на здійснення функцій органу корпорації, та самою корпорацією [7, с. 50–51]. Гарагонич О.В., аналізуючи суб'єктний склад відносин, які виникають у зв'язку із виконанням органами корпорації своїх функцій, вказує, що ці відносини виникають не між корпорацією та її органами, а між корпорацією та суб'єктами, які виконують функції її органів (учасниками, акціонерами, директорами, агентами) [8, с. 110]. Суб'єктів, які виконують функції органу корпорації, слід вважати суб'єктами корпоративного управління [6, с. 11]. Ми підтримуємо твердження про те, що *«орган корпорації є частиною господарської організації, а не самостійним суб'єктом господарського права»* [4, с. 39].

Жигалкін І.П., характеризуючи діяльність органів корпорації, вказує, що органи виконують функції, які закріплюються в їхніх повноваженнях: волеутворююча, організаційна, внутрішньоуправлінська, контрольна [9, с. 108]. Жигалкін І.П. описує орган корпорації як механізм її волеутворення, що забезпечує формування й узгодження приватних інтересів учасників (акціонерів) [9, с. 109]. При цьому, загальні збори він характеризує як орган, що реалізовує волеутворюючу функцію корпорації, виконавчий орган – як орган, що здійснює управлінські та організаційні функції, а наглядову раду – як орган, що втілює функцію контролю [9, с. 108]. На противагу, Жорнокуй Ю.М. зазначає, що в публічних корпораціях загальні збори учасників (акціонерів) не можуть вважатись волеутворюючим органом, адже кількість учасників (акціонерів) є великою, їхні долі розпорошені, а всі справи ведуть набувачі контрольного пакету акцій (частки) та обрані переважно їхніми голосами члени виконавчого та

наглядового органів [6, с. 10]. Вінник О.М. вказує про те, що загальні збори учасників (акціонерів) виконують не досить або не завжди важливу роль, обмежуючись лише затвердженням розроблених правлінь або наглядовою радою рішень [10, с. 145].

На нашу думку, загальні збори учасників (акціонерів) здійснюють обмежену волеутворюючу функцію корпорації, делегуючи її органам, які вони створюють в рамках обраної ними структури корпоративного управління. В подальшому, після створення, волеутворюючу функцію корпорації здійснюють її інші органи, із застереженням про те, що загальні збори учасників (акціонерів) можуть, за визначених законом, статутом, або договором обставин, змінювати суб'єктів, які виконують функції таких її органів, або погоджувати чи забороняти укладення певних правочинів. Однак, такий вплив не підміняє собою факт того, що волеутворююча функція корпорації делегована створеним органам. При цьому, органи корпорації не є самостійними суб'єктами права. Саме такий механізм є реалізацією відділення участі (володіння акціями, часткою) від контролю, адже наділення загальних зборів учасників (акціонерів) всією повнотою волеутворюючої функції неминуче призвело б до ототожнення інтересу учасників (акціонерів), нехай навіть спільного, із інтересом корпорації [11, с. 166].

Належна система корпоративного управління дозволяє учасникам (акціонерам) бути впевненими у тому, що керівництво корпорації розумно використовують їхні інвестиції для фінансово-господарської діяльності і, таким чином, збільшується вартість частки (акції) учасника (акціонера) в капіталі корпорації [12, с. 158]. Структура корпорації є внутрішнім механізмом формування її волі [9, с. 108]. Система органів корпорації складає структуру її корпоративного управління [11, с. 166]. Для необхідного аналізу в цій частині виходимо із того, що науковцями виділяється дві структури корпоративного управління корпорацій – *однорівнева* та *дворівнева*, які мають суттєві відмінності у порядку організації функцій управління і контролю, а також суттєві відмінності у взаємодіях, що складаються між суб'єктами, які реалізують функції управління і контролю в корпорації [11, с. 166]. Деякі науковці,

зокрема, Блок Д. та Герстнер А.-М. виділяють окремо американську структуру корпоративного управління, жартівливо називаючи її *півторарівневою* [13, с. 50]. Це пов'язано із тим, що комітети, які діють при раді директорів та здійснюють управлінські функції, приймають рішення без участі невиконавчих директорів, які втілюють функції контролю [13, с. 50–51].

Загальні збори учасників (акціонерів) інституціонально притаманні як однорівневій, так і дворівневій структурам корпоративного управління. Загальні збори учасників (акціонерів) вважаються вищим органом, однак не вирішують питання вираження волі корпорації під час реалізації її господарської компетенції шляхом безпосереднього контакту з іншими учасниками правовідносин [14, с. 128]. Саме загальні збори учасників (акціонерів) як орган обирають структуру корпоративного управління корпорації, делегуючи створеним ними іншим органам свої управлінські, контролюючі та волеутворюючі функції.

Рада директорів як колегіальний орган, що може мати й іншу назву, також є органом корпорації, що інституціонально притаманний як однорівневій, так і дворівневій структурам корпоративного управління. Схожість та відмінність між господарською компетенцією ради директорів як колегіального органу, що може мати й іншу назву, при однорівневій та дворівневій структурах корпоративного управління дозволить визначитись із сутністю однорівневої структури.

Дві структури корпоративного управління, однорівнева і дворівнева, в частині поділу і делегування повноважень функціонують абсолютно по-різному. При дворівневій структурі обов'язковим є жорстке розмежування повноважень між правлінням і наглядовою радою [15, с. 10]. Це функціональне розмежування підкріплюється, як правило, принципом несумісності, за яким одна людина не може бути членом обох органів одночасно, а також, заборонаю наглядовій раді давати доручення правлінню [15, с. 10]. В однорівневій структурі корпоративного управління збори учасників (акціонерів) призначають раду директорів, яка управляє корпорацією, в той час як наглядовий комітет, членів якої обирають і призначають директори (агенти), і яка входять

до складу ради, виконує функцію контролю [16, с. 25]. Найважливішою особливістю однорівневої структури корпоративного управління є об'єднання в одне ціле органів контролю та управління корпорацією [16, с. 26]. Калкоєн Вільям зазначає, що основна характеризуюча відмінність між однорівневою та дворівневою структурами полягає у тому чи залучені наглядові директори (агенти) до прийняття рішень про реалізацію господарської компетенції правління корпорації [17, с. 489–490].

Отже, основна відмінність між дворівневою та однорівневою структурами корпоративного управління – повноваження органів корпорації та їхня кількість (різноманітність). Однорівнева структура корпоративного управління не передбачає диференціації повноважень органів корпорації, а загальними зборами учасників (акціонерів) формується один колегіальний орган, в якому зосереджені всі ці повноваження – раду директорів, що може мати також й іншу назву. Однорівнева структура корпоративного управління неможлива без інституту ради директорів, що складається із певної групи осіб, найнятих учасниками (акціонерами) корпорації, з метою повного і беззаперечного делегування їм функцій управління корпорацією за принципом їхньої спільної діяльності. Отже, розвиток корпорацій, об'єднання капіталів, породило проблеми, які в певній мірі вирішуються корпоративним управлінням в цілому та інститутом ради директорів безпосередньо. Однак, хоча однорівнева структура корпоративного управління неможлива без інституту ради директорів як колегіального органу, цей інститут може функціонувати і при дворівневій структурі корпоративного управління, тобто не є її питомою ознакою [11, с. 167].

Характеристика американської структури Блоком Д. та Герстнер А.-М. як «півторарівневої» ґрунтується на тому, що, не дивлячись на існування формально єдиного колегіального органу ради директорів, делегування директорами (агентами) повноважень управління агентам нижчого рівня дійшло до того, що ними створюються численні комітети, які виконують управлінські функції та приймають рішення без участі невиконавчих директорів [13, с. 50–51]. Із тих же самих підстав Калкоєн В. назвав американську структуру «балканізацією ради» через

наявність у порядку роботи комітетів при радах елементів дворівневої структури [17, с. 190].

Отже, питомим елементом однорівневої структури корпоративного управління є не сам факт наявності єдиного, окремого, самостійного колегіального органу, якому делегується волеутворююча функція корпорації, та функції управління і контролю, а те, що суб'єкти, які реалізують компетенцію ради директорів (як виконавчі, так і невиконавчі директори), мають діяти спільно та разом. В іншому разі, відсутність наглядової ради як окремого органу, притаманного дворівневій структурі, не означає на практиці того, що невиконавчі директори, усунуті від прийняття рішень із управління

та волеутворення, не діють як окрема структура (наглядовий комітет) в раді директорів [16, с. 167].

В результаті проведеного аналізу ми формуємо таке визначення поняттю «*однорівнева структура корпоративного управління*» як структури управління корпорацією, за якої її учасники (акціонери) створюють єдиний, окремий, самостійний колегіальний орган (раду директорів), делегуючи йому волеутворюючу функцію корпорації, та наділяючи його функціями управління і контролю, а суб'єкти, які реалізують компетенцію ради директорів (як виконавчі, так і невиконавчі директори), діють спільно та разом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про акціонерні товариства: Закон України від 27 липня 2022р. № 2465-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. №№ 18-19. ст. 81.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003р. № 435-IV/ Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. ст. 356.
3. Спасибо-Фатєєва І.В. Вчення про корпоративні права і цивілістична доктрина. *Право України*. № 6. 2014. с. 84–92.
4. Гарагонич О.В. Суб'єкти корпоративних відносин: теоретико-правові аспекти. *Право України*. № 6. 2021. с. 26–45.
5. Прилуцький Р.Б. Основні теорії юридичної особи та їх вплив на розвиток організаційних форм суб'єктів господарювання. *Юридична наука*. №3. 2013. с. 35–49.
6. Жорнокуй Ю.М. Окремі питання визнання членів органів акціонерного товариства учасниками корпоративного конфлікту. *Підприємництво, господарство і право*. № 9. 2015. с. 8–12.
7. Кологойда О.В. Окремі аспекти корпоративної відповідальності осіб, що здійснюють управління акціонерним товариством. *Господарське право та процес*. №4. 2016. с. 47–53.
8. Гарагонич О.В. Корпоративна природа правовідносин між акціонерним товариством і суб'єктами, які виконують функції його органів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. № 42. 2017. с. 109–114.
9. Жигалкін І. До визначення правового статусу керівника юридичної особи як її органу і як працівника. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 4. 2014. с. 105–113.
10. Вінник О. Господарські товариства і виробничі кооперативи: правове становище. Монографія. Київ: Знання. 1998. 309 с.
11. Серт О.В. Поняття і сутність однорівневої структури корпоративного управління. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики*. Матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції. 21 грудня 2023 р. Львів – Торунь. 2023. с. 165–168.
12. Гарагонич О.В. Поняття та принципи корпоративного управління. *Порівняльно-аналітичне право*. № 3-2. 2013. с. 158–160.
13. Block D. and Gerstner A-M. One-Tier vs. Two-Tier Board Structure: A Comparison Between the United States and Germany. *Comparative Corporate Governance and Financial Regulation*. 1. 2016. 69 с.
14. Гарагонич О.В. Реалізація господарської компетенції акціонерних товариств через систему уповноважених органів. *Порівняльно-аналітичне право*. № 5. 2016. с. 127–131.
15. Davies P.L. and Hopt K.J., Boards in Europe – Accountability and Convergence. *American Journal of Comparative Law*. №61. 2013. 67 с. Режим доступу: [<https://ssrn.com/abstract=2212272>].
16. Ghezzi F. and Malberti C., Corporate Law Reforms in Europe: The Two-Tier Model and the One-Tier Model of Corporate Governance in the Italian Reform of Corporate Law. *Bocconi Legal Studies Research Paper*. №. 15. 2007. 69 с. Режим доступу: [<https://ssrn.com/abstract=960133>].
17. Calkoen W. The One-Tier Board in the Changing and Converging World of Corporate Governance: A comparative study of boards in the UK, the US and the Netherlands. PhD thesis. Erasmus University Rotterdam. 2011. 573 с. Режим доступу: [<http://hdl.handle.net/1765/26502>].

Фролов М. М.,
*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу
Дніпровського державного університету внутрішніх справ*

ВИЗНАЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ ПО СПРАВАХ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

DETERMINING THE APPROPRIATE WAY TO PROTECT THE RIGHTS OF INDIVIDUALS IN CASES OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY THE INTERNAL AFFAIRS BODIES OF UKRAINE

У статті визначено особливості розгляду справ про відшкодування шкоди органами внутрішніх справ України, що полягають у неоднозначному тлумаченні судами належної сутності засобу захисту порушеного права. На прикладах судової практики проаналізовано особливості визначення способу захисту у позовах про відшкодування шкоди, заподіяної органами внутрішніх справ України. Зроблено висновок, що не завжди вибір позову про відшкодування шкоди є належним способом відновлення порушеного права заінтересованої особи. Зокрема, подання позову про відшкодування моральної шкоди у разі закриття справи про адміністративне правопорушення не завжди є безспірною підставою для відновлення порушеного права. Засіб захисту цивільних прав та інтересів викликає наукову дискусію потягом тривалого часу. Дійти остаточного визначення у проблематиці визначення цього правового явища не вдається, зокрема, внаслідок частоті зміни процесуального законодавства. За останній період, цивільне процесуальне право зазнало докорінних змін три рази. Відповідно, не встигла сформуватися ані доктрина, ані належна судова практика. Отже – обрання належного засобу захисту цивільного права та інтересу – у нашому випадку з відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ України необхідно розглядати як структурну частину комплексного правового явища – відповідальності держави за діяльність частини правоохоронних органів. Підкреслюється, що для отримання відшкодування моральної шкоди потерпілий зобов'язаний довести протиправний характер діяльності працівників органів внутрішніх справ. Відображена й інша позиція, яка закріплена у судових рішеннях про відшкодування шкоди, заподіяної органами внутрішніх справ. Відповідно до неї відшкодування шкоди здійснюється у разі закриття справи про адміністративне правопорушення за реабілітуючих обставин – відсутності події чи складу правопорушення. Встановлено, що поєднання в одному провадженні вимог про визнання незаконної діяльності органів внутрішніх справ України в порядку кримінального провадження та цивільних позовів про відшкодування шкоди не знаходять підтримки у судах.

Ключові слова: *відшкодування шкоди, органи внутрішніх справ України, судовий процес, засіб судового захисту, права та інтереси, цивільний процес, підстави задоволення позову.*

The thesis explains the peculiarities of court proceedings and the procedure for the execution of court decisions in cases of compensation for damage caused by the internal affairs bodies of Ukraine. Specific features of cases on compensation for damage caused by the internal affairs bodies of Ukraine, which are within the subject competence of the courts of Ukraine to consider such cases, are defined. Using the examples of judicial practice, the peculiarities of determining the method of defense in claims for compensation for damage caused by the internal affairs bodies of Ukraine are analyzed. The means of protection of civil rights and interests has been the subject of scientific debate for a long time. It is not possible to reach a final definition in the problem of defining this legal phenomenon, in particular, as a result of frequent changes in procedural legislation. Therefore, the selection of the appropriate means of protection of civil rights and interests – in our case, compensation for damage caused by the internal affairs bodies of Ukraine must be considered as a structural part of a complex legal phenomenon – the state's responsibility for the activities of a part of law enforcement agencies. It was concluded that not always choosing a claim for damages is a proper way to restore the violated right of the interested person. In particular, filing a claim for compensation for moral damages in the case of closing a case on an administrative offense is not always an indisputable basis for restoring the violated right. According to some courts, the victim is obliged to prove the illegal nature of the activities of the employees of the internal affairs bodies in order to receive compensation for moral damage. There is also another position, which is reflected in court decisions on compensation for damage caused by internal affairs bodies. According to it, compensation for damage is carried out in case of closure of the administrative offense case under rehabilitative circumstances – the absence of the

event or composition of the offense. It has been found that the combination of demands for recognition of the activities of the internal affairs bodies of Ukraine in the order of criminal proceedings and civil claims for damages in one proceeding do not find support in the courts.

Key words: *damage, harm, caused by illegal activity, governmental bodies, state agencies, internal affairs bodies, court trial, proceeding for court enforcement action, State Treasure Service.*

Серед актуальних аспектів цивільного процесу як наукової дисципліни та доктринальних поглядів на сутність основних інститутів цивільного процесуального права важливе місце займає проблематика визначення та застосування належних та ефективних засобів захисту порушених чи оспорюваних прав учасників справи.

Найбільш яскраві тези висловлені так: «Затиснені в лещата принципів диспозитивності процесу та ефективності судового захисту, суди протягом останніх декількох років істотно змінили підходи до того, як застосовувати способи захисту, хто несе наслідки обрання неналежного або неефективного способу, якими є ці наслідки. Ці нові підходи часто не знаходять у практиків прихильності, а у науковців – цілісного доктринального осмислення» [1, с. 304].

У свою чергу дані судової статистики переконливо свідчать про значну кількість спорів про відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ України серед інших справ, що щорічно розглядаються судами України.

Так, тільки у 2022 році судами першої інстанції у порядку цивільного судочинства було розглянуто 872 справи зазначеної категорії [2]. Водночас, вимоги про відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ України розглядаються судами за правилами різних галузевих проваджень та, нажалі не завжди знаходять єдність у підходах судів до вирішення зазначеної категорії справ, та, відповідно, захисту прав та законних інтересів осіб, що зазнали переслідування з боку органів внутрішніх справ України.

У цій статті ми розглянемо особливості тлумачення судом обраного позивачами засобу захисту порушеного органами внутрішніх справ України права.

У науковій літературі зазначається [3, с. 101], що обрання позивачем способу захисту є одним із проблемних питань у цивільному судочинстві, про що свідчить «Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України» [4], наданий у свій час Верховним Судом України (далі – ВСУ).

Судовому захисту та проблемам його ефективності, зокрема у порівнянні з іншими формами, в окремих видах правовідносин було присвячено багато ґрунтовних робіт: Стоколо-сої М. В., І. З. Цимбали [5, с. 123] – у трудових правовідносинах, Л. В. Козловської [6, с. 74] – щодо спадкових прав, З. В. Ромовської – у сімейному праві [7, с. 21], М. М. Шумила – стосовно захисту соціальних прав [8, с. 143].

Крім того, Верховний Суд України неодноразово наголошував на тому, що власник порушеного права може скористатися певним способом захисту свого права. Зазначена позиція ґрунтувалася на тому, що ч. 2 ст. 16 ЦК України передбачала можливість захисту цивільного права або інтересу судом лише у той спосіб, що встановлений договором або законом [9].

Відтак, якщо позивач «обрав неправильний спосіб захисту», судового захисту він не отримуватиме, оскільки суди не могли захищати порушені права та інтереси у спосіб, якій не передбачений ні законом, ні договором.

Спроби законодавця все ж таки врегулювати зазначену проблему знайшли своє відображення у ч. 2 ст. 5 ЦПК України, відповідно до якої суд правомочний застосовувати не тільки ті способи захисту, що прямо передбачені нормативним актом чи договором, а й ті що не суперечать закону.

Одразу постає питання: «Чи не є це порушенням принципу диспозитивності, передбаченого п. 5 ч. 3 ст. 2 ЦПК України?». З цього приводу суддя Верховного Суду А. Лесько зазначає, що право суду застосувати ефективний спосіб, який не суперечить закону не слід враховувати як порушення принципу диспозитивності (права особи на власний розсуд розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору), оскільки суд буде діяти відповідно до викладеної в позові вимоги особи, яка звернулася до суду. Зазначене кореспондується з вимогою п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України [10].

Додатково суддя Верховного Суду Погрібний С. О. зазначає, що не викликає сумнівів той факт, що застосування будь-яких засобів

правового захисту матиме сенс лише за умови, що обрані суб'єктом порушеного права способи захисту є як ефективними, так і такими, що відповідатимуть його змісту та системі права [11].

Підсумовуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що розширення обов'язку позивача визначити зміст позовних вимог, вказавши бажаний спосіб (способи) захисту свого порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи інтересу, безумовно направлено на забезпечення ефективного судового захисту.

Однак навряд чи таке нововведення впливатиме на реалізацію права на звернення до суду, оскільки не можна відмовити у відкритті провадження лише тому, що вимога позивача щодо захисту його права є неефективною. Визначення змісту позовних вимог, тепер вже із вказівкою на спосіб (способи) захисту, є складовою позовної заяви, як і було раніше; – зазначити відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися, в тому числі, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору (п. 6 ч. 3 ст. 175 ЦПК України) [12].

Тим більше що у контексті розгляду кожної конкретної судової справи про захист права, вимога про відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ не завжди стає ефективним засобом захисту порушеного права. На підтвердження цього тезису можна привести таке судове рішення.

Так, у Постанові Верховного Суду від 21 жовтня 2020 року у справі № 312/262/18, провадження № 61-14401св19 [13], судом встановлено, що у березні 2018 року Позивач звернувся до суду з позовом до Національної поліції України, Головного управління Національної поліції в Запорізькій області, прокуратури Запорізької області, Державної казначейської служби України та просив стягнути з Державної казначейської служби України за рахунок коштів Державного бюджету України 50 000, 00 гривень в рахунок відшкодування моральної шкоди та витрати на правову допомогу в сумі 5 000, 00 гривень.

Позовні вимоги обґрунтовував тим, що постановою Великобілозерського районного суду Запорізької області від 20 грудня 2017 року закрито адміністративне провадження віднос-

но нього в зв'язку з відсутністю в його діях складу адміністративного правопорушення, передбаченого частиною другою статті 172-6 КУпАП. Отже, уповноваженою особою поліції було протиправно складено протокол за частиною другою статті 172-6 КУпАП, а представником прокуратури Запорізької області здійснено представництво цього протоколу в судах першої та апеляційної інстанції, чим обмежено його права.

Рішенням Великобілозерського районного суду Запорізької області від 20 лютого 2019 року, залишеним без змін постановою Запорізького апеляційного суду від 11 червня 2019 року, в задоволенні позову відмовлено.

Суд вищої інстанції, встановивши, що **Позивач не надав належних та допустимих доказів незаконності дій відповідачів, оскільки жодного адміністративного стягнення, передбаченого КУпАП, до нього застосовано не було, а складання протоколу про адміністративне правопорушення не є притягненням особи до адміністративної відповідальності, так як відповідно до статей 283, 284 КУпАП таке питання може бути вирішено лише судом**, констатував, що суди попередніх інстанцій дійшли правильного висновку про відсутність підстав для задоволення позову.

При цьому сам факт закриття справи про адміністративне правопорушення не тягне обов'язковий наслідок цивільно-правового характеру і не може бути доказом того, що дії та бездіяльність відповідачів заподіяли Позивачу моральної шкоди.

На підставі цієї справи наочно проілюстрована особливість розгляду справ про відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ України, в частині наслідків обрання неналежного засобу захисту Позивачем по справі.

Тим не менше, не дивлячись на доволі спірний характер аргументації судом у відмові в задоволенні позовних вимог про відшкодування моральної шкоди, завданої працівниками органів внутрішніх справ України рішення судів різних інстанцій по цій справі залишилися без змін [13].

Дещо інший підхід у питанні можливості та доцільності обрання відшкодування шкоди, як належного засобу захисту прав та інтересів

осіб у випадку складення працівником органів внутрішніх справ України протоколу про адміністративне правопорушення, з подальшим припиненням провадження по справі у судовому порядку викладена у рішенні від 12.06.2023 по справі 357/5329/23 Білоцерківським міськрайонним судом Київської області та прокоментована у подальшому Верховним Судом.

У ході розгляду справи встановлено, серед іншого, що 08 травня 2023 року до Білоцерківського міськрайонного суду Київської області надійшла позовна заява Позивача до Головного управління Національної поліції в Київській області про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, витрат, завданих оплатою наданої правової допомоги під час розгляду справи про адміністративне правопорушення.

Вимоги Позивача по справі обґрунтовані невідповідністю закону діяльності працівників органів внутрішніх справ України, а саме у частині складення протоколу про притягнення до відповідальності Позивача за ст. 130 ч. 1 КУпАП, зокрема тим, що викладені в протоколі обставини вчиненого правопорушення не відповідають фактичним обставинам справи, протокол був складений з порушенням ст.ст. 256, 266 КУпАП та з порушенням Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, затвердженої наказом МВС України № 1452/735 від 09.11.2015.

Внаслідок незаконного притягнення до адміністративної відповідальності Позивачеві було завдано моральної шкоди, яка полягала в душевних стражданнях та переживаннях щодо розголосу вказаного факту в селі Томилівка Білоцерківського району через страх громадського осуду. Моральні переживання були пов'язані з позбавленням можливості користуватися спеціальним правом щодо керування транспортним засобом, необхідністю нести витрати на правову допомогу та доводити в суді свою невинуватість в інкримінованому правопорушенні. Неправомірними діями працівників патрульної поліції Позивачу була спричинена моральна шкода в розмірі

мінімальної заробітної плати, що становить 6 500,00 грн.

Підставою для відшкодування шкоди у цій справі є встановлення чинною постановою суду порушення законного порядку притягнення Позивача до адміністративної відповідальності, внаслідок чого йому були завдані душевні страждання.

Відповідно, зазначалося у Постанові суду вищої інстанції, такими протизаконними діями Позивачу завдано моральної шкоди, оскільки закриття справи про адміністративне правопорушення через відсутність його складу свідчить про те, що Позивача притягнуто до адміністративної відповідальності незаконно, у цьому випадку застосуванню підлягає Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Відшкодування моральної шкоди провадиться незалежно від того, чи застосувались з боку держави будь-які заходи примусу, чи були понесені особою витрати на погашення штрафу, накладеного судом [14].

У цій справі Позивачем вірно обраний судовий спосіб захисту порушеного співробітниками органів внутрішніх справ України права – шляхом пред'явлення вимоги про відшкодування матеріальної та моральної шкоди.

Проведена розвідка не претендує на остаточність, ані на повну визначеність у проблематиці визначення належного порядку визначення єдиного вірного засобу захисту по справах про відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ України.

Ми намагалися звернути увагу наукової спільноти на відсутність сталого підходу до тлумачення судами України можливості надання захисту особам по справах про завдання шкоди протиправною діяльністю органів внутрішніх справ України.

Вважаємо, що більш прискіпливі та детальні пошуки у цьому напрямку наукової роботи дадуть можливість підвищити рівень захисту осіб, що зазнали порушення своїх прав від діяльності правоохоронних органів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пільков К.М. Способи захисту прав у суді: проблеми сучасної гібридної моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 304–313. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/72> (дата звернення: 20.04.2024)
2. Судова статистика. Судова влада : веб-сайт URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 17.04.2024).
3. Палюк Ю.І. Деякі зміни цивільного процесуального законодавства щодо реалізації права на звернення до суду за захистом: порівняльно-правовий аспект. *Forum Prava*, 2018. (2). С. 98–108. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1286095>. (дата звернення: 16.04.2024).
4. Аналіз практики застосування судами ст.16 Цивільного кодексу України. *Закон і Бізнес*: веб-сайт URL: https://zib.com.ua/ua/print/88249-analiz_praktiki_zastosuvannya_sudami_st16_civilnogo_kodeksu_.html. (дата звернення: 17.04.2024).
5. Цимбала І. З. Загальнотеоретична характеристика понять форми та способів захисту права на працю у трудових правовідносинах. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 2. С. 123–130. URL: <http://www.nvppr.in.ua/vip/2018/2/26.pdf>. (дата звернення: 17.04.2024).
6. Козловська Л. В. Захист спадкових прав судом в окремому провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. Т. 4. 2014. С. 74–83. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/4-2015/kozlovska.pdf> (дата звернення: 06.04.2024)
7. Ромовська З. В. Проблеми охорони та захисту права власності фізичної особи // *Механізми охорони та захисту майнових прав в Україні та ЄС* (м. Київ, 12 лист. 2008 р.). – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПН України, 2008. – С. 20–28
8. Шумило М. М. Процесуально-захисні правовідносини як механізм юрисдикційного захисту права на пенсію: теоретичні питання // *Судова апеляція*. – 2015. – № 3. – С. 141–149. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2015_3_17 (дата звернення: 17.04.2024).
9. Дайджест постанов Великої Палати Верховного Суду зі спорів, що виникають із земельних правовідносин (2020 – 2022 рік). Вища школа адвокатури: веб-сайт. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/dmytro-navrotskyj/articles/daidzest-postanov-velikoyi-palati-verhovnogo-sudu-zi-sporiv-shho-vinikaiut-iz-zemelnix-pravovidnosin-2020-2022-rik> (дата звернення: 17.04.2024).
10. Лесько А. Захист цивільних прав та інтересів судом: нові аспекти. *ЦензорНет*: веб-сайт URL: <https://sensor.net.ua/b3038431>. (дата звернення: 16.04.2024).
11. Погрібний С. О. Визначення способу захисту цивільних прав та інтересів. Судова влада: веб-сайт URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Prezent_Pogribnyi_sposib_zahistu.pdf (дата звернення: 16.04.2024).
12. Палюк Ю.І. Деякі зміни цивільного процесуального законодавства щодо реалізації права на звернення до суду за захистом: порівняльно-правовий аспект. *Forum Prava*, 2018. (2). С.98–108. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1286095>. (дата звернення: 16.04.2024).
13. Постанова Верховного Суду від 21 жовтня 2020 року у справі № 312/262/18. Liga-360: веб-сайт. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/92661896>. (дата звернення: 15.04.2024).
14. Рішення Білоцерківського міськрайонного суду від 12.06.2023 по справі 357/5329/23. Оpendатобот: веб-сайт. URL: <https://opendatobot.ua/court/111477803-eff639ef20b4305de7dd02688018300a>. (дата звернення: 14.04.2024).

Хандога А. В.,
аспірант

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОМІСІЇ З ЦІННИХ ПАПЕРІВ І ФОНДОВОГО РИНКУ У РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ВИКЛИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

THE ROLE OF THE NATIONAL SECURITIES AND STOCK MARKET COMMISSION IN THE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL MARKET OF UKRAINE: ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES UNDER MARTIAL LAW

Актуальність даної статті полягає в тому, що Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку (Далі – НКЦПФР) на сьогоднішній день функціонує у складних умовах, які пов'язані із вирішенням економічних проблем, які виникають через збройну агресію російської федерації. Мета наукової статті полягає в глибокому аналізі та оцінці впливу діяльності НКЦПФР на розвиток фінансового ринку в Україні, зосереджуючись на специфічних викликах, які виникають у контексті воєнного стану. У статті визначено та охарактеризовано функції та повноваження НКЦПФР у контексті регулювання фінансового ринку та захисту інвесторів в умовах воєнного стану. Також у статті розглянуто перспективні напрямки розвитку діяльності Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку та можливі дії, які може приймати НКЦПФР задля вирішення проблем економіки та фондового ринку, що виникають під час нинішнього воєнного стану. Наразі через військові дії та тривалий військовий стан економічна ситуація всередині нашої країни суттєво піддається стресовим та непередбачуваним обставинам, що ставить під загрозу не тільки економічну стабільність, а й безпеку інвесторів та фінансову систему в цілому. У цих складних умовах роль НКЦПФР стає критичною, оскільки вона несе на собі важливе завдання забезпечення надійного та стабільного функціонування фінансового ринку, а також може спробувати вирішити або пом'якшити деякі з нагальних проблем, такі як фінансова нестабільність, бо повномасштабне вторгнення РФ може призвести до економічної нестабільності в Україні, що впливає на фінансовий ринок. НКЦПФР може вжити заходів для зменшення впливу цієї нестабільності, таких як встановлення регуляторних обмежень та моніторинг ринкових умов. У даній статті ми також розглянемо роль та функції НКЦПФР у забезпеченні захисту прав інвесторів під час військових конфліктів та воєнного стану. Проаналізовано стратегії та інструменти, які використовує комісія для забезпечення фінансової стабільності та захисту інвесторів у найнестабільніших умовах.

Ключові слова: *Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку (НКЦПФР), фінансовий ринок України, регулювання фінансового ринку, ефективність ринку, інвестиційний клімат, воєнний стан.*

The relevance of this article lies in the fact that the National Securities and Stock Market Commission currently operates in difficult conditions related to the solution of economic problems arising from the armed aggression of the Russian Federation. The purpose of the scientific article is an in-depth analysis and assessment of the impact of the National Securities and Stock Market Commission on the development of the financial market in Ukraine, focusing on specific challenges that arise in the context of martial law. The article defines and characterizes the functions and powers of the National Securities and Stock Market Commission in the context of financial market regulation and investor protection in martial law conditions. The article also examines the prospective directions of the development of the National Securities and Stock Market Commission and possible actions that the National Securities and Stock Market Commission can take to solve the problems of the economy and the stock market that arise during the current state of war. Currently, due to hostilities and prolonged martial law, the economic situation within our country is significantly exposed to stressful and unpredictable circumstances, which endangers not only economic stability, but also the safety of investors and the financial system in general. In these difficult conditions, the role of the National Securities and Stock Market Commission becomes critical, as it bears the important task of ensuring the reliable and stable functioning of the financial market, and can also try to solve or mitigate some of the pressing problems, such as financial instability, because a full-scale invasion of the Russian Federation could lead to economic instability in Ukraine, which affects the financial market. The National Securities and Stock Market Commission can take measures to reduce the impact of this

volatility, such as setting regulatory limits and monitoring market conditions. In this article, we will also consider the role and functions of the National Securities and Stock Market Commission in ensuring the protection of investors' rights during military conflicts and martial law. The strategies and tools used by the commission to ensure financial stability and protect investors in the most unstable conditions are analyzed.

Key words: *National Securities and Stock Market Commission, financial market of Ukraine, financial market regulation, market efficiency, investment climate, martial law.*

Актуальність теми. Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку на сьогоднішній день функціонує у складних умовах, які пов'язані із вирішенням економічних проблем, які виникають через збройну агресію російської федерації. Воєнний конфлікт на сході країни, військова агресія та тимчасова окупація частини території створюють значні негативні наслідки для фінансового сектору. У таких умовах роль Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку стає особливо важливою, оскільки вона не лише забезпечує стабільність фінансового ринку, а й відповідає за захист інвесторів та забезпечення прозорості та ефективності ринку. Досліджуючи позитивний досвід Національної комісії в умовах воєнного стану, а також виклики, з якими вона стикається, необхідно подальше вивчення діяльності НКЦПФР з метою з'ясування стратегічних напрямків розвитку фінансового ринку України та подолання поточних труднощів. Такий аналіз допоможе розкрити важливість регулювання фінансового сектору в умовах кризи та підтримати стабільність економіки країни в непередбачуваних умовах воєнного конфлікту.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема регуляції внутрішньодержавних відносин в Україні не є новою для правової науки. Багато фахівців з права зверталися до пошуку й визначення перспективних шляхів удосконалення діяльності Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку як до початку повномасштабного вторгнення російської федерації, так і після. Окремі питання удосконалення діяльності НКЦПФР були предметом дослідження А.М. Вихристюк, Д. Мартиненко, І. Булик, І. Бухтіярової, М.В. Бормотової, Т.А. Васильєвої, С.В. Леонова, О.В. Макарюк, О.Г. Хрімлі, О.А. Ломакіної, К. Селіванової, Л. Ключко, С.Є. Шишкова та багатьох інших науковців, однак досліджень по правовому регулюванню діяльності НКЦПФР в умовах воєнного стану є фрагментарними, тому

подальше дослідження даної проблеми має як теоретичне, так і практичне значення.

Метою статті є аналіз ролі Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку в розвитку фінансового сектору України в умовах воєнного стану. Вона спрямована на висвітлення досягнень комісії у забезпеченні стабільності фінансового ринку, захисту інвесторів та забезпечення ефективності та прозорості ринку. Основними цілями статті є розкриття важливості регулювання фінансового сектору в умовах кризи, визначення стратегічних напрямків розвитку фінансового ринку та ідентифікація можливих викликів та шляхів їх подолання в умовах воєнного конфлікту. Ця стаття також спрямована на підтримку стабільності економіки країни та визначення ключових аспектів, які необхідно враховувати для ефективного функціонування фінансового сектору в умовах непередбачуваних обставин.

Виклад основного матеріалу. Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку (НКЦПФР) є органом державного управління, який відповідає за регулювання та розвиток фінансового ринку України. Завданням комісії є забезпечення функціонування ефективного і стійкого ринку цінних паперів, захист прав інвесторів і залучення інвестицій. В своїй роботі комісія зосереджується на забезпеченні прозорості ринку та додержанні встановлених норм і правил. У даній статті будуть розглянуті досягнення та виклики, з якими стикається НКЦПФР у розвитку фінансового ринку України.

Достовірно оцінити реальне значення діяльності фондового ринку і забезпечити повну реалізацію всіх його можливостей можна лише за умови дослідження ризиків, яку неодмінно супроводжують даний цивілізаційний феномен [1, с. 72]. У сучасних умовах глобалізації та швидкого розвитку технологій, фінансовий сектор є одним із найважливіших складових економіки будь-якої країни. Він виконує ключову роль у забезпеченні стабільності, ефектив-

ності та конкурентоспроможності національної економіки. У даному контексті Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) має вирішальне значення як державний орган, що веде регулювання та контроль за функціонуванням фінансового сектору України.

Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30 жовтня 1996 р. [2] визначає державне регулювання ринку цінних паперів як здійснення державою в особі Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринками капіталу, регулювання правил функціонування організованих товарних ринків і провадження клірингової діяльності щодо правочинів, вчинених на таких ринках, а також заходів щодо запобігання і протидії зловживанням і порушенням на ринках капіталу та організованих товарних ринках.

Після проголошення незалежності України роль НКЦПФР стала дуже важливою для зростання українського фінансового ринку. Перехід економіки України до ринкової, у свою чергу призвів до викликів в управлінні фінансами та створенні ефективної фінансової системи. У зв'язку з цим НКЦПФР взяла на себе відповідальність за стабільність, прозорість і розширення фінансового сектору країни.

Розмірковуючи про роль НКЦПФР у системі управління фінансами неможливо не виділити її регулятивну та наглядові функції, які безпосередньо створюють умови для належного та ефективного функціонування ринку цінних паперів [3, с. 129]. Регулювання фінансової сфери охоплює різні заходи, спрямовані на стабільність, прозорість і дієвість фінансових установ і ринків. Його ключова мета – захист інвесторів, забезпечення фінансової надійності та запобігання системним ризикам, які можуть вплинути на всю економіку.

Помилково вважати, що регулювання фінансового ринку здійснюється виключно державою, в системі регулювання розрізняють рівні і форми регулювання [4, с. 12].

Міжнародне регулювання здійснюється міжнародними організаціями або шляхом укладення міжнародних угод щодо інтеграції окремих національних фінансових ринків,

упорядкування інтернаціоналізованих сегментів ринку та проведення угод з інструментами фінансового ринку суб'єктами міжнародного права.

Державне регулювання полягає в здійсненні державою комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком та запобіганні зловживанням і порушенням у цій сфері і здійснюється уповноваженими державними органами та охоплює всі напрями регулювання у межах національного фінансового ринку: процедуру випуску та обігу фінансових активів; регулювання таких видів фінансової діяльності, як торгівля фінансовими активами, валютними цінностями, надання кредитних, страхових послуг, емісійна діяльність тощо; регулювання діяльності конкретних фінансових інститутів (комерційних банків, страхових, інвестиційних компаній, пенсійних фондів та інших посередників), іноземних учасників ринку.

Внутрішнє регулювання здійснюється недержавними інститутами-регуляторами (саморегульними організаціями – СРО) за окремими напрямами та видами професійної діяльності на фінансовому ринку.

Крім рівнів, виділяють і форми регулювання фінансового ринку, якими є пряме (правове) і непряме (економічне) регулювання [4, с. 13].

Пряме (правове) регулювання – це система процесів встановлення норм поведінки для учасників фінансового ринку, забезпечення їх застосування, розв'язання суперечок, що виникають у зв'язку з їх застосуванням, а також притягнення до відповідальності учасників, що порушують ці норми. У складі системи правового регулювання розрізняють дві підсистеми:

– нормативне (законодавче) забезпечення, що складається з правових актів, правил, вимог та стандартів, які є обов'язковими для всіх учасників на фінансовому ринку або для їх окремих груп;

– інституціональне (адміністративне) забезпечення правового регулювання, що складається з компетентних органів, уповноважених видавати нормативні акти, розробляти правила, вимоги та стандарти щодо функціонування фінансового ринку, забезпечувати їх застосування та здійснювати інші регулятивні повноваження.

Непряме (економічне) регулювання – це вплив на функціонування фінансового ринку через систему економічних важелів, застосування яких сприяє формуванню окремих умов зовнішнього середовища цього ринку і позначається на цінах, обсягах попиту та пропозиції окремих сегментів фінансового ринку, а також на ступені конкурентної боротьби між учасниками ринку [4, с. 13].

Управління фінансовим ринком зазвичай здійснюється на різних рівнях, як-от національний, регіональний та міжнародний. Національні регулятори, такі як Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку, займається цією діяльністю на національному рівні. Її відповідальністю є створення правил та нормативів, які допомагають контролювати фінансові установи та їх діяльність в країні [4, с. 13].

Окремою невід'ємною складовою регулювання сектору фінансів захист прав інвесторів, що повинно забезпечувати довіру останніх до вкладень в український фінансовий ринок, чим також займається НКЦПФР. Окрім цього можна виділити захист інтересів і звичайних осіб, які вкладають власні кошти у, наприклад, цінні папери, а саме опціони, ф'ючерси, варанти і т. д. [5, с. 184].

Так система і працювала до повномасштабного вторгнення військ РФ.

Напередодні вторгнення, а саме 23.02.2022 р., НКЦПФР повідомила [6], що введення надзвичайного стану не вплине на роботу ринків капіталу і товарних ринків. Було заявлено, що ринки та їхні інфраструктурні елементи працюють в звичайному режимі, на біржах продовжуватимуться торги, депозитарна система гарантуватиме стабільність і незмінність угод і прав власності на цінні папери, а регулятор робитиме все можливе для надійної та безперебійної роботи ринків.

Однак одразу після вторгнення, 24.02.2022 р. НКЦПФР прийняла рішення № 136: з 11:00 зупинити розміщення, обіг і викуп всіх цінних паперів, а також проведення операцій у системі депозитарного обліку та системах клірингового обліку [7].

Як вказує С.С. Шишков, всіх підконтрольних НКЦПФР інституційних інвесторів зобов'язали припинити роботу: компанії з управління активами, зберігачі активів інсти-

тутів спільного інвестування (ІСІ) та недержавних пенсійних фондів, адміністратори НПФ та особи, які провадять діяльність з управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю, мали зупинити проведення всіх операцій з активами ІСІ, НПФ, ФФБ та ФОН відповідно [8, с. 68].

Таким чином, десятки тисяч інвесторів, сотні інвестиційних фірм та інших фінансових установ втратили можливість укласти угоди щодо будь-яких цінних паперів, а також можливість виконувати розрахунки на виконання зобов'язань за численними вже наявними угодами. Йдеться про обмеження можливостей виконання угод з відстроченим виконанням на мільярди гривень [8, с. 69].

Доволі швидко відновившись, вже через 4 дні після вищезгаданої заборони операцій НКЦПФР відновило свою роботу та опублікувало друге своє рішення з початку війни: торгувати знову можна, проте лише первинним дилерам (11 банків) та лише 1 випуском держоблігацій UA400022143615. Цей випуск і ті, що здійснювалися після 24.02.2022 р., отримали статус військових облигацій, єдино придатних до обігу [8, с. 69–70].

Тож які дії Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку повинна приймати далі, для стабілізації та виправлення ситуації, що склалася?

На думку О.Г. Хрімлі, недостатньо в законодавстві визначити форми, способи, засоби захисту прав інвесторів. Має бути також визначений механізм реалізації встановлених законодавцем форм, способів, засобів захисту, в іншому випадку норми права неможливо реалізувати на практиці та вони залишаються декларативними [9, с. 18].

Зважаючи на важку, особливо в останні роки ситуацію всередині нашої країни, неможливо не погодитися із думкою Ломакіної О.А., яка зазначає, що законодавство України про інвестиційну діяльність, зокрема, в сфері захисту прав суб'єктів інвестиційної діяльності, має прогалини, суперечності, не містить механізму реалізації, вимагає істотного удосконалення [10, с. 162–163].

Задля ефективної регуляторної діяльності, Національна комісія з цінних паперів та фон-

дового ринку, у відповідності до вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [11] здійснює свій нагляд за ввіреною їй галуззю, що особливо важливо зараз, в умовах воєнного стану, бо інвестори повинні мати можливість отримувати об'єктивну та достовірну інформацію про компанії, емітентів цінних паперів та фінансові інструменти, щоб бути в змозі робити обґрунтовані інвестиційні рішення, а фінансові ринки в свою чергу, мають бути відкритими та доступними для інвесторів. Це означає, що всі учасники ринку повинні дотримуватися чесних правил та процедур, щоб уникнути недобросовісних дій та маніпуляцій, що без участі НКЦПФР, яка займається регулюванням торгівлі, веденням контролю за функціонуванням брокерських компаній та реєстраторів, а також проводить розслідування можливих порушень – просто неможливо.

Нажаль, як зазначають Селіванова К.В. та Клюско Л.А., на сьогоднішній день рівень фондового ринку України не є належним та потребує чималих зусиль з боку відповідних державних органів, він має і певні позитивні тенденції. Зважаючи на низьку ліквідність, він є не надто привабливим для іноземних інвесторів, на відміну від фондових ринків розвинених іноземних держав. Саме тому, всебічне сприяння розвитку фондового ринку та коригування напрямів його функціонування з позиції держави дасть можливість поживити входження іноземних інвесторів, розміщення їх капіталу та ресурсів, що призведе до подальшої інтеграції України до європейського та світового фінансових ринків [12, с. 355].

Тож які дії повинна застосувати НКЦПФР задля покращення нинішньої ситуації із фондовим ринком? Перш за все доцільно було б звернути увагу на суворе дотримання законодавства діючими гравцями на фондовому ринку, а також зробити більш жорсткою відповідальність за неправдиву або несвоєчасно подану інформацію емітентами, які працюють на фондовому ринку вже сьогодні, але через ці порушення наносять непоправну шкоду економіці. Як наслідок – Українська депозитарна система на сьогодні не відповідає вимогам інвесторів та акціонерних товариств і практич-

но не відповідає аналогічним системам розвинених країн [13, с. 2].

Колупаєв Ю.Б. пропонує вирішити цю проблему за допомогою об'єднання зусилля держави та учасників ринку задля відпрацювання механізмів їх спільної діяльності всередині країни та створення дворівневої Національної депозитарної системи, де перший (вищий) рівень – це Центральний депозитарій, який здійснював би облік корпоративних цінних паперів та муніципальних облігацій, і національний банк України, що здійснював би депозитарну діяльність з державними цінними паперами, та розширення Повноважень НКЦПФР – оскільки розв'язати окреслені проблеми захисту прав акціонерів можна тільки шляхом запровадження системи фінансової відповідальності (штрафів) щодо порушників, професійних учасників фондового ринку (реєстраторів, емітентів, брокерів тощо). НКЦПФР має повноваження та досвід стягнення штрафів, проте вони надто незначущі порівняно з прибутками, які одержують порушники [13, с. 5].

Окремою важливою складовою у забезпеченні Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку є моніторинг ринкової активності ефективного функціонування фінансового ринку. Цей процес полягає у систематичному спостереженні, аналізі та оцінці різноманітних аспектів фінансового ринку з метою виявлення можливих ризиків та викликів, а також прийняття відповідних заходів для їх запобігання чи пом'якшення. Основні аспекти які НКЦПФР повинна розглядати під час моніторингу це: торговельна активність: моніторинг обсягів торгівлі, кількості укладених угод, руху цін на цінні папери та індекси фондового ринку дозволяє оцінити загальний стан ринку та виявити можливі зміни настроїв інвесторів.

Висновки. Підсумовуючи проведений аналіз треба підкреслити, що на фоні геополітичних напруг та військового конфлікту, функціонування стабільного та ефективного фінансового ринку стає вкрай важливим для забезпечення економічної стійкості країни та національної економічної безпеки України. Досягнення Національної комісії, спрямовані на захист інвесторів, забезпечення прозорості та ефективності ринку, є кроком у напрям-

ку досягнення цієї мети. Однак, ставлячи перед собою завдання підтримки фінансової стабільності в умовах воєнного конфлікту, Національна комісія зіткнеться з новими викликами, які потребуватимуть від неї від-

повідальних та ефективних рішень. Подолання цих викликів можливе лише шляхом злагодженої співпраці всіх сторін, що зацікавлені у стабільності та розвитку фінансового сектору України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вихристюк А. М. Адміністративно-правовий статус національної комісії з цінних паперів та фондового ринку як суб'єкта регулювання фондових бірж. *Юридична наука*. 2020. т. 1, № 4 (106), 7278.
2. «Про державне регулювання цінних паперів в Україні»: Закон України від 30 жовтня 1996 р. № 448/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-вр#Text>
3. Мартиненко Д., Булик, І., Бухгярова, І. Суб'єкти адміністративно-правового регулювання ринку цінних паперів. *Часопис Київського університету права*. 2021. (1), С. 128–131.
4. Бормотова М.В. Фінансовий ринок: Конспект лекцій. Харків: УкрДУЗТ, 2016 р., 82 с.
5. Васильєва, Т.А. Фінансовий інструментарій забезпечення ефективного функціонування інвестиційного ринку / Т.А. Васильєва, С.В. Леонов, О.В. Макарюк // *Механізм регулювання економіки*. 2009. № 3, Т. 1. С. 180–189.
6. Введення надзвичайного стану не вплине на роботу ринків капіталу і товарних ринків. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. 23.02.2022 р. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/vvedennia-nadzvychnoho-stanu-ne-vplyne-na-robotu-rynkviv-kapitalu-i-tovarnykh-rynkviv/>
7. Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про тимчасове обмеження проведення операцій на ринках капіталу» від 24.02.2022 р. № 136. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/nktsprfr-rishennia-uzv-iazku-iz-vvedenniam-voiennoho-stanu/>
8. Шишков С.С. Наслідки впровадження воєнного стану для ринків капіталу України / 1681-116X. *Український соціум*. 2022, № 1 (80): С. 63–86.
9. Хрімлі О.Г. Захист прав інвесторів у сфері господарювання: теоретико-правовий аспект. *НАН України, Інститут економіко-правових досліджень*. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 320 с.
10. Ломакіна О. А. Господарсько-правові засоби та форми вирішення інвестиційних спорів / *Гуманітарний вісник НУК*. Миколаїв: НУК, 2013. Вип. 6. С. 162–171.
11. «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»: Закон України від 11 вересня 2003 р. № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>
12. Селіванова Катерина і Лідія Ключко. 2020. «Фондовий ринок в Україні: проблеми та основні напрями їх вирішення». *Молодий вчений*. 2020. вип. 4 (80) (Квітень), 352–355. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-73>.
13. Колупаєв Ю.Б. Обґрунтування напрямку перспективного розвитку фондового ринку України. *Ефективна економіка*. 2018. № 8. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/49.pdf

Хандога В. В.,

*аспірант кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ПОРЯДОК РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ПОДРУЖЖЯ НА ПОВАГУ ТА НЕВТРУЧАННЯ У СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ

PROCEDURE FOR DISSOLUTION OF MARRIAGE IN THE CONTEXT OF ENSURING THE RIGHT TO RESPECT AND NON-INTERFERENCE IN FAMILY LIFE

У статті зроблено спробу аналізу змісту права на розірвання шлюбу у міжнародних актах та національному законодавстві, а також регулювання відносин з реалізації цього права у судовому порядку в аспекті забезпечення охорони приватності інтересів подружжя у сфері сімейного життя. Звернено увагу на те, що Конституція України не дає підстав для втручання держави у вирішення подружжям питання про розірвання шлюбу. Зокрема, встановлений ст. 51 Конституції України обов'язок держави охороняти дитинство, не означає права судової влади здійснювати контроль над рішеннями подружжя розірвати шлюб. Збереження судового порядку розірвання шлюбу для подружжя, яке має спільних дітей і дійшло спільної згоди щодо розірвання шлюбу, суперечить принципам поваги до сімейного життя і неприпустимості втручання у цю сферу. Звертається увага, що існуючий позовний порядок розірвання шлюбу виявився найдоступнішою формою припинення шлюбу, носить формальний характер і надмірно перевантажує судову систему, не забезпечуючи при цьому охорони інтересів дітей. Проаналізовано практику розгляду місцевими судами м. Дніпра справ про розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя у 2023 році. Показано, що у більшості справ суди вийшли за межі предмета доказування, визначеного ст. 109 СК України, зроблено висновок, що залучення заінтересованих осіб шкодить інтересам подружжя і призводить до розширення кола осіб, обізнаних із подробицями приватного життя сім'ї, що суперечить меті запровадження порядку, визначеному цією статтею. Зроблено висновок, що підхід законодавця виявився невдалим і не відповідає інтересам учасників сімейних відносин. Можливим напрямком поліпшення правового регулювання було б викладення умов щодо подальшого утримання і виховання спільних дітей у спільній заяві подружжя, поданій до суду. Альтернативою могло б бути виведення питань приватного життя у цій сфері із сфери судочинства у сферу нотаріату. Нотаріус є особою з вищою юридичною освітою, здатен оцінити відповідність домовленостей подружжя закону щодо подальшої долі дітей, зафіксувати їх домовленості. А засвідчений нотаріусом витяг з такого договору мав би стати підставою для реєстрації розірвання шлюбу органом РАЦС.

Ключові слова: шлюб, життя сім'ї, судовий розгляд, охорона приватності відносин подружжя.

The article attempts to analyze the content of the right to divorce in international acts and national legislation, as well as the regulation of relations for the exercise of this right in a judicial manner in the aspect of ensuring the privacy of spouses' interests in the sphere of family life. Attention is drawn to the fact that the Constitution of Ukraine does not provide grounds for the state's intervention in resolving the issue of divorce between spouses. In particular, article 51 of the Constitution of Ukraine states that the duty of the state to protect childhood does not mean the right of the judiciary to exercise control over the spouses' decisions to dissolve the marriage. Preservation of the divorce trial for spouses who have common children and have reached a mutual agreement on the dissolution of marriage contradicts the principles of respect for family life and the inadmissibility of interference in this sphere. The article is putting attention to the fact that the existing trial procedure for divorce became the most accessible form of dissolution of marriage, even being formal in nature, and excessively overloads the court system, while not ensuring the protection of children's interests. The practice of consideration by local courts of the city of Dnipro of divorce cases based on a mutual application of the spouses in 2023 was analyzed. It is shown that in most cases the courts have gone beyond the scope of the proof specified in Article 109 of the Family Code. It was concluded that the involvement of interested persons harms the interests of the spouses and leads to the expansion of the quantity of persons familiar with the details of the private life of the family, which contradicts the purpose of introducing the procedure defined by this article. "It was inferred that the legislator's approach turned out to be unsuccessful and does not meet the interests of the participants in family relations. A possible way to improve legal regulation would be to lay out the conditions for the further support and upbringing of joint children in a

joint statement of the spouses submitted to the court. An alternative could be to remove the issues of private life in this area from the sphere of trial proceedings to the sphere of the notary procedure. A notary is a person with a master degree in law who is able to assess the compliance of the agreements of the spouses with the law regarding the future fate of the children and to record their agreements. And an extract from such an agreement, certified by a notary, should be the basis for registration of the dissolution of marriage by registry office authorities

Key words: *marriage, family life, trial, privacy protection for spouses.*

Актуальність теми дослідження: Спори, що виникають із сімейних правовідносин становлять значну кількість цивільних справ позовного провадження, розглянутих місцевими судами у 2023 році. Як відзначається в Аналітичному огляді стану здійснення цивільного судочинства у 2023 році, їх кількість та питома вага зросла у порівнянні з попередніми періодами і становить 172,7 тис. або 38,5% [1]. Кількість розлучень через органи РАЦС у 2022 році скоротилася на 40%, але судові справи про розірвання шлюбу у 2022 році становили понад 50 тисяч. За даними платформи відкритих даних Опендатабот справи про розірвання шлюбу у 2022 році становили 25% цивільних справ, розглянутих судами України [2]. Сімейним кодексом України, прийнятим 10.01.2002 року (далі СК), було передбачено право подружжя, що має спільних дітей, розірвати шлюб за взаємною згодою, врегулювавши відносини з приводу подальшого виховання та утримання дітей, відповідно до вимог ст. 109 СК. Проте такого роду справи до цього часу можна віднести до категорії «юридичної екзотики». Стан правового регулювання відносин із розірвання шлюбу вказує на те, що у законодавстві створені істотні труднощі для розірвання шлюбу подружжям з дітьми за їх спільною згодою. Порядок розгляду цієї категорії справ має визначатися нормами цивільного процесуального права, які стосовно цієї категорії справ практично відсутні.

Метою цього дослідження є аналіз реалізації права на розірвання шлюбу у судовому порядку в аспекті забезпечення охорони приватності інтересів подружжя у сфері сімейного життя. Короткий аналіз праць з цієї проблематики. Питання розірвання шлюбу у різних напрямках досліджувалися у працях: О.О. Білик, В.І. Бикової, Борисової, А.Б. Болховітіної, К.М. Глиняної, Л.В. Грицишинної, К.В. Гусарова, О.В. Дзери, М.М. Дякович, І.В. Жилінкової, Л.В. Липець, М.О. Резнікової, З.В. Ромовської, С.І. Шимон.

Виклад основного матеріалу. Важливим напрямком розвитку законодавства про розірвання шлюбу є подальше обмеження втручання держави у сферу життя членів сім'ї. Як справедливо зазначає Грицишина Л.В. «принципом правового регулювання розірвання шлюбу повинна бути нейтральність закону відповідно до юридичних доказових причин розлучення» [3, с. 36]. Як показала Дякович М.М., право на розірвання шлюбу у законодавстві інших країн і особливості його реалізації у значній мірі обумовлені глибокими національними традиціями [4]. Це означає, що ми маємо обережно пропонувати запозичення із законодавства інших країн. Зокрема, різне ставлення існує у законодавстві інших країн до визнання права на розірвання шлюбу. У цьому сенсі цікаво звернутися до міжнародних актів, у яких тією чи іншою мірою зачіпаються питання розірвання шлюбу. § 1. ст. 16 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р. [5] передбачає, що чоловіки і жінки користуються однаковими правами під час розірвання шлюбу. У § 4 ст. 23 Пакту «Про громадянські та політичні права» від 16.12.1966 р. передбачений обов'язок держав-учасниць «...вжити належних заходів для забезпечення рівності прав і обов'язків обох з подружжя щодо одруження, під час перебування в шлюбі і при його розірванні» [6]. Отже, ці акти не закріплюють права на розірвання шлюбу. За висновками Білик О.О. щодо закріплення цього права в Європейській конвенції з прав людини «Суд дотримується практики прямого невизнання права на розірвання шлюбу, як такого, що походить з положень Конвенції: ні ст. 12 (право на шлюб), ні ст. 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) Конвенції не можуть тлумачитись як такі, що надають особам право на розлучення» [7, с. 231].

Право на розірвання шлюбу закріплене лише на рівні внутрішнього законодавства. Згідно з ч. 1 ст. 105 СК «шлюб припиняється внаслідок його розірвання за спільною заявою подружжя відповідно до статті 106, або одного

з них відповідно до статті 107 цього Кодексу» [8]. Законодавець у ст. ст. 106, 107, 109, 110 СК визначив порядок реалізації цього права. Для подружжя, яке має спільних дітей і дійшло згоди про розірвання шлюбу, встановлений судовий порядок у ст. 109 СК. Варто звернути увагу на те, що це подружжя не позбавлене права розірвати шлюб у позовному провадженні. Звернення до суду із спільною заявою є правом подружжя. Оцінюючи сутність та мету новацій, запроваджених ст. 109 СК, зауважимо, що, на нашу думку, вони спрямовані на підвищення конституційних гарантій охорони приватності сімейного життя осіб. Частиною 1 ст. 32 Конституції України передбачено, що «Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України» [9], і на цьому обмеження законодавчою владою поставлено крапку. Право на повагу до сімейного життя та не втручання в сімейне життя гарантоване ч. 4 ст. 4 та ч. 5 ст. 5 СК. Не викликає сумніву, що потреба у розірванні шлюбу знаходиться у сфері сімейних інтересів подружжя і випадки втручання держави у цю сферу мають бути чітко визначені Конституцією. Якщо подружжя, що має дітей, дійшло спільної згоди розірвати шлюб, закономірно виникає питання про підстави втручання судової влади у сферу сімейного життя такого подружжя, пов'язану з реалізацією потреби у розірванні шлюбу. На думку, висловлену Пленумом Верховного Суду України «Проголошена Конституцією України (254к/96-ВР) охорона сім'ї державою полягає, зокрема, в тому, що шлюб може бути розірвано в судовому порядку лише за умови, якщо встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечитиме інтересам одного з них чи інтересам їх дітей» [10]. Таке широке тлумачення поняття «охорона сім'ї» не відповідає сучасному уявленню про межі втручання у сферу приватних інтересів і є невиправданим з огляду на ефективність такого прояву охорони сім'ї. Чинне процесуальне законодавство не вимагає того, щоб у судовому рішенні відображалися ті чи інші заходи захисту інтересів дітей. Отже, посилення на необхідність забезпечити охорону державою інтересів дітей шляхом запровадження процедури судового розгляду безспірних

питань розірвання шлюбу виглядають, як мінімум, такими, що мають нульову ефективність. Ст. 109 СК, на перший погляд, звільнила подружжя від обов'язку виносити на обговорення суду обставини особистого життя, але при цьому, законодавча влада встановила для них настільки обтяжливі обов'язки, що їх виконання є ірраціональним. Це засвідчують кількісні показники нашого аналізу, який не претендує на репрезентативність. У Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2023 рік нами виявлено 22 справи, розглянутих місцевими судами м. Дніпра. Амур-Нижньодніпровським районним судом м. Дніпропетровська із виявлених 196 справ про розірвання шлюбу лише 2 справи було розглянуто за спільною заявою подружжя. Бабушкінським районним судом м. Дніпропетровська з 430 справ лише 3 справи розглянуті за спільною заявою подружжя. Така ж картина спостерігається у всіх районних судах м. Дніпра за вказаний період. Вивчення справ про розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя показує, що у суддів існують різні уявлення про мету окремого провадження, предмет доказування у цій категорії справ. Так, у рішенні від 02.03.2023 р. по справі № 203/532/23, розглянутій Кіровським районним судом м. Дніпропетровська без участі сторін, суд встановив факти, визначені змістом ст.109 СК. Так, судом було встановлено: факт реєстрації шлюбу, факт наявності у батьків спільної дитини, факт спільного волевиявлення щодо розірвання шлюбу, яке залишилося незмінним впродовж одного місяця з дня призначення справи до судового розгляду, факт укладення подружжям посвідченого нотаріусом договору про сплату аліментів на дитину, факт укладення письмового договору про встановлення місця проживання дитини та участь батька у вихованні дитини. Цьому договору суд надав юридичну оцінку на предмет відповідності інтересам членів сім'ї і ухвалив рішення про розірвання шлюбу [11]. Аналогічний підхід до вирішення спільної заяви подружжя про розірвання шлюбу міститься ще у 4-х вивчених судових рішеннях. У цих справах суди не з'ясовували мотиви спільного рішення заявників про розірвання шлюбу і забезпечили дотримання розумного балансу між збереженням охорони приватних інтересів

подружжя у сфері їх сімейного життя і правом держави втрутитися у це життя, наданим їй статтею 109 СК. У інших 17-ти досліджених судових рішеннях у цій категорії справ суди у тій чи іншій мірі виходили за межі встановлення кола обставин, визначених статтею 109 СК, і вдавалися до з'ясування причин розпаду сімей, оцінки можливостей збереження шлюбу і навіть доцільності вжиття заходів примирення (наприклад рішення Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 04.08.2023 р. у справі № 203/3420/23). У більшості справ суд демонструє підхід до розгляду справ окремого провадження властивий для розгляду позовів. Показовим є такий підхід до розгляду спільної заяви подружжя. У рішенні Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 05.05.2023 р. у справі № 199/2643/23 суд вважав за необхідне дослідити причини припинення шлюбних відносин, обговорив можливість збереження сім'ї і значно розширив предмет доказування, визначений ст. 109 СК. У рішенні суду зазначено, «приймаючи до уваги ту обставину, що подружжя стосунки не підтримує, шлюбні відносини між заявниками фактично вже припинені тривалий час та більше не відновлювались, заявники не проживають разом, наполягають на розірванні шлюбу, зберігати шлюб не бажають, що вказує на те, що спільна заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі заявників... Тому суд приходить до висновку, що шлюб заявників по даній справі розпався остаточно, відновлений бути не може, а отже підлягає розірванню, а спільна заява задоволенню» [12]. Суд вдався до дослідження відносин, які фактично склалися між подружжям і збереження приватності негараздів сімейного життя, як основна мета запровадження особливого порядку розгляду справ за спільною заявою подружжя була повністю втрачена. Крім того, у цій справі до участі залучено заінтересованих осіб: Управління-служби у справах дітей адміністрації Амур-Нижньодніпровського району Дніпровської міської ради, та Амур-Нижньодніпровського відділу державної реєстрації актів цивільного стану. Таким чином, приватність сімейного життя подружжя, яке прийняло рішення розлучитися за спільною заявою, лише набула більшого розголосу у процесуальних документах, розісла-

них заінтересованим особам. Зауважимо, що участь заінтересованих осіб у таких справах законом не вимагається, але неврегульованість цих процесуальних питань призводить до порушення прав осіб на неприпустимість втручання у сімейне життя і руйнує саму ідею запровадженої новації. Аналіз змісту ст. 109 СК також викликає сумніви в частині примушування осіб до укладання низки передбачених цією статтею договорів. По-перше, такий обов'язок не покладається на подружжя, шлюб якого розривається у позовному провадженні, і питання, до врегулювання яких змушується подружжя, не вирішуються судом у позовному провадженні. По-друге, нотаріальне закріплення аліментних зобов'язань щодо утримання дітей не може бути обов'язковою умовою для розірвання шлюбу, оскільки такого обов'язку не має подружжя, що розлучається у позовному провадженні. По-третє, нотаріальне посвідчення таких договорів є достатньо витратним і нераціональним. Розумною альтернативою могло б бути викладення умов щодо долі дітей у спільній заяві подружжя. Якщо держава вважає за необхідне проявити таким чином свою турботу про дітей, батьки яких розлучилися, то з метою уніфікації процесів турботи за результатами позовного провадження суд також має визначити питання подальшого утримання і виховання дітей. Принаймні, кожна позовна заява містить інформацію про утримання та виховання дітей на момент подання позову про розірвання шлюбу. виправдування судового розгляду таких справ необхідністю забезпечення охорони інтересів дітей в існуючих реаліях не забезпечує такої охорони та перевантажує судову систему паперовою роботою. Потрібно шукати нові підходи до вирішення цих питань у напрямку підвищення довіри до нотаріату та розширення функцій цього інституту у нових сферах приватного і сімейного життя та зменшення завантаження судової системи безспірними справами.

Висновки. Порядок розгляду справ в окремому провадженні свідчить, що підхід законодавця виявився невдалим. Можливим напрямком поліпшення правового регулювання було б викладення умов щодо подальшого утримання і виховання дітей у спільній заяві подружжя. Альтернативою також могло б бути виведен-

ня цих питань із сфери судочинства у сферу нотаріату. Нотаріус є особою з вищою юридичною освітою, здатен оцінити відповідність закону домовленостей подружжя щодо подаль-

шої долі дітей, зафіксувати їх домовленості. А засвідчений нотаріусом витяг з такого договору має стати підставою для реєстрації розірвання шлюбу органом РАЦС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2023 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_KCS_2023.pdf
2. Розлучення, «комуналка» та суди чорнобильців проти Соцстраху: через що найбільше судилися у 2022?. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/court-2022>
3. Грицишина Л. В. Припинення шлюбу шляхом розірвання в сімейному праві України / Л. В. Грицишина // Прикарпатський юридичний вісник. – 2020. – Вип. 6. – С. 34–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2020_6_9.
4. Дякович М. М. Припинення шлюбу внаслідок його розірвання за сімейним правом України / М. М. Дякович // Часопис Київського університету права. – 2019. – № 1. – С. 125–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_1_27.
5. Загальна декларація прав людини 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
6. Пакт про громадянські і політичні права 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
7. Білик О.О. Питання, пов'язані з розірванням шлюбу, в практиці Європейського суду з прав людини. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/378/359/>
8. Сімейний кодекс України 10.01.2002 р. № 2947-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
9. Конституція України 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text>
11. Рішення Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 02.03.2023 р. у справі № 203/532/23, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109360007>
12. Рішення Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 05.05.2023 р. у справі № 199/2643/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110711341>

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-23>

Ділігул А. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ І РОЗІРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

CONCLUSION AND TERMINATION'S FEATURES OF AN EMPLOYMENT CONTRACT: PRACTICAL ASPECTS

Стаття присвячена дослідженню практичних аспектів укладання і розірвання трудового договору в Україні. У статті аналізується процес укладання та розірвання трудового договору з урахуванням законодавства України та судової практики. Особлива увага приділяється таким аспектам, як права та обов'язки сторін трудового договору, порядок розірвання за взаємною згодою, а також порядок розірвання за ініціативою працівника або роботодавця. В статті розглядаються питання пов'язані зі спірними ситуаціями, що можуть виникнути при укладанні та розірванні трудового договору, та надаються рекомендації щодо їх вирішення.

У статті досліджується правова природа поняття «трудоий договір» як інституту трудового права та його використання в Україні. Розглядається визначення цього поняття в українському законодавстві та погляди науковців на це питання. Також аналізується процедура укладання та розірвання трудового договору, його зміст та підстави для розірвання з огляду на трудове законодавство України. У статті робиться порівняння норм трудового законодавства України та інших країн, що дозволяє виявити суттєві відмінності та схожість у правових нормах, які стосуються трудового договору. Автором робиться висновок про важливість законодавчого закріплення та регулювання питання трудового договору як способу реалізації права на працю та підстави для виникнення трудових правовідносин між працівником і роботодавцем.

Ключові слова: *трудоий договір, трудове право, Україна, законодавство, підстави розірвання, укладання договору.*

The article is devoted to the study of practical aspects of concluding and terminating an employment contract in Ukraine. The article analyzes the process of concluding and terminating an employment contract, taking into account the legislation of Ukraine and court practice. Particular attention is paid to such aspects as the rights and obligations of the parties to the employment contract, the procedure for termination by mutual consent, as well as the procedure for termination at the initiative of the employee or employer. The article examines issues related to disputed situations that may arise during the conclusion and termination of an employment contract, and provides recommendations for their resolution.

The article examines the legal nature of the concept of "employment contract" as an institution of labor law and its use in Ukraine. The definition of this concept in Ukrainian legislation and the views of scientists on this issue are considered. The procedure for concluding and terminating an employment contract, its content and the grounds for termination are also analyzed in view of the labor legislation of Ukraine. The article compares the norms of the labor legislation of Ukraine and other countries, which makes it possible to identify significant differences and similarities in the legal norms related to the employment contract. The author concludes about the importance of legislative consolidation and regulation of the issue of the employment contract as a way of realizing the right to work and the basis for the emergence of labor relations between the employee and the employer.

Key words: *employment contract, labor law, Ukraine, legislation, grounds for termination, conclusion of the contract.*

Тема трудового договору є актуальною з кількох причин. По-перше, це основний інструмент, який регулює трудові відносини між працівником і роботодавцем. Зміст

і умови трудового договору визначають права і обов'язки сторін, що є важливим для забезпечення справедливості та рівності у трудових відносинах. По-друге, зміни в економіці,

технологіях та соціальній сфері вимагають постійного оновлення та адаптації правового регулювання трудових відносин. Наприклад, в умовах зростання ролі технологій можуть виникати нові питання щодо організації праці, захисту персональних даних працівників тощо. Також, важливо враховувати міжнародний досвід та стандарти у галузі трудового права для забезпечення відповідності національного законодавства міжнародним зобов'язанням та нормам. Отже, тема трудового договору є актуальною через свою ключову роль у регулюванні трудових відносин та потребу у вдосконаленні та адаптації законодавства до сучасних умов.

Дане питання досліджувалося Н.Б. Болотіна, Б.С. Беззуб, В.С. Венедіктов, Г.С. Гончарова, Л.В. Голяк, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, І.Я. Кисельов, О.М. Кіселевич, А.Р. Мацюк, А.С. Мацак, О.М. Махітуліна та іншими науковцями, проте ряд питань є невивченими та у зв'язку із євроінтеграційним курсом України потребують нового погляду.

Метою статті є дослідження й аналіз поняття трудового договору в Україні, висвітлення ключових особливостей порядку його укладання, змісту та підстав для розірвання.

Найвищий юридичний документ України, Конституція, наділяє кожного правом на працю та визначає основні принципи і положення трудового законодавства. Вона стверджує право кожного на безпечні та здорові умови праці, на отримання зарплати, яка не може бути нижче законодавчо встановленого рівня. Конституція гарантує, що право на своєчасну оплату за працю захищене законом. Заборонено використовувати працю жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах, а громадянам надається захист від незаконного звільнення.

Договір – це письмова угода між двома або більше особами, яка містить умови, до яких сторони зобов'язуються дотримуватися. Договір може стосуватися різних сфер життя, таких як купівля-продаж, найм житла, надання послуг, працевлаштування тощо. Він регулює взаємини між сторонами та встановлює їхні права і обов'язки.

Трудовий договір в Україні є письмовою угодою між працівником і роботодавцем про

умови праці та права та обов'язки сторін. Він регулює взаємини між працівником і роботодавцем і встановлює основні умови праці, такі як режим робочого часу, розмір оплати праці, відпустки, умови припинення трудового договору тощо. Трудовий договір укладається на підставі взаємної згоди сторін і відповідно до законодавства України [1].

О. Сгібнєва зауважує, що трудовий договір є ключовою основою для виникнення трудових правовідносин і може виступати як самостійний фактор, необхідний для їхнього виникнення, або як обов'язковий елемент їх складного юридичного змісту. У другому випадку, крім укладення трудового договору, для встановлення трудових правовідносин потрібні також призначення на посаду, відбір за конкурсом на цю посаду, призначення на посаду тощо.

Науковці вважають, що в сучасній ринковій економіці трудовий договір має центральне місце в системі трудового права. Згідно з М. Міщуком, правове і народногосподарське значення трудового договору полягає в тому, що він: 1) є основною формою привертання працівників до праці, розподілу, закріпленню та раціональному використанню трудових ресурсів; 2) є важливою передумовою для виникнення трудових прав і обов'язків, які передбачаються іншими аспектами трудового права (наприклад, робочий час, відпочинок, оплата праці); 3) є основою для включення працівника в колектив та правовою формою його включення в суспільну кооперацію праці; 4) виконує охоронну функцію, захищаючи працівника від шкідливих умов праці та забезпечуючи його честь і гідність у трудовій діяльності [2].

Під час розгляду проблеми визначення предмета трудового договору варто зауважити, що в науковій літературі висловлювалася думка, згідно з якою нині предметом трудового договору є «робоча сила конкретної людини». «Робоча сила» визначається як сукупність фізичних і духовних здібностей людини. Хоча робоча сила є товаром, вона невід'ємна від особистості людини, тому не переходить у власність покупця, а передається йому в тимчасове користування. Таким чином, з економічної точки зору трудовий договір можна розглядати як договір купівлі-продажу робочої сили, а за юридичною природою – договір про наймання праці.

Укладення трудового договору в Україні є важливою правовою процедурою, яка регулює відносини між працівником і роботодавцем. Згідно з чинним законодавством, трудовий договір є основною формою укладення трудових відносин і містить умови праці, права та обов'язки сторін. Укладення трудового договору передбачає дотримання певних вимог щодо його оформлення та змісту, які визначені законодавством. Серед них – зазначення сторін, умов праці, режиму робочого часу, розміру оплати праці, умов відпусток та інші аспекти, що визначають трудові відносини [3].

Трудовий договір в Україні визнається необхідною умовою для виникнення трудових правовідносин. Він виступає як гарантія для працівників щодо умов праці та соціального захисту, а також забезпечує стабільність та законність трудових відносин між сторонами. Таким чином, укладення трудового договору в Україні є важливим етапом для забезпечення прав та обов'язків працівників і роботодавців та відповідає вимогам чинного законодавства.

Однією з головних проблем укладення трудового договору в Україні є нерівноправність сторін. У багатьох випадках роботодавці використовують своє становище для нав'язування невігідних умов праці працівникам, зокрема, щодо режиму робочого часу, розміру оплати праці, умов відпусток та інших соціальних гарантій. Це може призводити до порушень прав працівників та зниження їхнього соціального захисту. Ще однією проблемою є недостатня правова свідомість серед працівників щодо їхніх прав та обов'язків. Часто працівники не знають своїх прав і не можуть вимагати їхнього дотримання з боку роботодавців. Це створює нерівні умови укладення трудових договорів та може призводити до їхнього недотримання з боку роботодавців [8].

Також, в Україні існує проблема з порушенням законодавства щодо укладення та виконання трудових договорів. Деякі роботодавці можуть укладати договори без дотримання законодавчих вимог, що може призводити до конфліктів та судових суперечок. Отже, нерівноправність сторін, недостатня правова свідомість працівників та порушення законодавства є головними проблемами укладення трудового договору в Україні [4].

Розірвання трудового договору в Україні є складним та важливим процесом, який регулюється законодавством. Головними причинами розірвання трудового договору можуть бути звільнення за власним бажанням працівника, звільнення за винятковою ініціативою роботодавця, припинення трудового договору за взаємною згодою сторін, а також інші обставини, передбачені законом.

Важливо враховувати, що розірвання трудового договору повинно відбуватися відповідно до вимог законодавства, з урахуванням прав та обов'язків сторін. Наприклад, роботодавець повинен дотримуватися процедури звільнення, передбаченої законом, а працівник має право на відповідне повідомлення про розірвання трудового договору та можливість захисту своїх прав у разі неправомірного звільнення. Таким чином, розірвання трудового договору в Україні є процедурою, яка вимагає уважного відношення до правових норм та обов'язків сторін трудового відношення [5].

Однією з головних проблем розірвання трудового договору в Україні є незаконність звільнень з боку роботодавців. Це може включати незаконні звільнення без підстав, або звільнення під тиском чи умовним шляхом, а також випадки звільнень як реакція на вимоги працівників щодо дотримання їхніх прав або участь у профспілкових або громадських діях. Іншою проблемою є недостатня соціальна захищеність працівників у випадках звільнень. Наприклад, у разі незаконного звільнення працівника, він може мати обмежені можливості захисту своїх прав та отримання компенсації від роботодавця [7].

Також, проблемою може бути відсутність ефективного механізму контролю за дотриманням законодавства про трудові відносини з боку контролюючих органів, що може сприяти безкарності у випадках незаконних звільнень. Отже, головною проблемою розірвання трудового договору в Україні є незаконність звільнень та недостатня соціальна захищеність працівників у випадках порушення їхніх прав.

Особливості укладання і розірвання трудового договору в Україні мають важливе значення для забезпечення прав та обов'язків сторін трудових відносин. Правильна укладення та дотримання вимог при розірванні трудового

договору дозволяє забезпечити законність та справедливість у трудових відносинах. Однак, у практичній діяльності часто виникають проблеми, такі як незаконність звільнень, недостатня соціальна захищеність працівників та неефективний контроль за дотриманням законодавства [6].

Для вирішення цих проблем важливо розширювати правову освіту серед працівників та роботодавців, підвищувати рівень контролю за дотриманням законодавства про трудові відносини та посилювати відповідальність за порушення трудового законодавства. Також важливо підтримувати і розвивати механізми правового захисту працівників у випадках незаконного звільнення та інших порушень їхніх прав.

Загальний висновок полягає в тому, що укладання і розірвання трудового договору

мають бути проведені відповідно до законодавства, з урахуванням прав та інтересів всіх сторін трудового відношення, з метою забезпечення справедливих умов праці та соціального захисту працівників. Для вирішення проблем укладання і розірвання трудового договору важливо також звертати увагу на практичні аспекти цих процесів. Наприклад, роботодавцям варто пам'ятати про необхідність дотримання процедур і вимог законодавства щодо оформлення та реєстрації трудових договорів, а також про права працівників у випадках звільнення. Також важливо розглянути можливість застосування альтернативних методів вирішення трудових конфліктів, таких як медіація або арбітраж, які можуть допомогти уникнути судових суперечок та забезпечити швидше вирішення спорів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бутинська Р. Я. Правовий статус учасників колективно-трудова правовідносин : монографія. Львів : Вид-во «Растр-7», 2020. 234 с.
2. Гетьманцева Н.Д., Вакарюк Л.В., Козуб І.Г., Орловський О.Я. Навчальний посібник по вивченню навчальної дисципліни для студентів ОР «Бакалавр» за спеціальністю 081 «Право». Чернівці: Чернівецький нац., ун-т, 2020. 311 с.
3. Єгорова-Луценко Т. П. Загальнотеоретична характеристика правових основ забезпечення, реалізації та захисту трудових прав працівників сільського господарства в Україні : монографія. Київ : ПВГОІ «Видавництво Людмила». 2020. 384 с.
4. Пижова М. О. Юридичні гарантії реалізації права працівників на справедливую оплату праці : монографія: Київ : Вид-во «Наукова столиця», 2021. 376 с.
5. Сіроха Д. І. Нормотворчість суб'єктів трудового права: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : ПВГОІ «Видавництво Людмила». 2020. 394 с.
6. Яковлев О. А. Припинення трудових правовідносин з незалежних від волі їх сторін підстав: актуальні проблеми теорії та практики: Монографія / О. А. Яковлев. Харків : Право, 2017. 200 с.
7. Ярошенко О. М., Іншин М. І., Луценко О. Є. Захист трудових прав працівників, обраних на виборні посади: актуальні проблеми правозастосування : монографія. Харків : Юрайт, 2022. 188 с.
8. Ярошенко О. М., Луценко О. Є. Правові позиції та висновки Верховного Суду України та Великої Палати Верховного Суду щодо вирішення трудових спорів : навч. посібн. 2-ге вид. Харків : Право, 2020. 194 с.

Заянчуковський С. О.,
аспірант

*Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЗАХИСТ ПРАВА НА ПРАЦЮ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ: ОГЛЯД ПРАКТИКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

PROTECTION OF THE RIGHT TO LABOR OF CIVIL SERVANTS: REVIEW OF THE PRACTICE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE

У статті досліджено випадки порушення права на працю державних службовців внаслідок застосування законів, які суперечили Конституції України, однак не були визнані такими на момент вчинення порушення права.

У таких випадках під час звернення до суду з позовними вимогами про визнання дій (наприклад, звільнення з державної служби) незаконними, відповідач наполягає на відсутності факту визнання застосованої норми закону неконституційною. У свою чергу суди з одного боку не можуть не бачити протиправність норми, з іншого мають вирішити чи можна признати протиправними дії, вчинені на підставі закону: чинного, але неякісного. У переважній більшості випадків суди підтримують позицію відповідача, який діяв на підставі такого закону. Якість закону при цьому знаходиться поза межами судового розгляду.

Таким чином виникають ситуації, коли державного службовця, який віддав публічній службі багато років праці, звільняють на підставі недосконалого закону. І судами такі звільнення визнаються формально законними, оскільки застосовані закони не визнавалися неконституційним.

Повноваження для перевірки якості законів на предмет їх відповідності Конституції України наявні у Конституційного Суду України. У статті проаналізовано різні підходи Конституційного Суду України до оцінки якості законодавчих змін в контексті забезпечення державою належного захисту права на працю державних службовців.

За результатами проведеної роботи автором зроблено висновки про відсутність єдиної практики, яка б могла мінімізувати випадки прийняття неякісних змін до законодавства, які потенційно можуть бути використані для порушення права державних службовців на працю.

У свою чергу така ситуація свідчить також і про відсутність на практиці реальних запобіжників, які б убезпечили державних службовців від подальшого прийняття неконституційних законів, що порушують право на працю. Така ситуація створює ризики подальшому ефективному виконанню державою своїх завдань.

Ключові слова: *державна служба, право на працю, неконституційні закони, гарантії прав, судовий захист, порушення права, законотворча діяльність.*

The article examines how civil servants' right to work can be violated due to the application of laws that contradict the Constitution of Ukraine but were not recognized as such when the violation occurred. Often, when civil servants challenge actions like dismissals as unlawful, courts must decide whether actions based on a valid but flawed law can be deemed unlawful. Most times, courts back defendants who acted based on such laws. Consequently, civil servants can be legitimately dismissed based on an imperfect law. The Constitutional Court of Ukraine is tasked with verifying the quality of laws for their constitutionality. The article evaluates its methods in ensuring state protection of civil servants' right to work. It concludes that there's no consistent practice to minimize the adoption of low-quality legislative changes potentially infringing civil servants' right to work, indicating a lack of real safeguards against the future adoption of unconstitutional laws.

The situation is further complicated by the fact that there is no established process or mechanism to prevent the enactment of laws that could potentially violate the right to work of civil servants. This leaves civil servants vulnerable to legal actions based on faulty laws. The responsibility to rectify these violations falls on the Constitutional Court of Ukraine. However, the court's current approach lacks the needed efficiency and effectiveness in assessing the quality and constitutionality of legislative changes. Urgent improvements are needed in the legislative process to ensure the protection of the rights of civil servants and prevent the adoption of unconstitutional laws.

Key words: *civil service, right to work, unconstitutional laws, guarantees of rights, judicial protection, violation of law, law-making activity.*

Вступ. Станом на сьогоднішній день в Україні триває вдосконалення законодавства з питань державної служби. Нормативно-правові акти, що регулюють різні аспекти проходження державної служби, постійно вдосконалюються. Однак якість законодавчих змін не завжди дозволяє ефективно захищати права державних службовців, що негативно впливає на мотивацію працівників.

З метою оцінки перспектив реального захисту порушеного права на працю державних службовців у випадку прийняття неоднозначних змін до законодавства, у статті проаналізована судова практика та рішення Конституційного Суду України з питань перевірки відповідності Конституції України норм, застосуванні яких призвело до порушення права на працю.

Враховуючи специфіку матеріалу для аналізу, а також той факт, що в статті наводиться оцінка в тому числі рішення Конституційного Суду України від 06.03.2024, стаття є першим дослідженням в цьому аспекті.

Виклад основного матеріалу. Конституція України проголошує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (ст. 8 Конституції України) [1].

При цьому органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України) [1].

Теоретичне тлумачення вказаних положень дозволяє дійти до висновку, що порушення прав людини в Україні неможливе: закони не можуть суперечити Конституції України, а діяльність органів державної влади, їх посадових осіб не може суперечити цим законам. Однак ідеальні закони, які ще й неухильно виконуються, існують лише в теорії.

На практиці існує безліч випадків прийняття законів, які суперечать Конституції України, а також фактів неправильного застосування правових норм, що змушує звертатись за захистом порушених прав до суду.

Втім, і судовий захист не завжди дозволяє відновити порушене право, особливо коли має місце неухильне застосування неконституційної норми закону. Суд може бачити очевидну проблему, однак змушений вказувати, що застосовані положення закону «неконституційними не визнавались, а відтак немає підстав вважати, що відповідач діяв неправомірно» [2].

У випадках, коли очевидно, що має місце «правильне застосування неправильного закону» виникають підстави для звернення до Конституційного Суду України для визнання норми закону такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною).

Оскільки прийняття неконституційних законів з подальшим їх застосуванням, на жаль, має місце і відносно порядку проходження публічної служби, розглянемо на практичних прикладах наслідки таких ситуацій і спроби Конституційного Суду України виправити їх.

У першому випадку працівник органів внутрішніх справ зіткнувся із застосуванням відносно себе пункту 8 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580–VIII, за яким «з дня опублікування цього Закону всі працівники міліції (особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ), а також інші працівники Міністерства внутрішніх справ України, його територіальних органів, закладів та установ вважаються такими, що попереджені у визначеному порядку про можливе майбутнє звільнення через скорочення штатів» [3].

Таким чином скаржника було звільнено із займаної посади і припинено його багаторічну роботу в органах внутрішніх справ. Спроби захистити порушене право на працю у судовому порядку виявились марними. Суди послідовно вказували, що зазначена норма закону є чинною.

Конституційний Суд України в рішенні від 21.07.2021 № 4-р(П)/2021 вказав на цілий ряд недоліків зазначеного формулювання закону.

По-перше, формулювання закону суперечило принципу верховенства права, складовою якого є юридична визначеність, що вимагає, з-поміж іншого, чіткості та зрозумілості норм права, зокрема в аспекті передбаченості їх зміс-

ту та правовідносин, що будуть врегульовані цими нормами.

З урахуванням формулювань наведеної норми закону скаржник «міг вважати, що цей припис є або неналежним повідомленням про його майбутнє звільнення, або, з огляду на використання у ньому слів «можливе» та «майбутнє», що звільнення в подальшому щодо нього може бути не застосоване, та розраховувати на продовження трудових відносин» [3].

По-друге, законом було порушено конституційний принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Конституційний Суд України вже зазначав, що «метою функціонального поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову є, зокрема, розмежування повноважень між різними органами державної влади, що означає самостійне виконання кожним із них своїх функцій та здійснення повноважень відповідно до Конституції та законів України» (абзац другий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 8 липня 2016 року № 5-рп/2016) [4].

Натомість з оскаржуваної норми закону випливало, що Верховна Рада України безпосередньо втрутилась у відносини працівника органу внутрішніх справ і його роботодавця, і самостійно оголосила попередження про можливе звільнення. «Верховна Рада України шляхом ухвалення законів, що є нормативними актами, не може звільняти окремого працівника або певні категорії працівників та повідомляти їх про можливе майбутнє звільнення. Звільнення особи можливе на підставі не закону, а лише індивідуального акта права, повноважень щодо ухвалення якого Верховна Рада України не має. Випадки, коли Верховна Рада України уповноважена звільняти та призначати окремих осіб у спосіб ухвалення індивідуальних актів права, визначені приписами Основного Закону України» [3].

По-третє, Конституційний Суд України побачив очевидне порушення права на працю працівника органу внутрішніх справ: «Конституційний Суд України враховує, що Бівалькевич Б.В. перебував на службі в органах внутрішніх справ України з 1991 року, вислуга років на день його звільнення з посади заступника начальника управління розслідування особливо важливих кримінальних про-

ваджень – начальника 1-го відділу Головного слідчого управління МВС України становила понад 26 років. Фактично суб'єкт права на конституційну скаргу не мав іншого професійного досвіду, ніж досвід, набутий протягом служби в органах внутрішніх справ України, а тому оспорюваний припис Закону № 580 містить, на думку Конституційного Суду України, ознаки істотного втручання у приватне та професійне життя Бівалькевича Б.В.» [3].

На підставі викладеного зазначена норма закону була визнана такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною).

В іншій справі державні службовці звернулись до Конституційного Суду України з клопотаннями перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) друге речення абзацу першого ч. 3 ст. 87 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889–VIII у редакції Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 14.01.2020 № 440–IX, згідно з яким «суб'єкт призначення або керівник державної служби може пропонувати державному службовцю будь-яку вакантну посаду державної служби у тому самому державному органі (за наявності)» [5].

У цій ситуації роботодавець скористався формулюванням «може пропонувати» і продовжив його для себе шляхом доповнення «а може і не пропонувати». У зв'язку з чим державним службовцям не було запропоновано вакантної посади (хоча вони були наявні) і їхня кар'єра на державній службі завершилась у такий спосіб по незалежним від них обставинам.

Скаржники були звільнені з державної служби і не змогли захистити порушене право, в тому числі, тому що застосовані положення закону «неконституційними не визнавались, а відтак немає підстав вважати, що відповідач діяв неправомірно» [2].

Однак на момент розгляду скарги норма втратила чинність, у зв'язку з чим Конституційний Суд України відмовився розглядати скарги по суті: «З аналізу змісту частини третьої статті 87 Закону № 889 у редакції Закону № 1285 убачається, що друге речення абзацу першого частини третьої статті 87 Закону

№ 889 у редакції Закону № 440 утратило чинність. Отже, з огляду на зазначене конституційне провадження в цій справі підлягає закриттю згідно з пунктом 5 статті 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» [5].

Відмова визнавати реальні помилки законодавця не тільки не вирішує проблему а і є сигналом для всіх подальших скликань Верховної Ради України про відсутність будь-якої відповідальності навіть у випадку прийняття явно неконституційних законів.

Однак також була висловлена окрема думка, в якій суддя Конституційного Суду України скептично поставився до порушеного скаргниками питання незаконного звільнення. «На державу не покладено обов'язку працевлаштувати всіх задля досягнення якомога вищого та стабільного рівня зайнятості... Забезпечення державою права особи на працю не означає гарантування їй працевлаштування на одному місці протягом усього її життя» [6].

Цікаво, що у першому прикладі Конституційний Суд України звернув увагу на тривалий строк роботи заявника на публічній службі, натомість у другому випадку категорично висловився, що обов'язки держави по відношенню до державних службовців є значено меншими. У той час як стабільність (призначення державних службовців безстроково, крім випадків, визначених законом, незалежність персонального складу державної служби від змін політичного керівництва держави та державних органів) – є одним із принципів державної служби в Україні [7].

На думку судді Конституційного Суду України «зважаючи на конституційний обов'язок керівника державної служби або суб'єкта призначення як посадової особи державного органу діяти виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, на такі принципи здійснення державної служби як ефективність, забезпечення рівного доступу до державної служби та стабільність... Власний розсуд роботодавця як посадової особи державного органу не є довільним, а як було зазначено, його обмежено конституційним обов'язком діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України».

У зв'язку з чим було зроблено наступний висновок:

«Верховний Суд в остаточних судових рішеннях у справах суб'єктів права на конституційну скаргу застосував друге речення абзацу першого частини третьої статті 87 Закону № 889 у редакції Закону № 440 у спосіб, який не узгоджується з конституційним змістом цього речення і розумінням значення слова «може», але помилка у застосуванні закону України (його окремих положень) не може бути підставою для визнання його неконституційним».

На думку судді Конституційного Суду України скаргу слід було розглянути по суті і визнати оскаржувану норму закону такою, що відповідає Конституції України.

Таким чином ми бачимо точку зору про те, що порушення права на працю державного службовця не відбулось би, якби його роботодавець правильно застосував оскаржувану норму закону. А в судовому порядку порушене право було б захищене, якби суди вірно оцінили доводи скаргника і визнали б дії роботодавця незаконними.

Згідно такої точки зору, порушення права відбулось не через низьку якість і неконституційність вказаної норми, а через неправильне її застосування роботодавцем і судом. І це жодним чином не допомагає державним службовцям, кар'єру яких на державній службі припинили в такий спосіб. Національні засоби юридичного захисту вичерпані, у задоволенні позовних вимог остаточно відмовлено. Конституційний Суд України офіційно відмовився розглядати скаргу з формальних підстав (втрата чинності норми). Окрема думка звелась до міркувань про ідеальні моделі поведінки, які, на жаль, ми нечасто спостерігаємо в реальному житті.

Висновки. Ст. 3 Конституції України встановлює, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Згідно ст. 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожному

гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом [1].

Однак з аналізу судової практики ми вбачаємо, що держава продовжує не тільки порушувати гарантовані конституційні права, зокрема право державних службовців на працю, а й уникає відповідальності перед людиною за свою діяльність. Навіть Конституційний Суд України знаходить можливості для виправданя такої ситуації.

Наявність дієвого механізму визнання прорахунків у прийнятті нормативно-правових актів, проведення відповідної роботи над помилками, притягнення до відповідальності осіб, які допустили порушення права на працю тощо – є вкрай необхідним для збереження кваліфікаційних кадрів державної служби. Відсутність таких механізмів призведе у майбутньому до зменшення мотивації, відтоку професіоналів, що негативно вплине на всі процеси виконання державою своїх функцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 29.03.2024).
2. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 28.12.2021 у справі № 640/19908/20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102312571> (дата звернення 29.03.2024).
3. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 21.07.2021 № 4-р(П)/2021, справа № 3-107/2020(221/20). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_p2_2021.pdf (дата звернення 29.03.2024).
4. Рішення Конституційного Суду України від 08.07.2016 № 5-рп/2016, справа № 1-27/2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_rp_0.pdf (дата звернення 29.03.2024).
5. Ухвала Першого сенату Конституційного Суду України від 06.03.2024 № 2-уп(І)/2024, справа № 3-65/2022(165/22, 59/23, 41/23, 47/23, 286/23, 273/23). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2_un1_2024.pdf (дата звернення 29.03.2024).
6. Окрема думка судді Конституційного Суду України Кривенка В.В. стосовно Ухвали Першого сенату Конституційного Суду України від 06.03.2024 № 2-уп(І)/2024, справа № 3-65/2022(165/22, 59/23, 41/23, 47/23, 286/23, 273/23). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/okrema_dumka_suddi_viktora_kryvenka_stosovno_uhvaly_ksu_no_2-uni2024_0.pdf (дата звернення 29.03.2024).
7. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 29.03.2024).

Ткаченко В. С.,
кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ВСТАНОВЛЕННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ПОНАДНОРМОВАНОЇ РОБОТИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

PECULIARITIES OF LEGAL ESTABLISHMENT AND REGULATION OF OVERTIME WORK: EUROPEAN EXPERIENCE

Стаття присвячена аналізу правових аспектів регулювання понаднормової роботи в країнах Європейського Союзу. Проаналізовано ефективність існуючих законодавчих заходів та їх вплив на працівників і роботодавців. Розглянуто історичні передумови та еволюція законодавства щодо понаднормової роботи в країнах ЄС. Детально розглянуто основні нормативні акти Європейського Союзу, які регулюють понаднормову роботу, зокрема Директиву 2003/88/ЄС про робочий час. Визначено, як ці акти визначають тривалість робочого дня, процедури узгодження понаднормової роботи та вимоги до оплати. Вказано на особливості національних законодавств країн ЄС щодо регулювання понаднормової роботи. Вивчено різні підходи до встановлення лімітів понаднормових годин, вимоги до роботодавців щодо повідомлення та узгодження з працівниками, а також санкції за порушення норм. Автором проаналізовано роль соціального діалогу та профспілок у регулюванні понаднормової роботи, а також вплив переговорів між роботодавцями та працівниками на поліпшення умов праці. Акцентовано увагу на наслідках понаднормової роботи для здоров'я працівників, включаючи фізичні та психічні аспекти. Висвітлено положення щодо економічних наслідків регулювання понаднормової роботи для підприємств та економіки в цілому. Розглянуто питання продуктивності праці, витрат на оплату понаднормової роботи та впливу на конкурентоспроможність компаній. У статті робляться висновки про поточний стан правового регулювання понаднормової роботи в ЄС та пропонуються рекомендації для його подальшого вдосконалення. Підкреслюється необхідність збалансованого підходу, що враховує інтереси як працівників, так і роботодавців. Автором зроблено висновок, що особливості правового регулювання понад нормованого часу в країнах ЄС необхідно досліджувати і вивчати, оскільки українське трудове законодавство потребує фундаментального перезавантаження відповідно до європейських стандартів.

Ключові слова: робочий час, понаднормова робота, компенсація, трудові гарантії, Європейський союз, трудовий договір, колективний договір, соціальний діалог.

The article analyses the legal aspects of overtime regulation in the European Union. The author analyses the effectiveness of existing legislative measures and their impact on employees and employers. The author examines the historical background and evolution of overtime legislation in the EU countries. The author examines in detail the main EU regulations governing overtime, in particular Directive 2003/88/EC on working time. It is determined how these acts determine the length of the working day, the procedures for coordinating overtime work and the requirements for payment. The author points out the peculiarities of national legislation of the EU countries on overtime regulation. Different approaches to setting overtime limits, requirements for employers to notify and agree with employees, and sanctions for violation of the rules are studied. The author analyses the role of social dialogue and trade unions in regulating overtime, as well as the impact of negotiations between employers and employees on improving working conditions. Attention is paid to the consequences of overtime work for employees' health, including physical and mental aspects. The provisions on the economic consequences of overtime regulation for enterprises and the economy as a whole are highlighted. The issues of labour productivity, overtime costs and the impact on the competitiveness of companies are considered. The article draws conclusions about the current state of legal regulation of overtime in the EU and offers recommendations for its further improvement. The author emphasises the need for a balanced approach that takes into account the interests of both employees and employers. The author concludes that the peculiarities of legal regulation of overtime in the EU countries should be researched and studied, since Ukrainian labour legislation needs a fundamental reboot in accordance with European standards.

Key words: working time, overtime, compensation, labour guarantees, European Union, employment contract, collective agreement, social dialogue.

Вступ. Незважаючи на загальновідомий негативний вплив регулярної тривалості робочого часу на здоров'я, благополуччя та продуктивність працівників, багато працівників в ЄС працюють понаднормово, як це передбачено їхніми трудовими договорами, а також нормативними актами чи законодавством. Значна частина цієї роботи понад нормальний робочий час класифікується як понаднормова робота, яка є аспектом робочого часу, що регулюється в усіх державах-членах ЄС.

Метою статті є вивчення основних принципів, норм та практик, що застосовуються в різних країнах ЄС для забезпечення справедливих умов праці при понаднормовій роботі.

Виклад основного матеріалу. Понаднормова робота має різне значення для різних суб'єктів. Для роботодавців понаднормова робота є одним з інструментів їхньої гнучкості, за допомогою якого можна відносно швидко пристосовуватися до виробничих потужностей, змінюючи тривалість робочого часу вже зайнятих працівників. Наприклад, сплеск попиту можна задовольнити шляхом збільшення виробничих потужностей, що досягається за рахунок збільшення часу, відпрацьованого працівниками понад нормальний робочий час. Таке збільшення робочого часу є понаднормовою роботою. Для працівників понаднормова робота може означати додатковий заробіток та/або відгули, але вона також може означати менше вільного часу, скорочення часу на відпочинок, погіршення балансу між роботою та особистим життям, підвищену втомлюваність і так далі. Таким чином, це може вплинути на здоров'я, добробут, задоволеність і продуктивність праці працівників, зайнятих цією діяльністю.

Відповідно до Європейського словника промислових відносин [1], понаднормова робота – це робота, яку виконує працівник понад нормальну тривалість робочого часу, на яку офіційно надав і схвалив роботодавець. Це робота, яка не є частиною регулярно запланованого робочого тижня працівника і за яку працівник може отримати компенсацію. Європейська директива про робочий час (Директива 2003/88/ЄС) [2] встановлює обмеження на понаднормову роботу через положення про максимальний тижневий робочий час

(48 годин, включаючи понаднормову роботу) та мінімальний щоденний період відпочинку (11 годин поспіль протягом 24-годинного періоду). Однак директива не дає визначення понаднормової роботи і не вимагає від держав-членів впроваджувати положення, що стосуються надурочних робіт. Хоча це не є постійним предметом переговорів чи дебатів, надурочна праця час від часу виходить на перший план через зміни в її регулюванні або випадки зловживань і потенційних негативних наслідків для працівників та якості їхньої роботи. Наприклад, це питання стало предметом дебатів в Іспанії, що призвело до важливих законодавчих реформ, які змінили спосіб визначення, моніторингу та обліку робочого часу [3, с. 6].

Важливо зауважити, що з початком пандемії COVID-19 інтерес і занепокоєння щодо тривалого робочого часу, який може реєструватися як понаднормовий, а може і не реєструватися, і за який працівники можуть отримувати або не отримувати компенсацію, знову зросли. Це передусім сталося через раптове збільшення кількості людей, які працюють вдома – ця група, як правило, працює довше, ніж ті, хто працює в офісі свого роботодавця [4] – і підвищення вимог до тих, хто працює у сфері життєво важливих послуг, таких як охорона здоров'я.

Необхідно наголосити на тому, що хоча понаднормова робота є відносно поширеним явищем, як у Європейському Союзі, так і в нашій державі, водночас немає загальнодоступних узгоджених регулярних даних, які б кількісно оцінювали понаднормову роботу.

Спробуємо проаналізувати як надурочні роботи визначаються та регулюються в державах-членах ЄС. Відразу треба вказати, що дуже важко визначити єдину типову ситуацію в державах-членах ЄС.

Однак, якщо існує спільна основа для регулювання схем робочого часу, то вона передбачає встановлення законодавцем правил щодо максимальної тривалості робочого часу, на основі яких учасники переговорів узгоджують фактичні схеми робочого часу. Зазвичай законодавство встановлює, де-факто, два порогові значення. Перший називається «нормою» – це поріг, що позначає точку, з якої починається понаднормова робота, при цьому законодавець встановлює мінімальну ставку доплати або від-

гул, які повинні компенсувати години, відпрацьовані понад цю норму.

Другий – встановлює максимальну кількість дозволених понаднормових годин або максимальну щоденну чи щотижневу норму робочого часу, яку не можна перевищувати. У межах цих нормативних рамок учасники переговорів вирішують, яким буде фактичний графік робочого часу і які правила щодо додаткової оплати або відгулів мають бути застосовані. У деяких випадках учасники переговорів також мають право змінювати ці межі [6].

Відповідно до Директиви про робочий час [2], яка дозволяє відхилення від її положень через колективний договір, не є чимось незвичайним для схем робочого часу, які допускають значну варіацію тижневих годин протягом певного звітного періоду, і в цьому контексті за тижневі години, що перевищують «норму», не передбачається жодних преміальних виплат. Однак другий поріг, згаданий вище, загальний ліміт на понаднормову роботу або загальну щоденну чи щотижневу тривалість робочого часу, залишається дуже актуальним [7]. Саме в цьому контексті Директива про робочий час відіграє певну роль у регулюванні понаднормових робіт.

Так, Директива встановлює обмеження на понаднормову роботу, передбачаючи максимальну тривалість робочого часу на тиждень – 48 годин, включно з понаднормовою роботою, а також мінімальну тривалість щоденного відпочинку – 11 годин поспіль протягом 24-годинного періоду.

Існує три типи відступів від цих обмежень:

1) відступи, пов'язані з конкретними ролями, такими як керівники або інші особи з автономними повноваженнями щодо прийняття рішень, або лікарі під час навчання, або з конкретними видами діяльності або ситуаціями (наприклад, діяльність, що вимагає постійної присутності, така як робота в охороні/спостереженні, або в пресі, на радіо чи телебаченні), позмінна робота, робота з розбиттям на частини і т. ін.;

2) відступи за допомогою колективного договору, в якому працівники та роботодавці домовляються про певні відхилення від директиви;

3) відступи за допомогою статті 22 директиви, також відомої як «положення про відмову»,

згідно з яким держави-члени мають можливість не застосовувати максимальну тривалість робочого тижня, дотримуючись загальних принципів захисту безпеки та здоров'я працівників [8].

У більшості держав-членів ЄС законодавець встановлює рамки, що визначають правила щодо максимальної тривалості робочого часу, і в цих рамках учасники переговорів на різних рівнях встановлюють детальні домовленості щодо фактичної тривалості робочого часу. Однак, окрім цього, існують різні підходи до регулювання понаднормової роботи серед держав-членів ЄС. Деякі з них розглядають надурочну роботу як окрему тему регулювання, тоді як інші – як складову більш загального регулювання робочого часу. Крім того, в різних країнах надурочні роботи розглядаються по-різному. У деяких з них за замовчуванням вважається, що надурочна робота є нормальною частиною обов'язків працівника, який повинен бути готовим до неї. В інших країнах надурочна робота розглядається як винятковий випадок, який може бути дозволений лише за певних обставин.

У більшості держав-членів ЄС регулювання надурочних робіт базується на законодавчих положеннях – основним винятком є Данія, де основним засобом регулювання надурочних робіт є колективні переговори, і де, якщо на працівника не поширюється дія колективного договору, будь-які умови встановлюються індивідуальним трудовим договором.

Основним правовим джерелом може бути трудовий кодекс або еквівалентна фундаментальна основа трудового права (у Болгарії, Угорщині, Латвії, Литві, Люксембурзі, Польщі та Угорщині), або ж спеціальне законодавство. Прикладами є Закон про робочий час (Австрія), Закон про трудові договори (Естонія), Закон про зайнятість і трудові відносини 2002 року, доповнений постановами 2003 і 2012 років (Мальта), а за межами ЄС – Закон про робоче середовище 2005 року (Норвегія) [6].

До країн, де і трудовий кодекс, і спеціальне законодавство згадуються як відповідні, належать Чехія, Франція, Румунія та Словаччина.

У країнах, які регулюють надурочні роботи за допомогою такої законодавчої бази, вона, як правило, доповнюється колективними пере-

говорами та/або соціальним діалогом на рівні компанії – хоча варто зазначити, що охоплення колективних переговорів суттєво відрізняється в різних країнах, а отже, частки працівників, на яких поширюється дія таких додаткових угод, також суттєво відрізняються. Крім того, як у випадку з Нідерландами, законодавство може не містити прямих посилань на понаднормову роботу, але тим не менш регулювати її використання через регулювання робочого часу в цілому. Слід підкреслити, що особливості регулювання надурочних робіт слід розглядати на тлі більш загальних правил щодо загальних обмежень робочого часу, вимог до перерв на відпочинок тощо, оскільки лише в контексті розуміння того, що є «нормальним» робочим часом, поняття надурочних робіт має сенс.

Загальна правова база вказує на те, чи вважається надурочна робота звичайним обов'язком працівника, чи, скоріше, винятковим заходом, який можна застосовувати лише за певних обставин. На практиці роботодавець, як правило, може вимагати від працівника працювати понаднормово за певних обставин (наприклад, у надзвичайних ситуаціях), а в інших випадках – у визначених межах, за умов дотримання певних умов. Однак існують відмінності в підходах між країнами, де надурочна робота вважається ненормальною (наприклад, Болгарія, Чехія та Норвегія), країнами, де роботодавець може вимагати від працівника понаднормової роботи за звичайних обставин (Естонія, Угорщина та Мальта), і країнами, де немає загальних законодавчих приписів з цього питання (Ірландія, Нідерланди та Великобританія). У Греції понаднормова робота відрізняється від «перевтоми», тобто роботи, яка може вимагатися на розсуд роботодавця (працівник не може відмовитися): до п'яти додаткових годин на тиждень (з 41-ї до 45-ї години) для працівників, які працюють п'ять днів на тиждень, або до восьми годин (з 41-ї до 48-ї години) для тих, хто працює шість днів на тиждень [3].

Компенсація здійснюється у формі надбавки до заробітної плати, яка є нижчою, ніж надбавка за понаднормову роботу (20% у першому випадку і 40% або більше у другому). Аналогічно, у Фінляндії надурочні години відрізняються від «додаткової роботи». Додаткова робота – це робота, яка перевищує робочий час,

узгоджений або в індивідуальному трудовому договорі, або в колективному договорі, але не перевищує щоденну (8 годин) або щотижневу (40 годин) тривалість робочого часу, визначену Законом про робочий час (наприклад, додаткові години, відпрацьовані працівником, який працює неповний робочий день, до 8 годин на день або 40 годин на тиждень). Оплата за додаткову роботу повинна дорівнювати звичайній оплаті.

Визначення понаднормової роботи залежить від того, як організовано звичайний робочий час, і може базуватися на годинах, відпрацьованих протягом дня, тижня або періоду в декілька тижнів. Зобов'язання працівника працювати понаднормово, щоб відповідати вимогам громадського порядку або подібним національним потребам, не є чимось незвичайним. Про це прямо згадується в законодавстві Болгарії, Німеччини, Латвії, Литви, Люксембургу, Польщі, Словаччини, Словенії та Угорщини [5].

Важливе зауваження щодо компенсації, вона може бути грошовою (додаткова заробітна плата) та/або у вигляді відгулів (додаткова відпустка), які надаються протягом певного, як правило, відносно обмеженого періоду часу. У багатьох країнах законодавство передбачає гнучкість щодо того, чи має компенсація форму часу або грошей, і це визначається колективними договорами або місцевими домовленостями. У Німеччині, наприклад, варіанти включають час, гроші та використання рахунку робочого часу для накопичення довгострокових прав на відпустку, а в деяких випадках працівники можуть обирати з цих трьох можливостей. У деяких випадках (наприклад, у Хорватії та Румунії) типовим рішенням є надання відгулів у вигляді компенсації, а оплата є запасним варіантом.

Висновки. Хоча сучасна європейська ситуація з регулюванням понаднормової роботи дещо змінилася за останні 20 років. Більшість держав-членів ЄС встановлюють правила щодо максимальної тривалості робочого часу, забезпечуючи основу для переговорів на різних рівнях для визначення детальних домовленостей щодо фактичної тривалості робочого часу. Крім того, існують різні підходи до регулювання понаднормової роботи серед держав-членів ЄС: деякі з них розглядають понаднормову роботу як окрему тему регулювання, інші –

як один із компонентів регулювання робочого часу загалом. Регулювання надурочних робіт також працює по-різному в різних країнах. У той час як в одних за замовчуванням вважається, що понаднормова робота є нормальною частиною обов'язків працівників, і тому вони повинні бути готовими до неї, в інших понаднормова робота розглядається як винятковий випадок, який може бути дозволений лише за певних обставин. Крім того, право працівника

відмовитися від надурочних робіт рідко є абсолютним. Часто на працівника покладається обов'язок надати «поважну» або «хорошу» причину, щоб роботодавець звільнив його від понаднормової роботи.

Такі особливості необхідно досліджувати і вивчати, оскільки українське трудове законодавство потребує фундаментального перезавантаження відповідно до європейських стандартів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Information obtained from the Eurofund's network of European correspondents URL: www.eurofound.europa.eu.
2. Council of the European Union (2003), 'Council Directive 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 concerning certain aspects of the organisation of working time', Official Journal of the European Union, L299 18/11/2003, pp. 9–19.
3. Eurofound (2019), Working time in 2017–2018, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
4. ADP Research Institute (2020), The workforce view 2020, volume one: Pre-COVID-19 report
5. ABVV/FGTB (2018), Modern times: Working conditions survey 2017 (in Dutch and French), Brussels, available at <https://w2.abvv.be/documents/20182/277952/Persdossier+modern+times/>
6. Eurofound (2003), Overtime in Europe, Dublin.
7. Eurofound (2021b), Working time in 2019–2020, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
8. Eurofound (2015), Opting out of the European Working Time Directive, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-26>

Гордієнко А. В.,

кандидат юридичних наук,

*докторант кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету*

ЕКОЛОГІЧНА СТРАТЕГІЯ БЕЗПЕКИ ПОВІТРЯНОГО ПРОСТОРУ: ДОСВІД ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

ENVIRONMENTAL STRATEGY FOR AIRSPACE SECURITY: THE UK EXPERIENCE

У статті досліджено досвід Великобританії щодо розробки та впровадження екологічної стратегії безпеки повітряного простору. Вказано, що екологічна безпека є одним з ключових завдань, квінтесенцією сучасної теорії сталого розвитку, яка здобула глобальне визнання. Її досягнення забезпечується через використання дієвих механізмів, серед яких важлива роль відведена економічним регуляторам екологічної безпеки. Повітряний простір Великої Британії є важливою, але невидимою частиною нашої національної транспортної інфраструктури, а також є однією з найскладніших у світі. Однак він не зазнав значних змін з 1950-х років, і ця застаріла інфраструктура щосили намагається йти в ногу зі зростаючим попитом на авіацію. Зроблено висновок, що модернізація повітряного простору принесе користь широкому колу зацікавлених сторін різними способами. Більша пропускна здатність повітряного простору може вмістити нові рейси та напрямки, зробити існуючі операції більш ефективними та заохочувати нові технології та пов'язану з ними інфраструктуру. Це принесе користь населенню Великобританії, посилюючи глобальні зв'язки Великобританії, надаючи кращу цінність і більше вибору для бізнесу та окремих мандрівників, а також допомагаючи стимулювати економічне зростання Великобританії. Розміщення нових типів літальних апаратів, таких як безпілотники, може сприяти більш ефективним послугам бізнесу та широкій громадськості, а також державі за допомогою медичних польотів, пошуково-рятувальних або правоохоронних органів. Модернізація повітряного простору допоможе зменшити вплив авіації на зміну клімату, сприяючи урядовій стратегії Jet Zero. Для пасажирів та підприємств, які покладаються на повітряний транспорт модернізація додасть потужності системі за допомогою більш ефективного повітряного простору, вирішить «гарячі точки» заторів та покращить вибір та цінність для пасажирів та вантажовідправників. Менше затримок рейсів та перебоїв у обслуговуванні за короткий термін заощадять час та покращать досвід пасажирів завдяки коротшим поїздкам з більш надійним сервісом, продовжуючи покращувати поточні високі стандарти безпеки.

Ключові слова: екологічна безпека, повітряний простір, стратегія, зарубіжний досвід.

The article examines the experience of Great Britain in the development and implementation of an environmental strategy for airspace security. It is indicated that environmental safety is one of the key tasks, the quintessence of the modern theory of sustainable development, which has gained global recognition. Its achievement is ensured through the use of effective mechanisms, among which an important role is assigned to economic regulators of environmental safety. The UK's airspace is an important but invisible part of our national transport infrastructure, and is also one of the most complex in the world. However, it hasn't changed much since the 1950s, and this outdated infrastructure is struggling to keep up with the growing demand for aviation. It is concluded that airspace modernization will benefit a wide range of stakeholders in various ways. Greater airspace capacity can accommodate new flights and destinations, make existing operations more efficient, and encourage new technologies and related infrastructure. This will benefit the UK population by strengthening the UK's global connections, providing better value and more choice for businesses and individual travellers, and helping to drive the UK's economic growth. The deployment of new types of aircraft, such as drones, can contribute to more efficient services to businesses and the general public, as well as the state, through medical flights, search and rescue, or law enforcement. Airspace upgrades will help reduce aviation's impact on climate change, contributing to the government's Jet Zero strategy. For passengers and businesses that rely on air transport,

the upgrade will add power to the system with more efficient airspace, solve congestion hotspots, and improve choice and value for passengers and shippers. Fewer flight delays and service disruptions in the short term will save time and improve passenger experience through shorter journeys with more reliable service, while continuing to improve the current high safety standards.

Key words: environmental safety, airspace, strategy, foreign experience.

Постановка проблеми. Екологічна безпека є одним з ключових завдань, квінтесенцією сучасної теорії сталого розвитку, яка здобула глобальне визнання. Її досягнення забезпечується через використання дієвих механізмів, серед яких важлива роль відведена економічним регуляторам екологічної безпеки [1].

Повітряний простір Великої Британії є важливою, але невидимою частиною нашої національної транспортної інфраструктури, а також є однією з найскладніших у світі. Однак він не зазнав значних змін з 1950-х років, і ця застаріла інфраструктура щосили намагається йти в ногу зі зростаючим попитом на авіацію.

«Шлях польоту в майбутнє» – це стратегічна основа для авіаційного сектору Великої Британії, яка підтримує бачення Департаменту транспорту сучасного, інноваційного та ефективного сектору протягом наступних 10 років. Цей план з 10 пунктів зосереджений на тому, як уряд та промисловість можуть працювати разом, щоб забезпечити успішний авіаційний сектор майбутнього [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання екологічної стратегії безпеки повітряного простору в межах комплексних досліджень питань природокористування здійснювалось у наукових працях таких вчених, як: В.І. Андрейцев, А.О. Борисенко, О.С. Заржицький, Ю.О. Легеза, О.О. Сурілова, Ю.С. Шемшученко та ін.

Мета статті. Дослідження досвіду Великої Британії щодо розробки та впровадження екологічної стратегії безпеки повітряного простору.

Виклад основного матеріалу. У 2018 році уряд Великої Британії опублікував консультацію щодо своїх довгострокових амбіцій щодо авіації під назвою «Авіація 2050» [2]. У 2019 році було опубліковано відповідь на одну сферу консультацій, що стосується законодавства щодо забезпечення розробки пропозицій щодо зміни повітряного простору.

З огляду на безпрецедентні виклики, з якими зіткнулася авіація в результаті пандемії

коронавірусу (COVID-19), уряд Великої Британії вирішив не публікувати подальшу офіційну відповідь на решту частин цієї консультації.

Натомість ця стратегічна структура ґрунтується на відповідях, отриманих на Авіацію 2050, і встановлює зобов'язання щодо авіації протягом наступних 10 років. Уряд визнає, що на півдні Великої Британії існує нагальна проблема координації численних змін повітряного простору в різних аеропортах з метою модернізації дуже перевантаженого повітряного простору. Тому кілька аеропортів на південному сході, а також NERL готуються виступити програму Future Air Space Implementation – South (FASI-South) Програму змін повітряного простору в найближчі кілька років.

Всередині екологічної стратегії ACOG для повітряного простору Великої Британії група організації зміни повітряного простору опублікувала нову екологічну стратегію в рамках шляху до модернізації повітряного простору Великої Британії.

Організаційна група зі зміни повітряного простору (ACOG) опублікувала нову екологічну стратегію 23 вересня 2022 року в рамках Стратегії модернізації повітряного простору Великої Британії (AMS) [3].

Новий план визначає, як зміна повітряного простору Великої Британії допомагає забезпечити короткостроковий внесок у зобов'язання уряду «Jet Zero» [4] для екологічного сектору, а також зменшити шумове забруднення, де це можливо, та звільнити регульований повітряний простір для інших користувачів повітряного простору [5].

Варто вказати, що ACOG була створена в 2019 році як повністю незалежна організація в рамках NATS (раніше відома як National Air Traffic Services), під керівництвом Департаменту транспорту та цивільної авіації уряду Великої Британії (CAA).

Завдання ACOG полягає в координації виконання ключових аспектів AMS уряду Великої Британії в генеральному плані повітряного

простору, який був викладений британським урядом в рамках його плану «швидших, тихіших і чистіших» польотів.

AMS передбачає редизайн повітряного простору по всій Великобританії, щоб максимально використати можливості сучасних літаків та навігаційних технологій, які були розроблені в останні роки.

Нова стратегія ACOG визнає, що основна структура повітряного простору Великобританії була розроблена понад 50 років тому, коли в повітрі було менше літаків, а інструменти, що використовуються авіадиспетчерами, були набагато менш складними.

Великі обсяги повітряного руху в поєднанні зі складністю повітряного простору Великобританії та застарілою структурою маршрутів більшої частини мережі повітряного простору Великобританії означають, що неефективність системи, за прогнозами, зростатиме з часом, якщо не буде вжито жодних заходів.

Ця неефективність може призвести до збільшення скасування або затримок, і призвести до того, що рейсам доведеться йти більше непрямих маршрутів до місця призначення. Наслідком буде збільшення часу польоту та використання палива, а згодом і збільшення викидів вуглецю.

ACOG висуває потенційні переваги модернізації повітряного простору від модернізації повітряного простору як «значні». Усуваючи слабкі місця та запровадивши більш прямі маршрути, літаки спалюють менше палива, що призведе до зниження викидів. Це особливо стосується перевантажених частин мережі, таких як на південному сході Англії, де знаходяться два найбільших аеропорти Великобританії (Лондон Хітроу та Гатвік), де ACOG каже, що можливості для спрощення «важливі».

Політика уряду Великобританії відповідно до Посібника з аеронавігації 2017 року полягає в тому, щоб «обмежити і, де це можливо, зменшити кількість людей у Великобританії, які значно постраждали від несприятливих наслідків шуму літаків» [6].

Екологічна стратегія знаменує собою значний крок у створенні більш зеленого, чистого повітряного простору шляхом модернізації повітряного простору. Вперше за 50 років буде змінено спосіб структурування мережі

маршрутів повітряного простору, одночасно забезпечуючи покращення навколишнього середовища.

Завдання ACOG полягає в тому, щоб зосередитися на координації взаємозалежних змін повітряного простору, викладених у стратегії модернізації. Надання інформації про можливості та виклики: ACOG намагатиметься бути чітким, точним та інформативним у встановленні своєї інформації про вплив на навколишнє середовище, як прогнозованого, так і реалізованого.

Працюючи за принципом, що «кращі рішення базуються на кращій інформації», ACOG використовуватиме процес генерального планування для інформування місцевих та національних зацікавлених сторін про можливості та виклики, які існують у програмі; встановлення чітких екологічних даних у генеральному плані AMS.

Оскільки у Великій Британії вперше була проведена така значна програма зміни повітряного простору, що включає кілька аеропортів, існує кілька питань з точки зору того, як слід оцінювати вплив на навколишнє середовище. ACOG співпрацюватиме з CAA та DfT, щоб забезпечити прозорість процесів та безперервну відповідність існуючим правилам, що регулюють процес зміни повітряного простору.

Наприклад, ACOG розробить кумулятивну систему оцінки, щоб надати вказівки щодо того, як моделювати та оцінювати кумулятивний вплив на навколишнє середовище та компроміси. Він також випробує інструмент Eurocontrol IMPACT у партнерстві з аеропортом Манчестера, щоб вивчити придатність моделі.

Зміна повітряного простору – це складне і технічно вимогливе підприємство, яке вимагає спеціальних знань та досвіду в ряді галузей. ACOG працюватиме зі спонсорами аеропортів, NATS та широкою галуззю, щоб допомогти поділитися інформацією про операційні або технічні зміни, які можуть принести екологічні переваги [6].

ACOG підтримуватиме регулярний діалог з CAA та DfT щодо своєї діяльності, узгоджуючи підхід до національної екологічної та авіаційної політики. ACOG проведе національні та регіональні навчання із залучення громадськості в рамках розробки генерального плану

повітряного простору. Він створить форуми зацікавлених сторін, включаючи Консультативну групу спільноти, для надання допомоги у творчих інформативних матеріалах для громадськості.

Публікація стратегії відбулася напередодні 41-ї асамблеї Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), в якій взяли участь 193 країни, включаючи Великобританію, які взяли на себе зобов'язання скоротити міжнародні авіаційні викиди до чистого нуля до 2050 року. «Цього тижня члени Міжнародної організації цивільної авіації погодилися на колективну мету нульової міжнародної авіації до 2050 року – історична віха не тільки для майбутнього польотів, але і для більш широкого міжнародного зобов'язання досягти чистого нуля», – сказала міністр транспорту Великобританії Енн-Марі Тревеліан після асамблеї [7].

ІКАО також погодилося внести зміни до своєї глобальної схеми компенсації – схеми компенсації та скорочення викидів вуглецю для міжнародної авіації. Зміни спрямовані на те, щоб авіакомпанії по всьому світу почали компенсувати викиди з 2024 року.

Екологічна стратегія АСОГ впливає з запуску інформаційної кампанії One Sky, One Plan минулого року, яка описує, як буде резована ця критична національна інфраструктурна програма. В даний час 21 з найбільших комерційних аеропортів Великобританії бере участь у програмі зміни повітряного простору.

За даними АСОГ, модернізація повітряного простору надасть можливість покращити обслуговування пасажирів, зменшити шумове забруднення та заощадити викиди вуглецю.

Організація також заявляє, що зміни призведуть до того, що авіакомпанії матимуть більшу свободу йти маршрутами, які заощаджують час і паливо. Частково це пов'язано з програмою модернізації, яка переосмислює існуючі траєкторії польоту – те, що безпосередньо вплине на громади в аеропортах та навколо них, а також далі.

АСОГ каже, що місцеві консультації будуть рекламуватися в районах, які можуть змінити траєкторію польоту. І що NATS та аеропорти проводитимуть регулярні громадські зустрічі під час консультаційного процесу.

Повітряний простір Великобританії – це невидима, але життєво важлива частина націо-

нальної інфраструктури. Базовий дизайн залишався незмінним протягом десятиліть, незважаючи на технологічний прогрес і збільшення попиту з боку користувачів повітряного простору. Модернізація давно назріла і має вирішальне значення для забезпечення того, щоб повітряний простір Великобританії відповідав меті в майбутньому [6].

Працюючи разом, САА та Департамент транспорту розробили спільне бачення модернізації повітряного простору Великобританії. Це бачення полягає в тому, щоб забезпечити швидші, тихіші та чистіші подорожі та більше можливостей на користь тих, хто використовує та страждає від повітряного простору Великобританії.

У 2017 році державний секретар доручив САА підготувати та підтримувати скоординовану стратегію та план використання повітряного простору Великобританії до 2040 року, включаючи модернізацію. Стратегія модернізації повітряного простору (AMS) базується на чотирьох стратегічних цілях: безпека, інтеграція, спрощення та навколишнє середовище [6].

AMS визначає «цілі, шляхи та засоби» модернізації повітряного простору за допомогою серії «елементів доставки», які модернізують дизайн, технології та операції повітряного простору [8].

Поряд з комерційним повітряним транспортом, інші користувачі повітряного простору, включаючи військових, рекреаційних льотачів, бізнес-авіацію, безпілотники, повітряні таксі та операторів космічних апаратів, хочуть більшого доступу до цієї інфраструктури. Модернізація повітряного простору є одним із покращень ефективності системи, яке допоможе авіації досягти чистого нульового викидів парникових газів до 2050 року. Спільноти навколо аеропортів також хотіли б кращого пом'якшення несприятливого впливу шуму [8].

У 2023 році було оновлено AMS та розширено його сферу застосування, зокрема: розширено фокус стратегії до 2040 року; підтримано та, де це можливо, покращено рівень авіаційної безпеки у Великій Британії; враховано останні розробки в галузі інновацій та технологій, інтегруючи всіх користувачів повітряного простору в основу стратегії, включаючи розміщення нових типів транспортних засо-

бів, таких як безпілотники, повітряні таксі та космічні апарати; для виконання міжнародних зобов'язань Великобританії, узгоджено реалізацію стратегії з Глобальним планом аеронавігації Міжнародної організації цивільної авіації та забезпечення сумісності мережі Великобританії з нашими сусідами; розроблено чіткий стратегічний шлях для регуляторної політики та вимог тепер, коли Великобританія покинула ЄС та Агентство авіаційної безпеки ЄС.

AMS 2023–2040 розділений на три частини, опубліковані окремо. Частина 1 (Стратегічні цілі та механізми) пояснює цілі стратегії, огляд на високому рівні того, що дозволить досягти цих цілей, та механізми управління для нагляду за виконанням. Частина 1 не визначає детальних рішень, що дає простір для інновацій. Частина 2 та Частина 3 описують короткострокові амбіції та пояснюють, як виконується стратегія. Частина 2 та 3, ймовірно, оновлюватимуться частіше, ніж Частина 1, оскільки елементи розвиваються та дозрівають для доставки [9].

При розробці оновленої стратегії враховано погляди широкого кола зацікавлених сторін, що є авіаційними та неавіаційними [10]. Під час консультацій взято зобов'язання створити інфографіку, орієнтовану на користувачів неконтрольованого повітряного простору, зокрема спільноту загальної авіації, щоб дати кращу візуалізацію нижнього повітряного простору, описуючи деякі ключові компоненти [11].

Бачення AMS та стратегічні цілі дають напрямок, який керує модернізацією повітряного простору. Але залишається значна робота, щоб повідомити, як досягти цього бачення та використовувати повітряний простір Великобританії найбільш ефективно. САА та Департамент транспорту не можуть забезпечити модернізацію повітряного простору самостійно, а буде працювати спільно з низкою авіаційних організацій, таких як постачальники аеронавігаційних послуг, аеропорти, авіакомпанії, виробники, представницькі організації та, за необхідності, індивідуальні органи доставки, щоб забезпечити їх послідовну та послідовну доставку. Більш широке коло інших зацікавлених сторін, включаючи громади, потрібно буде залучати протягом усієї цієї доставки [9].

Структура управління AMS призначена для нагляду за доставкою елементів AMSdelivery.

Він визначає, які організації приймають рішення, за що вони несуть відповідальність та зацікавлені сторони, з якими вони будуть взаємодіяти. Структура управління розвивалася з часом і буде продовжувати розвиватися [12].

AMS сама не пропонує конкретних змін повітряного простору, але ключовим результатом є генеральний план змін повітряного простору, який буде необхідний для модернізації [13]. Будь-які зміни повітряного простору, незалежно від того, розроблені вони у відповідь на AMS або з будь-якої іншої причини, повинні слідувати нашому процесу зміни повітряного простору, який включає консультації з зацікавленими сторонами, включаючи потенційно переповнені [14].

Висновки. Модернізація повітряного простору принесе користь широкому колу зацікавлених сторін різними способами. Більша пропускну здатність повітряного простору може вмістити нові рейси та напрямки, зробити існуючі операції більш ефективними та заохочувати нові технології та пов'язану з ними інфраструктуру. Це принесе користь населенню Великобританії, посилюючи глобальні зв'язки Великобританії, надаючи кращу цінність і більше вибору для бізнесу та окремих мандрівників, а також допомагаючи стимулювати економічне зростання Великобританії. Розміщення нових типів літальних апаратів, таких як безпілотники, може сприяти більш ефективним послугам бізнесу та широкій громадськості, а також державі за допомогою медичних польотів, пошуково-рятувальних або правоохоронних органів [15].

Модернізація повітряного простору може зменшити вплив авіації на зміну клімату, сприяючи урядовій стратегії Jet Zero. Для пасажирів та підприємств, які покладаються на повітряний транспорт модернізація додасть потужності системі за допомогою більш ефективного повітряного простору, вирішить «гарячі точки» заторів та покращить вибір та цінність для пасажирів та вантажовідправників. Менше затримок рейсів та перебоїв у обслуговуванні за короткий термін заощадять час та покращать досвід пасажирів завдяки коротшим поїздкам з більш надійним сервісом, продовжуючи покращувати поточні високі стандарти безпеки.

Для користувачів повітряного простору структура повітряного простору є ключовим фактором, що визначає витрати, пунктуаль-

ність та екологічні показники. Більш прямі та ефективні шляхи польоту означатимуть нижчі витрати для операторів, оскільки вони заощадять на паливі та зможуть покращити використання своїх літаків. Очікується, що модернізація повітряного простору покращить доступ до повітряного простору для загальної авіації, забезпечивши більшу інтеграцію (а не сегрегацію) різних груп користувачів повітряного простору. Те саме стосується нових або швидко зростаючих користувачів повітряного простору, таких як дистанційно пілотовані авіаційні системи, повітряні таксі та космічні кораблі.

Для аеропортів та постачальників аеронавігаційних послуг очікується, що обмін точною інформацією про польоти про рух, що використовує повітряний простір Великобританії, покращить пропускну здатність злітно-посадкової смуги та стійкість до збоїв (наприклад,

несприятливої погоди). Додаткова пропускну здатність повітряного простору дає аеропортам можливість розвивати операції відповідно до їхніх бізнес-планів (з урахуванням міркувань планування). Вдосконалена технологія в поєднанні з оновленою конструкцією повітряного простору забезпечує безпечне, ефективне та ефективне управління збільшеним трафіком.

Для громад модернізація повітряного простору пропонує деякі екологічні покращення, оскільки літаки можуть швидше підніматися, спускатися тихіше і точніше орієнтуватися навколо населених пунктів. У деяких випадках змінені траєкторії польоту можуть сконцентрувати трафік на меншій території, що дає можливість дати деяким громадам перепочинок від шуму. Це може дозволити аеропортам краще керувати шумом літаків відповідно до державної політики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Екологічна безпека в європейських країнах: методи економічного регулювання й досвід для України: наукова доповідь [В. С. Кравців, П. В. Жук, Ю. І. Стадницький та ін.]; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»; [наук. ред. В.С. Кравців]. Львів, 2020. 97 с.
2. Aviation 2050 – the future of UK aviation URL: <https://www.gov.uk/government/consultations/aviation-2050-the-future-of-uk-aviation>
3. Information about the Airspace Modernisation Strategy URL: <https://www.caa.co.uk/commercial-industry/airspace/airspace-modernisation/airspace-modernisation-strategy/about-the-strategy/#:~:text=The%20CAA%20has%20published%20its,up%20to%202040%2C%20including%20modernisation.>
4. UK sets SAF mandate and unveils advanced ‘jet zero’ plan fuels fund URL: <https://www.airport-technology.com/news/uk-saf-mandate-jet-zero-plan/>
5. One sky one plan Environmental Strategy URL: https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/assets.acog.aero/wp-content/uploads/2022/09/ACOG_ENVIRONMENT_STRATEGY-23-09-2022_.pdf
6. Vision and strategic objectives Safety, integration, simplification and environmental sustainability URL: <https://www.caa.co.uk/commercial-industry/airspace/airspace-modernisation/airspace-modernisation-strategy/vision-and-strategic-objectives/>
7. A summary of what the Airspace Modernisation Strategy will deliver URL: <https://www.caa.co.uk/commercial-industry/airspace/airspace-modernisation/airspace-modernisation-strategy/delivery-elements/>
8. What are the benefits of airspace modernisation? URL: <https://www.caa.co.uk/commercial-industry/airspace/airspace-modernisation/airspace-modernisation-strategy/what-are-the-benefits-of-airspace-modernisation/>
9. Draft Airspace Modernisation Strategy 2022-2040 URL: <https://consultations.caa.co.uk/policy-development/draft-airspace-modernisation-strategy-2022-2040/>
10. CAP2404: Outcome of the consultation on a draft Airspace Modernisation Strategy 2022–2040 URL: <https://www.caa.co.uk/our-work/publications/documents/content/cap2404/>
11. Modernised lower airspace in the UK URL: https://www.caa.co.uk/media/33jh005c/lower_airspace_caa.pdf
12. AMS governance and progress reports URL: <https://www.caa.co.uk/commercial-industry/airspace/airspace-modernisation/airspace-modernisation-strategy/ams-governance-and-progress-reports/>
13. Airspace change masterplan URL: <https://www.caa.co.uk/commercial-industry/airspace/airspace-modernisation/airspace-change-masterplan/>
14. Guidance on changes to the use or classification of airspace in the UK URL: <https://www.caa.co.uk/commercial-industry/airspace/airspace-change/airspace-change/>
15. UK airspace policy: a framework for the design and use of airspace URL: <https://www.gov.uk/government/publications/uk-airspace-policy-a-framework-for-the-design-and-use-of-airspace.>

Луц Д. М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права, керівник юридичної клініки
Запорізького національного університету*

Куляк Р. Ю.,
*студент першого курсу освітнього рівня магістр спеціальності 262 Правоохоронна діяльність
Запорізького національного університету*

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ПІДТРИМКИ СУБ'ЄКТІВ У ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

LEGAL ISSUES OF SUPPORTING SUBJECTS IN THE FIELD OF ANIMAL HUSBANDRY AT THE REGIONAL LEVEL

Стаття присвячена дослідженню правових питань підтримки суб'єктів у галузі тваринництва на регіональному рівні. Констатовано, що в умовах воєнного стану значну роль у підтримці таких суб'єктів відіграють Регіональні програми, аналіз яких дає підстави стверджувати, що на місцевому рівні представлені доволі дієві практики фінансової підтримки у досліджуваній сфері.

Констатовано, що всі Регіональні програми по підтримці агропромислового комплексу, за винятком областей в яких такі відсутні (Дніпропетровська, Харківська, Херсонська, Луганська), містять напрями підтримки тваринництва, які постійно розширюються.

Зазначено, що підтримка тваринництва на регіональному рівні надається за такими напрямами: дотація за приріст поголів'я корів молочного напрямку продуктивності; дотація на вирощування молодняка ВРХ; придбання племінних тварин; впровадження новітніх технологій у виробництві тваринницької продукції; формування матеріально-технічної бази сільськогосподарських кооперативів шляхом надання фінансової підтримки на придбання обладнання для прийому та охолодження молока; часткове відшкодування вартості придбаних установок індивідуального доїння молока; фінансова підтримка сільськогосподарським підприємствам за приріст поголів'я корів молочного, м'ясного та комбінованого напрямів продуктивності; сприяння розвитку дрібного тваринництва (вівчарство, козівництво, кролівництво, птахівництво, бджільництво та риборицтво); надання сільським багатодітним сім'ям нетелей, закуплених за кошти обласного бюджету; компенсацію витрат, понесених у зв'язку із проведенням та підтвердженням відповідності виробництва органічної продукції (сировини) та видачею сертифіката відповідності у тваринництві.

Акцентується увага на тому, що допомога на регіональному рівні надається, здебільшого, особистим селянським господарствам, сімейним фермерським господарствам, фермерським господарствам та фізичним особам-підприємцям.

Ключові слова: *регіональна програма, тваринництво, підтримка суб'єктів у галузі тваринництва, аграрний протекціонізм, агропромисловий комплекс.*

The article is devoted to the study of legal issues of supporting subjects in the field of animal husbandry at the regional level. It was established that in the conditions of martial law, a significant role in the support of such subjects is played by Regional programs, the analysis of which gives grounds for asserting that quite effective practices of financial support in the researched area are presented at the local level.

It has been established that all Regional programs for the support of the agro-industrial complex, with the exception of regions in which there are none (Dnipropetrovsk, Kharkiv, Kherson, Luhansk), contain directions for the support of animal husbandry, which are constantly expanding.

It is noted that support for animal husbandry at the regional level is provided in the following areas: subsidy for the increase in the number of dairy cows in the direction of productivity; subsidy for raising young cattle; purchase of breeding animals; introduction of the latest technologies in the production of livestock products; formation of the material and technical base of agricultural cooperatives by providing financial support for the purchase of equipment for receiving and cooling milk; partial reimbursement of the cost of purchased individual milking units; financial support to agricultural enterprises for the increase in the number of dairy, meat and combined production lines of cows; promotion of the development of small animal husbandry (sheep breeding, goat breeding, rabbit breeding, poultry farming, beekeeping and fish

farming); providing rural families with many children with heifers purchased from the regional budget; compensation for costs incurred in connection with the implementation and confirmation of compliance with the production of organic products (raw materials) and the issuance of a certificate of compliance in animal husbandry.

Attention is focused on the fact that assistance at the regional level is provided, for the most part, to individual peasant farms, family farms, farms and individual entrepreneurs.

Key words: regional programs, animal husbandry, support of subjects in the field of animal husbandry, agrarian protectionism, agro-industrial complex.

Постановка проблеми. Галузь тваринництва відіграє важливе значення для забезпечення продовольчої безпеки України. Особливо гостро це питання актуалізується в умовах воєнного стану. Рішенням Ради національної безпеки і оборони України введеного в дію Указом Президента України від 9 жовтня 2023 року № 681/2023 «Про стан забезпечення продовольчої безпеки» Кабінету Міністрів України було доручено забезпечити у 2024 році розробку та схвалення Концепції Державної цільової економічної програми розвитку тваринництва на період до 2033 року, в якій передбачити: відновлення тваринництва шляхом визначення пріоритетних напрямів стимулювання збільшення поголів'я сільськогосподарських тварин, зокрема великої рогатої худоби; сприяння розвитку великотоварного індустріально-го виробництва продукції тваринництва; підтримку орієнтації фермерських господарств на виробництво продукції тваринництва; надання підтримки розвитку на кооперативних засадах господарств населення, які здійснюють виробництво тваринницької продукції; сприяння розвитку сімейних фермерських господарств; надання підтримки особистим селянським господарствам, які утримують корів, шляхом забезпечення доступу до якісних кормів, консультування з питань продуктивності та безпеки продукції, а також необхідного ветеринарного обслуговування [1]. Разом із тим, цілком поділяємо позицію Х. Григор'євої за словами якої: «Державна підтримка тваринництва в Україні відзначається нестабільністю та непередбачуваністю» [2]. Цілком очевидно, що під час війни вкрай складно забезпечувати підтримку суб'єктів у галузі тваринництва виключно за рахунок державного бюджету. Отже, набуває актуальності питання правової підтримки цих суб'єктів на регіональному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній правовій науці спостерігається певний брак праць, які б приділяли увагу дослі-

джуваній тематиці. Разом із тим, наявні суттєві напрацювання таких вчених, як Х. Григор'єва, В. П. Жушман, І. І. Каракаш, С. І. Марченко, В. Ю. Уркевич, М. В. Шульга та інші. Організаційно-правовому механізмі підтримки органічного тваринництва на відповідних територіях приділялася увага у статті О. Г. Бондаря та Д. М. Луца «Сучасний стан правового регулювання органічного тваринництва в Україні: актуальні проблеми» [3]. Разом із цим, враховуючи прийняття нових Регіональних програм підтримки аграрного сектору, існує необхідність у перегляді їх положень на наявність у них заходів щодо підтримки тваринництва.

Метою статті є дослідження правових питань підтримки суб'єктів у галузі тваринництва на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. На регіональному рівні фінансова підтримка суб'єктів у галузі тваринництва можлива в рамках прийнятих програм, аналіз яких дає підстави стверджувати про те, що навіть в умовах воєнного стану та браку коштів, обласні військові адміністрації винаходять можливість фінансово стимулювати розвиток тваринницької галузі.

Метою Програми розвитку особистих селянських, фермерських господарств, кооперативного руху на селі та дорадництва Вінницької області на 2021–2025 роки є сформувати систему обслуговування галузей тваринництва та рослинництва в сільських населених пунктах, яка дасть можливість наростити чисельність поголів'я сільськогосподарських тварин у приватному секторі, підвищити його продуктивність [4]. Акцентуємо увагу на додатку до програми, який встановлює Порядок надання з обласного бюджету сімейному фермерському господарству дотації за приріст поголів'я корів молочного напрямку продуктивності. Зокрема, така дотація надається сімейному фермерському господарству, у власності якого знаходиться від 5 до 50 голів корів молочного напрямку продуктивності, ідентифікованих та зареєстро-

ваних відповідно до законодавства, за кожну прирощену корову молочного напрямку продуктивності, на яку збільшено основне стадо протягом поточного року, в розмірі 5000 гривень за голову, але не більше 100000 гривень.

Одним із завдань Програми розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2023–2026 роки є стабілізація поголів'я великої рогатої худоби [5]. В рамках реалізації цієї Програми у обласному бюджеті передбачені дотації на суму близько 20 млн. грн. на вирощування молодняка ВРХ для ОСГ, СФГ, ФГ, ФОП (до 50 голів) та покращення громадських пасовищ.

На території Донецької області діє Програма підтримки агропромислового комплексу та розвитку земельних відносин у Донецькій області на 2021–2027 роки, в рамках якої передбачено: придбання племінних тварин; впровадження новітніх технологій у виробництві тваринницької продукції; формування матеріально-технічної бази сільськогосподарських кооперативів шляхом надання фінансової підтримки на придбання обладнання для прийому та охолодження молока; часткове відшкодування вартості придбаних установок індивідуального доїння молока [6].

Програмою розвитку агропромислового комплексу Житомирської області на 2021–2027 роки передбачені видатки з обласного бюджету на наступні заходи: фінансова підтримка сільськогосподарським підприємствам за приріст поголів'я корів молочного, м'ясного та комбінованого напрямів продуктивності (5,5 млн. грн.), фінансова підтримка господарствам населення для виплати часткового відшкодування вартості закуплених племінних телиць, нетелей, корів (2,5 млн. грн.), підтримка господарствам населення, які утримують 3 і більше корів, для виплати відшкодування вартості закуплених установок індивідуального доїння корів (11,7 млн. грн.), фінансова підтримка вівчарства і козівництва (2,2 млн. грн.) [7].

У Закарпатській області діє Програма розвитку і підтримки тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції в області на 2021–2025 роки. У 2023 році з обласного бюджету на програми підтримки розвитку тваринництва та рослинництва виділили 30 млн. грн. Ця сума не лише перевищує обсяги підтримки

галузей за останні роки, а й є безпрецедентною за всю історію незалежності країни. Мусимо констатувати, що названа Програма містить доволі широкий перелік напрямів підтримки розвитку тваринництва, а саме: розвиток та підтримка скотарства, вівчарства, свинарства, конярства, розведення буйволів, козівництва, птахівництва, бджільництва, підтримка виробників продуктів із географічним зазначенням, функціонування кріобанку генетичних ресурсів, товарного виробництва продукції тваринництва, інфраструктури тваринницької продукції. На реалізацію цих заходів заплановано спрямувати близько 113 млн. грн. [8].

В рамках діючої Програми розвитку агропромислового комплексу та сільських територій Івано-Франківської області на 2022–2025 роки передбачається зупинити спад поголів'я великої рогатої худоби та забезпечити його поступове нарощування. Окрім цього передбачені заходи для окремих галузей тваринництва [9].

Метою Програми розвитку агропромислового комплексу Кіровоградської області на 2024–2028 роки, серед іншого, є сприяння розвитку галузі тваринництва. Допомога передбачена по наступних напрямках: фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників у вигляді дотації за приріст корів власного відтворення; фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників у вигляді часткового відшкодування за закуплену у підприємств (об'єднань) з племінної справи у тваринництві ідентифіковану сперму бугаїв; сприяння та координація діяльності місцевих органів влади щодо охорони та відтворення водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах області. На зазначені заходи із бюджету області планується спрямувати 65 млн. грн. [10].

Серед очікуваних кінцевих результатів реалізації Комплексної програми підтримки та розвитку сільського господарства у Львівській області на 2021–2025 роки передбачається покращення селекційно-племінної роботи, нарощування обсягів виробництва продукції тваринництва та чисельності поголів'я сільськогосподарських тварин. Зокрема, у 2022 році Львівщина виділила майже 7,5 млн. грн. на підтримку мікро- і малих підприємств у вигляді дотацій на корів. Загалом підтримку

було розподілено між 109 отримувачами, серед яких 32 зареєстровані сімейними фермерськими господарствами [11].

Суттєва увага підтримці галузі тваринництва приділена в рамках Програми розвитку агропромислового комплексу Миколаївської області на 2021–2025 роки. Проблемні питання в цій сфері планується вирішити шляхом сприяння виробництву органічної продукції тваринництва та рослинництва, зокрема вирощування нішевих культур; упровадження новітніх технологій у розвиток птахівництва, молочного та м'ясного скотарства, виробництва м'яса свинини; будівництво нових тваринницьких та птахівничих комплексів, технічного та технологічного переоснащення існуючих тваринницьких об'єктів, здійснення їх реконструкції; сприяння розвитку дрібного тваринництва (вівчарство, козівництво, кролівництво, птахівництво, бджільництво та рибництво); сприяння організації ефективного використання племінних (генетичних) ресурсів для підвищення продуктивності та генетичного потенціалу сільськогосподарських тварин; сприяння відновленню поголів'я худоби та птиці на основі власного відтворення та закупівлі племінного поголів'я в кращих господарств України; поліпшення відтворення сільськогосподарських тварин на основі впровадження штучного осіменіння в господарствах усіх категорій. Програма передбачає надання дотації сільськогосподарським підприємствам та фермерським господарствам за приріст поголів'я корів молочного та комбінованого напрямку продуктивності (закупленого та/або власно відтвореного) [12].

Як вірно констатується в Регіональній програмі розвитку агропромислового комплексу Одеської області на 2019–2025 роки «Аграрна Одещина»: «Для сталого розвитку агропромислового комплексу області важливе значення має збереження наявного ресурсного потенціалу тваринництва, насамперед маточного поголів'я корів та овець. Протягом тривалого часу виробництво основних видів тваринницької продукції є малорентабельним або збитковим. Щоб стимулювати товаровиробників утримувати та нарощувати поголів'я великої рогатої худоби, овець і ярки, у Програмі передбачено можливість часткової компенсації витрат за цим напрямком». Підтримка заходів,

спрямованих на розвиток тваринництва передбачає: часткову компенсацію витрат на утримання корів, вівцематок і ярки; дотацію посівних площ кормових культур для виробництва грубих і соковитих кормів; підтримку заходів щодо створення, поліпшення громадських пасовищ. На зазначені цілі планується спрямувати 56,5 млн. грн. [13].

Програма розвитку та підтримки аграрного комплексу Полтавщини за пріоритетними напрямками на період до 2027 року містить окремий напрям: «Розвиток тваринництва» в межах реалізації якого передбачається: фінансова підтримка за приріст поголів'я корів молочного і м'ясного напрямку продуктивності власного відтворення у розмірі 5,0 тис. грн. та за закуплені телиці, нетелі або корови молочного і м'ясного напрямку продуктивності у розмірі 10,0 тис. грн. за кожну наявну закуплену голову за умови утримання від 3 голів корів та відшкодування 100% вартості, але не більше 2,0 тис. грн. за кожну наявну закуплену голову овець та кіз (козematки, кізочки, вівцематки, ярки), за умови утримання від 10 голів їх маточного поголів'я враховуючи закуплені; відшкодування вартості доїльного обладнання та спеціального обладнання для переробки, зберігання молока та м'яса, обладнання для заготівлі та переробки кормів вітчизняного та зарубіжного виробництва суб'єктам господарювання, які утримують від 3 корів та (або) від 10 голів кіз та овець шляхом компенсації витрат в розмірі 50%, але не більше 50,0 тис. грн. на один суб'єкт господарювання [14].

Комплексна програма розвитку агропромислового комплексу Рівненської області на 2023–2025 роки, своєю чергою, робить акцент на підтримці розвитку молочного скотарства шляхом часткового відшкодування фізичним особам вартості придбаних установок індивідуального доїння та холодильного обладнання для переробки молока [15].

Доволі схожий підхід закладений у Програмі розвитку агропромислового комплексу Сумської області на період до 2027 року. Передбачається компенсація понесених витрат суб'єктами господарювання на часткове відшкодування вартості закупленої сперми бугаїв-плідників для штучного осіменіння корів певних порід, установок індивідуального доїння

та машин обладнання для первинної обробки молока вітчизняного виробництва об'ємом до 2000 літрів [16].

Програмою розвитку агропромислового комплексу Тернопільської області на 2021–2025 роки передбачається підтримка галузі тваринництва шляхом: здешевлення вартості спермопродукції; закупівля рідкого азоту для зберігання спермопродукції; закупівля племінних бугаїв-плідників для отримання спермопродукції; закупівля лабораторного обладнання (посудина Дюара) для підприємств, що надають послуги зі штучного осіменіння ВРХ [17].

На відміну від інших областей, Черкаська область пішла шляхом виокремлення певних суб'єктів сільськогосподарської діяльності для подальшого стимулювання в рамках Програми підтримки розвитку сільськогосподарських кооперативів та сімейних фермерських господарств у Черкаській області на період до 2027 року (кооперативи та СФГ у Черкаській області). Бюджетні кошти спрямовуються на часткове відшкодування вартості придбаної сільськогосподарської техніки, обладнання, устаткування в період з 01 грудня минулого року до 01 листопада поточного року в розмірі 70% вартості придбаної техніки але не більше ніж 400 тис. грн. (без урахування податку на додану вартість) одному кооперативу або СФГ протягом бюджетного року та часткове відшкодування вартості придбаного поголів'я молодняку великої рогатої худоби молочно-м'ясного і м'ясного напрямку продуктивності вітчизняного походження, свинок та кнурів, вівцематок, баранів, ярк ідентифікованих та зареєстрованих в установленому порядку в період з 01 грудня минулого року до 01 листопада поточного року в розмірі 70% вартості придбаних сільськогосподарських тварин але не більше ніж 250 тис. грн. (без урахування податку на додану вартість) одному кооперативу або СФГ протягом бюджетного року [18].

Схожим за змістом є підхід Чернівецької області, яка в рамках Комплексної програми підтримки розвитку сільського господарства Чернівецької області на 2023–2027 роки передбачає в регіональному бюджеті кошти для надання фінансової підтримки фізичним особам та фізичним особам-підприємцям на

утримання трьох і більше корів та купівлю установок індивідуального доїння, а також для підтримки суб'єктам племінної справи, на утримання та збереження поголів'я баранів, вівцематок та ярк [19].

В межах Комплексної програми підтримки розвитку агропромислового комплексу Чернівецької області на 2021–2027 роки варто виділити наступні напрямки: надання сільським багатодітним сім'ям нетелей, закуплених за кошти обласного бюджету та компенсацію витрат, понесених у зв'язку із проведенням та підтвердженням відповідності виробництва органічної продукції (сировини) та видачею сертифіката відповідності у тваринництві [20].

Розпорядженням голови Запорізької обласної державної адміністрації, начальника обласної військової адміністрації від 20.12.2023 року № 750 затверджено Комплексну програму розвитку агропромислового комплексу на 2024–2027 роки, метою якої, серед іншого, є розвиток галузі тваринництва та забезпечення підтримки рибного господарства Запорізької області. З метою підвищення якості молочної продукції, що виробляється в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах та поліпшення умов праці селян Програмою передбачається виділяти Департаменту агропромислового розвитку облдержадміністрації з обласного бюджету щороку кошти на часткове відшкодування вартості установок індивідуального доїння корів для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у розмірі не більше 50 % від вартості, але не більше як 10000 гривень за одну установку [21].

Комплексна програма розвитку сільського господарства та сільських територій Київської області на 2024–2027 роки акцентує увагу на необхідності стабілізації розвитку галузі тваринництва шляхом: 1) часткового відшкодування вартості закуплених суб'єктами господарювання племінних телиць, нетелей, корів; 2) часткового відшкодування закуплених фізичними особами телиць, нетелей, корів; 3) дотації фізичним особам за утримання корів; 4) часткового відшкодування вартості придбаних фізичними особами установок індивідуального доїння [22].

Метою Програми розвитку агропромислового комплексу Хмельницької області на

2023–2027 роки є збільшення доданої вартості в аграрному секторі як передумови формування самодостатніх територіальних громад. На сьогодні передбачена бюджетна дотація за утримання телиць у віці з 12 до 18 місяців [23].

У переліку регіональних цільових програм, які діють в Дніпропетровській, Харківській, Херсонській та Луганській областях, відсутні Регіональні програми розвитку агропромислового комплексу.

Висновки. Дослідивши правові питання підтримки суб'єктів у галузі тваринництва на регіональному рівні можемо стверджувати, що у всіх областях, які мають діючі Регіональні програми по підтримці аграрного сектора, передбачені напрями підтримки тваринницької галузі. Окрім цього, в Закарпатській області діє галузева Програма розвитку і підтримки тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції в області на 2021–2025 роки.

Спостерігається динаміка до розширення напрямів підтримки галузі тваринництва серед яких виділимо: дотацію за приріст поголів'я корів молочного напрямку продуктивності; дотацію на вирощування молодняка ВРХ; придбання племінних тварин; впровадження новітніх технологій у виробництві тваринницької продукції; формування матеріально-технічної бази сільськогосподарських

кооперативів шляхом надання фінансової підтримки на придбання обладнання для прийому та охолодження молока; часткове відшкодування вартості придбаних установок індивідуального доїння молока; фінансова підтримка сільськогосподарським підприємствам за приріст поголів'я корів молочного, м'ясного та комбінованого напрямів продуктивності; сприяння розвитку дрібного тваринництва (вівчарство, козівництво, кролівництво, птахівництво, бджільництво та риборівництво); надання сільським багатодітним сім'ям нетелей, закуплених за кошти обласного бюджету; компенсацію витрат, понесених у зв'язку із проведенням та підтвердженням відповідності виробництва органічної продукції (сировини) та видачею сертифіката відповідності у тваринництві.

Слід зосередити увагу на тому, що тваринницька галузь невід'ємно пов'язана із кормовою базою. То ж, серед передбачуваних у деяких областях напрямів є стимулювання покращення громадських пасовищ.

Аналіз Регіональних програм дає підстави стверджувати про те, що передбачена у них допомога надається, здебільшого, особистим селянським господарствам, сімейним фермерським господарствам, фермерським господарствам та фізичним особам-підприємцям.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про стан забезпечення продовольчої безпеки : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 09.10.2023 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6812023-48589> (дата звернення: 15.04.2024).
2. Х. Григор'єва. Правові питання надання державної підтримки суб'єктам господарювання у галузі тваринництва. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2016. № 7. С. 66–71.
3. О. Г. Бондар, Д. М. Луц. Сучасний стан правового регулювання органічного тваринництва в Україні: актуальні проблеми. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. Запоріжжя, 2019. № 2. С. 16–25.
4. Про обласну програму розвитку особистих селянських, фермерських господарств, кооперативного руху на селі та дорадництва на 2021–2025 роки : Рішення Вінницької обласної ради від 26.02.2021 р. URL: <https://vinrada.gov.ua/upload/files/8Sklikannya/5ses/68.pdf> (дата звернення: 15.04.2024).
5. Про затвердження Комплексної програми розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2023–2026 роки : Рішення Волинської обласної ради від 03.11.2022 р. URL: <https://agrovoly.gov.ua/article/kompleksna-programa-rozvytku-agropromyslovogo-kompleksu-volynskoyi-oblasti-na-2023-2026-roku> (дата звернення: 15.04.2024).
6. Про затвердження Програми підтримки агропромислового комплексу та розвитку земельних відносин у Донецькій області на 2021–2027 роки : Розпорядження Голови обласної державної адміністрації, керівника обласної військово-цивільної адміністрації від 30.06.2021 р. URL: <https://agro.dn.gov.ua/downloads/2021/07/rozporuyadzhennya-pro-zatverdzhennya-programi-APK-666-vid-30.06.2021.pdf> (дата звернення: 15.04.2024).
7. Про Програму розвитку агропромислового комплексу Житомирської області на 2021–2027 роки : Рішення Житомирської обласної ради від 03.11.2022 р. № 17. URL: <https://doc.zt.gov.ua/index.php/8-sklikannya/rishennia/19093-no-17-pro-programu-rozvytku-agropromyslovoho-kompleksu-zhytomyrskoi-oblasti-na-2021-2027-roky> (дата звернення: 15.04.2024).

8. Про Програму розвитку і підтримки тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції в області на 2021–2025 роки : Розпорядження голови Закарпатської обласної військової адміністрації від 14.12.2020 р. № 735. URL: <https://carpathia.gov.ua/npas/pro-programu-rozvitku-i-pidtrimki-tvarinnictva-ta-pererobki-silskogospodarskoji-produkciyi-v-oblasti-na-2021-2025-roki> (дата звернення: 15.04.2024).

9. Про Комплексну програму розвитку агропромислового комплексу та сільських територій Івано-Франківської області на 2022–2025 роки : Рішення Івано-Франківської обласної ради від 17.12.2021 р. № 337-11/2021. URL: <https://www.if.gov.ua/storage/app/sites/24/documentu-2023/kompleksnapror.pdf> (дата звернення: 15.04.2024).

10. Про затвердження обласної програми розвитку агропромислового комплексу Кіровоградської області на 2024–2028 роки : Рішення Кіровоградської обласної ради від 21.12.2023 р. № 416. URL: <https://oblrada.kr.ua/decision/3119/pro-zatverdzhennya-oblasnoi-programi-rozvitku-agropromislovogo-kompleksu-kirovogradskoi-oblasti-na-2024--2028-roki-27-12-2023> (дата звернення: 15.04.2024).

11. Комплексна програма підтримки та розвитку сільського господарства у Львівській області на 2021–2025 роки. *Львівська обласна військова адміністрація* : веб-сайт. URL: <https://loda.gov.ua/documents/34804> (дата звернення: 15.04.2024).

12. Про затвердження Програми розвитку агропромислового комплексу Миколаївської області на 2021–2025 роки : Рішення Миколаївської обласної ради від 29 вересня 2021 р. № 1. URL: <https://www.mk-oblrada.gov.ua/UserFiles/decreeProject/16316285986140ad3638530.pdf> (дата звернення: 15.04.2024).

13. Про внесення змін до рішення обласної ради від 21 грудня 2018 року № 837-VII «Про затвердження регіональної Програми розвитку агропромислового комплексу Одеської області на 2019–2023 роки «Аграрна Одещина» : Розпорядження Голови Одеської обласної державної адміністрації від 16.11.2023 р. № 977/А-2023. URL: <https://agro.od.gov.ua/agrarna-odeshhyna/agrarna-odeshhyna-na-2019-2023-roky/> (дата звернення: 15.04.2024).

14. Про затвердження програми розвитку та підтримки аграрного комплексу полтавщини за пріоритетними напрямками на період до 2027 року : Рішення Полтавської обласної ради від 30.05.2023 р. № 613. URL: https://drive.google.com/file/d/1aFtxe8ANVLC3gA-Zag6kb7g7OqVV6_TV/view (дата звернення: 15.04.2024).

15. Про Комплексну програму розвитку агропромислового комплексу Рівненської області на 2023–2025 роки : Розпорядження Голови Рівненської обласної державної адміністрації від 31.03.2023 р. № 130. URL: <https://ror.gov.ua/upload/content/2023/December/BrVofMFU.pdf> (дата звернення: 15.04.2024).

16. Про програму розвитку агропромислового комплексу Сумської області на період до 2027 року : Рішення Сумської обласної ради від 23.07.2021 р. URL: https://www.apk.sm.gov.ua/images/docs/programa_apk_2027/program_2027.pdf (дата звернення: 15.04.2024).

17. Про Комплексну програму розвитку агропромислового комплексу Тернопільської області на 2021–2025 роки : Рішення Тернопільської обласної ради від 23.12.2020 р. № 36. URL: https://docs.google.com/document/d/1ToJ0SaZB5AnpsXfvtDvpQ_u8L0vwmEsU/edit (дата звернення: 15.04.2024).

18. Про Програму підтримки розвитку сільськогосподарських кооперативів та сімейних фермерських господарств у Черкаській області на період до 2027 року : Рішення Черкаської обласної ради від 22.12.2023 р. № 22-6/VIII. URL: <https://www.oblradack.gov.ua/oblasn-programi> (дата звернення: 15.04.2024).

19. Про затвердження Комплексної програми підтримки розвитку сільського господарства Чернівецької області на 2023–2027 роки : Розпорядження Голови Чернівецької обласної державної адміністрації від 26.12.2022 р. № 1528-р. URL: <https://bukoda.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-kompleksnoyi-programi-pidtrimki-rozvitku-silskogo-gospodarstva-chniveckoyi-oblasti-na-2023-2027-roki> (дата звернення: 15.04.2024).

20. Про затвердження Комплексної програми підтримки розвитку агропромислового комплексу Чернігівської області на 2021–2027 роки : Рішення Чернігівської обласної ради від 26.01.2021 р. № 4-2/VIII. URL: https://apk.cg.gov.ua/web_docs/2141/2021/04/docs/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BD%D0%B0%20%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%BA%D0%B8%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%20%D0%90%D0%9F%D0%9A%20%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B8.pdf (дата звернення: 15.04.2024).

21. Про Комплексну програму розвитку агропромислового комплексу на 2024–2027 роки. *Чкаловська громада* : веб-сайт. URL: <https://chkalovska-gromada.gov.ua/news/1707216663/> (дата звернення: 15.04.2024).

22. Про затвердження Комплексної програми розвитку сільського господарства та сільських територій Київської області на 2024–2027 роки : Рішення Київської обласної ради від 07.12.2023 р. URL: <https://kor.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/Prohrama.pdf> (дата звернення: 22.02.2024).

23. Про затвердження Програми розвитку агропромислового комплексу Хмельницької області на 2023–2027 роки : Наказ Голови Хмельницької обласної державної адміністрації від 21.11.2022 р. № 483/2022-н. URL: [https://apr.adm-km.gov.ua/uploads/files/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%90%D0%9F%D0%9A%20\(1\).pdf](https://apr.adm-km.gov.ua/uploads/files/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%90%D0%9F%D0%9A%20(1).pdf) (дата звернення: 22.02.2024).

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-28>

Воробйов В. Д.,

аспірант

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

ACCESS TO PUBLIC INFORMATION DURING MARTIAL LAW: LEGAL REGULATION AND IMPLEMENTATION PECULIARITIES

Стаття зосереджується на правовому регулюванні доступу до публічної інформації під час воєнного стану та вивчає особливості його реалізації. Вона розглядає роль законодавства у забезпеченні права на інформацію під час кризових ситуацій, особливості обмеження доступу до інформації в період воєнного стану та їх відповідність міжнародним стандартам прав людини. Стаття аналізує законодавчі акти, які регулюють доступ до інформації в умовах воєнного стану, включаючи відповідні положення Конституції та інші нормативні акти. Особливу увагу приділяється практичним аспектам надання публічної інформації під час воєнного стану, таким як процедури запитування інформації та відповідей на запити. Нарешті, стаття висвітлює важливість збалансованості між захистом національної безпеки та забезпеченням права на інформацію громадян у період воєнного стану, а також необхідність забезпечення прозорості та відкритості дій влади навіть у найскладніших умовах.

Стаття також розглядає практичні випадки судового захисту права на інформацію під час воєнного стану, включаючи аналіз рішень суду щодо суперечностей між законодавством і правами громадян. Вона акцентує на необхідності врегулювання конфлікту між правом на доступ до інформації та захистом державної безпеки, а також на важливості прозорості та відкритості органів влади у вирішенні суспільних питань. Дослідження надає комплексний огляд законодавства та судової практики, що регулює доступ до публічної інформації під час воєнного стану, сприяючи розумінню принципів та процедур, які визначають цей процес.

У статті автор звертає увагу на можливість обмеження доступу до інформації в умовах воєнного стану згідно з вимогами чинного законодавства України. Також у статті аналізується вплив таких обмежень на права громадян та прозорість влади, розглядаючи можливі шляхи забезпечення балансу між безпекою і правами людини в рамках ситуації, що складається на даний момент у державі.

Ключові слова: публічна інформація, воєнний стан, судовий захист, правомірні обмеження, узгодженість норм законодавства.

The article focuses on the legal regulation of access to public information during a state of war, examining the peculiarities of its implementation. It discusses the role of legislation in ensuring the right to information during crisis situations, the specifics of restricting access to information during wartime, and their compliance with international human rights standards. The article analyzes legislative acts regulating access to information during wartime, including relevant provisions of the Constitution and other regulatory acts. Special attention is paid to practical aspects of providing public information during wartime, such as information request procedures and responses. Finally, the article highlights the importance of balancing national security with citizens' right to information during wartime, as well as the necessity of ensuring transparency and openness of government actions even in the most challenging circumstances. The article also examines practical cases of judicial protection of the right to information during wartime, including an analysis of court decisions regarding conflicts between legislation and citizens' rights. It emphasizes the need to regulate the conflict between the right to access information and the protection of state security, as well as the importance of transparency and openness of government bodies in addressing societal issues. The research provides a comprehensive overview of legislation and judicial practice regulating access to public information during wartime, contributing to understanding the principles and procedures defining this process. Additionally, the article addresses the possibility of restricting access to information

in conditions of wartime in accordance with the current legislation of Ukraine. It also analyzes the impact of such restrictions on citizens' rights and government transparency, considering possible ways to balance security and human rights within the current state situation.

Key words: public information, martial law, judicial protection, legitimate limitations, and consistency of legislative norms are key concepts discussed in the article.

Постановка проблеми. Забезпечення доступу до інформації є ключовим аспектом демократії в Україні. У зв'язку із введенням на території України 24 лютого 2022 року воєнного стану стає важливим забезпечення принципів верховенства права, включаючи доступ до інформації, як необхідного елементу демократичного суспільства. У той же час, в інтересах національної безпеки під час правового режиму воєнного стану, розпорядники публічної інформації повинні приймати управлінські рішення з обмеженням доступу до інформації в рамках закону. Отже, важливо забезпечити баланс між гарантуванням конституційного права на свободу отримання, зберігання, використання та поширення інформації та необхідними обмеженнями цього права в інтересах національної безпеки для подальшого формування та реалізації державної інформаційної політики.

Мета статті. Полягає в дослідженні правового регулювання доступу до публічної інформації під час дії воєнного стану та виявленні особливостей його реалізації. Аналізується сутність законодавчих норм, які регулюють доступ до інформації у період воєнного конфлікту, враховуючи необхідність забезпечення національної безпеки та дотримання конституційних прав громадян. Особлива увага приділяється визначенню меж, в яких може здійснюватися обмеження доступу до інформації з метою запобігання поширенню дезінформації та збереження стабільності суспільства.

Виклад основного матеріалу. У статті 1 Конституції України чітко визначено, що Україна є демократичною та правовою державою. В основному законі держави, також зазначено, що для України людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність та безпека є найвищими соціальними цінностями. Також, на законодавчому рівні закріплено, що головним обов'язком держави є забезпечення та захист прав і свобод людини. Важливо підкреслити, що конституційні права і свободи гарантовані і не можуть бути скасовані [1].

Право на доступ до публічної інформації гарантоване не лише Конституцією України, а також Конвенцією Ради Європи про доступ до офіційних документів, законами України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», а також іншими законами.

Згідно статті 3 Закону України «Про доступ до публічної інформації» гарантовано право кожного громадянина на доступ до публічної інформації. Згідно з даним нормативно-правовим актом, розпорядники інформації мають обов'язок надавати та оприлюднювати інформацію, за винятком випадків, передбачених законом. Вони також зобов'язані визначати спеціальні структурні підрозділи або посадових осіб для забезпечення доступу до інформації. Процедура подання запиту та отримання інформації має бути максимально спрощеною. Закон також забезпечує доступ до засідань колегіальних органів влади, за винятком випадків, передбачених законодавством, і передбачає проведення контролю за дотриманням прав на доступ до інформації з боку парламенту, громадських організацій та державних структур. За порушення законодавства про доступ до публічної інформації винні особи можуть нести юридичну відповідальність [2].

У зв'язку з широкомасштабним вторгненням російських військ на територію України, основною підставою для обмеження конституційного права на інформацію є захист національної безпеки та територіальної цілісності. Згідно зі статтею 3 Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.22 р. № 64/2022, передбачено можливість тимчасового обмеження, на період дії правового режиму воєнного стану, конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема тих, що передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України [3].

У період воєнного стану в Україні були введені обмеження щодо розголошення певних типів інформації. Згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законів Украї-

ни щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» від 12 травня 2022 року [4], на акти органів місцевого самоврядування, військово-цивільних адміністрацій та військових адміністрацій, а також їх посадових осіб, не поширюються вимоги, передбачені Законом України «Про доступ до публічної інформації», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». Однак обов'язок розголошення таких проєктів, як передбачено відповідними статтями, залишається актуальним.

Під час дії воєнного стану, постановою Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 року № 263 [5], надано право міністерствам, центральним та місцевим органам виконавчої влади, а також державним та комунальним підприємствам зупиняти або обмежувати функціонування інформаційних та електронних комунікаційних систем, а також публічних електронних реєстрів, які перебувають під їх управлінням. Це призвело до закриття різних інформаційних ресурсів, включаючи єдиний державний веб-портал відкритих даних, реєстр корупціонерів та інші державні реєстри. Станом на початок 2024 року більшість реєстрів, доступ до яких був закритий з початком воєнних дій відновили свою роботу.

У законі «Про доступ до публічної інформації» передбачено три умови за яких можливо застосувати обмеження доступу до публічної інформації. Так, доступ до інформації може бути обмежено лише у випадках, коли це необхідно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, для запобігання кримінальним правопорушенням, охорони здоров'я населення, захисту прав інших людей, а також для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Обмеження доступу може бути виправданим лише у випадку, коли розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам, та коли шкода від оприлюднення переважає суспільний інтерес в її отриманні [2].

Зокрема, будь-яке тимчасове обмеження права на доступ до публічної інформації має бути супроводжене адекватними та належними обґрунтуваннями, що фактично означає визна-

чення причин такого обмеження. В іншому випадку можливе необґрунтоване обмеження права на доступ до публічної інформації, що в умовах дії правового режиму воєнного стану може призвести до суспільної дезорієнтації, невдоволення та інших негативних наслідків, включаючи вплив на обороноздатність держави.

Деякі дослідники також вказують на те, що деякі органи державної влади та місцевого самоврядування маніпулюють поняттям «інформація для службового користування», яке згідно з положеннями Закону України «Про доступ до публічної інформації» класифікується як інформація з обмеженим доступом. Необґрунтованою дією є включення до цього переліку інформації, розголошення якої не має негативних наслідків для будь-яких інтересів держави чи інших, охоронюваних законом інтересів [6, с. 129].

Одним із способів обмеження права особи на доступ до публічної інформації є невиконання обов'язку з оприлюднення публічної інформації. Щодо цього слід зазначити, що Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [7] фактично передбачає певні винятки для оприлюднення окремих видів публічної інформації під час дії правового режиму воєнного стану. Це питання розглядалося у суді, зокрема, Верховний Суд у своїй постанові від 28 листопада 2023 року у справі № 640/10063/22 висловив правову позицію, щодо якої орган, який прийняв відповідний акт під час дії правового режиму воєнного стану повинен дотримуватися встановленої процедури, за винятком ситуацій, коли право відступу від зазначеної процедури на період дії правового режиму воєнного стану прямо передбачене Законом України «Про правовий режим воєнного стану» або іншими законами, що регулюють відповідний порядок прийняття такого акта відповідним регуляторним органом [8].

У судовій практиці визначено, що суб'єктам владних повноважень може бути відмовлено у наданні інформації у зв'язку з введенням правового режиму воєнного стану. Наприклад, у справі № 600/3295/22-а розглядалася ситуація, коли державне підприємство «Путильське лісове господарство» відмовилося надати інформацію на запит позивача,

посилаючись на обмеження доступу до інформації під час воєнного стану та необхідність мобілізаційних завдань. Однак Чернівецький окружний адміністративний суд у рішенні від 8 грудня 2022 року встановив, що розпорядник інформації зобов'язаний відповідати на запити, незалежно від контексту відповіді. Відмова в наданні інформації позивачеві суперечить вимогам законодавства.

Особливу увагу розпорядників інформації слід зосередити на механізмі застосування пункту 6 статті 22 Закону України «Про доступ до публічної інформації». Згідно з цим пунктом, відстрочка у задоволенні запиту на інформацію може бути застосована в разі, якщо запитувана інформація не може бути надана для ознайомлення в передбачені цим Законом строки у випадку настання обставин непереборної сили. Ця ситуація призвела до значних порушень [2].

У рішенні Верховного Суду від 5 жовтня 2023 року (справа № 380/7479/22) відображено випадок, коли відповідач відклав надання відповіді на запит позивача до закінчення терміну дії воєнного стану в Україні. Це було зумовлено тимчасовим призупиненням публічного доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень на час воєнного стану за рішенням Ради суддів України. Однак Верховний Суд визнав, що відстрочка не була обґрунтованою, оскільки доступ до інформації був можливий через інші джерела, наприклад, у паперовому вигляді у Печерському районному суді міста Києва. Таким чином, згідно із законом про доступ до публічної інформації, ця обставина не мала би перешкоджати у наданні відповіді на запит [9].

В Україні запровадження правового режиму воєнного стану може при певних умовах сприйматися як настання обставин непереборної сили, що надає розпорядникам інформації можливість здійснити відстрочку у наданні публічної інформації. Проте сам факт існування воєнного стану, ворожих атак чи загальної військової мобілізації не повинен автоматично призводити до відмови суб'єктам права виконувати свої обов'язки та посилатися на обставини непереборної сили. Такі обставини мають бути конкретно визнані форс-мажорними

в кожному випадку виконання зобов'язання. Наприклад, обставини непереборної сили на території воєнних дій не можуть служити підставою для відстрочки у наданні публічної інформації на інших, не зачеплених конфліктом територіях України.

На думку науковців О. Г. Турченка та В. В. Фурмана проблема обмеження права на доступ до публічної інформації під час дії правового режиму воєнного стану не є належним чином вирішеною у законодавстві, оскільки немає визначеного переліку публічної інформації, доступ до якої може бути обмежений у цей період [10, с. 112].

При визначенні та ухваленні такого переліку необхідно уважно враховувати фактори, які обмежують можливість реалізації права на доступ до публічної інформації під час дії правового режиму воєнного стану. Саме це на нашу думку дозволить забезпечити баланс між безпекою та правами громадян на доступ до публічної інформації. Одночасно важливо враховувати конституційні обмеження на обмеження права на доступ до певних категорій публічної інформації, навіть у періоди дії правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Ці обмеження стосуються, зокрема, інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів та предметів побуту, а також право на її розповсюдження.

Висновок. Під час дії воєнного стану доступ до публічної інформації підпадає під особливе правове регулювання, спрямоване на забезпечення національної безпеки та публічного порядку. Законодавство, яке стосується цього питання, передбачає певні обмеження, але водночас визначає механізми, що гарантують збереження громадського права на доступ до інформації, необхідної для забезпечення контролю за діяльністю владних структур і забезпечення прав людини під час конфліктних ситуацій.

Особливості реалізації доступу до публічної інформації під час воєнного стану включають в себе збалансованість між необхідністю збереження конфіденційності деяких документів і публічною перевіркою дій владних структур, а також мобілізацію ресурсів для ефективного забезпечення доступу до необхідної

інформації для громадськості та міжнародних спостерігачів.

Важливо забезпечити, щоб будь-які обмеження доступу до інформації під час воєнного стану були обґрунтованими, пропорційними і тимчасовими, а також щоб механізми контр-

олу за їх виконанням були ефективними. Справедливий та прозорий доступ до публічної інформації важливий для забезпечення демократичного управління та гармонійного функціонування суспільства в умовах воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.22 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text>.
5. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану: Постанова Кбінету Міністрів України від 12.03.2022 № 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#Text>.
6. Гуйван П. Д. Правові засади обмеження доступу до публічної інформації. Часопис Київського університету права. 2019. № 2. С. 126–131.
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
8. Постанова Верховного Суду від 28 листопада 2023 року у справі № 640/10063/22. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/115247990>.
9. Постанова Верховного Суду від 5 жовтня 2023 року у справі № 380/7479/22. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/113967128>.
10. Турченко О. Г., Фурман В. В. Обмеження права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану. Електронне наукове видання «Аналітичнопорівняльне правознавство». 2022. № 12. С. 107–113.

Горячов І. Д.,
*аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАХИСТ ПАТЕНТНИХ ПРАВ: ЗАРУБІЖНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION AND PROTECTION OF PATENT RIGHTS: INTERNATIONAL AND NATIONAL EXPERIENCE

Стаття розглядає сучасний стан адміністративно-правового регулювання та захисту патентних прав як на міжнародному, так і національному рівнях. У статті досліджуються основні аспекти цієї сфери, а саме: законодавче визначення патентного права, методи правового регулювання, систему законодавчих актів, що регулюють цю галузь, а також взаємозв'язок адміністративно-правового регулювання з розвитком інноваційної діяльності та інвестиційною активністю. Стаття також звертає увагу на важливість забезпечення доступності та прозорості процесів адміністративно-правового регулювання в галузі патентних прав.

У статті ретельно аналізується зарубіжний досвід щодо захисту патентних прав, включаючи юрисдикційний та неюрисдикційний підходи. Підкреслюється важливість ефективності та справедливості судового захисту патентних прав, а також роль інших уповноважених на це державних органів у забезпеченні прав інтелектуальної власності. Також висвітлюється значення підтримки інноваційного середовища та заохочення інвестицій у розвиток нових технологій.

Також обговорюється національний досвід України у сфері адміністративно-правового регулювання та захисту патентних прав. Автор наголошує на необхідності постійного вдосконалення національного законодавства з урахуванням міжнародних стандартів і найкращої практики. Висвітлюється роль відповідних органів державної влади та інших інституцій у забезпеченні адекватного захисту патентних прав, а також їх взаємодія з міжнародними партнерами.

У статті також розглядається національний досвід України у сфері адміністративно-правового регулювання та захисту патентних прав. Автор підкреслює важливість постійного вдосконалення національного законодавства, враховуючи міжнародні стандарти і найкращу практику. Також висвітлюється значення ролі відповідних органів державної влади та інших інституцій у забезпеченні адекватного захисту патентних прав та їх співпраця з міжнародними партнерами.

Загалом, стаття підкреслює важливість адекватного адміністративно-правового регулювання та ефективного захисту патентних прав як важливого елемента розвитку інноваційного сектору та забезпечення стабільності та конкурентоспроможності економіки.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, електронне врядування, механізм, патент, патентні права, право інтелектуальної власності, принципи, публічна адміністрація, статус, суб'єкт.

The article examines the current state of administrative-legal regulation and protection of patent rights at both international and national levels. It explores key aspects of this field, including legislative definition of patent law, methods of legal regulation, legislative framework governing the sector, and the interrelation of administrative-legal regulation with the development of innovative activities and investment activity. Additionally, the article focuses on the importance of ensuring accessibility and transparency of administrative-legal processes in the field of patent rights. It thoroughly analyzes foreign experience in patent rights protection, encompassing jurisdictional and non-jurisdictional approaches, emphasizing the importance of effectiveness and fairness in judicial protection of patent rights, as well as the role of other authorized governmental bodies in ensuring intellectual property rights. The significance of supporting an innovative environment and encouraging investment in the development of new technologies is also highlighted. Furthermore, the article discusses the national experience of Ukraine in the field of administrative-legal regulation and protection of patent rights, stressing the necessity of continuous improvement of national legislation in line with international standards and best practices. It illuminates the role of relevant government bodies and other institutions in ensuring adequate protection of patent rights and their cooperation with international partners. Overall, the article underscores the importance of adequate administrative-legal regulation and effective protection of patent rights as essential elements for the development of the innovation sector and ensuring the stability and competitiveness of the economy.

Key words: administrative and legal provision, electronic governance, mechanism, patent, patent rights, intellectual property law, principles, public administration, status, subject.

Постановка проблеми. Центральним аспектом правової та демократичної держави є належний рівень гарантування та захисту прав та свобод людини і громадянина. Прагнення до створення в Україні демократичної та соціально орієнтованої держави, розвиток ефективних структур громадянського суспільства вимагають пошуку ефективних механізмів реалізації прав, задоволення інтересів та свобод громадянина. За останні десятиліття спостерігається стрімкий розвиток технологій та наукових відкриттів у різних галузях, що породжує необхідність ефективного захисту інтелектуальної власності, зокрема патентних прав. З урахуванням того, що патентна система є однією з основних складових інтелектуальної власності, важливо досліджувати її адміністративно-правове регулювання та захист як на міжнародному, так і національному рівнях.

Конкурентність між компаніями та країнами суттєво залежить від їх здатності до інновацій та володіння технологіями. У цьому контексті патентні права стають ключовим фактором для заохочення досліджень та розвитку новаторських виробів та послуг. Однак із зростанням значення патентної власності зростає і кількість спроб її порушення та незаконного використання. Тому важливо досліджувати не лише сучасні тенденції в адміністративно-правовому регулюванні патентних прав, а й шукати оптимальні шляхи захисту цих прав для забезпечення стабільного розвитку інноваційного середовища.

Мета статті полягає в дослідженні та порівнянні адміністративно-правового регулювання та захисту патентних прав на міжнародному та національному рівнях для виявлення можливих шляхів вдосконалення законодавства та практики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Для визначення змісту адміністративно-правового забезпечення реалізації та захисту патентних прав та інтересів приватної особи необхідно створити ефективні механізми функціонування та впровадження гарантій для формування діяльності суб'єктів у сфері інтелектуальної власності. У своєму дослідженні Г. Римарчук аргу-

ментує важливість розуміння цієї проблеми як процесів, які держава здійснює згідно з національною та міжнародною правовою основою суспільних відносин, що пов'язані з виконанням прав особи на творчу діяльність, їх юридичного оформлення та забезпечення гарантій [1, с. 8].

Відповідно до Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» патент – це охоронний документ, що підтверджує пріоритет, авторство та права на винахід або корисну модель [2].

Незважаючи на існуюче тлумачення у науковій літературі, спостерігається дискусія щодо визначення категорії «патент». Наприклад, П.М. Цибульов розглядає «патент» як одну з форм інтелектуальної (промислової) власності, яка виступає як інструментальний засіб впливу та дозволяє нормативно регулювати обіг прав на використання передових інформаційних технологій [3, с. 100].

Юридичний тлумачний словник Ю.С. Шемшученка визначає патент як документ, виданий компетентним державним органом, що надає власнику виключне право на винахід (або корисну модель) і є однією з форм охорони об'єктів інтелектуальної власності. Також у цій енциклопедії висловлюється думка про те, що патент слід розглядати як підтвердження від держави того, що конкретна пропозиція є належним винаходом (або корисною моделлю) [4, с. 980].

Під адміністративно-правовим забезпеченням патентної діяльності в Україні розуміється комплексна діяльність органів публічної адміністрації, яка визначається законодавством і спрямована на створення, реалізацію та забезпечення умов для ефективного функціонування системи патентної діяльності. Це включає в себе використання різноманітних правових, організаційних, фінансових та інформаційно-технологічних інструментів, а також використання міжнародних стандартів патентування для регулювання відносин у сфері патентування з метою захисту, охорони та відновлення прав на промислову власність [5, с. 200].

Регулювання процедури отримання патенту має міжгалузевий характер і охоплюється як положеннями цивільного законодавства, так і нормами адміністративного права. Це включає акти, які унормовують суспільні відносини, пов'язані з виконавчо-розпорядчою діяльністю державних установ та іншими суб'єктами, що виконують делеговані їм повноваження. Захист прав патентних прав в Україні регулюється через Цивільний Кодекс та ряд законів, таких як «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про правову охорону географічних позначень» і інші.

Важливо відзначити, що міжнародне законодавство передбачає розширений спектр патентів, які можуть не збігатися за змістом із тими, що визначені чинним законодавством України щодо патентних прав. Наприклад, у законодавстві Європейського Союзу до патентів на винаходи включаються такі види промислових патентів, як патенти, що вводяться, патенти на вдосконалення, додаткові патенти, свідоцтва та інші.

Для захисту патентних прав в країнах Європейського Союзу діє система Єдиних Торговельних Марок Співтовариства. Управління використанням цієї системи забезпечується через спеціальний орган державної влади, а саме – відомство, що відповідає за торговельні марки [5].

У контексті розвитку правового поля країн Європейського Союзу щодо реалізації та захисту патентних прав, було розроблено та прийнято ряд нормативних актів. Зокрема, у квітні 2004 року була ухвалена Директива 2004/48/ЄС, яка спрямована на посилення боротьби з піратством та припинення виробництва контрафактних товарів [6]. Законодавство Європейського Союзу у сфері захисту патентних прав посилюється за допомогою практики застосування права, зокрема, через судову діяльність Європейського Суду з прав людини, що формує систему «м'якого права».

Аналізуючи правові аспекти охорони патентного права в Україні, важливо визначити його ключові характеристики. Перш за все, законодавство, що регулює цю сферу, визначає свою мету і завдання у відповідності з Основним

законом та національними законами, а також підзаконними актами. Друге, воно використовує як імперативні, так і диспозитивні методи правового регулювання. Третє, нормативно-правові акти, що стосуються цієї галузі, розділяються за предметом регулювання та систематизуються відповідно до їх юридичної сили. Четверте, законодавство про охорону патентного права безпосередньо пов'язане з регулюванням статусу об'єктів і прав промислової власності. Нарешті, воно є складовою загальної системи права, що передбачає наявність як публічних, так і приватних джерел права [7, с. 250].

На національному рівні адміністративно-правове забезпечення захисту та реалізації патентних прав належить до функціональних обов'язків Українського інституту інтелектуальної власності (УІВ – далі), що є державним підприємством. Адміністративно-правовий статус УІВ закріплений як статус органу публічної влади, що є складовою державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні. Зазначено, що положення щодо змісту статутної діяльності УІВ включені до переліку відомостей, що становлять службову таємницю згідно зі Статутом Державного підприємства.

Процедура реєстрації патентних прав в Україні включає кілька етапів. Початковий етап передбачає проведення патентно-інформаційного пошуку, який функціонально спрямований на вирішення завдань щодо оцінки рівня технічного розвитку і технічних можливостей патентної заявки. Цей етап надзвичайно важливий, оскільки він дозволяє визначити економічну доцільність реєстрації патентних прав та відповідного захисного документу. Патентно-інформаційний пошук проводиться не лише на національному рівні України, але й у відповідних патентних відомствах США, країн Євразії, а також в рамках баз даних Всесвітньої організації інтелектуальної власності [8, с. 27].

У випадку успішного патентно-інформаційного пошуку, здійснюється оформлення та подання заявки відповідно до встановлених нормативних строків, які обмежені 15 робочими днями. Після проведення формальної експертизи заявки на реєстрацію патентних

прав, що повинна займати до 4 місяців, приймається рішення щодо кваліфікаційної експертизи, яка здійснюється на основі звернення про її проведення та сплати відповідного збору. Кваліфікаційна експертиза включає перевірку відповідності заявленого винаходу критеріям патентоздатності, таким як новизна, винахідницький рівень та промислова придатність [9].

Після успішного проходження формальної та кваліфікаційної експертизи відбувається державна реєстрація та видача патенту, за яким необхідно сплатити збір за реєстрацію та публікацію про державну реєстрацію винаходу. Термін оплати становить 3 місяці від дати отримання відповідного рішення. Видача патенту проводиться протягом одного місяця після державної реєстрації винаходу.

У світовій практиці захист патентного права поділяють на два типи: юрисдикційний і неюрисдикційний. Юрисдикційний захист включає судовий порядок та дії уповноважених на це державних органів. Його суть полягає в тому, що суб'єкт патентного права, якому порушено право, звертається до відповідного державного органу, який вживає заходів для захисту права. Юрисдикційний захист розподіляється на різні види, такі як цивільно-правовий, кримінально-правовий і адміністративно-правовий захист. Зокрема, цивільно-правовий захист може бути загальним або спеціальним.

Неюрисдикційний спосіб захисту патентного права відрізняється тим, що це форма захисту поза судовим порядком, де особа, права якої було порушено, самостійно вживає заходів у межах закону. Ці методи захисту застосовуються досить не часто. Особливістю такого захисту є можливість проведення процедур опротестування видання патентів або інших неправомірних дій. Ці процедури передбачені законодавством багатьох країн і виконуються патентними відомствами, які розглядають подані протести і приймають відповідні рішення. Зазвичай основним об'єктом протесту є видання патентів. Помилкове видання патенту може порушити інтереси інших власників патентів, які можуть подати протести стосовно наданих патентів. У деяких країнах може бути можливість подання протесту ще до видання патенту, але є й такі, де законодавство взагалі

не допускає опротестування процедури видання патентів [7, с. 170].

Патентні права захищаються не лише органами державної влади, а також некомерційними організаціями, які спеціалізуються на патентному праві, такими як: Всеукраїнська асоціація патентних повірених України; товариство винахідників і раціоналізаторів України; Українська асоціація власників товарних знаків, яка захищає права власників торгових знаків.

Впровадження угоди про асоціацію України з Європейським Союзом передбачає прийняття нормативних актів, які відповідають стандартам законодавства ЄС, зокрема, у розділі 9 «Інтелектуальна власність», який охоплює підрозділ 5 «Патенти» (Угода про асоціацію між Україною). Метою цієї угоди у сфері захисту прав інтелектуальної власності є забезпечення ефективного використання та комерціалізації об'єктів патентних прав на території України відповідно до європейських стандартів [10].

Однією з ключових проблем у нормативному регулюванні використання патентних прав в Україні є нестача можливостей для обміну та обігу об'єктів промислової власності. Це означає впровадження системи заходів, спрямованих на спрощення інформаційних потоків, підтримку соціально-ділового партнерства, а також укладення та виконання ліцензійних договорів та договорів про проведення науково-дослідних робіт

Висновок. Узагальнюючи розглянуті аспекти адміністративно-правового регулювання та захисту патентних прав як у зарубіжній, так і в національній практиці, можна визначити їх ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування системи інтелектуальної власності. Зарубіжний досвід вказує на важливість впровадження комплексного підходу до регулювання цієї сфери, що охоплює визначення правових, організаційних та інформаційних механізмів захисту. Одночасно, національний досвід виявляє необхідність постійного адаптування законодавства до сучасних викликів та міжнародних стандартів, сприяючи розвитку інноваційної діяльності та стимулюючи інвестиційний клімат. Таким чином, високий рівень адміністративно-правового регулювання та

захисту патентних прав є важливою передумою для створення конкурентоспроможної та інноваційної економіки, яка сприяє загальному розвитку суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Римарчук Г.С. Адміністративно-правове забезпечення права інтелектуальної власності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 20 с.
2. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#top>.
3. Цибульов П.М. Введення до інтелектуальної власності : навчальний посібник. Київ : «Держ. інст. інтел. власн.», 2008. 124 с.
4. Юридична енциклопедія : В 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. 1130 с.
5. Ярошевська Т. В. Проблеми охорони прав промислової власності в Україні: монографія. Дніпро: Ви-давець Біла К. О., 2020. 372 с.
6. Директива 2004/48/ЄС від 29.04.2004 р. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004L0048R%2801%29>.
7. Право інтелектуальної власності : підручник / А.В. Аксютіна, Л.В. Межевська, О.В. Нестерцова-Собакарь та ін. ; ред. Т.В. Ярошевська. – Дніпро: ДДУВС, 2022. – 336 с.
8. Вербенський М., Филь С. Патентування секретних винаходів і корисних моделей як інструмент захисту національних інтересів України. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2020. № 4. С. 24–31.
9. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15.12.1993 № 3688-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text>.
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

Джафарова М. В.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Кириченко О. Ю.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ПОРУШЕНИХ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЗА АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

THE RIGHT TO APPLY TO THE ADMINISTRATIVE COURT FOR THE PROTECTION OF VIOLATED RIGHTS, FREEDOMS AND INTERESTS IN THE FIELD OF PUBLIC-LEGAL RELATIONS UNDER ADMINISTRATIVE PROCEDURAL LAW OF UKRAINE

У статті розглядається право на судовий захист як комплексний правовий інститут матеріально-процесуального характеру, що полягає у визначенні права на судовий захист як єдності його матеріального змісту та процесуальної форми, оскільки право на судовий захист може бути реалізоване лише в судовому процесі. Вказується, що право на судовий захист наділено законодавцем неперсоніфікованим характером, а відмова від права на звернення до суду за захистом вважається недійсною.

Вдосконалено понятійно-категоріальний апарат щодо права на звернення до адміністративного суду за захистом порушених прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин шляхом визначення його в якості суб'єктивного процесуального права, механізм реалізації якого врегульований нормами адміністративно-процесуального законодавства України та здійснюється через активні процесуальні дії уповноваженої особи, спрямовані на відкриття провадження в адміністративній справі.

Визначено коло суб'єктів права на звернення до адміністративного суду за захистом і здійснено їх класифікацію в залежності від способу участі в процесі реалізації цього права на суб'єктів безпосередньої (таких, що є носіями цього права та реалізують його у процесі власними діями) та опосередкованої (таких, що є носіями цього права та реалізують його у процесі через представників або через органи та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб) реалізації. Запропоновано виокремити три способи реалізації права на звернення до адміністративного суду: 1) особисто; 2) через представника (в тому числі й законного); 3) шляхом виконання своїх функцій органами та особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративний суд, судова форма захисту, звернення до адміністративного суду, право на звернення до суду.

In scientific article the right to judicial protection should be considered as a complex legal institution of substantive nature, which is to define the right to judicial protection as the unity of its substantive content and procedural form, as the right to judicial protection can be exercised only in court is emphasized. It is stated that the right to judicial protection is endowed by the legislator with an impersonal character, and the waiver of the right to go to court for protection is considered invalid.

The conceptual-categorical apparatus concerning the right to appeal to the administrative court for protection has been improved by defining the right to appeal to the court for the protection of violated rights, freedoms and interests in the field of public-legal relations as a subjective administrative procedural law, the mechanism of implementation of which is regulated by the norms of administrative procedural legislation of Ukraine and is carried out through active procedural actions of the authorized person, aimed at opening proceedings in administrative case.

The circle of subjects of the right to appeal to the administrative court for protection has been defined and their classification is distinguished depending on the method of participation in the process of realization of this right on the direct subjects (such as those who are the bearers of this right and implement it in the course of their own actions) and the indirect (those who are carriers of this right and implement it in the process through representatives or through the bodies and persons authorized by law to appeal to the court for the benefit of other persons). The classification of conditions for realization of the right to appeal to the administrative court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights is proposed based on the following criteria: 1) by the nature of distribution; 2) by way of participation in the process of realization of the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights; 3) the nature of the impact on the process of exercising the right to appeal to the court for the protection of violated, unrecognized or disputed rights.

Key words: *administrative legal proceedings, administrative court, judicial form of protection, appeal to administrative court, right to apply to court.*

Вступ. Характерною особливістю правової та соціальної держави є така модель судової влади, яка б відзначалася необхідним рівнем ефективності та забезпечувала би надійний захист прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб за наслідками відправлення правосуддя, спираючись на закріплені конституційні та галузеві принципи судочинства.

Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина гарантується ст. 8 Конституції України. Норма ст. 55 у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Основного Закону України закріплює положення про те, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [1], тобто має загальний характер і не може бути обмеженим. Більш того, офіційне тлумачення Конституційним Судом України норми цієї статті акцентує особливу увагу на можливості захисту прав і свобод у судовому порядку. Адже забороняється відмова у правосудді, якщо особа звертається до суду з питань порушення її прав і свобод, створення перешкод для їх реалізації або наявності інших обмежень прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке, згідно конституційних положень, не може бути обмежене [2].

Виступаючи однією з фундаментальних правоможливостей, право на судовий захист функціонує не ізольовано, а займає важливе місце серед інших основоположних та універсальних прав і свобод (право на правову допомогу, право на вибір захисника, право на доступ до публічної інформації тощо). Як вірно підкреслює О. Коровайко, специфіка цього права, перш за все, полягає в тому, що воно одночасно є як безпосередньо невід'ємним особистим правом

людини, так і гарантією дотримання інших її прав [3, с. 286].

Ключовим процесуальним засобом реалізації конституційного права осіб на судовий захист від порушень з боку суб'єктів владних повноважень виступає право на звернення до адміністративного суду, яке зобов'язує переглянути його змістовне наповнення, ґрунтуючись на зміст правових позицій та рекомендацій, викладених у висновках Венеціанської комісії, Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи та прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. Так, експертами Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанською комісією) з метою виконання рекомендацій органів Ради Європи в частині покращення відправлення судочинства, наголошено на необхідності закріплення на конституційному рівні обов'язкового досудового порядку врегулювання спору, додержання якого передує зверненню до суду, що кореспондується зі змістом ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Постановка проблеми. Законодавчі нововведення у сфері функціонування судової системи держави, які були спричинені конституційною реформою щодо правосуддя та вступом у дію Закону України «Про судоустрій і статус суддів», з урахуванням досягнень європейських стандартів та правил судочинства в частині захисту прав людини з посиленням на вдосконалення судового захисту, безпосередньо позначилися на механізмі реалізації права на судовий захист в порядку адміністративного судочинства, заклали правову основу для перегляду та оновлення норм адміністративно-процесуального законодавства.

Варто зауважити, що окремі аспекти механізму реалізації права на судовий захист

в порядку адміністративного судочинства розглядали у своїх дослідженнях такі вчені-адміністративісти, як: Аракелян М., Бевзенко В., Біла-Тіунова Л., Вовк П., Георгієвський Ю., Гнап Д., Закаленко О., Ківалов С., Кобилянський К., Ковалів М., Колпаков В., Константи́ний О., Котенко В., Куйбіда Р., Лук'янець Д., Лученко Д., Неугодніков А., Нечитайло О., Осадчий А., Пасенюк О., Педько Ю., Перепелюк В., Поворознюк М., Рябченко О., Стахура І., Ульяновська О., Харитоновна О., Швед Е., Цуркан М. тощо.

Незважаючи на пильний інтерес адміністративно-правової науки до питань вивчення реалізації права на судовий захист в порядку адміністративного судочинства, неможливо констатувати, що всі теоретичні та практичні аспекти цього правового інституту є повністю дослідженими. На сьогодні залишається багато проблемних, дискусійних або невирішених проблем, серед яких: розкриття змісту поняття «право на судовий захист в порядку адміністративного судочинства»; співвідношення понять «право на судовий захист в порядку адміністративного судочинства» і «право на звернення до адміністративного суду»; особливості реалізації права на звернення до адміністративного суду; визначення елементного складу механізму реалізації права на звернення до адміністративного суду тощо.

У даній статті спробуємо дослідити зміст поняття «право на судовий захист в порядку адміністративного судочинства» і його місце в системі засобів забезпечення прав особи на сучасному етапі розвитку суспільства та держави.

Результати дослідження. Одразу зауважимо, що можна констатувати певну змістовну тотожність сутності й значення права на судовий захист для процесуальних галузей права, але з особливою специфікою його реалізації щодо відповідної юрисдикції [3, с. 286]. Так, право на судовий захист, гарантоване нормами Конституції України, отримало свій розвиток у ч. 1 ст. 5 КАСУ, яка закріплює, що «кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист...» [4].

Характерно, що в межах норми ст. 5 КАСУ законодавець передбачив, що захист порушених прав та інтересів можливий відповідними способами захисту. Вибір способу захисту залежить безпосередньо від обраної заявником форми, порядку захисту та особливостей порушеного права. Зокрема, у ч. 1 ст. 5 КАСУ закріплено такі способи захисту порушених прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин: 1) визнання протиправним та нечинним нормативно-правового акта чи окремих його положень; 2) визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень; 3) визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій; 4) визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії; 5) встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень; 6) прийняття судом одного з рішень, зазначених у пунктах 1–4 цієї частини та стягнення з відповідача – суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю [4].

Аналіз визначених у ч. 1 ст. 5 КАСУ способів судового захисту прав, свобод та інтересів в порядку адміністративного судочинства дозволяє констатувати, що законотворець спирався на широке змістовне наповнення терміну «захист», закріплюючи способи, які спрямовані як на відновлення або усунення порушень права, так і на попередження можливих порушень права. Потрібно також враховувати, що чинне адміністративно-процесуальне законодавство не встановлює вичерпного переліку судових способів захисту. Адже правомочна особа може звернутися до адміністративного суду з проханням захистити порушені права, свободи чи інтереси в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [4], на що вказує зміст ч. 2 ст. 5 КАСУ. Як бачимо, фізичні та юридичні особи мають право звернутися до адміністративного суду за захистом саме своїх прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин.

Таким чином, надання адміністративному суду правової можливості на визначення способу судового захисту, спираючись на таку вимогу особи, викладену в позовній заяві, є нормою, яка дозволяє розширити можливість судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин особи та уникнути судових помилок. Водночас, у такому разі не порушується правило, визначене ч. 3 ст. 9 КАСУ (право особи на свій розсуд розпоряджатися своїми вимогами), оскільки адміністративний суд буде діяти відповідно до заявлених в позовній заяві вимог.

Слід також підкреслити, що право на позовну заяву має саме особа, права, свободи або інтереси якої порушені з боку суб'єктів владних повноважень, що є однією із особливостей принципу диспозитивності адміністративного судочинства.

У цьому аспекті певний інтерес становить думка науковців стосовно характеристики принципу диспозитивності, що закріплений у ст. 9 КАСУ. На їх думку, цей принцип відображає наступні положення: 1) хто хоче здійснити своє право, повинен про це сам потурбуватися; 2) особа, якій належить право, може від нього відмовитися; 3) нікого не можна примушувати пред'явити позовну заяву проти своєї волі; 4) адміністративний суд не повинен виходити за межі позовних вимог сторін, за винятками, встановлені законом [5, с. 225]. Отже, будь-яка особа в силу дії принципу диспозитивності наділяється можливістю вільно здійснювати свої процесуальні права і розпоряджатися ними, в тому числі, на власний розсуд вирішувати, які способи судового захисту їй використовувати.

З іншого боку, певним винятком слід вважати лише випадки звернення до адміністративного суду із позовом суб'єкта владних повноважень у випадках, передбачених законом, оскільки в даній ситуації їх відповідне право є одночасно і обов'язком [6, с. 163]. При цьому, низка вчених наполягає на доцільності встановлення також й інших обмежень суб'єктів владних повноважень у праві на звернення до адміністративного суду, порівняно із приватною особою: чітке визначення в законі випадків, коли зазначені суб'єкти можуть звертатись до адміністративного суду; предмет та підстави

позову формулюються лише в межах їх повноважень [5, с. 165].

Неможливо не звернути увагу і на ч. 3 ст. 5 КАСУ, яка передбачає також виняток із загального правила, зокрема, про те, що до адміністративного суду можуть звертатися в інтересах інших осіб також органи та особи, яким законом надано таке право.

У цьому аспекті також доцільно вказати і на процесуальне представництво як процесуальний засіб реалізації громадянами права на судовий захист, гарантований Конституцією та законами України, що надає їм можливість використовувати юридично досвідчених осіб для ведення адміністративних справ в адміністративному суді та захисту своїх суб'єктивних прав та інтересів [7, с. 395].

Виходячи із викладеного, можемо констатувати, що існує три способи реалізації права на звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин, зокрема: а) особисто; б) шляхом виконання покладених процесуальних повноважень на представника; в) через органи та осіб, яким законом надано право звертатися в інтересах інших осіб в адміністративному судочинстві.

Відповідно до ч. 5 ст. 5 КАСУ особа не може бути позбавлена права на участь у розгляді своєї справи у визначеному КАСУ порядку. Право на звернення до адміністративного суду за захистом є невід'ємним особистим правом і від нього особа не може відмовитися. Частиною 6 ст. 5 КАСУ також закріплено, що відмова від права на звернення до суду є недійсною.

Достатньо справедливо свого часу окреслив місце судового захисту у конструкції державного механізму врегулювання суспільних відносин С.В. Ківалов, характеризуючи його як найвищу форму гарантії прав і свобод людини і громадянина [8, с. 17].

На думку В. Горбалінського, право на судовий захист, є складовою системи прав людини, яке вона реалізує у випадках порушення інших конституційних прав. Як складовий елемент системи прав людини, таке право також проявляється у вигляді суб'єктивного права особи на звернення до суду, яке реалізується за допомогою певних засобів звернення, а саме шляхом подання позову, шляхом

обрання способів захисту, які передбачені у законі [9, с. 90]. Такий підхід вказує на те, що правова приналежність права на судовий захист розглядається вченим як суб'єктивне, особисте право, враховуючи його належність особі та можливість самостійно їм розпоряджатися на власний розсуд, вирішуючи питання чи реалізувати його шляхом звернення до суду за захистом чи ні. При цьому, як підкреслює О.Л. Грицаєнко, для ефективного судового захисту прав, свобод або законних інтересів особи важливим є обраний позивачем спосіб захисту, який має відповідати природі такого права або охоронюваного законом інтересу, характеру протиправного посягання та бути ефективним [10, с. 55]. Зрозуміло, що конституційне право на судовий захист виникає в особи з моменту її народження та існує до порушення його суб'єктивних прав, свобод та інтересів. Водночас, право особи на звернення до адміністративного суду за захистом характеризується як самостійне суб'єктивне право, що відрізняються власним моментом виникнення та змістом. Зокрема, виникає в юридично зацікавленій особі в отриманні захисту у разі посягання на її суб'єктивні права, свободи чи інтереси у сфері публічно-правових відносин.

Так, загальними передумовами права на звернення до адміністративного суду є обставини правового та процесуального характеру, наявність яких є необхідними і достатніми для визнання за суб'єктом звернення такого права, та від яких залежить можливість виникнення судового адміністративного процесу.

Варто також зупинитися на розгляді питання стосовно матеріального та процесуального наповнення змісту права на судовий захист. Так, на сторінках наукової літератури зустрічається позиція про те, що право на судовий захист – це сукупність правових можливостей, основними з яких є матеріальні та процесуальні. Матеріальний аспект цього права прослідковується у правовій можливості поновити порушені права та отримати відповідну матеріальну компенсацію, а процесуальний – правовою можливістю звертатися до судових органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів [11, с. 15].

Варто також навести позицію А.М. Ніколаєнка про те, що обидва значення захисту

(матеріально-правове і процесуально-правове) існують разом, однак різняться залежно від того, про що йде мова: про кінцеву мету процесу або використання засобів досягнення цієї мети. У першому випадку – це матеріально-правовий аспект, у другому – процесуальне явище [12, с. 49]. У той же час, М. Карташов розглядає право на звернення до суду за судовим захистом як інститут процесуального права, який регулює підстави та порядок здійснення судової діяльності із захисту прав, свобод та інтересів. Процесуальні наслідки реалізації права на звернення до суду, на думку вченого, варто розглядати крізь призму виникнення судової діяльності зі здійснення правосуддя із судової справи і ухвалення судового рішення як результат цієї діяльності [13, с. 20]. Виходячи із сказаного, право на судовий захист слід розглядати як дієвий правовий інститут матеріально-процесуального характеру, що полягає в єдності його матеріального змісту та процесуальної форми. Процесуально-правовий зміст права на судовий захист розкривається саме через адміністративно-процесуальні правовідносини, що виникають у разі звернення особи до адміністративного суду і передбачають межі дозволеної законом поведінки учасників адміністративної справи.

Висновок. За підсумками проведеного аналізу, вважаємо, що право на звернення до адміністративного суду варто розглядати як самостійне суб'єктивне право, механізм реалізації якого врегульований нормами КАСУ та здійснюється через активні процесуальні дії правомочної особи, які спрямовані на відкриття провадження в адміністративній справі. Якщо основоположне і невід'ємне право на судовий захист пов'язує особу та державу, то право на звернення до адміністративного суду за захистом порушених прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин пов'язує особу, що зацікавлена в отриманні такого захисту, безпосередньо із судовим органом – адміністративним судом. Залежність цих суб'єктивних прав один від одного прослідковується в наступному: без реалізації права на звернення до адміністративного суду право на судовий захист залишатиметься декларативним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Конституція, Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Рішення Конституційного суду України від 25.11.1997 р. № 6-зп у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text>
3. Коровайко О. Сутність і зміст права на судовий захист у кримінальному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 286–290.
4. Кодекс адміністративного судочинства України: кодекс, редакція від 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
5. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права / В.Б. Авер'янов, Н.В. Александрова, О.А. Банчук / За заг. ред. Р.О. Куйбіди, В.І. Шишкіна. Київ: Старий світ, 2006. 435 с.
6. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України. За заг. ред. І. Х. Темкіжева (кер. авт. кол.). Київ: Юрінком Інтер, 2012. 720 с.
7. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України: в 2-х тт. / В.К. Матвійчук, І.О. Хар / Вид. 2-е, змін. та доп. За заг. ред. В.К. Матвійчука. Том 1. Київ: Алерта, КНТ, 2008. 787 с.
8. Ківалов С.В. Деякі питання судово-правової реформи. *Вісник прокуратури*. 2000. №1. С. 25–28.
9. Горбалінський В. Право на судовий захист в адміністративному судочинстві та гарантії його реалізації. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 89–94.
10. Грицаєнко О.Л. До питання ефективності захисту прав особи в адміністративному судочинстві. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том. 31 (70). Ч. 2. № 2. 2020. С. 53–58.
11. Завальнюк І. Поняття «право на судовий захист»: сучасні науково-теоретичні погляди. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2020. № 44. С. 14–16.
12. Ніколаєнко А.М. Поняття та зміст права на судовий захист: сучасний погляд. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 8. С. 48–50.
13. Карташов М. Проблеми реалізації права на звернення до суду. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 20–23.

Івасюк І. Г.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри юриспруденції
Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0009-0005-4303-9487>*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

GENERAL CHARACTERISTICS OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Наукова стаття присвячена аналізу загальної характеристики державної політики у сфері національної безпеки України. В ній розглядається система стратегій, програм, законодавчих актів та заходів, спрямованих на захист інтересів країни, збереження територіальної цілісності та запобігання загрозам. Автором аналізується важливість адаптації державної політики до змін в геополітичній ситуації та нових видів загроз, таких як кібернетичні атаки та збройна агресія Росії. Також наголошується на необхідності координації зусиль між різними державними органами та міжнародними партнерами у забезпеченні національної безпеки. Висвітлено важливість оцінки ефективності державної політики з метою постійного вдосконалення заходів та стратегій у цій сфері.

Автором надано авторське визначення поняття «державна політика» як систематичної та цілеспрямованої діяльності, яка включає в себе розробку стратегій, прийняття рішень та реалізацію заходів з метою вирішення актуальних суспільних проблем та досягнення загальних цілей розвитку суспільства. Вона спрямована на покращення якості життя громадян, забезпечення економічного зростання, соціальної справедливості та збереження екологічної стійкості. Це важливий інструмент для розвитку країни та забезпечення добробуту її громадян. У той же час, «національна безпека» визначається як гарантування захисту ключових інтересів окремих осіб, суспільства та держави в різних аспектах життєдіяльності від можливих загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх. Це сприяє сталому й прогресивному розвитку країни. Захищеність передбачає здатність зберігання об'єктів або систем у цілісності та їхню здатність виконувати функції навіть у випадку негативного впливу різноманітних факторів. Умови воєнного стану підкреслюють важливість державної політики у сфері національної безпеки. В таких ситуаціях державна політика стає важливою для забезпечення захисту країни від зовнішніх загроз, збереження територіальної цілісності та забезпечення функціонування державних інституцій.

Ця стаття сприяє кращому розумінню важливості національної безпеки та засобів її забезпечення через державну політику.

Ключові слова: *державна політика, сфера національної безпеки, територіальна цілісність, зовнішні та внутрішні загрози.*

The scientific article is devoted to the analysis of the general characteristics of state policy in the sphere of national security of Ukraine. It considers a system of strategies, programs, legislative acts and measures aimed at protecting the country's interests, preserving territorial integrity and preventing threats. The author analyzes the importance of adapting state policy to changes in the geopolitical situation and new types of threats, such as cyber attacks and Russia's armed aggression. It is also emphasized the need to coordinate efforts between various state bodies and international partners in ensuring national security. The importance of assessing the effectiveness of state policy in order to constantly improve measures and strategies in this area is highlighted.

The author provided the author's definition of the concept of "state policy" as a systematic and purposeful activity, which includes the development of strategies, decision-making, and the implementation of measures aimed at solving current social problems and achieving the general goals of society's development. It is aimed at improving the quality of life of citizens, ensuring economic growth, social justice and preserving environmental sustainability. This is an important tool for the development of the country and ensuring the well-being of its citizens. At the same time, "national security" is defined as guaranteeing the protection of the key interests of individuals, society and the state in various aspects of life from possible threats, both internal and external. This contributes to the sustainable and progressive development of the country. Security involves the ability to store objects or systems in integrity and their ability to perform functions even in the event of a negative impact of various factors. Martial law conditions emphasize the importance of state policy in the field of national security. In such situations, state

policy becomes important to ensure the protection of the country from external threats, preservation of territorial integrity and ensuring the functioning of state institutions.

This article contributes to a better understanding of the importance of national security and the means of ensuring it through public policy.

Key words: *state policy, sphere of national security, territorial integrity, external and internal threats.*

Постановка проблеми. Сучасна політична та геополітична обстановка, а також швидка зміна технологій викликають серйозні виклики для національної безпеки країни. В цьому контексті виникає проблема визначення та реалізації ефективної державної політики у сфері національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням щодо державної політики у сфері національної безпеки, а також різноманітних аспектів і проблем, пов'язаних з цією тематикою, проводилися вченими, серед яких можна відзначити В. Авер'янова, О. Бандурка, Г. Білака, Є. Буравльова, М. Вавринчука, Т. Васильців, З. Герасимчука, Д. Гордієнка, О. Давидюка, Р. Дацького, В. Дергачової, П. Дмитрука, С. Домбровську, О. Ковалю, Г. Козаченка, Т. Кравченка, М. Криштановича, В. Куценка, В. Ліпкана, О. Мельниченка, В. Мунтіяна, В. Нижника, О. Радченка, Г. Пастернак-Таранушенка, С. Пірожкова, В. Пономаренка, І. Проценка, І. Руснака, В. Серебрякова, О. Симонову, Г. Ситника, С. Смирнова, О. Снігову, В. Стрельцова, О. Судакову, І. Яремка та інших. Однак ця тема залишається досить актуальною, оскільки її дослідження дозволяє виявити ключові аспекти, що впливають на ефективність державної політики у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану.

Мета статті полягає у розкритті сутності державної політики у сфері національної безпеки, включаючи стратегії, програми, законодавчі акти та інші заходи, які спрямовані на захист національних інтересів, збереження територіальної цілісності та протидію загрозам, як зовнішнім, так і внутрішнім.

Виклад основного матеріалу. Набуття Україною державної незалежності підкреслило важливість міжнародних аспектів у її розвитку. Зовнішня політика країни ґрунтується на принципах міжнародного права, таких як повага до суверенітету, рівноправність, невтручання внутрішніх справ, визнання територіальної цілісності та непорушності кордонів, сприяння широкому співробітництву, відмова

від загрози силою та її застосування, а також захист прав людини та інші [1, с. 22–23]. У той же час, внутрішня політика України ґрунтується на демократичних принципах, закріплених у Конституції, забезпеченні правової державності, соціальній справедливості, захисті прав та свобод громадян, і розвитку регіональної самовлади.

Сьогодні політика розглядається як мистецтво керування державою, що враховує інтереси різних соціальних груп, класів, національностей та завжди залежить від економічного стану суспільства. Ватро зазначити, що у сучасний період, дослідження державної політики відіграє ключову роль у розумінні та управлінні суспільним розвитком. Основні проблеми, що на сьогодні виокремлюються, включають формування змісту політики, аналіз впливу політичних та соціально-економічних факторів на її напрямки та можливості, оцінку впливу різних інституційних структур і політичних процесів на реалізацію стратегій, а також впровадження й оцінку наслідків державної політики для суспільства [2, с. 256].

Так, в політологічному енциклопедичному словнику «політика визначається як сфера управління суспільством, яка включає організаційні, регулятивні та контрольні механізми, спрямовані на досягнення, збереження та виконання влади, яку здійснюють як індивіди, так і соціальні групи, з метою задоволення своїх потреб і інтересів» [3, с. 258].

Відомо, що термін «політика» має своє походження від давньогрецького слова «polis», що означає «місто-держава», і його похідних «politike» (мистецтво управління) та «politicas» (державний діяч). Політика визначається як активність управління та керівництва суспільством на основі публічної влади. Таким чином, політика впливає не лише на суспільство в цілому, але й на окремі групи людей, які опиняються під її впливом.

М. Пірен розглядає політику як процес, спрямований на вирішення довгострокових поточних потреб різних соціальних груп. Ця

діяльність орієнтована на забезпечення і захист інтересів різних соціальних груп і враховує їх потреби та прагнення на тривалий період часу [4, с. 15]. Політика, за словами Р. Роуза, представляє собою механізм послідовних дій, що може бути більш або менш відповідальними, а також їх координацію з метою досягнення конкретного рішення. Цей процес зазвичай передбачає аналіз і врахування різноманітних факторів, що впливають на прийняття рішення, зокрема, соціальних, економічних, та політичних [5, с. 4–5].

Таким чином, різноманітні підходи до розуміння поняття «політики» вказують на її багатогранність функцій: 1) забезпечення комфортного життя та вирішення суспільних проблем; 2) групування та висловлення інтересів різних соціальних груп; 3) формулювання стратегій розвитку та управлінських рішень; 4) поширення знань про державу, політику та права; 5) прийняття рішень, що стосуються всіх громадян; 6) мобілізація ресурсів для реалізації політичних програм; 7) забезпечення ефективного спілкування між учасниками політичного процесу; 8) розвиток соціальних інститутів та засобів впливу; 9) контроль за діяльністю та взаєминами різних соціальних груп; 10) регулювання соціальних конфліктів; 11) збереження цілісності держави та її ідентичності; 12) формування моральних та культурних цінностей; 13) соціалізація особистості через її взаємодію з суспільством; 14) забезпечення спадкоємності та інноваційності у суспільному розвитку [6].

Ознаками такого явища як «політика» є: універсальність; локальність; проникливість; атрибутивність; конкурентність; асиметрія; динамічність; двоїстість; багатозаровість; надморальність; вічність [6].

З огляду на викладені вище позиції доходимо до висновку, що поняття «політика» зводиться до діяльності держави. У той же час, завданням політики є забезпечення реалізації суспільних, особистих та групових інтересів, а також регулювання взаємин між людьми з метою збереження цілісності суспільства. Важливим елементом політики є державна політика, яка включає в себе стратегії та дії Уряду, Президента, Парламенту та різних міністерств. Ця форма політики постійно змі-

нюється під впливом політичних та функціональних змін і є об'єктом наукових досліджень, включаючи в себе проблематику та дискусії. А тому, на нашу думку, необхідно розглянути поняття політики в контексті діяльності держави. Також слід зазначити, що вивчення державної політики вимагає уваги до різних аспектів, що впливають на її формування та реалізацію. Серед них значимість мають: створення змісту державної політики, аналіз впливу політичних та соціально-економічних факторів на її зміст та функціональні можливості, оцінка впливу різних інституційних структур і політичних процесів на проведення політики, а також впровадження та оцінка наслідків державної політики самим суспільством. Отже, ключовими компонентами державної політики, які впливають на розвиток суспільства, є інституційний (державна, органи державної влади, політичні партії), нормативний (закони, положення, державні програми) та матеріальний (ресурси для досягнення поставлених завдань), а також рівні здійснення – місцевий, регіональний, загальнодержавний, міжнародний [2, с. 256–257].

Так, О. Рябічко вважає, що «державна політика може розглядатися як стратегічний набір дій, запропонований урядом для задоволення потреб або використання можливостей. Цей набір дій розробляється з урахуванням очікуваних результатів та їх можливого впливу на поточну ситуацію і конкретне вирішення проблем, що стоять перед країною» [7].

Державна політика представляє собою стійку й організовану діяльність чи бездіяльність державних установ, спрямовану на розв'язання конкретних проблем або низки проблем у суспільстві. Ця діяльність може здійснюватися безпосередньо або опосередковано і має великий вплив на різні аспекти життя суспільства, включаючи економіку, політику, та соціокультурні процеси [8, с. 6]

Також державна політика є системою різноманітних заходів, дій та інститутів, спрямованих на вирішення різноманітних потреб та інтересів у суспільстві. При цьому важливо враховувати, що економічні, політичні та культурні аспекти мають великий вплив на формування та реалізацію державної політики. Взаємозв'язок цих факторів визначає напрямки

і стратегії державної діяльності, спрямовані на досягнення конкретних цілей і завдань у суспільстві [8, с. 133–135].

Таким чином, у будь-якому суспільстві існує різноманітність соціальних груп та нерівності у соціально-правовому статусі, які потребують постійного вирішення, тому, на нашу думку, визначення терміну «державна політика» бажано розглядати з урахуванням соціальної різноманітності.

Крім того, погоджуємося з думкою науковців, які вказують, що державна політика є інструментом, що допомагає державі досягнути певних цілей у певній галузі, використовуючи різні методи впливу, такі як правові, економічні та адміністративні, і базуючись на наявних ресурсах [9, с. 63], а також вона допомагає визначити проблему, поставити ціль та обрати засоби для її вирішення [10, с. 44].

Отже, державна політика відіграє ключову роль у житті суспільства, оскільки спрямована на покращення умов життя громадян та забезпечення соціальної стабільності у країні в цілому та її регіонах.

Державна політика має бути комплексною з урахуванням функціонального спрямування на вирішення взаємопов'язаних політичних та соціально-економічних проблем, а також здатною своєчасно реагувати на трансформаційні зміни, що відбуваються в державі та суспільстві. Важливо, щоб державна політика була ефективною, результативною та прийнятливою для населення, що передбачає оптимальний розподіл владних повноважень між державними органами та організаціями, якісні рішення у сфері публічного управління, а також цілеспрямованість завдань та заходів.

Ефективна державна політика може сприяти зміцненню національної безпеки, тоді як непродумані рішення або недбале керівництво можуть призвести до загроз для безпеки держави.

Важливо підкреслити, що розробка єдиної концепції державної політики національної безпеки є актуальним завданням для багатьох країн, і Україна не відстає від цього тренду.

Таким чином, для ефективного управління суспільством важливо, щоб держава вчасно вживала заходів державної політики, спрямованих на створення сприятливих умов і впро-

вадження соціальних та економічних стимулів для підтримки активного функціонування підприємств на основі інновацій. Крім того, важливо організувати роботу органів державної влади таким чином, щоб розроблена ними політика не тільки гарантувала захист інтересів зацікавленої сторони, але й сприяла стабільному розвитку суспільства шляхом ухвалення обґрунтованих державних рішень. Актуальність цих завдань підкреслюється необхідністю подальшого розгляду теоретичних та методологічних аспектів, що пов'язані з визначенням концепції державної політики.

Отже, вважаємо за необхідне надати авторське визначення поняття «державна політика» є систематичною та цілеспрямованою діяльністю, яка включає в себе розробку стратегій, прийняття рішень та реалізацію заходів з метою вирішення актуальних суспільних проблем та досягнення загальних цілей розвитку суспільства. Вона спрямована на покращення якості життя громадян, забезпечення економічного зростання, соціальної справедливості та збереження екологічної стійкості. Це важливий інструмент для розвитку країни та забезпечення добробуту її громадян.

Питання безпеки загалом стали актуальними відразу ж з формуванням державних утворень і залишаються до тепер однією з найважливіших проблем для кожної країни. Забезпечення безпеки є не лише основною функцією держави, але й є вирішальним чинником для стабільності, економічного розвитку та добробуту громадян. Важливою складовою державотворчого процесу в Україні є робота державних органів та зацікавлених структур громадянського суспільства у сфері забезпечення національної безпеки. Це включає спільні зусилля у формуванні стратегій, розробці законодавства та реалізації заходів, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності та безпеки громадян. Успішна взаємодія між державними та цивільними структурами в цій сфері є ключовою для зміцнення національної обороноздатності та забезпечення стабільності країни.

О. Власюк стверджує, що безпека є основою передумовою суспільного життя і головною функцією держави. Нездатність забезпечити і гарантувати цю основну соціальну цінність призводить до неодмінного занепаду

як суспільства так і держави. Як зазначається в наукових джерелах, економічне процвітання та дотримання законів є важливими умовами комфортного соціального співіснування людей. Однак захищеність від фундаментальних загроз є необхідною і виправданою складовою такого існування [11, с. 15]. Так, безпека є однією з найважливіших потреб людини, особливо актуальною стає її значущість у часи конфліктів та війни. У такі періоди загроза безпеці досягає свого піку, і страх перед цими загрозами змушує людей активно шукати засоби захисту. Сьогодні наш головний пріоритет полягає в перемозі України у війні з Росією, а також у збереженні та розвитку системи базових цінностей як для людини, так і для суспільства.

У той же час, погоджуємося з тим, що національна безпека є не лише важливою частиною функціонування держави, але й гарантом її розвитку та можливості для громадян реалізувати свої загальні інтереси. Це включає в себе заходи, спрямовані на збереження територіальної цілісності, економічного процвітання, забезпечення соціальної стабільності та захисту прав людини. Розумна стратегія безпеки враховує загрози та вимагає системного підходу до забезпечення безпеки як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях [12, с. 109].

Запобігання небезпеці завжди було важливою проблемою для людства на протязі його історії та розвитку цивілізації.

Д. Паламарчук вважає, що «національна безпека визначається як здатність країни ефективно виявляти, запобігати та усувати загрози своїм національним інтересам. Це досягається через надання пріоритету захисту національних інтересів, прийняття своєчасних заходів, які адекватно відповідають характеру та масштабам цих загроз. Основою забезпечення безпеки країни служить дотримання принципів правової демократичної держави, що забезпечує розгляд рішень на основі законів та урахування інтересів громадян» [13].

Розуміння національної безпеки полягає у забезпеченні стабільності та захищеності держави через систему правових, державних та громадських гарантій. Ця система спрямована на забезпечення суверенітету, виконання конституційного порядку та захист територіальної

цілісності. Крім того, вона має на меті забезпечити всебічний розвиток та захист інтересів всього населення країни від різних загроз, включаючи розвідувально-підривно діяльність іноземних спецслужб та атаки з боку окремих організацій, груп та осіб. Національна безпека охоплює широкий спектр аспектів, включаючи політичну, економічну, військову, інформаційну, науково-технологічну, епідемічну, фінансову, пожежну, продовольчу та культурну безпеку країни [14].

На думку А. Г. Мосейка, національна безпека полягає у захисті основних інтересів особистості, суспільства і держави, а також у забезпеченні безпеки національних цінностей та способу життя від різноманітних загроз, що можуть виникати як ззовні, так і зсередини. Такі загрози можуть мати різний характер і походження [15, с. 44].

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII державна безпека означає захист державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного порядку та інших важливих національних інтересів від потенційних невійськових загроз, таких як кібератаки, тероризм, економічна нестабільність тощо [16]. У той же час, національна безпека України визначається цим законом як забезпечення захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших ключових національних інтересів від різноманітних можливих або потенційних загроз, які можуть виникати через зовнішні чи внутрішні фактори [16].

Отже, національна безпека – це гарантування захисту ключових інтересів окремих осіб, суспільства та держави в різних аспектах життєдіяльності від можливих загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх. Це сприяє сталому й прогресивному розвитку країни. Захищеність передбачає здатність зберігання об'єктів або систем у цілісності та їхню здатність виконувати функції навіть у випадку негативного впливу різноманітних факторів.

Таким чином, основа національної безпеки проявляється у складній структурі, яка відображає різні рівні взаємозв'язків та сприйняття цього явища. З одного боку, це повсякденне,

практичне уявлення про безпеку, яке стосується конкретних ситуацій та заходів забезпечення безпеки. З іншого боку, це теоретичне розуміння безпеки, яке охоплює аналіз причин і наслідків, закономірностей та стратегій управління безпекою. Таким чином, національна безпека має комплексний характер і розглядається на різних рівнях сприйняття і розуміння.

Висновки та перспективи. Отже, з огляду на вищевикладене вважаємо, що державна політика у сфері національної безпеки складається з різноманітних стратегій, програм, законів і заходів, спрямованих на захист інтересів країни, збереження територіальної цілісності та ефективне функціонування дер-

жавних структур, а також запобігання будь-яким зовнішнім чи внутрішнім загрозам. Ця стратегія ґрунтується на аналізі можливих ризиків і викликів, встановленні стратегічних цілей і розробці механізмів їх досягнення. Важливим аспектом є також співпраця з іншими країнами та міжнародними організаціями у галузі забезпечення безпеки. Умови воєнного стану підкреслюють важливість державної політики у сфері національної безпеки. В таких ситуаціях державна політика стає важливою для забезпечення захисту країни від зовнішніх загроз, збереження територіальної цілісності та забезпечення функціонування державних інституцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дурман О. Л. Розвиток зовнішньої політики та становлення зовнішньополітичних структур України: історичний аспект. Серія: Державне управління, 2019 р., № 4 (68). 22–29 с.
2. Лаврук О.В. Сутність поняття державної політики. Університетські наукові записи. 2018, № 67-68, 254–263 с.
3. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна ; упоряд. : В. П. Горбатенко, А. Г. Саприкін. – К. : Генеза, 1997. 400 с.
4. Пірен М. І. Публічна політична діяльність : навч. посіб. К.: НАДУ, 2009. 288 с.
5. Rebkalo, V. and Tertychka, V. (2000), Derzhavna polityka: analiz ta mekhanizmy ii vprovadzhenia v Ukraini : navch. posib. Public policy: analysis and mechanisms for its implementation in Ukraine: teach. handbook., Vyd-vo NADU, Kyiv, Ukraine.
6. Твердохліб В.С. Забезпечення національної безпеки України в умовах воєнного стану. Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень. Київ, 2022. – 324 с.
7. Riabichko, O. V. “Derzhavna polityka rehulivannia pidpriemnyts'koi diial'nosti: mekhanizmy formuvannia”, Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia, [Online], vol. 1 (39), available at: <http://www.stattionline.org.ua> (Accessed 30 Aug 2013).
8. Тертичка В. В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. К. : Основи, 2002. 750 с.
9. Державне управління: словник-довідник / за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. К. : Вид-во УАДУ, 2002. 228 с.
10. Економічний розвиток і державна політика / за заг. ред. Ю. Єханурова, І. Розпутенка. К. : Вид-во УАДУ, 2001. 480 с.
11. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ. 2016. НІСД. 528 с.
12. Твердохліб В.С. Забезпечення національної безпеки України в умовах воєнного стану. Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень. Київ, 2022. – 324 с.
13. Паламарчук Д. Національна безпека: національні цінності, інтереси, цілі, завдання. URL: https://bintel.org.ua/nukma/nacionalna_bezpeka/
14. Поняття та зміст загальної теорії національної безпеки. URL: http://vabb.com.ua/assets/files/Tema_1_ONB.pdf
15. Мосейко А. Г. Національна безпека України як об'єкт публічного адміністрування. Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2019. Вип. 2 (86). С. 42–52.
16. Про національну безпеку України : Закон від 21 червня 2018 року № 2469-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

Кантор Н. Ю.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЦІЛЬ», «ЗАСОБИ», «РЕЗУЛЬТАТ» ТА «ЗАВДАННЯ» В МЕХАНІЗМІ ЦІЛЕПОКЛАДЕННЯ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

CORRELATION OF THE CONCEPTS OF "GOAL", "MEANS", "RESULT" AND "TASK" IN THE MECHANISM OF GOAL-SETTING OF ADMINISTRATIVE LAW PROVISIONS

В статті розкриті особливості співвідношення понять «ціль», «засоби», «результат» та «завдання» в механізмі цілепокладання норм адміністративного права. Констатовано, що на сучасному етапі розвитку суспільства і держави відбуваються реформаційні процеси, що суттєво відбиваються на цілях, завданнях, засобах і результатах адміністративно-правового регулювання. Визначення цілей адміністративно-правового регулювання, їх конкретизація у завданнях, добір правових засобів для досягнення визначених цілей та вирішення поставлених завдань, а також оцінка отриманих в результаті реалізації норм адміністративного права результатів є актуальними проблемами юридичної науки. Без їх наукового вирішення неможливо вдосконалити існуючий режим адміністративно-правового регулювання. Поняття ж «ціль», «засоби», «результат» та «завдання» дають можливість розкрити не тільки взаємозв'язок між ними у адміністративно-правовому регулюванні, а й розкрити їх роль в механізмі цілепокладання норм адміністративного права. Зроблено висновок, що при характеристиці співвідношення понять «цілі» та «засоби» в праві слід пам'ятати одну особливість – і цілі норм права, і правові засоби досягнення поставлених цілей визначаються суб'єктом нормотворчої діяльності. Тому можливі випадки, коли передбачений в законодавстві набір правових засобів не дозволяє досягнути поставлених цілей, бо є неповним (неідеальним). Вихід в таких випадках лише один – суб'єкт нормотворення повинен внести зміни у чинне законодавство та доповнити існуючу систему правових засобів необхідними елементами, які дадуть змогу суб'єкту правореалізації своїми діями досягти бажаного результату. Запропоновано авторське визначення цілі як ключової категорії механізму цілепокладання норм права: «Ціль – це запропоноване суб'єктом нормотворчої діяльності відображення об'єктивної дійсності в ідеальних образах, яке сформувалося на підставі: аналізу стану суспільних відносин, які потребують правового регулювання, оцінки власного нормотворчого потенціалу; орієнтації на суспільні цінності; врахування місця та ролі конкретної норми права в загальній системі норм права; використання прогностичного аналізу наслідків прийняття та реалізації норми права».

Ключові слова: адміністративне право, адміністративно-правове регулювання, норми адміністративного права, ціль, завдання, засоби, результат, цілепокладання норм адміністративного права.

The article reveals the peculiarities of the relationship between the concepts of "goal", "means", "result" and "task" in the mechanism of goal-setting norms of administrative law. It was established that at the current stage of the development of society and the state, reformation processes are taking place, which significantly affect the goals, tasks, means and results of administrative and legal regulation. Determination of the goals of administrative and legal regulation, their specification in tasks, the selection of legal means to achieve the defined goals and solve the tasks, as well as the evaluation of the results obtained as a result of the implementation of the norms of administrative law are urgent problems of legal science. Without their scientific solution, it is impossible to improve the existing regime of administrative and legal regulation. The concepts of "goal", "means", "result" and "task" make it possible to reveal not only the relationship between them in administrative and legal regulation, but also to reveal their role in the mechanism of goal-setting norms of administrative law. It was concluded that when characterizing the relationship between the concepts of "goals" and "means" in law, one feature should be remembered – both the goals of legal norms and the legal means of achieving the goals are determined by the subject of rule-making activity. Therefore, there may be cases when the set of legal means provided for in the legislation does not allow achieving the set goals, because it is incomplete (imperfect). There is only one way out in such cases – the subject of rule-making must make changes to the current legislation and supplement the

existing system of legal remedies with the necessary elements that will enable the subject of law enforcement to achieve the desired result through his actions. The author's definition of the goal is proposed as a key category of the goal-setting mechanism of legal norms: "The goal is the reflection of objective reality in ideal images proposed by the subject of rule-making activity, which was formed on the basis of: analysis of the state of social relations that require legal regulation, assessment of one's own rule-making potential; orientation to social values; taking into account the place and role of a specific legal norm in the general system of legal norms; the use of prognostic analysis of the consequences of the adoption and implementation of the rule of law".

Key words: *administrative law, administrative-legal regulation, norms of administrative law, goal, task, means, result, goal setting of norms of administrative law.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку суспільства і держави відбуваються реформаційні процеси, що суттєво відбиваються на цілях, завданнях, засобах і результатах адміністративно-правового регулювання. Визначення цілей адміністративно-правового регулювання, їх конкретизація у завданнях, добір правових засобів для досягнення визначених цілей та вирішення поставлених завдань, а також оцінка отриманих в результаті реалізації норм адміністративного права результатів є актуальними проблемами юридичної науки. Без їх наукового вирішення неможливо вдосконалити існуючий режим адміністративно-правового регулювання. Поняття ж «ціль», «засоби», «результат» та «завдання» дають можливість розкрити не тільки взаємозв'язок між ними у адміністративно-правовому регулюванні, а й розкрити їх роль в механізмі цілепокладання норм адміністративного права.

З огляду на це, актуальним для розвитку адміністративного права бачиться аналіз понять «ціль», «засоби», «результат» та «завдання» в механізмі цілепокладання норм адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Окремі аспекти визначення та використання в праві понять «ціль», «засоби», «результат» та «завдання», а також їх порівняльна характеристика досліджувались в працях таких вчених, як О. Білоус, Ю. Бірченко, П. Володін, К. Дубова, О. Зайчук, К. Ілляшенко, М. Логвиненко, А. Наконечна, В. Новосад, А. Оцяця, О. Пархоменко-Куцевіл, Л. Сафонік, В. Тимошенко, Н. Ченшова, Л. Шпилька та ін. Втім, в науці адміністративного права замало джерел, в яких

би визначалась роль кожного із вище зазначених понять в механізмі цілепокладання норм адміністративного права.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На підставі аналізу наукових джерел розкрити особливості співвідношення понять «ціль», «засоби», «результат» та «завдання» в механізмі цілепокладання норм адміністративного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зрозуміти і розкрити специфіку механізму цілепокладання норм адміністративного права допомагають поняття – «завдання» та «функції». Окрім вказаних понять в науковій літературі поряд із поняттям «ціль» часто використовуються поняття «прогнозування (передбачення)» [1, с. 72–78], «призначення» [2, с. 236], «принципи права» [3], «інтерес» [4], «потреба» [5], «воля» [6] і «мотив» [7]. Всі ці поняття мають тісний зв'язок із поняттям «ціль», але не ототожнюються з ним, хоча при характеристиці співвідношень «ціль – завдання», «ціль – функція» і «ціль – призначення» науковці іноді їх ототожнюють.

Отже, коротко зупинимось на змістовних відмінностях перерахованих вище понять, адже кожна із вказаних категорій заслуговує самостійних досліджень в сфері права на рівні доктора філософії та доктора права. Лаконічний аналіз понять «засоби», «результат», «цінності», «завдання», «функції», «прогнозування (передбачення)», «призначення», «принципи права», «інтерес», «потреба», «воля» і «мотив» в порівнянні з поняттям «ціль» необхідний, по-перше, для визначення місця поняття «ціль» в категоріальному апараті теорії права, по-друге, для чіткого розуміння її змісту у співвідношенні з іншими правовими явищами, що приймають участь у процесі цілепокладання норм адміністративного права.

1. Ціль та засоби. Поняття «ціль» відрізняється від категорії «засоби» тим, що останні розуміються як знаряддя для реалізації якоїсь діяльності, а також прийоми і способи здійснення цієї діяльності. У зв'язку з тим, що будь-яка діяльність має цілеспрямований характер, між ціллю та засобами виникає тісний взаємозв'язок:

– ціль, з одного боку, впливає на набір засобів, необхідних для її досягнення, а, з іншого, сама часто визначається на підставі наявних у суб'єкта діяльності засобів;

– засоби, з одного боку, моделюються в залежності від поставленої перед суб'єктом діяльності цілі, а, з іншого, диктують суб'єкту цілепокладання межі визначення цілі.

Коли ж «ціль» та «засоби» розглядати як правові явища, то виникає необхідність уточнення зазначених вище положень:

– ціль норми права забезпечує необхідний набір правових засобів для її досягнення, інакше, ціль норми права втрачає сенс свого існування, в той же час вона часто формується на підставі вже існуючого комплексу правових засобів, що дозволяє суб'єкту ціледосягання лише визначитись максимально ефективним набором засобів в конкретній правовій ситуації і стосовно конкретного суб'єкта права;

– правові засоби моделюються суб'єктом правозастосовної діяльності в залежності від цілі, що поставлена перед ним нормами права, в той же час наявний арсенал правових засобів підказує суб'єкту нормотворчої діяльності, які критерії необхідно закласти в ціль під час її визначенні чи кореляції.

Можливі ситуації, коли засоби стають ціллю правового регулювання

Таким чином, мета суб'єктів правової діяльності в розвиненому суспільстві спонукає та спрямовує певний рух відповідних коштів, що обираються відповідно до поставленої метою, а сама мета ставиться з урахуванням можливих коштів. Разом з тим, між засобом та метою іноді може зникнути межа, яка їх чітко розрізняє. Наприклад, правовий засіб може тимчасово стати ціллю правотворчої діяльності, а ціль – правовим засобом досягнення більш глобальних цілей держави.

Так, певний час створення ефективного національного законодавства у сфері запобігання

корупції виступало в якості основної цілі суб'єкта нормотворчої діяльності (правовий засіб трансформувався у ціль нормотворчої діяльності) [8, с. 98–102; 9, с. 55]. В той же час, нормативно правові акти у сфері запобігання корупції традиційно розглядаються як правові засоби у діяльності щодо протидії корупції в Україні.

Абзац п'ятий Преамбули Конституції України Законом України від 22 листопада 2018 року було доповнено словами: «та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [10]. До цього випадку євроінтеграція та вступ до НАТО були цілями нашої держави та національного права, втім після закріплення відповідних положень у Преамбулу Конституції України ці цілі перетворилися у правові засоби досягнення більш глобальної для нашої держави мети – забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону України.

При характеристиці співвідношення «цілі» та «засобів» в праві слід пам'ятати одну особливість – і цілі норм права, і правові засоби досягнення поставлених цілей визначаються суб'єктом нормотворчої діяльності. Тому можливі випадки, коли передбачений в законодавстві набір правових засобів не дозволяє досягнути поставлених цілей, бо є неповним (неідеальним). Вихід в таких випадках лише один – суб'єкт нормотворення повинен внести зміни у чинне законодавство та доповнити існуючу систему правових засобів необхідними елементами, які дадуть змогу суб'єкту правореалізації своїми діями досягти бажаного результату.

2. Ціль і результат. Специфіка співвідношення цих понять полягає в тому, що при повному співпадінні цілі (як бажаного результату) та результату діяльності (як реально отриманого в ході діяльності результату), ціль часто втрачає актуальність для суб'єкта діяльності і трансформується у іншу ціль. Власне тому цілі часто мають форму ідеальної моделі об'єктивного світу, яку суб'єкт цілепокладання пропонує через призму свого суб'єктивного сприйняття світу. Такий підхід до визначення цілі:

по-перше, унеможливлене повне співпадіння цілі та результату, адже отриманий результат весь час буде гірший за запланований;

по-друге, спонукає суб'єкта ціледосягання весь час вдосконалюватись у моделюванні наявних у нього засобів. Такий суб'єкт завжди буде виходити з того, що ціль ідеальна, тоді як заходи можна використовувати у різних варіаціях. Якщо використаний ним до цього набір засобів не дав бажаного результату, то проблема не в цілях, а в правильному використанні наявних засобів.

Ціль та результат у праві породжують крім окреслених вище питань, також питання ефективності норм права. Незначні неспівпадіння між ціллю норми права та реальним результатом їх реалізації піднімають питання про необхідність вдосконалення системи правових засобів (норм законодавства, системи вповноважених органів, системи санкцій, тощо), які забезпечують досягнення поставленої цілі. Велетенські ж неспівпадіння між ціллю норми права та реальним результатом їх реалізації піднімають питання про повну ревізію як засобів реалізації норм права, так і їх цілей (якщо виникнуть сумніви щодо істинності цілі). Власне співвідношення цілі та результату в праві підштовхує дослідників до визначення критеріїв та елементів ефективності норми права [11; 12, с. 200–203].

Отже, співвідношення цих категорій проявляється в тому, що ціль норми права існує в ідеальному вигляді, тоді як результат досягнення поставленої цілі – у фактичному вигляді. Їх повне співпадіння неможливе, бо цілі в праві мають форму ідеальної моделі об'єктивного світу.

3. Ціль та завдання. В юридичній літературі ці поняття часто вживають як тотожні, або як взаємозамінні. Обумовлено це тим, що завдання часто визначається через категорію «ціль», або точно так як ціль. Наприклад, в Сучасному тлумачному словнику української мови одне із визначень поняття «завдання» звучить так: «Це те, що хочуть досягти у своїй діяльності, роботі і т. ін.; мета, план» [13, с. 310].

Подібна жахлива картина існує і в сфері правового закріплення компетенції суб'єктів владних повноважень, де відбувається дублювання цілей і завдань діяльності суб'єкта. Наприклад, в Положенні про Міністерство оборони України ціль створення та діяльності міністерства (пункт 1) повністю збігається із його завдан-

ням, закріпленим у абзаці 1 пункту 3 – «забезпечення формування та реалізація державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період» [14].

В теорії права існує декілька варіантів вирішення цієї проблеми.

Перший варіант полягає в тому, що за змістовним обсягом їх співвідносять як загальне (ціль) і частина (завдання). Це дозволяє:

- визнати категорію «ціль» більш загальною по відношенню до категорії «завдання»;
- визначаючи завдання через мету (диференціація загальної мети на певну кількість менших за змістом завдань);
- визначити мету через аналіз всієї сукупності завдань (абстрагування на основі синтезу);
- іноді характеризують завдання як «підцілі».

Наприклад, О.І. Карпіщенко, К.В. Ілляшенко та О.О. Карпіщенко зазначають: «Мета установлює лише те, що організація прагне досягнути й коли вона прагне отримати бажаний результат. Тому для ефективної реалізації стратегії, тобто досягнення намічених цілей, керівництво організації повинне розробити додаткові завдання (плани, вказівки, тощо) щодо забезпечення досягнення цілей» [15, с. 47]. А.С. Оцяця зазначає, що «досягнення цілі припускає послідовне вирішення ряду взаємозалежних завдань, які виступають в ролі проміжних цілей діяльності» [16, с. 57–64], а О. Білоус констатує, що «мета тлумачення, як відомо, деталізується у його завданнях» [17, с. 95].

Другий варіант полягає в тому, що існування в праві двох понять із самостійним змістовним наповненням є необґрунтованим. Наголошується на тому, що поняття «ціль» є філософською категорією, тоді як поняття «завдання» має практично-прикладне значення. Відповідно, різниця між ними не у змісті, а у сфері використання.

Власне цим і пояснюється ґрунтовне дослідження цілі як філософської категорії [18, с. 140–151; 19, с. 115–123] і широке використання законодавцем терміну «завдання» в нормах права [20; 21]. Зокрема, Л. Сафонік висловлює цікаву загальнофілософську думку, що стосується цілей сучасної людини: «Людина ХХ сторіччя не ставить перед собою високих цілей, швидше за все обмежується близькими

перспективами, оскільки динамізм життєвих змін не сприяє процесам цілетворення людини, оскільки людина неспроможна передбачити-прорахувати наслідки своїх дій на тривалий час. Сучасну людину можна назвати людиною – надією, яка більше сподівається, ніж ставить цілі, що загалом є показником життєвої вітальності» [18, с. 150]. П.В. Володін теж задається філософським питанням співвідношення сенсу життя людини та цілей людського існування. Він зазначає, що «сама постановка людиною питання про сенс життя виникає лише тоді, коли в неї пробуджується усвідомлення свого «Я», коли ця ж людина починає замислюватися над проблемою об'єктивної значимості свого існування. Ця проблема одна із самих складних. Мова йде, насамперед, про особистісну характеристику відношення до життя, про усвідомлення цілей і задач людського існування, про співвідношення людиною своєї позиції з виробленою в суспільстві системою цінностей, про ступінь включення або не включення себе в соціальне життя» [19, с. 115–123].

Втім, цей науковий підхід щодо співвідношення цілі та завдання, на нашу думку, має суттєвий недолік, коли мова йде про цілепокладання та ціледосягнення. У зв'язку з тим, що цілепокладання є, в першу чергу, категорією філософською, у нас не виникає термінологічних суперечностей між категорією «ціль» та назвою самого процесу формування (визначення) цілей – «цілепокладання». Якщо мова йде про філософську категорію «ціль», то і процес формування цілі називається «цілепокладання».

Термін «завдання», згідно із науковим підходом, що розглядається, повинен використовуватись у практичній сфері. Втім, у нас є категорія «ціледосягання», яка входить в супереч із категорією «завдання», хоча теж вирисовується переважно для характеристики практичної діяльності по досягненню поставленої цілі. Виникає термінологічна проблема, вирішення якої можливе у:

- перейменуванні процесу досягнення цілі із «ціледосягання» в «завданнявирішення»;
- штучному термінологічному розмежуванні між собою процесу формування цілі (цілепокладання) та процесу вирішення поставлених завдань (завданнявирішення), адже відбудеться

розрив зв'язку між етапом формування цілі конкретної діяльності та етапом отримання реальних результатів такої діяльності.

Не можемо підтримати науковий підхід, в якому відбувається штучне розмежування категорій «ціль» і «завдання» за сферами їх застосовування (теоретичний та практичний). Про який тоді зв'язок теорії та практики може йти мова?

Визнаємо той факт, що в національному законодавстві різницю між цілями та завданнями встановити важко, а іноді неможливо. Основні розбіжності між поняттями «ціль» та «завдання» в сфері права бачимо у наступному:

- завдання повинні конкретизувати ціль (особливо це проявляється в нормативно-правових актах), відповідно одній цілі відповідає декілька завдань (від двох і більше);

- формування цілі норм права це творчий вольовий процес, що заснований на знанні закономірностей розвитку суспільних відносин, існуючих правових засобів, суспільних цінностей, тощо, тоді як визначення завдань, це творчий вольовий акт, що заснований на знанні мети з описом конкретних дій, спрямованих на її досягнення;

- завдання свідчать, з одного боку, про існування певного алгоритму щодо виконання поставленої мети (завдання, запропоновані суб'єктом цілепокладання), а, з іншого, про стан виконання конкретної мети (завдання, виконані суб'єктом ціледосягання).

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

Встановлено, що ціль норми права має тісний зв'язок із засобами її досягнення, завданнями, результатами цільової діяльності, потребами, мотивами, інтересами, волею суб'єктів цільової діяльності, цінностями, функціями, принципами та призначенням права.

Запропоновано авторське визначення цілі як ключової категорії механізму цілепокладання норм права:

«Ціль – це запропоноване суб'єктом нормотворчої діяльності відображення об'єктивної дійсності в ідеальних образах, яке сформувалося на підставі: аналізу стану суспільних відносин, які потребують правового регулювання, оцінки власного нормотворчого потенціалу; орієнтації на суспільні цінності; врахуванням

місця та ролі конкретної норми права в загальній системі норм права; використання прогностичного аналізу наслідків прийняття та реалізації норми права».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дубова К.О. Особливості використання прогностичного методу в дослідженнях адміністративної відповідальності. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 72–78.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави та права: підручник. Х. : Консум; Ун-т внутр. справ, 2000. 704 с.
3. Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63854/04-Zaychuk.pdf?sequence=1>
4. Новосад В.Д. Інтерес як правове поняття: загальна характеристика. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Випуск 34. С. 227–237.
5. Наконечна А.М. Людські правові потреби: поняття, основні класифікації, юридичний механізм задоволення. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 39–43. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/3_2018/part_1/9.pdf
6. Логвиненко М. Поняття та складники правової поведінки. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 283–286.
7. Тимошенко В.І. Мотивація правової поведінки. *Держава і право*. 2007. Випуск 36. С. 8–16. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2712/1/Тимошенко%20В.І.%20Мотивація%20правової%20поведінки..PDF>
8. Ченшова Н.В., Шпилька Л.О. Сучасний стан, перспективи розвитку і вдосконалення антикорупційної політики в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2017. Випуск 43. Том 2. С. 98–102.
9. Пархоменко-Куцевіл О. І. Формування та розвиток сучасних антикорупційних органів державної влади як основа запобігання та подолання корупції: теоретико-методологічний аналіз: монографія. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2019. 308 с.
10. Про внесення змін до конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в європейському союзі та в організації північноатлантичного договору): Закон України від 22.11.2018. Відомості Верховної Ради. 2019. № 9. Ст. 50.
11. Ефективність норм права. Зб. наук. праць. Матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17 лист. 2016 р.) / за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила, І.О. Ізарової. Київ: Ніка-Центр, 2016. 540 с.
12. Бірченко Ю.І. Визначення поняття ефективності правових норм. *Наукові записки*. 2001. Том 19. Спеціальний випуск. С. 200–203.
13. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 00 слів / За заг. ред. проф. В.В. Дубічинського. Х.: ВД «ШКОЛА», 2006. 1008 с.
14. Про затвердження положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014. № 671 (у редакції від 19.10.2016. № 730). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п#Text>
15. Карпіщенко О.І., Ілляшенко К.В., Карпіщенко О.О. Стратегічне планування: навч. посіб. Суми : Сумський державний університет, 2013. 446 с.
16. Оцяця А.С. Дефініція функції кримінального права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 57–64.
17. Білоус О. Тлумачення понять та категорій адміністративного судочинства: мета, завдання та функції. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. Жовтень 2020. С. 92–98. URL: <http://www.jurnaluljuristic.md/index.php/main/article/view/19/14>
18. Сафонік Л. Буттєвість сенсу людського життя : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 350 с.
19. Володін П.В. Сенс життя людини як філософська проблема//*Гуманітарний вісник ЗДА*. № 51. – 3.: МАУП, 2012 – с. 115–123.
20. Деякі питання забезпечення виконання покладених на Кабінет Міністрів України завдань і повноважень: Указ Президента України від 24.12.2012 р. № 731/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731/2012#Text>
21. Деякі питання виконання завдань і заходів Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2021 р. № 706. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2021-п#Text>

Каргаманян Д. К.,
*аспірант кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ПОСЛУГИ, АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ, ЕЛЕКТРОННІ ПРОЦЕДУРИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

COMPETENCE TO UNDERSTAND SERVICES, ADMINISTRATIVE PROCEDURES, ELECTRONIC PROCEDURES IN THE ACTIVITIES OF SUBJECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Наукова стаття присвячена висвітленню співвідношення понять послуги, адміністративні процедури, електронні процедури в діяльності суб'єктів публічної адміністрації. Для досягнення цієї мети автор поставив перед собою такі завдання: 1) дослідити співвідношення категорії «електронні послуги» з такими термінами, як «адміністративні послуги», «електронні процедури» та «адміністративні процедури»; 2) надати авторське визначення електронних процедур.

В Україні при використанні категорії «процедура» основний акцент робиться на правовому аспекті, особливо на електронних процедурах її надання. Це можна пояснити тим, що основними мислителями у впровадженні теорії послуг в Україні є переважно представники адміністративної юриспруденції. Основними опонентами цієї теорії є також представники юриспруденції, причому особливо активна дискусія з цього питання ведеться саме в юридичній науці, оскільки ставиться під сумнів сама можливість використання категорії «процедура» щодо діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Електронні процедури – це, по-перше, діяльність адміністративних органів; по-друге, вони здійснюються за допомогою інформаційно-комунікаційних засобів; по-третє, одним із пріоритетів розвитку інформаційного суспільства є надання інформаційних та інших послуг громадянам і юридичним особам з використанням електронних інформаційних систем «електронного урядування»; по-четверте, електронний зв'язок є електронний зв'язок є основою для забезпечення інформаційного обміну між адміністративними органами, а також з громадянами та юридичними особами.

Можна зробити висновок, що електронні процедури – це передбачена законом діяльність адміністративних органів, яка здійснюється з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для розгляду заяв про видачу адміністративних актів (дозволів (ліцензій), сертифікатів тощо), спрямованих на забезпечення прав і законних інтересів фізичних або юридичних осіб та/або виконання ними передбачених законом обов'язків.

Ключові слова: адміністративний процес, адміністративна процедура, електронна послуга, електронна процедура, процедура, процес.

The scientific article is devoted to highlighting the relationship between the concepts of services, administrative procedures, and electronic procedures in the activities of public administration entities. To achieve this goal, the author set himself the following tasks: 1) to investigate the relationship between the category “electronic services” and such terms as “administrative services”, “electronic procedures” and “administrative procedures”; 2) provide the author's definition of electronic procedures.

In Ukraine, when using the category “procedure”, the main emphasis is on the legal aspect, especially on electronic procedures for its provision. This can be explained by the fact that the main thinkers in implementing the theory of services in Ukraine are mostly representatives of administrative jurisprudence. The main opponents of this theory are also representatives of jurisprudence, and a particularly active discussion on this issue is conducted precisely in legal science, since the very possibility of using the category “procedure” in relation to the activities of state authorities and local self-government bodies is called into question.

Electronic procedures are, firstly, the activity of administrative bodies; secondly, they are carried out with the help of information and communication means; thirdly, one of the priorities of the development of the information society is the provision of information and other services to citizens and legal entities using electronic information systems of “electronic government”; fourthly, electronic communication is electronic communication is the basis for ensuring information exchange between administrative bodies, as well as with citizens and legal entities.

It can be concluded that electronic procedures are activities of administrative bodies provided for by law, which are carried out using modern information and communication technologies to consider applications for the issuance of administrative acts (permits (licenses), certificates, etc.) aimed at ensuring the rights and legitimate interests of physical or legal entities and/or their performance of duties provided for by law.

Key words: *administrative process, administrative procedure, electronic service, electronic procedure, procedure, process.*

Таким чином, у відносинах між громадянами та владою громадяни є споживачами, а не замовниками послуг. Водночас, як постачальники послуг у приватному секторі орієнтуються на потреби, запити та очікування споживачів («клієнтів»), так і держава в особі органів публічної влади зосереджується на потребах громадян.

В Україні, коли використовується категорія «послуга», акцент робиться переважно на правових аспектах, особливо на адміністративних процедурах надання послуг. Це можна пояснити тим, що основними мислителями у запровадженні теорії послуг в Україні є, насамперед, представники адміністративної юриспруденції (В.Б. Авер'янов, І.П. Голосніченко, С.В. Ківалов, І.Б. Корюшко, В.П. Тимошук). Оскільки основні опоненти цієї теорії також є представниками юридичної науки і ставлять під сумнів саму можливість використання категорії «послуга» щодо діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування [1, с. 109–114], то особливо активна дискусія з цього питання ведеться в юридичній науці.

В англійській мові для позначення категорії публічних послуг використовується термін "public services". Однак через особливості категоріального апарату в Україні замість терміна «публічні послуги» спочатку використовувався термін «адміністративні послуги», так само як термін «публічне управління» некоректно перекладається як «публічне адміністрування». Лише останнім часом термін «адміністративні послуги» став найбільш вживаним, оскільки можна припустити, що категорія «адміністративні послуги» вже має власне значення в економічній науці. Визначення «адміністративні» також є більш вдалим, оскільки вказує на суб'єкта, який надає такі послуги, тобто на уряд або адміністративний орган. Крім того, прикметник «адміністративний» характеризує владно-публічний (управлінський) характер діяльності, пов'язаної з наданням таких послуг [2, с. 117]. Публічні послуги – це всі послуги,

що надаються державним сектором або іншими суб'єктами під відповідальність органів публічної влади та з витрачанням публічних коштів.

Українська концепція адміністративної реформи пропонує нову функцію виконавчої влади, а саме надання «адміністративних послуг», які визначаються як «послуги, що надаються адміністративними органами, які є необхідною умовою реалізації прав і свобод громадян, зокрема реєстрація, ліцензування та сертифікація тощо» [3].

На сьогоднішній день у цьому питанні існують дещо діаметрально протилежні підходи, і науковці ще не виробили загальноприйнятого тлумачення поняття «управлінські послуги». Наприклад, В. Авер'янов, підтверджуючи правомірність і термінологічну визначеність поняття «послуги», що надаються адміністративними органами, відзначає певну некоректність маркування цих послуг як «управлінських». Натомість він акцентує увагу не на «владно-організаційних» аспектах відповідних дій (оскільки «управління» – це владно-організаційний вплив), а на тому, що вони здійснюються публічними (державними та автономними) адміністративними органами. Іншими словами, найбільш відповідним терміном є «адміністративні послуги» [4, с. 38]. Цей науковець пропонує пояснення, що така підміна термінів ґрунтується на визнанні того очевидного факту, що публічна влада – це не лише реалізація повноважень покладати обов'язки на громадян, а й виконання державою певних зобов'язань перед ними, за які держава несе перед ними повну відповідальність за їх (зобов'язань) стан. Така кількість зобов'язань є ключовою ознакою справді демократичної держави [5, с. 126].

Зокрема, І. Коліушко та В. Тимошук вважають за доцільне використовувати дефініцію «адміністративні послуги», а також так зване «широке» розуміння поняття «адміністративні послуги», яке фактично є тотожним поняттю «публічні послуги», і яке фактично не надаєть-

ся безпосередньо органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, а опосередковано покладає на них відповідальність. Звертає на себе увагу той факт, що воно також охоплює послуги, які безпосередньо не надаються органами державної влади або органами місцевого самоврядування, але за які вони несуть опосередковану відповідальність (наприклад, охорона здоров'я).

Введення поняття «адміністративні послуги» суттєво впливає на переосмислення змісту предмета адміністративного права та дає підстави для визначення цієї категорії через відповідні правовідносини. Г. Писаренко визначає адміністративні послуги як реалізацію суб'єктивних прав фізичних або юридичних осіб у процесі управлінської діяльності адміністративних органів з метою отримання певних результатів (Він вказує, що це правовідносини, які виникають у зв'язку з її запитом [6, с. 60]).

Професора О.В. Кузьменко, В.К. Колпаков та інші дають в широку та вузькому поняття адміністративних послуг, а саме: «адміністративна послуга – 1) юридичне оформлення суб'єктом публічної адміністрації результатів розгляду справи, яка виникла за зверненням фізичної, юридичної або іншої колективної особи щодо реалізації своїх прав, свобод, законних інтересів; 2) результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо)» [7, с. 6]. У звіті, підготовленому Головним управлінням державної служби України на своєму офіційному сайті, категорія «адміністративна послуга» визначається як діяльність адміністративного органу, що здійснюється за заявою приватної особи (фізичної або юридичної), результатом якої є юридичне оформлення прав, свобод і законних інтересів особи (наприклад, видача дозволу, ліцензії, свідоцтва, посвідчення, реєстраційної картки), а також виконання обов'язків такої особи), а також виконання особою своїх обов'язків [8].

Показовим у недосконалої сучасного нормотворчої діяльності є Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012

№ 5203-VI, в якому визначення поняття адміністративних послуг наводиться чомусь в преамбулі, а саме: «адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону» [11]. На наш погляд, відповідно до правил законотворчої практики, в преамбулі необхідно зазначити не визначення понять, а висвітлення основного змісту закону [19].

Погоджуючись з вченим Легезою Є.О., який під адміністративною послугою розуміє діяльність (регламент) органів публічної адміністрації згідно правовими актами з приводу розгляду заяви фізичної або юридичної особи щодо видачі певного адміністративного акту (дозволу (ліцензії), посвідчення, сертифіката тощо), спрямованого на забезпечення її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків [12].

Розглянувши адміністративні послуги, що надаються органами виконавчої влади в Україні, дамо авторське визначення поняттю «електронні послуги» [18]. На жаль, у чинних законодавчих нормативно-правових актах нашої держави немає визначення терміна «електронні послуги», тому звернемось до вивчення поглядів науковців з цього приводу [19].

Так вчений Ємельяненко О. під поняттям «Електронні послуги – це надання в електронній формі урядової інформації: програм і напрямів діяльності уряду, формування стратегій задля розв'язання найважливіших суспільних проблем. Електронні послуги характеризуються новими формами громадянської участі та співробітництва між владою й громадянами» [13]. Електронними послугами є різні види матеріальних і нематеріальних послуг, що надаються в електронній формі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), включаючи Інтернет» [14, с. 17]. Або під електронними послугами розуміють державні та муніципальні послуги, а також інформаційні послуги, для надання яких використовуються ІКТ [15, с. 45].

На думку вченого Куспляка І.С., доречніше використовувати термін «електронні послуги», тобто в цифровому вигляді, пов'язані з вико-

ристанням документообігу [16]. Електронні послуги – це послуги, які надаються за допомогою системи «Електронний Уряд» у зв'язку з тим, що «одним з пріоритетних завдань щодо розвитку інформаційного суспільства є надання громадянам та юридичним особам інформаційних та інших послуг шляхом використання електронної інформаційної системи «Електронний Уряд», яка забезпечує інформаційну взаємодію органів виконавчої влади між собою, з громадянами та юридичними особами на основі сучасних інформаційних технологій» [17].

Водночас «адміністративна процедура» означає встановлений (офіційно) законом порядок розгляду і вирішення адміністративних справ з метою прийняття адміністративних актів або укладення адміністративних договорів. Адміністративні процедури та адміністративні провадження є самостійними гарантіями захисту прав і законних інтересів особи [9, с. 58–59]. Отже, з вищевикладеного можна зробити висновок, що надання адміністративних послуг також слід розглядати лише в рамках адміністративних процедур, а не в рамках адміністративних проваджень. Ознаками процедур надання адміністративних послуг є: врегульованість нормами адміністративного права; процедурний характер діяльності уповноважених органів та посадових осіб (надаються за зверненням особи); наявність декількох стадій, що

мають часові, змістовні та процедурні характеристики; індивідуальні правові акти (дозволи (ліцензії), свідоцтва тощо) у формі письмових документів формальне закріплення результатів процедури, правозахисна спрямованість [21].

Висновки. По-перше, електронні процедури – це діяльність органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування; по-друге, вони здійснюються за допомогою інформаційно-комунікаційних засобів; по-третє, одним із пріоритетних напрямів розвитку інформаційного суспільства є надання інформаційних та інших послуг громадянам і юридичним особам з використанням електронних інформаційних систем «електронний уряд»; по-четверте, електронні процедури базуються на сучасних інформаційно-комунікаційних технологіях і гарантують інформаційний обмін між адміністративними органами, а також між громадянами та юридичними особами.

Запропоновано правова категорія «електронні послуги». Електронні процедури – це передбачена законом діяльність адміністративних органів, яка здійснюється з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для розгляду заяв про видачу адміністративних актів (дозволів (ліцензій), сертифікатів тощо), спрямованих на забезпечення прав і законних інтересів фізичних або юридичних осіб та/або виконання ними передбачених законом обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гаращук В. Управлінські послуги – новий інститут чи нова помилка? *Вісник Національної академії правових наук України*. 2001. № 3. С. 109–114.
2. Тимошук В.П. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. *Зарубіжний досвід і пропозиції для України*. Факт, 2003. 496 с.
3. Концепція адміністративної реформи в Україні. К.: Державна комісія з проведення в Україні адміністративної реформи, 1998. 62 с.
4. Авер'янов В.Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. К.: Факт, 2003. 384 с.
5. Авер'янов В.Б. До питання про поняття так званих «управлінських послуг». *Право України*. 2002. № 6. С. 125–127.
6. Писаренко Г.М. Адміністративні послуги в Україні: організаційно-правові аспекти. – дис. канд. юрид. Наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2006. 195 с.
7. Колпаков В.К., Кузьменко О.В., Іщенко Ю.В., Чабан В.П. Адміністративне право: Навчальна програма. К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2010. 27 с.
8. Аналітичний звіт щодо корупційних ризиків у сферах надання адміністративних послуг та контрольно-наглядової діяльності публічної адміністрації в Україні URL: http://www.guds.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=198893

9. Тимошук В. П. Процедура прийняття адміністративних актів : питання правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2009. 214 с.
10. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221–231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>
11. Концепція реформування публічної адміністрації в Україні (проект) // Адміністративна реформа в Україні: необхідність і перспективи проведення: Матер. Міжнар. Конференції. 7 грудня 2005 р., Київ. С. 3–37.
12. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
13. Легеца Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.
14. Смельяненко О. Традиційний та електронний уряд: концептуальні відмінності. URL: <https://www.viche.info/journal/811/>.
15. Вишнякова С. С. Формування сфери електронних послуг в Росії: дис. ... канд. економічних наук : 08.00.05. М., 2007. 187 с.
16. Загасцька О. А. Проблеми та перспективи надання електронних послуг в Україні. Міжнародний науковий фаховий журнал «Електронне урядування», 2010. № 1. С. 45–47.
17. Куспяк І.С. Електронне урядування як інструмент формування прозорої та відкритої політичної влади: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2012. 206 с.
18. Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 208. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/208-2003->
19. Легеца Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова. Монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 452 с.
20. Leheza Ye., Filipenko T., Sokolenko O., Darahan V., Kucherenko O. (2020). Ensuring Human Rights in Ukraine: Problematic Issues and Ways of their Solution in the Social and Legal Sphere. *Cuestiones Políticas*. Vol. 37 №° 64 (enero-junio 2020). P. 123-136. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3764.10>
21. Leheza, Y., Dorokhina, Y., Shamara, O., Miroshnychenko, S., & Moroz, V. (2021). Citizens 'participation in the fight against criminal offences: political and legal aspects. *Cuestiones Políticas*, 39(69), 212–224. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.12>

УДК 342.95:351.74(075)35:078(1-87)+477
DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-34>

Каргаманян Х. К.,
*аспірант кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ НАДАННЯ ПОСЛУГ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДАХ ЯК ЕЛЕМЕНТ СЕРВІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

PECULIARITIES OF UNDERSTANDING THE PROVISION OF SERVICES IN ADMINISTRATIVE COURTS AS AN ELEMENT OF SERVICE ACTIVITY

Наукова стаття присвячена висвітленню особливостей розуміння надання послуг в адміністративних судах як елемент сервісної діяльності. Виокремлено особливості зазначеної діяльності: а) безпосередня ініціатива (заява) фізичних та юридичних осіб; б) публічні послуги надаються лише за безпосередньою ініціативою (заявою) фізичних та юридичних осіб, незалежно від самої форми заяви особи (усна чи письмова) та порядку її отримання органом влади. Немає значення, чи всі особи зобов'язані звертатися за конкретною публічною (адміністративною) послугою, як, наприклад, за отриманням загальногромадянського паспорта, чи лише окремі категорії суб'єктів права, як у випадку з отриманням будь-якої ліцензії; в) послуги надаються конкретним судом. За загальним правилом, за конкретною публічною послугою можна звернутися лише до певного (тільки одного) суду, визначеного законом, на відміну від інших видів звернень, які можуть бути розглянуті та вирішені більш широким колом суб'єктів; г) надання послуг здійснюється за процедурою та чітким адміністративним (публічним) регламентом; д) для отримання судових послуг фізичним та юридичним особам необхідно виконати певні вимоги, визначені законом; ж) результатом надання послуги в адміністративних судах є індивідуальний акт типової форми (рішення, реєстрація тощо); з) фінансування здійснюється за рахунок публічних коштів, тобто на рівні як держави, так і територіальної громади; к) відповідальність посадових і службових осіб відповідного адміністративного суду за невиконання або неналежне виконання обов'язку за надання судових послуг.

Отже, під послугами в адміністративних судах як елемент сервісної діяльності слід розуміти врегульовану публічно-правовими нормами діяльність судових органів щодо задоволення публічного інтересу із розгляду заяви фізичної або юридичної особи про видачу відповідного адміністративного акту, спрямованого на забезпечення її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків шляхом фінансування за рахунок державного бюджету.

Ключові слова: адміністративний суд, послуга, правове регулювання, публічна послуга, сервісна діяльність, суд.

The scientific article is devoted to highlighting the peculiarities of understanding the provision of services in administrative courts as an element of service activity. Specific features of the specified activity are highlighted: a) direct initiative (application) of individuals and legal entities; b) public services are provided only on the direct initiative (application) of individuals and legal entities, regardless of the form of the individual's application (oral or written) and the order of its receipt by the authority. It does not matter whether all persons are required to apply for a specific public (administrative) service, such as obtaining a general citizen passport, or only certain categories of legal subjects, as in the case of obtaining any license; c) services are provided by a specific court. As a general rule, a specific public service can be appealed only to a specific (only one) court defined by law, unlike other types of appeals that can be considered and resolved by a wider range of subjects; d) provision of services is carried out according to the procedure and clear administrative (public) regulations; e) in order to receive court services, individuals and legal entities must fulfill certain requirements defined by law; g) the result of providing a service in administrative courts is an individual act of a standard form (decision, registration, etc.); h) financing is carried out at the expense of public funds, that is, at the level of both the state and the territorial community; k) liability of officials and employees of the relevant administrative court for non-fulfillment or improper fulfillment of the duty to provide judicial services.

Therefore, services in administrative courts as an element of service activity should be understood as the activity of judicial bodies regulated by public legal norms regarding the satisfaction of the public interest from consideration of an application by a natural or legal entity for the issuance of a corresponding administrative act aimed at ensuring its

rights and legal interests and/or at fulfillment by a person of the duties defined by law through financing from the state budget.

Key words: *administrative court, service, legal regulation, public service, service activity, court.*

Трансформаційний процес в Україні, що тривав кілька десятиліть, сприяв формуванню України як зрілої європейської держави. Вимоги, які ставить перед нами Євроспільнота, спрямовані на реформування всіх державних інституцій і перетворення України на державу-сервіс, метою якої є не примус і контроль, а забезпечення соціальних компромісів тощо.

Використовуючи результати державного управління та юриспруденції, у працях В. Авер'янова можна знайти наступне визначення публічно-сервісної діяльності. Це діяльність відповідних державних і недержавних органів у процесі їх взаємовідносин з громадянами, окремими фізичними та юридичними особами, забезпечення умов, за яких останні можуть ефективно реалізовувати та захищати свої права, свободи і законні інтереси [1, с. 269]. Крім того, В. Авер'янов зазначає, що публічно-сервісна спрямованість функцій адміністративних органів включає в себе розгляд і вирішення різноманітних особистих звернень приватних осіб (фізичних і юридичних) з приводу реалізації суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, здійснення адміністративного (управлінського) впливу на конкретних осіб у формі дозволів, санкцій, реєстрацій та інших актів. Зазначаючи, що вони формуються через діяльність, пов'язану з наданням послуг та реалізацією індивідуально-обов'язкових рішень щодо фізичних осіб стосовно виконання ними своїх прав та обов'язків.

В. Печовка вказує, що найбільш повне та системне відображення засад реалізації концепції людиноцентризму в діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, відображає публічно-сервісний характер діяльності суб'єкта владних повноважень [2, с. 99].

У відповідності зі ст. 1 Конституції України наша держава проголошена правовою державою [3]. У загальному вигляді сутність правової держави полягає у тому, що держава зв'язана правом, влада організована правом, може здійснюватись лише у правових межах і формах [4]. Головною ж ознакою правової держави

називають гарантованість суб'єктивних прав громадян від порушень з боку державних органів [5, с. 16]. Реальність закріплених у законодавстві основних прав людини і громадянина забезпечується наявністю відповідного правового механізму їхньої реалізації та можливістю їхнього захисту найбільш ефективним та універсальним способом – у судовому порядку. Такий судовий контроль полягає у вирішенні судом спорів, які виникають у сфері реалізації повноважень виконавчої влади та місцевого самоврядування, і одержав назву «адміністративна юстиція» [6, с. 9].

Концепція соціально-орієнтованої сервісної політики держави має базуватися на таких чотирьох аспектах, тобто принципах сучасної демократичної держави:

1) держава – гарант (тобто інституційна система, яка гарантує надання якісних публічних послуг);

2) держава – партнер (забезпечення інституційно сприятливих умов для громадської діяльності, чинного законодавства та політичних інститутів, а також заохочення громадян до та політичних інститутів, а також заохочення громадян до самостійного вирішення проблем у рамках економічних умов);

3) держава – наглядовий орган (на основі встановлених правил суспільної та, зокрема, економічної діяльності);

4) держава – постачальник послуг суспільству (охоронні функції та здатність держави робити щось для суспільства з меншими витратами). У цьому сенсі держава є постачальником послуг для суспільства).

На нашу думку, до цього переліку принципів слід додати ще один: державні менеджери (які спрямовують і контролюють діяльність уповноважених державою суб'єктів у сфері надання публічних послуг та визначають їх перелік).

Сутність адміністративної юстиції у її сучасному розумінні нерозривно пов'язана із філологічним тлумаченням складових цього феномену. Прикметник «адміністративна» (від лат. *administration* – «управління») означає певну належність до організаційної діяль-

ності у галузі управління, тоді як «юстиція» (лат. *justitia* – «справедливість») не що інше як правосуддя; система судових установ, їх діяльність із здійснення правосуддя. Тобто в буквальному розумінні «адміністративна юстиція» – це «правосуддя, яке відноситься до управління» [7].

Так, у літературі за юридичною природою та цільовим призначенням адміністративну юстицію розглядають у якості засобу: захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб від протиправних рішень, дій, бездіяльності суб'єктів владних повноважень; забезпечення верховенства права; забезпечення законності у сфері реалізації функцій виконавчої влади і місцевого самоврядування; судового контролю законності актів органів публічної влади; вирішення специфічних спорів адміністративного характеру між громадянами і органами, що реалізують публічно-владні повноваження [8, с. 24].

Вживання категорії «послуги» у сфері приватного регулювання і поява в українському законодавстві нового терміна «публічні послуги» зумовило виникнення такої проблеми, як їх розмежування та ступінь правомірності використання методів регулювання, що властиві одному правовому інституту при регламентації іншого. Зважаючи на це, деякі представники юридичної науки взагалі ставлять під сумнів саму можливість вживання категорії «послуги» щодо діяльності органів влади, які здійснюють владні повноваження [9, с. 109–114]. Крім цього, необхідно зазначити, що в нормативно-правових актах термін «послуга» використовується у таких словосполученнях як «адміністративна послуга», «державна послуга», «управлінська послуга», «муніципальна послуга», що, у свою чергу, призводить до неоднозначного розуміння.

Для впровадження у діяльність держави науково обґрунтованої теорії процесу надання послуг, необхідно керуватися єдиними теоретичними засадами у тому числі щодо розуміння понять, видів та ознак публічних послуг. Будь-яка послуга – це певна дія, яка здійснюється за зверненням конкретної особи, скерована на задоволення певних потреб цієї особи та призначена давати їй користь та допомогу. Термін «послуга» є історичним поняттям, яке досить динамічно розвивається у зв'язку

з постійною зміною та/або появою нових видів послуг, виникненням нових та розвитком наявних потреб суспільства.

Т. О. Гуржій, Т. О. Коломoeць відносять суспільні відносини, що виникають у рамках надання адміністративних послуг, до предмету адміністративного права та вважають дану діяльність складником методу регулювання цієї галузі права [10, с. 23–24; 7, с. 11–13].

К. К. Афанасьєв визначає адміністративні послуги як публічні (тобто державні та муніципальні) послуги, що надаються органами виконавчої влади, виконавчими органами місцевого самоврядування й іншими уповноваженими суб'єктами, і надання яких пов'язане з реалізацією владних повноважень [10, с. 35]. Аналогічної позиції дотримується М. І. Ославський у навчальному посібнику «Виконавча влада в Україні: організаційно-правові засади» [11, с. 45]. За визначенням Є. О. Легези адміністративні послуги – це публічна владна діяльність публічної адміністрації, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними і юридичними або іншими колективними особами прав, свобод і законних інтересів за їхньою заявою [12].

Доцільніше використовувати термін «публічні послуги», а не «адміністративні послуги». На її думку, публічні послуги – це послуги, що надаються фізичним та юридичним особам державними органами щодо реалізації прав, свобод та законних інтересів у публічній сфері [13].

Аналіз наукових публікацій дав змогу виділити такі ознаки послуг в адміністративних судах як елемент сервісної діяльності:

1. Безпосередня ініціатива (заява) фізичних та юридичних осіб. Публічні послуги надаються лише за безпосередньою ініціативою (заявою) фізичних та юридичних осіб, незалежно від самої форми заяви особи (усна чи письмова) та порядку її отримання органом влади. Немає значення, чи всі особи зобов'язані звертатися за конкретною публічною (адміністративною) послугою, як, наприклад, за отриманням загальногромадянського паспорта, чи лише окремі категорії суб'єктів права, як у випадку з отриманням будь-якої ліцензії [14].

2. Судові послуги надаються конкретним суб'єктом публічної адміністрації. За загальним правилом, за конкретною публічною послугою можна звернутися лише до певного (тільки одного) органу влади, визначеного законом, на відміну від інших видів звернень, які можуть бути розглянуті та вирішені більш широким колом суб'єктів [15].

3. Надання судових послуг здійснюється за процедурою та чітким адміністративним (публічним) регламентом. Для отримання судових послуг фізичним та юридичним особам необхідно виконати певні вимоги, визначені законом.

4. Результатом надання судової послуги є індивідуальний акт типової форми (рішення, реєстрація тощо).

5. Фінансування здійснюється за рахунком публічних коштів, тобто на рівні як держави, так і територіальної громади.

6. Відповідальність посадових і службових осіб за невиконання або неналежне виконання обов'язку за надання судових послуг [16].

Отже, під послугами в адміністративних судах як елемент сервісної діяльності слід розуміти врегульовану публічно-правовими нормами діяльність судових органів щодо задоволення публічного інтересу із розгляду заяви фізичної або юридичної особи про видачу відповідного адміністративного акту, спрямованого на забезпечення її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків шляхом фінансування за рахунок державного бюджету.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авер'янов В. Вибрані наукові праці / Вибрані наукові праці. Київ: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. 2011.
2. Петовка В. Окремі проблеми визначення поняття «адміністративна послуга» та способи їх вирішення. *Публічне право*. 2013. 2 (10), С. 99–104.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Офіц. вісн. України. 2010. № 72 /1. Ст. 2598.
4. Цюрупа М. Основи сучасної політології : підруч. [для студ. вищ. навч. закл. К. : Кондор, 2009. 354 с. URL.: http://libfree.com/176306041_politologiyagromadyanske_suspilstvo_pravova_derzhava.html.
5. Пасенюк О. М. Адміністративне судочинство України : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2009. 672 с.
6. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України. авт.-упоряд. І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда. К. : Факт, 2003. 146 с.
7. Коломоєць Т.О. Управлінські послуги в контексті взаємовідносин особи й органів місцевої влади в Україні: концептуальний і нормативний аспекти. *Актуальні проблеми державного управління*. 2002. Вип. 7. С. 178–182.
8. Педько Ю. С. Становлення адміністративної юстиції в Україні : монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 208 с.
9. Гаращук В. Управлінські послуги – новий інститут чи нова помилка? *Вісник АПРН України*. 2001. № 3. С. 109–114.
10. Гуржій Т. О. Адміністративне право України: навч. посіб. – К.: КНТ; Х.: Бурун і К, 2011. 680 с.
11. Афанасьєв К.К. Розвиток інституту адміністративних послуг, як умова побудови правової держави. *Юридична Україна*. 2011. № 3. С. 32–39.
12. Ославський М.І. Виконавча влада в Україні: організаційно-правові засади: навч. посіб. К.: Вид-во «Знання», 2009. 357 с.
13. Легеца Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова. Монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 452 с.
14. Leheza Ye., Filipenko T., Sokolenko O., Darahan V., Kucherenko O. (2020). Ensuring Human Rights in Ukraine: Problematic Issues and Ways of their Solution in the Social and Legal Sphere. *Cuestiones Políticas*. Vol. 37 №º 64 (enero-junio 2020). P. 123–136. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3764.10>
15. Leheza, Y., Dorokhina, Y., Shamara, O., Miroschnychenko, S., & Moroz, V. (2021). Citizens 'participation in the fight against criminal offences: political and legal aspects. *Cuestiones Políticas*, 39(69), 212–224. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.12>
16. Легеца Є. О.Адміністративні процедури у сфері нерухомого майна: державна реєстрація речових прав та особливості реалізації через електронні торги: Монографія. Дніпро: Видавничий дім «Гельветика», 2022.
17. Легеца Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.

Кобрусєва Є. А.,
*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ДІЯЛЬНІСТЬ ОФІСУ ПРОТИДІЇ РЕЙДЕРСТВУ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПОДОЛАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРОЦЕДУРИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМІСТЬ

ACTIVITIES OF THE ANTI-RAIDING OFFICE OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF OVERCOMING VIOLATIONS OF THE PROCEDURE OF STATE REGISTRATION OF PROPERTY RIGHTS TO REAL ESTATE

У статті автор аналізує стан дослідження проблематики позасудового оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації з надання адміністративних послуг (зокрема в адміністративному порядку) на науковому рівні. Підкреслено, що необхідність створення Офісу протидії рейдерству як принципово нової колегіальної структури, яка покликана боротися зі спробами рейдерських захоплень нерухомості та корпоративних прав, обумовлена нормативними та соціальними чинниками. Дослідником зроблено висновок про те, у апараті державної влади виникла нагальна потреба у створенні колегіальної структури нового покоління, до функціональних повноважень якої входила б боротьба з несанкціонованими діями в реєстрах, незаконними реєстраційними діями в межах та у спосіб, визначений законом. Досліджено функціональні повноваження, організаційну та нормативну основу діяльності, внутрішню структуру Офісу протидії рейдерству та його місце в апараті Міністерства юстиції України. Автором акцентовано увагу на тому, що функції та стратегічні завдання Офісу кореспондуються з завданнями, покладеними на Міністерство юстиції України. Окреслено основні методичні, функціональні та методологічні повноваження Офісу протидії рейдерству. Наприкінці статті автором зроблено висновок про те, що Офіс протидії рейдерству Міністерства юстиції України – це дієвий спосіб захисту корпоративних та майнових прав, автор правопросвітницьких та методологічних ініціатив. Цей орган надає можливість особі, права якої були порушені швидко відреагувати на протиправні реєстраційні дії та скасувати незаконне рішення. Подання скарги є швидкою альтернативою таким способам захисту, як звернення до суду та звернення до правоохоронних органів, порядок здійснення яких є складнішим, довшим та витратним.

Ключові слова: *Офіс протидії рейдерству, Міністерство юстиції України, позасудове оскарження, адміністративне оскарження, реєстраційні дії, рейдерство.*

In the article, the author analyzes the state of research on the issues of out-of-court appeal of decisions, actions or inaction of public administration bodies for the provision of administrative services (in particular, in administrative order) at the scientific level. It is emphasized that the need to create the Anti-Raiding Office as a fundamentally new collegial structure designed to combat attempts to seize real estate and corporate rights by raiders is due to regulatory and social factors. The researcher concluded that there was an urgent need to create a collegial structure of a new generation in the apparatus of state power, the functional powers of which would include the fight against unauthorized actions in the registers, illegal registration actions within the limits and in the manner determined by law. The functional powers, organizational and regulatory basis of activity, the internal structure of the Anti-Raiding Office and its place in the apparatus of the Ministry of Justice of Ukraine were studied. The author emphasized that the functions and strategic tasks of the Office correspond with the tasks assigned to the Ministry of Justice of Ukraine. The main methodical, functional and methodological powers of the Anti-Raiding Office are outlined. At the end of the article, the author concluded that the Anti-Raiding Office of the Ministry of Justice of Ukraine is an effective way to protect corporate and property rights, the author of legal education and methodological initiatives. This body provides an opportunity for a person whose rights have been violated to quickly react to illegal registration actions and cancel an illegal decision. Filing a complaint is a quick alternative to such methods of protection as going to court and turning to law enforcement agencies, the procedure for which is more complicated, longer and costly.

Key words: *Anti-Raiding Office, Ministry of Justice of Ukraine, out-of-court appeal, administrative appeal, registration actions, raiding.*

Актуальність теми: в контексті реформування системи органів державної реєстрації прав та реформування організаційної структури Міністерства юстиції України, через чисельні реформи децентралізації повноважень з державної реєстрації прав, а також враховуючи поширеність рейдерських захоплень нерухомості та корпоративних прав у 2016 році виникла потреба у створенні принципово нової «антирейдерської» інституції у складі Мін'юсту. Тож, актуальність дослідження обумовлена необхідністю популяризації інформації про існування та функціональні повноваження Офісу протидії рейдерству при Міністерстві юстиції України як інноваційної інстанції, яка акумулює в собі функції контролю, методичної та методологічної допомоги, а також є гарантом поновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних майнових та корпоративних прав.

Короткий аналіз праць. Тематика оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації з надання адміністративних послуг (зокрема в адміністративному порядку) була предметом наукових розвідок В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, Н.В. Боженко, Д.О. Власенка, І.П. Голосніченко, О.А. Грабильнікової, Е.Ф. Демського, В.В. Дубовика, О.С. Духневич, С.В. Дяченка, Ю.В. Єрмакова, О.М. Здрок, Л.Є. Кисіль, Є.А. Кобрусєвої, О.В. Марченко, О.В. Лахової, В.П. Мороз, К.В. Селіванової, Т.О. Коломоєць, О.П. Куманської-Нор, Д.В. Лученка, М.В. Луцького, В.В. Нікітіна, В.І. Полюховича, Я.С. Рябченко, О.Л. Соколенко, О.М. Спектор, В.П. Тимошука, О.С. Ткачука, С.А. Уханенка, О.В. Цельєва, О.Г. Циганова, Л.М. Черненко. Водночас, не зважаючи на численність наукових розвідок, комплексне та всебічне дослідження феномена Офісу протидії рейдерству на науковому рівні не проводилося.

Мета дослідження: комплексне дослідження причин запровадження та сутнісних особливостей Офісу протидії рейдерству як правозахисної інституції нового покоління, нормативного, організаційного та процесуального оформлення його діяльності.

Нормативним контекстом для створення інноваційної «антирейдерської» структури слугувало те, що Міністерством юстиції України та (після ліквідації та реформування організацій-

ної структури Міністерства юстиції України – міжрегіональними управліннями Міністерства юстиції [1]) були реформовані колишні Комісії у Колегії, які уповноважені розглядати скарги громадян на неправомірні рішення, дії або бездіяльність у сфері державної реєстрації.

Щодо соціального контексту слід зазначити наступне. Актуальною проблемою у період з 2016 року залишалася поширеність протиправних насильницьких захоплень майна та корпоративних прав фізичних та юридичних осіб. Як слушно зазначила К.В. Потапова: «...Нерідко насильницьке заволодіння майном чи корпоративними правами має своїм правовим підґрунтям проведення протиправної реєстраційної дії в ДРП (проведення державної реєстрації переходу права власності на майно на недобросовісного набувача). Звісно, часткова реституція можлива шляхом скасування таких незаконних реєстраційних дій в діючих реєстрах» [2, с. 5].

З огляду на наведені обставини, у апарату державної влади виникла нагальна потреба у створенні колегіальної структури нового покоління, до функціональних повноважень якої входила б боротьба з несанкціонованими діями в реєстрах, незаконними реєстраційними діями в межах та у спосіб, визначений законом.

Наказом Міністерства юстиції України від 09.01.2020 № 71/5, підписаним Міністром юстиції Денисом Малюською, було затверджено нове Положення про Колегію з розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції (далі – Положення про Колегію). Згідно з п. 2 розділу I Положення Колегії є постійно діючими консультативно-дорадчими органами при Мін'юсті та його територіальних органах, що в межах повноважень, визначених Порядком розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 № 1128, здійснюють колегіальний розгляд скарг у сферах державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень і державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань [3].

У структурі апарату Міністерства юстиції України, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 28.07.2020 № 2359/к «Про затвердження структури та штатної чисельності працівників апарату Міністерства юстиції України», було створено дієву колегіальну структуру – Офіс протидії рейдерству (на правах департаменту).

Так, у відповідності до розділів I–III, п. 1 розділу V Положення про Офіс протидії рейдерству Міністерства юстиції України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 06.11.2020 № 3865/5 (у першій редакції), Офіс протидії рейдерству (далі – Офіс) здійснює свою діяльність на правах Департаменту та є самостійним структурним підрозділом Міністерства юстиції України. Офіс у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, постановами Верховної Ради України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства, Положенням про Міністерство юстиції України, наказами Міністерства та цим Положенням.

Офіс у межах повноважень забезпечує виконання завдань, покладених на Міністерство, щодо реалізації державної політики у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців.

Офіс відповідно до покладених на нього завдань:

1) здійснює відповідно до Законів України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» контроль за діяльністю у сферах державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців;

2) вживає в межах повноважень Офісу заходів щодо забезпечення блокування та анулювання доступу державних реєстраторів до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно; Єдиного державного реєстру юридичних осіб,

фізичних осіб – підприємців та громадських формувань у випадках, передбачених законом;

3) здійснює у випадках та способом, передбачених законодавством, організаційне забезпечення розгляду скарг у сферах державної реєстрації з підготовки матеріалів для їх розгляду, а також підготовки на основі протоколу засідання проєктів висновку та наказу Міністерства та інших документів, що стосуються розгляду скарг у сферах державної реєстрації;

4) здійснює заходи організаційно-технічного характеру, спрямовані на забезпечення дотримання вимог законодавства з організації діловодства у державних органах стосовно документів, які створені під час та у результаті розгляду скарг у сферах державної реєстрації;

5) забезпечує виконання рішень Міністерства, передбачених статтею 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та статтею 34 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань»;

6) вживає в межах повноважень Офісу заходів щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законодавством;

7) бере участь у розробці проєктів законів та інших нормативно-правових актів з питань, що належать до компетенції Офісу;

8) подає на розгляд керівництву Міністерства пропозиції, у тому числі у вигляді проєктів нормативно-правових актів, щодо вдосконалення законодавства з питань, що належать до компетенції Офісу;

9) вивчає міжнародний досвід з питань організаційно-правового забезпечення функціонування державних систем реєстрації з метою вдосконалення законодавства;

10) бере участь у проведенні правової експертизи проєктів законів та інших нормативно-правових актів з питань, що належать до компетенції Офісу;

11) забезпечує розгляд звернень від органів влади, громадських формувань, підприємств, установ та організацій, громадян з питань, що належать до компетенції Офісу;

12) забезпечує розгляд запитів і звернень народних депутатів України з питань, що належать до компетенції Офісу;

13) надає в установленому порядку інформацію за запитами на публічну інформацію фізичних та юридичних осіб, громадських формувань та за запитами адвокатів, оформленими відповідно до законодавства, з питань, що належать до компетенції Офісу;

14) вживає заходів у межах повноважень щодо ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно; Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань;

15) бере участь в організації роботи з підготовки та підвищення кваліфікації працівників у сферах, які належать до компетенції Офісу, проводить відповідні наради та семінари;

16) забезпечує представництво інтересів Міністерства, Офісу без окремого доручення керівника (самопредставництво) в судах України у справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності Міністерства за результатом розгляду скарг у сферах державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань;

17) організовує та забезпечує в межах компетенції належну організацію прийому громадян у Офісі та бере участь у прийомі громадян у Міністерстві, Кабінеті Міністрів України з питань, що належать до компетенції Офісу;

18) забезпечує формування справ, їх зберігання та підготовку до передачі до архівного підрозділу або особі, відповідальній за ведення архіву Міністерства;

19) здійснює облік скарг у сфері державної реєстрації, збирає статистичні дані для удосконалення засад оскарження рішень, дій або бездіяльності у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень та у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань;

20) здійснює інші повноваження, визначені законами України та іншими нормативно-правовими актами.

Офіс очолює директор департаменту (керівник офісу), який в установленому порядку призначається на посаду і звільняється з посади державним секретарем Міністерства [4].

Функції та стратегічні завдання Офісу кореспондуються з завданнями, покладеними на Міністерство юстиції України, зокрема та не виключно, підпунктами 83-5, 83-6, 83-7, 83-8, 83-10, 83-11, 83-12 п. 4 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228 (наразі діє зі змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України № 11 від 05.01.2024), у відповідності до яких Мін'юст:

– здійснює нормативно-правове, методологічне та інформаційне забезпечення у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців, надає узагальнені роз'яснення щодо застосування законодавства з питань державної реєстрації;

– організовує роботу, пов'язану із забезпеченням діяльності з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців; з підготовки та підвищення кваліфікації державних реєстраторів;

– здійснює відповідно до закону контроль за діяльністю у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців, в тому числі шляхом проведення моніторингу реєстраційних дій відповідно до закону, та приймає обов'язкові до виконання рішення, передбачені законом;

– забезпечує доступ державних реєстраторів, уповноважених осіб суб'єктів державної реєстрації, визначених законом, інших суб'єктів, право доступу яких визначено законом, до єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Мін'юст, і приймає рішення про блокування та анулювання такого доступу у випадках, передбачених законом;

– розглядає відповідно до закону скарги на рішення, дії або бездіяльність державних реєстраторів, суб'єктів державної реєстрації прав, територіальних органів Мін'юсту та приймає обов'язкові до виконання рішення;

– складає протоколи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених КУпАП;
– вносить до Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату подання щодо анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю у випадках, передбачених законом [5].

Висновки. Офіс протидії рейдерству Міністерства юстиції України – дієвий спосіб захисту корпоративних та майнових прав, автор пра-

вопросвітницьких та методологічних ініціатив. Цей орган надає можливість особі, права якої були порушені швидко відреагувати на протиправні реєстраційні дії та скасувати незаконне рішення. Подання скарги є швидкою альтернативою таким способам захисту, як звернення до суду та звернення до правоохоронних органів, порядок здійснення яких є складнішим, довшим та витратним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Деякі питання територіальних органів Міністерства юстиції : постанова Кабінету Міністрів України від 09 жовт. 2019 р. № 870. *Офіційний вісник України*. 2019. № 84. С. 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/870-2019-%D0%BF#Text>
2. Потапова К.В. Способи боротьби органів юстиції з рейдерством як негативним соціальним явищем. *Правовий гарант*. 2019. № 02 (31). С. 4–5.
3. Положення про Колегію з розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції : затв. наказом Мін-ва юстиції України від 09 січ. 2020 р. № 71/5. *Офіційний вісник України*. 2020. № 3. С. 348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0024-20#Text> (дата звернення: 01.03.2024).
4. Положення про Офіс протидії рейдерству Міністерства юстиції України : затв. наказом Мін-ва юстиції України від 06 лист. 2020 р. № 3865/5. URL: https://dostup.org.ua/request/100658/response/356548/attach/6/pdf?cookie_passthrough=1.
5. Положення про Міністерство юстиції України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 02 лип. 2014 р. № 228. *Офіційний вісник України*. 2014. № 54. С. 88. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.03.2024).

Кондратьєв Є. Є.,

*аспірант кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НОТАРІУСІВ ЩОДО ДОДЕРЖАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF NOTARIES TO MAINTAIN LEGISLATION ON THE PROVISION OF PUBLIC SERVICES

В статті проаналізовано сучасний стан забезпечення контролю за діяльністю нотаріуса щодо додержання законодавства з питань надання публічних послуг в Україні. Надано зріз основної нормативної бази, що регламентує здійснення контрольної діяльності з надання публічних послуг. Встановлюються особливості взаємодії системи суб'єктів державного та громадського контролю за діяльністю нотаріуса з щодо надання публічних послуг в Україні.

Акцентовано увагу, що однією з особливостей парламентського контролю з боку Уповноваженого з прав людини, виходячи з правового статусу даного суб'єкта права, є те, що його контрольні повноваження у процесі адміністративного оскарження обмежуються лише контролем за дотриманням прав і свобод фізичних осіб. Контрольні повноваження Уповноваженого з прав людини не поширюються на сферу розгляду скарг підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян та інших суб'єктів, що мають статус юридичної особи. Одним із способів реалізації контрольних повноважень омбудсмена є проведення моніторингу стану дотримання прав людини. Результати контрольної діяльності Уповноважений з прав людини відображаються у доповіді, який він один раз у рік подає Верховній Раді України, висвітлюючи, таким чином, порушення прав та свобод людини та громадянина з боку органів виконавчої влади.

Зроблено висновок, що незважаючи на різноманітні види контрольної діяльності у сфері надання публічних послуг вбачається за доцільне налагодження ефективної взаємодії нотаріуса із іншими суб'єктами таких повноважень. Зокрема, встановлено відсутність реагування уряду на рекомендаційні зауваження омбудсмена, «повідільне» виконання вимог президентських указів суб'єктами різних рівнів державної виконавчої влади, в тому числі і нотаріусом. Для належного функціонування системи забезпечення контролю за ефективністю надання публічних послуг вбачається за доцільне проводити щорічні функціональні обстеження нотаріусів, центрів надання публічних послуг з прозорим механізмом застосування заходів юридичної відповідальності до винних осіб.

Ключові слова: *громадський контроль, контроль, нотаріус, омбудсмен, публічні послуги, суб'єкти публічної адміністрації.*

The article analyzes the current state of ensuring control over the activities of a notary in order to maintain legislation on the provision of public services in Ukraine. It is given through the main regulatory framework that regulates the current control activities related to the provision of public services. The peculiarities of the mutual interaction of the system of subjects of the sovereign and the general control over the activities of the notary for the provision of public services in Ukraine are established.

It is emphasized that one of the peculiarities of parliamentary control on the side of the Supreme Rights of the People, arising from the legal status of this subject of law, is those that its control over the process of administrative deprivation is limited by control over the extension of rights and physical freedoms. The control of the Commissioner for Human Rights does not extend to the scope of consideration of the capital of enterprises, institutions, organizations, associations of communities and other subjects that may imply the status of a legal entity. One of the ways to implement the control functions of the Ombudsman is to monitor the rights of people. The results of the control activities of the upholding of human rights are reflected in the evidence that the Verkhovna Rada of Ukraine once submitted to the river, indicating, in such a way, the violation of the rights and freedoms of people and citizens on the side of the organs of the crown government.

Visnovki is vitable, uninvited on the riosnomani, it was a control of the Publechny sphere of the Publichnye who was in the subject of the appropriation of the illegally mutual asset of the Izniy sub -cxktas of such renewal. Zokrem, it was established that there was a need to respond to the recommendations of the Ombudsman, “more” confirmation of presidential decrees by subjects of various levels of the royal government, including a notary. For the proper functioning of the system for ensuring control over the effectiveness of public service delivery, it is necessary to thoroughly carry out

the core functional activities of notaries, public service delivery centers with a clear mechanism of stagnation bath enters the legal framework to the guilty persons.

Key words: public control, control, notary, ombudsman, public servants, subjects of public administration.

Ефективність та законність правозастосування в цілому, та провадження з адміністративного оскарження дій, рішень та бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації з надання публічних послуг зокрема, покликані забезпечити ряд засобів, серед яких, важливе місце займає контроль та нагляд.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Аналітичному осмисленню вказаної проблеми сприяли наукові праці провідних фахівців з вітчизняної адміністративно-правової науки, зокрема В. Б. Авер'янова, Ю. П. Битяка, А. С. Васильєва, Д. О. Власенко, В. К. Колпакова, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюка та інших. Наукові праці І. В. Дроздової, І. Б. Коліушка, І. М. Козьякова, Є. В. Курінного, Є. О. Легези, Н. С. Науліка, М. В. Руденко та інших безпосередньо стосуються проблем забезпечення контролю за наданням публічних послуг в Україні.

Метою роботи є визначення особливостей та рівнів контрольної діяльності за реалізацією надання нотаріусом публічних послуг.

В залежності від критеріїв, які покладаються в основу класифікації, розрізняють декілька видів контролю: внутрішній і зовнішній, відомчий (галузевий) та надвідомчий, загальний і спеціальний [1].

Як відмічає Є. О. Легеза, саме «природа, місце, роль суб'єкта контролю в системі соціального механізму управління суспільством є головними об'єктивними критеріями, за допомогою яких визначаються завдання, характер, форми і об'єм контролю» [2].

Згідно ст. 28 Закону України «Про звернення громадян» контроль за дотриманням законодавства про звернення громадян відповідно до своїх повноважень здійснюють «Верховна Рада України, народні депутати України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Уповноважений з прав людини Верховної Ради України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські, районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі комітети, депутати місцевих рад, а також міністерства,

інші центральні органи виконавчої влади щодо підпорядкованих їм підприємств, установ та організацій» [3]. Враховуючи даний перелік суб'єктів та класифікацію видів державного контролю, в залежності від суб'єктів його здійснення, можна виділити такі види контролю за дотриманням законодавства про розгляд скарг громадян та інших споживачів публічних послуг на дії, рішення чи бездіяльність нотаріуса: парламентський, президентський, адміністративний, контроль органів місцевого самоврядування. Деякі дослідники виділяють суди як суб'єктів опосередкованого контролю за дотриманням законодавства при розгляді скарг [4, с. 153–154]. Громадський контроль у сфері забезпечення оскарження дій, рішень та бездіяльності нотаріуса. Правом здійснювати громадський контроль у сфері розгляду та вирішення адміністративної скарги наділені громадяни, об'єднання громадян.

Парламентський контроль в Україні здійснюється такими суб'єктами: 1. Верховною Радою України; 2. Народними депутатами України; 3. Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини; 4. Конституційним судом України.

Відповідно до вимог Конституції України Верховна Рада України здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України в межах, визначених законодавством, забезпеченням конституційних прав і свобод громадян, виконанням законів та постанов Верховної Ради України (ст. 85) [5]. Народні депутати України у сфері контролю за оскарженням дій, рішень чи бездіяльності нотаріуса мають ряд прав, зокрема: а) звертатися із запитом на сесії Верховної Ради України до Президента України, Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та інших суб'єктів, визначених у ч. 1 ст. 15 Закону України «Про статус народного депутата України» [6]. У відповідь на депутатський запит нотаріус зобов'язаний повідомити народного депутата України про результати розгляду його запиту; б) подання депутатського звернення.

Значними повноваженнями щодо контролю за дотриманням законності у діяльності нотарі-

уса з надання публічних послуг наділений спеціальний суб'єкт парламентського контролю – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини визначаються у ст. 101 Конституції України і у спеціальному нормативно-правового акті – у Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [7].

Контрольні повноваження щодо захисту прав і свобод людини і громадянина при розгляді та вирішенні адміністративної скарги на дії, рішення чи бездіяльності нотаріуса з надання публічних послуг омбудсмен може:

- а) безперешкодно відвідувати органи державної влади з метою перевірки стану дотримання встановлених прав і свобод людини і громадянина та бути присутнім на їх колегіальних засіданнях;
- б) ознайомлюватися з документами, у тому числі і такими, що містять державну та іншу таємницю в органах державної влади та інших органах, підприємствах, установах, організаціях незалежно від форми власності;
- в) вимагати від посадових і службових осіб органів державної влади сприяння проведенню перевірок діяльності підконтрольних і підпорядкованих їм підприємств, установ, організацій, виділення спеціалістів для участі у проведенні перевірок, експертиз і надання відповідних висновків;
- г) запрошувати посадових і службових осіб, громадян України, іноземців та осіб без громадянства для отримання від них усних або письмових пояснень щодо обставин, які перевіряються по справі;
- д) направляти у відповідні органи акти реагування Уповноваженого з прав людини у разі виявлення порушень прав і свобод людини і громадянина для вжиття цими органами відповідних заходів та ряд інших прав передбачених ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [7].

Актом реагування Уповноваженого з прав людини на порушення прав конкретної особи у процесі оскарження дій, рішень чи бездіяльності нотаріуса з надання публічних послуг є подання. Аналіз положень Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» свідчить, що акт реагування Уповноваженого з прав людини носить скорі-

ше рекомендаційний, ніж імперативний характер, так як його виконання суб'єктом, якому він адресується, не забезпечене будь-якими суттєвими юридичними гарантіями. Вказаний Закон не передбачає відповідальності за невиконання вимог подання омбудсмена. Тому омбудсмен не може безпосередньо будь-якими владно-примусовими заходами впливати на дії та рішення контролюваних суб'єктів і давати їм обов'язкові до виконання вказівки. Він не вправі відмінити незаконне адміністративне рішення, замінити його своїм власним рішенням чи вимагати його зміни чи відзвину. Однією з особливостей парламентського контролю з боку Уповноваженого з прав людини, виходячи з правового статусу даного суб'єкта права, є те, що його контрольні повноваження у процесі адміністративного оскарження обмежуються лише контролем за дотриманням прав і свобод фізичних осіб. Контрольні повноваження Уповноваженого з прав людини не поширюються на сферу розгляду скарг підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян та інших суб'єктів, що мають статус юридичної особи [8].

Одним із способів реалізації контрольних повноважень омбудсмена є проведення моніторингу стану дотримання прав людини. Результати контрольної діяльності Уповноважений з прав людини відображаються у доповіді, який він один раз у рік подає Верховній Раді України, висвітлюючи, таким чином, порушення прав та свобод людини та громадянина з боку органів виконавчої влади.

Контрольні повноваження Президента України у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, порушених у тому числі і рішеннями, діями (бездіяльністю) нотаріуса обумовлюються його правовим статусом – гаранта додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Адміністративний контроль за дотриманням законодавства, що регламентує розгляд скарг громадян здійснюється Кабінетом Міністрів України, центральними та місцевими органами виконавчої влади (посадовими особами) стосовно підпорядкованих їм органів, підприємств, установ, організацій. У літературі такий контроль характеризується як надвідомчий та відомчий контроль [8].

Відповідно до Конституції України (п. 9 ст. 116) Кабінет Міністрів України спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади. Контроль з боку Кабінету Міністрів України за дотриманням законодавства з надання публічних послуг здійснюється шляхом перевірки діяльності у даній сфері, відповідних суб'єктів публічної адміністрації. Результати такого контролю відображаються у актах, що приймаються Кабінетом Міністрів України, спрямованих на оптимізацію діяльності з надання публічних послуг та посилення контролю за такою діяльністю суб'єктів публічної адміністрації).

З метою своєчасного виявлення причин, що призводять до порушення прав та інтересів громадян, забезпечення контролю за дотриманням законодавства про скарги тощо, скарги громадян мають систематично узагальнюватися і аналізуватися. Результати такого аналізу використовуються при перевірках роботи підвідомчих органів та установ, а також реалізуються у прийнятті постанов уряду, спрямованих на забезпечення ефективності надання публічних послуг в Україні. Наприклад, у 2015 році розроблено та прийнято ряд Постанов Кабінету Міністрів України, спрямованих на удосконалення системи надання публічних послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Мова йде про такі постанови уряду, як: «Деякі питання спрощення порядку надання публічних послуг у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 18 березня 2015 р. № 137 [9], «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 25 грудня 2015 р. № 1127 [10].

Особливою формою контролю за діяльністю нотаріуса є громадський контроль. Громадський контроль у сфері публічного управління І. О. Сквірський визначає як «стеження

громадськості за діяльністю органів державної влади і органів місцевого самоврядування і їх посадових осіб, а також за недержавними організаціями та іншими суб'єктами при здійсненні ними владних управлінських функцій, у тому числі в разі виконання ними делегованих владних повноважень, що має на меті забезпечення законності та дисципліни у публічному управлінні» [11]. Функція громадського контролю за дотриманням нотаріуса законодавства з питань надання публічних послуг покладається на окремих фізичних осіб, об'єднання громадян, засоби масової інформації. Активну громадську позицію у сфері здійснення громадського контролю за діяльністю нотаріуса з надання публічних послуг обіймає Центр політико-правових реформ. Центром політико-правових реформ постійно здійснюється моніторинг діяльності центрів надання адміністративних послуг та видаються відповідні аналітичні звіти з рекомендаціями щодо удосконалення діяльності суб'єктів публічної адміністрації [12; 13].

Висновки. Не зважаючи на різноманітні види контрольної діяльності у сфері надання публічних послуг вбачається за доцільне налагодження ефективної взаємодії нотаріуса із іншими суб'єктами таких повноважень. Зокрема, встановлено відсутність реагування уряду на рекомендаційні зауваження омбудсмена, «повільне» виконання вимог президентських указів суб'єктами різних рівнів державної виконавчої влади, в тому числі і нотаріусом. Для належного функціонування системи забезпечення контролю за ефективністю надання публічних послуг вбачається за доцільне проводити щорічні функціональні обстеження нотаріусів, центрів надання публічних послуг з прозорим механізмом застосування заходів юридичної відповідальності до винних осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрийко О.Ф. Державний контроль: теорія і практика: Наук. доповідь. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 1999. С. 9–12.
2. Легеза Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова. Монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 452 с.
3. Про звернення громадян : Закон України від 2.10.1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. ст. 256.
4. Грибок І. О. Оскарження рішень органів виконавчої влади в адміністративному порядку : дис. к.ю.н. 12.00.07. Національна академія наук України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2006. 220 с.

5. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141.
6. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 3. ст. 17.
7. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997. Відомості Верховної Ради. 1998. № 20. Ст. 99.
8. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина. К., 2014. С. 435.
9. Деякі питання спрощення порядку надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2015 р. № 137/ Урядовий кур'єр. – 2015. – № 59.
10. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1127. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF#n372>.
11. Сквірський І. О. Мета, завдання та функції громадського контролю у публічному управлінні. Вісник Запорізького національного університету. Серія Юридичні науки. 2013. № 1. С. 109–114.
12. Чи центри надання публічних послуг дійсно є ефективнішими та зручнішими для громадян? URL: <http://pravo.org.ua/administratywni-posluhy/1967-chy-tsentry-nadannia-administratyvnykh-posluh-diisno-ie-efektyvnishi-ta-zruchnishi-dlia-hromadian.html>
13. Власенко Д. О. Контроль та нагляд за додержанням законодавства з надання публічних послуг суб'єктами публічної адміністрації. Київський часопис права. 2015. № 2. С. 109–114.

Македон О. А.,
аспірант юридичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ЕТИЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

ETHICAL AND LEGAL IMPLICATIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE USAGE IN LEGAL PRACTICE

У статті розглядаються етичні та юридичні аспекти використання штучного інтелекту (ШІ) у юридичній практиці з урахуванням сучасних тенденцій та викликів. Автори проводять аналіз впливу автономності ШІ та відповідальності за їхні дії на правову систему, висвітлюють питання захисту конфіденційності даних та прозорості процесів, а також розглядають роль систем ШІ у наданні правової консультації.

Перший блок дослідження зосереджується на автономності ШІ та відповідальності за їхні дії. Він включає розгляд викликів, що виникають у зв'язку з прийняттям рішень системами ШІ та можливостей визначення відповідальних сторін у разі помилок чи шкідливих наслідків. Дослідження доводить необхідність розвитку нових правових механізмів для регулювання дій систем ШІ та захисту прав громадян.

Другий блок присвячено питанням захисту конфіденційності даних та прозорості процесів у контексті використання ШІ. Він включає аналіз можливих порушень конфіденційності та методів забезпечення прозорості у процесах прийняття рішень. Висвітлено важливість розробки ефективних методів забезпечення конфіденційності та відкритості в правовій практиці.

Третій блок розглядає можливості використання систем ШІ для надання правової консультації. Автори аналізують їхню здатність вирішувати стандартні правові питання, надавати відповіді на загальні юридичні запитання та допомагати у вирішенні конкретних справ. Обговорюються переваги та недоліки такого підходу, а також необхідність забезпечення якості та точності роботи таких систем.

В даній статті автор пропонує інноваційний погляд на використання штучного інтелекту (ШІ) у юридичній практиці, зосереджуючись на потенційних викликах та перевагах цього підходу.

У контексті сучасного розвитку технологій, використання ШІ у юридичній сфері відкриває нові можливості для підвищення ефективності та точності надання правових послуг. Інтелектуальні системи можуть аналізувати великі обсяги юридичної інформації, швидко знаходити рішення на основі правових прецедентів та нормативних актів, а також надавати консультації з різноманітних юридичних питань.

Проте, разом з перевагами, використання ШІ також поставляє перед юридичною галуззю нові виклики. Наприклад, проблеми етики та відповідальності, пов'язані з автономністю інтелектуальних систем, потребують уважного розгляду. Крім того, захист конфіденційності даних і забезпечення прозорості процесів використання ШІ стають критичними завданнями для забезпечення довіри громадськості до таких технологій.

В цій статті детально розглядаються ці аспекти, а також запропоновані шляхи вирішення проблем. Відзначається потенціал інтелектуальних систем у вирішенні рутинних правових завдань, а також їхня можливість підтримувати адвокатів та юристів у складних справах. Закликається до розвитку адаптивного законодавства, яке враховуватиме специфіку використання ШІ та забезпечуватиме захист прав та інтересів громадян.

Таким чином, ця стаття відкриває дискусію про нові можливості та виклики, що стоять перед юридичною практикою в контексті використання штучного інтелекту, та пропонує напрямки подальшого розвитку в цій сфері.

Ключові слова: *штучний інтелект, етика, юридичні наслідки, юридична практика, конфіденційні дані.*

This article explores the ethical and legal aspects of using artificial intelligence (AI) in legal practice, considering contemporary trends and challenges. The authors analyze the impact of AI autonomy and accountability for its actions on the legal system, highlight issues of data confidentiality protection and process transparency, and examine the role of AI systems in providing legal consultation.

The first section of the research focuses on AI autonomy and accountability. It includes a discussion of the challenges associated with AI decision-making and the possibilities of determining responsible parties in case of errors or harmful consequences. The study emphasizes the need to develop new legal mechanisms to regulate AI activities and protect citizens' rights.

The second section addresses issues of data confidentiality protection and process transparency in the context of AI use. It includes an analysis of potential confidentiality breaches and methods to ensure transparency in decision-making processes. The importance of developing effective methods to ensure confidentiality and openness in legal practice is highlighted.

The third section examines the possibilities of using AI systems for legal consultation. The authors analyze their ability to address standard legal questions, provide answers to general legal inquiries, and assist in resolving specific cases. The advantages and disadvantages of this approach are discussed, as well as the need to ensure the quality and accuracy of such systems.

In this article, the authors present an innovative perspective on the use of artificial intelligence (AI) in legal practice, focusing on the potential challenges and benefits of this approach.

In the context of technological advancement, the use of AI in the legal sphere opens up new possibilities for enhancing the efficiency and accuracy of legal services. Intelligent systems can analyze large volumes of legal information, quickly find solutions based on legal precedents and regulations, and provide consultations on various legal issues.

However, along with the advantages, the use of AI also poses new challenges for the legal field. For example, issues of ethics and responsibility associated with the autonomy of intelligent systems require careful consideration. Additionally, ensuring data confidentiality and process transparency in the use of AI becomes critical tasks for building public trust in such technologies.

This article thoroughly examines these aspects and proposes solutions to the problems identified. The potential of intelligent systems in addressing routine legal tasks is highlighted, as well as their ability to support lawyers and jurists in complex cases. The development of adaptive legislation that takes into account the specificities of AI usage and ensures the protection of citizens' rights and interests is advocated for.

Thus, this article initiates a discussion about the new opportunities and challenges facing legal practice in the context of AI usage, and suggests directions for further development in this field.

Key words: *artificial intelligence, ethics, legal implications, legal practice, confidential data.*

Вступ. Використання штучного інтелекту (ШІ) у юридичній практиці набуває все більшого значення в сучасному світі. ШІ може значно полегшити та прискорити процеси в сфері права, проте разом з цим виникають численні етичні та юридичні питання, які потребують ретельного вивчення та регулювання. У даній статті ми дослідимо такі аспекти використання ШІ у юридичній практиці і розглянемо їхні етичні та юридичні наслідки.

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що з впровадженням новітніх технологій у правову сферу виникають нові етичні дилеми та виклики для законодавців і практиків права. Використання ШІ може призвести до збільшення ефективності судових процесів, але водночас породжує питання про прозорість, відповідальність та безпеку даних.

Попередні дослідження в цій області визначили декілька ключових аспектів використання штучного інтелекту (ШІ) у юридичній практиці. Деякі з цих аспектів включають [2 с. 363–383]:

1. Автоматизація процесів: було проведено дослідження щодо того, як системи ШІ можуть автоматизувати рутинні завдання в юридичних фірмах, такі як обробка документів, пошук правової інформації та складання договорів.

2. Прогнозування результатів судових рішень: деякі дослідження розглядали можливість використання алгоритмів машинного навчання для прогнозування результатів судових рішень на основі аналізу судової практики та інших даних.

3. Системи штучного інтелекту для надання правової консультації: були розроблені системи штучного інтелекту, які можуть надавати клієнтам правові консультації на основі аналізу юридичних документів та прецедентів.

Проте попередні дослідження залишають багато питань відкритими щодо етичних та юридичних аспектів використання ШІ у юридичній практиці. Наприклад, як визначити відповідальність за дії автономних систем штучного інтелекту, як забезпечити захист конфіденційності даних клієнтів у відносинах з юридичними фірмами, та як збалансувати потенційні вигоди від використання ШІ з можливими ризиками.

Метою нашого дослідження є визначення основних етичних та юридичних наслідків використання ШІ у юридичній практиці та розробка пропозицій щодо створення ефективних регулятивних механізмів для забезпечення відповідності цьому використанню етичних стандартів та правових норм.

План:

1. Автономність ШІ та відповідальність за їхні дії: розглядається проблема визначення відповідальності за дії систем штучного інтелекту в юридичній сфері, особливо у випадках, коли вони діють автономно.

2. Захист конфіденційності даних та прозорість процесів: обговорюються питання захисту конфіденційності даних клієнтів у випадках, коли юридичні фірми використовують системи ШІ для обробки інформації

3. Штучний інтелект у судовій системі: аналізується вплив систем ШІ на процеси прийняття судових рішень та можливі ризики, пов'язані з цим.

1. Автономність ШІ та відповідальність за їхні дії

Використання автономних систем штучного інтелекту (ШІ) у юридичній практиці ставить питання про визначення відповідальності за їхні дії. Оскільки ці системи можуть приймати рішення без прямого втручання людини, виникає необхідність у визначенні, хто несе відповідальність за їхні дії у разі помилок або неправомірних вчинків.

Перш ніж обговорювати відповідальність, важливо визначити, що мається на увазі під автономністю систем ШІ. Це може включати системи, які здатні приймати рішення без прямого втручання людини на основі власного аналізу даних та встановлених алгоритмів.

Один з ключових аспектів цього питання – це визначення, хто несе відповідальність за дії систем ШІ. Це може бути розглянуто з кількох точок зору:

– Технічна відповідальність: розробники та оператори систем ШІ можуть нести відповідальність за технічні аспекти їх функціонування та можливість виникнення помилок.

– Правова відповідальність: існує питання про те, чи можуть системи ШІ бути піддаються правовій відповідальності, і як це може бути реалізовано в правових системах.

– Людська відповідальність: у деяких випадках, особи, які користуються або контролюють роботу систем ШІ, можуть нести відповідальність за їхні дії або наслідки.

Для вирішення цих питань потрібні чіткі правові норми та регулятивні механізми. Розробка стандартів та правил щодо використання

автономних систем ШІ у юридичній практиці може допомогти визначити відповідальність та забезпечити захист прав та інтересів усіх сторін [4].

Розглянемо можливі шляхи вирішення питань, пов'язаних з відповідальністю за дії автономних систем штучного інтелекту (ШІ) у юридичній практиці:

1. Розробка етичних інструкцій та стандартів. Один із можливих шляхів – це розробка етичних інструкцій та стандартів, які б визначали, які принципи повинні керувати використанням ШІ в юридичній практиці. Ці стандарти можуть включати в себе вимоги до прозорості, відповідальності та захисту конфіденційності даних.

2. Визначення юридичної відповідальності. Необхідно також визначити, які суб'єкти можуть нести юридичну відповідальність за дії автономних систем ШІ. Це може включати розробку нових правових норм, які чітко визначають відповідальність розробників, операторів та користувачів таких систем.

3. Розробка алгоритмів пояснення рішень. Для підвищення прозорості та зрозумілості дій систем ШІ можуть розроблятися алгоритми, які пояснюють процеси та рішення, прийняті автономною системою. Це допоможе визначити, які фактори впливають на прийняття рішень та чому вони були прийняті.

4. Створення систем контролю та моніторингу. Необхідно розробити системи контролю та моніторингу за діями автономних систем ШІ, щоб вчасно виявляти можливі помилки чи неправомірні вчинки. Це може включати в себе використання алгоритмів аудиту та звітності.

Таким чином, вирішення питань, пов'язаних з відповідальністю за дії автономних систем штучного інтелекту в юридичній практиці, потребує комплексного підходу, що включає розробку етичних стандартів, визначення юридичної відповідальності, розробку алгоритмів пояснення рішень та створення систем контролю та моніторингу. Тільки такий комплексний підхід дозволить забезпечити ефективне та етичне використання штучного інтелекту у юридичній сфері.

2. Захист конфіденційності даних та прозорість процесів

Використання штучного інтелекту (ШІ) в юридичній практиці нерозривно пов'язане з обробкою великих обсягів конфіденційної інформації. Це створює необхідність вжиття заходів для забезпечення захисту конфіденційності цих даних та забезпечення прозорості в процесах їх обробки.

З урахуванням чутливості інформації, яку обробляють системи ШІ, необхідно вживати ефективні заходи для захисту конфіденційності даних. Це може включати в себе шифрування даних, захист доступу до систем та даних, а також впровадження механізмів моніторингу доступу та аудиту.

Для забезпечення довіри до систем ШІ, необхідно забезпечити прозорість їхніх процесів. Це включає в себе розробку алгоритмів, які пояснюють прийняті рішення, а також механізмів, які дозволяють відслідковувати шляхи обробки даних та вплив на цей процес.

Для забезпечення ефективного захисту конфіденційності даних та прозорості процесів обробки необхідно розробити відповідні правові норми та стандарти. Це може включати в себе законодавчі акти, які визначають вимоги до захисту даних та вимоги до прозорості використання ШІ в юридичній практиці.

Крім того, важливо проводити навчання та освіту з питань захисту конфіденційності даних та прозорості використання ШІ серед фахівців у сфері права та технологій. Це допоможе підвищити рівень усвідомленості щодо цих питань та допоможе у впровадженні ефективних заходів захисту.

Захист конфіденційності даних та прозорість процесів є важливими аспектами використання штучного інтелекту в юридичній практиці. Шляхи вирішення цих питань включають в себе застосування ефективних заходів захисту даних, розробку прозорих процесів обробки інформації, створення відповідних правових норм та стандартів, а також проведення навчання та освіти. Тільки комплексний підхід до цих питань дозволить забезпечити безпечно та етично використання штучного інтелекту у юридичній сфері.

3. Системи штучного інтелекту для надання правової консультації

Використання систем штучного інтелекту (ШІ) для надання правової консультації є одним з перспективних напрямків в сучасній юридичній практиці. Ці системи можуть аналізувати юридичні документи, допомагати у розумінні їх змісту, вирішувати правові питання та надавати клієнтам рекомендації.

Системи ШІ можуть аналізувати різні типи юридичних документів, виявляючи ключові аспекти, терміни, умови та ризики, що допомагає клієнтам та юристам у розумінні документів [3, с. 1124–1156].

Ці системи можуть допомагати вирішувати стандартні правові питання, що можуть виникати у клієнтів, та надавати відповіді на загальні юридичні запитання.

Системи ШІ можуть надавати клієнтам інформацію та рекомендації щодо їхніх прав та обов'язків, визначати оптимальні стратегії дій та навіть допомагати у виборі юридичних послуг.

Системи штучного інтелекту для надання правової консультації мають значний потенціал для полегшення доступу до правової інформації та підвищення ефективності надання юридичних послуг. Важливо враховувати етичні та юридичні аспекти використання таких систем, включаючи захист конфіденційності даних та визначення відповідальності за їхні дії.

Висновки. У даній статті розглянуті етичні та юридичні аспекти використання штучного інтелекту (ШІ) у юридичній практиці. Перш за все, була висвітлена проблема автономності систем ШІ та відповідальності за їхні дії. Це вимагає розробки етичних стандартів та визначення відповідальності за можливі негативні наслідки використання таких систем.

Далі було звернуто увагу на необхідність захисту конфіденційності даних та забезпечення прозорості процесів обробки інформації в системах ШІ. Це важливо для забезпечення довіри користувачів та забезпечення їхніх прав на конфіденційність та прозорість.

Крім того, розглянуто перспективи використання систем ШІ для надання правової консультації. Зазначено, що такі системи можуть бути корисними інструментами для аналізу документів, вирішення стандартних право-

вих питань та надання клієнтам інформації та рекомендацій.

У загальному висновку стверджується, що використання штучного інтелекту у юридичній практиці може сприяти підвищенню доступності та ефективності юридичних послуг. Про-

те це потребує уважної уваги до етичних та юридичних аспектів, включаючи захист даних, відповідальність та прозорість процесів. Тільки з урахуванням цих аспектів можливе безпечне та ефективне використання ШІ у юридичній сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Floridi, L. Artificial Intelligence and Legal Change. *Philosophy & Technology*. 2019. № 32. P. 297–301.
2. Joshua A.T., Horton, L. The Prominent Role of Artificial Intelligence in Law. *Annual Review of Law and Social Science*. 2021. № 17. P. 363–383.
3. O'Brien, J. The Impact of Artificial Intelligence on Legal Practice: Challenges and Opportunities. *Harvard Law Review*. 2023. №136. P. 1124–1156.
4. Tech Companies Agree to Develop Mechanisms for Identifying AI-Generated Works. 2024. URL: <https://harvard-lawreview.org/print/vol-137/voluntary-commitments-from-leading-artificial-intelligence-companies-on-july-21-2023/> (дата звернення: 12.02.2024).

Миргородський С. А.,
аспірант юридичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

КОНТРОЛЬ ЗА НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

CONTROL OVER THE PROVISION OF PUBLIC SERVICES IN THE FIELD OF HEALTH CARE IN THE ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION ENTITIES

Висвітлюється у науковій статті сутність видів контролю за діяльністю органів публічної адміністрації щодо надання публічних послуг у сфері охорони здоров'я, а саме: парламентський контроль; з боку уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; з боку центральних органів виконавчої влади. Автором обґрунтовано доцільність удосконалення правового регулювання порядку проведення попереднього засідання до судового розгляду справи. Зокрема, вбачається за доцільне встановлення строків проведення підготовчого засідання з моменту надходження адміністративного позову, а також визначення випадків, коли не допускається примирення сторін.

Парламентський контроль за наданням публічних послуг здійснюється безпосередньо через ВРУ й опосередковано. До форм безпосереднього парламентського контролю відносять такі дії ВРУ з контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України, як регулярні обговорення в парламенті звітів уряду про його діяльність за певний період (стаття 85 Конституції України), а також так звану інтерпеляцію – сформульовану депутатом або групою депутатів і подану в письмовій формі вимогу до окремого міністра чи глави уряду з приводу конкретних дій або питань загальної політики (стаття 86 Конституції України). Конституції розвинутих країн визначають процесуальні строки, що супроводжують увесь процес інтерпеляції. Однак головним є те, що інтерпеляція слугує оприлюдненню наслідків урядової діяльності, гласності в роботі органів законодавчої й виконавчої влади, а отже, підконтрольності уряду парламенту. Саме така підконтрольність передбачена частиною 2 статті 113 Конституції України.

Визначаючи повноваження щодо надання публічних послуг у сфері охорони здоров'я і здійснення контролю, необхідно застосовувати норми вищої юридичної сили (пункти 1, 2 частини 1 статті 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. та інших підзаконних нормативно-правових актах.

Ключові слова: адміністративне судочинство, послуга, публічна послуга, оскарження, підготовка адміністративної справи, суб'єкт публічної адміністрації.

The scientific article highlights the essence of types of control over the activities of public administration bodies regarding the provision of public services in the field of health care, namely: parliamentary control; from the representative of the Verkhovna Rada of Ukraine on human rights; from the central bodies of executive power. The author substantiates the expediency of improving the legal regulation of the procedure for holding a preliminary meeting before the trial of the case. In particular, it is considered expedient to establish the terms of holding a preparatory meeting from the moment of receipt of an administrative claim, as well as to determine the cases when reconciliation of the parties is not allowed.

Parliamentary control over the provision of public services is carried out directly through the VRU and indirectly. The forms of direct parliamentary control include the actions of the VRU to control the activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine, such as regular discussions in the parliament of the government's reports on its activities for a certain period (Article 85 of the Constitution of Ukraine), as well as the so-called interpellation – formulated by a deputy or a group of deputies and submitted in written form, a demand to an individual minister or head of government regarding specific actions or issues of general policy (Article 86 of the Constitution of Ukraine). The constitutions of developed countries determine the procedural terms that accompany the entire process of interpellation. However, the main thing is that the interpellation serves to publicize the consequences of government activity, transparency in the work of legislative and executive bodies, and therefore, the control of the government by the parliament. This kind of control is provided for by Part 2 of Article 113 of the Constitution of Ukraine.

When determining the authority to provide public services in the field of health care and control, it is necessary to apply the norms of higher legal force (clauses 1, 2 of part 1 of article 17 of the Law of Ukraine "On Central Bodies of Executive Power" dated March 17, 2011 and other subordinate legal regulations – legal acts.

Key words: *administrative proceedings, service, public service, appeal, preparation of an administrative case, subject of public administration.*

Узагальнюючи вітчизняну адміністративно-правову наукову, навчальну, публіцистичну літературу, можна стверджувати, що нині виникли два основні напрями дослідження проблематики здійснення функції державного (управлінського) контролю. Перший сформований на початку 90-х рр. і зосереджений на здійсненні контролю як способу забезпечення законності управлінсько-розпорядчої діяльності держави (наприклад, праці Ю. П. Битяка, В. В. Зуй, В. М. Гарашука, Т. О. Коломоєць, С. О. Мосьондза та інших). Другий напрям з'явився на початку XXI ст. та виходить із розуміння контролю як багатогранного явища та способу забезпечення законності як основної функції та принципу державної діяльності.

Науковці А. П. Михайлов, В. М. Віденко, Г. С. Ярецька визначили такі етапи в процесі контролю: 1) розробка стандартів і критеріїв; 2) відповідність результатів розробленим стандартам з урахуванням допустимих коливань і виняткових обставин, а також оцінювання отриманої інформації про результати та її поширення; 3) вчинення коректувальних дій шляхом прийняття рішення усунути відхилення, переглянути стандарти або утриматись від дій [8].

До контролю за додержанням законодавства з надання публічних послуг у сфері охорони здоров'я органами публічної адміністрації можна застосувати певні класифікаційні підстави, запропоновані Т. О. Коломоєць [6], проте з урахуванням особливостей контролю, що безпосередньо розглядається: 1) за суб'єктом контролю – державний (з боку державних органів: президентський, парламентський та інші), приватний (громадський), змішаний (спільний); 2) за об'єктом – контроль за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування; 3) за предметом контролю – за ініціативою фізичних та юридичних осіб тощо; 4) за методом, способом чи формою проведення контролю – інвентаризація, рейд, запит, громадське слухання, ревізія, перевірка тощо; 5) за ступенем втручання в об'єкт контролю – пряме

(безпосереднє) або непряме (опосередковане) втручання в оперативну діяльність; 6) залежно від стадії контролю – попередній, оперативний (поточний), остаточний (підсумковий); 7) залежно від обсягу контролю (за кількістю різновидів діяльності) – повний (за всією діяльністю органів публічної адміністрації щодо надання публічних послуг у сфері охорони здоров'я), вибірковий (щодо окремих видів таких послуг); 8) з урахуванням необхідності використання під час контролю спеціальних приладів і спеціальних засобів – контроль за їх допомогою або без їх використання; 9) за спрямованістю – з боку інших органів (зовнішній) чи самоконтроль (внутрішній); 10) за характером контрольної діяльності – загальний і спеціальний (з окремих питань); 11) залежно від мети – щодо з'ясування умов і причин, що сприяли порушенню вимог законодавства, щодо притягнення до відповідальності винних, щодо аналізу якості та ефективності/неефективності діяльності тощо; 12) за впливом наслідків проведеного контролю на об'єкт – позитивний, негативний (репресивний); 13) за безпосереднім суб'єктом здійснення – місцевими органами виконавчої влади, центральними органами виконавчої влади, правоохоронними органами, судовими органами, територіальною громадою тощо; 14) за кількістю суб'єктів контролю – індивідуальний, колективний тощо; 15) за сферою підконтрольної діяльності – внутрішній (щодо підконтрольних об'єктів), міжвідомчий (за наявності іншої «відомчої належності»), позавідомчий (за відсутності безпосередньої підпорядкованості між суб'єктами контрольних правовідносин, здійснюється суб'єктами, наділеними загальною компетенцією здійснювати контроль); 16) за безпосереднім спрямуванням – за законністю чи за доцільністю діяльності тощо [14].

Визначаючи елементний склад організаційно-правового механізму контролю за додержанням законодавства з надання публічних послуг у сфері охорони здоров'я органами публічної адміністрації, звернемо увагу на

позицію О. І. Васильєвої, яка визначає об'єктом контролю у сфері надання публічних послуг у сфері охорони здоров'я діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування. Науковець також підкреслює чільне місце в елементному складі суб'єктів, тобто тих, хто здійснює контроль [2]. Суб'єкт – особа, група осіб, організація тощо, яким належить основна роль у певному процесі; носій певних прав та обов'язків [1, с. 650].

Визначаючи суб'єктів контролю за дотриманням законодавства з надання публічних послуг у сфері охорони здоров'я, зазначимо, що відповідно до статті 28 Закону України «Про звернення громадян» повноваженнями з контролю за дотриманням законодавства про звернення громадян наділені Верховна Рада України, народні депутати України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Уповноважений із прав людини Верховної Ради України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські, районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі комітети, депутати місцевих рад, а також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади щодо підпорядкованих їм підприємств, установ та організацій [3].

Згрупувавши на підставі цього переліку суб'єктів контролю, що розглядається, можна виділити контроль з боку державних органів (президента, законодавчої влади, системи виконавчої влади, органів місцевого самоврядування [2], судової системи [4]) та недержавний (громадський) [9].

Парламентський контроль за наданням публічних послуг здійснюється безпосередньо через ВРУ й опосередковано. До форм безпосереднього парламентського контролю відносять такі дії ВРУ з контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України, як регулярні обговорення в парламенті звітів уряду про його діяльність за певний період (стаття 85 Конституції України), а також так звану інтерпеляцію – сформульовану депутатом або групою депутатів і подану в письмовій формі вимогу до окремого міністра чи глави уряду з приводу конкретних дій або питань загальної політики (стаття 86 Конституції України) [7]. Конституції розви-

нутих країн визначають процесуальні строки, що супроводжують увесь процес інтерпеляції. Однак головним є те, що інтерпеляція слугує оприлюдненню наслідків урядової діяльності, гласності в роботі органів законодавчої й виконавчої влади, а отже, підконтрольності уряду парламенту. Саме така підконтрольність передбачена частиною 2 статті 113 Конституції України [5].

В останньому звіті уряду за 2015 р. було порушено проблему надання публічних послуг у сфері охорони здоров'я у межах поліпшення стану публічного адміністрування, при цьому вказано на створення 62 ЦНАП [15]. У звіті стан надання публічних послуг у сфері охорони здоров'я не зазначений, що й не стало предметом обговорення ВРУ. Звіт також не містить положень про стан виконання доручень, визначених прикінцевими та перехідними положеннями Закону України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 р. [10]. Питання надання публічних послуг у сфері охорони здоров'я, зокрема не затвердження Переліку послуг у цьому контексті, досі не ставало предметом інтерпеляції [16].

Розглядаючи *контроль із боку центральних органів виконавчої влади*, зазначимо, що серед основних завдань центральних органів виконавчої влади Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. визначено надання публічних послуг у сфері охорони здоров'я і здійснення нагляду (контролю) [13]. Кабінет Міністрів України спрямовує й координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади (стаття 2 Закону) [13]. Урядовий контроль (з боку Кабінету Міністрів України) за дотриманням законодавства з надання публічних послуг у сфері охорони здоров'я здійснюється шляхом перевірки діяльності в цій сфері відповідних суб'єктів публічної адміністрації. Результати такого контролю відображаються в актах, спрямованих на оптимізацію діяльності з надання публічних послуг у сфері охорони здоров'я й посилення контролю за такою діяльністю суб'єктів публічної адміністрації (наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг» від 1 серпня 2013 р. [11], якою рекомендовано органам місцевого самовряду-

вання керуватися у своїй діяльності із забезпечення функціонування ЦНАП затвердженням цією Постановою Примірним положенням. Відповідно до пункту 17 вказаної постанови ЦНАП під час виконання покладених на нього завдань взаємодіє із центральними та місцевими органами виконавчої влади, іншими державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами або організаціями) [2].

Отже, варто акцентувати на тому, що обласні державні адміністрації в межах своїх повноважень спрямовують діяльність районних державних адміністрацій і здійснюють контроль за їхньою діяльністю. Місцеві державні адміністрації контролюють виконання наданих законом повноважень органів виконавчої влади сільських, селищних і міських рад їх виконавчими органами та сільськими, селищними й міськими головами. Так, Постановою КМУ «Про затвердження Порядку контролю за здійсненням органами місцевого самоврядування делегованих повноважень органів виконавчої влади» від 9 березня

1999 р. визначено, що контроль за здійсненням органами місцевого самоврядування делегованих повноважень органів виконавчої влади покладається на відповідні місцеві держадміністрації та Раду міністрів Автономної Республіки Крим, а у випадках, передбачених законодавством, – на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, їх територіальні органи.

Контроль здійснюється шляхом аналізу актів органів місцевого самоврядування, надання органами місцевого самоврядування інформації про виконання делегованих повноважень органів виконавчої влади, проведення перевірок діяльності виконавчих органів сільських, селищних, міських рад. Крім того, місцеві органи виконавчої влади можуть створювати структурні підрозділи для виконання функцій із контролю.

Таким чином надання публічних послуг у сфері охорони здоров'я здійснюється за допомогою таких видів контролю а саме: парламентський контроль; з боку уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; з боку центральних органів виконавчої влади.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник української мови. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
2. Васильєва О. І. Діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері надання адміністративних послуг як об'єкт контролю. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління*. 2014. Вип. 1. С. 19–28.
3. Власенко Д. О. Контроль та нагляд за додержанням законодавства з надання адміністративних послуг суб'єктами публічної адміністрації. *Київський часопис права*. 2015. № 2. С. 109–114.
4. Грибок І. О. Оскарження рішень органів виконавчої влади в адміністративному порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2006. 220 с.
5. Журавльова Г.С. Форми та механізми парламентського контролю. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. № 2. С. 41–47.
6. Коломоєць Т.О, Матвієнко П.Д. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного права України.: монографія. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 256 с.
7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141
8. Михайлов А.П. Менеджмент: навч. Посіб. Чернівці: Технодрук, 2005. 492с.
9. Попова О.О. Громадський контроль у сфері надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ: проблемні питання. *Форум права*. 2014. № 1. С. 418–421
10. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 // Відомості Верховної Ради. 2013. № 32. Ст. 409.
11. Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 588. Урядовий кур'єр. 2013. № 163.
12. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1966. № 47. – Ст. 256.
13. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України. – Відомості Верховної Ради України. 2011. № 38. ст. 385.

14. Легеца Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова. Монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 452 с.
15. Leheza Ye., Filipenko T., Sokolenko O., Darahan V., Kucherenko O. (2020). Ensuring Human Rights in Ukraine: Problematic Issues and Ways of their Solution in the Social and Legal Sphere. *Cuestiones Políticas*. Vol. 37 №° 64 (enero-junio 2020). P. 123–136. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3764.10>
16. Leheza, Y., Dorokhina, Y., Shamara, O., Miroshnychenko, S., & Moroz, V. (2021). Citizens 'participation in the fight against criminal offences: political and legal aspects. *Cuestiones Políticas*, 39(69), 212–224. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.12>

Павленко В. І.,
*здобувач освітнього рівня доктора філософії кафедри публічного
та приватного права
Університету митної справи та фінансів*

ВИЯВЛЕННЯ, РОЗШУК ТА УПРАВЛІННЯ: ФУНКЦІОНАЛЬНА ТРІАДА НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ВИЯВЛЕННЯ, РОЗШУКУ ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, ОДЕРЖАНИМИ ВІД КОРУПЦІЙНИХ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ

DETECTION, TRACING AND MANAGEMENT: THE FUNCTIONAL TRIAD OF THE NATIONAL AGENCY OF UKRAINE FOR FINDING, TRACING AND MANAGEMENT OF ASSETS DERIVED FROM CORRUPTION AND OTHER CRIMES

Стаття присвячена дослідженню основних функціональних повноважень Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА) стосовно активів, одержаних від корупційних та інших злочинів.

Встановлено наявність хронологічної послідовності «виявлення», «розшуку» та «управління», оскільки першочергово активи потребують встановлення (визначення факту їх існування у відповідній особі), далі їх необхідно розшукати (встановити їх місцезнаходження), а після цього вирішити питання щодо управління такими активами.

Охарактеризовано зміст, ознаки та особливості здійснення діяльності із виявлення, розшуку та управління активами, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Акцентовано увагу на відсутності у АРМА повноважень самостійно здійснювати заходи з виявлення та розшуку активів. З'ясовано, що ініціювання виявлення та розшуку активів АРМА здійснюється виключно органами, що здійснюють досудове розслідування, прокуратурою, судом шляхом надсилання відповідного звернення до АРМА.

Встановлено, що управління активами включає володіння, користування та розпорядження активами, збереження активів, збереження (за можливості – збільшення) їх економічної вартості, передачу активів в управління іншим суб'єктам, реалізацію активів. Обґрунтовується, що управління активами також передбачає зберігання (збереження), переміщення, охорону, страхування активів. З'ясовано, що до функціональних повноважень АРМА, які здійснюються стосовно активів належать проведення оцінки та ведення обліку активів. Звертається увага на невідповідність назви Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні та активам, дані про які містяться у цьому реєстрі, у зв'язку з чим, обґрунтовано зміну назви на «Єдиний державний реєстр активів, на які накладено арешт». Запропоновано внесення змін до положень чинного законодавства.

Ключові слова: АРМА, активи, виявлення, розшук, управління, завдання, функції, повноваження.

The article studies the basic functional powers of the National Agency of Ukraine for finding, tracing and management of assets derived from corruption and other crimes (ARMA).

It is established a chronological sequence of “detection”, “tracing” and “management” since assets must first be identified (determining the fact of their availability in a particular person), then they must be traced (establishing their location), and the issue of managing such assets must be finally resolved.

The author characterizes the content, features, and peculiarities of activities related to the identification, tracing and management of assets which may be seized in criminal proceedings or in a case of recognizing unjustified assets and their recovery for the State's benefit.

It is emphasized a lack of authority of the ARMA to independently carry out measures to identify and trace assets. It was found that the initiation of identifying and tracing ARMA assets is conducted exclusively by the pre-trial investigation authorities, the prosecutor's office, and the court through sending a corresponding request to the ARMA.

The author establishes that asset management includes ownership, use and disposal of assets, preservation of assets, preservation (if possible, increase) of their economic value, transfer of assets to other entities, and sale of assets. It is substantiated that asset management also involves storage (preservation), movement, protection, and insurance of assets. It is found that the ARMA functional powers related to assets include valuation and accounting of assets. The author draws attention to the inconsistency between the name of the Unified State Register of Assets Seized in Criminal Proceedings and the assets contained in this register. Therefore, it is justified the name's change to the Unified State Register of Seized Assets. Amendments to the provisions of the current legislation are proposed.

Key words: ARMA, assets, detection, tracing, management, tasks, functions, powers.

Актуальність теми і постановка проблеми. Специфічне місце та роль Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – АРМА) в правоохоронній системі обумовлюють сферу, в якій забезпечується формування та реалізація державної політики, предмет – активи, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави або які конфісковано у кримінальному провадженні чи стягнуто за рішенням суду в дохід держави внаслідок визнання їх необґрунтованими, а також наявність у нього спеціальної компетенції та повноважень, що здійснюються стосовно зазначених активів.

Враховуючи це, актуальність дослідження повноважень АРМА, що здійснюються стосовно активів не викликає жодних сумнівів, оскільки безпосередньо стосується адміністративно-правового статусу АРМА та сприяє підвищенню ефективності його правозастосовної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування АРМА, у тому числі щодо виявлення, розшуку та управління активами, досліджували у своїх доробках Г.В. Буяджи, А.М. Давидюка, Т.Є. Зелькіна, І.С. Ковальчук, А.В. Пономаренко, А.Ю. Плюшкін, Г.А. Терещук, М.І. Хавронюк, О.А. Шевчук та ін. Разом з тим, проблематика нормативного врегулювання та здійснення АРМА своїх основних функціональних повноважень – виявлення, розшук та управління, що здійснюються стосовно активів не є вичерпаною, а тому вимагає дослідження з урахуванням сучасних потреб та викликів. У зв'язку з цим, метою цієї статті є характеристика виявлення, розшуку та управління як основних функціональних повноважень АРМА стосовно активів, одержаних від корупційних та інших злочинів.

Виклад основного матеріалу. Визначення «виявлення», «розшуку» та «управління» основними функціональними повноваженнями АРМА, які здійснюються стосовно активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, навряд чи спровокує дискусію в колах теоретиків та практиків, оскільки їх значення для АРМА складно переоцінити. Разом з цим, з метою підтвердження цієї думки, узагальнивши положення Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» (далі – Закон) [1] та Положення про АРМА, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 11.07.2018 р. № 613 [2], видається доцільним навести наступне:

1) «виявлення», «розшук» та «управління» безпосередньо відображаються в найменуванні АРМА, одночасно визначаючи мету його існування та предметну компетенцію;

2) «виявлення», «розшук» та «управління» визначають сферу, в якій АРМА як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом здійснює формування та реалізацію державної політики;

3) «виявлення», «розшук» та «управління» виступають засадничими категоріями для формування завдань, функцій та повноважень АРМА. Аналіз положень Закону однозначно підтверджує, що якщо не всі, то вочевидь переважна більшість завдань, функцій та повноважень АРМА формулюються навколо «виявлення», «розшуку» та «управління». Наприклад, аналіз статистичних даних, результатів досліджень та іншої інформації (п. 1 ч. 1 ст. 9), співробітництво з органами іноземних держав (п. 6 ч. 1 ст. 9), взаємодія з органами досудового розслідування, прокуратури та суду (ст. 15).

Окремо слід звернути увагу на вживання досліджуваних термінів в хронологічній послідовності, адже в першу чергу активи потребують встановлення (визначення факту їх існування у відповідної особи), далі їх необхідно розшукати (встановити їх місцезнаходження), а після цього вирішити питання щодо управління такими активами.

З урахуванням викладеного надалі доцільно охарактеризувати «виявлення», «розшук» та «управління» як основні функціональні повноваження АРМА, які здійснюються стосовно активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Виявлення активів. Під «виявлення активів» в п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону розуміється «діяльність із встановлення факту існування активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» [1].

Загалом виявлення активів переслідує лише одну мету – встановити факт існування активів у конкретної особи або осіб у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів.

Розшук активів. Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону розшуком активів є «діяльність із визначення місцезнаходження активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» [1].

Єдиною метою розшуку активів є визначення їх місцезнаходження під час кримінального провадження чи провадження у справі про визнання необґрунтованими активів.

Очевидно, що особливості місцезнаходження передусім залежать від предмету, що є активом, зокрема це майно, майнові та інші права.

У зв'язку з тим, що «виявлення» та «розшук» є близькими за змістом та спрямованістю видами діяльності АРМА, які доповнюють один одного, адже виявлення активів є безрезультатним у разі не встановлення їх місцезнаходження, а правові підстави їх здійснення, до речі, об'єднані в розділі II Закону, порядок та форми їх здійснення необхідно характеризувати спільно.

Вперше чергу слід зазначити, що положеннями Закону не передбачено конкретних форм, способів або шляхів, за якими здійснюється виявлення та розшук активів. Закон визначає лише завдання АРМА у сфері виявлення та розшуку активів (ст. 16) та загальні засади міжнародного співробітництва у сфері виявлення та розшуку активів (ст. 18) [1]. Не визначено положеннями Закону й особливостей виявлення та розшуку активів у залежності від виду активів.

Із змісту цих положень можемо зробити висновок, що виявлення та розшук активів здійснюється АРМА виключно відповідно до звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури, судів у взаємодії з цими органами. Отже, ініціювання вжиття АРМА заходів пов'язаних із виявленням та розшуком активів не належать до компетенції АРМА, а покладається на відповідні органи, що здійснюють досудове розслідування, прокуратуру, суд.

Управління активами. В п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону під «управлінням активами» розуміється «діяльність із володіння, користування та розпорядження активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави і вирішено питання про їх передачу Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, тобто забезпечення збереження активів, збереження (за можливості – збільшення) їх економічної вартості, передача їх в управління або реалізація активів у випадках та порядку, передбачених цим Законом, а також реалізація активів, конфіскованих у кримінальному провадженні чи стягнених за рішенням суду в дохід держави внаслідок визнання їх необґрунтованими» [1].

Із цього визначення вбачається, що управління активами включає:

– володіння, користування та розпорядження активами – відповідають змісту права власності, згідно з положеннями ч. 1 ст. 317 Цивільного кодексу України [3], хоча у АРМА виникає не право власності на активи, передані йому в управління, а лише

спеціальне речове право визначене положеннями Закону;

– збереження активів – полягає у підтримці активів у стані та в умовах, що дозволяють здійснювати заходи щодо управління ними та унеможливлення їх псування, руйнування, знищення тощо;

– збереження (за можливості – збільшення) їх економічної вартості – передбачає вжиття усіх необхідних заходів, спрямованих на підтримку вартості активів. Іншими словами активи, передані в управління АРМА, щонайменше мають зберегти існуючу економічну вартість на момент передачі в управління АРМА. Збільшення економічної вартості активів є бажаною, але не завжди обов'язковою метою, та передбачає вжиття необхідних заходів, зокрема підтримку функціонування активів, безперервність технологічного процесу тощо, в результаті яких підвищується економічна вартість активів.

– передачу активів в управління іншим суб'єктам – полягає в передачі активів у фактичне управління юридичним особам або фізичним особам – підприємцям за результатами конкурсу у порядку, встановленому законодавством про державні (публічні) закупівлі;

– реалізацію активів – полягає у примусовій реалізації (примусовому продажі) або реалізації за згодою власника активів на прилюдних торгах (аукціонах) та/або електронних торгах відповідно до Порядку відбору на конкурсних засадах юридичних осіб, які здійснюють реалізацію арештованих активів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 р. № 558 [4].

Поряд з цим, із змісту пп. 9, 11, 19 п. 4 Положення про АРМА також вбачається, що управління активами включає в тому числі їх зберіганням (збереженням), переміщенням, охороною, страхуванням для цілей їх подальшої передачі в управління або для реалізації.

Особливості управління диференціюються у залежності від виду активів. Наприклад, положеннями Закону визначено особливості управління грошовими коштами та банківськими металами (ст. 20) та рухомим та нерухомим майном, цінними паперами, майновими та іншими правами (ст. 21). Також Законом встановлено умови управління активами

у виняткових випадках¹ (ст. 21¹) та управління конфіскованими активами (ст. 23) [1]. В цілому, законодавче встановлення особливостей управління окремими видами активів, переданими в управління АРМА, є позитивним кроком, оскільки спрямовується на врахування їх індивідуальних ознак та пристосування способів управління ними. Втім, положення Закону, що встановлюють особливостями окремими видами активів не позбавлені й певних недоліків. Наприклад, абз. 5 ч. 7 ст. 21 Закону передбачає, що у разі здійснення управління активами у вигляді частки у статутному (складеному) капіталі чи акцій, паїв управитель під час здійснення повноважень власника таких активів у вищих органах управління відповідної юридичної особи зобов'язаний погоджувати свої дії з власником таких активів [1]. Очевидно, що обов'язок щодо погодження дій із власником активів не тільки ускладнює ефективне управління ними, а й взагалі може унеможливити здійснення управління як такого. У зв'язку з цим, обов'язок погодження дій щодо управління часткою у статутному (складеному) капіталі чи акціями, паями потребує скасування.

Окремо слід зазначити, що поряд із «виявленням», «розшуком» та «управлінням» – основними функціональними повноваженнями АРМА щодо активів, відповідно до положень Закону АРМА також здійснює проведення оцінки та ведення обліку активів. Примітно, що і проведення оцінки, і ведення обліку вживаються у положеннях Закону у контексті із виявленням, розшуком та управлінням активами. Наприклад: «здійснення заходів з виявлення, розшуку, проведення оцінки активів» (п. 3 ч. 1 ст. 9); «організація здійснення заходів, пов'язаних з проведенням оцінки, веденням обліку та управлінням активами» (п. 4 ч. 1 ст. 9); «... з питань, пов'язаних з виявленням, розшуком, проведенням оцінки та управлінням активами» (п. 8 ч. 1 ст. 9); «... з питань, пов'язаних з проведенням оцінки та управлінням активами» (п. 4 ч. 1 ст. 10); «... з питань,

¹ Винятковими, згідно з положеннями абз. 2 ч. 1 ст. 21¹ Закону, вважаються випадки передачі в управління активів, за наявності хоча б однієї з таких обставин: 1) існує ризик збою та/або переривання функціонування таких активів, що може призвести до виникнення надзвичайних ситуацій або збоїв у тепло-, енерго-, електро-, водопостачанні або водовідведенні або постачанні природного газу; 2) існує ризик переривання функціонування підприємств, установ та організацій оборонно-промислового комплексу та/або авіабудівельної галузі, у власності яких перебувають такі активи [1].

пов'язаних з проведенням оцінки, веденням обліку та управління активами ...» (п. 7 ч. 1 ст. 10); «... з питань виявлення, розшуку, проведення оцінки та управління активами» (п. 1, 3 ч. 1 ст. 15) [1].

Враховуючи це, а також у зв'язку з тим, що оцінка та облік активів займає важливе значення в діяльності АРМА, необхідним є здійснення й їх аналізу.

Проведення оцінки активів. Положення Закону не містять офіційного визначення поняття «оцінка активів», у зв'язку з цим, необхідно звернутися до інших актів чинного законодавства. Під «оцінкою майна, майнових прав» в положеннях ч. 1 ст. 3 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» розуміється процес визначення їх вартості на дату оцінки за процедурою, встановленою нормативно-правовими актами, зазначеними в ст. 9 цього Закону, і є результатом практичної діяльності суб'єкта оціночної діяльності [5]. В цілому це визначення видається застосовним і до поняття «оцінки активів», оскільки також полягає у визначенні вартості активів та здійснюється відповідними суб'єктами оціночної діяльності.

У відповідності до положень ч. 1 ст. 9 Закону до функцій АРМА належить здійснення заходів з проведення оцінки активів за зверненням слідчого, детектива, прокурора, суду (слідчого судді) (п. 3) та організація здійснення заходів, пов'язаних з проведенням оцінки активів (п. 4) [1]. Звідси вбачається, що АРМА бере участь у проведенні оцінки активів і до їх передачі в управління АРМА (здійснюється за зверненням слідчого, детектива, прокурора, суду (слідчого судді) та після їх передачі в управління АРМА.

У першому випадку проведення оцінки активів обумовлюється цілями кримінального провадження, провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, а також визначенню порядку управління ними, оскільки положеннями абз. 1 ч. 1 ст. 19 Закону передбачено, що АРМА здійснює управління активами сума або вартість яких перевищує 200 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня відповідного року. Активи,

вартість яких є меншою ніж зазначена сума, передаються в управління інших суб'єктам.

У другому випадку проведення оцінки активів здійснюється вже після їх передачі в управління АРМА, а організація здійснення заходів, пов'язаних з проведенням такої оцінки покладається безпосередньо на АРМА. Підтверджується це положеннями абз. 1 ч. 2 ст. 21 Закону, в якому передбачається, що активи, зазначені у частині першій цієї статті (рухоме та нерухоме майно, цінні папери, майнові та інші права), прийняті Національним агентством в управління, підлягають оцінці [1]. Проводять оцінку в цьому випадку суб'єкти оціночної діяльності, визначені АРМА за результатами конкурсу [6].

З аналізу зазначених випадків проведення оцінки може скластися враження, що АРМА бере участь у проведенні оцінки як до їх передачі в управління АРМА (наприклад, під час досудового розслідування), так і після їх передачі в управління АРМА, що викликає сумніви з приводу ефективності та раціональності проведення «подвійної» оцінки активів.

На практиці ж першу оцінку уповноважені організувати слідчий, детектив, прокурор, суд. Роль АРМА у проведенні оцінки до передачі активів в управління АРМА обмежується лише наданням роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги. Організація проведення другої оцінки покладається на АРМА в силу положень абз. 1 ч. 2 ст. 21 Закону.

Дотримання законодавства під час проведення оцінки активів, а також реагування на виявлені порушення здійснюється АРМА шляхом винесення приписів про усунення порушень вимог законодавства з цього питання (п. 7 ч. 1 ст. 10, абз. 1 ч. 2 ст. 10 Закону [1]).

Ведення обліку активів є також однією із функцій АРМА (п. 4 ч. 1 ст. 9 Закону [1]), що здійснюється з метою упорядкування активів, на які може бути накладено або накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Вочевидь належним чином організований облік активів сприяє ефективному управлінню ними.

Положеннями Закону поняття, порядок, форми та способи ведення обліку активів безпосередньо не визначаються. Водночас, задля ведення обліку активів положеннями Закону

передбачено функціонування Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні (ст. 25 Закону). Одразу необхідно звернути увагу на невідповідність назви Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні та активам, дані про які згідно з ч. 1 ст. 25 Закону містяться в цьому реєстрі. Окрім активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні до Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні включаються відомості про активи, на які накладено арешт у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

З метою усунення цієї невідповідності запропоновано внести зміни до положень Закону стосовно зміни його назви на «Єдиний державний реєстр активів, на які накладено арешт».

Метою ведення зазначеного реєстру, відповідно до п. 3 Положення про Єдиний державний реєстр активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні є: 1) систематизації відомостей про застосування арешту активів як заходу забезпечення кримінального провадження чи цивільного судочинства в єдиній електронній базі даних; 2) забезпечення органів прокуратури, досудового розслідування та АРМА актуальною інформацією про активи, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави; 3) прозорості діяльності АРМА з управління активами, переданими АРМА для здійснення визначених законодавством заходів з управління ними» [7].

Аналогічно проведенню оцінки активів, ефективність ведення обліку активів, а також забезпечення додержання законодавства та реагування на виявлення порушення щодо ведення обліку активів забезпечується АРМА

шляхом винесення приписів про усунення порушень вимог законодавства з цього питання (п. 7 ч. 1 ст. 10, абз. 1 ч. 2 ст. 10 Закону [1]).

Висновки. У підсумку слід зазначити, що «виявлення», «розшук» та «управління» як основні функціональними повноваження АРМА, які здійснюються стосовно активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави зазначаються у найменуванні АРМА, визначають сферу, в якій АРМА як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом здійснює формування та реалізацію державної політики, а також виступають засобом формулювання завдань, функцій та повноважень АРМА.

Встановлено наявність хронологічної послідовності «виявлення», «розшуку» та «управління» в діяльності АРМА. Виокремлено ознаки «виявлення», «розшуку» та «управління», а також особливості здійснення.

Обґрунтовано, що поряд із «виявленням», «розшуком» та «управлінням», відповідно до положень Закону АРМА також здійснює проведення оцінки та ведення обліку активів. З'ясовано, що оцінка активів полягає у визначенні вартості активів та здійснюється відповідними суб'єктами оціночної діяльності, а ведення обліку здійснюється з метою упорядкування активів за допомогою Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні. Встановлено невідповідність назви Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні змісту даних, які містяться у ньому. З метою усунення цієї невідповідності запропоновано внести зміни до положень Закону стосовно зміни його назви на «Єдиний державний реєстр активів, на які накладено арешт». Запропоновано внесення змін до положень чинного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: Закон України від 10.11.2015 р. № 772-VIII. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#top> (дата звернення: 01.04.2024).

2. Про затвердження Положення про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2018 р. № 613. Дата оновлення: 15.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/613-2018-%D0%BF#top> (дата звернення: 01.04.2024).

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 08.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#top> (дата звернення 01.04.2024).
4. Про затвердження Порядку відбору на конкурсних засадах юридичних осіб, які здійснюють реалізацію арештованих активів: постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 р. № 558. Дата оновлення: 30.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/558-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.04.2024).
5. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III. Дата оновлення: 22.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#top> (дата звернення 01.04.2024).
6. Про затвердження Порядку проведення конкурсного відбору суб'єктів оціночної діяльності: наказ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів від 23.03.2022 р. № 78. Дата оновлення: 23.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0515-22#top> (дата звернення 01.04.2024).
7. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні: наказ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів від 01.10.2020 р. № 418. Дата оновлення: 01.10.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1217-20#top> (дата звернення 01.04.2024).

Сірко Б. П.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри соціального адміністрування та гуманірних комунікацій
Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ТОВАРІВ ЗА ДОГОВОРАМИ КОМІСІЇ, СТОРОНОЮ ЯКИХ Є МИТНИЙ ОРГАН

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE MECHANISM OF SALE OF GOODS UNDER COMMISSION AGREEMENTS TO WHICH THE CUSTOMS AUTHORITY IS A PARTY

Статтю присвячено дослідженню питань реалізації товарів, які з різних причин опинилися у розпорядженні митних органів, на підставі договорів комісії. З'ясовано перелік категорій товарів та випадків, коли реалізація товарів є можливою. Доведено, що поряд із двома іншими передбаченими Митним кодексом України способами реалізації (на митних аукціонах та митних редуціях) продаж товарів на підставі договору комісії застосовується за залишковим принципом, коли досягти цілі (продати товари) за допомогою основних варіантів не вдалося. Це зумовило недостатнє правове регулювання механізму реалізації за договорами комісії, а також розбіжності між різними нормативними актами, які регулюють різні способи реалізації товарів. Досліджено суб'єктів, залучених до процесу реалізації товарів та їх основні обов'язки. Доведено, що обов'язки підприємств, що безпосередньо здійснюють реалізацію товарів, в законодавстві недостатньо окреслені, що залишає багато питань щодо використання ними всіх можливостей належним чином розпорядитися товарами. Законодавство не містить переліку обов'язків, безпосередньо пов'язаних із продажем товарів, однак які можуть вплинути на нього. Крім того, невирішеним залишається питання строків, протягом яких підприємство зобов'язано продавати товари на підставі договору комісії та можливих дій на випадок неможливості продажу взагалі. Доведено, що строки, передбачені в договорі комісії, не можуть бути заміною нормативно встановленим строкам. Проблемним моментом виявилась неможливість здійснення уцінки товарів, що підлягають реалізації за договорами комісії, що знижує шанси на реалізацію товарів, які не користуються значним попитом. Це суперечить загальному порядку реалізації товарів за договорами комісії, стороною в яких є орган, відмінний від митного. Запропоновано внести відповідні зміни до чинного законодавства з метою вирішення зазначених проблем.

Ключові слова: *реалізація товарів, митний аукціон, митний редуціон, договір комісії, митний орган, розпорядження товарами.*

The article deals with the study of issues related to the sale of goods which, for various reasons, are at the disposal of customs authorities on the basis of commission agreements. The author identifies the list of categories of goods and cases when the sale of goods is possible. The author proves that, along with the other two methods of sale provided for by the Customs Code of Ukraine (at customs auctions and at customs reductions), the sale of goods under a commission agreement is used as a residual method when the objective (sale of goods) could not be achieved using the main options. This has resulted in insufficient legal regulation of the mechanism of sales under commission agreements, as well as discrepancies between different regulations governing different methods of selling goods. The article examines the entities involved in the process of selling goods and their main responsibilities. It is shown that the obligations of the entities directly involved in the sale of goods are not sufficiently defined in the legislation, which leaves many questions as to whether they are using all opportunities to properly dispose of the goods. The legislation does not contain a list of obligations not directly related to the sale of goods, but which may affect it. In addition, the question of the period of time during which a company is obliged to sell goods under a commission agreement and the possible actions in the case of impossibility of sale remain unresolved. The author proves that the terms stipulated in the commission agreement cannot be a substitute for the statutory terms. A problematic issue was the impossibility of marking down goods to be sold under commission agreements, which reduces the chances of selling goods that are not in high demand. This is contrary to the general procedure for the sale of goods under commission agreements where one party is an entity other than the customs authority. The author proposes appropriate amendments to the current legislation in order to resolve the problems above.

Key words: *sale of goods, customs auction, customs reduction, commission agreement, customs authority, disposal of goods.*

Постановка проблеми. Переміщення товарів і транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон не завжди відбувається за заздалегідь розробленим планом та відповідно до очікувань залучених до цього процесу осіб. Одна із задач митного законодавства – передбачити не тільки традиційний перебіг подій, пов’язаних з таким переміщенням, однак і охопити якомога більше неординарних та неочікуваних ситуацій, що можуть трапитися з об’єктами переміщення. Про один із таких прикладів йдеться у Главі 38 «Розпорядження товарами, транспортними засобами комерційного призначення та коштами» Митного кодексу (далі – МК). В цій главі МК України визначає порядок розпорядження товарами, які з тих чи інших причин опинилися у володінні митних органів та потребують вирішення їх подальшої долі. Таке розпорядження, в залежності від типу товару та причини для такого розпорядження, відбувається у наступні способи:

- реалізація товарів (продаж);
- безоплатна передача у володіння і користування;
- переробка;
- утилізація (знищення) [1].

Своєю чергою реалізація товарів здійснюється також у декілька способів, передбачених МК України, зокрема частиною 9 статті 243:

- реалізація на митних аукціонах;
- реалізації на митних редуціях;
- реалізація за договором комісії [1].

Перші два види реалізації (на митних аукціонах та редуціях) детально регламентовані Постановою КМ України «Про затвердження Порядку реалізації товарів на митних аукціонах, редуціях та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 4 грудня 2019 р. № 1050 [2] (далі – Порядок). Завдяки належному правовому регулюванню на практиці практично не виникає проблем із цими способами реалізації митними органами товарів. Разом із тим реалізація товарів за договорами комісії, хоч і мала би регулюватися цією ж постановою (як зазначає ч. 9 статті 243 МК України), однак не належить до сфери регулювання, виходячи хоча б з її назви. Саме цей вид реалізації становитиме предмет нашого дослідження в рамках цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації товарів на митних аукціонах та редуціях піднімалися В. Князевим [3], С. Попелем [4] та іншими дослідниками. І. Безкоровайна розглядала договірні засади реалізації товарів, однак ще відповідно до норм попереднього МК України [5]. Л. Прус торкався лише окремих аспектів реалізації, окрема суб’єктного складу, уповноваженого на таку реалізацію [6]. Тож продаж товарів іншим способом, відмінним від митних аукціонів та редуціонів, не лише меншою мірою врегульовано законодавством, а й неостаточно досліджено науковцями, що також свідчить про актуальність та своєчасність цього дослідження.

Мета статті полягає у з’ясуванні ступеня правової регламентації механізму реалізації товарів, які перебувають у володінні митних органів, на підставі договорів комісії, виявленні прогалин та недоліків у правовому регулюванні та виробленні пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж заглиблюватися у специфіку реалізації товарів за договорами комісії, слід з’ясувати, які саме товари та транспортні засоби підлягають реалізації взагалі та в яких випадках. Аналіз норм МК України (статті 243) дає підстави стверджувати, що вони можуть бути поділені та наступні групи.

1. Товари, а також транспортні засоби комерційного призначення, що зберігаються на складах митних органів, за якими власник або уповноважена ним особа не звернулися до закінчення строків зберігання. Варто нагадати, що товари можуть зберігатися на складах митних органів як у добровільному порядку, за ініціативи їх власника, наприклад в рамках тимчасового зберігання або навіть в режимі митного складу тощо. Однак частіше на складах митних органів зберігаються товари, які не мають альтернативи щодо їх застосування через неможливість здійснити митні формальності на момент їх пред’явлення митному органу або товари, строк зберігання на складах тимчасового зберігання або митних складах добіг кінця, а їх власник належним чином не розпорядився ними. Варто зазначити, що товари цієї групи можуть підлягати не тільки реалізації, а й іншим способам розпорядження, вибір яких залежить від специфіки товарів.

2. Товари, які були виявлені (знайдені) під час здійснення митного контролю в зонах митного контролю та/або у транспортних засобах, що перетинають митний кордон України, і власник яких невідомий. Товари даної групи можуть бути випадково забутими, загубленими або свідомо залишеними в місцях, де їх можуть помітити посадові особи митного органу. Важливо не плутати цю категорію товарів з тими, що поміщені в митний режим відмови на користь держави. Формально до товарів такої (а зазвичай і жоден інший) режим не застосовується.

3. Товари, поміщені у режим відмови на користь держави, та товари, граничний строк перебування яких під митним контролем закінчився. До цієї групи входять дві різні категорії товарів, однак вони мають схожі підходи до процедури реалізації. За митним режимом відмови на користь держави власник товарів, що знаходяться під митним контролем, добровільно відмовляється від права власності на них та передає їх у державну власність. Хоча у цьому зв'язку «добровільність» має досить умовний характер [7, с. 115]. Для здійснення митного оформлення товарів у митний режим відмови на користь держави їх власник або уповноважена ним особа доставляє ці товари на склад митного органу [8]. Тобто такі товари фізично також знаходяться на складах митних органів. Що ж до іншої категорії товарів цієї групи, варто відзначити, що максимальний термін перебування товарів під митним контролем, без застосування митного режиму складає 180 днів. Після цього строку товари мають поміщатися в митний режим або підлягають розпорядженню, в т.ч. у формі реалізації.

4. Швидкокопсувні товари та товари з обмеженим строком зберігання, у тому числі товари – безпосередні предмети порушення митних правил, вилучені відповідно до МК України. В даному випадку немає значення, чи будуть такі товари в подальшому конфісковані за рішенням суду чи ні. Через короткий термін придатності цих товарів, який очевидно менший ніж строк, відведений для здійснення провадження у справі про порушення митних правил, реалізація таких товарів є єдиним способом не втратити їх повністю, а мати змогу отримати кошти від їх реалізації. У випадку

закриття провадження або не застосування судом конфіскації в якості санкції, ці кошти передаються колишньому власнику товарів.

Окремо варто зауважити про ще одну категорію товарів, які згадані в МК як такі, що підлягають реалізації, однак не входять до предмету нашого дослідження. Це товари та транспортні засоби комерційного призначення, які також пов'язані із вчиненням порушення митних правил, однак які не є швидкокопсувними. В першу чергу, це безпосередні предмети порушення митних правил, конфісковані судом в рамках провадження у справах про порушення митних правил. Виняток в цьому контексті складають товари, конфісковані за рішенням суду на підставі статті 476 МК України, а саме товари, які переміщуються через митний кордон України з порушенням охоронюваних законом прав інтелектуальної власності. Вони не підлягають реалізації, натомість безоплатно передаються для потреб лікувальних, навчальних закладів, закладів та установ соціально-культурної сфери, інших закладів та установ, що фінансуються за рахунок державного чи місцевих бюджетів, або підлягають переробці, утилізації чи знищенню.

Крім того, до цієї групи належать конфісковані засоби вчинення таких порушень – все те, за допомогою чого скоєння порушення стало можливим. Це товари та транспортні засоби із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для приховування товарів, а так само транспортні засоби без спеціально обладнаних сховищ (тайників), однак які використовувалися для переміщення товарів поза місцем розташування митного органу. Виняток становлять рейсові транспортні засоби комерційного призначення, які призначені виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон відповідно до розкладу руху на підставі міжнародних договорів, укладених відповідно до закону. Перелічені товари і транспортні засоби, будучи конфіскованими за рішенням суду, підлягають подальшому розпорядженню, в тому числі реалізації не митними органами, а органами виконавчої служби за законодавством про виконавче провадження.

Отже перелічені вище чотири категорії товарів та транспортних засобів комерційного призначення можуть бути реалізованими, в тому

числі за договорами комісії. МК України, а так само Порядок реалізації товарів на митних аукціонах, редукуваннях не визначає випадків, коли та в якій послідовності повинні застосовуватися всі можливі способи реалізації товарів. Аналіз окремих положень цього Порядку дає підстави стверджувати, що першим за пріоритетністю способом реалізації товарів є митний аукціон, який може проводитися тричі щодо одного й того самого лоту. Пункт 37 Порядку встановлює таке: «Не реалізований на третьому митному аукціоні лот виставляється на редукування із стартовою ціною, що становить 50 відсотків його стартової ціни на першому митному аукціоні» [2]. Якщо ж товар не вдалося реалізувати і на митному редукуванні та якщо у зв'язку з характеристикою лота його неможливо або економічно недоцільно розділяти або об'єднувати з іншими лотами для подальшої реалізації на аукціоні та редукуванні, митний орган може прийняти рішення про подальшу його реалізацію за договором комісії.

Таким чином, реалізація за договорами комісії можлива стосовно товарів, які не були продані на електронних торгах. Разом із тим, законодавство встановлює виняток – така реалізація заборонена щодо транспортних засобів, повітряних, морських та річкових суден. Щодо цих транспортних засобів, їх продаж можливий виключно на електронних аукціонах.

Перше питання, яке виникає у зв'язку із застосуванням цього формату реалізації товарів, це питання суб'єктів, відповідальних за таку реалізацію. Очевидно, що замовником такої реалізації, як і у випадку з митними аукціонами та редукуваннями, є відповідний митний орган, у володінні якого перебувають товари, що підлягають продажу. Він, виступаючи в якості комітента, повинен укласти договір комісії з іншим суб'єктом – комісіонером. Відповідно до Постанови КМ України «Про Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним» від 25 серпня 1998 р. № 1340 суб'єктами, які мають право реалізовувати товари за договорами комісії, є спеціально визначені торговельні підприємства [9]. Ці підприємства обираються на конкурсній основі на початку кожного календарного року територіальними органами Державної

податкової служби (далі – ДПС) із залученням органів, що вилучають та обліковують майно (в нашому випадку разом із митними органами). ДПС веде єдиний реєстр таких торговельних підприємств. Станом на початок 2024 року зазначений реєстр нараховує 22 підприємства [10]. Протягом року реєстр може бути доповнено іншими підприємствами за поданням відповідних органів.

Постанова, зазначена вище, не визначає порядок обрання конкретного підприємства с-поміж тих, що включені в реєстр. На наш погляд, це може залишати простір для зловживань, корупційних проявів та інших негативних чинників, які впливають та прозорість процедури реалізації.

Від імені митного органу договір комісії укладається його керівником або заступником керівника чи іншою особою, яка виконує їх обов'язки, в межах повноважень, установлених законодавством [10].

Уклавши договір, обов'язки сторін розподіляються наступним чином.

Комітент – митний орган зобов'язаний:

- прийняти рішення про передачу товарів на реалізацію товарів за договором комісії;
- встановити вартість реалізації товару, з урахування сум митних платежів, які підлягають сплаті та суми комісійної винагороди торговельному підприємству;
- передати товари торговельному підприємству;
- надати відповідну наявну інформацію про товар;
- забезпечити виплату комісійної винагороди торговельному підприємству.

Комісіонер – торговельне підприємство зобов'язано:

- розмістити товари на власних майданчиках для продажу;
- перерахувати кошти від реалізації товарів на рахунки митниць у строк, що не повинен перевищувати сім банківських днів від дня продажу.

Варто звернути увагу на те, що на відміну від реалізації товарів на електронних митних аукціонах та редукуваннях, де продаж відбувається дистанційно, без фактичної передачі товарів оператору (фактично продавцю), реалізація за договором комісії передбачає таку

передачу торговельному підприємству, оскільки це традиційний продаж, де у потенційного покупця є можливість оглянути товар.

Крім того, відмінним є порядок встановлення ціни на товари, які підлягають реалізації за договором комісії. Так, передача товару для реалізації за договором комісії здійснюється за його стартовою ціною на редукації, яка становить 50 відсотків його стартової ціни на першому митному аукціоні. Уцінка такого товару при реалізації за договором комісії не проводиться [2]. Це доволі дивно, оскільки мінімальна ціна, до якої можливе зниження на редукації, становить 30 відсотків стартової ціни на першому митному аукціоні. При цьому вона не може бути меншою за суму податків і зборів, що підлягають сплаті при переміщенні товарів через митний кордон України. Вважаємо за доцільне дозволити знижувати ціну товару до рівня мінімальної ціни товарів, виставлених на редукації, що підлягає реалізації за договором комісії у випадку, якщо він не був проданий протягом певного часу. Тим більше, що в інших випадках реалізації товарів, коли за таку реалізацію відповідальним є орган, відмінний від митного (наприклад, у випадку знайдених, незатребуваних тощо), передбачається уцінка, якщо продаж не стався протягом 60 днів. Більше того, законодавством дозволяється ще одна уцінка після сплину додаткових 30 днів [9].

На наш погляд, питання строків реалізації товарів за договором комісії у випадку, коли митні органи є замовником реалізації та стороною договору комісії, недостатньо вирішено в законодавстві. При реалізації товарів на електронних торгах (митних аукціонах та редукаціях) є чітко визначений алгоритм дій на випадок неможливості продажу: після трьох спроб реалізувати товар на митному аукціоні, він підлягає продажу на редукації, потім – за договором комісії. Залишається відкритим питання, протягом якого часу товар може чи повинен перебувати у володінні торговельного підприємства та виставлятися на продаж? За відсутності можливості уцінки товарів є вірогідність, що такий товар не буде проданий взагалі. Очевидно, що конкретні строки реалізації мають бути передбачені в договорі, так само, як і дії торговельного підприємства після їх сплину

(наприклад, повернути товари митному органу). Не зрозуміло, що в такому випадку після закінчення строку, передбаченого в договорі, повинен робити митний орган із цим товаром.

Переконані, що строки реалізації повинні унормовуватися на рівні постанови КМ України, так само як і обов'язки підприємств торгівлі стосовно забезпечення схоронності переданих на реалізацію товарів та відповідальність за пошкодження, несанкціоновану зміну стану товару або навіть втрату товарів. І даному випадку мова не про цивільну відповідальність, передбачену договором комісії. Мова про адміністративну відповідальність, в тому числі за порушення митних правил згідно зі статтею 469 МК України. Наприклад, при передачі на реалізацію товарів, за якими власник не звернувся після сплину строків зберігання під митним контролем та які перебувають під митним контролем, митні платежі щодо цих товарів не були сплачені. У випадку втрати чи пошкодження цих товарів за логікою торговельного підприємства має нести відповідальність та сплатити відповідні платежі. Якщо зі сплатою митних платежів все зрозуміло, оскільки частина 7 ст. 293 МК України визначає торговельне підприємство в якості особи, відповідальної за їх сплату [1], то з адміністративною відповідальністю не все ясно. Ст. 469 МК України встановлює відповідальність за неправомірні операції з товарами, митне оформлення яких не закінчено, або з товарами, що перебувають на тимчасовому зберіганні під митним контролем, або з транспортними засобами особистого користування, тимчасово ввезеними на митну територію України чи поміщеними у митний режим транзиту. Товари з наведеного вище прикладу можна вважати товарами, митне оформлення яких не завершено, та застосовувати цю статтю у випадках втрати, пошкодження чи зміни стану товарів, допущені торговельним підприємством.

Однак сенс юридичної, зокрема адміністративної відповідальності вбачається в тому, щоб за недотримання правил (невиконання обов'язку, ігнорування заборони тощо) наставали негативні наслідки для порушника. Іншими словами, перш ніж вимагати від суб'єкта дотримуватися правил, потрібно ці правила довести до його відома шляхом закріплення

у нормативних актах. Знову ж таки фіксація прав і обов'язків сторін у договорі не забезпечує підстав для притягнення до адміністративної відповідальності. Для цього суб'єкт повинен порушити норму зазвичай адміністративного (митного) права.

Отже, недостатність правового регулювання діяльності підприємств, які уповноважені реалізовувати товари, що зазвичай перебувають під митним контролем, негативно відобразиться на якості такої діяльності та унеможливить чи принаймні ускладнить притягнення до відповідальності таких підприємств за недотримання митного законодавства. Вважаємо за потрібне за аналогією зі ступенем урегульованості митних аукціонів та митних редукацій, розробити відповідні положення, які стосувалися б реалізації товарів за договором комісії та доповнити ними Порядок. Загальна процедура реалізації, передбачена для всіх випадків реалізації конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, не відповідає потребам регулювання такого розпорядження у сфері митної справи. Ми бачили чимало розбіжностей (стосовно уцінки, строків тощо), які свідчать на користь запровадження спеціального регулювання.

Висновки. Реалізація товарів за договорами комісії, стороною яких є митний орган, є хоч і неперіоритетним способом реалізації, однак таким, що доволі часто застосовується, зокрема у випадках, коли товар не вдалося продати на електронних торгах. Тому її належне право-

ве регулювання є нагальною потребою для нормального функціонування всієї системи розпорядження товарами у митній сфері. Проведене дослідження дає підстави зробити висновок про недостатнє правове регулювання окремих аспектів такої реалізації. Для усунення виявлених недоліків пропонуються наступні зміни до законодавства.

По-перше, варто передбачити у законодавстві порядок визначення конкретного торговельного підприємства, яке здійснюватиме продаж товарів, переданих митним органом. Це сприятиме прозорості процедури та підвищенню її ефективності.

По-друге, слід передбачити можливість уцінки товарів, які не були продані протягом певного строку. Пропонуємо взяти за основу загальний строк, який застосовується при реалізації інших конфіскованих товарів та товарів, що переходять у власність держави (60 днів з можливістю продовження ще на 30 днів).

По-третє, слід доповнити Порядок реалізації товарів на митних аукціонах, редукаціях нормами про реалізацію товарів за договорами комісії, передбачивши права, обов'язки та відповідальність торговельних підприємств за тим самим підходом, що використовується для операторів електронних майданчиків.

По-четверте, варто встановити граничний строк для продажу товарів, після сплину якого товари знімаються з продажу, та передбачити порядок подальшого розпорядження такими непроданими товарами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45, № 46-47, № 48, ст. 552.
2. Про затвердження Порядку реалізації товарів на митних аукціонах, редукаціях та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1050. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1050-2019-%D0%BF#Text>
3. Князев В. Механізм реалізації товарів на митному аукціоні. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 4 (32), vol. 2. С. 35–40. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.2.7>.
4. Попель С. А. Напрями вдосконалення адміністрування податків при реалізації майна, вилученого митницями на електронних аукціонах та редукаціях. *Modern Economics*. 2020. № 22(2020). С. 77–83. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V22\(2020\)-12](https://doi.org/10.31521/modecon.V22(2020)-12).
5. Безкоровайна І.В. Договір комісії в митній справі України. *Митна справа*. 2004. № 6. С. 40–46.
6. Прус Л. Р. Система критеріїв відбору суб'єктів господарювання для розпорядження майном, що переходить у власність держави. *Modern Economics*. 2020. № 20 (2020). С. 226–232. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V20\(2020\)-35](https://doi.org/10.31521/modecon.V20(2020)-35).
7. Додін Є.В., Кравченко П.А., Міщенко І.В. Митні режими в Україні: Навчальний посібник. Львів, ТОВ «Ліга-прес», 2012. 132 с.

8. Про виконання митних формальностей відповідно до заявленого митного режиму: Наказ Міністерства фінансів України від 31.05.2012 № 657. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1669-12#Text>

9. Про Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1340-98-%D0%BF#n34>

10. Єдиний реєстр суб'єктів господарювання, які можуть здійснювати реалізацію безхазяйного майна та майна, що переходить у власність держави, на 2024 рік. *Офіційний веб-сайт Державної податкової служби України*. URL: <https://tax.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/reestri/744783.html>.

Солдатенко О. В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правознавства
Полтавського університету економіки і торгівлі

ВІЙСЬКОВИЙ ЗБІР У ПОДАТКОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

MILITARY LEVY IN THE TAX SYSTEM OF UKRAINE

У статті узагальнено елементи правового механізму військового збору (платники, об'єкт, база, ставка), підтверджено невідповідність його назви економічній і правовій сутності. Висловлено припущення про можливість вважати забезпечення фінансування заходів з підвищення обороноздатності держави спеціальною вигодою для платників військового збору за умови використання залучених коштів на конкретну мету. Доведено обов'язковість сплати військового збору. Здійснено застереження, що розширення об'єктів і бази оподаткування (за пропозиціями Міністерства фінансів України і профільних комітетів Верховної Ради України) несуть ризик зменшення обсягів надходжень від нього та набуття військовим збором ознак непрямого податку. Доведено несуттєву фіскальну роль військового збору у податковій системі України, особливо з огляду на кількість рішень судів, ухвалених на користь платників військового збору. Звернено увагу на невідповідність військового збору принципу податкового законодавства – економічності оподаткування. З'ясовано, що обсяги надходжень від нього покривають тільки 10–11% видатків, спрямованих на фінансування лише Міністерства оборони України (без урахування підрозділів правопорядку і безпеки, які входять до сфери оборони), що переконує у недосягненні мети, з якою військовий збір було запроваджено.

Для зміцнення обороноздатності України, з урахуванням, що військовий збір є логічним інструментом акумулювання ресурсів для фінансування військових видатків, вбачається за доцільне приведення його назви до економічної і правової сутності. Іншим варіантом може бути перейменування його на військовий податок (при збереженні нинішнього безумовного статусу), з одночасним включенням його до статті 9 Податкового кодексу України – у випадку втрати ним тимчасового характеру або без такого – при його збереженні. Ці зміни забезпечать прозорість мобілізації і використання військового збору, сприятимуть підвищенню якісного рівня його адміністрування і посиленню у перспективі його фіскальної ролі у податковій системі України.

Ключові слова: *Національна стратегія доходів, податок на доходи фізичних осіб, база оподаткування, податкове навантаження, відповідальність платників військового збору, економічність оподаткування, загальний і спеціальний фонди Державного бюджету.*

The article summarizes the elements of the legal mechanism of the military levy (payers, object, base, rate), and confirms the inconsistency of its name with its economic and legal essence. An assumption was made about the possibility of considering financing measures to increase the state's defense capability as a special benefit for military tax payers, provided that the funds raised are used for a specific purpose. Mandatory payment of military duty has been proven. A caveat has been made that the expansion of objects and the tax base (according to the proposals of the Ministry of Finance of Ukraine and the relevant committees of the Verkhovna Rada of Ukraine) carries the risk of reducing the amount of revenues from it and acquiring the characteristics of an indirect tax by the military levy. The insignificant fiscal role of the military levy in the tax system of Ukraine has been proven, especially considering the number of court decisions passed in favor of military levy payers. Attention was drawn to the inconsistency of the military levy with the principle of tax legislation – the economy of taxation. It was found that the amount of income from it covers only 10–11% of the expenses aimed at financing only the Ministry of Defense of Ukraine (without taking into account law and order and security units that are included in the defense sphere), which convinces of the failure to achieve the goal with which the military collection was introduced.

To strengthen the defense capability of Ukraine, taking into account that the military levy is a logical tool for accumulating resources for financing military expenses, it is considered appropriate to bring its name to the economic and legal essence. Another option may be renaming it to the military tax (while preserving the current unconditional status), with its simultaneous inclusion in Article 9 of the Tax Code of Ukraine – in the event that it loses its temporary nature or without such – while preserving it. These changes will ensure the transparency of the mobilization and use of the military levy, will contribute to increasing the quality level of its administration and, in the future, strengthening its fiscal role in the tax system of Ukraine.

Key words: National revenue strategy, personal income tax, tax base, tax burden, liability of military levy payers, efficiency of taxation, general and special funds of the State Budget.

Постановка проблеми. У 2014 році у зв'язку з російською агресією (під час проведення антитерористичної операції) в Україні було тимчасово запроваджено військовий збір, цільовим призначенням якого передбачалося фінансування заходів з підвищення обороноздатності держави [1], а строк його дії встановлено – до моменту набрання чинності рішенням Верховної Ради України (далі – ВРУ) про завершення реформи Збройних Сил України, чого так і не відбулося до сьогодні. Незважаючи на збереження і нині тимчасового статусу військового збору, скасування його найближчим часом є неможливим, оскільки про нього детально йдеться у Національній стратегії доходів до 2030 року [2].

Запровадження державою цільових платежів не є новинкою і притаманне багатьом країнам світу, як наприклад: у Японії з 2013 р. до 2037 р. запроваджено надбавку на відбудову після землетрусу Тохоко у розмірі 2,1% від доходу особи; у США в 1968–1969 рр. сплачувався 10%-вий додатковий збір з фізичних осіб, що було пов'язано з веденням війни у В'єтнамі; в Ізраїлі у 2013 р. на загальний річний дохід особи у понад 811,6 тис. шекелів (227 тис. дол. США) запроваджено додатковий податок у розмірі 2%, що призвело до збільшення ставки податку на доходи фізичних осіб аж до 50% [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з 2014 року, науковцями (як юристами, так і економістами) опубліковано значну кількість наукових праць щодо проблем правового регулювання військового збору. Зокрема висвітлювались особливості правового регулювання військового збору (Л. Чуприна) [4]; роль військового збору, як складника податкової системи України (О. Шпак, Д. Безрученко) [5], здійснювались спроби пошуку концепції його правового регулювання (І. Криницький) [6] та ін., але усі результати наукових пошуків, пропозиції, концепції очевидно є надто складними для практичної реалізації законотворцями, що підтверджується їх повним ігноруванням.

Метою статті є визначення місця і ролі військового збору у податковій системі України,

з урахуванням діючого механізму його стягнення та подальших перспектив щодо нього.

Виклад основного матеріалу. Як переконусе десятирічний досвід сплати та адміністрування військового збору, він не є збором у розумінні п. 6.2 ст. 6 Податкового кодексу України (далі – ПКУ), бо його сутність не передбачає умови отримання платниками цього збору спеціальної вигоди, у т. ч. внаслідок вчинення на користь таких платників державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій [7], що і відрізняє, наприклад, такі збори як туристичний чи за місця для паркування транспортних засобів від податку, поняття якого визначено у п. 6.1 ст. 6 цього ж Кодексу. Це дає підстави стверджувати, що військовий збір – це загальнодержавний податок на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО), оскільки ним оподатковуються всі доходи: заробітна плата, різні види винагород, іноземні доходи. Оподаткування військовим збором застосовується до лікарняних, доходів від продажу рухомого і нерухомого майна (ст. 172 і 173 ПКУ); авторських винагород; доходів від надання права користування нематеріальними активами (роялті); вихідної допомоги при звільненні; доходів від надання майна в оренду/лізинг; благодійної допомоги, що не має спеціального призначення; сум, витрачених понад установлені ліміти на відрядження або за якими не подано авансовий звіт; спадщини (за винятком отриманої від осіб першого та другого ступеня споріднення); дивідендів для фізичних осіб, додаткових благ, таких як подарунки працівникам у грошовій, натуральній чи нематеріальній формі (оплати вартості навчання, корпоративного одягу); доходи від продажу криптовалюти (п. 164.2.20 ПКУ) [8] тощо.

Водночас, є деякі види виплат, які не оподатковуються військовим збором – це допомога по вагітності та пологах (пп. 165.1.1 ПКУ); житлові субсидії; кошти, отримані на відрядження або під звіт; аліменти; продаж нерухомості (якщо в звітному періоді здійснено тільки одну операцію відчуження майна, яке належало власнику більше 3-х років або було

отримане як спадщина (п. 172.1 ПКУ)); продаж (обмін) легкового автомобіля, мотоцикла, мопеда (якщо здійснюється тільки одна операція протягом звітного року); поворотна фінансова допомога; подарунки (якщо вартість подарунка не перевищує 25% розміру мінімальної зарплати для працездатних осіб, встановленої на перше січня звітного року); всі доходи військовослужбовців і працівників сфери оборони (крім мобілізованих на основі середньої заробітної плати).

З огляду на викладене, можна зробити однозначний висновок про ідентичність об'єкта оподаткування ПДФО і військовим збором, про що прямо сказано у положенні 16 розділу 10 Перехідних положень ПКУ, а отже і база оподаткування для цих двох платежів є однаковою. При цьому, п. 24.3 ст. 24 ПКУ визначено, що «Одній базі оподаткування повинна відповідати одна одиниця виміру бази оподаткування», тобто конкретна вартісна, фізична або інша характеристика бази оподаткування або її частини, щодо якої застосовується ставка податку (п. 24.1 ст. 24 ПКУ). Про недосконалість правового механізму війського збору відзначав у своїй статті І. Криницький [6, с. 133].

Отже, військовий збір збільшив податкове навантаження на доходи фізичних осіб і хоч його облік ведеться за окремим кодом бюджетної класифікації, але у межах ПДФО, не потребує окремого податкового звіту, а декларується платниками разом з ПДФО як єдиний внесок у загальному податковому розрахунку, що не дозволяє прослідкувати (проконтролювати) його цільове використання.

Ставка війського збору складає 1,5% від нарахованих доходів фізичним особам, хоча ще з квітня 2022 року постійно виникають ініціативи щодо збільшення його розміру до 3% (законопроект № 7311) [9].

Міністерством фінансів України і профільними комітетами ВРУ підтримується позиція щодо зобов'язання у перспективі сплачувати військовий збір юридичними особами – платниками податку на прибуток підприємств (у розмірі 0,1% прибутку підприємств) і платниками єдиного податку третьої та четвертої груп, а також фізичними особами-підприємцями – платниками єдиного податку першої, другої, третьої та четвертої груп. Крім того,

додаковий військовий збір планується поширити на покупців банківських металів, легкових автомобілів (у розмірі 10% від вартості), що підлягають першій державній реєстрації в Україні, продавців нерухомості, роздрібних продавців ювелірних виробів із золота, платини й дорогоцінного каміння (1,5% – від вартості дорогоцінних металів, 30% – від вартості ювелірних виробів), а також операторів стільникового зв'язку [10]. Такі зміни до законодавства України несуть ризик зменшення розміру надходжень від війського збору, що доведено А. Лаффером і підтверджено зміною обсягів надходжень від ПДФО при зміні ставок в Україні. Так, коли у 2011 р. було введено замість ставки цього податку у розмірі 15% дві ставки (15% і 17%), то частка надходжень від нього у доходах зведеного бюджету скоротилась до 15,1% порівняно з 16,2% у 2010 р. Із встановленням ставок у розмірі 15% і 20% у 2015 р. така частка зменшилась до 13,9% і збільшилась до 16,3% [11, с. 104] (і надалі має тенденцію до зростання) тільки після встановлення у 2016 р. ставки у розмірі 18%. Крім того, військовий збір може набути ознак непрямого податку, такого як податок на додану вартість, а, як відомо, один і той же податок (збір) не може бути одночасно прямим і непрямим.

Як видно з наведеного вище, зусилля Міністерства фінансів України спрямовані, по-перше, на розширення переліку об'єктів обкладення військовим збором і, відповідно, бази оподаткування і, по-друге, на упровадження досить високого рівня його ставок, проте проблемним і надалі залишається легальність запровадження і стягнення такого збору, тобто визначення його місця у податковій системі України, яка, у розумінні ч. 3 ст. 6 ПКУ, є сукупністю «загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому цим Кодексом порядку» [7].

За економічною і правовою природою військовий збір є податком – обов'язковим платежем до відповідного бюджету, але його цільовий характер зумовив необхідність у застосуванні законодавцем назви «збір», що за положеннями п. 6.2 ст. 6 ПКУ має передбачати умову отримання платниками збору спеціальної вигоди. У цьому контексті постає питання, чи можна вважати забезпечення фінансування

заходів з підвищення обороноздатності держави [1] спеціальною вигодою? Мабуть що так, але тільки за умови використання залучених коштів на конкретну мету. На сьогодні ж військовий збір надходить до загального фонду Державного бюджету, такі надходження спрямовуються на здійснення будь-яких видатків згідно бюджетних призначень, встановлених законом України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік, тобто він характеризується безумовністю, оскільки неможливо прослідкувати які обсяги надходжень від нього витрачено саме на мету, заявлену при його запровадженні [1].

Невключення військового збору до ст. 9–10 ПКУ, якими визначено перелік загальнодержавних та місцевих податків і зборів, підтверджує його тимчасовість, причому, досить часто можна зустріти позицію щодо необов'язковості його нарахування і сплати. Так, на наш погляд, неможливо погодитись із думкою авторитетного вченого з податкового права М. Кучерявенка про сумнівність правомірності стягнення/сплати військового збору з огляду на його відсутність у вказаних статтях ПКУ [12], оскільки він справляється в установленому ПКУ порядку, хоч і виписаним у прикінцевих положеннях. Інші прикінцеві положення не викликають дискусій, особливо ті, які стосуються можливості врахування збитків при обчисленні прибутку (ч. 2 підрозділу 1), звільнення від оподаткування окремих операцій (ч. 3 підрозділу 1), незастосування штрафних санкцій за неподання або порушення строку подання фізичними особами до контролюючих органів відомостей про зміну даних, які вносяться до Державного реєстру фізичних осіб – платників податків (п. 14 підрозділу 10) і т. ін., водночас п. 16¹ є предметом тривалих дискусій у науковому середовищі.

З огляду на те, що військовий збір «прив'язаний» до ПДФО, ПКУ встановлено чіткі вимоги до порядку його сплати, зокрема: якщо виплата зарплати (доходу) податковим агентом здійснюється на банківський рахунок, сплата проводиться одночасно з отриманням грошей з банківського рахунку. Якщо виплата відбувається готівкою з каси, військовий збір має бути сплачений протягом 3 робочих банківських днів, які настають після дня виплати.

У випадку, коли дохід був нарахований, але не виплачений, військовий збір необхідно сплатити протягом 30 календарних днів, які настають після закінчення місяця, в якому сталася така подія, та подати відповідний розрахунок. Крайній строк сплати військового збору не переноситься, навіть якщо припадає на вихідний або святковий день.

При недотриманні визначеного у ПКУ порядку передбачено і чітку відповідальність: неподання, несвоєчасне подання, подання з недостовірними даними Додатку 4ДФ до Податкового розрахунку матиме наслідком штраф у розмірі 1020 грн (при повторному порушенні протягом року – 2040 грн) – п. 119.1 ПКУ; несплата узгодженої суми військового збору призведе до штрафу у розмірі 10% при затримці до 30 календарних днів та 20% при більшій затримці – п. 126.1 ПКУ; несплата військового збору податковим агентом – до штрафу у розмірі 25% (при повторному порушенні протягом 1095 днів і більше – 50%, у випадку третього порушення – 75% від суми збору) – п. 127.1 ПКУ.

Якщо порушення виявляється податковою службою, то з першого дня прострочення сплати військового збору нараховується пеня у розмірі 120% річної ставки Національного банку України (НБУ). Якщо ж таке порушення виявляється самим платником чи податковим агентом, пеня нараховується, починаючи з 91-го дня після граничного строку сплати військового збору, і становить 100% річної ставки НБУ – ст. 129 ПКУ. Крім того, на сьогодні невідомі рішення судів, що були б ухвалені на користь осіб, які допустили несплату військового збору через недосконалість його податкового механізму, що знову ж таки підтверджує обов'язковість його сплати. Водночас щодо інших питань нарахування та сплати військового збору, то судами розглянуто 617 справ щодо оскарження платниками військового збору рішень контролюючих органів на суму 37,3 млн грн, з яких у 363 справах (58,8%) на суму 25,1 млн грн (67,2% від нарахованих сум) рішення прийнято на користь платників податків [13, с. 60], що свідчить про недоліки в роботі органів ДПС України.

Протягом 2014–2022 рр. надходження від військового збору склали 165,6 млрд грн

(із них у 2022 р. 33,7 млрд грн, у 2021 р. – 28, 6 млрд грн, у 2020 р. – 23,9 млрд грн, у 2019 р. – 22,4 млрд грн), а у відсотках до ВВП – 0,5–0,6% [2, с. 11, с. 62]. Суми надходжень від нього характеризуються тенденцією до постійного зростання, незважаючи на те, що у 2022 р. значно скоротилась кількість платників – до 760 тис. юридичних осіб та ФОПів і до 311 тис. фізичних осіб (порівняно з 2019 р. їх кількість зменшилась відповідно на 18% і на 32%) [5, с. 122]. Пояснити зростання доходів Державного бюджету від військового збору можна номінальним збільшенням розміру заробітних плат та достатнім рівнем патріотизму окремих платників, хоча, станом на 1 січня 2023 р. накопичений борг із військового збору становив 372 млн грн [5, с. 122].

Висновки. Отже, можна зробити такі висновки: 1) статистичні дані про обсяги надходження військового збору до бюджету свідчать про його незначну фіскальну роль у податковій системі України; 2) якщо врахувати витрати на його адміністрування, у т. ч. на вжиття заходів з погашення податкового боргу, навантаження на суди при розгляді спорів щодо військового збору, здійснення контролю за ефективністю його справляння [13], є всі підстави вважати, що він не відповідає принципу податкового законодавства України – економічності оподаткування (п. 4.17 ч. 4.1 ст. 4 ПКУ); 3) обсяги надходжень від нього покривають тільки 10–11% видатків, спрямованих на фінансування лише Міністерства оборони України (без урахування підрозділів правопорядку, безпеки), які за період 2014–2022 рр. склали 1531,8 млрд. грн; 4) результати, отримані від його запроваджен-

ня в Україні, переконують у недосягненні мети, з якою це відбулося.

Водночас, з огляду на необхідність зміцнення обороноздатності України тепер і у майбутньому, збереження високого рівня виплат військовослужбовцям і на те, що військовий збір є логічним інструментом акумулювання ресурсів для фінансування військових видатків, та враховуючи притаманний йому на сьогодні нецільовий характер, може бути доцільним приведення його назви до економічної і правової сутності. Досягнути цього можна через (як вже неодноразово пропонувалось науковцями [4, с. 219]) спрямування надходжень від нього до спеціального фонду Державного бюджету, з подальшим використанням виключно для фінансування потреб армії, сектору безпеки й оборони, виплат військовослужбовцям тощо. 28 січня 2022 р. депутатами ВРУ було запропоновано створення окремого фонду для надходження сум військового збору для того, щоб всі кошти спрямовувались на оборонну сферу, проте таке рішення не знайшло підтримки у сесійній залі [14]. Іншим варіантом може бути перейменування його на військовий податок (при цьому зберігатиметься нинішній безумовний статус), з одночасним включенням його до ст. 9 ПКУ – у випадку втрати ним тимчасового характеру або без такого – при його збереженні. Ні за яких інших умов неможливо забезпечити прозорість акумулювання і використання військового збору, що є ключовим для довіри платників, а отже неможливо буде у перспективі досягнути високого рівня його адміністрування і посилення фіскальної ролі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пояснювальна записка від 30.07.2014 р. до проекту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України (щодо удосконалення окремих положень) від 21.07.2014 р. № 4309а. URL: <http://surl.li/sobuz>
2. Національна стратегія доходів до 2030 року. URL: <http://surl.li/orzuy>
3. Задорожня Л. Військовий збір держави, яка воює. URL: <http://surl.li/spslt>
4. Чуприна Л. Особливості правового регулювання військового збору. *Податкові спори в адміністративному судочинстві*: збірник тез доповідей П'ятої Міжнародної науково-практичної конференції «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» м. Київ, 4–5 липня 2022 року. Київ, 2022 р. С. 216–219.
5. Шпак О., Безрученко Д. Роль військового збору, як складника податкової системи України. *Finance and Credit*. 2023. № 83. С. 118–127.
6. Криницький І. С., Військовий збір: у пошуках концепції правового регулювання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 133–136.
7. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

8. Індивідуальна податкова консультація ГУ ДПС у Дніпропетровській області від 04.12.2019 р. № 1689/ПК/04-36-33-02-07 URL: <http://surl.li/spsko>
9. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо окремих податків і зборів у період воєнного, надзвичайного стану від 24.04.2022 № 7311. URL: <http://surl.li/spsle>
10. У 2024 році заплановано підвищення військового збору й акцизів. URL: <http://surl.li/rhina>
11. Райнова Л. Б. Оподаткування доходів фізичних осіб в контексті соціальної справедливості та ефективності : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Київ, 2019. 298 с.
12. Чи потрібно сплачувати військовий збір. Велике інтерв'ю з Кучерявенко Миколою. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OgK9xe3a6VY>
13. Звіт про результати аудиту ефективності справляння та результативності контролю за повнотою нарахування та своєчасністю сплати військового збору до державного бюджету. Затверджено рішенням Рахункової палати від 11.04.2023 № 6-1. К., 2023. 67 с. URL: <http://surl.li/soupy>
14. До бюджету надійшло 130 мільярдів військового збору за 8 років. *Українська правда*. 2022. 4 лют. URL: <http://surl.li/sosnl>

Ткаля О. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного та адміністративного права і процесу
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ВЛАСТИВОСТІ

THE ESSENCE OF STATE AUTHORITY AND ITS MAIN PROPERTIES

З теоретичної точки зору розглядаються проблеми розуміння сутнісних характеристик та аксіом державної влади, здійснюється загально-теоретичний аналіз основних властивостей державної влади, як особливої форми організації суспільства.

Відокремлено державну владу від інших видів влад, окреслено суб'єктний та об'єктний склад владних відносин. Владу слід розглядати і як соціальне явище (належить суспільству, його різних соціальних груп, верств) та однією з фундаментальних засад політичного розвитку суспільства. Державна влада є найвищим і найрозвиненішим видом політичної влади, це різновид публічної влади, яка здійснюється безпосередньо державою, а також в деяких випадках санкціонується державою.

Здійснено аналіз наукових концепцій та поглядів щодо специфіки державної влади та її характерних ознак, що впливають на адекватність відображення реальної сутності влади. Державна влада має тільки їй притаманні характерні риси, такі як: єдність, загальність, верховенство, загальнообов'язковість, примусовість універсальності, суверенність, організаційне оформлення, монополію, владно-вольовий характер, наявність державного механізму (апарат управління та апарат примусу) та інші риси.

Особливу увагу приділено таким сутнісним характеристикам державної влади як легітимність та легальність. Легальність (визнання влади населенням, прийняття її в якості справедливого і суспільно-важливого явища) та легітимність (характеризується правомірністю існування влади з формально юридичної сторони.) підкреслюють що влада наділена визнанням народу, а також встановлюється, передається та змінюється у встановленому в законі порядку.

У дослідженні зроблено спробу виділити та охарактеризувати аксіоми державної влади. А саме: 1) державна влада не може належати нікому без відповідних правових повноважень; 2) є необхідним забезпечення єдності в існуючих межах держави; 3) державна влада повинна здійснюватись елітою; 4) політичні програми забезпечують загальний інтерес та відповідають політичним, економічним, соціальним, культурним реаліям; 5) необхідність керуватися при здійсненні влади розподільною справедливістю.

Вивчення питання природи державної влади є досить актуальним в Україні у наш час.

Ключові слова: *влада, державна влада, законність, легітимність, легальність, апарат управління та примусу, суверенність.*

From a theoretical point of view, the problems of understanding the essential characteristics and axioms of state power are considered, a general theoretical analysis of the main properties of state power, as a special form of organization of society, is carried out.

State power is separated from other types of power, the subject and object composition of power relations is outlined. Power should be considered as a social phenomenon (belonging to society, its various social groups, strata) and one of the fundamental foundations of the political development of society. State power is the highest and most developed type of political power, it is a type of public power that is exercised directly by the state, as well as in some cases sanctioned by the state.

The analysis of scientific concepts and views regarding the specifics of state power and its characteristic features, which affect the adequacy of the reflection of the real essence of power, was carried out. State power has characteristic features unique to it, such as: unity, generality, supremacy, universality, coercion, universality, sovereignty, organizational design, monopoly, power-will character, presence of a state mechanism (management apparatus and coercion apparatus) and other features.

Special attention is paid to such essential characteristics of state power as legitimacy and legality. Legality (recognition of power by the population, acceptance of it as a just and socially important phenomenon) and legitimacy (characterized by the legality of the existence of power from the formally legal side.) emphasize that power is endowed with the recognition of the people, and is also established, transferred and changed in the order established by law.

The study made an attempt to highlight and characterize the axioms of state power. Namely: 1) state power cannot belong to anyone without appropriate legal authority; 2) it is necessary to ensure unity within the existing borders of the state; 3) state power should be exercised by the elite; 4) political programs ensure general interest and correspond to political, economic, social, cultural realities; 5) the need to be guided by distributive justice when exercising power.

The study of the nature of state power is quite relevant in Ukraine nowadays.

Key words: power, state power, legality, legitimacy, management and coercion apparatus, sovereignty.

Постановка проблеми. Проблема досягнення оптимальної моделі організації державної влади є однією з найбільш важливих у процесі адміністративно-правового регулювання в будь-якій державі світу.

Створення сучасної, ефективної системи державної влади є важливим чинником виходу українського суспільства з політичної кризи, що має забезпечити становлення України як високорозвинутої, правової, цивілізованої, європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури, демократії. Розвиток і вдосконалення організації та здійснення державної влади є процесом надзвичайно складним, розрахованим на тривалий період, тому цей процес має відбуватися на ґрунтовній науковій основі.

Актуальність цієї теми полягає в необхідності дослідження теоретичних і практичних проблем розуміння сутнісних характеристик та аксіом державної влади в історичному, політичному та соціально-економічному розрізі. Це обумовлено потребою більш ґрунтовного вивчення проблеми організації і діяльності державної влади шляхом розгляду історії становлення, організації та функціонування державної влади, у розрізі різноманітних концепцій, а також розгляду становлення державної влади, як соціально-правового явища, детального аналізу принципів, методів та інститутів державної влади та проведення порівняння державної влади в Україні та в інших країнах.

Теоретико-концептуальні і практичні засади розуміння державної влади досліджували такі науковці, як Балаклицький А.І., Веніславський Ф.В., Гаращук В.М., Гончаров В.В., Дудченко В.В., Євтушенко О.Н., Ковальчук В.Б., Козюбра М.А., Комзюк А.Т., Кононенко Ю.С., Крестовська Н.Н., Крутій О.М., Наливайко Т.В., Нижник Н.В., Оборотов Ю.Н., Скакун О.Ф., Скрипнюк О.В., Телешун С.О., Усаченко Л.М., Федоренко Г.О., Фрицький Ю.О., Цвік М.В. тощо.

Мета дослідження: загально-теоретичний аналіз основних властивостей державної влади, як особливої форми організації суспільства, вивчення її основних аксіом, що покладені в основу існування держави.

Виклад основного матеріалу. Механізм виникнення, розвитку, існування, зміни та поширення державної влади, є дуже складним та багатоаспектним явищем. В юридичній літературі, що розглядає теорію виникнення держави та права, державна влада визначається, як певні публічно-політичні відносини, що виникають між державним апаратом та підлеглими йому індивідам, їх об'єднанням та установам.

Суб'єктом здійснення державної влади завжди виступає держава. Вона займає одне з провідних місць у політичній системі. Це зумовлено тим, що держава наділена суверенною владою, є відображенням суверенітету народу і суверенітету нації та результатом втіленого права на самовизначення. Вона через представницький вищий законодавчий орган виступає офіційним представником усього народу, має спеціальний апарат, що забезпечує виконання державних функцій. Держава може встановлювати формально-обов'язкові правила поведінки з метою регулювання суспільних відносин. Крім того, держава виступає в певній мірі захисником прав своїх громадян, здатна задовольняти загальнолюдські потреби, виконувати соціальну та інші функції.

Щодо співвідношення держави і влади, слід зауважити, що найбільш важливими складовими всякої влади, що має соціальний характер, є суверенність, воля і сила, якими відрізняються суб'єкти влади. Суверенність означає певну самостійність, незалежність даної влади від будь-якої іншої. Воля як складова влади означає здатність до вибору відповідного рішення і концентрації зусиль для його реалізації легітимними методами. Сила означає наявність реальної можливості забезпечення фактичного здійснення прийнятого рішення [1, с. 90].

Суб'єктом і об'єктом владних відносин є люди. Отже, людина і влада співвідносяться по-різному. Так, влада особи у громадянському суспільстві ґрунтується на власності, якою особа може безпосередньо володіти, користуватись і розпоряджатись. Громадянське суспільство обумовлює виникнення держави якраз для того, щоб економічну владу власника забезпечити політично. Держава повинна увібрати у себе всі позитивні риси громадянського суспільства: захист приватного інтересу, свободу особистості, її економічну самостійність і самодіяльність.

Влада громадянина у державі ґрунтується на політичних правах і свободах, які вважаються природними і не відчуженими. Найважливіша проблема полягає у тому, щоб зробити норми щодо цих прав і свобод максимально конкретними, а також забезпечити їх ефективним механізмом реалізації.

Професор Крестовська Н.М. яка досліджувала питання сутності державної влади у своїй науковій роботі пише, що державна влада є різновидом політичної влади [2, с. 109]. Академік П. Рабінович визначав державну владу, як вид публічної політичної влади, що здійснюється державою та її органами [3]. В свою чергу, професор Ю.М. Оборотов, підкреслював, що багатовимірною природою державної влади може бути розкрита через основні властивості державної влади: верховенство, єдність, універсальність, загальнообов'язковість, примусовість [4, с. 85].

Державну владу доречно відокремлювати від інших різновидів влад, оскільки у кожній країні існує лише одна державна влада, яка поширюється на все суспільство з метою розв'язання загальносуспільних проблем з використанням особливих механізмів (апарату управління та примусу) та загальнообов'язкових норм і правил.

Стосовно ж специфіки державної влади, у науковій літературі прийнято виділяти ряд її характерних ознак, що впливають на адекватність відображення через них реальної сутності влади. Так, А. Борко вважає, що «сутнісними ознаками, притаманними державній владі, є: 1) владно-вольовий характер; 2) набір засобів, за допомоги яких владою впроваджуються своя воля і вплив на поведінку людей та соціальних груп (до таких засо-

бів віднесено: по-перше – авторитет влади, який спирається на рівень правової культури та правової свідомості цих людей та соціальних груп; по-друге – право, яке встановлює чи санкціонує певні загальнообов'язкові правила поведінки і таким чином регулює відносини в суспільстві; по-третє – примус); 3) наявність державного механізму (апарат управління та апарат примусу); 4) легітимність (визнання державної влади правомірною вирішувати та управляти суспільними справами як з боку населення держави, так і з боку міжнародного співтовариства); 5) легальність («законність і офіційність державно-владної діяльності»); 6) функції» [5, с. 13].

Ю.О. Фрицький у дисертаційному дослідженні дійшов висновку, що державна влада відрізняється від інших видів соціальної влади такими ознаками: «у кожній країні існує тільки одна державна влада; вона поширюється на всіх членів суспільства; розв'язує загальносуспільні проблеми; має у своєму розпорядженні специфічний апарат (механізм) для здійснення своїх завдань і функцій; встановлює формально обов'язкові для всього населення загальні правила фізичної поведінки – юридичні (правові) норми; характеризується суверенністю (суверенітетом), тобто верховенством, повнотою, неподільністю, самостійністю, формальною незалежністю від влади будь-якої організації або особи як у окремій країні, так і за її межами» [6]. Легітимність, легальність, верховенство права, єдність державної влади та принцип її поділу на гілки (законодавчу, судову та виконавчу), наявність однойменних органів цих гілок влади, завдання, функції та повноваження цих органів Ю.О. Фрицький визначає як основні елементи державної влади.

Узагальнюючи наукові доробки, доречно окреслити наступні, притаманні тільки державній владі індивідуальні риси:

– загальність – державна влада поширюється на всю територію держави і всіх осіб, що знаходяться на її території;

– єдність – у державі наявна має бути тільки одна державна влада незважаючи на її функціонально-організаційний розподіл;

– суверенність, формальна незалежність – державна влада є самостійною і незалежною від впливу будь-якої іншої влади всередині країни і

поза нею, але може бути обмеженою міжнародними нормами та зобов'язаннями, знаходиться під контролем громадянського суспільства і світової спільноти;

– універсальне представництво – державна влада репрезентує народ певної держави, виступає від його імені у внутрішніх і зовнішніх загальних справах;

– загальносуспільна спрямованість – формує, виражає та намагається реалізувати державний інтерес, вирішувати загальносуспільні проблеми, виконувати особливі загально-державні функції;

– монополія (виключне право) на видання загальнообов'язкових правил поведінки та забезпечення їх виконання за допомогою примусової сили держави;

– монополія на державний примус – виключне право на законне насилля для оборони, забезпечення порядку та добробуту, причому жоден інший суб'єкт не має права вдаватись до такого (окрім необхідної оборони чи крайньої необхідності);

– інституційне оформлення – державна влада відділена від суспільства, стоїть над ним, і організаційно втілена в державному апараті та апараті примусу (армія, поліція, органи контролю та нагляду, в'язниці тощо);

– фінансова монополія – монополія на стягування податків, мит, зборів, залучення населення до виконання неподаткових зобов'язань (наприклад, трудова повинність на період війни).

Крім того, в сучасних умовах державна влада характеризується такою ознакою як публічність, тобто суб'єкти владних повноважень, працівники апарату державних органів повинні виконувати свої функції відкрито та прозоро, забезпечити доступ громадян до публічної інформації.

Потрібно також брати до уваги, що державну владу, як владу що виступає від імені всього суспільства, слід відрізнити від влади муніципальної (органів місцевого самоврядування), яка також є публічною і політичною, але ця влада належить тільки певній частині населення – територіальній громаді в межах тієї чи іншої адміністративно-територіальної одиниці.

Владу, спосіб формування і діяльності якої збігається з існуючими у суспільстві нормами і цінностями, а результати діяльності при-

близно відповідають соціальним очікуванням, визнає народ, або, інакше кажучи, вона стає легітимною. Легітимне ставлення до правових норм країни – одне із сучасних уявлень про сутність влади, за якої правові норми мають демократичний зміст і впливають із суверенітету народу як абсолютного першоджерела закону. Тому, як зазначає професор Дудченко В.В., важливою характерною ознакою державної влади слід вважати її легітимність та легальність [7, с. 85].

Легітимність означає визнання влади населенням, прийняття її в якості справедливого і суспільно-важливого явища. Чим вище рівень легітимності, тим більше підтримка влади народом при прийнятті будь-яких політичних рішень. Легітимна влада створює певний стан довіри між урядом і народом, вона здатна приймати і реалізувати навіть непопулярні рішення. Легітимна влада – це влада, що відповідає уявленням людей про належну державну владу, причому зовсім не обов'язково ці уявлення носять юридичний характер. Легітимність будь-якої влади може змінюватись в залежності від нових обставин та умов або певних особливостей поведінки державно-владних структур і може як зростати, так і спадати. Будь-яка передреволюційна чи революційна ситуація, є наслідком кризи легітимності влади, занепаду реальної підтримки органів державної влади, певної державної політики чи правлячого режиму в цілому, яке впливає на якісні зміни їхніх ролей і функцій. Криза легітимності виникає тоді, коли влада нечутлива до назрілих потреб суспільства у структурних змінах, коли вона не відгукується на вимоги прогресивних сил, які наполягають на перетвореннях. Криза легітимності є типовим явищем різноманітних державних змін, перехідних і революційних періодів: стара влада, втративши контроль за ситуацією в країні, не розглядається більше як охоронець важливих суспільних цінностей.

В правовій науці виділяють декілька видів легітимності державної влади в залежності від мотивів, за якими люди можуть підкорятися владі. А саме, прийнято виділяти:

– раціонально-правовий вид легітимності, або інколи його ще називають демократичним. При даному типі джерелом легітимності виступає раціонально зрозумілий інтерес, що спо-

нукає людей підкорятися праву, в рамках якого обираються і діють представники влади в демократичних державах;

– традиційний тип легітимного панування заснований на вірі в звичай або традиції, патріархальні порядки та засади;

– харизматичний (від греч. *charisma* - божественний дар) тип влади ґрунтується на вірі та на емоційному сприйнятті виняткових якостей лідера, особистісному ставленні вождя і населення.

Слід зазначити, що легітимність влади характеризує її фактичну значимість для людей, ступінь її престижу, але не завдяки законам, що видаються від органів законодавчої влади, а завдяки людській схильності до сприйняття. У вузькому сенсі легітимність – це прийняття влади населенням країни, визнання її права керувати соціальними процесами, готовність їй підпорядковуватися [8, с. 19].

Ще однією сутнісною властивістю державної влади є легальність, яка означає юридичне обґрунтування державної влади, її відповідність діючим нормам права, у той час як легітимність – це довіра і підпорядкування владі. Будь-яка влада, видає закони, навіть ті які можуть негативно відобразитись на житті населення, але вона забезпечує їх виконання, інколи навіть використовуючи заходи примусового впливу, але вона має на це право, бо є легальною. У цей самий час, така державна влада, може не підтримуватись народом і бути нелегітимною. Отже, державна влада не завжди, може поєднувати такі ознаки, як: легітимність та легальність одночасно. Легальність є раціональною, на відміну від легітимності [9, с. 142].

Легальність характеризує правомірність існування влади з формально-юридичної сторони. Легальна влада встановлюється і діє на основі конституції та інших нормативно-правових актів. При цьому сама нормативна основа організації та функціонування державної влади повинна відповідати загальнолюдським цінностям та принципам права. В іншому випадку така влада визнається легальною, але антинародною чи тоталітарною або злочинною.

Крім того, слід виділяти таке поняття, як законність державної влади. Законність як важливе політико-правове явище є критерієм пра-

вового життя суспільства. У найбільш загальному вигляді законність відображає правовий характер організації суспільного життя, органічний зв'язок права і влади, права і держави [7, с. 88]. У правовій державі існує ціла система гарантій законності державної влади. Під гарантіями розуміються такі умови суспільного життя і спеціальні заходи, яких вживає влада та які забезпечують режим міцної законності і стабільного правопорядку в суспільстві.

Доречно також відмітити, що силу державної влади складають авторитет, єдність, правота цілей, організованість та старанність державного апарату. Спираючись на це виділяють наступні основні аксіоми державної влади, що покладені в основу існування держави:

1) державна влада може належати лише на правових основах. Право, відтворене в конституції та виражене в правосвідомості громадян, визнає за державною владою здібність здійснювати соціальну організацію, управління та примусна основи закону і в межах компетенції;

2) необхідність забезпечення єдності існуючих меж держави. Єдність влади в свою чергу у відповідності з правом передбачає її поділ на окремі гілки: законодавчу, виконавчу, судову;

3) державна влада повинна здійснюватись професіоналами, тобто кращими, авторитетними людьми, з певними моральними якостями, тобто відповідати відповідному цензу;

4) реалізація державної влади повинна включати тільки такі методи та заходи, що забезпечують загальний інтерес та не повинні буди підмінені приватними інтересами осіб, груп, партій;

5) політична програма державної влади повинна здійснюватись у відповідності до політичних, економічних, соціальних, культурних реалій;

6) при здійсненні влади необхідно керуватися розподільною справедливістю.

Отже, враховуючи окреслені властивості та аксіоми державної влади її можна охарактеризувати за різними критеріями: за критерієм могутності чи слабкості (сильна чи слабка державна влада), за витратами на утримання державної влади можна сказати про її вартість (дорога або дешева влада), враховуючи цілі державної влади можна її охарактеризувати

як ефективну або неефективну чи діючу або потенційну тощо.

Висновки. Підводячи підсумки, можна констатувати, що державна влада має тільки її притаманні характерні риси, такі як: єдність, загальність, верховенство, загальнообов'язковість, примусовість, універсальність, суверенність, організаційне оформлення, монополію та інші риси. Також до сутнісних ознак слід віднести: владно-вольовий характер; набір засобів, за допомоги яких владою впроваджуються своя воля і вплив на поведінку людей та соціальних

груп, наявність державного механізму (апарат управління та апарат примусу), легітимність, легальність та функції.

Державна влада є найвищим і найрозвиненішим видом політичної влади, це різновид публічної влади, яка здійснюється безпосередньо державою, а також в деяких випадках санкціонується державою. Отже, державна влада це публічно-політичні відносини, між державним апаратом і підпорядкованими йому індивідами та є різновидом політичної влади, якій присутні характерні ознаки, що належать тільки їй.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нижник Н.В. Державна влада та державне управління в Україні. *Вісник УАДУ* від 6 серпня 2007 р. К.: Право України, 2007. С. 90.
2. Крестовская Н.М. Теорія держави та права : посібник. Харків : Одиссей, 2009 . 432 с.
3. Рабінович П. Державна влада. Юридична енциклопедія. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д – Й. URL: http://leksika.com.ua/10701026/legal/derzhavna_vlada (дата звернення: 30.01.2024).
4. Загальнотеоретична юриспруденція: навчальний курс : підручник / За ред. Ю.Н. Оборотова. О. : Фенікс, 2011. 396 с.
5. Борко А. Л. Поняття державної влади як основи в розумінні судової влади. *Право і безпека*. 2011. № 5(42). С. 11–15.
6. Фрицький Ю. О. Теоретичні засади державної влади в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» URL: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2009/09fyodvu.zip> дата звернення: 03.02.2024)
7. Дудченко В.В. Легітимність і легальність: питання співвідношення. *Актуальні проблеми держави і права* [зб. наук. праць]. Вип. № 21. О.: Юрид. л-ра, 2005. С. 84–89.
8. Фрицький Ю. О. Зміст державної влади в Україні та її легітимність. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2007. № 3. С. 16–21.
9. Рябов С. Г. Державна влада: проблеми авторитету і легітимності. Л.: Юніті-Дана, 2010 р. 242 с.

Трикоза Т. В.,*аспірантка кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ЩОДО ПОРУШЕНЬ ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ТА ЗАХОДІВ ЙОГО ПОСИЛЕННЯ

REGARDING VIOLATIONS OF THE LEGISLATION ON FINANCIAL MONITORING AND MEASURES TO STRENGTHEN IT

Публікація актуалізує сучасні ефективні механізми фінансового моніторингу на світовому рівні та аналізує кроки, які зроблені Україною, у її прагненні до стандартів, визначених міжнародними організаціями по боротьбі з фінансуванням тероризму та розповсюдженням зброї масового знищення. Здійснено лаконічний огляд ролі міжнародних груп, завданням яких є розробка заходів боротьби з відмиванням грошей, та їхні найактуальніші події, освітлені у офіційних повідомленнях, щодо країни-агресора та щодо підтримки України. Робота над дослідженням супроводжена вивченням правил, які є у загальному доступі, зі змінами, механізмів міжнародних організацій, їхньої співпраці з безпековими інституціями та організаціями (Інтерпол, Міжнародний Валютний Фонд тощо). У дослідженні також приділено увагу внутрішній роботі законодавця, наші кроки та нововведення, які наближають національну систему фінансового захисту до максимально ефективної. Освітлено антикорупційні заходи та нові вимоги роботи з політично значущими особами. Окрему увагу приділено ідентифікації РЕР за вимогами чинного законодавства (проаналізовано зміни та нові норми). Автором наведено крайні зміни законодавства у цій сфері, їх порівняно з вимогами міжнародних рекомендацій, до яких долучилась Україна. За сучасних викликів, що постали перед країною у стані війни, читач може простежити безпрецедентність та оперативність трансформації національного законодавства, поряд з яким розглянуто світовий досвід у цій сфері. У статті висловлено напрямки вдосконалення та запропоновано рекомендації автора у сфері фінансового моніторингу, які стануть у нагоді для суб'єктів перевірки, а також для суб'єктів первинного фінмоніторингу, які мають здійснювати відповідний контроль. Підсумовуючи опрацьований у статті матеріал, можна зазначити, що вона стане в нагоді для студентів юридичних факультетів, в т.ч. здобувачів освіти у сфері банківської справи, фахівців у галузі права, суб'єктів первинного фінмоніторингу, суб'єктів господарювання у їх відносинах з банками.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, міжнародні стандарти FATF, фінансові загрози, система реагування; заходи посилення, безпека фінансової системи, ризик-орієнтований підхід.

The publication updates the current most effective financial monitoring mechanisms at the global level and analyzes the steps taken by Ukraine in its pursuit of the standards set by international organizations to combat the financing of terrorism and the proliferation of weapons of mass destruction. A brief overview of the role of international groups, whose task is to develop measures to combat money laundering, and their most relevant events, illuminated in official reports, regarding the aggressor country and regarding support for Ukraine, was carried out. The work on the research is accompanied by the study of the rules and mechanisms of international organizations that are publicly available, their changes, cooperation with security institutions and organizations (Interpol, the International Monetary Fund, etc.). The study also paid attention to the internal work of the legislator, our steps and innovations that bring the national system of financial protection closer to the most effective. Anti-corruption measures and new requirements for working with politically significant persons are highlighted. Particular attention is paid to the identification of PEP according to the requirements of the current legislation (changes and new norms are analyzed). The author presents the extreme changes in legislation in this area, comparing them with the requirements of international recommendations, to which Ukraine has joined. With the modern challenges facing the country at war, the reader can trace the unprecedented and rapid transformation of the national legislation, alongside which the world experience in this field is considered. The article expresses directions for improvement and offers the author's recommendations in the field of financial monitoring, which will be useful for the subjects of the inspection, as well as for the subjects of primary financial monitoring, who must carry out appropriate control. Summarizing the material developed in the article, it can be noted that it will be useful for students of law faculties, including students of education in the field of banking, specialists in the field of law, subjects of primary financial monitoring, economic subjects in their relations with banks.

Key words: financial monitoring, FATF international standards, financial threats, response system, strengthening measures, security of the financial system, risk-oriented approach.

В Україні, як відомо, важливою тривалою проблемою постає подолання корупції на всіх рівнях, зокрема підтримки у суспільстві нульової толерантності до корупційних проявів. Один з багатьох, але найефективніших механізмів, направлених на досягнення позитивних результатів у цій сфері – є фінансовий моніторинг.

Підчас терористичної агресії з боку рф, глобальна загроза фінансовій системі нашої країни, а також випадки протиправних дій всередині системи, зумовили зосередження уваги законодавця (та безпекових інституцій держави) на вдосконаленні національних стандартів боротьби з відмиванням коштів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення і тероризму. Основна мета фінансового моніторингу як консеквентного процесу, запровадженого в Україні, це забезпечення національної безпеки, шляхом виявлення та запобігання легалізації брудних доходів, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та тероризму.

Варто звернути увагу, що Україна бере активну участь у роботі загальносвітових фінансових організацій з питань розробки фінансових сучасних заходів протидії відмиванню грошей, протидії фінансуванню тероризму, таких як MONEYVAL, FATF, Egmont Group тощо. Кожна країна, що долучилась до міжнародних заходів та запровадила їх всередині, підтримує принцип боротьби з відмиванням грошей не лише на державному рівні, а у світовому масштабі. І це дуже важливі кроки держави, засновані на прагненні єдності України зі спільнотою міжнародно-визнаних інституцій світової боротьби з тероризмом.

FATF (Financial Action Task Force on Money Laundering) – інтернаціональна група з питань протидії відмиванню брудних грошей, заснована в 1989 р. Вона відслідковує й вивчає способи та процеси відмивання грошей, сприяє запровадженню стандартів боротьби з відмиванням грошей, розробляє заходи боротьби (9, 10). Важливо відзначити, що в жовтні 2022 року FATF виключила рф зі свого складу, заборонила їй брати участь у всіх проектах, а також запровадила щодо неї санкції. Вже в лютому 2023 року членство росії в FATF було призупинено безстроково з відключен-

ням її від міжнародного обміну розвідувальною інформацією.

MONEYVAL (Комітет експертів Ради Європи із взаємної оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансування тероризму), який проводить оцінювання держав щодо всіх відповідних міжнародних стандартів в правовій, фінансовій та правоохоронній сферах, є ключовим європейським арбітром з цих питань. Україна з 1997 року є членом комітету. Комітет MONEYVAL здійснює взаємне оцінювання його членів у сфері запобігання та протидії відмиванню брудних доходів [11], фінансуванню тероризму, у сфері дотримання та ефективної імплементації Рекомендацій FATF [8]. Діяльність MONEYVAL впливає переважно на європейський континент, запобігаючи злочинам, що загрожують верховенству права, цілісності світової фінансової системи та демократії.

Важливою для України постала остання зустріч країн-членів Комітету Ради Європи (24–25 квітня 2023 р.), яка мала результатом прийняття Стратегії на 2023–2027 роки та Декларації міністрів і делегатів високого рівня держав-членів і територій MONEYVAL. В контексті українських реалій, варто відзначити рішучу позицію MONEYVAL у сфері засудження триваючої агресії росії проти України, та його подальші дії для ізоляції росії у сфері фінансового моніторингу, її санкціонування, що зафіксовано також у Декларації. Підчас зустрічі Комітету ефективно просувались заклики України щодо включення росії до «чорного» списку FATF.

Нагадаємо, «чорний список» FATF – це різні терористичні групи та держави, на кшталт Північної Кореї, Ірана, режиму Асада в Сирії, групи Вагнера, Талібана і Хезболли що безпосередньо сприяють корупції та іншим злочинам, включаючи кіберзлочинність, торгівлю людьми і наркотиками тощо. Проте, на жаль, попри детально обговорені та заслухані ризики, які росія становить для світової фінансової системи, FATF допоки не внесла рф до «чорного списку».

Фінансовий моніторинг і його механізми зазнають систематичних змін та вдосконалюються. Сучасні стандарти боротьби з фінансуванням тероризму традиційно зосереджені на терористичних групах і особах. Тому дії та

реакції на війну в Україні дійсно є безпрецедентними для фінансових інституцій світового рівня.

Зосереджуючись на внутрішній якості фінмоніторингу необхідно окреслити основні його національні направленості. Процеси перевірки в Україні стосуються всіх платіжних операцій фізичних осіб, ФОПів та юридичних осіб; особливе місце в частині відповідальності посідають суб'єкти первинного фінмоніторингу. Наприклад, банки: розрахунки із застосуванням платіжних систем, банківські продукти – те, без чого не обходиться ні бізнес, ні громадяни. Банки зобов'язані перевіряти своїх клієнтів та їхні фінансові операції, збирати інформацію про клієнта із всіх доступних джерел інформації про нього, публічні та репутаційні відомості про особу, запитувати підтвердження, в т.ч. документальне, законності джерел походження коштів, аналізувати та відстежувати фінансові операції з контрагентами. Суб'єктами первинного фінмоніторингу (в т.ч. адвокати, адвокатські об'єднання) здійснюється перевірка клієнта на постійній основі – як до початку співпраці, так і протягом періоду обслуговування. Якість перевірки – це відповідальність суб'єкта первинного фінмоніторингу. Отже, якщо особа не хоче підпадати під перевірку, то єдиний спосіб її уникнути – відмовитись від фінансових послуг, бо їх контролює держава (її інституції).

В Україні виявленням підозрілих фінансових операцій займається Державна служба фінансового моніторингу, як центр для отримання та аналізу повідомлень про підозрілі операції; інформації, про відмивання коштів, пов'язаних злочинів, про фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення. Заслуговує на увагу, що з 19 по 23 лютого 2024 року в рамках проекту Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні (EUACI), на засіданнях відповідних робочих груп FATF та на черговому Пленарному засіданні, остання підтвердила потенційні ризики рф для міжнародної фінансової системи та продовжила зупинення в ній членства рф [1].

Значна частина системи фінансового моніторингу – антикорупційний вектор. Він вирішує низку завдань у запобіганні корупції, як то виявлення та повернення активів, набу-

тих незаконним шляхом. Але як саме працює український законодавчий механізм у сфері фінансового моніторингу (включаючи сферу санкційного законодавства) в умовах воєнного стану, як змінились вектори уваги та які це має результати?

Національне законодавство (з дотриманням міжнародних угод щодо співробітництва) складається з низки законодавчих актів, основним з яких є Закон України № 361-ІХ від 6 грудня 2019 року «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі- Закон № 361-ІХ), пов'язані з ним акти міністерства фінансів, міністерства юстиції НБУ, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Міністерства цифрової трансформації України – вони складають, так би мовити, різнорівневу контрольовану законодавчу галузь. Підзаконні нормативні акти базуються на дотриманні норм, наведених у Законах України «Про банки і банківську діяльність», «Про запобігання корупції» [5], «Про валюту і валютні операції» [6], «Про санкції» [7].

Стосовно резидентів України, порядок здійснення нагляду у сфері фінансового моніторингу врегульований Постановою Правління НБУ № 90 від 30.06.2020 [12], яким, до речі, передбачена детальна фіксація недопущення або перешкоджання перевірці у разі, якщо такий факт матиме місце з боку банку або небанківської установи, на яку розповсюджено норми Порядку.

Якщо розглянути законодавчі зміни, варто констатувати, що в рамках Євроінтеграції відповідальність у сфері протидії відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом було значно посилено. Так, тільки за минулий 2023 рік спостерігалось направлення уваги НБУ на зв'язки з країною-агресором, а формальний підхід до заходів фінмоніторингу, що цілком закономірно, змінився на ризик-орієнтований, зокрема вимоги до реалізації спеціальних обмежувальних (санкційних) заходів суттєво посилено.

Так, Національним банком застосовно до процедур фінансового моніторингу були розроблені спеціальні ризикові фактори, які ґрунтуються на нормах Постанов НБУ № 65 від

19.05.2020 р. «Про затвердження Положення про реалізацію спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» [13] та № 26 від 16.03.2023 «Про розкриття інформації щодо зв'язків клієнтів із державою, що здійснює збройну агресію проти України» [14]. В них, деталізуючи законодавчі вимоги, Нацбанк врахував певні особливості небанківських установ та спростив їх, в порівнянні з вимогами до банків. На відміну від банків, небанківські установи не мають звітувати НБУ про призначену відповідальну за фінмоніторинг особу та отримувати погодження її кандидатури, також відповідальному працівнику можна суміщувати свою посаду. Небанківським установам можна оцінювати ризик певної групи клієнтів без необхідності відокремлення ризик-оцінки по кожному.

Торкнемось основних порушень, за які суб'єктів первинного фінансового моніторингу (СПФМ) у минулому році було притягнуто до відповідальності. Огляд спирається на результат аналізу, проведеного за допомогою аналітичного сервісу YouControl.

Так, у 2023 році банки та інші фінансові установи за порушення вимог фінансового моніторингу, та вимог валютного законодавства були притягнуті до відповідальності НБУ у вигляді штрафів, а деякі банки виведено з ринку.

Більшість штрафів застосовано до фінансових компаній, як суб'єктів первинного фінансового моніторингу, за порушення валютного законодавства. Деякі страхові компанії, у 2023 були позбавлені ліцензії за неподання звітності, або за порушення вимог фінмоніторингу. Це свідчить про недостатню ретельність так званих «посередників» у дотриманні вимог НБУ.

Аналіз відзначив, що певна кількість штрафів та письмових застережень стосувалась: неподання або порушень строків подання звітності з питань запобігання та протидії; порушення умов та порядку торгівлі іноземною валютою; порушень статі на облік у спеціально уповноваженому органі як СПФМ; неналежного виконання обов'язку розробляти та оновлювати внутрішні документи; нездійснення фінустановою відповідного застосування ризик-орієнтованого підходу; невиконання банком оцінки або переоцінки власних

ризиків діяльності; невикористання установою системи автоматизації процесів фінансового моніторингу; нездійснення заходів щодо клієнтів або їх бенефіціарів, які є політично значущими особами (ПЕР), членами їх сімей або пов'язаними з ними особами; подання до НБУ недостовірної звітності з питань запобігання та протидії (або з помилками); порушення вимог реалізації і моніторингу ефективності персональних санкцій тощо. До речі, Закон № 3419-IX (2), суттєво впливає на сферу фінансового моніторингу в контексті ідентифікації політично значущих осіб (ПЕР). Ключова роль внесених змін: у прозорості їх визначення, такий механізм є загальноприйнятим у більшості цивілізованих країн, а це є важливим кроком на шляху до євроінтеграції України.

Наявність всередині установи навчання з фінмоніторингу є предметом систематичної уваги регулятора під час перевірок, адже таке порушення як недотримання обмежень щодо призначення відповідального працівника установи або незабезпечення проведення навчальних заходів на постійній основі для працівників (зادля розуміння ними обов'язків у цій сфері) є підставою притягнення до відповідальності.

Варто звернути увагу, що подібні заходи впливу для СПФМ спричиняють певні репутаційні втрати на ринку надання послуг. Отже наявність штрафу не тільки має негативну фінансову складову, але й наслідки у майбутній діяльності (як то: послаблення довіри клієнтів, втрата існуючих пакетів послуг тощо).

Важливим «бонусом» для суб'єкта, що перевіряється, є можливість вплинути на застосований розмір штрафу. Закон України № 361-IX встановлює не тільки розмір відповідальності за конкретні порушення, а передбачає також укладення порушником угоди про врегулювання наслідків вчинення порушення законодавства у сфері запобігання та протидії. Сторони в умовах угоди погоджують заходи для усунення та недопущення наступних порушень вимог законодавства у сфері запобігання та протидії, заходи з поліпшення ефективності системи управління ризиками, строки їх виконання, суму грошового зобов'язання СПФМ в рамках виконання такої угоди [3].

Так, визначаючи, який захід впливу буде застосовано до порушника, наглядовий орган

враховує всі обставини вчиненого порушення як то: фінансовий стан СПФМ, та/або вигоду, одержану ним внаслідок вчинення порушення, якщо така сума може бути обрахована. Має значення також співпраця суб'єкта із органами, які вчиняють запобігання та протидії згідно Закону, ступінь відповідальності СПФМ.

Доречно зазначити, що норма про укладення угоди з СПФМ не може бути застосована до філій іноземних банків та банків взагалі. До виявлених порушень банками вчиняються заходи згідно Закону України «Про банки і банківську діяльність» [4] та приписів нормативних актів НБУ.

Серед найгірших наслідків виявлених порушень (окрім штрафу чи письмового застереження) доцільно враховувати можливості прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку, або анулювання ліцензії фінустанови на провадження діяльності з надання фінансових послуг (таких як переказ коштів у націвалюті без відкриття рахунку, або на здійснення валютних операцій). Такі крайні заходи є наслідком систематичного порушення вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

З метою упередження наслідків, доцільно систематично слідкувати за дотриманням вимог письмових застережень НБУ, які є передумовою застосування штрафів та інших

заходів, зокрема достеменно приділяти увагу своєчасному усуненню виявлених порушень. Ефективним упередженням негативних наслідків також буде актуалізація та підтримка автоматизованої системи перевірки контрагентів, систематичний моніторинг оновлень норм діючого законодавства з фінмоніторингу, призначення відповідальної за комунікації з НБУ особи, вчасне подання звітності та достовірних даних на запити регулятора тощо. Окрему увагу варто приділяти перевіркам контрагентів щодо статусу РЕР, ретельності дослідження зв'язків з підсанкційними особами та відносин з державою-агресором.

Як висновок, можна впевнено констатувати, що в умовах небезпеки українській державності (її фінансової системи зокрема), при формуванні національного законодавства з фінансового моніторингу, слідування міжнародному досвіду є найкращим рішенням. Одночасно його адаптація та постійні зміни, які в режимі реального часу продиктовані обставинами загрози, забезпечення функціонування фінансової розвідки, розвиток та впровадження нових рішень, розширення міжнародного співробітництва є, безперечно, нашим українським завданням.

Отже у разі створення міцної, прозорої та ефективної системи фінансового моніторингу Україною (за наявності екзистенційних викликів) вона може стати унікальним та безпрецедентним успіхом в економічному розвитку України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Офіційний веб-сайт Державної служби фінансового моніторингу України публікація від 23.02.2024, поширення: <https://fuu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/news/plenarne-zasidannya-FATF-pidtvverdilo-potencijni-riziki-rf-dlya-mizhnarodnoji-finansovoji-sistemi-ta-prodovzhilo-zupinennya-chlenstva-rf-v-organizaciji.html>
2. Закон України від 17 жовтня 2023 року № 3419-IX «Про внесення змін до Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" щодо політично значущих осіб» зі змінами.
3. Закон України № 361-IX від 6 грудня 2019 року «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» зі змінами.
4. Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» зі змінами.
5. Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII «Про запобігання корупції» зі змінами.
6. Закон України від 21 червня 2018 року № 2473-VIII «Про валюту і валютні операції» зі змінами.
7. Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII «Про санкції» зі змінами.
8. Сорек рекомендацій групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), що визнані Міжнародним валютним фондом та Світовим банком як міжнародні стандарти боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України <https://www.kmu.gov.ua/npas/2854776>).

9. Рекомендації FATF міжнародні стандарти боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення лютий 2023 року (Відповідно до рішення Пленарного засідання FATF від лютого 2012 року.)

10. Методологія з оцінки відповідності рекомендаціям FATF та ефективності систем протидії відмиванню коштів та боротьби з фінансуванням тероризму лютий 2023 року (Відповідно до рішення Пленарного засідання FATF від жовтня 2021 року).

11. Правила процедури 5-го раунду взаємних оцінок комітетом MONEYVAL лютий 2023 року (Прийнято MONEYVAL на 46му Пленарному засіданні (Страсбург, 8–12 грудня 2014 року), останній перегляд здійснено шляхом «письмової» процедури в рамках 4-ї Міжсесійної консультації (Страсбург, жовтень 2021 року)

12. Постанова правління Національного Банку України № 90 від 30.06.2020 р. «Про затвердження Положення про порядок організації та здійснення нагляду у сфері фінансового моніторингу, валютного нагляду, нагляду з питань реалізації і моніторингу ефективності персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)».

13. Постанова правління Національного Банку України № 65 від 19.05.2020 «Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу» зі змінами: останні 29.12.2023 р.

14. Постанова правління Національного Банку України № 26 від 16.03.2023 «Про розкриття інформації щодо зв'язків клієнтів із державою, що здійснює збройну агресію проти України» зі змінами: останні від 30.01.2024 р.

Юморанов Д. І.,
аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права
<https://orcid.org/0000-0002-3258-1159>

ЗАВДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯК НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ ГАЗОПОСТАЧАННЯ

TASKS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION AS COURSE OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF GAS SUPPLY

В статті дається загальна характеристика завдань (цілей) адміністративно-правового регулювання в сфері газопостачання, визначаються їх види та напрями державної політики в зазначеній галузі господарської діяльності з огляду на специфічність процесу газопостачання як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Необхідність проведення такого дослідження зумовлено тим, що правильне визначення вказаних завдань або їх правильне корегування дозволяє розробити більш дієві засоби і методи регулювання адміністративно-правових відносин в зазначеній сфері, оскільки встановлення переліку завдань адміністративно-правового регулювання дозволить визначити довготривалі плани та стратегії, більш якісно проводити реформування, разом із розумінням сутності існуючих, на сьогодні, проблем у відповідній сфері. Проводяться паралелі між сферою газопостачання та сферою електроенергетики та нафтогазовою галуззю як найбільш спорідненими (схожими) між собою. Робиться висновок, що загальні (спільні) завдання адміністративно-правового регулювання в зазначених сферах відносин спрямовані передусім на охорону і захист прав фізичних і юридичних осіб у відносинах із суб'єктами публічної адміністрації, забезпечення балансу приватних і публічних інтересів, вдосконалення законодавства, забезпечення безпеки осіб при здійсненні діяльності, яка становить підвищену небезпеку тощо. Водночас досліджені завдання в нафтогазовому комплексі та нормативно закріплені завдання саме в сфері постачання природного газу дозволили зробити висновок, що в галузі газопостачання, яка виступає окремим об'єктом адміністративно-правового регулювання, завдання адміністративно-правового регулювання є формою реалізації і водночас напрямками державної політики в сфері газопостачання, які реалізуються через законодавчо закріплені завдання Регулятора нафтогазового комплексу, який реалізує державну політику в цій сфері. Обґрунтовується висновок, що завдання адміністративно-правового регулювання в сфері газопостачання спрямовані на: становлення, розвиток і ефективне функціонування ринку природного газу і співпрацю з державами – сторонами Енергетичного Співтовариства; забезпечення безпечного функціонування і експлуатації газотранспортних та газорозподільних систем і газосховищ; забезпечення доступу кінцевих споживачів до природного газу.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, завдання, цілі, державна політика, державне регулювання, адміністративно-правові норми, газопостачання, газ, розподіл, постачання.

The article gives a general description of the tasks (goals) of administrative and legal regulation in the field of gas supply, defines their types and courses of state policy in the specified field of commercial activity, taking into account the specificity of the gas supply process as an object of administrative and legal regulation. The need to conduct such a study is due to the fact that the correct definition of the specified tasks or their correct adjustment allows for the development of more effective means and methods of regulating administrative-legal relations in the specified area, since the establishment of a list of tasks of administrative-legal regulation will allow to determine long-term plans and strategies, to carry out better reforms, together with an understanding of the essence of the existing, as of today, problems in the relevant field. Parallels are drawn between the sphere of gas supply and the sphere of electric energy and the oil and gas industry as the most related (similar) to each other. It is concluded that the general (joint) tasks of administrative and legal regulation in the specified spheres of relations are primarily aimed at safety and protection of the rights of individuals and legal entities in relations with subjects of public administration, ensuring the balance of private and public interests, improving legislation, ensuring the safety of persons when carrying out activities that pose an increased risk, etc. At the same time, the researched tasks in the oil and gas complex and the normatively fixed tasks specifically in the field of natural gas supply made it possible to make a conclusion that in the field of gas supply, which is a separate object of administrative and legal regulation, the tasks of administrative and legal regulation are a form of implementation and at the same time course of state policy in in the field of gas supply, which are implemented through the legally established tasks of the Regulator of the oil and gas complex, which implements state policy in this field. The conclusion is substantiated that the

tasks of administrative and legal regulation in the field of gas supply are aimed at: formation, development and effective functioning of the natural gas market and cooperation with the states – parties of the Energy Community; ensuring the safe functioning and operation of gas transportation and gas distribution systems and gas storages; ensuring access of end users to natural gas.

Key words: *administrative and legal regulation, tasks, goals, state policy, state regulation, administrative and legal norms, gas supply, gas, distribution, supply.*

Сфера газопостачання пов'язана із підвищеною небезпекою, що зумовлено фізичними і хімічними властивостями природного газу [1, с. 79], а це потребує дотримання не лише передбачених Законом України “Про охорону праці” заходів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини, а й забезпечення безпеки процесів видобутку, зберігання, транспортування, розподілу і споживання природного газу, включаючи безпеку експлуатації систем і механізмів. Раніше ми вже встановили, що газопостачання як діяльність являє собою врегульований переважно адміністративно-правовими нормами процес транспортування оператором ГТС чи оператором ГРМ природного газу до споживача з метою його реалізації кінцевим споживачем (абонентам) за допомогою розгалуженої системи газопроводів [2, с. 182]. На особливості регулювання відносин у нафтогазовій галузі, до якої належить сфера газопостачання, вже зверталась увага в науковій літературі [3, с. 24]. Серед таких особливостей нами також виділялись методи адміністративно-правового регулювання в сфері газопостачання [4]. Водночас адміністративно-правове регулювання галузі газопостачання відбувається відповідно до визначених законодавцем завдань, що є відображенням напрямів державної політики в цій сфері. Такі завдання дозволяють визначити вектори адміністративно-правового регулювання та встановити ефективність адміністративно-правових норм при регулюванні відносин в цій сфері. Правильне визначення завдань або їх правильне корегування дозволяє розробити більш дієві засоби і методи регулювання адміністративно-правових відносин в цій сфері. А це, на нашу думку, сприятиме вирішенню заявленої в юридичній літературі проблеми забезпечення необхідного балансу приватних і публічних інтересів у правовому регулюванні і контролі енергетичних галузей [5, с. 345].

В юридичній літературі приділено достатньо уваги питанням адміністративно-право-

вого регулювання, його механізму, елементам, методам тощо. Водночас серед всіх цих питань на перше місце, на наш погляд, має виходити питання ефективності адміністративно-правового регулювання, що безпосереднім чином пов'язане із правильним визначенням завдань адміністративно-правового регулювання в сфері газопостачання та напрямів державної політики в цій галузі. Проте зазначеного питання науковці торкалися фрагментарно, передусім крізь призму процесів адміністративно-правового регулювання в зазначеній та суміжних сферах (зокрема сфері транспортування нафти і газу магістральним трубопровідним транспортом, сфері газовидобування, сфері постачання природного газу тощо) суспільних відносин (Р. Крамар, М. Ковалів, С. Єсімов, Р. Скриньковський, Е. Онацький, Я. Воронін, С. Кіцул, І. Подрез-Ряполова, Д. Миколаєць, Д. Колесніков та ін.). Водночас наукові праці, які б були безпосередньо присвячені характеристиці саме завдань адміністративно-правового регулювання в сфері газопостачання та державній політиці в цій галузі, в юридичній літературі не зустрічаються, хоча, як було зазначено вище, питання завдань є визначальним при дослідженні ефективності адміністративно-правового регулювання в цілому, а також при визначенні оптимальних методів і принципів адміністративно-правового регулювання в галузі газопостачання, а тому існує наукова і практична необхідність в такому дослідженні.

З огляду на зазначене, метою нашої статті є загальна характеристика завдань (цілей) адміністративно-правового регулювання в сфері газопостачання, визначення їх видів та напрямів державної політики в зазначеній галузі господарської діяльності з огляду на специфічність процесу газопостачання як об'єкту адміністративно-правового регулювання.

Так, як зауважують О. Миколенко і Н. Добровольська, визначення цілей правового регулювання є важливим чинником для розуміння теорії адміністративного права, особливостей

правотворчої діяльності у сфері адміністративних відносин та специфіки реалізації норм адміністративного права суб'єктами права. Пояснюють науковці це тим, що наявність мети правового регулювання дозволяє говорити про сукупність необхідних правових засобів для її досягнення. Наявність правових засобів дозволяє говорити про рівень їх ефективності при реалізації на практиці. Результати ж правозастосовної діяльності (у вигляді статистики, звітності і ін.) дозволяють, при необхідності, переосмислити як закріплені правові засоби, так і цілі правового регулювання. Таким чином, на думку вчених, є прямий зв'язок між метою правового регулювання та його результатом. Якщо мета не співпадає з результатом правового регулювання, то є нагальна проблема: а) хибні цілі, які не відповідають потребам суспільства; б) недосконалий набір правових засобів, що забезпечує досягнення поставлених цілей [6, с. 59].

Оскільки сфера газопостачання з точки зору її адміністративно-правового регулювання є малодослідженою, а відтак з методологічної точки зору для загального розуміння завдань адміністративно-правового регулювання спробуємо розібратись з цим питанням на прикладі інших сфер суспільних відносин, які також є об'єктами адміністративно-правового регулювання.

Так, наприклад, Д. Колесніков розглядаючи завдання адміністративно-правового регулювання в системі державного управління в умовах демократизації публічних відносин, під такими завданнями пропонує розуміти конкретні заходи, ефективного виконання яких здатне забезпечити досягнення цілей, що ставляться перед адміністративно-правовим регулюванням у системі державного управління та пов'язані з досягненням високого рівня захищеності прав людини в умовах їх балансу інтересами суспільства, яке має потреби, що постійно зростають, щодо демократичного регулювання ключових аспектів його взаємодії з державною владою. На підставі проведеного дослідження вчений формулює комплекс зазначених завдань в такому вигляді: здійснення адміністративно-правового регулювання за допомогою чинної системи уповноважених інституцій із максимальним залученням суспільства до цього про-

цесу; реалізація оперативних і довгострокових заходів, спрямованих на задоволення потреб як суспільства загалом, так й окремих індивідів; динамічне регулювання правових відносин і їх безперервна адаптація до змінюваних зовнішніх умов; здійснення пошуку, виявлення й усунення внутрішніх недоліків адміністративно-правового регулювання системи державного управління, що перешкоджають його демократизації [7, с. 18, 20].

Х. Марич, розглядаючи завдання адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки, такими завданнями виділяє: упорядкування суспільних відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки в тому числі і через створення та вдосконалення відповідної нормативно-правової бази; розроблення основних засад (стратегії) державної політики, програм, планів з питань сталого розвитку, зміни клімату, формування екомережі, захисту територій і населення від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру тощо; впровадження нових та вдосконалення наявних інструментів забезпечення екологічної безпеки; забезпечення ефективного попередження і здійснення контрольно-наглядової діяльності за шкідливими для довкілля і здоров'я чинниками; вдосконалення системи запобіжних заходів та забезпечення здійснення комплексу заходів реагування на надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру; вдосконалення системи інформування населення про екологічні ризики; формування нових фінансово-економічних основ забезпечення екологічної безпеки; створення умов для реалізації кадрового, матеріально-технічного, інформаційного напрямку діяльності суб'єктів відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки [8, с. 120].

Т. Шумейко, розглядаючи завдання адміністративно-правового механізму формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї, вважає такі завдання наперед визначеними шляхами досягнення мети цього правового механізму, що є типовими (застосовуються в процесі досягнення мети різних адміністративно-правових механізмів) й створюють сприятливі умови для діяльності суб'єктів формування та реалізації державної політики, а також визначаючи критерії, зважаючи на які здійсню-

ється контроль і нагляд за діяльністю вказаних суб'єктів. Соціально-правове значення зазначених завдань, на думку вченого, виявляється в тому, що всі вони лише в сукупності сприяють тому, щоби адміністративно-правовий механізм формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні був: по-перше, органічною частиною правової системи України; по-друге, міг належним чином функціонувати досягаючи мети створення та функціонування цього правового механізму. Особливого значення зазначені завдання набувають в контексті того, що вони уможливають також виконання комплексу спеціальних і особливих завдань досліджуваного адміністративно-правового механізму [9, с. 96–97].

Ю. Бодров, розглядаючи питання адміністративно-правового регулювання організації та проведення азартних ігор, метою адміністративно-правового регулювання вважає створення належних правових умов для ефективного публічного адміністрування, розвитку суспільства, держави та економіки, забезпечення національної безпеки, державного суверенітету, територіальної цілісності і правопорядку, утвердження, реалізації, охорони та захисту інтересів, прав і свобод фізичних і юридичних осіб у сфері публічних відносин [10, с. 293].

У сфері електроенергетики, яка має багато спільного із сферою газопостачання Регулятора, завдання адміністративно-правового регулювання відносин Д. Миколаєць визначає критеріями ефективності та систематизованості адміністративного законодавства, дослідження якого, на думку вченого, надасть можливість зрозуміти, які із завдань уже реалізуються, а які потребують впровадження для досягнення мети з осучаснення та підтримання сталого розвитку усієї сфери електроенергетики. Встановлення переліку завдань адміністративно-правового регулювання дозволить визначити довготривалі плани та стратегії, більш якісно проводити реформування, разом із розумінням сутності існуючих, на сьогодні, проблем у відносинах в сфері електроенергії [11, с. 127–128].

Найбільш спорідненою сферою із газопостачанням є нафтогазова галузь. Так, Я. Воронін, під адміністративно-правовим регулюванням діяльності нафтогазового комплексу пропонує зрозуміти сукупність норм адміністративно-

правового характеру, яка забезпечує державно-владний вплив на суспільні відносини в нафтогазовому комплексі та координує діяльність усіх суб'єктів зазначеної сфери [3, с. 23]. Основними завданнями адміністративно-правового регулювання нафтогазової галузі вчений називає: забезпечення національної безпеки держави; сприяння конкуренції у нафтогазовому комплексі; забезпечення проведення цінової та тарифної політики в нафтогазовому комплексі; захист прав усіх суб'єктів відносин, що виникають у зв'язку з геологічним вивченням нафтогазоносності надр, розробленням родовищ нафти і газу, переробленням нафти і газу, зберіганням, транспортуванням та реалізацією нафти, газу та продуктів їх перероблення, споживачів нафти і газу та працівників галузі; узгодження українського нафтогазового законодавства та законодавства Європейського Союзу; узгодженість законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів у зазначеній сфері; вироблення основних засад управлінської діяльності відповідно до завдань ринкового механізму в нафтогазовому комплексі; упровадження міжнародного нормативно-правового досвіду регулювання в нафтогазовий комплекс України [12, с. 45–46; 3, с. 28].

Наведені вище точки зору науковців дозволяють зробити висновок, що загальні (спільні) завдання адміністративно-правового регулювання спрямовані передусім, в першу чергу, на охорону і захист прав фізичних і юридичних осіб у відносинах із суб'єктами публічної адміністрації, забезпечення балансу приватних і публічних інтересів, вдосконалення законодавства, забезпечення безпеки осіб при здійсненні діяльності, яка становить підвищену небезпеку тощо. З наведеного вище також випливає, що завдання адміністративно-правового регулювання визначаються передусім законодавством або впливають з його положень. Основним законодавчим актом, який визначає правові засади функціонування ринку природного газу України, заснованого на принципах вільної конкуренції, належного захисту прав споживачів та безпеки постачання природного газу, є Закон України «Про ринок природного газу», в якому завдання адміністративно-правового регулювання відносин в сфері газопостачання розкриваються

через завдання Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг як Регулятора в цій сфері господарської діяльності. Основними з таких завдань є: 1) сприяння у співпраці з Радою регуляторних органів Енергетичного Співтовариства та національними регуляторами у сфері енергетики інших держав – сторін Енергетичного Співтовариства становленню конкурентоспроможного єдиного ринку природного газу в рамках Енергетичного Співтовариства з урахуванням інтересів безпеки постачання природного газу та сталості навколишнього природного середовища, ефективному відкриттю ринку природного газу для всіх споживачів та постачальників, оптових покупців і оптових продавців Енергетичного Співтовариства, а також забезпечення належних умов для ефективного та надійного функціонування газотранспортних і газорозподільних систем, газосховищ і установок LNG з огляду на довгострокові цілі розвитку; 2) розвиток конкуренції та належне функціонування регіональних (міжнародних) ринків у рамках Енергетичного Співтовариства, зокрема єдиного ринку Енергетичного Співтовариства, з метою досягнення цілей, зазначених у пункті 1 цієї частини; 3) усунення перешкод та обмежень для торгівлі природним газом між державами – сторонами Енергетичного Співтовариства, зокрема забезпечення належного рівня транскордонного сполучення для задоволення попиту і посилення інтеграції ринків природного газу окремих держав – сторін Енергетичного Співтовариства, яка сприятиме транскордонній торгівлі природним газом у рамках Енергетичного Співтовариства; 4) сприяння безпечному, надійному та економічному функціонуванню газової інфраструктури (газотранспортних і газорозподільних систем, газосховищ та установок LNG), що дасть змогу забезпечити недискримінаційний доступ до неї для всіх замовників, орієнтованість на потреби замовників, достатність потужності для потреб ринку природного газу та енергоефективність, а також можливості для виходу на ринок природного газу виробників газу з альтернативних джерел незалежно від обсягів виробництва; 5) забезпечення про-

стих і необтяжливих умов приєднання до газотранспортних і газорозподільних систем для нових об'єктів замовників, забезпечення простих і необтяжливих умов доступу до газотранспортних і газорозподільних систем, газосховищ та установок LNG для нових замовників, зокрема усунення бар'єрів, що можуть перешкодити такому доступу для нових оптових продавців або постачальників, а також для оптових продавців або постачальників газу з альтернативних джерел; 6) стимулювання суб'єктів ринку природного газу до підвищення ефективності газової інфраструктури та інтеграції ринку природного газу; 7) створення передумов для отримання споживачами економічних вигод від ефективного функціонування ринку природного газу, конкуренції на ринку природного газу та реалізації дієвих механізмів захисту їхніх прав; 8) сприяння досягненню високого рівня виконання спеціальних обов'язків для забезпечення загальносуспільних інтересів на ринку природного газу, захисту вразливих споживачів та налагодженню процесу обміну даними, необхідному для реалізації споживачами права на зміну постачальника.

Таким чином, розглянуті нами теоретичні підходи вчених-адміністративістів щодо визначення завдань (цілей) адміністративно-правового регулювання в різних галузях суспільних відносин, а також розглянуті завдання в нафтогазовому комплексі та конкретні завдання саме в сфері постачання природного газу дозволили нам зробити висновок, що в досліджуваній сфері господарської діяльності, яка виступає окремим об'єктом адміністративно-правового регулювання, завдання адміністративно-правового регулювання є формою реалізації і водночас напрямами державної політики в сфері газопостачання, які реалізуються через законодавчо закріплені завдання Регулятора, який реалізує державну політику в цій сфері.

Зазначені завдання спрямовані, з одного боку, на становлення, розвиток і ефективне функціонування ринку природного газу і співпрацю з державами – сторонами Енергетичного Співтовариства у цьому напрямку, з другого боку, на забезпечення безпечного функціонування і експлуатації газотранспортних та газорозподільних систем і газосховищ, і з третього

боку, на забезпечення доступу кінцевих споживачів до природного газу.

Окреслені три головні завдання є ключовим вектором в адміністративно-правовому

регулюванні сфери газопостачання, є основою законодавчих змін в цій сфері та водночас критерієм оцінки ефективності адміністративно-правового регулювання відносин в цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юморанов Д. І. Основні засади державного контролю і нагляду у сфері газопостачання. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 1. С. 79–83. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/16>.
2. Юморанов Д. І. Газопостачання як об'єкт адміністративно-правового регулювання. Науковий вісник публічного та приватного права. 2022. Вип. 3. С. 178–183. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.32>.
3. Воронін Я. Г. Аналіз адміністративно-правового регулювання вітчизняної нафтогазової галузі. Актуальні проблеми держави і права. 2016. Вип. 76. С. 23–29. URL: <http://hdl.handle.net/11300/8930>.
4. Юморанов Д. І. Методи адміністративно-правового регулювання в сфері газопостачання. Юридичний бюлетень. 2023. № 29. С. 293–300. URL: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.35>.
5. Цепенда В. М. Методичне забезпечення державного контролю в сфері енергетики. Право та державне управління. 2020. № 2. С. 344–350. URL: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.2.51>.
6. Миколенко О. І., Добровольська Н. В. Цілепокладання в праві та цілі адміністративного права України. Правова держава. 2023. № 49. С. 58–65. URL: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.49.276027>.
7. Колесніков Д. В. Завдання адміністративно-правового регулювання в системі державного управління. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Вип. 6. Том 2. С. 18–23.
8. Марич Х. Мета та завдання адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 10. С. 118–121. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/10/24.pdf>.
9. Шумейко Т. А. Загальні завдання адміністративно-правового механізму формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні. Юридична наука. 2020. № 9 (111). С. 92–98. <https://doi.org/10.32844/222-5374-2020-111-9.11>.
10. Бодров Ю.В. Мета адміністративно-правового регулювання організації та проведення азартних ігор. 2023. № 6. С. 292–294. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/66>.
11. Миколаєць Д. А. Види завдань адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики в умовах євроінтеграції України. Юридична наука. 2020. № 6 (108). С. 127–132. URL: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-108-6-1.15>.
12. Воронін Я. Г. Адміністративно-правове регулювання діяльності нафтогазового комплексу України. Право і безпека. 2013. № 1 (48). С. 42–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2013_1_10.

Явтушенко Д. А.,
*аспірант кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ ЕЛЕКТРОННІ ПОСЛУГИ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL UNDERSTANDING OF THE CATEGORY OF ELECTRONIC SERVICES IN THE FIELD OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION

У статті з'ясовується природа електронних послуг у сфері соціального захисту населення. Автор аналізує терміни «соціальний захист», «соціальне забезпечення», «адміністративні послуги», «публічні послуги» та «електронні послуги» та їх співвідношення. На основі основних характеристик цих термінів зроблено спробу дати авторське визначення електронних послуг у сфері соціального захисту населення. Характерними рисами надання електронних послуг у сфері соціального захисту населення є те, що вони (i) вони надаються уповноваженими адміністративними органами за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема через «діалогові» відносини; (ii) конкретне коло споживачів послуг чітко визначено нормативними актами держави, бажано на законодавчому рівні; (iii) виходячи із сутності поняття «соціальний захист», споживачами електронних послуг у цій сфері можуть бути лише споживачами електронних послуг у цій сфері можуть бути лише фізичні особи; що особливий правовий статус таких осіб регулюється Конституцією України.

Встановлено, що однією з особливостей електронних послуг у сфері соціального захисту населення є специфічні умови, за яких фізична особа має право на отримання послуг у цій сфері. Електронні послуги у сфері соціального захисту населення надаються у разі настання визначених законодавством соціальних ризикових подій, наприклад, при досягненні особою певного віку непрацездатності або набуття статусу особи з інвалідністю. Другою особливістю електронних послуг у сфері соціального захисту громадян є їхня превентивна спрямованість. Ця превентивна спрямованість передбачає недопущення переривання нормальної життєдіяльності громадян та порушення їхніх прав у разі настання соціальних ризиків.

Ключові слова: електронні послуги в сфері соціального захисту, соціальний захист, охорона, соціальне забезпечення, послуга.

The article clarifies the nature of electronic services in the field of social protection of the population. The author analyzes the terms "social protection", "social security", "administrative services", "public services" and "electronic services" and their relationship. Based on the main characteristics of these terms, an attempt was made to give an author's definition of electronic services in the field of social protection of the population. The characteristic features of the provision of electronic services in the field of social protection of the population are that they (i) are provided by authorized administrative bodies with the help of information and communication technologies, in particular through "dialogical" relations; (ii) the specific range of service users is clearly defined by state regulations, preferably at the legislative level; (iii) based on the essence of the concept of "social protection", consumers of electronic services in this area can only be consumers of electronic services in this area can only be natural persons; that the special legal status of such persons is regulated by the Constitution of Ukraine.

It has been established that one of the features of electronic services in the field of social protection of the population is the specific conditions under which an individual has the right to receive services in this field. Electronic services in the field of social protection of the population are provided in the event of the occurrence of social risk events defined by legislation, for example, when a person reaches a certain age of incapacity for work or acquires the status of a person with a disability. The second feature of electronic services in the field of social protection of citizens is their preventive orientation. This preventive orientation involves preventing the interruption of the normal life activities of citizens and the violation of their rights in the event of social risks.

Key words: electronic services in the field of social protection, social protection, protection, social security, service.

Проголосивши на конституційному рівні державу соціальною (стаття 1 Конституції України), законодавець визначив соціальну спрямованість державної політики та наголо-

сив на важливості людини, її гідності і честі як найвищої соціальної цінності (стаття 3 Конституції України) [1].

Одним з найбільш вдалих визначень терміну «соціальний» є визначення професора Євгена Легези, згідно з яким серед ознак поняття підкреслюється, що воно стосується суспільного та характеризує спільну, взаємну відповідальність громадянського життя [3, с. 284].

Науковці та дослідники, які намагаються дати визначення поняттю «соціальне забезпечення», визначають цей термін наступним чином:

1. Види і форми матеріальної допомоги (надається особам, які не мають достатніх засобів до існування через незалежні від них обставини життя, із спеціально створених для цього фондів, на умовах, встановлених законом або договором [6, с. 25]).

2. Державна організаційно-правова діяльність (надання послуг, матеріального забезпечення та соціального обслуговування, а також медичної допомоги за рахунок спеціально створених фінансових ресурсів особам, які зазнали соціальних ризиків і внаслідок цього втратили здоров'я та/або засоби до існування та більше не здатні матеріально забезпечувати себе і своїх утриманців [8, с. 37–39]);

3. Комплекс заходів (сукупність соціально-економічних заходів, спрямованих на допомогу матерям, дітям, людям похилого віку та особам з інвалідністю, з акцентом на медичну допомогу та лікування як один з ключових інструментів профілактики та реабілітації [4, с. 30–34]);

4. Матеріальне забезпечення та обслуговування громадян (матеріальне забезпечення та обслуговування громадян, які їх потребують, надаються безоплатно, тобто на рівних або пільгових умовах, якщо це передбачено законом, за рахунок коштів соціального страхування та за рахунок виплат з державного і місцевих бюджетів [9, с. 10]);

5. Правові форми матеріального забезпечення (за віком, у разі втрати працездатності, по інвалідності, у зв'язку з хворобою, у разі втрати годувальника та за інших умов, встановлених законом [7, с. 14]).

6. Розподіл матеріальних благ (в обмін на працю, метою якої є задоволення життєво важливих особистих фізичних, соціальних чи інте-

лектуальних потреб усіх членів суспільства з метою охорони здоров'я, а також у випадках і на умовах, передбачених спеціально створеними в суспільстві соціальними нормами, у тому числі правовими) (тобто нормальне відтворення робочої сили за рахунок коштів [10, с. 22]).

7. Сукупність суспільних відносин (відносини між громадянами, з одного боку, та, з іншого боку, органами державної влади, органами місцевого самоврядування та організаціями, що здійснюють пенсійне, медичне та інші види забезпечення громадян за рахунок спеціальних фондів і бюджетів, які передбачають виникнення життєвих обставин, пов'язаних із втратою або зменшенням доходів, малозабезпеченістю та бідністю [5, с. 58]).

Визначаючи права людини, Конституція передбачає право громадян України на соціальний захист і пояснює, що це право включає право на його забезпечення у випадках, передбачених законом (стаття 46 Конституції України) [1].

На законодавчому рівні термін «соціальний захист» використовується для визначення конкретних випадків соціального ризику. Наприклад, Закон України від 20 грудня 1991 року «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначає поняття «соціальний захист військовослужбовців» як «реалізацію конституційних прав і свобод військовослужбовців з метою підтримання їх соціальної стабільності з урахуванням соціального статусу, особливостей проходження військової служби та задоволення матеріальних і духовних потреб». Він визначає його як «діяльність (функцію) держави, спрямовану на створення системи соціальних і правових гарантій, що забезпечує виконання військовослужбовцями своїх обов'язків». Крім того, це право на забезпечення військовослужбовців у разі настання незалежних від них обставин, а саме: повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 1) [11].

Закон України від 20 грудня 1991 року «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» визначає соціальний захист осіб з інвалідністю як «складову діяльності

держави у сфері гарантування реалізації особами з інвалідністю прав і можливостей нарівні з іншими громадянами, що включає пенсійне забезпечення, державну допомогу, інші види виплат, пільг, соціальних послуги, соціальні послуги, реабілітаційні заходи, що полягають у матеріальній підтримці шляхом надання стороннього догляду або призначення опікуна (піклувальника)» (стаття 4) [12].

Таким чином, аналіз українського законодавства показує, що законодавець здебільшого визначає термін «соціальний захист» як діяльність держави, одну з її функцій.

Правові теорії щодо теоретико-методологічного визначення поняття «соціальний захист» є різноманітними. Зокрема, цей термін визначається наступним чином: а) діяльність держави (а також органів місцевого самоврядування, громадських організацій і підприємств), спрямована на створення сприятливих умов навколишнього середовища, надання допомоги сім'ям, охорону дитинства і материнства, здоров'я і праці населення, професійну підготовку населення, забезпечення зайнятості населення, регулювання доходів населення, забезпечення населення житлом тощо. Іншими словами, соціальний захист визначається практичною діяльністю держави щодо реалізації основних напрямів соціальної політики, визначених державою [14, с. 5]. Це також організаційно-правова діяльність держави, спрямована на надання матеріальної допомоги громадянам у разі настання визначених законом соціальних ризиків [15, с. 93–94]; б) «соціальні зобов'язання, що здійснюються державою з метою утримання певних категорій громадян за рахунок суспільства спеціальними засобами в особливих випадках» [17, с. 81]; система законодавчих, економічних, соціальних та соціально-психологічних гарантій (класифікуються відповідно до працездатності та вразливості категорій громадян, які потребують захисту). Таким чином, такі гарантії забезпечують працездатним громадянам рівні умови для поліпшення свого добробуту, але за рахунок їхнього особистого трудового внеску. (Це також передбачає пільги для непрацездатних осіб та вразливих категорій суспільства, наприклад, дітей, освіченої молоді та осіб з інвалідністю, такі як доступ до державних споживчих фон-

дів, пряма матеріальна підтримка та податкові пільги [16, с. 70–71]); – функції держави (державна надає матеріальну підтримку всім особам з інвалідністю [13, с. 4]).

Для того, щоб найкраще визначити термін «соціальний захист», необхідно з'ясувати сутність цього поняття та його основні ознаки.

По-перше, правова реалізація соціального захисту відбувається через певний комплекс дій. Виходячи з тлумачення поняття «захист» у контексті досліджуваної категорії, це дія у значенні охорони, оборони [18, с. 379]. Тому, визначаючи термін «соціальний захист», недоцільно визначати його як систему гарантій [16, с. 70–71] чи соціальний обов'язок [17, с. 379], принципи, методи, економічні, соціальні та правові інструменти, встановлені державою, системи соціальних гарантій [19, с. 7, 12] тощо. З огляду на вищезазначене, ми погоджуємося із законодавчим підходом до методологічного визначення терміну «соціальний захист» як однієї зі складових діяльності держави. По-друге, визначення об'єкта соціального захисту громадянина. Вважаємо, що за визначенням держави як соціальної, саме держава повинна здійснювати дії, в тому числі діяльність, спрямовану на забезпечення соціального захисту своїх громадян та мешканців. Таку діяльність держава здійснює у встановленому законом порядку шляхом надання відповідних повноважень органам державної влади, органам місцевого самоврядування, бюджетним установам та підприємствам. По-третє, характер діяльності, який полягає у здійсненні комплексу взаємодіючих державно-громадських заходів правового, фінансово-економічного, організаційного та іншого характеру, спрямованих на забезпечення ефективності діяльності органів управління у сфері соціального захисту населення. По-четверте, метою соціального захисту є забезпечення ефективного функціонування суспільства та запобігання порушенням і втручанням у соціальну сферу шляхом, зокрема, створення здоровим громадянам належних умов для задоволення їхніх психо-соціальних та економічних потреб і гарантування громадянам, які потребують соціальної допомоги, життя, не нижчого за прожитковий мінімум.

П'ятою ознакою, що характеризує сутність поняття «соціальний захист», є особливі умови та підстави його здійснення. Особливими умовами застосування норм соціального захисту є настання соціальних ризиків. Перелік випадків, що спричиняють застосування заходів соціального захисту, має бути чітко визначений законом. Прикладами таких соціальних ризиків є втрата роботи, хвороба, старість, інвалідність, стихійні лиха. Підставою для здійснення соціального захисту є волевиявлення особи, яка його потребує. Настання соціального ризику не означає автоматичної реалізації права на соціальний захист. Для того, щоб отримати соціальний захист, особа повинна вирішити, чи бажає вона скористатися цим правом, та офіційно повідомити державу в особі компетентних органів про свій намір скористатися цим правом у порядку, передбаченому законодавством України.

Останньою особливістю є те, що коло осіб, які мають право на соціальний захист, є чітко визначеним. Українське законодавство конкретно відносить до них інвалідів, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування,

та інших осіб. Натомість, особи, які мають право на соціальний захист, не повинні бути визначені вичерпно. Це пов'язано з тим, що соціальний захист має тенденцію змінюватися в процесі розвитку, а конкретні події в суспільстві постійно потребують змін, змін та доповнень. Крім того, ми вважаємо, що положення статті 46 Конституції України про те, що право на соціальний захист мають лише громадяни України, звужує права інших осіб, зокрема біженців та осіб без громадянства, які потребують соціального захисту. Водночас, це положення підкреслює, що лише фізичні особи мають право на соціальний захист.

Висновки. З огляду на ці характеристики, пропонується визначити електронні послуги у сфері соціального захисту як результат діяльності адміністративних органів, який здійснюється уповноваженими суб'єктами за допомогою інформаційно-телекомунікаційних засобів, з особливим відношенням щодо права на створення оптимальних умов життєдіяльності та забезпечення соціально-економічних і духовних потреб, а також реалізації волевиявлення особи у разі настання соціальних ризиків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Leheza, Y., Dorokhina, Y., Shamara, O., Miroshnychenko, S., & Moroz, V. (2021). Citizens 'participation in the fight against criminal offences: political and legal aspects. *Cuestiones Políticas*, 39(69), 212–224. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.12>
3. Легеза Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.
4. Легеза Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова. Монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 452 с.
5. Leheza Ye., Filipenko T., Sokolenko O., Darahan V., Kucherenko O. (2020). Ensuring Human Rights in Ukraine: Problematic Issues and Ways of their Solution in the Social and Legal Sphere. *Cuestiones Políticas*. Vol. 37 №° 64 (enero-junio 2020). P. 123–136. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3764.10>
6. Сташків Б. Поняття права соціального забезпечення. *Право України* 2000. № 5. С. 24–26.
7. Leheza, Yevhen. Pisotska, Karina. Dubenko, Oleksandr. Dakhno, Oleksandr. Sotskyi, Artur. 2022. the essence of the principles of ukrainian law in modern jurisprudence. *revista juridica portucalense*, december, 342–363. doi: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15)
8. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 37–39.
9. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України : Посіб. К. «Олан». 2004. 312 с.
10. Куспляк І.С. Електронне урядування як інструмент формування прозорої та відкритої політичної влади: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2012. 206 с.
11. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991. *Відомості Верховної Ради України*. № 15. Ст. 190.
12. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21.03.1991. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 21. Ст. 252.

13. Сирота І. М. Право пенсійного забезпечення в Україні. Курс лекцій. К. Юринком Інтер. 1998. 288 с.
14. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221–231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>
15. Устинов С. О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України. *Юридична наука і практика*. 2011. № 2. С. 90–95.
16. Villasmil E. Leheza, Ye. Holovii, L. “Reflections for the interdisciplinary study of the russian federation’s invasion of Ukraine in 2022”. *Cuestiones políticas*, 40(73), (2022). 16–24. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.00>
17. Мельник К. Ю. Соціально-правовий захист працівників органів внутрішніх справ (проблеми теорії та практики). Дис. ... канд. юрид. наук. Х. 2003. 202 с.
18. Білодіда І. К. Словник української мови: в 11 тт. Інститут мовознавства. К. Наукова думка. 1970–1980.
19. Князька Л. А. Адміністративно-правове регулювання в галузі соціального захисту населення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. К. 2010. 17 с.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.911

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-46>

Гетьман Є. С.,

*здобувач вищої освіти третього (науково-освітнього) рівня
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
<https://orcid.org/0009-0002-5710-6466>*

МОДЕЛЮВАННЯ ЯК МЕТОД КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

MODELING AS A METHOD OF CRIMINOLOGICAL INVESTIGATION

У статті розкрито теоретичний аспект моделювання як методу кримінологічного дослідження. Метою дослідження виступив аналіз теоретичних аспектів моделювання як методу кримінологічного дослідження та дефініювання терміну «кримінологічна модель». В публікації звернено увагу на місце моделювання у методології кримінології та його значення у пізнанні предмету кримінологічного дослідження. Автором здійснено огляд запропонованих науковцями класифікацій методів кримінологічного дослідження та наданих ними визначення поняття «моделювання». На підставі аналізу позицій науковців автором було запропоновано узагальнення особливостей моделювання, як методу дослідження, та надано його характеристику. В публікації оглянуто поширені класифікації кримінологічних моделей, визначення терміну «модель», їх ознаки та функції. Окремо висвітлено підходи до класифікації кримінологічних моделей, викладених у двох дисертаційних дослідженнях українських вчених. Автором публікації висловлено підтримку поглядам щодо класифікації кримінологічних моделей в залежності від об'єкта моделювання, та запропоновано підхід до класифікації за об'єктом моделювання на моделі соціально-правових явищ мікрорівня, мезорівня і макрорівня. Висловлено позицію, що дефініювання терміну «кримінологічна модель» має базуватися на його істотних ознаках, а не функціях. У висновках наголошено на двоїстості природи моделей та обмеженості їх застосування випадками, коли одержання інформації про об'єкт можливо лише в опосередкований спосіб. Запропоновано визначення терміну «кримінологічна модель», як створеної в процесі абстракції системи, що відображає суттєві ознаки і внутрішню структуру пізнаваного об'єкта з метою надання допомоги у вивченні злочинності і заходів щодо її запобігання, детермінантів злочинності та особи злочинця. На думку автора, потенціал подальших досліджень за тематикою статті полягає у виконанні системної класифікації кримінологічних моделей та вивченні результатів застосування даного методу при дослідженнях об'єкта запобігання злочинності.

Ключові слова: *кримінологічна модель, методологія, дефініція, класифікація, предмет кримінологічного дослідження.*

The article explores the theoretical aspect of modeling as a method of criminological research. The research aimed to the theoretical aspects of modeling as a method of criminological research and to define the term «criminological model». The publication focuses on the role of modeling in the methodology of criminology and its significance in understanding the subject of criminological research. The author reviews the classifications of research methods in criminology proposed by scholars and the definitions of the concept of «modeling». Based on an analysis of scholar's positions, the author proposes a generalization of the characteristics of modeling as a research method and provides its characteristics. The publication reviews the classifications of criminological models, definitions of the term «model», their characteristics, and functions. It highlights the approaches to the classification of criminological models presented in two doctoral research studies by Ukrainian scholars. The author of the publication supports the views regarding the classification of criminological models depending on the object of modeling and proposes the approach to classification on the models of social-legal phenomena on the micro, meso, and macro levels. It is argued that the definition of the term «criminological model» should be based on its essential characteristics, not on its functions. The conclusions emphasize the dual nature of models and the limitations of their application where information about the object can only be obtained indirectly. The term «criminological model» can be defined as a system created through abstraction that reflects the main characteristics and internal structure of the object of investigation, aimed at assisting in the study of crime and measures for its prevention, determinants of crime, and the person of the criminal. The author suggests, that the potential

for further research of the topic lies in systematic classification of criminological models and studying the results of the application of this method in the study of the object of crime prevention.

Key words: *criminological model, methodology, definition, classification, subject of criminological research.*

Актуальність теми дослідження. Сучасний стан розвитку соціально-правових відносин вимагає застосування нових наукових підходів до вивчення злочинності.

Приділяючи увагу дослідженню цього питання, науковці О. М. Бандурка та О. М. Литвинов звертають увагу на зміну пріоритетів науки кримінології, що висуває на перший план такі нові установки, як зростання наукового знання, побудова кримінологічних концепцій і моделей як сукупності інновацій, організованих у наукові дослідницькі програми [1, с. 85].

О. М. Ларченко, описуючи проблему ефекту запізнювання, з яким стикається українська та світова кримінологія, вбачає гостру необхідність у методах кримінологічного аналізу, чутливих до малих причин, які здатні призвести до великих наслідків, відносячи до кола таких методів кримінологічне моделювання [2, с. 367].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок зарубіжних розвідок у сфері кримінологічного моделювання ознаменувався розробкою у 1971 році колективом авторів на чолі з А. Blumstein кримінологічної моделі JUSSIM (Інтерактивна імітаційна модель системи кримінального правосуддя) [3].

Дослідженню окремих аспектів моделювання в кримінології присвячені праці вітчизняних вчених О. О. Білоусової, Н. В. Сметаніної, С. М. Корецького, С. Ф. Денисова, Т. З. Гарасиміва, Б. М. Головкина, О. М. Гуміна, С. Ф. Денисова, С. Я. Лихової, Н. С. Юзікової, Т. В. Корнякової, В. М. Дрьоміна, М. М. Ключова, Р. Р. Герасимова, О. М. Литвинова, А. М. Ященко, М. О. Ларченко, О. Ю. Синявської, Л. Г. Остапчук, Н. Б. Болібрех.

Аналіз наукових публікацій дозволяє дійти висновку, що на сьогоднішній день не існує загальноприйнятої класифікації кримінологічних моделей, та відсутній єдиний підхід до визначення терміну «кримінологічна модель».

Мета дослідження. Метою публікації є розвідка теоретичних засад моделювання як методу кримінологічного дослідження та формування дефініції терміну «кримінологічна модель».

Виклад основного матеріалу. Фокус досліджень кримінології зосереджений на загальних закономірностях формування та розвитку злочинної поведінки, причинах й умовах злочинності, особі злочинця, і на цій основі окреслює шляхи запобігання злочинам і запобіжні заходи [4, с. 176].

На думку М. І. Фіалки, кримінологічне дослідження – це організований і цілеспрямований процес отримання нових знань про злочинність, її причини й умови, особу злочинця, про заходи протидії злочинності [5, с. 118].

У той же час, процес отримання нових знань про об'єкт вивчення неможливий без застосування методів наукового пізнання.

В якості методів будь-якої науки розуміються способи, прийоми, за допомогою яких пізнаються явища об'єктивної дійсності, що складають предмет конкретної науки [6, с. 515].

На погляд Р. М. Соскова, під методом наукового дослідження слід розуміти сукупність пізнавальних засобів, що надають можливість отримати повне всебічне знання про предмет дослідження [7, с. 307].

В. В. Топчій зауважує, що на сьогодні виникла необхідність шукати нові підходи визначення методів кримінологічних досліджень [8, с. 16].

У свою чергу, аналізуючи публікації Р. М. Соскова та Н. О. Тимохіної, можна навести наступну класифікацію методів кримінологічного дослідження, в залежності від різних критеріїв:

- 1) методи емпіричні та теоретичні [7, с. 309–310];
- 2) методи об'єктивні та суб'єктивні [9, с. 255];
- 3) за метою застосування – методи, що слугують для збору емпіричного матеріалу та методи, що застосовуються для його вивчення [9, с. 255];
- 4) за обсягом – суцільні та вибірккові [9, с. 255];
- 5) загальнонаукові (індукції та дедукції, абстракції та узагальнення, порівняння, екстраполяції та аналогії) та конкретно-наукові (статистичні, соціологічні, психологічні, логічно-математичні, правові та інші) [9, с. 255].

У своєму дослідженні А. Ф. Крижановський іменує загальнонаукові методи кримінологічного дослідження «спільними методами кримінологічних досліджень» та відносить до кола останніх метод моделювання [10, с. 127].

Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови, моделювання – дослідження яких-небудь об'єктів, систем, явищ, процесів шляхом побудови і вивчення їх моделей [11, с. 683].

У монографічному дослідженні Т. В. Корнякової, О. Л. Соколенко та Г. С. Юзікова зазначається, що моделювання є процесом заміщення об'єкта, який вивчається, з метою отримання інформації про найважливіші характеристики об'єкта за допомогою створеної моделі. Авторами наголошується, що в основу моделювання покладено теорію подібності, яка визначає, що абсолютна подібність може мати місце лише при заміні одного об'єкта таким самим об'єктом [12, с. 14–15].

В. Г. Лукашевич та О. В. Юнацький у монографії, присвяченій моделюванню у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого, вказують, що моделювання відкриває шлях аналізу і розкриттю сутності явищ і процесів, прогнозуванню найвірогідніших станів, що вивчаються, залежно від тих або інших змін в зовнішніх і внутрішніх контурах діяльності [13, с. 75].

На думку Р. Р. Герасимова, сутність методу моделювання як методу пізнання, полягає в створенні моделі, яка здатна замінити оригінал у процесі пізнання [14, с. 254].

За О. О. Білоусовою, моделювання як специфічний метод пізнання є синтетичною формою елементарної логіки і загальнонаукових методів порівняння, аналізу, синтезу, аналогії та ін., яке в своїй методичній частині є основним способом системного дослідження соціальної сфери [15, с. 168].

Узагальнивши наведені позиції вчених, вважаємо за необхідне навести наступні особливості моделювання, як методу дослідження:

– є процесом заміщення досліджуваного об'єкта;

– має на меті дослідження, розкриття суті та найважливіших характеристик досліджуваного об'єкта;

– на методологічному рівні поєднує елементарну логіку та класичні загальнонаукові методи.

Слід відмітити, що дослідники загалом підтримують твердження А. М. Ященка про те, що застосування моделювання є доцільним лише в суворо лімітованих випадках, коли в суб'єкта виникає необхідність в одержанні інформації опосередкованим шляхом, а саме:

1) коли об'єкт пізнання існував у минулому і його вже немає на момент дослідження [16];

2) коли об'єкт пізнання ще тільки буде існувати в майбутньому [16];

3) коли об'єкт існує реально на момент дослідження, однак він або надмірно складний або зовсім недоступний для пізнання [16];

4) у тих випадках, коли пізнаваний процес протікає або занадто швидко або ж, навпаки, занадто повільно (окремі види експериментів) [16].

Підсумовуючи оглянуті публікації, та використовуючи класифікаційний підхід, запропонований Р. М. Сосковим та Н. О. Тімохіною, вважаємо за доцільне надати наступну характеристику методу моделювання:

1) метод моделювання використовується як на емпіричному, так і на теоретичному рівні;

2) одночасно належить до об'єктивних та суб'єктивних методів;

3) за метою застосування використовуються для вивчення емпіричного матеріалу;

4) за обсягом є вибіркоким методом;

5) є загальнонауковим методом.

Як відмічає Н. Б. Болібрух, моделювання, у тому числі кримінологічне, виділяється з-поміж інших методів пізнання тим, що між дослідником і об'єктом дослідження перебуває проміжна ланка – модель. Термін «модель» походить від латинського слова «modulus», може означати «міру», «зразок», «макет», «схемі» [17, с. 68].

За позицією Р. М. Соскова, використання методу моделювання у кримінологічних дослідженнях створює можливість екстраполяції властивостей моделі на об'єкт дослідження [7, с. 310–311].

Більш детально питанню класифікації видів кримінологічного моделювання було приділено увагу ученими Н. Б. Болібрух та О. О. Білоусовою.

Так, Н. Б. Болібрух виокремлює такі основні види кримінологічного моделювання:

- кримінологічне моделювання злочинності, злочинної поведінки та їх видів [17, с. 64];
- кримінологічне моделювання особи злочинця [17, с. 64];
- кримінологічне моделювання детерміністичного комплексу злочинності, злочинної поведінки та їх видів [17, с. 64];
- кримінологічне моделювання системи протидії злочинності (її видам), а також типовим проявам злочинної поведінки, у тому числі у віктимологічному напрямку [17, с. 64].

У свою чергу, О. О. Білоусовою виділяються наступні види моделювання:

- матеріальне (предметне) [15, с. 144];
- уявне (ідеальне, умоглядне) [15, с. 144];
- логіко-математичне і кібернетичне [15, с. 144];
- інформаційно-комп'ютерне [15, с. 144].

Кінцевою метою та результатом процесу моделювання є створення моделі.

Великий тлумачний словник сучасної української мови наводить, серед інших, визначень терміну «модель» як зразка, що відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта, використовується для одержання нових знань про об'єкт [11, с. 683].

Як вважає Р. Р. Герасимов, модель – це ідеальна або матеріальна система, яка відтворює об'єкт дослідження і здатна замінити його таким чином, що її дослідження сприяє отриманню нової інформації про об'єкт дослідження [14, с. 254].

На думку Н. В. Сметаніної, модель – це умовний образ, що відображає суттєві властивості досліджуваного об'єкту (або процесу) так, що його вивчення породжує нову інформацію про об'єкт, який моделюється [18, с. 328].

Як зауважує Л. Г. Остапчук, модель – це штучно створений об'єкт, який відображає та відтворює структуру, властивості, взаємозв'язки та відношення між елементами досліджуваного об'єкта, безпосереднє вивчення котрого є складним і видається недоступним із деяких причин [19, с. 180].

О. О. Білоусова пропонує власне визначення поняття терміну, розуміючи під кримінологічною моделлю штучно створену матеріальну або ідеальну систему, що відтворює і замінює

досліджувану подію, процес, стан або окремі ситуації та обставини таким чином, що її вивчення дозволить одержати про оригінал інформацію, необхідну для успішного вирішення практичних, наукових і дидактичних кримінологічних завдань [15, с. 143].

Звертаючи увагу на багатозначність терміну, яка вимагає тлумачення залежно від мети дослідження, Н. В. Сметаніна наводить наступні характерні ознаки моделей:

- модель створюється у результаті процесу абстракції [18, с. 328];
- модель і досліджувані об'єкти знаходяться між собою у відносинах відповідності [18, с. 328];
- модель є засобом відсторонення і вираження внутрішньої структури складного явища [18, с. 328].

Розширюючи коло наведених ознак, Н. Б. Болібрух додатково наводить наступні:

- модель є формою відображення дійсності [17, с. 69];
- модель, виступаючи в якості заміника об'єкта, дає інформацію про об'єкт, є проміжною ланкою між теорією і дійсністю, має змістовний характер [17, с. 69].

Розглядаючи питання функцій кримінологічних моделей, вважаємо за необхідне звернути увагу, що за сучасних доктринальних поглядів до функцій кримінологічних моделей відносять: 1) описову; 2) пояснювальну; 3) прогностичну; 4) критерійну; 5) вимірювальну [16].

Описова функція полягає в систематизованому поданні інформації про об'єкт. [16].

Пояснювальна функція моделі має мету розкрити зв'язки між описаними фактами, залежністю і вже відомими законами, теоріями, гіпотезами [16].

Прогностична функція виражається в здатності моделі дати уявлення про вірогідний розвиток об'єкта і базується на знанні закономірностей, властивих йому [16].

Критерійна функція полягає в її здатності шляхом зіставлення моделі з об'єктом перевірити істинність наших знань про нього [16].

Вимірювальна функція моделі зводиться до отримання різних кількісних характеристик предмету, що вивчається [20, с. 17].

У межах цієї статті пропонуємо докладніше зупинитися на класифікації криміно-

логічних моделей, викладених у дисертаційних дослідженнях О. О. Білоусової та Н. Б. Болібрux.

Зокрема, О. О. Білоусова пропонує у якості кваліфікаційної підстави застосовувати такі істотні компоненти процесу моделювання, як: суб'єкт; завдання; об'єкт; спосіб моделювання [15, с. 145].

За такого підходу, дослідниця пропонує виділити наступні моделі:

1) за суб'єктом: застосовувані у кримінологічній науці; застосовувані у сфері кримінального судочинства; застосовувані у кримінологічній педагогічній практиці [15, с. 145–146].

2) залежно від завдань, розв'язуваних суб'єктом моделювання: евристичні, прогностичні, ситуаційні, дидактичні [15, с. 146].

3) залежно від способу моделювання: матеріальні (функціонально і просторово подібні); кібернетичні; уявні (формалізовані, неформалізовані) [15, с. 146].

Причому дослідниця звертає увагу, що зазначені класи моделей, в залежності від того, досліджують вони минуле або майбутнє, можуть відповідно виступати як ретроспективні й перспективні [15, с. 146].

На думку О. О. Білоусової, у прикладному аспекті особливий інтерес представляє класифікація кримінологічних моделей залежно від об'єкта моделювання [15, с. 146].

У свою чергу, Н. Б. Болібрux наводить наступну систему класифікації моделей:

1) за критерієм інструментального призначення: соціально перетворюючі та гносеологічні соціально-правові моделі [17, с. 70];

2) залежно від природи відображуваного оригіналу: філософсько-методологічні та природничо-наукові [17, с. 70];

3) за станом оригіналу: моделі ідеального стану оригіналу, моделі належного (передбаченого правовими нормами) стану оригіналу, моделі реального стану оригіналу [17, с. 70];

4) за часом зміни процесів, що відбуваються в системі-оригіналі: моделі генезису, моделі функціонування та розвитку оригіналу, моделі бажаного стану майбутнього [17, с. 70];

5) за цілями моделювання: моделі пізнання; моделі перетворення оригіналу і навколишнього середовища (зокрема, моделі прийняття державно-правових рішень) [17, с. 71];

6) за характером відображення: цілісні (інтегративні) та теоретико-множинні моделі [17, с. 71];

7) за способом відображення: моделі, що засновані на трьох видах аналогії (схожості, ізоморфізмі та гомоморфізмі); моделі способу виділення з навколишнього середовища (природні і штучно створені) [17, с. 71];

8) за етапом моделювання: концептуальні, інформаційні, моделі оригіналу, моделі збору вихідних даних, моделі обробки вихідних даних, конкретні робочі моделі, моделі подання інформації [17, с. 71];

9) за предметом моделювання: моделі суспільних відносин (правовідносин), соціально-правових процесів (модель дії права, здійснюваного по різних каналах), юридичних механізмів (моделі механізму забезпечення прав людини, механізму тощо) [17, с. 71];

10) за формами відображення: матеріальні, теоретичні (об'єктивовані); мета-теоретичні (ідеальні) [17, с. 71];

11) за об'єктом моделювання: правові моделі, орієнтовані на пізнання соціальних явищ; правові моделі, спрямовані на пізнання власне правових явищ [17, с. 71].

Підтримуючи думку О. О. Білоусової щодо доцільності класифікації кримінологічних моделей залежно від об'єкта моделювання, не погоджуємося із запропонованим Н. Б. Болібрux поділом за даним критерієм на правові моделі, орієнтовані на пізнання соціальних явищ та правові моделі, спрямовані на пізнання власне правових явищ, оскільки дотримуємося підходу О. В. Петришина щодо похідності правових явищ від явищ соціальних, що відповідає принципу єдності юридичної форми та соціального змісту в інтерпретації як права в цілому, так і окремих правових явищ [21, с. 76].

У зв'язку із зазначеним, пропонуємо класифікувати кримінологічні моделі за об'єктом моделювання на моделі соціальних-правових явищ мікрорівня (індивіди, групи), мезорівня (організації) та макрорівня (інститути, явища, процеси, відносини).

Погоджуючись із позицією вчених Р. Р. Герасимова та О. О. Білоусової, що модель є системою, вважаємо за доцільне при формулюванні визначення терміну «кримінологічна модель»

зосередитись на його істотних ознаках, а не функціях.

Висновки. Кримінологія оперує широким колом методів наукового пізнання, до яких належить метод моделювання.

Моделювання є загальнонауковим методом кримінологічного дослідження, що дозволяє здійснювати аналіз явищ і процесів в динаміці внутрішніх і зовнішніх аспектів об'єкта пізнання шляхом побудови моделей.

Двоїстість природи моделей полягає у тому, що вони одночасно виступають заміником досліджуваного об'єкта та джерелом нового знання про нього.

Кримінологічні моделі покликані виконувати функції, тотожні функціям кримінологічного дослідження (крім регулятивної).

Специфіка моделей, як засобу пізнання, дозволяє їх застосовувати у виключних випад-

ках, коли одержання інформації про об'єкт можливо лише в опосередкований спосіб.

Класифікація кримінологічних моделей не є сталою, ученими продовжується робота над новими класифікаційними підставами.

Враховуючи істотні ознаки моделей, під терміном «кримінологічна модель» можна розуміти створену в процесі абстракції систему, що відображує суттєві ознаки і внутрішню структуру пізнаваного об'єкта з метою надання допомоги у вивченні злочинності і заходів щодо її запобігання, детермінантів злочинності та особи злочинця.

Перспективу подальших розвідок за даним напрямом вбачаємо у напрацюванні системної класифікації кримінологічних моделей та вивчення результатів застосування методу моделювання при дослідженнях об'єкта запобігання злочинності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Наука кримінологія в контексті викликів епохи постмодерна. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2 (21). С. 79–91. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5843> (дата звернення: 09.04.2024).
2. Ларченко М. О. Кримінологічна модель взаємодії макроекономічних, соціальних та демографічних показників. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4 (48). С. 367–377. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_4_46 (дата звернення: 09.04.2024).
3. Blumstein A. Crime modeling. *Operations Research*. 2002. Vol. 50, no. 1. P. 16–24. URL: <https://doi.org/10.1287/opre.50.1.16.17794> (date of access: 09.04.2024).
4. Гумін О. М. Інтегративна функція кримінології в системі наук про людину. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 782. С. 175–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_782_35 (дата звернення: 09.04.2024).
5. Фіалка М. І. Кримінологічне дослідження та кримінологічна інформація: сутність змістів та взаємозв'язок між ними. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 109–120. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9568> (дата звернення: 09.04.2024).
6. Харитоновна О. В. Методологія вітчизняної кримінально-правової науки: становлення історичного методу та проблеми наступності. *Держава і право*. 2010. № 50. С. 515–522. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/34893> (дата звернення: 11.04.2024).
7. Сосков Р. М. Методологія дослідження кримінологічних проблем: особливості і структура. Р. М. Сосков. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. Вип. 2. С. 305–312. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vakpu_2015_2_23 (дата звернення: 11.04.2024).
8. Топчій В. В. Кримінологічні методи дослідження злочинності. *Сучасні кримінологічні дослідження: методи, напрями, перспективи* : матеріали Міжнар. науково-практ. круглого столу, м. Київ, 14 листоп. 2019 р. С. 16–17.
9. Тімохіна Н. О. Особливості системи методів кримінологічного дослідження. *Новітні кримінально-правові дослідження* : зб. наук. пр., м. Миколаїв / ред. О. В. Козаченко. С. 254–257. URL: <https://hdl.handle.net/11300/17239> (дата звернення: 11.04.2024).
10. Крижановський А. Ф. Методологічні та методичні засади кримінологічного обслуговування діяльності територіальних органів Національної поліції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2018. № 17 (889). С. 125–131. URL: <http://science.lpnu.ua/law/all-volumes-and-issues/volume-5-number-889-17-2018/methodological-and-methodological-principles> (дата звернення: 11.04.2024).
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел ; Голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Перун, 2005. 1728 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989> (дата звернення: 11.04.2024).

12. Корнякова Т. В., Соколенко О. Л., Юзіков Г. С. Віктимілогічне моделювання у системі заходів забезпечення кримінологічної безпеки суспільства : монографія. Дніпро : ЛІРА, 2016. 220 с.
13. Лукашевич В. Г., Юнацький О. В. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого : монографія. Київ : КНТ, 2008. 184 с.
14. Герасимов Р. Р. Моделювання при розслідуванні злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 253–257. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/23622> (дата звернення: 12.04.2024).
15. Білоусова О. О. Кримінологічна модель протидії злочинності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 230 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0412U003435/> (дата звернення: 29.10.2023).
16. Ященко А. М. Кримінологічне моделювання. *Офіційний сайт Вісника кримінологічної асоціації України*. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/kriminologichne-modelyuvannya/> (дата звернення: 12.04.2024).
17. Болібрux Н. Б. Кримінологічна модель особистості студента закладу вищої освіти, який вчиняє корисливо-насильницький злочин проти власності : дис. ... д-ра філософії в галузі права : 081 Право. Львів, 2019. 245 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0820U100189/> (дата звернення: 12.04.2024).
18. Сметаніна Н. В. Інформаційна модель злочинності в пострадянській кримінології. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 327–331. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4914/1/Smetanina_327_331.pdf (дата звернення: 12.04.2024).
19. Остапчук Л. Г. Кримінологічна модель функціонування органів пробації в Україні. *Науковий журнал Право і суспільство*. 2019. № 3-2. С. 179–185. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/3_2019/part_2/32.pdf (дата звернення: 12.04.2024).
20. Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Моделювання як метод дослідження протидії злочинності. *Актуальні питання юридичної науки та практики* : тези доп. учасників І науково-практ. онлайн-конф., м. Київ, 23 квіт. 2020 р. Київ, 2020. С. 14–20. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20200423/article/view/lytvynov/pdf (дата звернення: 12.04.2024).
21. Петришин О. В. Право як соціальне явище: особливості юридичного підходу. *Проблеми філософії права*. Т. IV–V. С. 73–83. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/9739> (дата звернення: 12.04.2024).

Гладченко Д. М.,
*аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

**ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНСТИТУТУ
ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ
РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА**

**LEGAL ANALYSIS OF CERTAIN PECULIARITIES
OF THE INSTITUTE OF MILITARY CRIMINAL OFFENCES UNDER
THE CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA**

Стаття присвячена дослідженню окремих характерних ознак норм глави XVIII Особливої частини Кримінального кодексу Республіки Молдова, що здійснюють правову регламентацію військових злочинів.

Узагальнено розглянуто генезу кримінально-правового інституту військових злочинів та проаналізовано своєрідні риси побудови структури глави XVIII Особливої частини вищезгаданого Кодексу.

Приділено увагу положенням ст. 128 кримінального закону. Підкреслено унікальність підходу молдовського законодавця до визначення кола суб'єктів «мілітарних» складових кримінального закону, проте відзначено наявність недоліків правової регламентації в цій частині.

Розглянуто проблематику правової невизначеності в питанні тлумачення понять «тяжкі наслідки» та «бойова обстановка», що застосовуються як кваліфікуючі ознаки у диспозиціях військових злочинів.

Здійснено аналіз особливостей ст. 364 Кримінального кодексу Республіки Молдова. Відзначено як невідповідність між назвою статті та змістом деяких передбачених нею злочинів, так і нелогічність правових конструкцій об'єктивних частин умисних та необережних кримінально-протиправних діянь, що нею охоплюються.

Надано оцінку невстановленню в діючому молдовському кримінальному та адміністративно-деліктному законодавстві жодної відповідальності за самовільне залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби, раніше криміналізоване ст. ст. 246, 247 Кримінального кодексу Республіки Молдова 1961 р.

Проаналізовано особливості військових злочинів проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб, передбачених ст. ст. 374–377 Кримінального кодексу Республіки Молдова.

Зроблено висновки про унікальність та самотніть молдавського інституту військових злочинів як кримінально-правового явища.

Ключові слова: *встановлений порядок несення військової служби, суб'єкт злочину, кваліфікуюча ознака, формальний склад злочину, матеріальний склад злочину.*

The article is devoted to the study of certain characteristic features of the provisions of Chapter XVIII of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Moldova, which regulate war crimes.

The author summarises the genesis of the criminal law institute of war crimes and analyses the peculiar features of the structure of Chapter XVIII of the Special Part of the above Code.

Attention is paid to the provisions of Article 128 of the criminal law. The author emphasises the uniqueness of the Moldovan legislator's approach to defining the range of subjects of the "military" components of criminal law, but notes the existence of legal regulation deficiencies in this area.

The author considers the problem of legal uncertainty in the interpretation of the concepts of "grave consequences" and "combat situation" used as qualifying features in the dispositions of war crimes.

The author analyses the specific features of Article 364 of the Criminal Code of the Republic of Moldova. The author notes both the discrepancy between the title of the article and the content of some of the crimes provided for therein, and the illogical legal constructions of the objective parts of intentional and reckless criminal offences covered by it.

The author assesses the failure of the current Moldovan criminal and administrative delict legislation to establish any liability for unauthorised abandonment of a military unit or place of service by a military serviceman, which was previously criminalised under Articles 246 and 247 of the Criminal Code of the Republic of Moldova of 1961.

The author analyses the peculiarities of war crimes against the order of combat duty and other special services provided for in Articles 374–377 of the Criminal Code of the Republic of Moldova.

The author draws conclusions about the uniqueness and originality of the Moldovan institution of war crimes as a criminal law concept.

Key words: *established order of military service, subject of the offence, qualifying feature, formal corpus delicti, material corpus delicti.*

Республіка Молдова, яка проголосила власну незалежність майже одночасно з Україною, 1992 р. однією з перших на пострадянському просторі зіткнулася з посяганнями на суверенітет з боку військової машини російської федерації і була вимушена застосувати власні Збройні сили та інші національних військових формувань у важкій боротьбі за свою невід'ємну частину – лівобережжя Дністра (Придністров'я). А процес забезпечення ефективною діяльністю молдовських оборонців на тлі активно палаючого Придністровського конфлікту одразу почав супроводжуватися відповідною нормотворчою діяльністю молодшої держави. Так, саме положення глави XII Особливої частини діючого тоді Кримінального кодексу Республіки Молдова 1961 р. (далі – КК РМ 1961 р.), які були покладені в основу генези та впродовж початкового десятиліття молдовської самостійності здійснювали правову регламентацію спеціалізованого кримінально-правового інституту військових злочинів [1], внаслідок прийняття Парламентом Республіки Молдова 01.04.1992 р. Закону № 994 стали одними з перших складників національного законодавства про кримінальну відповідальність, які в принципі зазнали змін після проголошення незалежності цієї державою [2].

В подальші тридцять два роки «мілітарна» частина молдовського кримінального законодавства пройшла цікавий шлях становлення та розвитку. З одного боку, молдовський інститут військових злочинів продовжив оперувати значною частиною елементів понятійного апарату, формулювань сутності криміналізованих діянь і підходів до інституалізації та систематизації, закладених ще в межах уніфікованого радянського кримінального законодавства колишніх союзних республік, а з іншого боку – зазнав глибинних і, водночас, достатньо самобутніх змін, першочергово пов'язаних із затвердженням нового Кримінального кодексу Республіки Молдова (далі – КК РМ), який 2002 р. прийшов на заміну своєму попереднику 1961 р. [3].

Так, подібно до глави XII Особливої частини КК РМ 1961 р. [1], сучасний молдовський кри-

мінальний закон зосереджує військові злочини в межах окремої глави XVIII своєї Особливої частини, що станом на 16.04.2024 р. налічує двадцять п'ять статей (ст. ст. 364 – ст. 388) [3].

Зазначена глава Особливої частини КК РМ не містить подібних ст. 238 КК РМ 1961 р. положень [1], що роз'яснюють поняття військових злочинів (зокрема окреслюючи їх родовий об'єкт та суб'єктів), оскільки молдовський нормотворець відступив від раніше існуючих принципів систематизації інституту військових злочинів в цьому аспекті, розмістивши відповідні норми поза її межами, а саме у ст. 128 глави XIII Загальної частини КК РМ, де спеціально згруповано роз'яснення деяких термінів або виразів у цьому Кодексі [3]. Цікаво відзначити, що подібний підхід до систематизованого тлумачення використаних в тексті кримінального закону понять в межах окремої глави Загальної частини (ще й з характерною рисою – виокремленням пояснень кожного терміну або дуже спорідненої групи термінів в самостійну статтю), найвірогідніше, був навіяний принципами оформлення актів законодавства про кримінальну відповідальність історично та культурно близької для Республіки Молдови держави – Румунії, а за вірець міг бути взятий розділ VIII Загальної частини діючого станом на 2002 р. Кримінального кодексу Румунії 1969 р. Водночас варто зауважити, що вплинувши на форму, все ж не спостерігається румунського впливу безпосередньо на зміст інституту військових злочинів, передбаченого КК РМ [4].

Здійснене в межах спеціальної норми загального регулювання військових злочинів – ст. 128 КК РМ – визначення встановленого порядку несення військової служби як родового об'єкту військових злочинів, цілком типово для законодавств великої кількості держав. Втім унікальним є застосований місцевим нормотворцем спосіб окреслення кола суб'єктів таких кримінальних правопорушень за ознаками виконання особою певної форми військової служби. У такий спосіб молдовське кримінальне законодавство фактично визначило суб'єктами вій-

ськових злочинів саме військовослужбовців та резервістів, які прямо не згадуються досліджуваною статтею, але в подальшому безпосередньо фігурують в межах диспозицій військових злочинів [3].

Водночас не було враховано попередній законодавчий досвід, пов'язаний з наявністю у ст. 238 КК РМ 1961 р. вказівок щодо інших осіб, які хоча й прямо не були визначені цією статтею, проте могли підпадати під кримінальну відповідальність за вчинення військових злочинів у співучасті [1]. Проте актуальна редакція КК РМ не дає відповідей на питання, чи має взагалі підлягати кримінальній відповідальності особа, яка не виконує жодної з передбачених п. 1 ст. 128 цього Кодексу форм військової служби, у разі вчинення військового злочину у співучасті з особою, яка може виступати суб'єктом такого кримінального правопорушення? І якщо все ж має – то за якими положеннями Особливої частини? Наприклад, чи потрібно в такому разі задіювати «цивільні» аналоги військових злочинів з інших глав Особливої частини КК РМ?

Безпосередньо переходячи до правового аналізу передбачених главою XVIII Особливої частини КК РМ військових злочинів, одразу варто відзначити загальну проблему цілої низки з них, пов'язану з їх кваліфікуючими ознаками. Так, якщо критерії визначення шкоди у різних розмірах можна отримати у ст. 126, а неодноразово згадане в диспозиціях поняття «воєнний час» роз'яснює ст. 127 молдовського кримінального закону, то терміни «тяжкі наслідки» (застосовано у чотирнадцяти базових, кваліфікованих та особливо кваліфікованих складах злочинів) та «бойова обстановка» (застосовано у шістнадцяти кваліфікованих та особливо кваліфікованих складах злочинів) не мають відповідного автентичного тлумачення в межах молдовського кримінального законодавства, що значно підвищує ризики неправильного, а то і взагалі свавільного застосування норм кримінального матеріального права [3].

Варта уваги і відмова молдовського законодавця від раніше існуючої в межах ст. ст. 239, 240 КК РМ 1961 р. правової конструкції, що передбачала дві окремих статті Особливої частини: одна з них встановлювала кримінальну

відповідальність за умисне невиконання наказів начальника, а інша – фактично охоплювала невиконання аналогічних наказів, вчинене за необережної форми вини [1]. Натомість було запроваджено єдину «унітарну» ст. 364 КК РМ, яка криміналізувала частину передбачених її попередницями діянь, наділивши їх новими ознаками та значно звузивши зміст. Але якщо визначений п. 1 «нової» статті базовий склад військового злочину (об'єктивна сторона якого полягає в умисному невиконанні наказу начальника, відданому в установленому порядку, що спричинило заподіяння шкоди у значних розмірах службовим інтересам) разом з похідними від нього кваліфікованим та особливо кваліфікованим складами, передбаченими п. п. 2, 3 ст. 364 КК РМ, більш ніж відповідають назві цієї статті «Умисне невиконання наказу», то зміст п. 4 викликає певний дисонанс, адже криміналізує невиконання наказу внаслідок недбалості або несумлінності, якщо воно або спричинило тяжкі наслідки, або було скоєне у воєнний час, або вчинено у бойовій обстановці, тобто визнає злочинними діяння і з явно необережною формою вини [3].

Водночас, навіть попри неспівмірність ступенів тяжкості порівнюваних злочинів, все ж видається нелогічним той факт, що визначене пп. пп. b, c п. 4 ст. 364 КК РМ необережне невиконання наказу за обставин його вчинення у воєнний час чи у бойовій обстановці [3] – це злочини саме з формальним складом, відповідальність за які наступає навіть за відсутності серйозних негативних наслідків, а от підпадаюче під дію норм п. 3 ст. 364 КК РМ явно більш суспільно небезпечне умисне невиконання наказу, скоєне за тих самих обставин воєнного часу чи бойової обстановки [3] – залишається злочином з матеріальним складом, що обов'язково вимагає заподіяння протиправними діями або бездіяльністю шкоди службовим інтересам у значних розмірах.

Навіть порівняно із ситуацією зі ст. ст. 239, 240 КК РМ 1961 р., зміст яких принаймні частково було відтворено у діючому КК РМ, ще більшу увагу привертає зникнення зі сторінок молдовського кримінального права діянь, колись передбачених ст. ст. 246, 247 КК РМ 1961 р. [1]. Так, залишивши злочинними тільки умисні за формою вини дезертирство

та ухилення від несення обов'язків військової служби, регламентовані ст. ст. 371 та 372 діючого КК РМ відповідно [3], молдовський законодавець вивів з-під дії кримінального закону самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцями чи іншими суб'єктами військових злочинів, а також нез'явленням таких осіб вчасно без поважних причин на службу впродовж певного визначеного законом періоду часу [1, 3]. І хоча такі діяння через охоплення необережної форми вини та притаманну їм відсутність умислу суб'єктів саме на ухилення від військової служби дійсно характеризуються явно меншою суспільною небезпечністю порівняно з іншими спорідненими їм кримінально-протиправними вчинкам, але і вони завдають значної шкоди ефективному виконанню національними військовими формування свої функцій та завдань.

Водночас не містить застережень щодо протиправності вищезазначених діянь і Кодекс Республіки Молдова про правопорушення [5], який фактично регламентує адміністративно-деліктні правовідносини в цій державі. Тому з певним подивом можна констатувати, що досліджувані дії та бездіяльність, явно небезпечні для встановленого порядку несення військової служби, у Республіці Молдова можна кваліфікувати лише як дисциплінарні проступки.

Не менш цікава ситуація склалася в частині тих правопорушень в межах молдавського кримінального закону, які за принципами систематизації М. І. Панова можна віднести до військових злочинів проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб [6, с. 20].

Так, з одного боку, зберігаючи в межах ст. ст. 374–376 КК РМ раніше передбачену ст. ст. 256, 258, 259 КК РМ 1961 р. кримінальну відповідальність за порушення статутних правил караульної та внутрішньої служб, а також правил несення бойового чергування, з іншого боку, ще первинна редакція нині діючого молдовського кримінального закону вже 2002 р. не

визнавала кримінально протиправним порушення правил несення прикордонної служби, що до того охоплювалося ст. 257 КК РМ 1961 р. [1, 3, 7], навіть попри ту обставину, що реорганізація укомплектованої військовослужбовцями молдовської Прикордонної служби у «цивільну» Прикордонну поліцію відбулася лише із набранням чинності Законом № 283 від 28.12.2011 р. [8].

Водночас унікальним та самобутнім для інститутів військових кримінальних правопорушень / військових злочинів кримінального законодавства держав пострадянського простору явищем стала криміналізація ст. 377 КК РМ діянь, пов'язаних з порушення правил щодо підтримання громадського порядку та забезпечення громадської безпеки [3]. Наведений кримінально-нормотворчий захід явно спрямовано на забезпечення ефективної діяльності такого спеціалізованого органу Республіки Молдова з військовим статусом як Генеральний інспекторат карабінерів, на який, власне, покладено відповідні функції з підтримання, забезпечення та відновлення громадського порядку [9]. І злочинним в цьому випадку визнається не будь-яке порушення зазначених правил, а тільки те, що поєднано з порушенням прав і свобод людини або із застосуванням до неї насильства [3], чим забезпечуються додатковий правовий захист громадянського суспільства та його членів від можливих протиправних посягань військовослужбовців зазначеного військово-правоохоронного органу.

Отож, підбиваючи підсумки правого аналізу окремих особливостей інституту військових злочинів кримінального законодавства Республіки Молдова, можна висувати, що за більш ніж тридцять років становлення та розвитку його законодавча основа пройшла унікальний та цікавий шлях від «типової» глави «типової» Особливої частини «типового» Кримінального кодексу колишньої радянської союзної республіки до дуже самобутнього кримінально-правового явища, що характеризується як своїми недоліками і прогалинами, так і винятковими позитивними рисами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Codul penal al Republicii Moldova : Кодекс Республіки Молдова від 24.03.1961 (в останній редакції Закону від 12.12.2002 № 1524-XV). URL: https://www.scribd.com/doc/122418547/Codul-penal-al-RM-din-1961-abrogat?language_settings_changed=English

2. Privind modificarea și completarea articolelor din Codul penal ce vizează infracțiunile militare : Закон Республіки Молдова від 01.04.1992 № 994 (Оригінальна версія). URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=64055&lang=ro
3. Codul penal al Republicii Moldova : Кодекс Республіки Молдова від 18.04.2002 № 985 (в останній редакції Закону від 24.11.2023 № 365). URL : https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=140340&lang=ro
4. CODUL PENAL : Кодекс Румунії від 21.07.1968 (в останній редакції від 22.04.2012). URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/38070>
5. Codul contravențional al Republicii Moldova : Кодекс Республіки Молдова від 24.10.2008 № 218 (в останній редакції Закону від 29.02.2024 № 37).URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=142434&lang=ro
6. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. : Харків. Право. 2011. 184 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Anisimov_Herman/Zlochyny_proty_vstanovlenoho_poriadku_nesennia_viiskovoi_sluzhby_viiskovi_zlochyny.pdf
7. Codul penal al Republicii Moldova : Кодекс Республіки Молдова від 18.04.2002 № 985 (Оригінальна версія). URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=17694&lang=ro
8. Cu privire la Poliția de Frontieră : Закон Республіки Молдова від 28.12.2011 № 283 (Оригінальна версія). URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=23022&lang=ro
9. Cu privire la Inspectoratul General de Carabinieri : Закон Республіки Молдова від 08.11.2018 № 219 (в останній редакції Закону від 16.03.2023 № 52). URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=136288&lang=ro

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-48>

Дрижакова Д. Ю.,
*аспірантка кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОНЯТТЯ БОТОФЕРМ

PROBLEMATIC ISSUES OF LEGISLATIVE REGULATION OF THE CONCEPT OF BOTANICAL FARMS

Стаття присвячена проблемам вдосконалення правового забезпечення охорони безпеки електронних комунікаційних систем, електронних мереж та комп'ютерних даних, як частини інформаційної безпеки.

Питання кіберзлочинності та ботоферм перетворюються на всесвітні проблеми, регулюванню яких приділяють значну увагу сучасні дослідники на національному та міжнародному рівнях.

Ботоферми, або так звані «ферми ботів», є сферою зростаючого інтересу у зв'язку зі зростанням використання ботнетів для злочинних цілей, таких як кібератаки, крадіжка даних, шахрайство і т. ін.

У статті розглядаються питання, пов'язані з юридичними аспектами функціонування ботоферм, включаючи їх визначення, види злочинів, пов'язаних з ними, а також відповідальність за їх створення, управління та використання. Аналізується діюче законодавство, яке регулює цю сферу, і висувуються пропозиції щодо його вдосконалення з метою забезпечення більшої ефективності у протидії кіберзлочинності. Робота важлива для розуміння правових аспектів боротьби з ботофермами та розвитку відповідних правових механізмів у цій сфері.

В статті висвітлюються проблемні питання пов'язані з ботофермами у контексті кібербезпеки, а саме з приводу того, що злочинці можуть використовувати ботоферми для зловживання обчислювальними ресурсами для проведення масштабних кібератак, включаючи DDoS-атаки, фішингові кампанії та інші злочинні дії; ботоферми можуть бути використані для розповсюдження шкідливих програм, таких як віруси, троянці та різноманітні види шпигунського програмного забезпечення; шляхом зараження комп'ютерів у ботофермі може бути вкрадена конфіденційна інформація, така як особисті дані користувачів, фінансова інформація та інші чутливі дані; ботоферми можуть бути використані для проведення різноманітних фінансових шахрайств, таких як фішингові атаки, шахрайство з кредитними картками та інші види кібершахрайств.

Ключові слова: *несанкціоноване втручання, ботоферми, законодавча неврегульованість, кіберпростір, кібертероризм.*

The article is devoted to the problems of improving the legal support for the security of electronic communication systems, electronic networks and computer data as part of information security.

The issues of cybercrime and bot farms are turning into global problems, the regulation of which is receiving considerable attention from modern researchers at the national and international levels.

Bot farms, or the so-called "bot farms", are an area of growing interest due to the increasing use of botnets for criminal purposes, such as cyberattacks, data theft, fraud, etc.

The article addresses issues related to the legal aspects of bot farms, including their definition, types of crimes related to them, and liability for their creation, management and use. The current legislation governing this area is analyzed and proposals for its improvement are put forward in order to ensure greater effectiveness in combating cybercrime. The work is important for understanding the legal aspects of combating bot farms and developing appropriate legal mechanisms in this area.

The article highlights the problematic issues related to bot farms in the context of cybersecurity, namely that criminals can use bot farms to abuse computing resources to conduct large-scale cyberattacks, including DDoS attacks, phishing campaigns and other criminal activities; bot farms can be used to spread malicious programs such as viruses, trojans and various types of spyware; confidential information, such as personal data of users, financial information and other sensitive data, can be stolen by infecting computers in a bot farm; bot farms can be used to conduct various financial frauds, such as phishing attacks, credit card fraud and other types of cyber fraud.

Key words: *unauthorized interference, bot farms, legislative unregulation, cyberspace, cyberterrorism.*

Актуальність теми дослідження.

З 24-го лютого 2022 року особливу увагу почали приділяти відносно новому елементу кіберзлочинності – ботофермам. Завдання угруповань ботів полягає у підбурюванні до зміни територіальної цілісності та незалежності України, у поширенні фейкової інформації щодо ситуації на прифронтових та окупованих територіях та у наданні неправдивої інформації про представників державної влади з метою налаштування населення проти влади. Таким чином, сьогодні інструменти кіберзлочинності займають особливу роль в інформаційній боротьбі українського народу, тому регулювання цих питань в правовій системі України посідає важливе місце.

Питання безпеки віртуального простору стає все більш актуальним у зв'язку з зростанням використання ботнетів для кібератак і злочинних дій в Інтернеті. Ботоферми або «ферми ботів» можуть бути використані для створення та управління ботнетами, що можуть бути використані для різних злочинних цілей.

Саме тому, вважаю, варто приділити увагу діяльності ботоферм, їх законному врегулюванню та більш детально дослідити принцип їх функціонування, задля вчасного забезпечення недопущення несанкціонованого втручання у ці системи.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питання законодавчого врегулювання поняття ботоферм станом на зараз є майже недослідженим. Зокрема, з науковців можливо виділити лише Юшкова А.Г., який присвятив свої праці дослідженню даного питання. Інші ж науковці, здебільшого лише в загальному розумінні досліджували питання законодавчого врегулювання ботофер, без виокремлення кібератак, несанкціонованого втручання та, безпосередньо, ботоферм.

Метою статті є аналіз шляхів вирішення проблеми «ботоферм», зокрема можливість врегулювання законодавчо, адже задля боротьби з цією небезпекою необхідно розвивати технології кібербезпеки, вдосконалювати алгоритми виявлення та блокування атак, а також співпрацювати на міжнародному рівні для обміну інформацією та координації дій проти кіберзлочинності.

Виклад основного матеріалу. З початку війни Україна зазнала численних кібератак. У нещодавньому звіті Держспецзв'язку України йдеться про те, що хакери отримали доступ до комп'ютерних систем, відкривши «No. 1275» повідомлення електронної пошти. Цей електронний лист містив вкладення, яке давало хакерам повний контроль над зараженою системою.

З початку військової агресії РФ рівень кіберзлочинності в Україні стабільно зростає. Слід зазначити, що інформаційна війна може завдати стільки ж шкоди, скільки й реальні бойові дії на полі бою [1].

З початку 2022 р. Служба безпеки України нейтралізувала понад 4,5 тис. кібератак на Україну. Якщо у 2020 р. було зафіксовано майже 800 кібератак, у 2021 – 1400, то вже минулого року їхня кількість зросла більш як утричі [2].

Наведені дані свідчать про ведення проти України так званої кібервійни. Разом з тим у законодавстві України поняття кібервійни не закріплене. Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» надаються дефініції таких понять як кібербезпека, кіберзлочин та ін. Так, під кіберзлочинном (комп'ютерним злочинном), згідно п. 8 ч. 1 цього Закону, законодавець розуміє суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнане злочином міжнародними договорами України [3].

Окрему увагу слід приділити ботофермам.

Сам термін «бот» (скорочення від «робот») з'явився саме з появою в інтернеті соціальних мереж. Коли люди масово почали створювати свій віртуальний образ для спілкування в анонімному світі комунікацій, з'явилися вони – інтернет-боти, деперсоналізовані акаунти. Практично кожен активний користувач соціальних мереж мав своє «альтер еґо» на випадок, що його заблокують. Або якщо думки, які він хоче донести, ідуть в розріз з масовою думкою його аудиторії, то вкинути їх можна з акаунту людини, якої не існує...

Ботоферма – це система, яка автоматизовано керує множинними обліковими записами (ботами) в соціальних мережах, на форумах,

веб-сайтах та інших онлайн-платформах. Ці боти можуть бути запрограмовані на виконання різних завдань, таких як:

- Розповсюдження інформації: боти можуть публікувати пости, коментарі та ретвіти, щоб поширити певну інформацію або ідею.
- Маніпулювання громадською думкою: боти можуть використовуватися для створення ілюзії підтримки або незгоди з певною темою.
- Спам: боти можуть розсилати спам-повідомлення, щоб рекламувати продукти або послуги.
- Атаки на веб-сайти: боти можуть використовуватися для DDoS-атак, щоб перевантажити веб-сайт та зробити його недоступним.

Значення ботоферм у сучасному світі:

- Політика: ботоферми можуть використовуватися для впливу на результати виборів, поширення дезінформації та пропаганди.
- Бізнес: ботоферми можуть використовуватися для просування продуктів і послуг, а також для створення фейкових відгуків.
- Соціальні мережі: ботоферми можуть використовуватися для накручування лайків, підписників та переглядів.

Негативні наслідки використання ботоферм:

- Поширення дезінформації: ботоферми можуть використовуватися для поширення фейкових новин та пропаганди.
- Маніпулювання громадською думкою: ботоферми можуть використовуватися для створення ілюзії підтримки або незгоди з певною темою.
- Спам: ботоферми можуть розсилати спам-повідомлення, які можуть бути annoying and even harmful.
- Атаки на веб-сайти: ботоферми можуть використовуватися для DDoS-атак, які можуть призвести до значних фінансових втрат.

На сьогодні існує чотири основні типи ботоферм – соціальні боти в електронній комерції, SEO-боти (репостери неправдивої інформації), боти-багатоденники та політичні боти [4]. Під час повномасштабного вторгнення особливу увагу слід приділяти саме останньому виду ботів, які в своїй сукупності утворюють «ферму». Роль політичних ботів полягає в поширенні неправдивої інформації через соціальні мережі за рахунок спілкування між людьми. Тобто особливістю цього виду ботів є їх підключення

до мережі спілкування, вони можуть односкладово відповідати на будь-які повідомлення.

Основні технології, що використовуються в ботофермах:

- Програмне забезпечення для автоматизації: використовується для автоматизації завдань, таких як створення ботів, публікація повідомлень,
- Програмне забезпечення для керування ботами: використовується для керування ботами.
- Програмне забезпечення для збору даних: використовується для збору даних про користувачів.

• Програмне забезпечення для аналізу даних: використовується для аналізу даних.

• Проксі-сервери: використовуються для приховування IP-адрес ботів.

• Сервіси CAPTCHA: використовуються для відрізнення ботів від людей.

МАЙДАНЧИКАМИ ДЛЯ БОТОФЕРМ МОЖУТЬ БУТИ:

1. Соцмережі. Фоловери у соцмережах, лайки та коментарі – це величезний ринок, де щорічно люди витрачають шести- та семи-значні суми на придбання кліків ботів. Боти лайкують облікові записи та підписуються на них, аби підвищити довіру до певних облікових записів, брендів, бізнесу та зробити їх популярнішими.

2. Twitch/YouTube потоки. Прибуток блогерів залежить від кількості переглядів, які збирає їхній контент. Звичайно, блогери купують трафік-ботів, щоб збільшити кількість переглядів та залучити більше рекламодавців. Ця накрутка відома як накрутка за допомогою «переглядових ботів».

3. Рекламні банери. Кліки PPC – натискання на рекламу з оплатою принесе рекламній платформі більше грошей. Шахрайські кліки у деяких кампаніях PPC сягають 60%.

4. Сайти. Вебмайстри можуть купувати трафік-ботів, щоб збільшити відвідуваність сайту та отримувати більше грошей за рекламу. Вони також можуть монетизувати кліки у інший спосіб. Наприклад, стягуючи плату за «якісні зворотні посилання».

Таким чином, метою діяльності проросійських ботоферм залишається дискредитація міжнародного іміджу України та усієї

системи державної влади України. На постійній основі фіксується неабиякий бурхливий сплеск активності проросійських ботоферм у соціальних мережах [5, с. 90–98].

Україна перебуває у переліку країн, де з 2017 року виявили найбільшу кількість ботоферм у соціальних мережах, а у військовий час ця кількість значно зростає.

СБУ ліквідувала значну кількість ворожих ботоферм за період повномасштабного вторгнення потужністю понад 100 тисяч фейкових акаунтів. За завданням спецслужб РФ, інтернет-агенти проводили масштабні інформаційні диверсії для розхитування внутрішньої обстановки в країні та сприяння окупантам.

Ботоферми були зосереджені на території Харкова, Черкас, Тернополя і Закарпатської області. Для підривної роботи використовували соцмережі, у тому числі заблоковані провайдерами в Україні.

Боти поширювали дезінформацію щодо повномасштабного російського вторгнення в Україну та розповсюджували фейкові «новини з фронту».

Так, у ході операції «Ботоферма» було припинено діяльність 13 ботоферм, які налічували понад 1,5 мільйона фейкових акаунтів у різних соціальних мережах, поштових сервісах та месенджерах.

Фігуранти операції «Ботоферма» використовували понад 100 тисяч SIM-карток, які реєструвалися на різних мобільних операторах, включаючи російських операторів. За допомогою цих SIM-карток фігуранти реєстрували фейкові акаунти в соціальних мережах, поштових сервісах та месенджерах.

На жаль, законодавство не встигає такими темпами освоювати нові правопорушення.

На сьогодні відповідальність за таку діяльність – кримінальна, за різними статтями: від несанкціонованого втручання в роботу електронних мереж до пропаганди війни.

У вересні 2023 року СБУ звітувало, що знешкодило біля 80 ботоферм, а дії з їх створення класифікуються за статтею 361 Кримінального кодексу України «Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж», ст. 111 КК України – державна

зрада, ст. 110 КК України – посягання на територіальну цілісність України, ст. 109 КК України – публічні заклики до повалення конституційного ладу [6].

В СБУ вважають, що відповідальність за такий злочин має бути посилена, адже на сьогоднішній день створення ботоферми класифікується, як несанкціоноване втручання у роботу електронно-обчислювальних мереж (ст. 361 Кримінального кодексу України) і карається штрафом або ж позбавленням волі від 2 до 6 років максимум.

Водночас чимало ботоферм працюють на російські спецслужби, а отже кваліфікувати такі дії вже варто, як пособництво державі-агресору чи й державну зраду, що тягне за собою значно вищий рівень відповідальності.

На ефективність заходів із протидії використанню «ботоферм» на шкоду національній безпеці України негативно впливає законодавча неврегульованість використання подібних апаратно-програмних комплексів.

Група народних депутатів 19 квітня 2023 року зареєструвала законопроект № 9223 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за окремі дії проти основ національної безпеки України». Законопроект пропонує доповнити Кримінальний кодекс України статтею 114-3 «Використання облікових записів з метою поширення недостовірної інформації або для здійснення впливу на прийняття рішень, вчинення чи невчинення дій» [7].

Зокрема, за створення, придбання, використання або збут облікових записів в інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційних системах, електронних комунікаційних мережах – тобто у соціальних мережах типу Facebook, Instagram, Twitter тощо – загрожує покарання від штрафу до позбавлення чи обмеження волі.

Однак не всі зазначені дії будуть каратися. Згідно з проектом закону, до ознак складу злочину належать такі:

Облікові записи містять завідомо неправдиві відомості щодо користувача.

За допомогою облікового запису здійснюється розміщення та поширення недостовірної інформації (у тому числі від імені інших осіб,

причетність яких до оприлюдненої інформації не підтверджена) або втручання в діяльність фізичних і юридичних осіб.

Дії вчинені на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності, національній, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

За відсутності ознак державної зради порушникам загрожує штраф у розмірі від однієї до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тобто 17–51 тис. грн або виправні роботи строком до двох років. При здійсненні цих дій повторно чи групою осіб за попередньою змовою або для впливу на державні чи місцеві органи, їхніх посадових осіб, зловмисникам загрожує обмеження чи позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років. Ще більший строк, до семи років із конфіскацією майна, загрожує у випадку скоєння злочину в умовах воєнного стану.

Якщо ж використання облікових записів сприяє підвищенню рівня соціальної напруги, порушують конституційні права і свободи громадян, або іншим чином загрожують національній безпеці, однак немає ознак державної зради, то передбачається штраф у розмірі від семисот п'ятдесяти до тисячі

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (12,75–17 тис. грн) або виправні роботи до одного року.

Такі зміни, на думку авторів законопроекту, покликані захистити національні інтереси в інформаційній сфері, зважаючи на активне «використання ботів у соціально орієнтованих ресурсах мережі Інтернет для здійснення деструктивної інформаційної діяльності», мовиться у пояснювальній записці.

Крім того, законопроект пропонує віднести досудове розслідування цього злочину до компетенції Служби безпеки України.

Висновки: Україна активно долучає свою частку зусиль до міжнародної боротьби з пропагандою та фейками. На цьому фоні потребує активізації діяльність, спрямована на нейтралізацію впливу дезінформації та маніпуляцій, впровадження швидкого та проактивного реагування на ключові теми, у межах яких поширюють фейки та пропаганду. Тому в сучасних умовах доцільним є внесення змін до законодавства про удосконалення кримінальної відповідальності за поширення фейкової інформації та дезінформації. Приведення законодавства у відповідність європейських стандартів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кількість кібератак на Україну продовжує зростати. Держ спецзв'язок. Економічна правда URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/11/10/693694/> (дата звернення: 14.04.2024).
2. Кібервійна рф проти України: як працюють російські хакери та воюють українські кібервійська. URL: <https://thepage.ua/ua/politics/kibervijna-rf-proti-ukrayini-yak-voyuuyut-ukrayinski-kibervijska> (дата звернення: 14.04.2024).
3. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 14.04.2024).
4. Загрозливі тенденції використання ботоферм на шкоду державним інтересам України: Механізми запобігання та протидії. Юшков А.Г. Інформація і Право. 2021. № 3(38) С. 90–98.
5. Кіца М.О. Фейкова інформація в українських соціальних медіа: поняття, види, вплив на аудиторію. URL: file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/Nz_2016_1_37.pdf (дата звернення: 14.04.2024).
6. В Україні ліквідували «мільйонну ботоферму»: що це за боти і до чого тут Порошенко? Радіо свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/botoferma-sbu-poroshenko/31972104.html> (дата звернення: 14.04.2024).
7. «Законодавчий спам» проти «ботоферм»: неепічна битва. URL: https://lb.ua/blog/voxukraine/554011_zakonodavchiy_spam_proti.html (дата звернення: 14.04.2024).

Жданова А. В.,*аспірантка кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В ЗАКОНАХ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

DEFINITION OF THE SUBJECT OF A CRIMINAL OFFENSE IN THE CRIMINAL LIABILITY LAWS OF UKRAINE AND THE COUNTRIES OF WESTERN EUROPE: COMPARATIVE LEGAL ASPECT

В статті розглянуто визначення та закріплення однієї з частин складу кримінального правопорушення – суб'єкт кримінального правопорушення у кримінальному законодавстві України та країн західної Європи. Був здійснений порівняльно-правовий аналіз норм кримінальних кодексів та іншого законодавства про кримінальну відповідальність різних держав, які визначають поняття суб'єкта кримінального правопорушення, його ознаки або загальні положення про нього. Встановлено, що така категорія включає в себе обов'язкові елементи, які зазвичай є схожими у різних країнах, але мають різні ознаки. З'ясовано, що за кримінальним законодавством країн західної Європи фізичні та юридичні особи можуть бути суб'єктами злочинної діяльності та нести кримінальну відповідальність. Також визначено, що досягнення віку кримінальної відповідальності та винність особи, яка скоїла кримінально протиправне діяння, є необхідними умовами для її притягнення до кримінальної відповідальності зазначені в кримінальному законодавстві всіх вивчених країн. Аналіз кримінальної доктрини зарубіжних країн підтвердив різноманітність у встановленні мінімального віку кримінальної відповідальності, який коливається від 12 до 18 років. Підкреслено, що у кримінальному законодавстві вивчених країн існують два підходи до встановлення віку кримінальної відповідальності – єдиний, та з особливостями для неповнолітніх осіб. У кримінальному законодавстві більшості розглянутих країн осудність суб'єкта кримінального правопорушення вважається передбаченою. В більшості країн, які були нами досліджені поняття осудності термінологічно рівняється до відповідальності та передбачає здоровий психічний стан особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також відсутність інших обставин, що виключають можливість притягнення такої особи до кримінальної відповідальності. Згідно з законодавством проаналізованих країн юридичні особи можуть нести кримінальну відповідальність за діяльність їхніх посадових осіб, які діяли в інтересах та задля юридичної особи. Були отримані висновки, що в українському кримінальному законодавстві досить чітко прописані норми щодо суб'єкта кримінального правопорушення, але при подальшому розвитку кримінальної системи буде доцільним взяти до уваги досвід інших країн задля досягнення позитивного результату розбудови кримінальної доктрини України.

Ключові слова: *суб'єкт кримінального правопорушення, кримінальне законодавство, кримінальний кодекс, вік кримінальної відповідальності, осудність, країни західної Європи, психологічний стан, склад кримінального правопорушення, підстава кримінальної відповідальності.*

The article considers the definition and consolidation of one of the parts of the composition of a criminal offense – the subject of a criminal offense in the criminal legislation of Ukraine and the countries of Western Europe. A comparative legal analysis of the norms of criminal codes and other legislation on criminal responsibility of different states, which define the concept of the subject of a criminal offense, its features or general provisions about it, was carried out. It is established that such a category includes mandatory elements that are usually similar in different countries, but have different characteristics. It was found that according to the criminal legislation of the countries of Western Europe, physical and legal entities can be subjects of criminal activity and bear criminal responsibility. It is also determined that reaching the age of criminal responsibility and the guilt of a person who has committed a criminal offense are necessary conditions for bringing him to criminal responsibility specified in the criminal legislation of all studied countries. Analysis of the criminal doctrine of foreign countries confirmed the diversity in establishing the minimum age of criminal responsibility, which varies from 12 to 18 years. It is emphasized that in the criminal legislation of the studied countries there are two approaches to establishing the age of criminal responsibility – a single one, and one with special features for minors. In

most of the countries that we studied, the concept of sanity is terminologically equivalent to responsibility and implies a healthy mental state of a person who has committed a criminal offense, as well as the absence of other circumstances that exclude the possibility of bringing such a person to criminal responsibility. According to the legislation of the analyzed countries, legal entities can bear criminal responsibility for the activities of their officials who acted in the interests and for the sake of the legal entity. It was concluded that the Ukrainian criminal legislation clearly prescribes the norms regarding the subject of the criminal offense, but in the further development of the criminal system, it will be appropriate to take into account the experience of other countries in order to achieve a positive result in the development of the criminal doctrine of Ukraine.

Key words: *subject of criminal offense, criminal legislation, criminal code, age of criminal responsibility, sanity, countries of Western Europe, psychological state, composition of criminal offense, basis of criminal responsibility.*

Постановка проблеми. Кримінальне законодавство більшості Європейських країн має чимало спільних рис, але ж все таки різниться між собою. Досліджуючи закони про кримінальну відповідальність країн Європейського Союзу, ми порівнюємо наповнення кримінального законодавства стосовно суб'єкта кримінального правопорушення, оскільки саме цей елемент складу кримінального правопорушення є складним для багатьох досліджень у галузі кримінального права.

Стан дослідження. Дослідженням суб'єкта кримінального правопорушення займається велика кількість вчених-юристів, наприклад: М.І. Хавронюк, Н.С. Юзікова, В.О. Гацелюк, С.Б. Гавриш, П.П. Андрушко, Т.М. Приходько, Н.Ф. Кузнецова, І.О. Гриненко, П.С. Матишевський, О.В. Охман, В.В. Налуцишин, George P. Fletcher, V.V. Hladky, Nicola Lacey та інші.

Метою статті виступає дослідження суб'єкта кримінального правопорушення в кримінальному законодавстві України та інших країн.

Виклад основних положень. Кримінальний кодекс України визначає суб'єкт кримінального правопорушення у ч. 1 ст. 18 – «*Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність*» [1, ст. 18]. Отже, головними ознаками, які характеризують суб'єкт кримінального правопорушення за КК України виступають такі: 1) фізична особа; 2) осудна; 3) вчинила кримінальне правопорушення; 4) у віці, з якого настає кримінальна відповідальність. Тобто ці чотири ознаки застосовуються для усіх складів кримінальних правопорушень, які визначені Особливою частиною КК України. Але певні науковці виділяють лише три ознаки суб'єкту

кримінального правопорушення, які і застосовують для складів кримінальних правопорушень, наприклад Налуцишин В.В. – «*суб'єкт кримінального правопорушення характеризується трьома обов'язковими ознаками: а) фізична особа; б) осудна особа; в) особа, що досягла відповідного віку*» [2, с. 135].

Відповідно ж до тексту проекту КК України станом на 25.02.2024 р. вбачаємо, що ознаки суб'єкта планують розширити: «*Особа є суб'єктом кримінального правопорушення, якщо вона його вчинила: 1) безпосередньо, 2) у співучасті з іншою особою, 3) з використанням неосудної чи такої, яка не досягла віку суб'єкта кримінального правопорушення, або іншої особи, яка не підлягає кримінальній відповідальності, або 4) з використанням іншої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення через необережність*» [3, ст. 2.3.1]. З цього витікає, що за умови прийняття нової редакції КК України з відповідними змінами для визнання особи суб'єктом кримінального правопорушення, їй необхідно буде проаналізувати через більшу кількість фільтрів.

Також у ч. 2 ст. 18 чинного КК України міститься норма щодо спеціального суб'єкта кримінального правопорушення – «*фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа*» [1, ст. 18]. Аналізуючи спеціальний суб'єкт за КК України розуміємо, що дане поняття застосовується до кримінального правопорушення в якому суб'єктом могла виступати лише особа, яка здійснює певні повноваження.

Що ж стосується осудності особи, то відповідно до ч. 1 ст. 19 КК України – «*Осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлюва-*

ти свої дії (бездіяльність) і керувати ними» [1, ст. 19]. Проектом КК України також планується розширити критерії осудності особи: «Осудною є особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла: 1) розуміти фактичні обставини своєї протиправної дії чи бездіяльності, 2) передбачати її наслідок, якщо він визначений цим Кодексом, та 3) керувати своєю дією чи бездіяльністю» [3, ст. 2.3.2]. Наразі ж достатньо того, що особа розуміє, яку дію вона вчиняє та розуміє, які настануть наслідки ну і звичайно вчиняє діяння за своєї волі.

Стосовно віку кримінальної відповідальності – відповідно до ч. 1 ст. 22 КК України загальним віком настання кримінальної відповідальності є 16 років, але відповідно до переліку кримінальних правопорушень наведених у ч. 2 ст. 22 КК України кримінальна відповідальність настає і з 14-ти річного віку [1, ст. 22]. Проектом КК України передбачається зниження загального віку кримінальної відповідальності до 15-ти років, та віку за вчинення вбивства до 13-ти років, але ж окремими статтями особливої частини передбачається і підвищення віку відповідальності за кримінальне правопорушення [3, ст. 2.3.7].

Розділом XIV–I Кримінального кодексу України регулюються заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, де зазначені певні підстави за якими будуть застосовуватися зазначені заходи до юридичних осіб, якщо такі дії вчинили її уповноважені особи від імені та в інтересах юридичної особи [1, ст. 96-3]. Але ж загалом, юридична особа не виступає суб'єктом кримінального правопорушення в Україні.

Отже, із загальними характеристиками суб'єкта кримінального правопорушення в Україні визначилися, проаналізуємо особливості кримінального законодавства з цього питання в країнах західної Європи.

За КК Швеції (Brottsbalk) не передбачено певних загальних ознак суб'єкта злочинного діяння, але у ст. 6 зазначено, що за злочини вчинені особою до досягнення 15-ти років – покарання не може бути призначено [4, ст. 6].

У Словаччині відповідно до ст. 19 кримінального кодексу (Trestný zákon) зазначено, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути як фізична, так і юридична особа,

посилаючись на особливості статей з Особливої частини. Щодо віку кримінальної відповідальності – за ст. 22 КК Словаччини встановлено загальний вік кримінальної відповідальності на рівні 14-ти років, а за статеві злочини – 15-ти років. Стаття 23 КК Словаччини говорить про осудність особи, і що цікаво навіть особа з душевним розладом може підпадати під кримінальну відповідальність за певними статтями КК Словаччини [5, ст. 19, 22, 23].

Кримінальний кодекс Чехії (Trestní zákoník České republiky) не містить особливих норм характеристики суб'єкта кримінального правопорушення, але виходячи з тексту кримінального закону – кримінальна відповідальність у Чеській республіці починається з 15-ти років [6]. Особливим є те, що у Чехії є окремий закон про кримінальну відповідальність юридичних осіб і провадження щодо них (Zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim), де у ст. 8 зазначається коли настає кримінальна відповідальність юридичної особи вчинена в її інтересах або в межах її діяльності: а) статутним органом або членом статутного органу, або іншою особою на керівній посаді в юридичній особі, яка уповноважена діяти від імені або від імені юридичної особи; б) особою, яка займає керівну посаду в юридичній особі, яка здійснює управлінську або контрольну діяльність для цієї юридичної особи, навіть якщо вона не є особою, зазначеною в пункті (а); в) особою, яка здійснює вирішальний вплив на управління цією юридичною особою, якщо її дії були хоча б однією з умов настання наслідку, що встановлює кримінальну відповідальність юридичної особи, або d) працівником або особою, яка займає аналогічну посаду (далі – «працівник») під час виконання робочих завдань, навіть якщо він не є особою, зазначеною в пунктах (а)-(с) [7, ст. 8].

У кримінальному законодавстві Німеччини також не міститься норми, яка розкриває поняття суб'єкта кримінального правопорушення. Стаття 10 КК ФРН (Strafgesetzbuch – StGB) щодо осіб молодого чи неповнолітнього віку містить посилання на норми іншого закону, у зв'язку з чим вік настання кримінальної відповідальності міститься не в КК ФРН, а в Законі про судочинство щодо справ неповнолітніх (Jugendgerichtsgesetz (JGG)) і настає вона

з 14-ти років [8]. Але ж навіть з тексту ст. 19 КК ФРН, оскільки неосудною є дитина, яка не досягла 14-ти річного віку, випливає, що осудність настає з досягненням 14-ти річного віку. Також у ст. 20 КК ФРН є поняття про неосудність особи, якщо вона перебуває у стані, через який не могла усвідомлювати свої дії, цією нормою кримінальна характеристика є досить схожою на українську редакцію [9, ст. 19, 20].

У кримінальному законодавстві Республіки Польщі (Kodeks karny) прямо не застосовується поняття суб'єкт кримінального правопорушення, але виходячи з аналізу ст. 1 – кримінальній відповідальності підлягають лише ті, хто вчинив діяння, за які передбачено покарання, що діяло на момент його вчинення. Загальний вік кримінальної відповідальності у республіці Польща визначено на рівні 17-ти років, що зазначається у ч. 1 ст. 10 КК Польщі, але ж для тяжких видів кримінальних діянь кримінальна відповідальність настає з 15-ти років (ч. 2 ст. 10 КК Польщі) [10, ст. 1, 10].

За кримінальним законодавством Люксембургу (Code pénal) не зазначено певного опису суб'єкта кримінального правопорушення, але виходячи з тексту закону – кримінальна відповідальність передбачена як для фізичних осіб так і для юридичних осіб. Законом чітко прописано за які порушення, який саме вид відповідальності передбачено для суб'єкта злочинного діяння. За КК Люксембургу передбачені: кримінальні, виправні та поліцейські покарання. Кримінальна відповідальність настає з 18-ти років [11].

У статті 20 КК Кіпру (Cyprus criminal code) зазначені підстави за якими визнають, що особа брала участь у вчиненні правопорушення/є винною у вчиненні злочинної дії: кожна особа, яка вчинила діяння/бездіяльність, які понесли за собою настання правопорушення; кожна особа, яка вчинила/не вчинила дію з метою надання іншій особі вчинити правопорушення або сприяла їй; будь-яка особа, яка допомагає або ж підбурює іншу особу на вчинення злочинних дій; будь-яка особа, яка надає консультації іншим особам щодо вчинення злочину [12, ст. 20]. Отже, можемо відзначити, що в Україні та на Кіпрі визначення суб'єкта кримінального правопорушення мають багато спільних рис, але ж на Кіпрі кримінальна

відповідальність настає з 12-ти років. Проте особи до 18-ти років відповідають за вчинене у залежності від серйозності протиправного діяння.

У Франції відповідно до ст. КК Франції (Code pénal Français) випливає, що кримінальна відповідальність передбачена і для фізичних осіб, і для юридичних осіб, але для них діють певні винятки. Відповідно до ст. 121-2 юридичні особи, крім держави, несуть кримінальну відповідальність за вчинення зазначених правопорушень від імені юридичної особи або ж її представниками, а місцеві органи влади та їх групи несуть кримінальну відповідальність лише за правопорушення, які вчиненні під час делегування публічних повноважень. Щодо особи, яку визнають такою, що вчинила кримінальне правопорушення ст. 121-4 передбачено: дана особа вчиняє інкриміновані дії та виконують замах на злочин/правопорушення. Відповідно до ст. 122-1 особа не понесе кримінальну відповідальність, якщо на час події вона перебувала в стані психічного або нервово-психічного розладу, але ж якщо з'ясується, що особа за наміром прийняла психотропні речовини, щоб вчинити злочинне діяння, вона понесе кримінальну відповідальність. У Французькій республіці кримінальна відповідальність настає з 13-ти років, але особи до 18-ти років вважаються неповнолітніми та несуть більш м'яке покарання у разі вчинення кримінального правопорушення [13, ст. 121(2,4) 122(1)]. У Франції в кримінальному законодавстві досить детально розписані обставини та чинники за яких особи будуть вважатися суб'єктом злочинних діянь.

Кримінальним кодексом Італії (Codice Penale) введено поняття суб'єкта злочинного діяння, а саме у статтях 85 та 97 Codice Penale Італії суб'єктом злочину визнається осудна особа, яка досягла 14-ти річного віку. КК Італії наводить декілька підстав неосудності особи: особа, яка перебувала у психічно нестабільному стані, що виключало її можливість усвідомлювати свої дії (ст. 88); особа, яка перебувала у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, але якщо це сталося не з її вини (ст. 91, ст. 93.); особа яка має вади слуху, і яка не могла розуміти свої дії (ст. 96); особа, яка не досягла віку кримінальної відповідальності –

14-ти років (ст. 97) [14, ст. 85, 88, 91, 93, 96, 97].

Кримінальний кодекс Іспанії (Código Penal de España) подібно до багатьох європейських КК не містить чіткого визначення суб'єкта кримінального правопорушення в своєму тексті, але певні ознаки звичні для нас в ньому присутні. У статті 19 КК Іспанії зазначається, що відповідно до кодексу, відповідальність за злочинні діяння можуть нести лише неповнолітні, а особи у віці з 14-ти до 18-ти років несуть відповідальність за законом про кримінальну відповідальність неповнолітніх (Ley Orgánica 5/2000, de 12 de enero, reguladora de la responsabilidad penal de los menores), де для них передбачена відповідальність, але пом'якшена [15]. У статті 20 КК королівства Іспанія наведено підстави неосудності особи, які є досить схожими за своїми характеристиками до італійських, але наявні додаткові характеристики: особа, яка від народження має певні вади, які не дають усвідомлювати протиправність діяння; особа, яка захищає себе/своїх близьких від злочинного посягання і не переходить межі захисту; особа виконує дії, які передбачені для виконання її обов'язку відповідно до посади [16, ст. 19, 20].

Виходячи з розділу II КК Латвійської республіки (Kriminālikums) суб'єктом кримінального правопорушення може виступати будь-хто, хто порушив кримінальне законодавство Латвії. Виходячи з норм кримінального кодексу, суб'єктами виступають фізичні та юридичні особи. Враховуючи ст. 11 кодексу, стає зрозумілим, що вік кримінальної відповідальності у Латвійській республіці починається, як і у більшості Європейських країн, у 14-ть років [17, ст. 11]. Щодо неосудності особи, то ці нор-

ми є ідентичними з українським кримінальним законодавством.

Висновок. Дослідження кримінального законодавства значної кількості Європейських країн показало, що у кримінальних кодексах не завжди містяться чіткі норми та критерії, які характеризують суб'єкт кримінального правопорушення. Як зазначає Хавронюк М.І.: «...визначення суб'єкту злочину; вини, – є лише в деяких КК країн Європи» [18, с. 71], що проведений нами аналіз законів про кримінальну відповідальність підтвердив. Також зазначені країни у своїх законах про кримінальну відповідальність відобразили, що суб'єктами виступають не лише фізичні, але і юридичні особи, у визначених випадках. Було проаналізовано та з'ясовано, що більшість країн західної Європи мінімальним віком кримінальної відповідальності встановили 14-ть років, але у певних випадках вік відповідальності є меншим або навпаки, таким віком є вік повноліття. Низка кримінальних кодексів не розкривають відповідальність неповнолітніх, а лише посилаються на спеціалізовані закони. Вивчення критеріїв неосудності осіб дало підставу визначити, що природа стану неосудності у всіх досліджуваних країнах ґрунтується на достатньо однорідних підставах. Проте у певних країнах ці підстави більш розгалужені у своїх характеристиках. Таким чином, в українському кримінальному законодавстві досить чітко сформовані норми щодо суб'єкта кримінального правопорушення, але при подальшому розвитку кримінальної системи є перспективним застосовувати позитивний досвід інших країн для поглиблення та удосконалення кримінально-правової доктрини України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III: станом на 28.03.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.04.2024).
2. Nalutsyshyn V. V., Nalutsyshyn V. V. The subject of criminal encroachment: the european experience. South ukrainian law journal. 2022. Т. 2, № 4. С. 134–142. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.2.21> (дата звернення: 14.04.2024).
3. Контрольний текст проєкту Кримінального кодексу України станом на 25.02.2024 року URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf> (дата звернення: 10.04.2024).
4. Кримінальний кодекс Швеції (SFS 1962:700 Brottsbalken): станом на 2024 рік. URL: <https://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=1962:700> (дата звернення: 13.04.2024).

5. Кримінальний кодекс Словачької Республіки (Trestný zákon Slovenskej republiky) від 02.07.2005 р. № 129/2005: станом на 15.03.2024 р. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300> (дата звернення: 12.04.2024).
6. Кримінальний кодекс Чеської Республіки (Trestní zákoník České republiky) від 09.06.2009 р. № 40/2009 Sb.: станом на 01.04.2024 р. URL: <https://www.kurzy.cz/zakony/40-2009-trestni-zakonik/seznam/> (дата звернення: 13.04.2024).
7. Про кримінальну відповідальність юридичних осіб та процедуру проти них: закон Чеської Республіки (Zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim) від 22.12.2011 р. № 418/2011 Sb.: станом на 01.01.2012 р. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2011-418> (дата звернення: 13.04.2024).
8. Про суди для неповнолітніх: закон ФРН (Jugendgerichtsgesetz (JGG)) від 11.12.1974 р. № 3427: станом на 25.06.2021 р. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/BJNR007510953.html> (дата звернення: 13.04.2024).
9. Кримінальний кодекс ФРН (Strafgesetzbuch (StGB)) від 13.11.1998 № 3322: станом на 27.03.2024 р. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BJNR001270871.html> (дата звернення: 13.04.2024).
10. Кримінальний кодекс Польщі (Kodeks karny) від 06.06.1997 р. № 88: станом на 2023 р. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (дата звернення: 14.04.2024).
11. Кримінальний кодекс Люксембургу (Code pénal) від 18.06.1879 р.: станом на 20.03.2024 р. URL: <http://data.legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/1879/06/18/n1> (дата звернення: 13.04.2024).
12. Кримінальний кодекс Кіпру (Cyprus criminal code) від 1959 р. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=NIM:289553> (дата звернення: 13.04.2024).
13. Кримінальний кодекс Франції (Code pénal) від 01.09.1990 р.: станом на 11.04.2024 р. URL: <https://codes.droit.org/PDF/Code%20pénal.pdf> (дата звернення: 13.04.2024).
14. Кримінальний кодекс Італії (Codice Penale) від 26.10.1930 р. № 251. URL: <https://www.gazzettaufficiale.it/sommario/codici/codicePenale> (дата звернення: 14.04.2024).
15. Про кримінальну відповідальність неповнолітніх: закон Королівства Іспанія (Ley Orgánica 5/2000, de 12 de enero, reguladora de la responsabilidad penal de los menores) від 13.01.2000 р. № 5/2000: станом на 28.04.2023 р. URL: <https://www.boe.es/eli/es/lo/2000/01/12/5/con> (дата звернення: 14.04.2024).
16. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія (Código Penal de España) від 24.11.1995 р. № 10/1995: станом на 28.04.2023 р. URL: <https://www.boe.es/eli/es/lo/1995/11/23/10/con> (дата звернення: 14.04.2024).
17. Кримінальний кодекс Латвійської республіки (Krimināllikums) від 08.07.1998 р. № 199/200. URL: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/88966-kriminallikums> (дата звернення: 14.04.2024).
18. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

УДК 343.163:343.13):342.78(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-50>

Івашко С. В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології
Пенітенціарної академії України
<https://orcid.org/0000-0003-2547-9276>*

Олефір Л. І.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри формування та розвитку професійної компетентності персоналу
Державної кримінально-виконавчої служби України
Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України
<https://orcid.org/0000-0003-4565-8968>*

КООРДИНАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРАТУРИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

COORDINATION ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR'S OFFICE AS A SUBJECT OF CRIME PREVENTION IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

У статті розглянуто координаційну діяльність прокуратури як суб'єкта запобігання злочинності. Акцентовано увагу на здійсненні координації з врахуванням воєнного стану, введеного в Україні у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації (далі за текстом – РФ).

Від ефективності взаємодії правоохоронних органів та органів державної влади у сфері протидії злочинності залежить стан захисту громадян, суспільства та держави.

Новим викликом для суспільства, правоохоронної системи загалом та прокуратури зокрема став початок активної фази війни РФ проти України і введення у зв'язку з цим правового режиму воєнного стану.

В умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну, тимчасової окупації частини території нашої держави, діяльність правоохоронних органів спрямовується, в першу чергу, на забезпечення законності та громадської безпеки, ефективну протидію злочинним посяганням, а також фіксацію кримінальних правопорушень, пов'язаних з військовою агресією.

Тому, нами визначено термін «координація в умовах воєнного стану».

Акцентовано увагу на тому, що законодавством на органи прокуратури покладено обов'язок здійснювати координацію із запобігання злочинності.

Завданнями координації є розробка та впровадження у діяльність правоохоронних органів та органів прокуратури пріоритетів кримінально-правової політики, сучасних підходів до протидії злочинності; визначення основних напрямів та проблем у правозастосовній і правоохоронній діяльності щодо запобігання та протидії злочинності на основі аналізу її структури та інші завдання.

Координаційна діяльність прокурора повинна відповідати засадам верховенства права, законності, незалежності і рівності суб'єктів координаційної діяльності у визначенні проблем у сфері протидії кримінальним правопорушенням, та іншим засадам, визначеним законодавцем.

Ключові слова: *воєнний стан, воєнні злочини, кримінально-протиправне насильство, запобігання, суб'єкти запобігання, злочинність, кримінальні правопорушення, злочини, кримінальні проступки, координація, міждержавне співробітництво, прокуратура, прокурорський нагляд, правоохоронні органи, кримінальне провадження, досудове розслідування, процесуальне керівництво.*

Coordination activities of the Prosecutor's Office as a subject of crime prevention were considered in the article. Attention was focused on the implementation of coordination taking into account the martial law introduced in Ukraine due to the military aggression of the Russian Federation (hereinafter referred to as the RF).

The condition of citizens, society and the state's protection depends on the effectiveness of the interaction of law enforcement agencies and state authorities in the field of crime combating.

A new challenge for society, the law enforcement system in general and the Prosecutor's Office in particular was the beginning of the active phase of the RF's war against Ukraine and the introduction of a legal regime of martial law in this connection.

In conditions of RF's full-scale invasion into Ukraine, the temporary occupation of the part of our state's territory, the activities of law enforcement agencies are directed, first of all, to ensuring legality and public safety, effective countermeasures against criminal encroachments, as well as recording criminal offenses related to military aggression.

That is why, the term "coordination under martial law" was defined.

Attention is drawn to the fact that the Prosecutor's Office is obliged to carry out coordination in crime prevention, by law. The tasks of coordination are to develop and introduce into the activities of law enforcement agencies and Prosecutor's Office the priorities of criminal law policy, modern approaches to crime combating; determination of the main directions and problems in law enforcement activities regarding crime prevention and counteraction based on the analysis of its structure and other tasks.

Prosecutor's coordination activity must comply with the principles of the rule of law, legality, independence and equality of subjects of coordination activity in determining problems in the field of combating criminal offenses and other principles determined by the legislator.

Key words: *martial law, war crimes, criminal and unlawful violence, prevention, subjects of prevention, criminality, criminal offences, crimes, criminal acts, coordination, international cooperation, Prosecutor's Office, Prosecutor's supervision, law enforcement bodies, criminal proceedings, pre-trial investigation, procedural guidance.*

Постановка проблеми. На органи прокуратури законодавцем покладено обов'язок координувати діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності, як центрального органу під час міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні та співробітництва з Міжнародним кримінальним судом.

Основною формою координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності.

У зв'язку з військовою агресією РФ проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 в Україні введено воєнний стан [1].

Війна в Україні торкнулась майже всіх сфер суспільного життя. Не минула війна і діяльності суб'єктів щодо запобігання злочинності.

Прийнято вважати, що суб'єктами запобігання злочинності є державні органи, громадські організації, службові особи, громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, спрямованих на попередження злочинності.

Одним із основним суб'єктів запобігання злочинності є прокуратура.

Враховуючи зміни структури та динаміки злочинності, що викликані війною, до нормативно-правових актів, які регулюють координаційну діяльність органів прокуратури, було внесено ряд змін. Поряд з цим були прийняті також нові нормативно-правові акти.

Новими викликами для правоохоронних органів стала протидія колабораційній діяльності громадян України; розшук безвісно зниклих осіб; ідентифікації невпізнаних трупів та їх фрагментів; протидія розкраданню гуманітарної допомоги та ухиленню від призову на військову службу.

Потрібно також враховувати та взяти до уваги, що після закінчення війни правоохоронні органи повинні забезпечити свою узгодженість дій щодо запобігання злочинності, а також удосконалювати свої знання для фіксації, розслідування та розкриття злочинів агресії та воєнних злочинів.

Питання удосконалення координації діяльності правоохоронних органів із протидії злочинності в Україні, ролі прокуратури у здійсненні координації в умовах воєнного стану, є багатоплановим і потребує комплексного обговорення, дослідження та втілення у життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти координаційної діяльності прокуратури досліджували в різні часи О. Бандурка, В. Бесчастний, В. Білоус, Є. Блажівський, В. Василевич, Ю. Грошевий, В. Долежан, О. Джужа, О. Кальман, П. Каркач, М. Корнієнко, М. Косюта, О. Литвинов, В. Нор, В. Синчук, Д. Суходубов, В. Сухонос, В. Шепітько та ін.

Наукові доробки цих та інших фахівців містять низку системних положень та висновків, які безпосередньо стосуються координаційної діяльності правоохоронних органів щодо протидії злочинності в Україні та прокуратури як одного із суб'єктів запобігання злочинності.

Метою статті є аналіз особливостей здійснення координаційної діяльності прокуратури

як суб'єкта запобігання злочинності в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про прокуратуру» передбачено, що Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності. Основною формою координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності. Рішення координаційної наради є обов'язковим до виконання всіма зазначеними в ньому правоохоронними органами. Порядок та інші форми координації затверджуються наказом Генерального прокурора [2].

Завданнями координації є:

- розробка та впровадження у діяльність правоохоронних органів та органів прокуратури пріоритетів кримінально-правової політики, сучасних підходів до протидії злочинності;

- визначення основних напрямів та проблем у правозастосовній і правоохоронній діяльності щодо запобігання та протидії злочинності на основі аналізу її структури, динаміки та прогнозування тенденцій, підготовка пропозицій щодо шляхів вирішення відповідних проблем із метою сприяння у виконанні завдань кримінального провадження;

- розробка, узгодження і реалізація спільних заходів, спрямованих на запобігання, виявлення, розкриття, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, причин та умов, які сприяли їх вчиненню;

- підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері протидії злочинності.

Завдання координації можна втілити у житті лише при умові неухильного виконання засад, тобто загальних правових положень, які через зміст закріплених у нормативно-правових документах розкривають сутність, визначають конкретні права та обов'язки суб'єктів координаційної діяльності.

Основними засадами координаційної діяльності, визначеними законодавцем, є:

- верховенство права;
- законність;

- незалежність і рівність суб'єктів координаційної діяльності у визначенні проблем у сфері протидії кримінальним правопорушенням, ініціюванні, розробці, узгодженні та реалізації заходів, спрямованих на їх вирішення;

- обов'язковість виконання узгоджених заходів та контроль за їх реалізацією;

- системність і повнота використання різних форм координації;

- публічність, гласність і відкритість координаційних заходів, оприлюднення їх результатів у встановленому законодавством порядку в межах, які не суперечать вимогам законодавства про захист прав і свобод людини та громадянина, державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом [3].

Значення засад координаційної діяльності полягає в тому, що вони є гарантією дотримання прав і законних інтересів суб'єктів цієї діяльності, а також гарантією прийняття законних та обґрунтованих рішень.

Системним аналізом засад координаційної діяльності можна визначити, що за юридичною силою джерела, вони поділяються на конституційні та спеціальні, тобто ті, які характерні лише для даного виду діяльності органів прокуратури.

До конституційних засад (принципів) координаційної діяльності відносяться верховенство права та законність.

Відповідно до ч. 1 ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права [4]. Під верховенством права необхідно розуміти його панування у суспільстві, а також вимогу до держави забезпечити у діяльності всіх органів влади, у тому числі правоохоронних органів, його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність.

Звісно, цей принцип поширюється і на координаційну діяльність органів прокуратури з метою вжиття заходів, спрямованих на протидію процесам детермінації злочинності, що мають на меті ресоціалізацію потенційних злочинців, запобігання вчиненню нових злочинів.

На нашу думку, саме чітке поєднання законодавцем конституційних та спеціальних засад координаційної діяльності підкреслює необхідність і важливість цього напрямку діяльності прокуратури.

Виконуючи роль координатора у фіксації та розслідуванні злочинів агресії та воєнних злочинів, 15.09.2023 Генеральним прокурором затверджено Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів на 2023–2025 рр. (далі за текстом – *Стратегічний план*) [5].

Вказаний організаційно-розпорядчий документ прокуратури розроблений на виконання пп. 2.1.1.4 Стратегії розвитку органів прокуратури на 2021–2023 рр., затвердженої наказом Генерального прокурора від 16.10.2020 № 489 (далі за текстом – *Стратегія*) [6].

Метою Стратегії визначено підвищення рівня ефективності діяльності органів прокуратури, зокрема щодо забезпечення виконання конституційних функцій і повноважень, удосконалення зовнішніх та внутрішніх комунікацій, впровадження сучасної системи управління людським капіталом, покращення ресурсного забезпечення діяльності органів прокуратури, що є необхідним складником системних перетворень у державі, зокрема і в умовах євроінтеграції.

Стратегією передбачено ефективну координацію діяльності у сфері протидії злочинності та функціонування системи кримінальної юстиції загалом, а саме:

- координування розробки та впровадження кримінально-правової політики задля злагодженої роботи органів прокуратури та відповідних органів правопорядку; забезпечення сучасних підходів до протидії злочинності;

- організація збирання та аналізу повних достовірних даних для визначення пріоритетів кримінально-правової політики;

- розроблення та прийняття на основі пріоритетів кримінально-правової політики спільних для органів правопорядку ключових показників ефективності і рекомендацій щодо застосування норм кримінального та кримінального процесуального законодавства;

- розвиток спроможності та посилення функцій аналітичних підрозділів органів прокуратури, які координуватимуть процес розроблення та виконання пріоритетів кримінально-правової політики, а також адаптуватимуть їх відповідно до змін криміногенної ситуації;

- удосконалення механізмів координації протидії злочинності;

- налагодження регулярної та ефективної взаємодії з усіма ключовими державними й недержавними партнерами з метою вдосконалення системи кримінальної юстиції та органів правопорядку;

- удосконалення формату взаємодії у межах координаційної функції прокуратури й інших механізмів регулярної координації та співпраці з Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, судами, органами досудового розслідування, органами місцевого самоврядування з метою виявлення та спільного розв'язання актуальних проблем у системі кримінальної юстиції України;

- упровадження механізму обговорення з неурядовими експертними установами, організаціями й окремими експертами, а також міжнародними партнерами актуальних проблем у системі кримінальної юстиції, органах правопорядку та шляхів їх розв'язання;

- закріплення лідируючої ролі органів прокуратури у процесі визначення напрямів розвитку системи кримінальної юстиції та органів правопорядку в Україні, зокрема й через проактивну позицію в координаційних ініціативах.

Щодо Стратегічного плану, Офіс Генерального прокурора, визнаючи широкомасштабний характер порушень міжнародного права, що вчиняються в Україні з 2014 року, посилив координацію та співпрацю з національними та міжнародними партнерами з метою забезпечення інституційної спроможності, операційної та технічної ефективності для сприяння швидкому і неупередженому правосуддю та притягненню до відповідальності винних осіб.

З цієї метою вживаються наступні заходи:

- координація з Офісом Прокурора Міжнародного кримінального суду з метою забезпечення всебічного розслідування та/або судового переслідування за міжнародні злочини відповідно до принципу комплементарності;

- тісна співпраця в межах Спільної слідчої групи з метою розслідування фактів вчинення міжнародних злочинів на території України. Сторонами угоди про створення цієї групи є Україна, Литовська Республіка, Республіка Польща, до яких доєдналися Естонська Респуб-

бліка, Латвійська Республіка, Словацька Республіка та Румунія;

– розвиток Міжнародного центру з переслідування за злочин агресії як оперативного центру для документування, зберігання, обміну та аналізу доказів для кримінального переслідування злочину агресії, що є важливим кроком, який передувє створенню Спеціального міжнародного трибуналу;

– партнерство з Консультативною групою з питань найтяжчих міжнародних злочинів, створеною Сполученими Штатами, Європейським Союзом та Великою Британією з метою надання стратегічних консультацій, оперативної та технічної допомоги у розслідуванні та переслідуванні за міжнародні злочини;

– співпраця з Радою Європи відповідно до Плану дій для України на 2023–2026 роки «Стійкість, відновлення та реконструкція», спрямована на супровід процесу відновлення в Україні з метою посилення стійкості державних інституцій, зміцнення верховенства права та захисту основоположних прав;

– співпраця з Офісом Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства під час конфлікту та Групою експертів ООН з питань верховенства права та сексуального насильства під час конфлікту, спрямована на зміцнення національного потенціалу для розслідування та притягнення до відповідальності за злочини сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, а також забезпечення доступу постраждалих від сексуального насильства до комплексної системи підтримки;

– співпраця з Міністерством юстиції США відповідно до двостороннього Меморандуму про взаєморозуміння з метою сприяння притягненню до відповідальності за воєнні та інші злочини шляхом проведення відповідних розслідувань та кримінального переслідування в кожній країні;

– запровадження Координаційного центру підтримки потерпілих і свідків, що є початком формування загальнодержавного Механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів відповідно до Концепції його розвитку. Реалізація Стратегічного плану сприятиме ефективному, справедливому та швидкому розслідуванню міжнародних злочи-

нів та притягненню до відповідальності винних, а також застосуванню міжнародних та національних засобів правового захисту, включаючи постановлення судових рішень відповідно до принципу верховенства права, відшкодування збитків та інших компенсацій постраждалим особам [5].

Щодо етимології поняття «координація». Ця дефініція визначається як погодження, зведення до відповідності, установлення взаємозв'язку, контакту в діяльності людей, між діями, поняттями; узгодженість рухів, дій [7].

О. Литвинов визначає поняття координації в контексті змісту профілактики злочинів, під якою пропонує розуміти «узгодження дій тактично самостійних суб'єктів системи профілактики злочинів за різними елементами діяльності за наявності рівноправних зв'язків між ними, спільної стратегічної мети діяльності для підвищення ефективності протидії злочинності» [8, с. 74].

В. Сухонос, досліджуючи питання ролі прокуратури в механізмі української держави, визначив, що головна мета координації – підвищення ефективності діяльності органів та організації й об'єднання їх зусиль [9, с. 11].

М. Косюта формулює це поняття через зміст правовідносин у сфері координації прокуратурою діяльності інших правоохоронних органів, розуміючи під такими організаційно-правоохоронні, багатосторонні відносини, змістом яких є вироблення і реалізація спільних заходів в межах компетенції кожного з учасників, спрямованих на усунення злочинних проявів і запобігання їм [10, с. 13].

Погоджуючись з поіменованими науковцями, у контексті координації діяльності правоохоронних органів можемо визначити її як планування та реалізацію спільних дій, спрямованих на здійснення реального впливу на стан злочинності, підвищення ефективності її профілактики, захист прав і свобод громадян, інтересів держави від злочинних посягань як в Україні так і на міжнародному рівні.

Координаційну діяльність прокуратури ми розглядаємо в наступних напрямках:

– з правоохоронними органами, виконуючи свою конституційну роль по організації і процесуальному керівництві досудовим розслідуванням, вирішення інших питань, нагляд за неглас-

ними та іншими слідчими (розшуковими) діями органів досудового розслідування, що передбачено Кримінальним процесуальним кодексом (далі та текстом – КПК) України;

– з органами державної влади, громадянами з метою запобігання злочинності, організації забезпечення громадської безпеки, у тому числі під час надзвичайних ситуацій;

– з органами військових підрозділів та оборонних структур;

– з міжнародними правоохоронними органами та судами;

Ми вже зазначали, що особливого значення набуває координаційна діяльність правоохоронних органів у період воєнного стану.

Координаційна діяльність прокуратури в умовах воєнного стану являє собою передбачену законодавством діяльність суб'єкта запобігання злочинності в Україні, яка здійснюється на конституційних та спеціальних засадах, спрямовану на планування та реалізацію спільних дій, здійснення реального впливу на стан злочинності, підвищення ефективності її профілактики, захист прав і свобод громадян, інтересів держави від злочинних посягань, фіксацію кримінальних правопорушень, пов'язаних з військовою агресією, а також щодо міжнародної діяльності для розкриття та розслідування воєнних злочинів і злочинів агресії.

Саме на органи прокуратури покладається роль координатора при розслідуванні воєнних злочинів РФ, у тому числі як компетентного органу під час міжнародного співробітництва по кримінальним правопорушенням.

Так, Порядком координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності визначено, що міжвідомча робоча група (як одна з форм координації) створюється наказом керівника органу прокуратури за пропозиціями та за згодою керівників правоохоронних органів із метою запобігання, виявлення, припинення кримінальних правопорушень певної категорії, вирішення інших проблемних питань, пов'язаних із діяльністю у сфері протидії злочинності.

У зв'язку з військовою агресією РФ до вказаного нормативного документу внесено зміни, відповідно до яких за необхідності до складу міжвідомчої робочої групи за згодою можуть

включатися представники інших державних органів, міжнародних організацій, громадських об'єднань, фахівці у певних сферах, які володіють спеціальними знаннями [3].

Ще однією спробою підвищити ефективність координаційної діяльності органів прокуратури є прийняття Концепції взаємодії органів прокуратури з громадами («Прокурор громади») (далі за текстом – Концепція) [11], затвердженої Наказом Генерального прокурора № 224 від 11.08.2023.

Передумовою створення Концепції є захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави, що є основною метою діяльності органів прокуратури.

Діяльність органів прокуратури в умовах збройної агресії РФ проти України засвідчила важливість належного та оперативного реагування на запити громад щодо відновлення справедливості з урахуванням регіональних чинників. Відтак поряд із захистом інтересів держави та належним гарантуванням прав учасників кримінального провадження врахування інтересів громад набуло для прокурорів особливої актуальності. Також на теперішній час, окрім звичних обставин, прокуратура зобов'язана брати до уваги позиції великої кількості внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни і військовослужбовців, у тому числі як представників громад.

Концепція спрямовується на довгострокове ініціативне партнерство між прокуратурою, органами правопорядку, громадами та громадськими організаціями, серед іншого ветеранськими та волонтерськими, закладами освіти, бізнес-асоціаціями, покликане забезпечити ефективне вирішення проблем з безпекою в громадах (підвищення громадської безпеки), запобігання кримінальним правопорушенням і як наслідок поліпшення якості життя членів громад.

Усі учасники такої співпраці поділяють мету зробити систему правосуддя більш людиноцентричною, динамічною та доступною, а також краще використовувати громаду як партнера для подолання злочинності. Йдеться також про поглиблення балансу між захистом прав особи, реалізацією запиту суспільства на справедливість, кримінальним переслідуванням і законним покаранням, завдяки налагодженій взаємо-

дії прокуратури, органів правопорядку інших організацій та установ. Концепція створює платформу та нові інструменти для результативного досягнення завдань у зазначеній сфері.

Системним аналізом Концепції можна визначити наступні завдання прокурорів громад:

- запобігання злочинності, передусім шляхом аналізу та впливу на середовище, у якому найчастіше вчиняються протиправні діяння;
- спрямування зусиль на виправлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення уперше, а також неповнолітніх правопорушників;
- підтримка рівних умов для ведення бізнесу в громадах, захист від безпідставного та необгрунтованого втручання у здійснення господарської діяльності;
- збір інформації про потреби і запити громади;
- аналіз причин злочинності, вдосконалення шляхів протидії злочинам;
- розробка комплексних механізмів для посилення безпеки громади спільно з місцевою владою, поліцією та іншими зацікавленими органами чи організаціями;
- взаємодія з громадськими організаціями та медіа.

Підвищення важливості координації правоохоронних органів у період війни з РФ пояснюється тим, що правоохоронними органами фіксуються, реєструються та розслідується велика кількість саме воєнних злочинів.

Звернемось до статистики.

Так, за даними Офісу Генерального прокурора [12] з початку повномасштабного вторгнення РФ правоохоронними органами на даний час обліковано та розслідується 111 038 злочинів агресії та воєнних злочинів. З них 107 762 – порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 Кримінального кодексу (далі за текстом – *КК*) України), 85 – планування, підготовка або розв'язання та ведення агресивної війни (ст. 437 *КК* України), 66 – пропаганда війни (ст. 436 *КК* України), 3125 – інші.

Окрім воєнних злочинів зареєстровано та розслідується 16 288 злочинів проти національної безпеки. З них – 4753 це посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 *КК* України), 2792 – державна зрада (ст. 111 *КК* України), 6565 – колабораційна

діяльність (ст. 111-1 *КК* України), 952 – пособництво державі-агресору (ст. 111-2 *КК* України), 82 – диверсія (ст. 113 *КК* України), 1144 – інші.

Слід визнати, що правоохоронна система виявилась не готовою до розслідування великої кількості злочинів агресії та воєнних злочинів. Хоча варто зазначити, що такої практики розслідування злочинів вказаної категорії в історії не відмічалось.

Воєнні злочини, злочини проти людяності, злочини геноциду за останні 70 років після Другої світової війни розслідувалися і про них накопичений певний досвід. А от злочин агресії не розслідувались ніколи.

В Україні, уперше в історії, розслідування злочинів агресії проводиться в процесі самої агресії, тобто в реальних умовах здійснення бойових зіткнень, в процесі самої війни, а не вже після неї.

Слід підкреслити, що під час воєнного стану навантаження на органи прокуратури зростає в декілька разів.

По-перше, збільшення облікованих кримінальних правопорушень зі зміною їх спектру;

По-друге, ускладнений процес реєстрації кримінальних правопорушень в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (далі та текстом – *ЄРДР*);

По-третє, у відповідності з КПК України зміна процесуальних повноважень, передача функцій слідчого судді, у тому числі і апеляційної інстанції керівнику органу прокуратури;

Незважаючи на усі обставини, які значно ускладнюють роботу прокурора, суди, у тому числі і Міжнародний кримінальний суд, не відходять від своєї практики відносно дослідження та оцінки доказів, керуючись при цьому засадами верховенства права.

Це дає підстави стверджувати про те, що після закінчення війни та перемоги над РФ, нашій державі потрібно розвинути систему навчання правоохоронців, суддів з метою фіксації, розслідування та розгляду кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності, злочинів геноциду, а також злочинів агресії.

Окремо слід зупинитись та дослідити вплив воєнного стану на структуру злочинності, на динаміку окремих видів кримінальних правопорушень.

Так, збройна агресія РФ зумовила виникнення нових форм шахрайства.

Злочинці, з метою заволодіння грошовими коштами, імітують діяльність реально існуючих державних соціальних програм, компаній, банків-емітентів, використовують негослові засоби комунікації під різними приводами з метою отримання у держателів платіжних карток їх реквізитів та іншої конфіденційної інформації.

При цьому використовують імітацію соціальної допомоги, допомоги вимушеним переселенцям, є-підтримки, фінансової допомоги державних та міжнародних інституцій, ООН, ЄС, благодійних фондів та інше.

Ці форми шахрайства стали новим викликом для правоохоронної системи України.

Знову звернемось до статистики.

За даними Офісу Генерального прокурора [12] впродовж 2021 року в ЄРДР обліковано 23 847 кримінальних правопорушень (злочинів та кримінальних проступків) за ст. 190 КК України. З них у 9 406 випадках особу встановлено і вручено повідомлення про підозру.

Протягом 2022 року відмічається зріст і вже обліковано 32 086 кримінальних правопорушень (злочинів та кримінальних проступків) за ст. 190 КК України. У 7 490 випадках вручено повідомлення про підозру.

І лише протягом січня–вересня 2023 року обліковано 66 416 кримінальних правопорушень (злочинів та кримінальних проступків) за ст. 190 КК України. Лише в 14 868 випадках вручено повідомлення про підозру.

Статистика говорить сама за себе: кількість кримінальних правопорушень вказаної категорії з початком воєнного стану в Україні зросла. А тому, саме скоординовані заходи правоохоронних органів можуть стати запорукою їх розкриття та профілактики вчинення.

Особлива увага у післявоєнний період повинна бути приділена кримінологічному прогнозуванню з метою передбачення майбутнього стану злочинності та пов'язаних з нею явищ і факторів.

Особливий спектр тяжких і особливо тяжких злочинів післявоєнного періоду – вбивства, розбійні напади з використанням трофейної вогнепальної зброї, бандитизм, незаконний обіг вогнепальної зброї, боєприпасів зобов'язує

правоохоронні органи, прокуратуру вживати скоординовані заходи і розробляти стратегічні програми прогнозування, превенції та розкриття кримінальних правопорушень.

На наше переконання, з цією метою слід використовувати не тільки накопичений досвід, а і забезпечити своєчасне прийняття якісних нормативно-правових актів.

Висновки. В умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні особливого значення набуває координаційна роль прокуратури як суб'єкта запобігання злочинності.

Саме ефективне здійснення координаційної діяльності є запорукою забезпечення виконання завдання щодо правового забезпечення конституційного устрою, охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки від кримінальних правопорушень.

Безумовно, зумовлена воєнним станом структура та динаміка вчинення кримінальних правопорушень, вплинула на діяльність правоохоронної системи України в цілому. Не обійшло стороною введення воєнного стану і на стан координаційної діяльності прокуратури.

У зв'язку з цим, координаційна діяльність прокуратури зазнала змін.

Прокуратура все більше залучається в якості координатора для фіксації та розслідування воєнних злочинів РФ, а також в якості компетентного органу під час міжнародного співробітництва по кримінальним правопорушенням.

Нами визначено координаційну діяльність прокуратури в умовах воєнного стану як передбачену законодавством діяльність суб'єкта запобігання злочинності в Україні, яка здійснюється на конституційних та спеціальних засадах, спрямовану на планування та реалізацію спільних дій, здійснення реального впливу на стан злочинності, підвищення ефективності її профілактики, захист прав і свобод громадян, інтересів держави від злочинних посягань, фіксацію кримінальних правопорушень, пов'язаних з військовою агресією, а також щодо міжнародної діяльності для розкриття та розслідування воєнних злочинів і злочинів агресії.

Підкреслена роль прокуратури в координації своєї діяльності у післявоєнний час з метою прогнозування, превенції та розкриття кримі-

нальних правопорушень, обумовлених після- готривалих стратегічних планів у боротьбі зі
воєнними факторами, шляхом прийняття дов- злочинністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 15.02.2024).
2. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 2-3. Ст. 12.
3. Порядок координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності: наказ Генерального прокурора № 28 від 08.02.2021, зі змінами, внесеними наказом №3 від 02.01.2023.
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів на 2023–2025 рр. *Офіс Генерального прокурора*. file:///C:/Users/HP/Downloads/Strategichnii_plan.pdf (дата звернення: 15.02.2024).
6. Стратегія розвитку прокуратури на 2021-2023 рр.: наказ Генерального прокурора № 489 від 16.10.2020 URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategiya-rozvitku-prokuraturi-na-2021-2023-roki> (дата звернення: 15.02.2024).
7. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/koordynacija> (дата звернення: 15.02.2024).
8. Литвинов О.М. Кримінологічні прогнозування і планування в координації діяльності суб'єктів профілактики злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Спец. вип. С. 69–74.
9. Сухонос В.В. Планування роботи в органах прокуратури. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 9. С. 8–13.
10. Косюта М.В. Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10 Харків, 2002. 33 с.
11. Про затвердження Концепції взаємодії органів прокуратури з громадами («Прокурор громади»): наказ Генерального прокурора №224 від 11.08.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0224905-23#Text> (дата звернення: 15.02.2024).
12. Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 15.02.2024).

Кошовий О. Г.,

*адвокат, аспірант кафедри адміністративного та кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ПРОБЛЕМИ НЕКОНСТИТУЦІЙНОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ РЕГУЛЯТОРА ОРГАНІЗОВАНИХ РИНКІВ КАПІТАЛУ ЯК ПЕРЕШКОДА ЗАСТОСУВАННЮ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ ЗА ЗЛОВЖИВАННЯ НА ОРГАНІЗОВАНИХ РИНКАХ

THE PROBLEMS OF UNCONSTITUTIONALITY OF THE LEGAL STATUS OF THE REGULATOR OF ORGANISED CAPITAL MARKETS AS AN OBSTACLE TO THE APPLICATION OF CRIMINAL SANCTIONS FOR ABUSE IN ORGANISED MARKETS

У статті досліджені питання неконституційності правового статусу регулятора організованих ринків капіталу – Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку; якості законодавства, яким унормовані різні елементи механізму протидії зловживанням на організованих ринках капіталу та значення належного правового унормування державного регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків, в тому числі, в контексті виконання зобов'язань України щодо набуття членства в Європейському Союзі.

Досліджено окремі аспекти впливу статусу неконституційності регулятора на якість правозастосування у питаннях притягнення до кримінально-правової відповідальності за маніпулювання на організованих ринках капіталу та за незаконне використання інсайдерської інформації в контексті державного регулювання ринків капіталу та забезпечення ефективної протидії зловживанням на організованих ринках.

Проаналізовано фактори, які призводять до викривлення принципів кримінального права. Проблеми якості законотворчої діяльності, які впливають на якість механізму відповідальності за кримінальні правопорушення. Обґрунтовано вплив діяльності національного регулятора ринків капіталу на правозастосування через надмірність повноважень, акцентовано увагу на правову мімікрію регулятора ринків капіталу під правоохоронний орган.

Автор акцентує увагу на необхідності внесення змін до законодавства, яке встановлює правовий статус регулятора організованих ринків капіталу – Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку з метою приведення цього статусу у відповідність до вимог Конституції України.

Автором запропоновано відповідні зміни до законодавства про ринки капіталу та організовані товарні ринки щодо надання повноважень щодо утворення та формування складу регулятора організованих ринків капіталу – Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку – Кабінетові Міністрів України з метою відновлення конституційного принципу верховенства права та відновлення довіри до регулятора та до ринку.

Досліджено законодавчі та інституційні передумови, що обумовлюють ефективність протидії зловживанням ринком.

Ключові слова: *правовий статус регулятора, НКЦПФР, маніпулювання, зловживання, інсайдерська інформація, організований ринок капіталу, якість законодавства, законодавство ЄС, механізм, верховенство права, протидія зловживанням.*

The article examines the issues of unconstitutionality of the legal status of the regulator of organised capital markets – the National Securities and Stock Market Commission; the quality of legislation regulating various elements of the mechanism for combating abuse in organised capital markets and the importance of proper legal regulation of state regulation of capital markets and organised commodity markets, including in the context of Ukraine's obligations to join the European Union.

The author examines certain aspects of the impact of the regulator's unconstitutionality status on the quality of law enforcement in matters of criminal liability for manipulation in organised capital markets and for the illegal use of insider information in the context of state regulation of capital markets and ensuring effective counteraction to abuse in organised markets.

The author analyses the factors that lead to distortion of the principles of criminal law. Problems of the quality of lawmaking that affect the quality of the mechanism of liability for criminal offences are identified. The author substan-

tiates the impact of the activities of the national capital markets regulator on law enforcement due to excessive powers, and focuses on the legal mimicry of the capital markets regulator as a law enforcement agency.

The author emphasises the need to amend the legislation establishing the legal status of the regulator of organised capital markets – the National Securities and Stock Market Commission – with a view to bringing this status in line with the requirements of the Constitution of Ukraine.

The author proposes appropriate amendments to the legislation on capital markets and organised commodity markets to vest the authority to establish and form the composition of the regulator of organised capital markets – the National Securities and Stock Market Commission – in the Cabinet of Ministers of Ukraine with a view to restoring the constitutional principle of the rule of law and restoring confidence in the regulator and in the market.

The author examines the legislative and institutional prerequisites for the effectiveness of countering market abuse.

Key words: *legal status of the regulator, NSSMC, manipulation, abuse, insider information, organised capital market, quality of legislation, EU legislation, mechanism, rule of law, countering abuse.*

Вступ та постановка проблеми. Установлення кримінальної відповідальності за зловживання на організованих ринках капіталу має насамперед профілактичні цілі. Кримінальні санкції повинні запобігати самому наміру чинити маніпулювання (ст. 222¹ Кримінального кодексу України [1]) або незаконно використовувати інсайдерську інформацію (ст. 232¹ Кримінального кодексу України [1]). Заборона таких форм поведінки має діяти як запобіжник, як передумова ефективного механізму захисту ринку. Санкції за зловживання ринком повинні забезпечити ринок від проявів штучного впливу та просування незаконного інтересу – в спосіб, ефективний та релевантний системі організованого ринку.

Такий уклад має забезпечувати зважена система протидії зловживанням ринком, у якій кожний орган та інституція має власні повноваження, узгоджені з загальною архітектурою правової системи та конституційними принципами та приписами.

Через складність ринкового механізму організованого ринку капіталу, останній потребує інтервенціоналістського підходу щодо регулювання у питаннях, в яких містяться ризики штучного впливу через спроби посягання на конкурентне ринкове ціноутворення та інші зловживання щодо параметрів цін на фінансові інструменти в процесі їхнього обігу. Такий сучасний підхід передбачає утворення та діяльність регулятора організованих ринків.

Водночас механізм протидії зловживанням ринком будучи прозорим, вимірюваним та зрозумілим, не повинен створювати додаткові ризики через хиби якості самих заборонних норм та/або закладені в законодавстві дефекти щодо порядку та способу утворення та формування інституцій, які мають безпосереднє від-

ношення до правозастосування за зловживання ринком. Адже непересічним та основоположним феноменом будь-якого організованого ринку капіталу є довіра у всіх сенсах цього поняття. Йдеться про довіру до ринку, інструментів та інституцій.

Наразі існуюча проблема довіри до ринкових інституцій в Україні посилена прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків" та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках» [2], яким унесено численні зміни до законодавства про організовані ринки капіталу.

Насамперед розглянемо питання хибного правового статусу та формування складу регулятора ринків капіталу – Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Адже саме ця інституція з прийняттям змін до законодавства про державне регулювання ринків капіталу через отримання спеціальних повноважень фактично стає основним правозастосовним органом на ринках капіталу, в тому числі у питаннях виявлення зловживань ринком та притягнення до відповідальності за них. Неконституційна розгалуженість власних спеціальних повноважень регулятора щодо регулювання ринку за відсутності стримуючих факторів контролю або ефективного обмеження дискреції становить ризик зловживань з боку самого регулятора та загрозу принципів верховенства права у питаннях притягнення до відповідальності за зловживання ринком.

Метою цієї роботи є на підставі аналізу даних виявити та сформулювати проблему неконституційності правового статусу регуля-

тора організованих ринків капіталу – Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку – в якості ризику правозастосування та ефективній протидії зловживанням на організованих ринках капіталу, що шкодить довірі до організованих ринків капіталу в Україні; запропонувати необхідні зміни щодо приведення статусу регулятора у відповідність до вимог Конституції України – з метою відновлення конституційного укладу та довіри до регулятора, а також з метою надання справжніх рис, замість існуючої правової мімікрії, інституційній спроможності регулятора у контексті імплементації законодавства Європейського Союзу до законодавства України.

Стан дослідження. Ефективність протидії зловживанням ринком була предметом дослідження зарубіжних та вітчизняних науковців, серед яких E. Herlin-Karnell, P. Puri, A. Włachnio-Parzych, N. Ryder, Д. Каменський, Р. Волинець, О. Дудоров, В. Тертишник, деякі інші.

Водночас окремо питання впливу неконституційного статусу та інституційної якості регулятора на процеси протидії та ефективність правозастосування, дефекти, які перешкоджають нормальній діяльності організованих ринків, розслідуванню зловживань ринком тощо майже не вивчалось. Вивчення цього питання є край необхідним з огляду на необхідність дотримання принципу верховенства права при відповідному правозастосуванні та з огляду на вимоги щодо набуття членства України у Європейському Союзі, а також відповідні приписи законодавства Європейського Союзу щодо інституційної спроможності регулятора [6].

Виклад основного матеріалу. Наразі розвиток українського законодавства про кримінально-правові санкції за маніпулювання на організованих ринках спрямовується [3] у напрямку конвергенції з законодавством Європейського Союзу [4] [5] [6] [9].

Так, до законодавства Європейського Союзу, що має на меті захистити фінансові ринки від зловживань, належить Директива 2014/57ЄС (Directive 2014/57/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on criminal sanctions for market abuse (market abuse directive)) [5] та Регламент 596 (Regulation (EU) No 596/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on market abuse

(market abuse regulation) and repealing Directive 2003/6/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directives 2003/124/EC, 2003/125/EC and 2004/72/EC) [4].

Європейський законодавець приділяє настільки важливу увагу протидії зловживанням на організованих фінансових ринках, що присвятив цьому питанню не лише кілька кримінально-правових норм, як це було влаштовано в Україні, а ухвалив окрему директиву та окремих регламент.

Цей Регламент 596 визначає спільні регулятивні рамки щодо інсайдерських операцій, незаконного розкриття інсайдерської інформації та маніпулювання ринком (зловживань на ринку), а також заходи для запобігання зловживанням на ринку для забезпечення цілісності фінансових ринків у Союзі та підвищення рівня захисту інвесторів та довіри до таких ринків [4].

На жаль, імплементація зазначених цілих масивів [4] [5] законодавства Європейського Союзу, що присвячені тільки одному питанню – протидії зловживанням ринком, в Україні відбувається фрагментарно та не повно, з втраченою як суттєвих змістовних елементів, так і з хибами цілісного механізму протидії. Адже неможливо звести великі за обсягом та щільні за змістом акти європейського права фактично лише до двох, зазначених вище, норм у Кримінальному кодексові України [1], до того ж розпорошивши зміст самих норм по інших актах законодавства [3] [7] [8], застосовуючи бланкетний спосіб.

Проблема поглиблюється тим, що з внесенням змін до Закону «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» [2] викривлений попередніми редакціями правовий статус основного, так би мовити, органу правозастосування по цих нормах – регулятора ринків капіталу – не тільки не було приведено у відповідність з приписами Конституції України, а й надалі викривлено порядок формування складу цього колегіального органу, посилено існуючі правомочності, наділено новими. І, на жаль, вежу інституційної спроможності побудовано на ненадійному фундаментові неконституційності.

Так, при внесенні змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу

та організованих товарних ринків» законодавцем проігноровано існуючу невідповідність статусу регулятора, яку закладено до ст. 6 Закону: «Національна комісія з ринків капіталу та організованих товарних ринків (Комісія) є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України, підзвітним Верховній Раді України». Слід зазначити, що існування згаданої вище форми державного органу («державний колегіальний») в системі органів влади в Україні не передбачено. Більше того – це питання є вивченим і відомим як з приписів Конституції України, згідно ст. 6 якої державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, а Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади (ст. 113), так і з рішень Конституційного Суду України. Так, відповідно до рішення Конституційного Суду України від 13 червня 2019 року № 5-р/2019 «Визначення в Конституції України найменування органу державної влади, його кількісного складу, порядку формування, суб'єктів призначення/обрання та звільнення його членів та/або керівника тощо унеможлиблює зміну засад діяльності такого органу інакше ніж шляхом внесення змін до Основного Закону України. Це узгоджується з юридичною позицією Конституційного Суду України, викладеною в Рішенні від 23 грудня 1997 року № 7-зп у справі про Рахункову палату, в якому вказано, що Верховна Рада України як орган законодавчої влади не має права забрати чи обмежити конституційні повноваження Рахункової палати, передати їх будь-яким іншим органам або ж взяти на себе їх здійснення; зазначені положення, однак, не стосуються повноважень Верховної Ради України як органу, який відповідно до статті 155 Конституції України має повноваження вносити зміни до Конституції України, зокрема до її статті 98 (абзац восьмий пункту 1 мотивувальної частини).

Отже, утворення будь-якого органу державної влади можливе лише суб'єктами та в порядку, передбаченими Конституцією України.

Правовий статус новоутвореного органу державної влади має відповідати його функціональному призначенню, меті та завданням діяльності» [10].

Слід зазначити, органом, який має повноваження щодо утворення регулятора, є Кабінет Міністрів України в межах повноважень, передбачених п. 9¹ ст. 116 Конституції України, згідно до якої Кабінет Міністрів України утворює, реорганізовує та ліквідує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади.

Одночасно з залишеними чинними положеннями ст. 6 Закону «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків», що містять хибу у правовому статусі регулятора, його фактично наділено функціями органів досудового розслідування (ст. 34 Закону) [7]. Зазначені зміни унесені попри логіку та приписи Конституції України, всупереч принципів верховенства права (ст. 8 Конституції України), а також незважаючи на внутрішні фільтри у діяльності самого законодавчого органу – негативний висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України» до проекту цього акту: «З аналізу зазначених приписів вбачається, що проектом фактично пропонується наділити Комісію функціями органів досудового розслідування, якими зазначені органи наділені чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) в межах відповідних кримінальних проваджень щодо конкретних кримінальних правопорушень.

Такі новели проекту щодо проведення Комісією розслідування та здійснення процесуальних дій, які за своїм змістом є слідчими діями, не можуть бути підтримані та потребують суттєвого концептуального перегляду.

У національній системі законодавства існує чіткий поділ галузей законодавства за предметом та методом правового регулювання. Інститут досудового розслідування є предметом регулювання виключно КПК. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 1 КПК порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. При цьому, у ст. 216 КПК міститься вичерпний перелік органів досудового розслідування, до яких належать: органи Національної поліції; органи безпеки; органи, що здійснюють

контроль за додержанням податкового законодавства; органи державного бюро розслідувань; Національного антикорупційного бюро України. Таке чітке законодавче регулювання досудового розслідування забезпечує захист основоположних прав і свобод громадян, встановлених та гарантованих Конституцією України, таких як: право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України), на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України), на невтручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 32 Конституції України) тощо. Існування ж будь-якого іншого органу поза системою органів досудового розслідування, який виконуватиме функції досудового розслідування (зокрема, проводитиме огляд будівель, приміщень, збиратиме докази тощо), є неприпустимим у правовій державі» [7].

Наразі ці положення стали нормами законодавства, й незважаючи на те, що набуття чинності цими положеннями тимчасово відтерміноване на майбутній період (з 01.01.2026 року) [2], правовій системі вже завдано шкоди, адже відтермінування лише посилює можливість напрацювання алгоритмів в напрямку реалізації зазначених «законних», але фактично неконституційних положень. І в цій лукавій «конструкції» і приховано найбільшу загрозу правам та свободам людини й громадянина, фізичним та юридичним особам.

З іншої сторони, такі необґрунтовані, всупереч логіці правової системи в Україні, посилені правомочності регулятора фактично витісняють належні права щодо розслідування безпосередньо органами досудового розслідування питань, що належать до компетенції правоохоронного органу – досудове розслідування злочинів, передбачених ст. 222¹ та 232¹ Кримінального кодексу України. Це відбувається внаслідок фактичного домінування регулятором ринків капіталу своїми надмірними повноваженнями над повноваженнями органів досудового розслідування. Через використання специфіки своєї діяльності регулятор фактично мімікрує під правоохоронний орган, яким він не є та не може бути в силу неконституційності власного статусу.

Згідно до ст. 33 Закону регулятор наділяється повноваженнями щодо інспекції ринків капіталу на предмет дотримання вимог профільного законодавства, згідно до ст. 36 Закону матиме право на фіксацію факту вчинення порушення профільного законодавства. Слід зазначити, що ці так би мовити «новели», окрім посягання через неконституційність інституції, на принцип верховенства права, самі по собі не є ані зрозумілими з точки зору вичерпності процедур та правил, ані з точки зору можливості оскарження рішень та дій органів та службових осіб регулятора, що отримують право на втручання у права та свободи фізичних та юридичних осіб.

З іншої сторони при кримінальному переслідуванні та захисті організованих ринків від проявів маніпулювання та незаконного використання інсайдерської інформації кожного разу поставатиме питання допустимості та належності доказів, зібраних органом, утвореним у неконституційний спосіб, призначеним таким органом службовими особами, та у встановлений здебільшого ними самими спосіб тощо. В цілому, з ухваленням змін до законодавства про державне регулювання ринків капіталу [2], архітектура майбутнього правозастосування в питаннях притягнення до кримінально-правової відповідальності за зловживання на організованих ринках капіталу набуває загрозливого для правової системи України режиму, оскільки містить у собі та уособлює собою ризики для правової системи в цілому, а для кримінального права зокрема – все через мімікрію національного регулятора під правоохоронний орган, витіснення функцій правоохоронного органу та заміни їх власними неконституційними повноваженнями.

Актуальні зміни у законодавстві України про ринки капіталу, державне регулювання організованих ринків капіталу тісно пов'язані з зобов'язаннями України щодо виконання умов щодо приєднання до Європейського Союзу.

Слід зазначити, що законодавець Європейського Союзу геть ретельно підходить до правомочностей регулятора фінансових ринків. Так, у законодавстві Європейського Союзу основний акцент скеровано на компетентність та інституційну спроможність регулято-

ра щодо виконання кожного з обов'язків, які стосуються регулювання фінансових ринків та протидії зловживанням. Те саме стосується можливості взаємодії з органами інших країн-членів в питаннях, що входять до функціоналу інституцій.

Відповідно до ст. 67 Директиви Європейського Парламенту і Ради 2014/65/ЄС від 15 травня 2014 року про ринки фінансових інструментів та про внесення змін до Директиви 2002/92/ЄС та Директиви 2011/61/ЄС [6] «Кожна держава-член повинна призначити компетентні органи для виконання кожного з обов'язків, передбачених різними положеннями Регламенту (ЄС) № 600/2014 та цієї Директиви. Держави-члени повинні повідомити Комісії, ESMA та компетентним органам інших держав-членів інформацію про компетентні органи, відповідальні за забезпечення виконання кожного із зазначених обов'язків, а також про будь-який розподіл таких обов'язків. Компетентні органи, зазначені в параграфі 1, повинні бути органами публічної влади, без обмеження можливості делегування завдань іншим суб'єктам у випадках, коли це прямо передбачено у статті 29(4)» [6].

Аналіз цього припису в контексті з правомочностями національного регулятора організованого ринку в Україні привертає увагу до вагомих дефектів українського законодавства, що нівелюють поняття «компетентний орган публічної влади». Адже не може вважатися компетентним органом публічної влади той орган, що утворений та здійснює повноваження всупереч з Конституцією України.

Незважаючи на дефект компетенції через неконституційний статус, регулятор згідно зі ст. 8 Закону наділяється повноваженнями в сфері міжнародного співробітництва, що включає можливість обміну інформацією щодо зловживань на ринках капіталу: «Комісія відповідно до своєї компетенції на умовах взаємності здійснює міжнародне співробітництво з міжнародними організаціями, відповідними регуляторами ринків капіталу та організованих товарних ринків іноземних держав, організаціями (асоціаціями) таких регуляторів, у тому числі в рамках Багатостороннього меморандуму про взаєморозуміння щодо консультування та співробітництва і обміну інформаці-

єю (Multilateral Memorandum of Understanding Concerning Consultation and Cooperation and the Exchange of Information – ММoU) Міжнародної організації комісій з цінних паперів (International Organization of Securities Commissions – IOSCO) (далі – Меморандум IOSCO)» [7].

Але ж виникає питання, в який спосіб має визначитися компетентність органу, статус якого прямо протирічить Конституції України? Питання не є риторичним, адже під загрозою знаходиться втрата довіри й перед іноземними компетентними органами. В цьому аспекті слід зазначити, що згідно чинного [7] (з урахуванням останніх змін [2]) Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків»: «Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку затверджується Президентом України» [7], «Гранична чисельність працівників Комісії затверджується Президентом України» [7], «Голова та члени Комісії призначаються на посади та звільняються з посад Президентом України шляхом видання відповідного указу» [7]. Всі ці повноваження входять всупереч зі ст.106 Конституції України. Адже ми не можемо ігнорувати правовий досвід помилок та надбань у питанні створення та діяльності такого кшталту інституцій. «Конституційний Суд України неодноразово вказував у своїх рішеннях, що повноваження Президента України та Верховної Ради України визначаються виключно Основним Законом України і не можуть бути розширені законом або іншим нормативно-правовим актом. Так, у Рішенні від 7 квітня 2004 року № 9-рп/2004 зазначено, що повноваження Президента України, як і повноваження Верховної Ради України, визначаються Конституцією України; у Рішенні від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003 – що повноваження Президента України закріплені лише на конституційному рівні; у Рішенні від 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003 – що повноваження Президента України вичерпно визначені Конституцією України, а це унеможлиблює прийняття законів, які встановлювали б інші його повноваження (права та обов'язки). Цієї юридичної позиції Конституційний Суд України дотримувався у багатьох інших своїх рішеннях, зокрема від 16 травня 2007 року № 1-рп/2007,

від 8 липня 2008 року № 14-рп/2008, від 2 жовтня 2008 року № 19-рп/2008, від 8 жовтня 2008 року № 21-рп/2008, від 7 липня 2009 року № 17-рп/2009; від 15 вересня 2009 року № 21-рп/2009, від 17 грудня 2009 року № 32-рп/2009, від 10 червня 2010 року № 16-рп/2010.

Отже, Основний Закон України не наділяє Верховну Раду України правом визначати у своїх актах повноваження парламенту і глави держави виходячи за межі тих, що встановлені конституційними нормами [10].

Кількість законів у сфері ринків капіталу, нормативно-правових актів регуляторів, правил та стандартів його професійних учасників (ліцензованих фінансових установ) постійно зростає. Наразі профільний Закон «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [8] пов'язаний з 1200 правовими актами різного ґатунку, ця база постійно зростає, коло 300 актів з них приходиться на частку регулятора – НКЦПФР.

Незважаючи на здебільшого формальну розгалуженість, система не продукує результат – жодний із звичних показників ліквідності інструментів на розвинутих ринках на кшталт допуску до біржових торгів, включення до лістингу, навіть, до індексного кошику бірж зовсім не гарантує наявності реального попиту та пропозиції.

Але відтепер вся зазначена неефективна система додатково залежатиме від необґрунтованих приписами Конституції України повноважень регулятора. Ці повноваження регулятора, відтепер, в контексті дотримання цілей розвитку ринку, з однієї сторони, та принципів верховенства права, з іншої сторони, – стають надмірними, такими, що будуть тиснути на розвиток ринку, стримуючи його через недовіру, та порушення принципу верховенства права, завдавати шкоди економіці. В цьому ж аспекті слід зазначити, що відносно законопроекту «Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках» Головним юридичним управлінням Апарату Верховної Ради України надано цілком

негативний висновок з пропозицією відхилити «як такий, що порушує Конституцію» [7]. Той факт, що законопроект було ухвалено з явними та очевидними хибами змісту за наявності очевидних даних про невідповідність Основному Закону.

Водночас, внаслідок цих дій утвореному та діючому всупереч приписам Конституції України регулятору ринків капіталу, відтепер (з 27.04.2024 року та щодалі – більше), через систему підзаконних актів та власних рішень, належатимуть повноваження, які корелюють з визначенням дій на організованому ринкові як таких, що мають ознаки зловживань та від експертної думки якого залежить скерування процедур та розгляд питань. Невизначеність із правовим статусом регулятора шкодить довірі до його актів, дій тощо та нівелює рішення такого регулятора відносно визначення та деталізації ознак тих або інших явищ на організованому ринку, як таких, що містять ознаки маніпулювання ринком або незаконного використання інсайдерської інформації. Правозастосування в таких умовах стає залежним від органу, повноваження якого набуті у спосіб, що протирічить Конституції України.

Висновки. З урахуванням висвітлених вище проаналізованих даних, в якості висновків до даної роботи вважаємо за необхідне зазначити такі.

1. По-перше, здійснюючи дослідження механізму притягнення до відповідальності за зловживання ринком, з необхідністю виокремлюється розуміння того, що проблема ефективної протидії зловживанням ринком полягає глибше, аніж у неефективності самого механізму притягнення до відповідальності (що є предметом окремого аналізу та дослідження).

Занепокоєність викликає хаотичний та агресивний принципів верховенства права формат ухвалення змін до законодавства України про ринки капіталу.

Як свідчать факти, порушенню Конституції не заважають ані внутрішні фільтри Верховної Ради України, зосереджені в Апараті та його експертному середовищі, ані сама Конституція України, ані рішення Конституційного Суду України, що стосуються аналогічних інституційно-правових порушень.

Проаналізовані дефекти форми та змісту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках» **набувають форми справжнього виклику правам та свободам фізичних та юридичних осіб через численні порушення Конституції та злам всієї правової архітектури, ретельно відтвореної в конституційних приписах та положеннях, рішеннях Конституційного Суду України та науковому надбанні.** З урахуванням цього – питання ухвалення змін до законодавства, якими апіорі та свідомо, з боку законодавця, порушується Конституція, потребує подальшого дослідження та деталізації, адже Україна не має права втратити статус правової держави через такі неконституційні акти, що їх вчиняє законодавчий орган.

2. В аспекті впливу діяльності регулятора ринків капіталу та ефективність та спроможність протидії зловживанням на ринках капіталу, слід зазначити, що така **ефективність протидії суттєво страждає через неякісні приписи законодавства про повноваження регулятора ринків, узалежнює діяльність регулятора від неконституційних форм та способів діяльності, а у стрункий правовий організм отримує зараження елементами правової мімікрії та правової мутації від початку неконституційного органу – НКЦПФР.** Спроба наділити регулятора ринків капіталу повноваженнями правоохоронного органу, а також надати йому надмірні (відносно ринкових функцій) та фактично безконтрольні (через неконституційний статус та відсутність ефективного контролю) повноваження та спонукати до непрозорості у процедурах розслідування – утворює загрозу принципам верховенства права (ст. 8 Конституції України). Наділення зазначеними повноваженнями та безконтрольна діяльність у питаннях вирішального регуляторного інтервенціоналістського впливу на організований ринок капіталу та його контроль – стає домінуючим фактором над законним способом виявлення та розслідування правопорушень на організованих ринках

капіталу правоохоронними органами, створює середовище правової невизначеності у питаннях відповідальності за зловживання ринком.

3. Необхідним є висновок про те, що **актуальний статус національного регулятора організованих ринків капіталу – Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку – має суттєву хибу, закріплену в Законі України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків»: форма органу «державний колегіальний» не відповідає Конституції України, повноваження щодо формування його складу та призначення голови регулятора входить у супереч з зобов'язаннями щодо коректної імплементації законодавства Європейського Союзу. Склад регулятора ринків капіталу, через брак відповідних повноважень голови держави, призначається в порушення ст. 106 Конституції України.**

Існуючі проблеми потребують свого найкорішого вирішення та змін. Адже затягування зі змінами може призвести до оскарження положень Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» до Конституційного Суду України з наслідками, що завдадуть шкоди всій системі ринків капіталу. З огляду на це вважаємо за доцільне запропонувати якнайшвидше здійснити перегляд положень ст. 6 Закону України «Про державне регулювання ринку ринків капіталу та організованих товарних ринків», що стосуються порядку формування регулятора організованих ринків капіталу – Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, виключити зі ст. 6 цього Закону, зокрема, наступні приписи:

«Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку затверджується Президентом України» [7], «Гранична чисельність працівників Комісії затверджується Президентом України» [7], «Голова та члени Комісії призначаються на посади та звільняються з посад Президентом України шляхом видання відповідного указу» [7] як такі, що прямо не передбачені ст. 106 Конституції України в якості повноважень Президента України та не можуть встановлюватися іншими законодавчими актами; здійснити перегляд усієї ст. 6 Закону.

Ухвалити зміни до зазначеного Закону стосовно надання Кабінетові Міністрів України як вищому органу виконавчої влади права щодо утворення та скерування діяльності регулятора ринків капіталу та організованих товарних ринків та порядку та умов призначення його голови та членів.

4. Водночас інші аспекти діяльності регулятора (НКЦПФР) пов'язані з наділенням невластивими та надмірними повноваженнями в сфері діяльності правоохоронного органу, та такі, що корелюють з проведенням розслідувань зловживань на ринках капіталу, за які передбачено кримінальну відповідальність,

мають бути додатково вивчені та проаналізовані протягом подальших досліджень.

5. Належне функціонування ринків капіталу є стрижнем ринкової економіки. Довіра до ринку, його інституцій та персоналій, які уособлюють ці інституції, є без жодного перебільшення незамінним елементом функціонування організованого ринку. Державне регулювання ринку має здійснювати орган, до якого є відповідний рівень довіри та поваги та має відповідати конституційному укладові, що існує в державі. Це відновить довіру до ринку капіталу та створить передумови залучення капіталу в економіку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.04.2024).
2. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3585-20#Text> (дата звернення: 15.04.2024).
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text>, (дата звернення: 15.04.2024).
4. Regulation (EU) No 596/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on market abuse (market abuse regulation) and repealing Directive 2003/6/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directives 2003/124/EC, 2003/125/EC and 2004/72/EC Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0596>, (дата звернення: 15.04.2024).
5. Directive 2014/57/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on criminal sanctions for market abuse (market abuse directive) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0057>, (дата звернення 15.04.2024).
6. Директива Європейського Парламенту і Ради 2014/65/ЄС від 15 травня 2014 року про ринки фінансових інструментів та про внесення змін до Директиви 2002/92/ЄС та Директиви 2011/61/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_041-14#n1105, (дата звернення: 15.04.2024).
7. Закон України «Про державне регулювання ринку ринків капіталу та організованих товарних ринків». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80#Text>, (дата звернення 15.04.2024)
8. Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1198377#Stru>, (дата звернення 15.04.2024).
9. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 600/2014 від 15 травня 2014 року про ринки фінансових інструментів та про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 648/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_046-14#Text, (дата звернення 15.04.2024).
10. Рішення Конституційного Суду України від 13 червня 2019 року № 5-п/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-19/print>, (дата звернення 15.04.2024).

Нагорний А. М.,
В/ч а-0515 (ГУР МО)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ БОРОТЬБИ ІЗ КОЛАБОРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

CRIMINAL LAW MEANS OF COMBATING COLLABORATION ACTIVITIES UNDER MARTIAL LAW

У статті робиться акцент на тому, що злочини, спрямовані проти основ національної безпеки, становлять найбільш небезпечну загрозу для суспільних відносин. Ґрунтовно проаналізовано поняття «колаборант», розкриваючи його зміст та значення. Підкреслюється, що в умовах воєнного стану кримінальна відповідальність за подібні злочини має бути посилена. У статті досліджуються новели кримінального права, що стосуються колабораційної діяльності та посилення покарання за неї. Надається чіткий перелік дій, які, згідно з сучасним законодавством, кваліфікуються як колабораціонізм.

Окрім цього, описують особливості доказування злочинів, пов'язаних з колабораціонізмом.

Загалом, стаття дає ґрунтовне розуміння сутності злочинів проти основ національної безпеки, колабораціонізму та особливостей кримінальної відповідальності за них в умовах воєнного стану.

Ось декілька ключових моментів, які варто виділити:

- Злочини проти основ національної безпеки становлять серйозну загрозу для існування держави.
- Поняття «колаборант» охоплює широкий спектр осіб, які співпрацюють з ворогом.
- В умовах воєнного стану покарання за колабораціонізм має бути жорсткішим.
- Новели кримінального права чітко окреслюють склад злочинів, пов'язаних з колабораціонізмом.
- Збирання доказів у справах про колабораціонізм є складним завданням, яке потребує ретельного підходу.

Стаття є цінним джерелом інформації для юристів, правоохоронців та всіх, хто цікавиться питаннями національної безпеки України.

У зв'язку з тим, що в країні триває військовий стан, на сьогодні є актуальним питання вироблення і вдосконалення кримінально-правових засобів щодо протидії та запобігання діяльності, пов'язаної з пособництвом ворогу, допомоги йому у вчиненні злочинів проти недоторканності України та прав і свобод її громадян.

Ключові слова: *колаборант, шпигунство, воєнний стан, закон, злочин, колабораційна діяльність.*

The article emphasizes that crimes against the foundations of national security pose the most dangerous threat to public relations. The concept of "collaborator" is thoroughly analyzed, revealing its content and meaning. The author emphasizes that under martial law, criminal liability for such crimes should be enhanced. The article examines the novelties of criminal law relating to collaboration activities and toughening of punishment for them. The author provides a clear list of actions that, according to modern legislation, qualify as collaborationism.

In addition, the author describes the specifics of proving crimes related to collaborationism.

In general, the article provides a thorough understanding of the essence of crimes against the foundations of national security, collaboration and the peculiarities of criminal liability for them under martial law.

Here are some key points worth highlighting:

- Crimes against the foundations of national security pose a serious threat to the existence of the state.
- The concept of "collaborator" covers a wide range of people who cooperate with the enemy.
- Under martial law, the penalty for collaboration should be harsher.
- Novelties of criminal law clearly define the composition of crimes related to collaboration.
- Collecting evidence in collaboration cases is a complex task that requires a careful approach.

This article is a valuable source of information for lawyers, law enforcement officers and anyone interested in the national security of Ukraine.

Due to the fact that the country is under martial law, the issue of developing and improving criminal legal means to counteract and prevent activities related to aiding the enemy, assisting him in committing crimes against the inviolability of Ukraine and the rights and freedoms of its citizens is currently relevant.

Key words: *collaborator, espionage, martial law, law, crime, collaboration activity.*

Актуальність теми дослідження. З урахуванням повномасштабного вторгнення на територію України питання притягнення до кримінальної відповідальності за колабораційні дії та взагалі поняття «колаборант» стало як ніколи актуальним, та потребує ретельного вивчення та дослідження.

В умовах воєнного стану, обумовленого повномасштабним вторгненням російської федерації (далі – рф), є важливим притягнення до відповідальності осіб, які посягають на територіальну цілісність, суверенітет України. Зокрема, статистика Офісу Генерального прокурора показує, що під час військових дій кількість кримінальних правопорушень проти національної безпеки значно збільшилась. Найбільшою питомою вагою відрізняється колабораційна діяльність, адже станом на жовтень 2022 року зареєстровано 2757 таких діянь, що перевищує такі злочини, як «державна зрада» та «шпигунство» майже у 5 разів [1]. Згідно з таким кримінологічним показником, як «географія злочинності» лідерами за кількістю цих зареєстрованих кримінальних правопорушень є Донецька, Луганська та Запорізька області, на тимчасово окупованій території яких місцеві жителі, а нерідко й суб'єкти владних повноважень, долучаються до співпраці з ворогом.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питання кримінально-правових засобів боротьби із колабораційною діяльністю в умовах воєнного стану продовжує бути як ніколи актуальним останні декілька років. Зокрема, дана тема була висвітлена багатьма науковцями, серед яких Заєць О.М., Албул С.В., Мукоїда Р.В., Любчик В.Б., та Кузніченко С.О.

Метою даної статті є висвітлення кримінальних засобів боротьби із колабораційною діяльністю в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Колабораціонізм – це явище співпраці з окупантами, зокрема, військової влади на території підконтрольної їм держави. Це поняття з'явилося досить давно, проте в різний період історії його розуміння та застосування було різним.

Проте, історія колаборації виявилася особливо складною в ХХ столітті, коли з'явилися нові форми колаборації під час Другої світової війни. У цей час колабораціоністи виступали

як противники своєї власної держави, які допомагали окупантам у здійсненні їхньої політики. Після закінчення війни та формування нових держав, різні режими використовували поняття колаборації як інструмент влади для боротьби з опозицією та контролю над населенням. Після Другої світової війни колабораціонізм став відомим, перш за все, через роботу Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, де колабораціонізм було визнано однією з форм військових злочинів та злочинів проти людства. Найбільш відомими прикладами колаборації з нацистською Німеччиною стали участь у війні на боці нацистів та участь у масових розстрілах єврейського населення.

Міжнародно-правове визначення колабораціонізму можна сформулювати так: колабораціонізм – це свідомо співпраця особи або групи осіб з окупаційною владою з метою здійснення ворожих дій проти власної держави, її народу та інтересів. Це включає в себе надання допомоги окупаційній владі, військову службу на її боці, розвідувальну діяльність, збір та передачу інформації, зраду військових та державних таємниць, співпрацю з органами окупаційної влади в політичній та економічній сферах, участь у пропаганді окупаційної ідеології та інше. Колабораціонізм є злочином проти миру, безпеки та добробуту людства, який підпадає під юрисдикцію міжнародного права та національного законодавства країн, що визнають принципи прав людини та демократії.

Сьогодні колабораціонізм є предметом вивчення не лише істориків, а й правознавців, соціологів, політологів та інших науковців. Вивчення цього явища допомагає зрозуміти природу зрадницької діяльності та її наслідки для держави та суспільства. Розуміння колабораціонізму в широкому контексті та його впливу на міжнародну політику є важливим завданням сучасної кримінології та кримінального права.

Загалом, поняття «колабораційна діяльність» до 2022 року розглядалося лише в правових доктринах, проте у вітчизняному законодавстві воно не було врегульовано. Тому деякі сутнісні ознаки цього виду кримінального правопорушення були запозичені із наукових доробок. Так, наприклад, О.М. Заєць зазначав, що під колабораціонізмом розуміється

діяння індивіда на користь загарбника, що приносить шкоду самій державі чи її союзникам, участь у переслідуванні патріотів країни, громадянином якої є колаборант, з метою підтримки ворога у воєнних діях [2, с. 4]. Спираючись на події сьогодення, можна погодитись із цим твердженням автора та вважати його доцільним і обґрунтованим.

Взагалі, основні аспекти та заходи боротьби із колабораційною діяльністю зосереджені у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» [3]. Названий закон юридично закріплює у Кримінальному Кодексі України (далі – КК України) кримінальну відповідальність за вказані посягання нормою-новелою – статтею 111-1 «Колабораційна діяльність» [4].

Зауважимо, що зміст кримінального правопорушення у вищезгаданих приписах законодавства полягає, у першу чергу, у злісному запереченні громадянами України збройної агресії проти України або окупації частини її території. Наприклад, заклики підтримки дій держави-агресора та її збройних формувань, окупаційної адміністрації, заклики співпрацювати з такими органами. Це можуть бути заклики до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території. Особливої уваги потребує публічна підтримка діянь окупантів у соціумі. Наприклад, вона може полягати у проведенні мітингів, пропаганді російської армії у засобах масової інформації, містити окремі положення щодо дискредитації Збройних сил України й посяганні на суверенітет України.

Зазначимо, що особливого акценту у приписах вищезгаданої норми є ч. 2 ст. 111-1 КК України, що відносить до колабораціонізму і такі дії, як добровільне заняття різного роду посад у незаконних органах влади, що створені на тимчасово окупованих територіях, у тому числі окупаційних адміністраціях держави-агресора, а також участь у діяльності цих організацій. Адже здійснення владних повноважень певним суб'єктом характеризується його волевиявленням бути співучасником агресії РФ та розповсюдженням її режиму. Вважаємо, що ця частина норми є найбільш влучним понят-

тям колабораційної діяльності, тому за вчинення таких діянь кримінальна відповідальність має бути більшою, а покарання – суворішим.

Варто зауважити, що законодавець передбачив покарання за колабораційну діяльність у ч. 1 ст. 111-1 КК України у вигляді позбавлення можливості обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років. Санкція ч. 2 цієї статті передбачає позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років з конфіскацією майна або без такої.

Санкції ч. 3 ч. 8 ст. 111-1 КК України є суворішими та включають у себе за діяння, що передбачені їх диспозиціями, поряд з іншими видами покарань – позбавлення волі.

Разом з тим, застосування вказаної норми-новели у досудовому розслідуванні та судовій практиці, дискусійні положення поряд з питаннями щодо окремих аспектів юридичної визначеності та її розмежування із суміжними нормами, вказують на необхідність удосконалення регламентації кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність.

У зв'язку з цим, особливої уваги у заходах боротьби із колабораційною діяльністю потребує аналіз таких актуальних законопроектів, як «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 26.09.2022 № 8077 [5] та «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення» від 20.07.2022 № 7570 [6].

Так, зокрема, законопроектом від 26 вересня 2022 року № 8077 пропонується доповнити статтю 111-1 КК України приписами щодо кримінальної відповідальності за співпрацю із державою-агресором суб'єктів, які здійснюють управлінську чи юридичну функції: адвокат, аудитор, оцінювач, експерт, арбітражний керуючий, приватний виконавець, незалежний посередник, член трудового арбітражу, третейський суддя, а також виконання повноважень нотаріуса або державного реєстратора чи суб'єкта державної реєстрації прав, або наданням інших публічних послуг [5].

Вважаємо, прийняття цієї пропозиції є доцільною. Адже, специфіка вказаних професій свідчить про їхню важливість у суспільному житті і обумовлює реальні наслідки від співпраці із ворожою державою: вчинення незаконних правочинів; організація та керування військовими організаціями, які створені на окупованих територіях. Таким чином, доповнення ст. 111-1 КК України вказаним переліком суб'єктів є необхідним з огляду на запобігання колабораційній діяльності з боку названих осіб.

Натомість, зі складу кримінального правопорушення, яке полягає у зайнятті громадянином України посади у органах влади, підконтрольних державі-агресору, пропонується вилучити термін «добровільність» як ознаку даного складу кримінального правопорушення.

Проте, з урахуванням фізичного та психічного насильства (погроз та залякування), яке може бути вчинене військовими рф, було б доцільним на законодавчому рівні, спираючись на прийняття відповідних постанов та роз'яснень, надати детальне інформування (роз'яснення) категорії осіб, що розглядається, про дотримання правомірної поведінки у разі пропонування їм перейти на бік ворога. Наприклад, правильність повідомлення Збройним Силам України про наявність пропозиції співпраці з ворогом, належне передання українським військовим інформації про позиції та склад російської армії, відмова від виконання своїх повноважень на користь держави-агресора тощо.

Отже в цілому вважаємо законодавчі ініціативи щодо вдосконалення протидії колабораційній діяльності актуальними та обумовленими подіями сьогодення.

Злочини, пов'язані з колабораційною діяльністю, зазвичай вчиняються на території, яка перебуває під окупацією. Це ускладнює процес збору доказів і може призвести до того, що певна частина доказів не може бути отримана або вважається недостатньою для встановлення факту вчинення злочину. Ускладнює збір доказів і те, що колаборанти зазвичай діють з використанням закритих каналів зв'язку та забезпечують собі максимальний рівень безпеки. Нарешті, колабораційні дії можуть включати не тільки безпосередню співпрацю з окупантами, але й інші форми діяльності, наприклад, надан-

ня фінансової або інформаційної підтримки. Це ускладнює процес збору доказів та вимагає глибокого розуміння ситуації та контексту.

Важливі пропозиції щодо заходів протидії колабораціонізму містить згаданий вище законопроект від 20.07.2022 № 7570, аналіз якого показує, що в ньому зроблений акцент на усуненні недоліків, що виникають при кваліфікації кримінальних правопорушень, зокрема: визначення відмінних ознак колабораційної діяльності щодо її відмежування від державної зради, шпигунства та інших подібних за складом кримінальних правопорушень; вилучення відповідальності за публічні заклики до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України зі ст. 111-1 КК України, адже відповідальність за такі діяння передбачена ст. 110 КК України «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»; вилучення ст. 111-2 КК України «Пособництво державі-агресору», оскільки стаття містить ознаки колабораційної діяльності в окремих формах, які вже передбачені ст. 111-1, а окремі її положення включити до змісту ст. 111-1 КК України. На наш погляд, зазначені положення даного законопроекту є обґрунтованими, а отже заслуговують на підтримку.

Отже, враховуючи вищенаведене, можемо дійти висновку, що необхідно продовжувати адаптацію законодавства до складних викликів сьогодення з метою притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які співпрацюють з країною-агресором. Зокрема, вважаємо за доцільне включення до ст. 111-1 КК України безпосереднє поняття колабораційної діяльності, що передбачає дії, які підпадають під ознаки даного кримінального правопорушення.

Висновки. Таким чином, з огляду на новизну та потреби у практичному застосуванні приписів статті 111-1 КК України слід наголосити на необхідності прийняття законопроектів, які містять положення про притягнення до кримінальної відповідальності посадових осіб та розмежування колабораціонізму від суміжних кримінальних правопорушень. Проте, враховуючи недостатню юридичну визначеність указаних кримінальних правопорушень, зазначимо про важливість

запровадження окремих законодавчих положень, що включатимуть детальний перелік суб'єктів, на яких розповсюджується кримінальна відповідальність, визначення дій, які варто вважати як співпрацю з ворогом, спрямованість умислу при їх вчиненні та інші важливі аспекти при їх кримінально-правовій кваліфікації. Вирішення розглянутих та інших

проблемних питань вимагає подальших наукових досліджень, доктринальних розробок, узагальнення судової практики з метою вироблення, належного обґрунтування та впровадження в законотворчий процес ефективних кримінально-правових засобів боротьби із колабораційною діяльністю в умовах воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Прокуратура відкрила понад 4500 справ за фактом держзради та колаборантства: офіц. веб-сайт. Чесно. URL: <https://www.chesno.org/post/5352/> (дата звернення: 14.04.2024).
2. Заєць О. М. Колаборація: поняття, сутність та перспективи застосування. Організаційно-правові аспекти взаємодії правоохоронних та судових органів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з військовою агресією РФ проти України : матер. науково-практичного семінару (м. Дніпро, 30 квітня 2022 р.). Дніпро : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2022. С. 50.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. Верховна Рада України. офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20/print> (дата звернення: 24.10.22).
4. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 05.01.2001 № 2341III. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.04.2024).
5. Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Законопроект від 26.09.2022 № 8077. Верховна Рада України : офіц. веб-сайт. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1482598> (дата звернення: 14.04.2024).
6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення від 20.07.2022 № 7570. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1404637> (дата звернення: 14.04.2024).

Тертишник В. М.,
доктор юридичних наук, професор
Університету митної справи та фінансів
<https://orcid.org/0000-0002-2993-0450>

Сачко О. В.,
доктор юридичних наук, професор
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ДОКТРИНА ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ ОРГАНІВ

THE DOCTRINE OF THE RULE OF LAW IN THE ACTIVITIES OF INVESTIGATIVE BODIES

У статті розкриваються поняття та особливості застосування засади верховенства права в діяльності слідчих органів.

Подається концептуальна модель юридичного визначення засади верховенства права та її складових елементів. Аналізуються питання застосування засади верховенства права для подолання конкуренції правових норм, розв'язання проблеми юридичних фікцій і колізій.

Розкриваються окремі аспекти реалізації верховенства права для забезпечення якості та гармонізації законодавства, зміцнення гарантій захисту прав і свобод людини, розвитку доктрини, процесуальної форми і гарантій правосуддя, удосконалення окремих інститутів кримінально-процесуального права.

Розкриті особливості принципів пропорційності, юридичної визначеності, заборони державного свавілля. Подані доктринальні моделі юридичного визначення указаних принципів в законодавстві.

Внесені пропозиції, щодо зміцнення незалежності слідчих Бюро економічної безпеки, Державного бюро розслідувань та інших слідчих органів. Обґрунтована необхідність розширення їх процесуальної самостійності.

Розкриваються проблеми удосконалення процесуальної форми розслідування.

Внесенні пропозиції щодо удосконалення доказового права. Відповідно до принципу юридичної визначеності усі заходи здобуття та дослідження доказів мають бути чітко прописані в законі. Має бути окремо передбачено в КПК України, що здобуті в поза мажами кримінального процесу фактичні дані можуть мати значення доказів у кримінальному провадженні за умови їх належності до справи, допустимості та достовірності.

Для усунення колізій при застосуванні норм, регламентуючих отримання доказової інформації на етапі виявлення, попередження та розслідування злочинів, необхідно прийняти єдиного для усіх форм судових проваджень доктринально нового закону – «Кодексу доказового права». В перспективі доцільно прийняти новий виважений Кримінально-процесуальний кодекс України.

Ключові слова: *верховенство права, слідчі органи, законність, заборона свавілля, пропорційність.*

The article reveals the concept and features of the application of the rule of law in the activities of investigative bodies.

A conceptual model of the legal definition of the rule of law and its constituent elements is presented. The issues of applying the principle of the rule of law to overcome the competition of legal norms, solving the problem of legal fictions and conflicts are analyzed.

Some aspects of the implementation of the rule of law are disclosed to ensure the quality and harmonization of legislation, strengthening guarantees for the protection of human rights and freedoms, the development of doctrine, procedural form and guarantees of justice, and the improvement of certain institutions of criminal procedural law.

The features of the principles of proportionality, legal certainty, prohibition of state arbitrariness are disclosed. Doctrinal models of legal definition of these principles in legislation are presented. Proposals have been made to strengthen the independence of investigators of the Bureau of Economic Security, the State Bureau of Investigation and other investigative bodies. The necessity of expanding their procedural independence is substantiated. The problems of improving the procedural form of investigation are revealed.

Making proposals for improving the law of evidence. In accordance with the principle of legal certainty, all measures for obtaining and examining evidence must be clearly spelled out in the law. It should be separately stipulated in

the Criminal Procedure Code of Ukraine that factual data obtained outside the criminal process may have the value of evidence in criminal proceedings, provided that they are relevant to the case, admissible and reliable.

In order to eliminate conflicts in the application of the rules governing the receipt of evidentiary information at the stage of detection, prevention and investigation of crimes, it is necessary to adopt a single doctrinally new law for all forms of court proceedings – the "Code of Evidence Law". In the future, it is expedient to adopt a new balanced Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: *rule of law, investigative bodies, legality, prohibition of arbitrariness, proportionality.*

Постановка проблеми. Реалізація верховенства права у діяльності слідчих органів потребує забезпечення балансу публічних і приватних інтересів, гармонізації кримінально-процесуального законодавства з нормами Конституції України, міжнародними правовими актами та рішеннями Європейського суду з прав людини.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється наявними конкуренцією правових норм та прогалинами в законодавстві, недостатнім інтегративним аналізом існуючих правничих проблем, недоліками слідчої і судової практики.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує на певну увагу дослідників до окремих проблем реалізації принципу верховенства права [1–16]. Між тим, існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему формування інтегративної моделі засади верховенства права та удосконалення слідчої діяльності.

Мета даної роботи – визначити інтегративну модель, структуру, зміст та функціональні особливості застосування принципу верховенства права в удосконаленні діяльності слідчих органів.

Викладення основного матеріалу дослідження. Досудове слідство – це здійснювана у визначеній законом процесуальній формі діяльність слідчого чи детектива, який за законом застосовує статус і повноваження слідчого, спрямована на виконання функції розслідування: збирання, дослідження, оцінку, перевірку і використання доказів, запобігання злочинам та їх розкриття, встановлення обставин справи, забезпечення правильного застосування закону, захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Принципово визначимось, що слідчий виконує складну функцію розслідування, згідно якої в силу приписів ст. 9 КПК України має

забезпечити об'єктивне і неупереджене дослідження усіх юридично значимих обставин справи, здійснюючи збирання, дослідження, оцінку, перевірку та використання доказів, які можуть як обвинувачувати особу у вчиненні кримінального правопорушення, так і виправдовувати її, що по суті означає забезпечення установлення істини. Слідчому ніяким чином, не варто нав'язувати репресивну «функцію переслідування», яка була притаманна лише в недалекі часи, а також, незважаючи на опуси законодавства, не варто відносити його до сторони обвинувачення, бо на протязі усього досудового слідстві обвинуваченого може і не з'явитись взагалі, а слідчі (як і судді в судовому процесі) мають бути об'єктивними спрямовувати вектор процесу на встановлення істини, з якої може випливати висновок як щодо винуватості, так і щодо невинуватості особи.

Разом з тим, зауважимо, що при регламентації діяльності слідчих та інших правоохоронних органів, закон не завжди піклується про забезпечення їх незалежності від органів виконавчої влади.

Розбіжності законодавчого регулювання статусу слідчих органів помітні уже при формуванні їх дефініцій.

Державне бюро розслідувань, відповідно до ст. 1 Закону України «Про державне бюро розслідувань», є державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції. Такий концепт цілком виправданий і мав би застосовуватись і до інших органів зі слідчою компетенцією.

Між тим, Бюро економічної безпеки України, за приписами ст. 4 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України», – це центральний орган виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування

економіки держави, основним з елементів чого є «забезпечення економічної безпеки держави шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави».

Національне антикорупційне бюро України за новітніми змінами законодавства також названо центральними органами виконавчої влади із спеціальним статусом. Відповідно призначення їх керівників віднесено до повноважень Кабінету міністрів України, що ніяк не мінімізує ситуації конфлікту інтересів.

Директор Бюро економічної безпеки України призначається на посаду Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України за пропозицією комісії з проведення конкурсу. Директор Державного бюро розслідувань призначається на посаду Президентом України за поданням комісії з проведення конкурсу на зайняття посади Директора Державного бюро розслідувань. Важко знайти логіку таким різницям, але означена різниця суттєво може впливати на ефективність діяльності слідчих органів.

Слідчі органи мають бути максимально незалежними як від існуючих гілок влади, так і від майбутніх «фігурантів справ», а отже не мають підпорядковуватись будь-яким міністерствам чи структурним підрозділам Кабінету Міністрів.

Для посилення гарантій діяльності правоохоронних органів варто унеможливити ситуацію, коли новообраний за партійними списками Парламент приступаючи до роботи зразу ж починає «обирати за своїми інтересами» нового Генерального прокурора, а новостворений Кабінет Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України звільняє Директора Бюро економічної безпеки України чи Директора НАБУ, призначає нового керівника, за допомогою якого забезпечує «ротацию» усієї слідчої системи.

Вважаємо за необхідне усі слідчі органи та прокуратуру вивести з підпорядкування виконавчої влади, запровадити призначення їх керівників Президентом України та термін 10 років, без права відправки їх у відставку Верховною Радою України за формуванням «недовіри». Примусове відправлення у від-

ставку керівників слідчих органів та Генерального прокурора має бути допустимим лише в порядку імпичменту на підставі відповідних для цього фактів, або порушень законодавчо визначених вимог щодо бездоганної ділової репутації.

Визначаючи повноваження детективів Бюро економічної безпеки України, ст. 2 та 8 Закону України «Про бюро економічної безпеки» зазначає, що вони, окрім здійснення оперативно-розшукової та суто кримінально-процесуальної діяльності, уповноважені також здійснювати «інформаційно-пошукову та аналітично-інформаційну роботу з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень».

Але така діяльність недостатньо урегульована законом, що залишає відкритим питання допустимості отримуваних при цьому доказових матеріалів та їх реалізації в кримінальному провадженні.

Застосування наданих слідчим компетенцій має здійснюватись виважено з огляду як на засаду верховенства права та дотримання принципу пропорційності, так і на певну конкуренцію галузевих норм права, наявні юридичні колізії та процедурні прогалини.

Обраний превентивний чи доказовий захід має бути законним, необхідним, пропорційним (відповідати принципу пропорційності) та ефективним. Обраний захід стає необхідним, якщо для виконання законних повноважень неможливо застосувати інший захід або його застосування буде неефективним, а також якщо такий захід заподіє найменшу шкоду як адресату заходу, так і іншим особам. Застосований законний захід є пропорційним, якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам і свободам людини або інтересам суспільства чи держави, не перевищує блага, для захисту якого він застосований, або створеної загрози заподіяння шкоди.

В сучасній правовій доктрині по суті верховенство права, будучи загально правовим принципом правової держави, виступає найбільш загальною, інтегративною засадою правосуддя, яка проявляє свою генетичну дію через свої структурні, гармонізовані один з одним, функціональні засади кримінального права і процесу.

Узагальнення суджень Європейської Комісії за демократію через право (Венеціанська Комісія), викладених у доповіді про верховенство права, а також ня Конституційного суду України від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012 (справа № 1-11/2012), де визначено, що одним із елементів верховенства права є також принцип пропорційності, дає підстави для висновків, що верховенство права розглядається як інтегративна засада права та державотворення, яка фактично включає в себе якості окремих, менш загальних, але, безумовно, не менш важливих і незаперечних принципів кримінального процесу, таких як: а) законність, б) юридична визначеність, в) дотримання прав людини, г) заборона державного свавілля, д) недискримінація і рівність перед законом, е) ефективний доступ до правосуддя, ж) пропорційність.

В контексті висловленого пропонуємо внести такі зміни і доповнення до КПК України.

На наш погляд, ст. 7 КПК України доцільно назвати «Засади та принципи кримінального провадження», та викласти в двох таких частинах.

В частині першій зазначити, що засадами кримінального провадження є 1) забезпечення встановлення істини; 2) забезпечення справедливості; 3) верховенство права.

В частині другій доцільно, щонайменше, назвати та юридично визначити такі принципи кримінального провадження як 1) законність; 2) юридична визначеність; 3) дотримання прав людини; 4) всебічність, повнота і об'єктивність досліджень обставин справи; 5) презумпція невинуватості; 6) презумпція добропорядності людини; 7) повага до людської гідності, честі та репутації; 8) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; 9) недоторканність житла чи іншого приватного володіння особи; 10) таємниця спілкування; 11) невтручання у приватне життя; 12) недоторканність права власності; 13) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 14) недискримінація та рівність перед законом і судом; 15) пропорційність; 16) ефективний доступ до правосуддя; 17) безпосередність дослідження доказів; 18) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 19) гласність і відкритість судового провадження; 20) обов'язковість судових

рішень; 21) документованість провадження у справі; 22) розумність строків; 23) заборона державного свавілля та обмеження дискреційних повноважень; 24) забезпечення права на правничу допомогу та захист; 25) реабілітація невинуватих.

Основною передумовою справедливості судочинства є правильне, з дотриманням шляхетної законної процедури, встановлення обставин досліджуваної події, пізнання правди, встановлення об'єктивної істини щодо фактичних обставин в кримінальній справі.

Наголосимо, що ст. 69 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, який набув чинності 1 липня 2002 року, говорить: «Суд правомочний вимагати надання всіх доказів, які він вважає необхідними для встановлення істини».

Співвідношення гарантій встановлення об'єктивної істини та верховенства права у кримінальному процесі знаходяться в стані єдності і боротьби протилежностей.

У розв'язанні конкуренції завдань встановлення істини і захисту прав людини ми виходимо з головної ідеї про пріоритет прав людини, а отже, допустимості втручання в права людини і застосування примусових заходів при встановленні об'єктивної істини лише в разі крайньої необхідності, коли іншими засобами встановити істину неможливо, а заподіяна застосуванням примусових процесуальних дій шкода буде меншою, ніж відвернута.

Концепт верховенства права стає не рядовим принципом, а стає особливою засадою правової держави, яка розповсюджує свою силу на усі інші принципи, надаючи їм додаткову силу верховенства над іншими правовими концептами та законодавчими приписами.

Верховенство права – універсальна засада доктрини правової держави та системи правового і суспільного устрою, за якої забезпечується панування права в державі, де природні права і свободи людини знаходять загальне визнання та законодавче закріплення, визнаються найвищою цінністю суспільства, а їх забезпечення стає пріоритетом держави, де сама влада перебуває під владою права і контролем закону та обмежується правом, де кожна людина отримує рівні права та можливості їх захисту в незалежному і неупередженому суді, де саме

право створює таку систему правовідносин, за якої максимально усуваються можливості свавілля чиновників, де держава несе відповідальність перед людиною за свою діяльність.

Конституцію України, а також в КПК України та окремі закони, що регламентують діяльність Національної поліції України, ДБР, НАБУ, БЕБ, СБУ та інших правоохоронних органів, доцільно доповнити окремою нормою за назвою «*Принцип пропорційності*» та викласти її таким чином:

«Посадові та службові особи публічної влади, суд, слідчі, слідчі судді, прокурори, детективи та інші представники правоохоронних органів, які здійснюють чи приймають участь у здійсненні кримінально-процесуальних чи інших правоохоронних дій, мають виходити в своїх діях з того, що мета їх юридичних дій має бути суспільно вагомою, а засіб її досягнення найменш обтяжливим у конкретних умовах і формах правовідносин, при цьому втручання у сферу прав і свобод людини може допускатись лише в випадках крайньої необхідності, з метою забезпечення правосуддя чи іншої суспільно корисної мети, якщо цього неможливо досягти іншими засобами, а заподіяна примусовими заходами шкода буде меншою, ніж відвернута».

Ст. 9 КПК України «Законність» пропонуємо викласти таким чином:

«Під час безпосереднього виявлення злочину, затримання підозрюваної особи на місці злочину та здійснення кримінального провадження, а рівно при виконанні вироку чи іншого судового рішення, слідчий, детектив, суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, інші службові особи органів державної влади зобов'язані в межах своєї компетенції та у визначений законами спосіб, вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і до їх покарання, забезпечити правильне застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний, неухильно додержуватися при цьому вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних правових актів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог

інших законів та рішень Європейського суду з прав людини.

Ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності або обмежений в своїх правах і свободах інакше ніж на підставах і в порядку, встановлених законом.

Закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати нормам Конституції України та Рішенням Конституційного суду України.

У разі конкуренції правових норм застосовуються норми Конституції України, як норми які мають вищу юридичну силу та можуть застосовуватись як норми прямої дії.

У разі наявності прогалин в законодавстві сумніви щодо притаманності приватним особам певних прав і свобод, їх змісту і обсягу, такі сумніви мають тлумачитись і вирішуватись на користь такої особи, а сумніви щодо повноважень посадових осіб органів влади мають тлумачитись обмежувальним характером».

Пропонуємо доповнити КПК України ст. 9-1 КПК України «Юридична визначеність», яку доцільно викласти таким чином:

«Кримінально-процесуальне законодавство має передбачити в залежності від обставин участі у справі чіткий процесуальний статус особи, закріпити в правових нормах зрозумілі правові приписи, які забезпечують легкість і доступність з'ясування суті права та покладеного на особу обов'язку, передбачити юридично гарантовану можливість скористатися цим правом, а посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження зобов'язані роз'яснити зміст таких прав і обов'язків та порядок їх реалізації».

Реалізація такого елемента принципу верховенства права, як «заборона державного свавілля» потребує також більш чіткого розкриття в кримінальному процесі принципу, закладеному в ст. 19 Конституції України, згідно якого «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

Пропонуємо ст. 26 КПК України безпосередньо назвати «Заборона державного свавілля» та відповідно викласти її таким чином:

«Кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право на презумпцію невинуватості та поведження з ним як з невинуватим.

Ніхто не може зазнавати безпідставного свавільного арешту, затримання, примусу чи обмеження в своїх правах і свободах.

Нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність поведженню чи покаранню. Забороняється домагатись показань шляхом тортур, насилля чи застосування інших незаконних засобів.

Кожному арештованому повідомляються при арешті причини арешту і повідомляється без зволікань пред'явлене обвинувачення.

В кримінальному провадженні ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Приватні особи можуть робити все, що не заборонено законом.

Прокурор, обвинувач, слідчий, детектив, слідчий суддя, суд, інші посадові особи правоохоронних органів та органів державної влади зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, дотримуватись процесуальної форми кримінального провадження та вживати необхідних і визначених законом заходів для забезпечення прав і свобод інших учасників процесу; при визначенні прав і свобод людини вати міжнародні правові акти та практику Європейського суду з прав людини; усі сумніви щодо змісту і обсягу прав і свобод людини тлумачити на її користь, виходячи з принципу доброспорядності людини; виключати будь-які акти свавілля щодо людини, її прав і свобод.

Обмеження, дозволені законом щодо прав і свобод людини, не можуть застосовуються для інших цілей, ніж ті, для яких вони встановлені.

При прийнятті законодавчим органом нових законів недопустимо звуження існуючих прав і свобод та гарантій їх захисту».

Для забезпечення верховенства права в слідчій діяльності важливо забезпечити удосконалення статусу слідчого.

Принципово визначимось, що слідчий (а тим самим і детектив, який виконує повноваження слідчого) здійснює інтегративну функцію роз-

слідування, а не переслідування чи обвинувачення. В КПК України важливо не тільки визначити функцію розслідування однією з функцій кримінального процесу, а й вивести слідчого з переліку суб'єктів сторони обвинувачення.

Функція розслідування – здійснення слідчим, прокурором, детективом та діяльності, спрямованої на об'єктивне і неупереджене дослідження усіх юридично значимих обставин справи шляхом збирання, дослідження, оцінку, перевірку та використання доказів, які можуть як обвинувачувати особу у вчиненні кримінального правопорушення, так і виправдовувати її, забезпечення установа істини щодо фактичних обставин складу кримінального правопорушення та доказових умов для здійснення правосуддя. Слідчий має отримати такі гарантії захисту, які закон встановив щодо суддів.

Реформу слідчих органів доцільно завершити розробкою та прийняттям окремих кодексів: Кодекс про злочини, Кодекс про проступки, Кримінально-процесуальний кодекс, Кодекс провадження щодо проступків, Кодекс доказового права, а дані кодифіковані акти мають доповнюватись Законами України: «Про дізнання», «Про функцію розслідування та статус слідчих», «Про детективів та детективну діяльність в сфері протидії злочинності», а також «Про виявлення, попередження та профілактику злочинів».

Висновок. На основі системного аналізу Конституції України, міжнародних правових актів, рішень Європейського Суду з прав людини та Конституційного суду України, необхідно детально викласти інтегративний зміст загальноправової засади верховенства, та в окремих нормах дати дефініцію і розкрити зміст таких окремих процесуальних принципів як пропорційність, законність, юридична визначеність, дотримання прав людини, заборона державного свавілля, недискримінація і рівність перед законом, ефективний доступ до правосуддя.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці концептуальної моделі окремої глави КПК України, присвяченої засадам і принципам кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дуфенюк О. М. Баланс у кримінальному провадженні: інституційний, правозастосовний, особистісний рівні : монографія. Львів : Растр-7, 2023. 508 с.
2. Кримінальний процес України. Академічний курс: у 3 т. Т. 1. Загальна частина; За заг ред. акад. акад. НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В. Т. Нора, д-ра юрид. наук, проф. Н. Р. Бобченко. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. 912 с.
3. Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Кримінальний процес України. Навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 448 с.
4. Михайленко В. В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Вид. «Паливода А.В.». 2019. 256 с.
5. Назаров В. В. Засада невтручання у приватне життя як засіб для захисту особи у кримінальному провадженні. Юридичний вісник. 2012. № 3 (24). С. 114–118.
6. Особливі порядки кримінального провадження: підручник / [О. В. Капліна, О. І. Марочкін, М. І. Демура та ін.] ; за ред. О. В. Капліної ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. – 366 с. ISBN 978 966 998-573-6
7. Сачко О. В. Проблеми реалізації верховенства права при застосуванні особливих форм та режимів кримінального провадження. Монографія. Дніпропетровськ: Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара; Ліра ЛТД, 2018. 404 с.
8. Сироїд Т. Л., Фоміна Л. О. Міжнародне право прав людини: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 564 с.
9. Тертишник В. Конституція України. Науково-практичний коментар. Вид. 2-ге, доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2023. 464 с.
10. Тертишник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 20-те, доповн. і перероб. К.: Алерта, 2023. 1120 с.
11. Тертишник В. М. Презумпція добропорядності та правомірності дій людини в системі засад правової держави. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету імені Короля Данила Галицького*. 2023. Вип. 15 (27). Том 1. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/випуск-15-27-том-1/тертишник-в-м-презумпція-добропорядн/>
12. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с.
13. Удовенко Ж. В. Процесуальні гарантії забезпечення права на невтручання в особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні України: монографія. Київ: ЦУЛ, 2021. 523 с.
14. Хабло О. Ю., Бойко О. В. Право на справедливий судовий розгляд у кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: Кафедра, 2022. 216 с.
15. Хотинська-Нор О. З. Теорія і практика судової реформи в Україні: монографія. Київ: Алерта, 2016. 428 с.
16. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці: монографія. Чернівці: Родовід, 2013. 307 с.

Хороновський О. І.,
кандидат юридичних наук,
здобувач відділу аспірантури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України

РОЛЬ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У ПРОТИДІІ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ НА ШКОДУ ОБ'ЄКТАМ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

THE ROLE OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE IN COUNTERING ACTIVITIES TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIMINAL GROUPS TO THE DETRIMENT OF CRITICAL INFRASTRUCTURE OBJECTS

В статті розглянуто основоположні нормативно-правові актів, які визначають засади функціонування органів державної безпеки з питань протидії діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури.

Констатовано, що виконання Службою безпеки України (далі – СБ України) визначених чинним законодавством обов'язків без охоплення питань діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури є практично неможливим.

Органи державної безпеки у національній системі захисту критичної інфраструктури реалізують свою компетенцію як державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями та виконують визначені у статті 19 Закону України «Про критичну інфраструктуру» функції державного органу, відповідального за забезпечення формування та реалізацію державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури». Визначено, що основним елементом організації протидії діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури, є чітке визначення переліку таких об'єктів й формування відповідного реєстру.

Зроблено висновок, що роль СБ України як суб'єкта захисту критичної інфраструктури від діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань полягає у наступному: по-перше, вказаний орган є не просто правоохоронним, а має спеціальне призначення, оскільки є відповідальним за державну безпеку у всіх сферах життя держави, у тому числі критичної інфраструктури; по-друге, СБ України зобов'язана здійснювати контрольно-розвідувальну діяльність з метою виявлення існуючих та потенційних загроз економічному потенціалу держави, який по суті включає в себе об'єкти критичної інфраструктури; по-третє, права СБ України, зокрема здійснювати оперативно-розшукову діяльність, на цілком законній основі зобов'язують її підрозділи вживати заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинної діяльності на шкоду об'єктам критичної інфраструктури; по-четверте, СБ України входить до системи державних органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю.

Ключові слова: *орган державної безпеки, контрольно-розвідувальна діяльність, національна безпека, загрози економічному потенціалу держави, оперативні підрозділи, боротьба з організованою злочинністю.*

The article examines the fundamental normative legal acts that determine the principles of the functioning of state security bodies on countering the activities of transnational organized criminal groups to the detriment of critical infrastructure objects.

State security bodies in the national critical infrastructure protection system exercise their competence as a special purpose state body with law enforcement functions and perform the functions of a state body responsible for ensuring the formation and implementation of state policy in the field of critical infrastructure protection defined in Article 19 of the Law of Ukraine «On Critical Infrastructure». It was determined that the main element of the organization of countermeasures against the activities of transnational organized criminal groups to the detriment of critical infrastructure objects is a clear definition of the list of such objects and the formation of a corresponding register.

It was concluded that the role of the Security Service of Ukraine as a subject of protection of critical infrastructure from the activities of transnational organized criminal groups is as follows: firstly, the specified body is not just law enforcement, but has a special purpose, as it is responsible for state security in all spheres of state life, including critical infrastructure; secondly, the Security Service of Ukraine is obliged to carry out counterintelligence activities in order to

identify existing and potential threats to the economic potential of the state, which essentially includes critical infrastructure objects; thirdly, the rights of the Security Service of Ukraine, in particular to carry out operational and investigative activities, on a completely legal basis oblige its units to take measures to prevent, timely detect and stop criminal activity to the detriment of critical infrastructure objects; fourthly, the Security Service of Ukraine is part of the system of state bodies that fight against organized crime.

Key words: *state security bodies, counter-intelligence activities, national security, threats to the economic potential of the state, operational units, the fight against organized crime.*

Питанням транснаціональної організованої злочинності присвячували свої праці доволі багато дослідників. Теоретичним основам протидії транснаціональній організованій злочинності присвячено роботи О.М. Бандурки, М.Г. Вербенського, В.В. Голіни, О.М. Джужи, О.Ф. Долженкова, В.М. Дрьоміна, Г.П. Жаровської, А.П. Закалюка, Н.А. Зелінської, О.В. Козаченко, В.П. Коржа, Г.П. Пожидаєва, І.В. Пшеничного, Е.В. Расюка, Є.Д. Скулиша, Є.Л. Стрельцова, М.І. Хавронюка та ін.

Визнаючи значимість здобутків означених науковців, слід зазначити, що у вітчизняній правничій науці фактично немає спеціальних досліджень, що стосуються саме транснаціональної організованої злочинності у сфері функціонування критичної інфраструктури, визначення ролі та місця спеціальних служб у протидії цьому соціально негативному явищу.

Таким чином, актуальним постає питання обґрунтування життя СБ України, як однією з найголовніших спеціальних служб нашої країни, заходів з протидії діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури.

Зазначимо, що чинним законодавством СБ України наділено рядом обов'язків, серед яких доцільно виділити обов'язок:

1) здійснювати інформаційно-аналітичну роботу в інтересах ефективного проведення органами державної влади та управління України внутрішньої і зовнішньої діяльності, вирішення проблем оборони, соціально-економічного будівництва, науково-технічного прогресу, екології та інших питань, пов'язаних з національною безпекою України;

2) здійснювати заходи контррозвідального забезпечення дипломатичних представництв, консульських та інших державних установ, а також заходи, пов'язані з охороною державних інтересів у сфері зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, безпекою громадян України за кордоном;

3) здійснювати контррозвідальне забезпечення оборонного комплексу, Збройних Сил України, інших військових формувань, дислокованих на території України, енергетики, транспорту, зв'язку, а також важливих об'єктів інших галузей господарства [1].

Виконання СБ України вищевказаних обов'язків без охоплення питань діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури є практично неможливим. Зазначена категорія злочинності безумовно: перешкоджає вирішенню проблем соціально-економічного будівництва держави, науково-технічного прогресу, інших питань, пов'язаних з національною безпекою України; загрожує державним інтересам у сфері зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності; має негативний вплив на сфери енергетики, транспорту, зв'язку, а також важливі об'єкти інших галузей господарства; та безперечно потребує від органів державної безпеки відповідних заходів реагування.

Закон України «Про критичну інфраструктуру» відносить СБ України до суб'єктів національної системи захисту критичної інфраструктури; покладає на органи державної безпеки окремі функції з питань формування та/або реалізації державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури; визначає завдання операторів критичної інфраструктури щодо негайного інформування СБ України про інциденти, пов'язані з порушеннями систем фізичної безпеки та кібербезпеки, а також інформування СБУ про загрози та ризики диверсій, терористичних актів, актів кібертероризму проти систем управління, операційних та інших систем об'єктів критичної інфраструктури, надзвичайних ситуацій або інших небезпечних подій на важливих державних об'єктах [2].

На нашу думку, основним елементом організації протидії діяльності транснаціональних

організованих злочинних угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури, є чітке визначення переліку таких об'єктів й формування відповідного реєстру. У цьому сенсі варто звернути увагу на наявну тенденцію до поступового розширення нормативно визначеного переліку секторів критичної інфраструктури. Так, у грудні 2022 року до цього переліку було вкотре внесено зміни [3], у результаті чого у нього з'явилась низка нових секторів, серед яких, сектор «Національна безпека». Секторальним органом щодо зазначеного сектору визначено СБ України.

З того часу СБ України у національній системі захисту критичної інфраструктури:

- реалізує свою компетенцію як державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, зокрема здійснює контррозвідальний захист об'єктів критичної інфраструктури (являється функціональним органом);

- виконує визначені у статті 19 Закону України «Про критичну інфраструктуру» функції державного органу, відповідального за забезпечення формування та реалізацію державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури в секторі «Національна безпека» (є секторальним органом).

При цьому перша складова поширюється на всі без винятку складові критичної інфраструктури, як об'єкт контррозвідального захисту, а друга – лише на ті, котрі належать до сектора, для якого СБ України визначено секторальним органом. Тобто виконання функцій секторального органу не замінює, а доповнює здійснюваний СБ України контррозвідальний захист об'єктів критичної інфраструктури, який за своїм змістом охоплює інше коло питань й стосується значно ширшого кола об'єктів.

Таким чином, можемо констатувати, що завдання СБ України з протидії діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури в контексті забезпечення державної безпеки охоплюються контррозвідальним захистом об'єктів критичної інфраструктури, до яких відносяться підприємства та установи (незалежно від форми власності) таких галузей, як енергетика, хімічна промисловість, транспорт, банки та фінанси, інформаційні технології та телекомунікації (електронні комунікації),

продовольство, охорона здоров'я, комунальне господарство, що є стратегічно важливими для функціонування економіки і безпеки держави, суспільства та населення [4].

Відповідно до Закону України «Про контррозвідальну діяльність», спеціально уповноваженим органом у сфері контррозвідальної діяльності є СБ України. Метою контррозвідальної діяльності є попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, припинення розвідальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усунення умов, що їм сприяють, та причин їх виникнення. Однією з підстав для проведення контррозвідальної діяльності являється виконання визначених законом завдань щодо контррозвідального забезпечення економічного, інформаційного, науково-технічного потенціалу, оборонно-промислового і транспортного комплексів та їх об'єктів [5]. Таким чином, з метою недопущення завдання шкоди об'єктам критичної інфраструктури в результаті діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань, підрозділи СБ України в рамках відповідних контррозвідальних справ вживають весь комплекс передбачених цим законом контррозвідальних, пошукових, режимних та адміністративно-правових заходів.

В свою чергу, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» до підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність відносить оперативні підрозділи Центрального управління, регіональних органів та органів військової контррозвідки СБ України, а завданням оперативно-розшукової діяльності визначає пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, розвідально-підривної діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави. Отже, виявлення фактів протиправної діяльності транснаціональних організованих злочинних

угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури може здійснюватися у ході оперативно-розшукової діяльності, а здобуті матеріали використовуватись: як приводи та підстави для початку досудового розслідування; для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні; для попередження, виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень, розвідувально-підривних посягань проти України, розшуку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, та осіб, які безвісти зникли; для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, а також співробітників розвідувальних органів України та їх близьких родичів, осіб, які конфіденційно співробітничать або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей; для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та інших правоохоронних органів; для інформування державних органів відповідно до їх компетенції [6].

Крім того, Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» відносить СБ України до державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю. Серед основних напрямів боротьби з організованою злочинністю цей закон визначає:

- запобігання виникненню організованих злочинних угруповань;
- виявлення, розслідування, припинення і запобігання правопорушенням, вчинюваним учасниками організованих злочинних угруповань, притягнення винних до відповідальності;
- протидія використанню учасниками організованих злочинних угруповань у своїх інтересах об'єднань громадян і засобів масової інформації [7].

Крім того, слід зазначити, що відповідно до статистичних даних ОГП, за матеріалами органів державної безпеки розслідується близько 8–9% від загальної кількості кримінальних проваджень за фактами діяльності організованих груп та злочинних організацій [8].

Водночас, слід зазначити, що однією з ключових вимог на старті реформи СБ України,

яку озвучували фахівці з безпеки і міжнародні партнери було позбавлення органів державної безпеки функцій розслідування економічних та корупційних злочинів.

Відповідно до норм чинного законодавства дана категорія справ не є підслідною СБ України. Проте, зараз доволі поширена практика, коли прокурори та слідчі правоохоронних органів залучають співробітників СБ України до проведення обшуків, інших слідчих і оперативно-розшукових дій у зазначених справах. У суспільства складається хибне уявлення, що справу розслідує СБ України. Наприклад, тільки протягом 2019 року до СБ України надійшли близько 7 тис. доручень слідчих (прокурорів) від інших правоохоронних органів. Більшість із них не належать до компетенції СБ України [9].

Таким чином, вважаємо, що в основі протидії СБ України діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури повинні виконуватись функції щодо запобігання та виявлення, а також припинення злочинних посягань лише в частині скерування отриманих матеріалів в порядку статей 214, 216 КПК України до органів досудового розслідування. Безпосереднім їх розслідуванням повинні займатись правоохоронні органи до підслідності яких віднесені ті чи інші кримінальні правопорушення, при цьому не зловживаючи правом слідчого (прокурора) щодо залучення оперативних підрозділів СБ України до виконання слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій в рамках розслідування даної категорії справ.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми, на наше переконання, є внесення змін до статті 41 КПК України «Оперативні підрозділи» в частині визначення права слідчого, дізнавача, прокурора надавати письмові доручення лише оперативним підрозділам того органу, до підслідності якого відноситься кримінальне правопорушення [10].

Отже, підсумовуючи, зробимо висновок, що роль СБ України як суб'єкта захисту критичної інфраструктури від діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань полягає у наступному: по-перше, вказаний орган є не просто правоохорон-

ним, а має спеціальне призначення, оскільки є відповідальним за державну безпеку у всіх сферах життя держави, у тому числі критичної інфраструктури; по-друге, СБ України зобов'язана здійснювати контррозвідальну діяльність з метою виявлення існуючих та потенційних загроз економічному потенціалу держави, який по суті включає в себе об'єкти критичної інфраструктури; по-третє, права

СБ України, зокрема здійснювати оперативно-розшукову діяльність, на цілком законній основі зобов'язують її підрозділи вживати заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинної діяльності на шкоду об'єктам критичної інфраструктури; по-четверте, СБ України входить до системи державних органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.
2. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>.
3. Про внесення змін до постанови КМУ від 09.10.2020 № 1109 : постанова КМУ від 16.12.2022 № 1384. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 04.08.2023).
4. Верголяс О. О. Реформування системи захисту та підвищення стійкості критичної інфраструктури України в розрізі актуальних загроз. URL: <https://coolyanews.info.html>.
5. Про контррозвідальну діяльність : Закон України від 26.12.2002 № 374-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text>.
6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.
7. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1996 № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>.
8. Статистика ОГП. Про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizacijami-2>.
9. Реформа СБУ : веб-сайт. URL: <https://ssu.gov.ua/reforma-ssu>.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Христич І. О.,
кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОБЧИСЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ¹

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR CALCULATING CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ROAD TRAFFIC AND TRANSPORT OPERATION

У статті аналізується стан кримінальних правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації автотранспорту. Підкреслено, що в умовах воєнного стану відбулося не тільки збільшення навантаження на транспортну мережу, но і зростає кількість зареєстрованих офіційною статистикою дорожньо-транспортних пригод. Підкреслено, що наразі відсутній єдиний та чіткий методичний підхід до оцінювання розміру соціально-економічних втрат від дорожньо-транспортних пригод. Розмір цей можна оцінити лише тоді, коли будемо знати про усі факти вчинення дорожньо-транспортних пригод. Наведено визначення методології кримінологічного дослідження, основні методи і етапи кримінологічного дослідження. Проаналізовано, що введення нового кримінального процесуального кодексу 20 листопада 2012 р. нічого істотно не змінила в практиці реєстрації вчинених дорожньо-транспортних пригод. Рівень їх латентності залишився значним. Цьому, на жаль, сприяла відміна відеофіксації порушень правил дорожнього руху, яка була введена по території усієї країни одночасно з введенням воєнного стану. Важливими методами є й аналіз повідомлень засобів масової інформації, особливо це стосується вчинених дорожньо-транспортних пригод. Тому вважаємо, що єдину систему державної реєстрації кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автотранспорту можна проводити лише в Державній службі статистики, в центрі, який не буде підпорядкований правоохоронним і правозастосовним органам, який і буде щорічно друкувати статистичні збірники про стан злочинності в країні. Крім того цей центр Державної служби статистики України зможе щорічно (або два рази на рік) проводити загальнодержавне вибіркове обстеження рівня латентної злочинності, що дасть змогу встановити реальний стан злочинності в Україні, як це проводиться в більшості країн світу систематично. Введення такого обліку надасть можливість розробляти більш дієві заходи протидії злочинності, особливо в сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Більшість з цих заходів можна втілити на практиці після закінчення воєнного стану, який зараз продовжено до 13 травня 2024 р.

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода, методи кримінологічного дослідження, етапи кримінологічного дослідження, злочини з необережності, правила дорожнього руху, відеофіксація, соціально-економічні втрати.

The article analyzes the state of criminal offenses in the field of road traffic and operation of motor transport. It is emphasized that under martial law, there has been not only an increase in the load on the transport network but also an increase in the number of officially registered road traffic accidents. It is highlighted that currently, there is no single and clear methodological approach to assessing the size of socio-economic losses from road traffic accidents. This size can only be assessed when we know all the facts of road traffic accidents. The definition of criminological research methodology, main methods, and stages of criminological research are provided. It is analyzed that the introduction of the new criminal procedural code on November 20, 2012, did not significantly change the practice of registering committed road traffic accidents. Their latency level remained significant. Unfortunately, this was facilitated by the cancellation of video recording of traffic rules violations, which was introduced throughout the country simultaneously with the introduction of martial law. Important methods also include the analysis of mass media reports, especially those related to committed road traffic accidents. Therefore, it is considered that a unified system of state registration of criminal offenses in the field

¹ Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАІПРН України (номер держ. реєстр. в УкрІНТЕІ 0120U10561).

of road safety and operation of motor transport can only be conducted by the State Statistics Service, in a center that will not be subordinate to law enforcement and law application bodies, which will annually print statistical collections about the state of crime in the country. In addition, this center of the State Statistics Service of Ukraine will be able to conduct a nationwide sample survey of the level of latent crime annually (or twice a year), which will allow determining the real state of crime in Ukraine, as is systematically done in most countries of the world. The introduction of such an account will provide an opportunity to develop more effective measures to counteract crime, especially in the field of road safety and transport operation. Most of these measures can be implemented in practice after the end of the martial law, which is now extended until May 13, 2024.

Key words: *road traffic accident, methods of criminological research, stages of criminological research, crimes of negligence, traffic rules, video recording, socio-economic losses.*

Актуальність теми дослідження. Дорожньо-транспортні пригоди притаманні усім країнам світу. На жаль, рівень смертності та травматизму внаслідок дорожньо-транспортних пригод є одним із найвищих в Європі, а рівень організації безпеки дорожнього руху залишається вкрай низьким.

Фактичні статистичні дані, які наводяться на офіційних сайтах різних відомств в Україні не дають змоги встановити реальний обсяг фактів порушень правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, в Україні. Проблема існує, про неї говорять, але вона нікуди не зникає і навіть не має тенденцій до зниження особливо на сучасному етапі існування держави. В світі втрати від дорожньо-транспортних пригод оцінюють різними показниками: у вигляді непрожитих років загиблених, втрати працездатності, витрат на лікування та інших характеристик. Однак, жоден з цих методів оцінювання втрат від дорожньо-транспортних пригод не може бути застосовано, тому що відсутні реальні дані про кількість вчинених ДТП. А це призводить до того, що в Україні відсутні як обґрунтована економічна оцінка вартості життя, здоров'я та завданої економіці шкоди від ДТП, так і сучасна система збору інформації про дорожньо-транспортні пригоди за всіма необхідними ключовими показниками.

Однак наразі відсутній єдиний та чіткий методичний підхід до оцінювання розміру соціально-економічних втрат від дорожньо-транспортних пригод. Важливими економічними компонентами такого показника має бути врахування моральних втрат у зв'язку з втраченою годувальника в сім'ях, пошкодження або втрати транспортного засобу, вантажів, а також втрат від заторів, що утворюються внаслідок дорожньо-транспортних пригод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту в аспекті адміністративної чи кримінальної відповідальності досліджувалася такими вченими: А.М. Бабенко, Ю.П. Битяк, В.І. Борисов, В.І. Василенко, В.М. Гаращук, С.В. Гізімчук, О.М. Джужа, В.І. Жульов, В.А. Мисливий та ін. Кримінологічні дослідження у цій сфері проводилися В.С. Батиргарєвою, К.О. Полтавою і є предметом наукових інтересів науковців відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України, а саме: В.В. Голіни, Б.М. Головкина, А.В. Калініної, М.Г. Колодяжного, О.В. Новікова, С.С. Шрамко. Попри вагомий внесок дослідників у розв'язання проблемних питань, що виникають у сфері безпеки дорожнього руху, залишаються невирішеними питання, щодо розробки методики обчислення реального обсягу кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху.

Метою статті є розробка методичних основ щодо розробки методики встановлення рівня дорожньо-транспортних пригод та прогнозування зменшення їх на території України, а також встановлення ціни для суспільства.

Виклад основного матеріалу. Як загально відомо відокремлення розділу XI Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту з'явився лише у чинному Кримінальному кодексі України. До цього часу такого відокремлення не існувало. Дорожньо-транспортні (автотранспортні) злочини відносяться до злочинності з необережності, під якою розуміють сукупність всіх учинених за необережної вини злочинів у формі злочинної недбалості та злочинної самовпевненості на території країни за певний проміжок часу і характеризується кількісними і якісними показниками. Проблеми з реєстрацією та обліком дорожньо-

транспортних пригод, як і інших кримінальних правопорушень, в Україні існують вже давно. Багато хто з вчених вважали, що введення в дію у 2012 р. Кримінального процесуального кодексу і Єдиного реєстру кримінальних правопорушень істотно покращить реєстрацію усіх вчинених кримінальних правопорушень, але цього не відбулося. Тому зараз на базі офіційних статистичних даних ми маємо два показники зареєстровано і обліковано кримінальних правопорушень, які між собою істотно відрізняються [1, с. 57]. Тому у Національній транспортній стратегії України на період до 2030 р. зазначається про недосконалість систем моніторингу дорожньо-транспортних пригод та неналежну якість статистичної інформації [2].

Підтримую точку зору вчених, що аналізувати статистичні дані треба за нетривалий термін часу, інакше кажучи, аналізувати треба лише за період існування воєнного стану [3, с. 155].

Під методологією кримінологічного дослідження розуміється система основних поглядів, принципів, які використовуються на шляху досягнення реальних знань для вивчення дійсності і вирішення завдань кримінологічної науки [1, с. 28–29].

Як загальновідомо, під методикою ми розуміємо сукупність способів, заходів, методів, які використовуються для збирання, оброблення та аналізу інформації [4, с. 25]. В кримінології під методикою розуміють сукупність технічних прийомів, способів збирання й аналізу інформації про злочинність, її причини та умови, особу злочинця, заходи попередження злочинності. У цьому зв'язку окремі вчені в поняття методики включають також методи розробки певних висновків, пропозицій і рекомендацій [5, с. 118].

В кримінології широко використовуються загальнонаукові, статистичні, соціологічні, психологічні, математичні, кібернетичні методи та способи дослідження [1, с. 36]. Також можливо використання метода експертних оцінок, хоча при цьому необхідно звертати увагу на те, що різниця у висновках цих осіб може бути значною, тому що деякі з експертів можуть робити їх спираючись на інтуїцію, а не на обізнаності щодо даного питання. В кримінології використовуються конкретно-соціологічні методи: вивчення документів, опитування

у формі анкетування та інтерв'ю, спостереження, експеримент [5, с. 253].

Застосування тих чи інших методів у кримінологічному дослідженні обумовлюється предметом, метою і завданням конкретного кримінологічного дослідження, адже в науці не існує універсальних методів і кожному з них притаманні як переваги, так і недоліки. Тому найчастіше при кримінологічних дослідженнях використовуються методи у сукупності.

Таке дослідження повинно пройти послідовно усі етапи: 1. Встановлення проблеми, ознайомлення з профільною літературою, визначення наукової гіпотези заплановано дослідження; 2. Розробка програми дослідження, визначення джерел інформації, методів дослідження, учасників, матеріально-технічного забезпечення; 3. Безпосереднє збирання інформації та її фіксація; 4. Узагальнення та аналіз отриманої інформації [1, с. 38]. Деякі вчені-кримінологи відокремлюють іншу кількість послідовних етапів кримінологічного дослідження. Незалежно від того, скільки етапів відокремлювати, зрозуміло, що кожне дослідження обов'язково їх проходить, інакше ми не одержимо реальних даних про те чи інше явище.

Офіційні статистичні дані ніколи, особливо в нашій країні не містять повної інформацію про всі вчинені злочини внаслідок того, що існує таке явище, як латентна злочинність. У зв'язку з цим, кримінологічний аналіз статистичних даних необхідно проводити з урахуванням рівня латентності, але ми можемо припустити, що, як правило, рівень латентності залишається з року в рік однаковим, тому що практика їх реєстрації в органах досудового слідства залишається стабільною. Зрозуміло, що базуючись на документах первинного обліку, складаються відповідні звітні дані в правоохоронних органах. Якщо ці первинні дані викривлені, то й усі статистичні дані будуть невірні характеризувати стан злочинності та її тенденції. Крім того, систематична зміна форм звітності призводить до труднощів у проведенні порівняння цих даних за різні періоди часу і в різних гілках правоохоронних органів.

Крім того офіційні статистичні дані не розмежовують кримінальні правопорушення за формою вини.

Коли приймалась Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 р., то в ній наводилися результати розрахунків експертів Світового банку, за якими соціально-економічні втрати України, які утворюються внаслідок дорожньо-транспортного травматизму оцінюються експертами в 4,5 млрд. доларів США на рік, що становить приблизно 3,4% валового внутрішнього продукту (у розрахунках 2014 р.), включаючи матеріальні витрати, пов'язані з пошкодженням майна та зниженням продуктивності праці, та людські втрати через серйозні травми або смерть унаслідок дорожньо-транспортних пригод.

Але усе це свідчить про дуже значні втрати від ДТП, но при цьому не зовсім зрозуміло, як при цьому було встановлено реальний обсяг вчинених в нашій країні дорожньо-транспортних пригод.

Різниця між вчиненими порушеннями правил дорожнього руху і зафіксованими хвилює суспільство. Тому з 1 червня 2020 р. в Україні запрацювала система відеофіксації порушень правил дорожнього руху, наразі система працювала у тестовому режимі і охоплюватиме лише порушення, пов'язані з обмеженням швидкості, хоча законодавчі передумови для її ширшого використання були закладені раніше. За офіційними статистичними даними 40% із зареєстрованих ДТП відбуваються внаслідок перевищення швидкості руху. До повномасштабного наступу у нас працювало 270 камер. Камери автоматичної фіксації дійсно впливають на кількість дорожньо-транспортних пригод на місці встановлення. Попередні дослідження, проведені стосовно перших встановлених камер ще до повномасштабного вторгнення РФ, засвідчили їхню ефективність. Кількість транспортних пригод у цих місцях знижувалася втричі, а кількість складених протоколів зростає також істотно. Інакше кажучи, ефект виховання водіїв відбувається. Від початку повномасштабного вторгнення РФ проти України роботу системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі призупинено, але з 16.05.2022 р. частково відновлено. Загальна кількість комплексів фіксації з 1 січня 2024 р. склала 265 камер. На

порушників чекає покарання: за перевищення швидкості більш ніж на 20 км/год – 340 грн штрафу; більш ніж на 50 км/год – 1700 грн.

На жаль, під час воєнного стану, який продовжено до 13 травня 2024 р. ця система працює лише в деяких областях, особливо під час аварійних відключень електроенергії, коли не працюють ні світлофори, ні електричний транспорт (трамваї, тролейбуси, а інколи й метро). Хоча, такий метод спостереження дозволяє вставити, хоч і вибірково, кількість незареєстрованих адміністративно караних порушень правил дорожнього руху.

Що стосується наслідків дорожньо-транспортних пригод, то доцільно аналізувати статистику медичних закладів, яка дасть змогу, хоча б поверхнево оцінити, наскільки дані правоохоронних органів не є об'єктивними, інакше кажучи, провести порівняльний аналіз даних різних відомств і установ.

На жаль в умовах воєнного стану з'явилися і більш істотні проблеми щодо реєстрації вчинених кримінальних правопорушень. Патрульна поліція перестала виїжджати для документування дорожньо-транспортних пригод, що сталися без потерпілих, оскільки у правоохоронців з'явилися більш нагальні справи – забезпечувати правопорядок на вулицях міст України. Тому водіям, що потрапили в дорожньо-транспортні пригоди без потерпілих, пропонувалося самостійно вирішувати проблему, не перешкоджаючи рух іншим учасникам [6, с. 8–9]. Тому інформація, про те, що кількість дорожньо-транспортних пригод значно зменшилася на початку дії військового стану в країні, є навряд чи достовірною. Території, які були захоплені агресором, не надавали ніякої статистичної звітності щодо вчинених кримінальних правопорушень на їх території (до сих пір значна кількість території України знаходиться в окупації).

Рациональним методом є опитування у формі анкетування. Необхідно щорічно проводити загальнодержавне вибіркове обстеження рівня латентної злочинності, а краще два рази на рік, як це проводиться в більшості країн світу систематично. Таке опитування дасть змогу встановити реальний стан злочинності в Україні, особливо стан вчинення дорожньо-транспортних пригод. Введення такого обліку надасть

можливість розробляти більш дієві заходи протидії злочинності, а також встановлення тенденцій зміни рівня злочинності.

Важливим методом є й аналіз повідомлень засобів масової інформації, особливо це стосується вчинених дорожньо-транспортних пригод.

Зрозуміло, зупинилися лише на основних методах, які допоможуть встановити реальний обсяг вчинених дорожньо-транспортних пригод, а після цього встановити соціально-економічні втрати України під ДТП, інакше кажучи ціну їх для суспільства

Висновки. Усе перелічене раніше свідчить про те, що, на жаль, проблема встановлення реальних обсягів фактів порушення правил безпеки дорожнього руху внаслідок дорожньо-транспортних пригод та експлуатації транспорту особливо в умовах воєнного стану існує. Усі

спроби використовувати різні методи, особливо соціологічні, дозволяють характеризувати їх поверхневе і оціночне, особливо в умовах воєнного стану Підкреслюють при цьому необхідність модернізації української правової системи.

Вважаємо, що єдину систему державної реєстрації кримінальних правопорушень в сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації авто-транспорту можна проводити лише в Державній службі статистики, в центрі, який не буде підпорядкований правоохоронним і правозастосовним органам, який і буде щорічно друкувати статистичні збірники про стан злочинності в країні.

І цей центр дійсно зможе проводити соціологічне опитування населення країни щодо стану рівня вчинених дорожньо-транспортних пригод.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінологія: підручник [Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. В. Лисодєд та ін.] ; за заг. ред. Б. М. Головкіна. – Харків: Право, 2020. – 384 с.
2. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року. Розпорядження Кабміну України № 430-р від 30.05.2018 р. зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text>.
3. Батиргареева В.С. Статистичний аналіз правопорушень у сфері дорожнього руху: про коректність співставлення. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності*: матеріали Всеукраїнської наук.- практ. конф. 25 лист. 2022 р. Одеса: ОДУВС, 2022. 257 с.; с. 153–156.
4. Кальман О.Г., Христич І.О. Правова статистика: підручник. – Харків: Право, 2004. 304 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. – Харків: Право, 2016. – Т.18 – 2019. – 544 с.
6. Батиргареева В. С. Дорожній рух у прифронтовому регіоні: виклики воєнного стану. Безпека дорожнього руху в умовах воєнного стану: матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 27 травня 2022 року). Кривий Ріг, 2022. 148 с.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ;
СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА**

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-56>

Столітній А. В.,

*доктор юридичних наук, професор, професор СК №1
Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

**КООРДИНАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА: РЕАЛІЗАЦІЯ
ПОВНОВАЖЕНЬ, КОНТРОЛЬ ВИКОНАННЯ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ**

**COORDINATION ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR:
IMPLEMENTATION OF POWERS, EXECUTION CONTROL,
RESPONSIBILITY**

У науковій публікації досліджується питання здійснення прокурором координаційних повноважень у пост-реформованих умовах. Зазначається на наявність повноважень з координації діяльності правоохоронних органів, а отже відповідальності перед суспільством, без реальних засобів впливу внаслідок відсутності належної відповідальності за невиконання координаційних рішень, а також вказівок прокурора.

Акцентується увага на відсутності відповідальності суб'єктів владних повноважень за невиконання рішень координаційних нарад керівників правоохоронних органів, які проводяться під головуванням керівників органів прокуратури відповідного рівня.

Термін «координація» розглядається в різних аспектах. Зокрема зазначається, що вказаний термін є загальнонауковим та використовується у багатьох природознавчих та гуманітарних науках. В юриспруденції термін «координація» набуває специфічного значення і пов'язується в першу чергу із спільною діяльністю суб'єктів правовідносин, яка скеровується та контролюється визначенням у законодавстві уповноваженим суб'єктом, з метою досягнення певних публічних цілей правового регулювання.

Акцентується увага, що в юридичній практиці координація є спільною діяльністю суб'єктів правовідносин, яка скеровується та контролюється визначенням у законодавстві уповноваженим суб'єктом, з метою досягнення певних публічних цілей правового регулювання.

Аналізуються норми чинного законодавства, якими врегульовано питання координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності. Зокрема, вказане питання досліджується у контексті вказівок прокурора у кримінальному провадженні та відповідальності за їх невиконання.

Формується висновок, про доцільність доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення окремою ст. 185-15, яка буде передбачати адміністративну відповідальність посадових осіб за невиконання постанови координаційної наради керівників правоохоронних органів.

Ключові слова: координація, нарада, прокуратура, відповідальність, кримінальна юстиція, правоохоронні органи, рішення, злочинність, протидія, правові засади, удосконалення.

The scientific publication examines the issue of the prosecutor's exercise of coordination powers in post-reform conditions. It is noted that there are powers to coordinate the activities of law enforcement agencies, and therefore responsibility to society, without real means of influence due to the lack of proper responsibility for non-implementation of coordination decisions, as well as instructions of the prosecutor

Attention is focused on the lack of responsibility of subjects of power for non-implementation of decisions of coordination meetings of heads of law enforcement agencies, which are held under the chairmanship of heads of prosecutor's offices of the corresponding.

It The term "coordination" is considered in different aspects. In particular, it is noted that this term is general scientific and is used in many natural sciences and humanities. In jurisprudence, the term "coordination" acquires a specific meaning and is primarily associated with the joint activity of the subjects of legal relations, which is directed

and controlled by an authorized subject defined in the legislation, with the aim of achieving certain public goals of legal regulation.

It is noted that in legal practice, coordination is a joint activity of the subjects of legal relations, which is directed and controlled by the authorized entity defined by law, in order to achieve certain public goals of legal regulation.

The norms of the current legislation, which regulate the issues of coordination of law enforcement bodies in the field of combating crime, are analyzed. In particular, the specified question is investigated in the context of the instructions of the prosecutor in criminal proceedings and responsibility for their non-fulfillment.

The conclusion on the expediency of supplementing the Code of Ukraine on Administrative Offenses with a separate article is formulated. 185-15, which will provide for administrative liability of officials for failure to comply with the decision of the coordination meeting of heads of law enforcement agencies.

Key words: *coordination, meeting, prosecutor's office, responsibility, criminal justice, law enforcement agencies, decisions, crime, counteraction, legal principles, improvements.*

Вступ. Сучасний глобалізований світ породжує нові форми та методи злочинної діяльності. Значна кількість злочинів вчиняється на так званому міжгалузевому рівні, із використанням цифрових технологій, залученням кваліфікованих спеціалістів, що вимагає відповідної оперативної реакції з боку системи органів кримінальної юстиції. Вирішальним фактором у протидії кримінальному світу є налагоджена взаємодія органів правопорядку із чітким механізмом координації. Тільки спільними зусиллями суб'єктів владних повноважень можливо досягти оптимальних результатів та забезпечити стабільну роботу правоохоронної системи. Ключову роль в системі органів кримінальної юстиції відіграють органи прокуратури, до функцій яких віднесено, у тому числі, організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку. Одним із основних питань, які потребують наукового переосмислення, є передбачена Законом України «Про прокуратуру» координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності. Актуальність окремого дослідження питання координації правоохоронних органів обумовлена рядом проблемних аспектів практичної реалізації результатів координаційної діяльності органів прокуратури. Необхідність внесення змін до чинного національного законодавства з метою удосконалення механізму координаційної діяльності органів прокуратури обумовлює як теоретичну, так і практичну значимість даного дослідження.

Науковці приділяють значну увагу питанням координації діяльності правоохоронних орга-

нів. Роль прокуратури в координації діяльності правоохоронних органів досліджували такі відомі науковці як М. Бурбика, Ю. Грошевий, Л. Давиденко, В. Долежан, О. Кальман, П. Каркач, М. Косюта, С. Мірошніченко, І. Печенкін, С. Попович, М. Руденко, В. Синчук та інші.

Із останніх актуальних досліджень слід виділити праці О. Кальмана та О. Гладуна «Координація діяльності правоохоронних органів щодо запобігання та протидії корупції: вимоги нового законодавства» [1], І. Печенкіна «Координація діяльності з протидії злочинності та корупції як один із пріоритетних напрямів роботи прокурора» [2], Д. Суходубова «Координаційна діяльність прокуратури у сфері протидії злочинності» [3] та інших відомих науковців, проте питання відповідальності за невиконання рішень координаційних нарад ще не було предметом окремого дослідження, що актуалізує потребу написання даної публікації.

Методологія даного дослідження включає органічне поєднання філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження, серед яких ключову роль відіграють системний та структурно-функціональний методи, прийоми логічного методу, формально-юридичний метод та метод юридичного моделювання.

Метою наукової публікації є дослідження питання відповідальності за невиконання рішень координаційних нарад, які проводяться керівниками органів прокуратури в контексті необхідності удосконалення чинного національного законодавства, яке регулює даний напрям прокурорської діяльності.

Результати дослідження. «Координація» є загальнонауковим терміном, який використовується у багатьох природознавчих та гуманітарних науках. В юриспруденції термін

«координація» набуває специфічного значення і пов'язується в першу чергу із спільною діяльністю суб'єктів правовідносин, яка скеровується та контролюється визначеним у законодавстві уповноваженим суб'єктом, з метою досягнення певних публічних цілей правового регулювання.

Так, І. Печенкін під координацією розуміє взаємоузгоджену діяльність кількох суб'єктів для досягнення ними спільної мети. На відміну від терміна «взаємодія», координація, на його думку, передбачає наявність суб'єкта, котрий координує, який згідно з вимогами закону наділений певними організаційними повноваженнями щодо всіх інших суб'єктів такої діяльності, проте вони не перебувають із ним у відносинах залежності чи підпорядкування [2].

В національному законодавстві термін «координація» вперше було застосовано у п. 1 Положення про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю, схваленого Координаційним комітетом по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України 17 липня 2000 року. Зокрема, зазначалося, що координація – це спрямовані на зміцнення законності та правопорядку спільне розроблення та практична реалізація узгоджених заходів зі своєчасного виявлення, розкриття, припинення та попередження злочинів і корупційних діянь, усунення причин та умов, які сприяють їхньому вчиненню [1, с. 38–39; 2].

Слід відзначити, що ефективна протидія злочинності неможлива без належного рівня координації діяльності правоохоронних органів. І саме органи прокуратури у відповідності до чинного законодавства виконують функцію координації інших суб'єктів правоохоронної діяльності. Так, у відповідності до ч. 2 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності. Основною формою координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності. Рішення координаційної наради

є обов'язковим до виконання всіма зазначеними в ньому правоохоронними органами. Порядок та інші форми координації затверджуються наказом Генерального прокурора [4].

Так, у відповідності до п. 9 Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, затвердженого наказом Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28, координація може здійснюватися також в інших формах:

- проведення спільних нарад з керівництвом правоохоронних та інших державних органів;
- створення міжвідомчих робочих груп;
- здійснення спільних виїздів у регіони для проведення узгоджених дій, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам у протидії злочинності;
- обмін аналітичною інформацією з питань протидії злочинності, проведення спільних аналітичних досліджень;
- розробка спільних наказів, а також підготовка листів інформаційного характеру і документів організаційного та методичного спрямування;
- розробка і забезпечення виконання спільних планів із запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, усунення причин та умов, які сприяли їх вчиненню;
- взаємне використання можливостей з підготовки і навчання кадрів, організація та проведення спільних тренінгів, семінарів, конференцій та інших заходів із метою підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та правоохоронних органів;
- розробка пропозицій з питань удосконалення системи кримінальної юстиції та правового регулювання у сфері протидії злочинності;
- ініціювання проведення наукових досліджень у сфері протидії злочинності.

За наявності підстав керівництвом органів прокуратури за участі правоохоронних та інших державних органів відповідного рівня можуть проводитися інші узгоджені заходи у встановленому законодавством порядку [5].

Отже, в Законі України «Про прокуратуру» (ч. 2 ст. 25) прямо вказано, що рішення координаційної наради є обов'язковим до виконання всіма зазначеними в ньому правоохоронними органами, проте чинним законодавством не передбачено відповідальність суб'єктів влад-

них повноважень за невиконання рішень координаційних нарад, що є суттєвою прогалиною в праві, адже юридичний обов'язок без наявності дієвого механізму юридичної відповідальності за його невиконання є по суті декларативним і таким, що залежить виключно від рівня правосвідомості та правової культури виконавця вказаного обов'язку.

Так, у відповідності до п.п. 7-15 Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, затвердженого наказом Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28, рішення координаційної наради оформлюється постановою; у резолютивній частині постанови наради зазначаються спільні узгоджені заходи та їх виконавці, строки виконання, а також інформування про проведену роботу; постанова координаційної наради вважається узгодженою за умови підписання головою та учасниками наради; постанова наради підписується не пізніше ніж через 7 робочих днів із дня проведення наради; підписана головою та учасниками координаційної наради постанова невідкладно надсилається керівникам правоохоронних органів та прокуратур відповідного рівня для організації виконання узгоджених заходів, а також для відома та врахування при здійсненні діяльності згідно з компетенцією – керівникам інших органів, представники яких були присутні на координаційній нараді; постанова координаційної наради є обов'язковою для виконання всіма зазначеними у ній правоохоронними органами; виконання передбаченого заходу в повному обсязі повинно бути завершено у строки, визначені постановою координаційної наради; у разі неможливості виконання заходу в передбачений постановою наради строк голова координаційної наради за пропозицією відповідного учасника наради або з власної ініціативи не пізніше ніж за 5 робочих днів до завершення строку виконання заходу продовжує його та визначає кінцеву дату реалізації; голова координаційної наради організовує опрацювання та узагальнення інформації учасників наради про результати проведеної роботи щодо виконання узгоджених заходів, її вплив на стан законності й ефективність протидії злочинності та за результатами приймає рішення про продовження строку виконання постанови

координаційної наради або зняття з контролю; про продовження строку виконання постанови координаційної наради загалом чи окремих узгоджених заходів або їх зняття з контролю голова наради письмово інформує учасників наради [5].

Таким чином, у разі невиконання рішень координаційної наради голова координаційної наради приймає рішення про продовження строку виконання постанови координаційної наради або зняття з контролю. Застосувати заходи дисциплінарної відповідальності голова координаційної наради не має можливості, оскільки керівники правоохоронних органів не є підлеглими керівника прокуратури. В той же час основними особливостями дисциплінарної відповідальності, які відокремлюють її від інших видів юридичної відповідальності, є те, що вона застосовується в межах службової підлеглості, а адміністративна відповідальність настає перед органами та посадовими особами, яким винний по службі не підлеглий. Проте, чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення не містить норми, яка б передбачала відповідальність посадових осіб за невиконання постанов координаційних нарад правоохоронних органів.

Супутньою проблемою є відсутність законодавчо визначеного поняття правоохоронного органу, що також ускладнює визначення кола суб'єктів, які залучаються до проведення координаційної наради та несуть відповідальність за невиконання її рішень.

Таким чином, в національному законодавстві існує неперсоніфікований обов'язок виконання постанов координаційних нарад всіма зазначеними у ній правоохоронними органами, та фактична відсутня відповідальність суб'єктів владних повноважень за невиконання рішень координаційної наради, які оформлені відповідною постановою.

У зв'язку із цим варто звернути увагу на окремі аспекти відповідальності суб'єктів владних повноважень за невиконання законних вимог прокурора. Адміністративна відповідальність за ухилення від виконання законних вимог прокурора передбачена ст. 185-8 КУпАП.

Так, згідно із ч. 1 ст. 185-8 КУпАП, невиконання посадовою особою законних вимог прокурора – тягне за собою накладення штра-

фу від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [6].

Із останньої судової практики застосування ст. 185-8 КУпАП привертає увагу постановою Балтського районного суду Одеської області від 17 лютого 2020 року у справі № 493/2093/19, залишена без змін постановою Одеського апеляційного суду від 24.04.2020, про притягнення до адміністративної відповідальності заступника начальника СВ Балтського ВП ГУНП в Одеській області за вчинення правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 185-8 КУпАП, а саме невиконання законних вимог прокурора про проведення слідчих (розшукових) дій при проведенні досудового розслідування у кримінальному провадженні.

У вказаній постанові суд зазначив, що «зі змісту ст. 185-8 КУпАП вбачається, що її суб'єктивним складом є невизначене законом коло посадових осіб. Тобто, в це коло попадають, у тому числі, і слідчі. З об'єктивної сторони передбачена відповідальність за невиконання посадовою особою законних вимог прокурора, які також конкретно не визначені, а тому суд вважає, що письмова вказівка прокурора процесуального керівника на виконання слідчим процесуальних дій є однією з форм його законної вимоги» [7].

У відповідності до ч. 4 ст. 40 КПК України «слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому цим Кодексом, тягне за собою передбачену законом відповідальність» [8].

В зазначеній нормі конкретно не визначено, яким законом і яка саме відповідальність передбачена, а тому, на думку суду, невиконання слідчим законних вимог прокурора у формі письмової вказівки охоплюється складом адміністративного правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 185-8 КУпАП [7].

Таким чином, поняття «законні вимоги прокурора» підлягає розширювальному тлумаченню і включає в себе ряд актів прокурорського впливу на порушення законності та бездіяльність суб'єктів владних повноважень.

Посилання захисника на дисциплінарну відповідальність, як таку, що визначає зміст

відповідальності слідчого, на думку суду, є помилковими. Оскільки на підставі змісту ст. 15 КУпАП, яка прямо визначає настання відповідальності за адміністративні правопорушення відповідно до видів відповідальності, що передбачені дисциплінарними статутами і іншими спеціальними положеннями про дисципліну. Отже, відповідальність за статутами будуть нести слідчі органів національної поліції, слідчі прокуратури. Але відповідальність за дисциплінарним статутом буде наступати не у всіх випадках, які містять склад адміністративного правопорушення. Ст. 15 КУпАП передбачає виключення із зазначеного правила стосовно невжиття заходів щодо окремої ухвали суду чи окремої постанови судді або подання прокурора, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави. Відповідно до вказаної норми ці особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах [7].

Далі суд зазначає, що «незважаючи на те, що ст. 15 КУпАП містить положення про особливу дію дисциплінарних статутів або спеціальних положень про дисципліну щодо осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, це не дозволяє робити висновок про належність таких дій до дисциплінарного напрямку відповідальності.

Дисциплінарна відповідальність слідчих настає у випадку порушення ними правил службово-трудової поведінки, встановлених як загальними, так і спеціальними нормативно-правовими актами, а також правилами внутрішнього трудового розпорядку.

Основними особливостями дисциплінарної відповідальності, які відокремлюють її від інших видів юридичної відповідальності, є те, що вона застосовується в межах службової підлеглості, а адміністративна відповідальність настає перед органами та посадовими особами, яким винний по службі не підлеглий.

Особою у період встановлений у письмовій вказівці, вимоги прокурора не виконані та у письмовій формі не надано відповіді про

причини їх невиконання, а це є порушенням норм, передбачених ст. 2 КПК України, а саме забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування» [7].

Згідно із ч. 1 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», письмові вказівки прокурора органам, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, надані в межах повноважень, є обов'язковими для цих органів і підлягають негайному виконанню [4].

Тобто, у проаналізованій справі, в порушення вимог ч. 4 ст. 40 КПК України слідчий, отримавши письмові вказівки прокурора у кримінальному провадженні, достовірно знаючи вимоги чинного законодавства щодо обов'язковості виконання вказівок прокурора, наданих у письмовій формі, не оскаржуючи їх прокурору вищого рівня, умисно не виконав письмові вказівки процесуального керівника у встановлений у них термін і у подальшому продовжував ухилятися від виконання законних вимог прокурора.

Таким чином, не виконавши законні вимоги прокурора щодо виконання вказівок, наданих у письмовій формі, у кримінальному провадженні слідчий порушив вимоги ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», ч. 1 ст. 36, ч. 4 ст. 40 КПК України, тобто вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 185-8 КУпАП [7].

Проаналізоване судове рішення демонструє реальну можливість притягнення до відповідальності суб'єктів владних повноважень, які не виконують законні вимоги прокурора. Проте, на відміну від письмових вказівок прокурора як процесуального керівника у кримінальному провадженні, рішення координаційної наради, які оформлюються відповідною постановою, є спільними рішеннями керівника прокуратури та керівників правоохоронних органів, які приймали участь у координаційній нараді та підписали постанову із узгодженими рішеннями.

Таким чином, існує потреба доповнення КУпАП окремою статтею 185-15, яка буде передбачати адміністративну відповідальність посадових осіб за невиконання постанови координаційної наради керівників правоохоронних органів, а також внесення відповід-

них зміни до ст. 15 КУпАП щодо можливості притягнення посадових осіб правоохоронних органів до адміністративної відповідальності за вчинення вказаного правопорушення.

Висновки. Проведене дослідження питання відповідальності за невиконання рішень координаційних нарад, які проводяться керівниками органів прокуратури, дозволяє сформулювати ряд висновків.

По-перше, в юридичній практиці координація є спільною діяльністю суб'єктів правоохоронних органів, яка скеровується та контролюється визначеним у законодавстві уповноваженим суб'єктом, з метою досягнення певних публічних цілей правового регулювання; основними завданнями координації діяльності правоохоронних органів є розробка та впровадження у діяльність правоохоронних органів та органів прокуратури пріоритетів кримінально-правової політики, сучасних підходів до протидії злочинності, а також розробка, узгодження і реалізація спільних заходів, спрямованих на запобігання, виявлення, розкриття, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, причин та умов, які сприяли їх вчиненню.

По-друге, органи прокуратури у відповідності до норм чинного законодавства відіграють ключову роль в координації діяльності інших суб'єктів владних повноважень в системі органів кримінальної юстиції України (Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності; порядок та інші форми координації діяльності правоохоронних органів затверджуються наказом Генерального прокурора).

По-третє, основною формою координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності; рішення координаційної наради оформлюється постановою, у резолютивній частині якої зазначаються спільні узгоджені заходи та їх виконавці, строки виконання, а також інформування про проведеної роботу.

По-четверте, рішення координаційної наради є обов'язковим до виконання всіма зазна-

ченими в ньому правоохоронними органами, проте в національному законодавстві не регламентована відповідальність за невиконання рішень координаційних нарад.

Враховуючи вищевикладене, Кодекс України про адміністративні правопорушення доцільно доповнити ст. 185-15, яка буде передбачати адміністративну відповідальність посадових осіб за невиконання постанов координаційних нарад керівників правоохоронних органів. Крім того, необхідно внести зміни до ст. 15 КУпАП щодо розширення переліку

випадків, коли до посадових осіб правоохоронних органів застосовується адміністративна, а не дисциплінарна відповідальність.

Перспектива подальшого дослідження даної тематики обумовлена необхідністю дослідження зарубіжного досвіду у сфері координації діяльності правоохоронних органів з метою запозичення найкращого позитивного зарубіжного досвіду та його імплементації в національну юридичну практику, а також формулювання конкретних пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства у даній сфері суспільних відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кальман О.Г., Гладун О.З. Координация деятельности правоохранительных органов по предотвращению и противодействию коррупции: требования нового законодательства. *Прокурорский надзор за соблюдением антикоррупционного законодательства Украины и Казахстана: Сборник научных трудов*. К.: Национальная академия прокуратуры Украины, 2014. С. 38–48.
2. Печенкін І. Координація діяльності з протидії злочинності та корупції як один із пріоритетних напрямів роботи прокурора. *Віче*. 2015. № 2. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/4546/>
3. Суходубов Д.В. Координаційна діяльність прокуратури у сфері протидії злочинності: монографія. Х.: Право, 2013. 248 с.
4. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 № 1697-VII. Дата оновлення: 11.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
5. Порядок координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, затверджений наказом Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28. Дата оновлення: 09.02.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0028905-21#Text>
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення в редакції від 05.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
7. Постанова Балтського районного суду Одеської області від 17 лютого 2020 року у справі № 493/2093/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87670678#>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Дата оновлення: 25.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

Тагієв С. Р.,

*доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України,
завідувач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології
Пенітенціарної академії України
<https://orcid.org/0000-0001-9338-4792>*

ОГЛЯД ПРАВОВИХ ВИСНОВКІВ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ЗА СТ. 368 КК УКРАЇНИ

REVIEW OF THE LEGAL CONCLUSIONS OF THE SUPREME COURT ON DETERMINING THE SUBJECT OF A CRIME UNDER ART. 368 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Ураховуючи, що корупційні кримінальні правопорушення, підривають авторитет органів державної влади та довіру до них; ураховуючи, що вони так само підривають і авторитет правоохоронних органів, що розслідують такі провадження та підтримують публічне обвинувачення в суді, у зв'язку з неможливістю довести пере судом правильність кваліфікації діяння, автор статті вирішив звернути увагу на ті проблемні питання, які виникають під час визначення суб'єкта відповідальності у найпоширенішому корупційному злочині – вимагання та отримання неправомірної вигоди.

Стаття містить короткий аналіз положень Кримінального кодексу України (далі – КК України) щодо дефініції «службова особа» як суб'єкта відповідальності за ст. 368 КК України. Автор, погоджуючись з деякими поглядами вчених, наголошує, що службову особу необхідно розглядати не лише через безвідносні характеристики, що зазначені законодавцем у законі України про кримінальну відповідальність, а й в сукупності з фактичними обставинами кожного конкретного кримінального провадження.

Для зрозумілості того, як мають співвідноситися посада – посадові та службові повноваження – вчинення дій, щоб особа набула ознак службової особи – суб'єкта кримінальної відповідальності за ст. 368 КК України, автор звертається до судової практики, у першу чергу постанов Верховного Суду (далі – ВС), у хвалених за результатами перегляду в касаційному провадженні рішень судів Вінницької, Донецької, Львівської, Тернопільської, Черкаської та Чернівецької областей у 2020–2022 роках.

Слід звертати увагу, що ВС у вирішенні питання права пов'язаного з визначенням суб'єкта відповідальності за ст. 368 КК України є найстарішою, що свідчить про досягнення правової єдності.

На підставі аналізу судової практики можна прийти до висновку, що загальні характеристики суб'єкта відповідальності за ст. 368 КК України, що визначені у ст.ст. 18, 364 КК України є недостатніми для обвинувачення конкретної особи у вимаганні та/або отриманні неправомірної вигоди. Вирішальними у цьому контексті є фактичні обставини кримінального провадження, на підставі яких можна встановити: категорію посади, функціональні обов'язки службової особи, повноваження структурних підрозділів органів державної влади та місцевого самоврядування, сукупність фактично вчинених дій, інтелектуально вольову складову дій як особи, що надає неправомірну вигоду, так і особи, що її отримує.

Ключові слова: *службова особа, неправомірна вигода, кримінальне провадження, Верховний Суд, правовий висновок.*

Given that corruption criminal offences undermine the authority of public authorities and trust in them; given that they also undermine the authority of law enforcement agencies which investigate such proceedings and support public prosecution in court, and given the impossibility of proving the correct qualification of an act in court, the author decided to pay attention to the problematic issues which arise when determining the subject of liability in the most common corruption crime – extortion and receipt of unlawful benefit.

The article provides a brief analysis of the provisions of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the CC of Ukraine) regarding the definition of "official" as a subject of liability under Article 368 of the CC of Ukraine. The author, while agreeing with some scholars' views, emphasises that an official should be considered not only through the irrelevant characteristics specified by the legislator in the law of Ukraine on criminal liability, but also in conjunction with the actual circumstances of each particular criminal proceeding.

For the sake of clarity as to how the position – official powers and official authority – actions should be correlated for a person to acquire the attributes of an official – a subject of criminal liability under Article 368 of the CC of Ukraine,

the author refers to the case law, primarily the decisions of the Supreme Court (hereinafter – SC), which were praised upon review in cassation proceedings of the decisions of the courts of Vinnytsia, Donetsk, Lviv, Ternopil, Cherkasy and Chernivtsi regions in 2020–2022.

The author draws attention to the fact that the Supreme Court of Ukraine is the oldest in resolving the issue of law related to determining the subject of liability under Article 368 of the Criminal Code of Ukraine, which indicates that legal unity has been achieved.

Based on the analysis of the court practice, the author comes to the conclusion that the general characteristics of the subject of liability under Art. 368 of the CC of Ukraine, as defined in Articles 18, 364 of the CC of Ukraine, are insufficient to accuse a particular person of extortion and/or obtaining an unlawful benefit. In this context, the factual circumstances of criminal proceedings are decisive, on the basis of which it is possible to establish: the category of position, functional duties of an official, powers of structural subdivisions of public authorities and local self-government bodies, a set of actually committed actions, and the intellectual and volitional component of actions of both the person providing the undue benefit and the person receiving it.

Key words: *official, undue advantage, criminal proceedings, Supreme Court, legal opinion.*

Актуальність та постановка проблеми. Розбудова демократичної держави, якої є і Україна, передбачає викорінення корупційної складової в діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях; виховання суспільства таким чином, щоб менталітет не мав місця для так званого «кумівства».

Дедалі частіше ми можемо побачити в засобах масової інформації повідомлення правоохоронних органів про гучні викриття посадовців на вимаганні та отриманні неправомірної вигоди від громадян або представників юридичних осіб за вчинення в їх інтересах певних дій або прийняття позитивних рішень.

Разом з тим майже кожний з нас задавався питанням, а чому кількість таких викриттів майже не дорівнює такій же кількості судових рішень? Відповідь очевидна – на стадії судового розгляду встановлюються обставини, за яких обвинувачений не суб'єктом злочину за ст. 368 КК України, а це у свою чергу виключає і його кримінальну відповідальність за вказаною статтею.

З огляду на це, ми ставимо собі за мету розглянути у цій статті судову практику ВС з питань визначення суб'єкту кримінальної відповідальності за ст. 368 КК України і відповідно визначити хто та за що має нести кримінальну відповідальність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суб'єкт як обов'язкова складова будь-якого злочину майже завжди розглядається в контексті дослідження кваліфікації кримінального правопорушення. З цього приводу роботи присвячені таких науковців як Ю.В. Бауліна, О.С. Бондаренко, О.О. Дудорова, В.М. Каба-

єва, М.О. Комарницької, Е.М. Кісілюка, Р.Л. Максимовича, С.В. Олійник, О.А. Пушкар, М.В. Форменко, О.М. Шармар, Н.М. Ярмиш та інших.

Не зважаючи на це, розгляд правильності визначення суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, у контексті дослідження практики ВС залишається мало дослідженим.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж перейти до розгляду суб'єкта злочину, передбаченого ст. 368 КК України, через призму правозастосовчої практики касаційного суду, необхідно встановити, законодавчі приписи, що містяться в законі України про кримінальну відповідальність.

Так, основні положення про спеціальний суб'єкт відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, розміщено у ч.ч. 2–4 ст. 18 та примітці до ст. 364 КК України.

Зокрема, визначення терміну «службова особа» у вказаних статтях майже ідентична, за тим лише єдиним виключенням, що у примітці до ст. 36 КК України використано уточнюючі характеристики підприємств – вони мають бути або державної або комунальної форми власності. У всьому іншому цілковите співпадіння. Тому в контексті нашого дослідження ми наведемо визначення з примістки.

Так, під службовою особою слід розуміти особу, яка постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснює функції представника влади чи місцевого самоврядування, а також обіймає постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних

підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконує такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом [1].

З цього визначення М.В. Форменко виділила такі види службових осіб: 1) службові особи, які виконують функції представника влади або місцевого самоврядування; 2) службові особи юридичної особи державної або комунальної власності, які виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції; 3) службові особи, які виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції службової особи юридичної особи приватного права [2, с. 50].

Водночас сам по собі факт наявності в органів досудового розслідування інформації про те, що та чи інша особа обіймає певну посаду в органах державно чи комунальної влади або на відповідних підприємствах, не створює підстав говорити, що вона автоматично стає суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України.

З цього приводу слушно сказав О.А. Пушкар, вказуючи, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 368 КК України необхідно розглядати у сукупності з іншими як об'єктивними, так і суб'єктивними ознаками [3, с. 233]. Крім того, для притягнення службової особи до кримінальної відповідальності за вчинення корупційного злочину необхідно чітко й однозначно вказати у процесуальних документах, до якої категорії службових осіб відноситься особа у зв'язку із вчиненими нею діями, оскільки обіймання особою певної (конкретної) посади може бути пов'язане із виконанням нею як функцій представника влади, так і організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків [4, с. 96].

З огляду на те, що наведена вище, стає зрозумілим, що положення закону, будучи безвідносними, не розкривають тонкощів встанов-

лення суб'єкту злочину, передбаченого ст. 368 КК України, а також правильності кваліфікації його дій з огляду на конкретні обставини кримінального провадження.

Тому доречно буде навести деякі конкретні приклади з практики касаційного розгляду кримінальних проваджень вказаної категорії. Принагідно треба зауважити, що позиція касаційного суду щодо визначення службової особи як суб'єкта кримінальної відповідальності за ст. 368 КК України є однією зі сталих, оскільки за останні п'ять років питання відступу від попередніх висновків на розгляд палати, об'єднаної палати Касаційного кримінального суду та Великої Палати ВС не виносилось.

I. На розгляді ВС перебувало кримінальне провадження відносно начальника Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками у Чернівецькій області (далі – Держлікслужба у Чернівецькій області), яка вимагала та отримала від керуючої аптеками ПП «Гармонія-2000» ОСОБА_3 неправомірної вигоди у розмірі 2 400 дол. США, за не включення підприємства до плану перевірок на 2019 рік з питань додержання ліцензійних умов провадження господарської діяльності.

Дії особи були кваліфіковано за ч. 3 ст. 368 КК України.

Відхиляючи касаційну скаргу сторони захисту, ВС вказав, що твердження про відсутність у ОСОБА_1 таких організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, які б уповноважували її на складання або надання пропозицій до проектів планів перевірок суб'єктів господарювання, є безпідставними, зважаючи на те, що відповідно до Положення про Держлікслужбу у Чернівецькій області, затвердженого наказом Державної служби України, служба здійснює державний нагляд (контроль) за дотриманням вимог законодавства щодо якості та безпеки лікарських засобів, порядку відпуску лікарських засобів, виконання ліцензійних умов провадження господарської діяльності з оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами. У свою чергу, керівництво Службою здійснює начальник, який несе персональну відповідальність за організацію та результати її діяльності (зазначені повноваження утворюють собою зміст функції представника влади, здійснення якої

покладено на ОСОБА_1), вносить Голові Держлікслужби пропозиції щодо пріоритетів роботи Служби і шляхів виконання покладених на неї завдань (тобто на начальника покладено здійснення організаційно-розпорядчих функцій). Що ж до повноважень ОСОБА_1 щодо планових заходів державного нагляду (контролю) у плановому періоді, то вони визначені ст. 5 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 № 877-V. А тому дії начальника Держлікслужба у Чернівецькій області кваліфіковано правильно саме за ч. 3 ст. 368 КК України [5].

У доповнення до вказаної постанови у 2022 році ВС у справі № 146/1086/16-к також наголосив, що встановлення у особи статусу службової особи, як керівника структурного підрозділу державної установи, із відповідними посадовими обов'язками, проте це не свідчить, що вона відноситься до осіб, які займають відповідальне становище, з урахуванням положень п. 2 примітки ст. 368 КК України, у випадку коли: а) вона не є керівником структурного підрозділу органу державної влади та б) у неї відсутні додаткові функції, притаманні службовій особі [6].

II. В іншому провадженні перевіряючи співвідношення займаної посади, наданих повноважень та фактично вчинених дій, ВС суд погодився з раніше ухваленим Слов'янським міськрайонним судом Донецької області виправдувального вироку за ч. 3 ст. 368 КК України відносно заступника міського голови, якого обвинувачували у тому, що він вимагав та отримав за посередництва ОСОБА_2 неправомірну вигоду в сумі 150000 грн від ОСОБА_3 за сприяння у перемозі останнього в торгах (аукціоні) з придбання нежитлової будівлі та споруд, що перебували на балансі відділу освіти міської ради.

Розглянувши касаційну скаргу прокурора, ВС її відхилив з тих підстав, що у обвинуваченого відсутні службові повноваження щодо прийняття рішень про приватизацію майна комунальної власності, визначення способу його приватизації, його оціночної вартості, а також порядку проведення аукціону, визначення його учасників та переможців. Такі повноваження відповідно до законодавства

України має міська рада, а відповідне рішення приймається на сесії депутатами. Після ухвалення рішення міською радою про приватизацію певного об'єкта процедура підготовки документів для приватизації покладається на управління комунальної власності, яке укладає договір із ліцитатором. До службових повноважень ОСОБА_1 входило лише кураторство управління комунальної власності, яке діяло виключно на виконання рішень міської ради, не маючи самостійних владних повноважень для визначення об'єктів приватизації та способу здійснення такої приватизації [7].

III. Не скасовуючи свого попереднього рішення щодо вирішення правової проблеми пов'язаної з кваліфікацією дій суб'єкта за ч. 3 ст. 368 КК України, коли повноваження щодо прийняття основного рішення залежало від колегіального органу, ВС у наступному провадженні лише звернув увагу правозастосувачів на те, що у кожному конкретному випадку також необхідно враховувати вчинення супутніх дій, що обумовлені законодавством.

Зокрема, переглядаючи вирок Борщівського районного суду Тернопільської області від 17.08.2020 відносно ОСОБА_1, ВС встановив наступне. ОСОБА_1 визнано винуватою за ч. 3 ст. 368 КК України, а саме у тому, що будучи головою Глибочецької сільської ради Борщівського району Тернопільської області, після прийняття на пленарному засіданні рішення № 350 про надання дозволу на встановлення кіоску для продажу їжі швидкого приготування, кави та чаю за заявою ОСОБА_2, але до його підписання рішення ради, повідомила останньому, що надасть прийняте по його заяві рішення за умови перерахування на вказаний нею картковий рахунок, грошових коштів у розмірі 10000 грн. Крім того, наголосила, що у разі відмови ОСОБА_2 буде позбавлений можливості будь-яким чином отримати дозвіл на встановлення кіоску.

Після отримання, обумовлених грошових коштів, ОСОБА_1 надала вказівку секретарю Глибочецької сільської ради Борщівського району виготовити рішення № 350, завіривши його особистим підписом і печаткою ради.

Відкидаючи доводи касаційної скарги сторони захисту про те, що засуджена не може бути суб'єктом вказаного злочину, оскільки

займана нею посада не належить до категорій «службових», а видача обвинуваченою наказу про надання дозволу на встановлення кіоску для продажу їжі швидкого приготування не входила до кола її повноважень, ВС вказав, що фактично вчинені ОСОБА_1 дії, а саме одержання нею заяви від ОСОБА_2, узгодження з ним місця розташування кіоску, про встановлення якого він висловлював намір, винесення вказаного питання на розгляд сесії ради, завірення прийнятого рішення своїм особистим підписом із проставленням печатки сільської ради та особиста передача його в руки ОСОБА_2, узгоджуються з повноваженнями сільського голови, що підтверджується сукупністю об'єктивно досліджених судами доказів. Таким чином Особа_1 в силу займаної нею посади була наділена правом на вчинення дій, що їй інкримінувалися органом досудового розслідування [8].

Аналогічну позицію висловив ВС у постанові від 15.09.2022 щодо кваліфікації дій керівника самостійного структурного підрозділу органу місцевого самоврядування [9].

IV. Також ВС висловився й щодо того чи впливає на правильність кваліфікації дій особи за ст. 368 КК України настання певних юридичних фактів, як то звільнення із займаної посади суб'єкта відповідальності.

Так, вироком Соснівського районного суду м. Черкаси ОСОБА_1 визнано винуватим у тому, що діючи умисно, з корисливих мотивів, створив перед ОСОБА_2 (представником ОСОБА_3) видимість наявності у нього повноважень, достатніх для прийняття рішення з питань передачі ОСОБА_3 в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення загальною площею 400 га для ведення фермерського господарства, та в період із квітня по травень 2014 року вимагав від ОСОБА_2, а 20.05.2014, перебуваючи в ресторані «Едем» у м. Черкасах, отримав від нього грошові кошти в сумі 57000 доларів США, начебто як винагороду за передачу ОСОБА_3

в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення загальною площею 400 га, хоча насправді вплинути на прийняття такого рішення він не міг, адже не мав на це достатніх повноважень, про що йому було достовірно відомо [10].

Переглядаючи у котре вказане провадження у касаційному порядку ВС вказав, що отримання службовою особою неправомірної вигоди після її звільнення з посади, за умови встановлення того, що вона вчинила дії (обумовлені домовленістю з особою, яка надала неправомірну вигоду) з використанням службового становища в інтересах третьої особи під час перебування на займаній посаді, містить підстави для притягнення такої особи до кримінальної відповідальності за ст. 368 КК України (в редакції, чинній на момент вчинення інкримінованого злочину). Крім того, на кваліфікацію дій особи за вказаною статтею не впливає те, чи є неправомірною вигода підкупом, що передуює вчиненню дій з використанням службового становища, чи вона є подякою (вдячністю) за вже вчинені дії службовою особою [11].

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, слід сказати, що ст. 18 КК та примітка до ст. 364 КК України містять лише загальні характеристики суб'єкта відповідальності за ст. 368 КК України, тоді як його конкретизація має відбуватися з огляду на посадові обов'язки, права та обов'язки визначені Законами та підзаконними нормативно-правовими актами, положеннями про структурні підрозділи органів державної влади та місцевого самоврядування, сукупність фактично вчинених дій, інтелектуально вольову складову дій як особи, що надає неправомірну вигоду, так і особи, що її отримує.

Основний інструментарій, який можуть та повинні (з огляду на положення ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») використовувати у своїй правозастосовчій діяльності слідчі, прокурори, судді з метою правильності визначення суб'єкту відповідальності за ст. 368 КК України, – постанови ВС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України : Закону України від 05.04.2021. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1209> (дата звернення: 26.03.2024).
2. Фоменко М.В. «Службова особа» як суб'єкт корупційних кримінальних злочинів : становлення поняття у КК України, види та проблемні питання. Вісник кримінологічної асоціації України, 2020. № 1 (22). С. 48–56.

3. Пушкар О.А. Особливості складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : юридичні науки. 2023. Том 34 (73), № 3. С. 230–235.

4. Кісілюк Е.М. Службова особа як суб'єкт корупційних злочинів. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф., (31 берез. 2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. – Харків : ХНУВС, 2017. – 228 с.

5. Постанова Верховного Суду у справі № 725/1199/19 від 07.10.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92173671> (дата звернення 26.03.2024).

6. Постанова Верховного Суду у справі № 146/1086/16-к від 06.07.2022. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/43226> (дата звернення 26.03.2024).

7. Постанова Верховного Суду у справі № 243/1573/17 від 13.01.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94194571> (дата звернення 26.03.2024).

8. Постанова Верховного Суду у справі № 594/1332/17 від 19.05.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97104057> (дата звернення 26.03.2024).

9. Постанова Верховного Суду у справі № 461/4839/19 від 15.09.2022. URL: <https://lpd.court.gov.ua/adjudication/43211> (дата звернення 26.03.2024).

10. Вирок Сосніського районного суду Черкаської області у справі № 712/48/15-к від 14.09.2015. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50355177> (дата звернення 26.03.2024).

11. Постанова Верховного Суду у справі № 712/48/15-к від 21.04.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96545086> (дата звернення 26.03.2024).

Членов М. В.,

*старший викладач спеціальної кафедри № 1
Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ПОНЯТИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

FEATURES OF INVOLVING WITNESSES UNDER THE CONDITIONS OF THE MARTIAL LAW

В статті детально розглянуто роль понятих у проведенні слідчих (розшукових) дій в Україні. Поняті є важливими учасниками кримінального провадження, які забезпечують об'єктивність та неупередженість досудового розслідування. Автор акцентує увагу на тому, що недотримання вимог Кримінального процесуального кодексу України щодо залучення понятих може призвести до визнання доказів, отриманих під час проведення слідчих (розшукових) дій, недопустимими.

Згідно ч. 7 ст. 223 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний обов'язково запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, незалежно від застосування технічних засобів фіксування вказаних слідчих (розшукових) дій. Однак, Законом України від 22.04.2022 № 2201-IX до абз. 2 ч. 7 ст. 223 та абз. 3 ч. 1 ст. 615 КПК України внесено законодавчі зміни, якими в умовах воєнного стану дозволено проводити обшук або огляд чи житла чи іншого володіння особи, обшук особи без понятих, але за наявності двох обов'язкових умов: 1) якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя; 2) здійснення фіксування слідчої дії доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису.

Розглянуто проблеми, пов'язані з залученням понятих під час досудового розслідування в умовах воєнного стану. Зокрема, висвітлено питання про обов'язкову участь понятих при проведенні обшуку чи огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, а також про можливість проведення цих слідчих (розшукових) дій без залучення понятих в умовах воєнного стану, якщо це об'єктивно неможливо або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я.

Висвітлено також деякі проблемні питання, пов'язані з залученням понятих, такі як визначення поняття «понятій», перелік їх прав та обов'язків, перелік суб'єктів, уповноважених залучати понятих до участі в процесуальних діях, джерела та підстави оплати часу залучення понятих, а також відповідальність понятного за неявку на слідчу дію або самовільне залишення місця проведення процесуальної дії.

Досліджено роль понятих у кримінальному провадженні в Україні, особливо в умовах воєнного стану. Акцентовано увагу на важливості дотримання процесуальних вимог щодо залучення понятих, а також висвітлено деякі проблемні питання, пов'язані з їх залученням. Дослідження може бути корисним для правоохоронних органів, адвокатів, суддів та інших учасників кримінального провадження.

Ключові слова: *понятій, незаінтересована особа, слідчі (розшукові) дії, процесуальні дії, процесуальні гарантії, процесуальні права та обов'язки, досудове розслідування.*

The article provides a detailed examination of the role of witnesses in conducting investigative (search) actions in Ukraine. Witnesses are crucial participants in criminal proceedings, ensuring the objectivity and impartiality of the pre-trial investigation. The author emphasizes that non-compliance with the requirements of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the involvement of witnesses may lead to the recognition of evidence obtained during investigative (search) actions as inadmissible.

According to Part 7 of Art. 223 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the investigator, inquirer, and prosecutor must necessarily invite at least two disinterested persons (witnesses) to conduct a search or inspection of a person's home or other possessions, or a search of a person, regardless of the use of technical means of recording the specified investigative (search) actions. However, the Law of Ukraine dated April 22, 2022, No. 2201-IX [2] to para. 2 part 7 of Art. 223 and par. 3 p. 1 st. 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, legislative amendments have been made, which allow a search or inspection of a person's home or other possessions under martial law, a search of a person without witnesses, but under two mandatory conditions: 1) if the involvement of witnesses is objectively impossible or is associated with

potential danger to their lives; 2) implementation of recording of the investigative action by available technical means by means of continuous video recording.

The article considers the problems related to the involvement of witnesses during the pre-trial investigation in the conditions of martial law. In particular, it discusses the issue of the mandatory participation of witnesses during a search or inspection of a person's home or other possessions, a search of a person, as well as the possibility of conducting these investigative (search) actions without the involvement of witnesses in martial law conditions, if this is objectively impossible or associated with potential danger to their life or health.

The article also highlights some problematic issues related to the involvement of witnesses, such as the definition of the concept of "witnesses", the list of their rights and obligations, the list of entities authorized to involve witnesses in the procedural actions, sources and grounds for payment for the time of involvement of witnesses, as well as the responsibility of the witness for failure to appear at the investigative action or voluntarily leaving the place of the procedural action.

The role of witnesses in criminal proceedings in Ukraine, especially in the conditions of martial law, is studied. Attention is focused on the importance of compliance with procedural requirements regarding the involvement of witnesses, and some problematic issues related to their involvement are highlighted. The research can be useful for law enforcement agencies, lawyers, judges, and other participants of criminal proceedings.

Key words: *witnesses, disinterested person, investigative (search) actions, procedural actions, procedural guarantees, procedural rights and obligations, pre-trial investigation.*

Постановка проблеми. В Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) правовій регламентації участі понять під час проведення слідчих (розшукових) дій приділено недостатньо уваги, адже про них згадується лише в статтях 3, 66 та ст. 223 Кодексу. Вони визначають, що поняті є іншими учасниками кримінального провадження, які під час досудового розслідування залучаються слідчим, прокурором до проведення певних слідчих (розшукових) дій та в подальшому, під час судового розгляду, вони можуть бути допитані як свідки проведення цих дій.

Згідно ч. 7 ст. 223 КПК України слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне.

При цьому, обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понять, незалежно від застосування технічних засобів фіксування вказаних слідчих (розшукових) дій. Поняті зобов'язані на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості досудового розслідування щодо проведення цих процесуальних дій, адже за недотримання цієї вимоги

передбачена кримінальна відповідальність за ст. 387 Кримінального кодексу України. Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження [1].

З 24.02.2024 у зв'язку з широкомасштабною збройною агресією рф проти України, на всій території України запроваджено воєнний стан, який неодноразово продовжувався і триває по цей час. В умовах воєнного стану в багатьох випадках стало неможливим або проблемним залучення стороною обвинувачення незаінтересованих понять до проведення вищевказаних слідчих (розшукових) дій, в яких участь понять є обов'язковою.

У зв'язку з цим Законом України від 22.04.2022 № 2201-ІХ [2] до абз. 2 ч. 7 ст. 223 та абз. 3 ч. 1 ст. 615 КПК України внесено законодавчі зміни, якими в умовах воєнного стану дозволено проводити обшук або огляд чи житла чи іншого володіння особи, обшук особи без понять, але за наявності двох обов'язкових умов: 1) якщо залучення понять є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя; 2) здійснення фіксування слідчої дії доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису. Інститут понять є одним із стабільних і консервативних інститутів судочинства та є однією з найдавніших форм громадського контролю. Оскільки відбулись суттєві процесуальні зміни у правовій регламентації

залучення понятих при проведенні в умовах воєнного стану обшуку або огляду чи житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, питання застосування цих норм на практиці є актуальними та потребують додаткового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Інститут понятих і напрями його подальшого удосконалення завжди перебував у полі зору науковців. Так, дане питання розглядали у своїх працях Ю.І. Азаров, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, Є.Д. Лук'янчиков, Б.Є. Лук'янчиков, В.Т. Нор, Н.З. Рогатинська, С.М. Смоков, Кирилук О.А., М.Є. Шумило та інші науковці. Але їх дослідження здійснювалися до запровадження воєнного стану в Україні, у зв'язку з чим вищевказані законодавчі зміни до КПК України потребують додаткового наукового аналізу.

Мета статті – розгляд підстав та умов залучення (не залучення) понятих до проведення обшуку або огляду чи житла чи іншого володіння особи, обшуку особи під час дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Метою залучення слідчим, дізнавачем, прокурором понятих при проведенні слідчих (розшукових) дій є створення необхідних умов для проведення об'єктивного та неупередженого досудового розслідування, що є важливою правовою гарантією забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, зокрема, сторони захисту. Недотримання вимог КПК України щодо залучення понятих до участі у слідчих (розшукових) та процесуальних діях тягне за собою визнання доказів, отриманих під час проведення цих дій, недопустимими.

На практиці поняті відіграють вирішальну роль в фіксації важливої доказової інформації про вчинене кримінальне правопорушення оскільки, вони є незаінтересованими особами і їх показання в суді надають можливість суду відтворити об'єктивні обставини проведення слідчим, дізнавачем, прокурором певних слідчих та процесуальних дій під час досудового розслідування.

Чинний КПК України передбачає:

1) обов'язкову участь не менше двох понятих при проведенні в мирний час: 1) обшуку житла чи іншого володіння особи; 2) обшуку

особи; 3) огляду житла чи іншого володіння особи (абз. 2 ч. 7 ст. 223 КПК України);

2) альтернативну участь або не менше двох понятих або здійснення безперервного відеозапису при проведенні наступних слідчих (розшукових) дій: 1) пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання; 2) огляду трупа, в тому числі пов'язаного з екстумацією; 3) слідчого експерименту; 4) освідчування особи (абз. 1 ч. 7 ст. 223 КПК України);

3) дифференційовану участь понятих в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатимуть це за доцільне (абз. 1 ч. 7 ст. 223 КПК України). Наприклад, на практиці слідчий, прокурор залучають понятих під час складання протоколів: 1) огляду місця події; 2) накладення арешту на майно та передачі його на відповідальне зберігання; 3) проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема при огляді, помітці та врученні заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів, тощо.

4) без залучення понятих в умовах воєнного стану дозволяється: проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи без обов'язкового залучення понятих, якщо їх залучення є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я. Однак, у такому разі хід і результати проведення цих слідчих дій в обов'язковому порядку має фіксуватись доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису. Ці зміни, внесені до абз. 2 ч. 7 ст. 223 та абз. 3 ч. 1 ст. 615 КПК України Законом України від 22.04.2022 № 2201-IX набули чинності 01.05.2023 року [2].

Неможливість залучення слідчим, прокурором понятих в умовах воєнного стану до проведення слідчих (розшукових) дій, які в мирний час проводяться за обов'язкової участі понятих, обумовлена наступними причинами: 1) існуванням загрози нанесення в будь-який час доби ракетно-бомбових ударів окупаційними військами держави-агресора по всій території України; 2) тривалими за часом сигналами оповіщення про повітряну небезпеку; 3) відсутністю частини населення через тимчасове переміщення в інші регіони або за межі України; 4) мобілізацією населення до лав Збройних

сил України та інших збройних формувань; 5) небажанням незаінтересованих осіб безкоштовно тривалий час бути присутніми під час слідчої дії та наражати себе на небезпеку, пов'язану з веденням агресивних воєнних дій на території України.

В ч. 7 ст. 223 КПК України визначено якісні (незаінтересованість) та кількісні (не менше двох) критерії, що пред'являються до осіб, які залучені як поняті. Крім того, наведено перелік слідчих (розшукових) дій до участі в яких залучаються поняті. Зважаючи на розвиток технічних засобів безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, законодавець встановив виняток і допускає проведення окремих слідчих (розшукових) дій без участі понятих, але за умови застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

Розглянемо проблемні питання, пов'язані з залученням понятих під час досудового розслідування в умовах воєнного стану.

Щодо слідчої практики проведення без понятих огляду, обшуку житла чи іншого володіння особи в умовах воєнного стану. Законом України від 22.04.2022 № 2201-ІХ внесено зміни до абз. 2 ч. 7 ст. 223 та абз. 3 ч. 1 ст. 615 КПК України, якими в умовах воєнного стану слідчому, прокурору дозволяється без залучення понятих проводити обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи за наявності двох обов'язкових умов:

1) якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя;

2) здійснення фіксування слідчої дії доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису.

Вказані зміни вирішили проблему проведення в умовах воєнного стану окремих слідчих дій, пов'язаних із обмеженням конституційних прав особи (недоторканності житла чи іншого володіння особи, невтручання у приватне життя, недоторканності права власності), в яких залучення понятих є обов'язковим в мирний час.

Однак, аналізом застосування на практиці цих змін виявлено випадки, коли слідчі в умовах введеного воєнного стану стали проводити огляди житла чи іншого володіння особи

без обов'язкового залучення понятих. При цьому, в протоколі не вказують ні посилань на абз. 3 ч. 1 ст. 615 КПК України, ні причин незалучення понятих до слідчих дій, в яких їх участь є обов'язковою. Вважаємо таку практику хибною, наслідком якої може бути визнання в суді отриманих доказів недопустимими. На нашу думку, сам факт оголошення на всій території України воєнного стану не є безумовною причиною невиконання вимог ч. 7 ст. 223 КПК України щодо обов'язкового залучення понятих під час проведення вказаних слідчих дій. Відсутність понятих при проведенні цих дій скоріше є винятком із загального правила, і слідчий, дізнавач, прокурор мають обов'язково зазначати в протоколі відповідної слідчої (розшукової) дії про конкретні причини, якими на конкретний час, у конкретному місці (населеному пункті, районі, вулиці) об'єктивно виявилось неможливим залучити не менше двох незаінтересованих понятих для проведення вищевказаних слідчих (розшукових) дій у зв'язку з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я.

Інші проблемні питання залучення понятих. Також слід зазначити, що на сьогодні в КПК України не визначені або недостатньо врегульовані: 1) поняття «понятий», 2) перелік прав та обов'язків понятих, 3) повний перелік суб'єктів, уповноважених залучати понятих до участі в процесуальних діях, 4) джерела та підстави оплати часу залучення понятих, 5) відповідальність понятого за неявку на слідчу дію або самовільне залишення місця проведення процесуальної дії.

Понятий – це незаінтересована у результатах кримінального провадження особа, запрошена слідчим чи прокурором для посвідчення факту провадження слідчої дії, її ходу та результатів [3, с. 156]. Участь понятих є гарантією правильного безпосереднього сприйняття при провадженні слідчих дій обставин та фактів, що мають значення для кримінального провадження, їх належного фіксування у процесуальних документах [4, с. 631].

Понятий повинен відповідати таким процесуальним вимогам: бути повнолітнім (старше 16 років); вік особи та його професійні навички дозволяють повноцінно сприймати мету та суть процесуальної дії (наприклад, коли спра-

ва стосується комп'ютерних даних, цифрових технологій, криптовалют, тощо); бути грамотним, аби прочитати протокол і підписати його; не мати фізичних і психічних вад, з яких він не може особисто підписати протокол. Крім того, кодекс висуває додаткові вимоги до понятих при їх залученні до деяких слідчих дій. Наприклад, обшук особи здійснюється у присутності понятих однієї статі з обшукуваною особою (ч. 5 ст. 236 КПК України); таке ж правило встановлено і щодо освідування, що супроводжується оголенням освідуваної особи (ч. 2 ст. 241 КПК України).

На нашу думку, понятим під час досудового розслідування може бути повнолітня, дієздатна, незаінтересована особа, яка залучається уповноваженою особою (слідчим, прокурором, дізнавачем, детективом, співробітником оперативного підрозділу) для проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових), процесуальних дій, має право бути присутньою під час цих дій, спостерігати за ходом і результатами цих дій, а також засвідчує своїм підписом відповідність записів у протоколі виконаним діям, а у разі відмови учасника кримінального провадження поставити свій підпис в протоколі – засвідчити цей факт своїм підписом. Кількість понятих під час проведення процесуальних дій не може бути меншою ніж дві особи.

Понятий під час досудового розслідування має наступні права: бути поінформованим про свої обов'язки та права як понятого; відмовитися від участі в досудовому розслідуванні, якщо це може призвести до обвинувачення його в скоєнні злочину або порушення його інтересів; знати для участі у провадженні яких процесуальних дій його запрошено; знати на підставі якого процесуального документа проводиться процесуальна дія, до участі в якій його запрошено бути присутнім; бути присутнім під час проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та процесуальних дій; спостерігати за ходом і результатами цих дій, а також своїм підписом засвідчити в протоколі відповідність виконаних дій тим, що зазначені в протоколі; знайомитися з протоколом слідчої (розшукової) чи процесуальної дії, у проведенні якої він (вона) брав участь та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень

і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження; у разі відмови учасника кримінального провадження поставити свій підпис в протоколі – засвідчити цей факт своїм підписом; право на захист своїх прав та законних інтересів адвокатом або іншою особою, яку він обирає; право на переклад усного та письмового спілкування з органами досудового розслідування, якщо понятий не володіє державною мовою або мовою, якою ведеться досудове розслідування; право на оскарження дій або бездіяльності органів досудового розслідування, якщо вони порушують його права та законні інтереси [5, с. 105].

Понятий повинен дотримуватися своїх обов'язків, які полягають у: своєчасному та безумовному з'явленні за викликом органу досудового розслідування, органі дізнання, прокуратури та суду; засвідчити факт, зміст і результати виконаних дій, під час провадження яких особа була присутня як понятий; збереженні таємниці досудового розслідування (ч. 3 ст. 66 КПК України); достовірному та повному наданні в суді інформації про факти, які стали йому відомі під час участі в процесуальних діях; утриманні від будь-яких дій, які можуть перешкодити з'ясуванню всіх обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні; без дозволу слідчого, прокурора не залишати місце проведення процесуальної дії до її завершення.

На нашу думку, суб'єктами, які уповноважені залучати понятих до участі в процесуальних діях, крім слідчого, прокурора, є також детектив, дізнавач, а також співробітник оперативного підрозділу під час виконання відповідних доручень дізнавача, слідчого, прокурора. При цьому, поняті можуть залучатись до участі в процесуальних діях, які проводяться як до, так і після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР).

Також слід додати, що участь особи як понятого є добровільним заходом. Слідчий, прокурор, дізнавач, співробітник оперативного підрозділу не може вимагати від незаінтересованої особи брати участь у слідчій (розшуковій) або процесуальній дії. Якщо понятого викликано до суду для надання показань щодо обставин вчинення процесуальних дій при його присут-

ності під час досудового розслідування, він як свідок попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання або відмову від давання показань (ст.ст. 384, 385 КК України).

Висновки. Підводячи підсумок аналізу сучасного інституту понятих, можна зробити висновок, що законодавець пішов шляхом поступового скорочення участі понятих під час досудового розслідування, дозволивши в умовах воєнного стану проводити обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи, без обов'язкового залучення понятих, якщо їх залучення є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, але із обов'язковою фіксацією ходу і результатів цих слідчих (розшукових) дій доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису.

Стрімке зростання технічного прогресу дозволяє слідчому, дізнавачу, прокурору фіксувати слідчі та процесуальні дії за допомогою сучасних технічних засобів, що забезпечують безперервний відеозапис ходу проведення від-

повідної процесуальної дії. Проте, не всі засоби відеозапису мають достатні технічні можливості, щоб у повному обсязі охопити рухи, дії, звуки, які відбуваються на місці проведення процесуальної дії, а також не завжди органи дізнання, слідства та прокуратури з усією відповідальністю ставляться до оформлення матеріалів досудового розслідування для виконання завдань кримінального провадження. Саме тому участь понятих при проведенні процесуальних дій забезпечує додаткову об'єктивність проведення цих дій та є гарантією забезпечення прав учасників кримінального провадження, зокрема, сторони захисту.

В умовах воєнного стану абз. 2 ч. 7 ст. 223 та абз. 3 ч. 1 ст. 615 КПК України дозволяють проводити слідчі (розшукові) дії за відсутності понятих, але при виконанні вищевказаних двох обов'язкових умов. В кожному випадку слідчий, дізнавач, прокурор мають вказувати в протоколі слідчої дії про причини, за яких обшук чи огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи проводився ними за відсутності понятих.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 30.03.2024).
2. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14 квітня 2022 року № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#n45> (дата звернення: 30.03.2024).
3. Хахуцьк О. Ю. Статус понятого у кримінальному провадженні. Юридична наука. 2015. № 4. С. 154–160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_4_17 (дата звернення: 30.03.2024).
4. Нанка А.О., Філімонова Ю.О. Актуальні питання функціонування інституту понятих у кримінальному провадженні. Молодий вчений», № 5 (57), 2018. С. 631–633.
5. Смоков С.М., Кирилюк О.А. Участь понятих у слідчих (розшукових) діях на стадії досудового розслідування. Вісник кримінального судочинства № 2/2017. С. 101-106. https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2017_Smokov_Kuruluk.pdf (дата звернення: 30.03.2024)

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 347(477):616-08

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-59>

Андрійчук Б. І.,

*аспірант юридичного факультету
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КЛІНІЧНОЇ ПРАКТИКИ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ПЕРЕДОВОЇ ТЕРАПІЇ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

LEGAL REGULATION OF CLINICAL PRACTICE OF ADVANCED THERAPY MEDICINAL PRODUCTS: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS IN UKRAINE

Статтю присвячено розгляду поточного стану правового регулювання клінічної практики лікарських засобів передової терапії (advanced therapy medicinal products, ATMP) в Україні. В цьому дослідженні було наголошено на важливості даної сфери в контексті євроінтеграції України та необхідності адаптації вітчизняного законодавства до відповідних стандартів Європейського Союзу (ЄС). Реалізація євроінтеграційних прагнень України вимагає належного рівня гармонізації українського законодавства з правом ЄС у сфері клінічних випробувань, зокрема ATMP.

Проведено аналіз нормативно-правового забезпечення клінічних випробувань ATMP в Україні. Виявлено, що на даний час в Україні відсутня окрема нормативна база, яка б регулювала питання належної клінічної практики саме для ATMP. Законодавство України базується на загальних положеннях належної клінічної практики для лікарських засобів, що не враховує специфіки ATMP. Висвітлено особливості правового регулювання клінічних випробувань ATMP в ЄС, зокрема, затвердження Європейською Комісією у 2009 році «Детальних правил щодо належної клінічної практики, що стосуються лікарських засобів передової терапії», а у 2019 році – «Правил щодо належної клінічної практики, що стосуються лікарських засобів передової терапії» (Правила GCP щодо ATMP).

В результаті проведення дослідження зроблено висновки, що процес гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами у сфері клінічної практики ATMP є фрагментарним та потребує подальшого вдосконалення. У даній роботі сформовано пропозиції щодо створення окремої настанови, що регулювала б питання належної клінічної практики для ATMP на прикладі європейських Правил GCP щодо ATMP 2019 року. Також наголошується на необхідності узгодження термінології та положень чинного Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань № 690 з Настановою СТ-Н 42 – 9.0:2024 «Лікарські засоби. Класифікація лікарських засобів передової терапії». Це дозволить забезпечити спеціалізований регуляторний підхід до здійснення клінічних випробувань ATMP в Україні.

Ключові слова: Лікарські засоби передової терапії, клінічні випробування, належна клінічна практика, законодавство Європейського Союзу, гармонізація законодавства, охорона здоров'я.

The article is devoted to examining the legal regulation of clinical practice for Advanced Therapy Medicinal Products (ATMP) in Ukraine. The study emphasises the significance of this issue in the context of Ukraine's European integration and the necessity to adapt domestic legislation to European Union (EU) standards. Achieving Ukraine's European integration goals requires proper harmonisation of Ukrainian legislation with EU law in the field of clinical trials, particularly for ATMPs.

An analysis of the regulatory framework for ATMP clinical trials in Ukraine was conducted. It was found that currently, Ukraine lacks a specific regulatory framework governing proper clinical practice specifically for ATMPs. Ukrainian legislation is based on general provisions of proper clinical practice for medicinal products, which do not consider the specifics of ATMPs. The article highlights the peculiarities of the legal regulation of ATMP clinical trials in the EU, particularly the European Commission's approval in 2009 of “Detailed guidelines on good clinical practice specific to advanced therapy medicinal products” and in 2019 – “Guidelines on Good Clinical Practice specific to Advanced Therapy Medicinal Products” (GCP Guidelines for ATMPs).

As a result of the research, conclusions were drawn that the process of harmonising Ukrainian legislation with European standards in the field of ATMP clinical practice is fragmented and requires further improvement. This study proposes the creation of a separate guideline regulating good clinical practice for ATMPs, based on the EU GCP Guidelines for ATMPs of 2019. Emphasis is also placed on the need to harmonise terminology and provisions of the current Procedure for conducting clinical trials of medicinal products and expertise of clinical trial materials No. 690 with the ST-N Guidelines 42-9.0:2024 «Medicinal products. Classification of Advanced Therapy Medicinal Products». This will ensure a specialised regulatory approach to conducting ATMP clinical trials in Ukraine.

Key words: *Advanced therapy medicinal products, clinical trials, good clinical practice, European Union legislation, harmonisation of legislation, healthcare.*

Постановка проблеми. Реалізація євроінтеграційних прагнень України та потенційний вступ до Європейського Союзу (ЄС) залежить від суттєвого покращення стану здоров'я та добробуту її населення. Відсутність належного рівня гармонізації українського законодавства з правом ЄС в рамках проведення клінічних випробувань лікарських засобів створюватиме обмеження щодо впровадження та забезпечення пацієнтів новітніми лікарськими засобами, зокрема, лікарськими засобами для передової терапії (advanced therapy medicinal products, ATMP).

З моменту затвердження у 2009 році Європейської Комісії «Детальні правила щодо належної клінічної практики, що стосуються лікарських засобів передової терапії» (Detailed guidelines on good clinical practice specific to advanced therapy medicinal products, Детальні правила щодо АТМР 2009 р.) розпочалося виокремлення вимог щодо клінічних випробувань АТМР як самостійної групи лікарських засобів [1]. В Україні дані зміни, мають відобразитися на наступному етапі вдосконалення системи забезпечення клінічних випробувань, зокрема щодо АТМР. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони з метою зміцнення системи охорони здоров'я і її потенціалу в Україні, в тому числі шляхом здійснення реформ (стаття 427 пункт 1 підпункт (а)) сторони домовилися обмінюватися даними і передовими практиками, а також здійснювати інші спільні заходи, в тому числі шляхом поступової інтеграції України в Європейські мережі охорони здоров'я (пункт 2 статті 427) [2].

В умовах воєнного стану важливість АТМР підкреслюється також тим, що будучи інноваційними фармацевтичними препаратами, вони є одним з елементів стратегічних пріоритетних

напрямів інноваційної діяльності на національному рівні відповідно до оновленого переліку даних напрямків (від 30 березня 2023 року) пункту 6 статті 4 Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [3, 4].

На основі вищенаведеного є актуальним аналіз нинішнього законодавчого забезпечення клінічних випробувань АТМР. Крім того, одним з необхідних завдань є визначення відповідності норм українського законодавства з стандартами ЄС щодо забезпечення клінічних випробувань АТМР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до огляду наукової літератури, правове регулювання клінічної практики лікарських засобів в Україні розглядалося в аспекті загальної адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (О. Рогова [5], О. Салій та ін [6]) а також в контексті особливостей проведення клінічних випробувань лікарських засобів в умовах військового стану (О. Гетало та І. Токменко [7], Т. Юрочко та інші [8]). Водночас, розгляд особливостей клінічних випробувань АТМР не отримав належної уваги та наразі не розглядався у вітчизняних наукових працях. Також, необхідно підкреслити відсутність праць, пов'язаних з дослідженням сучасного стану законодавчого забезпечення клінічної практики АТМР в Україні в рамках імплементації стандартів ЄС.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є вивчення процесу становлення та висвітлення нинішнього стану правового регулювання клінічної практики лікарських засобів передової терапії в Україні відповідно до аналізу вітчизняного законодавства та законодавства ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. АТМР розглядаються як лікарські засоби, які можуть включати модифіковані клітини

та/або тканини або рекомбінантні нуклеїнові кислоти [9]. Регламент 1394/2007/ЄС виділив категорію АТМР як окремий тип біологічних лікарських засобів, який поділяється на чотири підкатегорії: 1) лікарські засоби генної терапії, 2) лікарські засоби для лікування соматичними клітинами, 3) засоби тканинної інженерії, 4) комбіновані лікарські засоби для передової терапії [10].

Станом на 2024 рік термін «лікарські засоби передової терапії» використовується лише в межах положень Настанови СТ-Н Міністерства охорони здоров'я України (МОЗУ) 42-4.9:2020 «Лікарські засоби. Спеціальні правила належної виробничої практики лікарських засобів передової терапії» (Настанова СТ-Н МОЗУ 42-4.9:2020) [11], Настанови СТ-Н МОЗУ 42-9.0:2024 «Лікарські засоби. Класифікація лікарських засобів передової терапії» [12], а також в оновленій версії Закону України «Про лікарські засоби», яка буде введена в дію через 30 місяців після завершення воєнного стану [13].

Варто зазначити, що зміни дефінітивної складової саме у Законі України «Про лікарські засоби» є важливим етапом у подальшому правовому визначенні АТМР як лікарських засобів. Попри те, що Настанова СТ-Н МОЗУ 42-4.9:2020 при характеристиці змісту АТМР називає їх лікарськими засобами, поточна редакція Закону України «Про лікарські засоби», що становить основу законодавства України про лікарські засоби, не згадує у своїх положеннях про АТМР взагалі [14]. Фактично лікарські засоби, що мають подібну до АТМР природу походження та використання, навіть не перераховуються у переліку препаратів, що входять до лікарських засобів, що може створювати суперечні позиції науковців щодо зарахування АТМР до лікарських засобів в Україні.

Про важливість створення окремого документа, який контамінував би у собі правила клінічної практики АТМР зазначає ч. 2 ст. 4 Регламенту 1394/2007/ЄС: Європейська Комісія після консультацій з Агентством повинна розробити деталізовані правила щодо належної клінічної практики спеціально для АТМР [10].

При порівнянні з розробкою правил належної виробничої практики АТМР в межах Додатку 2 Тому 4 EudraLex, що тривала з 30 грудня

2008 року (набрали чинності положення Регламенту 1394/2007/ЄС) до 31.01.2013 року (введено в дію зміни до Додатку 2 Тому 4 EudraLex, що стосувалися виробництва АТМР) [15], процес створення правил клінічної практики для АТМР здійснювався набагато швидше. Так, лише впродовж року з моменту набрання чинності положення Регламенту 1394/2007/ЄС (30 грудня 2008 року) було створено Європейською Комісією Детальні правила щодо АТМР від 03.12.2009 р [1].

Детальні правила щодо АТМР 2009 року стали доповнювати принципи та рекомендації щодо належної клінічної практики стосовно лікарських засобів для використання людьми, а також вимоги щодо дозволу на виробництво або імпорт таких продуктів, викладені в Директиві Комісії 2005/28/ЄС від 8 квітня 2005 р [16].

У змісті Детальних правил щодо АТМР 2009 року також вказано про окреме врахування правил, викладених в Томі 10 «Правил, що регулюють лікарські засоби в Європейському Союзі» (the Rules Governing Medicinal Products in the European Union) [17], включаючи, зокрема, Примітку щодо рекомендацій для належної клінічної практики (Note for Guidance on Good Clinical Practice (CPMP/ICH/135/95)) [18], що діяла у той час з 1997 р.

В Україні одним з перших правових актів, що регулював клінічну практику лікарських засобів, був Порядок проведення експертизи матеріалів клінічних випробувань лікарських засобів № 259 від 16.08.96 [19], розроблений відповідно до ст. 7 Закону України «Про лікарські засоби» № 123/96-ВР від 4 квітня 1996 року [14]. Пізніше наказом МОЗУ № 281 від 01.11.2000 було скасовано попередній Порядок та затверджено Інструкцію про проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань та Типового положення про комісію з питань етики [20].

Ця Інструкція була однією з перших спроб гармонізації з міжнародними правилами проведення клінічних випробувань лікарських засобів, де були враховані положення «Guideline for Good Clinical Practice» від 1996р., Гельсінської декларації (1964) та директив Ради Європейського Економічного Співтовариства з питань клінічних випробувань [20]. Згодом Інструкція

була замінена у 2006 році на Порядок проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань N 66 [21]. Цей Порядок у зв'язку з імплементацією положень Директиви Європейського Парламенту та Ради 2001/20/ЄС «Про наближення законів, підзаконних актів та адміністративних положень держав-членів стосовно запровадження належної клінічної практики при проведенні клінічних випробувань лікарських засобів для вживання людиною» [22] був замінений на інший одноіменний Порядок № 690 від 23.09.2009 р (Порядок № 690), що залишається чинним по нинішній час [23].

Паралельно у 2005 році була розроблена на основі Примітки щодо рекомендацій для належної клінічної практики [18] Настанова МОЗУ 42-7.0:2005 «Лікарські засоби. Належна клінічна практика» [24], яку через кілька років замінила наступна Настанова СТ-Н МОЗУ 42-7.0:2008 «Лікарські засоби. Належна клінічна практика», затверджена наказом МОЗУ № 95 від 16.02.2009 [25]. Відповідно до даного документу належна клінічна практика є стандартом планування, проведення, виконання, моніторингу, аудита і документального оформлення клінічних випробувань, а також обробки та подання їх результатів; гарантією вірогідності й точності отриманих даних і наведених результатів, захищеності прав і здоров'я суб'єктів дослідження, а також дотримання конфіденційності щодо них.

У даній настанові жодним чином не було виділено спеціалізованих положень, які б стосувалися окремих стандартів використання АТМР у клінічній практиці з огляду на специфіку природи АТМР. Однак, в Настанові СТ-Н МОЗУ 42-7.0:2008 зазначено, що стандарти у даному документі розповсюджуються на всі види лікарських засобів для людини та встановлюються загальні вимоги до планування, організації, проведення та документального оформлення результатів клінічних випробувань лікарських засобів для людини [25].

Повертаючись до європейського законодавства у сфері правового регулювання клінічної практики АТМР, потрібно вказати, що Європейська Комісія підтвердила свою прихильність до підтримки розвитку передових методів лікування виокремивши Детальні

правила щодо АТМР у 2009 р. однак згодом було виявлено ряд недоліків (відсутність стабільного фінансування, відсутність прозорості та окремих регулятивних рекомендацій) [26]. Так, Європейська Комісія вирішила оновити правила належної клінічної практики щодо АТМР, затвердивши «Правила щодо належної клінічної практики, що стосується лікарських засобів передової терапії» (Guidelines on Good Clinical Practice specific to Advanced Therapy Medicinal Products, Правила GCP щодо АТМР) від 10.10.2019 року [27]. Створення першого проекту Правил GCP щодо АТМР збігається у часі з затвердженням настанови Європейської Комісії «Правила належної виробничої практики лікарських засобів передової терапії», введена в дію 26.05.2018 р [28].

У Правилах GCP щодо АТМР 2019 р. вказано, що при використанні даного документу потрібно враховувати положення Правил щодо належної клінічної практики E6(R2) EMA/CHMP/ICH/135/1995 (Guideline for Good Clinical Practice E6(R2)) від 2017 [29], що є оновленою версією Примітки щодо рекомендацій для належної клінічної практики від 1997 [18]. Правила GCP щодо АТМР не застосовуються до клінічних досліджень лікарських засобів, відмінних від АТМР [27].

У той час, в Україні Настанова СТ-Н МОЗУ 42-7.0:2008 [25], яка регулювала сферу належної клінічної практики лікарських засобів, зазнала незначних змін в рамках деталізації загальних процедур відповідно до наказу № 1169 від 26.09.2017. Однак, станом на 2024 рік, Настанова СТ-Н МОЗУ 42-7.0:2008 не містить спеціалізованих положень до конкретних видів лікарських засобів, таких як АТМР. Також, дана настанова посилається на нечинну редакцію Правил щодо належної клінічної практики, а саме Примітку щодо рекомендацій для належної клінічної практики [18], про що вказує ч. 3 Національного вступу настанови СТ-Н МОЗУ 42-7.0:2008 «основним стандартом планування, організації та проведення клінічних досліджень на людині, а також оформлення і подання результатів цих випробувань є настанова CPMP/ICH/135/95 (E6) "Note for guidance on good clinical practice", на підставі якої і розроблена ця настанова» [25].

Наприклад, розділ 1. Термінологія Настанови СТ-Н МОЗУ 42-7.0:2008 надає обмежений перелік термінів від 1.1 до 1.62. відтворюючи зміст Примітки щодо рекомендацій щодо належної клінічної практики [18, 25]. У той же час, чинна редакція Правил щодо належної клінічної практики Е6(R2) ЕМА/СНМР/ІСН/135/1995 містить перелік термінів від 1.1 до 1.65 [29].

Стосовно використання чинних Правил щодо належної клінічної практики Е6(R2) ЕМА/СНМР/ІСН/135/1995 в рамках Правил GCP щодо АТМР Товариство фахівців з регуляторних питань (Regulatory Affairs Professionals Society) зазначає, що хоча загальні принципи належної клінічної практики, викладені в Правилах щодо належної клінічної практики Е6(R2), можуть застосовуватися до клінічних випробувань з АТМР, однак у деяких випадках може знадобитися адаптація принципів до конкретних властивостей АТМР (наприклад, щодо збереження зразків). Також може бути необхідним впровадження додаткових заходів (наприклад, вимоги щодо відстеження АТМР, які містять клітини або тканини людського походження, спостереження за пацієнтами після закінчення клінічного випробування, специфіка навчання щодо здійснення відповідного клінічного втручання на початку та/або в ході тої чи іншої процедури введення) [26, 29, 30].

Однак, позиція українського законодавця спрямована на більш узагальнений підхід, що поширюється на різні категорії лікарських засобів (в тому числі АТМР). Про цей факт свідчить наступне положення чинного СТ-Н МОЗУ 42-7.0:2008 (станом на 2024 р.), де йдеться, що принципи Належної клінічної практики можуть бути поширені на інші клінічні дослідження, при проведенні яких не можна виключити небажаний вплив на безпеку й благополуччя людини [25]. Таким чином, на даний час жодної окремої настанови, яка передбачає окремі правила належної клінічної практики щодо АТМР, затверджено не було.

У 2024 році МОЗУ наказом від 20.03.2024 р. № 480 затвердило стандарт СТ-Н МОЗУ 42-9.0:2024 «Настанова. Лікарські засоби. Класифікація лікарських засобів передової терапії» [12]. Однак, не є зрозумілим положення Настанови, що передбачає її використання

поряд із Порядком № 690. Даний порядок не містить спеціалізованих вимог до АТМР, не відповідає змісту Правил GCP щодо АТМР [23]. Це у свою чергу унеможливує спеціалізований регуляторний підхід до здійснення клінічних випробувань з АТМР та нівелює доцільність використання Настанови у сфері клінічних випробувань з АТМР.

Класифікація АТМР у Настанові СТ-Н МОЗУ 42-9.0:2024 виступає переважно у ролі пояснювальної записки по розмежуванні АТМР на види та, на нашу думку, є більш доцільною для виробничої сфери ніж до клінічного застосування. Зокрема використання критеріїв для визначення типів АТМР лише на клінічному етапі порушує дотримання вимог передбачених СТ-Н МОЗУ 42-4.9:2020 (належна виробнича практика). Так, ще на етапі виробництва, виробник має здійснити необхідну класифікацію та характеристику АТМР для визначення організаційних, технічних й структурних заходів, передбачених вимогами Настанови СТ-Н МОЗУ 42-4.9:2020) [11]. Крім цього, використання Настановою СТ-Н МОЗУ 42-9.0:2024 ризик-орієнтованого підходу до регуляторного нагляду за якістю та безпекою АТМР, пов'язано не лише з клінічним застосуванням, а також на етапі виробництва. Наприклад у цій Настанові вказано, що «Широкий спектр лікарських засобів із різними профілями ризику... необхідні контрольовані виробничі процеси для забезпечення узгодженості виробництва та прийнятних рівнів варіації від партії до партії» [12].

Висновки і пропозиції. На даний момент окремої настанови, що регулює здійснення належної клінічної практики щодо АТМР, не було створено. Загалом процес гармонізації вітчизняного законодавства з стандартами ЄС у сфері регулювання клінічної практики АТМР є фрагментарним та не містить спеціалізованих положень про клінічну практику із використанням АТМР.

Окремої уваги потребує подальша гармонізація спеціалізованої термінології Порядку № 690 з Настановою СТ-Н МОЗУ 42-9.0:2024. Пропонується також створення окремої настанови, що регулює здійснення належної клінічної практики саме АТМР на основі європейських Правил GCP щодо АТМР 2019 року.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Detailed guidelines on good clinical practice specific to advanced therapy medicinal products. 03/12/2009. № ENTR/F/2/SF/dn D(2009) 35810 URL: http://sfbct.free.fr/new/texte_documentation/10_2009_11_03_guideline.pdf (дата звернення: 14.04.2024).
2. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. 29.5.2014. № L 161/3. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22014A0529%2801%29> (дата звернення: 14.04.2024).
3. Уряд оновив перелік пріоритетних напрямів інноваційної діяльності до актуальних потреб періоду воєнного стану та потреб відновлення України: Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-onoviv-perelik-prioritetnih-napryamiv-innovacijnoyi-diyalnosti-do-aktualnih-potreb-periodu-voennogo-stanuta-potreb-vidnovlennya-ukrayini> (дата звернення: 14.04.2024).
4. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 8 вересня 2011 року № 3715-VI. Дата оновлення 13 січня 2024 року. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text%20\(accessed%2028.11.%202023\)](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text%20(accessed%2028.11.%202023)) (дата звернення: 14.04.2024).
5. Рогова, О. Особливості правового забезпечення клінічних випробувань лікарських засобів в Україні// Particularitățile adaptării legislației Republicii Moldova și Ucrainei la legislația Uniunii Europene: матеріали конф., Chișinău, Moldova, 27-28 берез. 2020 р. С. 212–215.
6. Салій О. О., Баула О. П., Сопіженко Н. А. Аналіз нормативно-регуляторного забезпечення процедури клінічних випробувань лікарських засобів та ветеринарних препаратів в Україні та ЄС. Управління, економіка та забезпечення якості в фармації. 2020. № 4 (64). С. 36–44.
7. Гетало О., Токменко І. Клінічні випробування лікарських засобів в умовах військового стану// "Scientific Practice: Modern and Classical Research Methods": матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., Boston, USA, 22 грудня 2023 р. С. 411–413.
8. Юрочко Т. П., Шевченко М. В., Мальцева К. С., Парастивюк Є. М. (). Особливості державного регулювання залучення пацієнтів у клінічні дослідження під час війни в Україні. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023 №6. С. 119–126.
9. Iglesias-López C., Agustí A., Obach M., Vallano A. Regulatory Framework for Advanced Therapy Medicinal Products in Europe and United States. *Frontiers in pharmacology*. 2019 №10, 921. URL: <https://doi.org/10.3389/fphar.2019.00921> (дата звернення: 14.04.2024).
10. Regulation (EC) No 1394/2007 of the European Parliament and of the Council on advanced therapy medicinal products and amending Directive 2001/83/EC and Regulation (EC) No 726/2004. 13.11.2007. № 32007R1394. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32007R1394> (дата звернення: 14.04.2024).
11. Лікарські засоби. Спеціальні правила належної виробничої практики лікарських засобів передової терапії. Настанова Міністерства охорони здоров'я України СТ-Н МОЗУ 42-4.9:2020, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 24.12.2020 р. № 3019. URL: <https://compendium.com.ua/uk/clinical-guidelines-uk/standartizatsiya-farmatsevtichnoyi-produktsiyi-tom-3/st-n-mozu-42-4-9-2020> (дата звернення: 14.04.2024).
12. Лікарські засоби. Класифікація лікарських засобів передової терапії. Настанова Міністерства охорони здоров'я України СТ-Н МОЗУ 42 – 9.0:2024, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 20.03.2024 р. № 480. URL: https://moz.gov.ua/uploads/10/54476-dn_480_20032024_dod.pdf (дата звернення: 14.04.2024).
13. Про лікарські засоби: Закон України від 28 липня 2022 року № 2469-IX. Дата оновлення 17 вересня 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-20#Text> (дата звернення: 14.04.2024).
14. Про лікарські засоби: Закон України від 4 квітня 1996 року № 123/96-ВР. Дата оновлення 01 січня 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.04.2024).
15. Annex 2 Manufacture of Biological active substances and Medicinal Products for Human Use.Guidelines on Good Manufacturing Practice specific to Advanced Therapy Medicinal Products. Volume 4 – Guidelines for good manufacturing practices for medicinal products for human and veterinary use. The rules governing medicinal products in the European Union (EudraLex). 31.01.2013. № SANCO/AM/sl/ddg1.d.6(2012)860362. URL: https://health.ec.europa.eu/medicinal-products/eudralex/eudralex-volume-4_en (дата звернення: 14.04.2024).
16. Commission Directive 2005/28/EC of 8 April 2005 laying down principles and detailed guidelines for good clinical practice as regards investigational medicinal products for human use, as well as the requirements for authorisation of the manufacturing or importation of such products. 08.04.2005. № 32005L0028. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32005L0028> (дата звернення: 14.04.2024).
17. Volume 10 of the Rules Governing Medicinal Products in the European Union (EudraLex). URL:https://health.ec.europa.eu/medicinal-products/eudralex/eudralex-volume-10_en (дата звернення: 14.04.2024).

18. Note for Guidance on Good Clinical Practice (CPMP/ICH/135/95). ICH Topic E 6 (R1) Guideline for Good Clinical Practice. 01.1997. № CPMP/ICH/135/95. URL: https://www.ema.europa.eu/en/documents/scientific-guideline/ich-e6-r1-guideline-good-clinical-practice_en.pdf (дата звернення: 14.04.2024).

19. Порядок проведення експертизи матеріалів клінічних випробувань лікарських засобів, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 16.08.96 р. № 259. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-96#Text> (дата звернення: 14.04.2024).

20. Інструкція про проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 01.11.2000 р. № 281. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0830-00#Text> (дата звернення: 14.04.2024).

21. Порядок проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 13.02.2006 р. № 66. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-06#Text> (дата звернення: 14.04.2024).

22. Directive 2001/20/EC of the European Parliament and of the Council of 4 April 2001 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States relating to the implementation of good clinical practice in the conduct of clinical trials on medicinal products for human use. 04.04.2001. №32001L0020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:02001L0020-20090807> (дата звернення: 14.04.2024).

23. Порядок проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 23.09.2009 р. № 690. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09#Text> (дата звернення: 14.04.2024).

24. Лікарські засоби. Належна клінічна практика. Настанова Міністерства охорони здоров'я України 42-7.0:2005, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 22.07.2005 р. № 373. URL: <https://www.umj.com.ua/article/547/nastanovi-z-klinichnix-doslidzhen-likarski-zasobi-nalezna-klinichna-praktika> (дата звернення: 14.04.2024).

25. Лікарські засоби. Належна клінічна практика. Настанова Міністерства охорони здоров'я України СТ-Н МОЗУ 42-7.0:2008, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 16.02.2009 р. № 95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0095282-09#n3534> (дата звернення: 14.04.2024).

26. European Commission Consultation on Guidelines on Good Clinical Practice for Advanced Therapy Medicinal Products: European Society for Medical Oncology. URL: <https://www.esmo.org/oncology-news/archive/european-commission-consultation-on-guidelines-on-good-clinical-practice-for-advanced-therapy-medicinal-products> (дата звернення: 14.04.2024).

27. Guidelines on Good Clinical Practice specific to Advanced Therapy Medicinal Products. 10.10.2019. № C(2019) 7140 final URL: https://health.ec.europa.eu/system/files/2019-10/atmp_guidelines_en_0.pdf (дата звернення: 14.04.2024).

28. Guidelines on Good Manufacturing Practice specific to Advanced Therapy Medicinal Products. Volume 4 – Guidelines for good manufacturing practices for medicinal products for human and veterinary use. The rules governing medicinal products in the European Union (EudraLex). 22.05.2018. № C(2017) 7694. URL: https://health.ec.europa.eu/system/files/2017-11/2017_11_22_guidelines_gmp_for_atmps_0.pdf (дата звернення: 14.04.2024).

29. Guideline for Good Clinical Practice E6(R2). 14.06.2017. № EMA/CHMP/ICH/135/1995. URL: https://www.ema.europa.eu/en/documents/scientific-guideline/ich-guideline-good-clinical-practice-e6r2-step-5_en.pdf (дата звернення: 14.04.2024).

30. EC Publishes New Guidelines on Good Clinical Practices for ATMPs: Regulatory Affairs Professionals Society. URL: <https://www.raps.org/news-and-articles/news-articles/2019/10/ec-publishes-new-guidelines-on-good-clinical-pract> (дата звернення: 14.04.2024).

Галічий В. М.,

*аспірант кафедри європейського та міжнародного права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

РОЛЬ ТА ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА СУДОВУ РЕФОРМУ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ДОДЕРЖАННЯ ПРИНЦИПУ ЮРИДИЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

THE ROLE AND INFLUENCE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS ON THE JUDICIAL REFORM IN UKRAINE ON THE EXAMPLE OF OBSERVANCE OF THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY

Стаття розглядає роль та вплив Європейського Суду з прав людини на судову реформу в Україні з фокусом на додержання принципу юридичної визначеності. Дослідження проводиться на прикладі аналізу практики судових вироків, які виникали внаслідок порушень принципу юридичної визначеності в Україні та подання скарг до Європейського Суду з прав людини. Автор аналізує основні завдання Європейського суду з прав людини і його вплив на українську судову систему в цілому. Стаття аналізує відповідні рішення Суду у справах, пов'язаних з цією проблематикою, та розглядає їх вплив на судову реформу в Україні. Дослідження показує, яким чином рішення Європейського Суду з прав людини стимулюють українські суди до поліпшення судової практики та забезпечення дотримання принципів справедливості та юридичної визначеності в судочинстві України. Крім того, стаття аналізує конкретні випадки порушень принципу юридичної визначеності в українському судочинстві, такі як неоднозначність та неясність нормативно-правових актів, непослідовність судової практики та недостатня мотивація рішень. Зазначаються заходи, які можуть бути вжиті українськими суддями для запобігання порушень принципу юридичної визначеності, включаючи підвищення рівня кваліфікації, удосконалення законодавства та впровадження практичних рекомендацій, що базуються на рішеннях Європейського Суду з прав людини. Надається позитивний вплив роботи Національної школи суддів України з метою покращення роботи суддів та надання справедливих вироків. На основі цього аналізу стаття робить висновок про важливість впливу міжнародних стандартів прав людини на судову реформу в Україні та необхідність подальшого удосконалення законодавства та судової практики з метою забезпечення ефективного захисту прав людини та забезпечення принципу юридичної визначеності.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, юридична визначеність, судова справа, реформа, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, національне законодавство.*

The article examines the role and impact of the European Court of Human Rights on judicial reform in Ukraine with a focus on the principle of legal certainty. The study is based on the analysis of the practice of court verdicts that arose as a result of violations of the principle of legal certainty in Ukraine and the filing of complaints with the European Court of Human Rights. The author analyzes the main tasks of the European Court of Human Rights and its impact on the Ukrainian judicial system as a whole. The article analyzes the relevant judgments of the Court in cases related to this issue and considers their impact on judicial reform in Ukraine. The study shows how the judgments of the European Court of Human Rights stimulate Ukrainian courts to improve their judicial practice and ensure compliance with the principles of fairness and legal certainty in the Ukrainian judiciary. In addition, the article analyzes specific cases of violations of the principle of legal certainty in Ukrainian legal proceedings, such as ambiguity and vagueness of legal acts, inconsistency of court practice and insufficient motivation of decisions. The author points out the measures that can be taken by Ukrainian judges to prevent violations of the principle of legal certainty, including professional development, improvement of legislation and implementation of practical recommendations based on the judgments of the European Court of Human Rights. The positive impact of the work of the National School of Judges of Ukraine on improving the work of judges and delivering fair verdicts is also emphasized. Based on this analysis, the article concludes that international human rights standards have an important impact on the judicial reform in Ukraine and that further improvement of legislation and judicial practice is needed to ensure effective protection of human rights and legal certainty.

Key words: *European Court of Human Rights, legal certainty, court case, reform, Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms, national legislation.*

Постановка проблеми. Європейський Суд з прав людини (ЄСПЛ) виступає як важливий механізм захисту прав людини в Європі. Він має значний вплив на судову систему країн-членів, включаючи Україну. ЄСПЛ не лише вирішує конкретні справи, а й встановлює прецеденти, які надають орієнтири для судової практики у різних країнах. Україна, як країна-підписник Європейської конвенції з прав людини, зобов'язана дотримуватися рішень ЄСПЛ [5, с. 28]. Подальша реформа судової системи України повинна враховувати вимоги та стандарти ЄСПЛ, щоб забезпечити відповідність національного законодавства міжнародним нормам прав людини. Потрібно глибоке вивчення ролі та впливу Європейського Суду з прав людини на судову реформу в Україні з огляду на додержання принципу юридичної визначеності. Необхідно проведення аналізу того, як українські суди дотримуються цього принципу у своїй практиці, які конкретні порушення спостерігаються та які заходи можуть бути вжиті для його ефективного забезпечення. Європейський Суд з прав людини виступає як важливий каталізатор для судової реформи в Україні, стимулюючи впровадження змін у законодавство та судочинство з метою забезпечення дотримання принципу юридичної визначеності. Його рішення та рекомендації впливають на діяльність українських судів, спонукаючи до вдосконалення судочинства та забезпечення прозорості, об'єктивності та доступності правосуддя для громадян. Такий вплив може виявлятися через вирішення конкретних справ, а також через звернення до судів та органів влади зі сторони українських громадян, адвокатів та правозахисних організацій за допомогою європейських механізмів захисту прав людини. Таким чином, роль та вплив ЄСПЛ на судову реформу в Україні є необхідним елементом у забезпеченні розвитку правової системи, яка відповідає міжнародним стандартам прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Видатні вчені, які активно досліджують тему ролі та впливу Європейського суду з прав людини, включають Д. Дударева, О. Буткевича, Т. Фулей, В. Завгороднього, О. Соболя, Г. Юровську, О. Гайдуліна, С. Солоткого та інші. Вони активно допомагають у розвитку досліджень

з даної теми і сприяють поглибленню розуміння взаємодії Європейського суду та української судової системи. Також наразі великий вклад в покращення судової системи України вносить проєкт Ради Європи «Підтримка судової влади України в умовах війни та післявоєнного періоду».

Мета полягає у дослідженні ролі та впливу Європейського Суду з прав людини на судову реформу в Україні на прикладі додержання принципу юридичної визначеності. Вона спрямована на аналіз впливу рішень та рекомендацій ЄСПЛ на розвиток судочинства та законодавства в Україні, зокрема, з огляду на забезпечення прозорості, об'єктивності та доступності правосуддя для громадян. Дослідження має на меті визначити та проаналізувати позитивний вплив ЄСПЛ на судову систему України, а також виявити можливі шляхи подальшого вдосконалення законодавства та судочинства з урахуванням міжнародних стандартів прав людини.

Виклад основного матеріалу. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) виступає не лише як гарант ефективного захисту прав людини в межах європейського правового простору, але й як зразок унікального для всієї світової громади органу судочинства. Протягом свого існування з 1959 року він перетворився зі звичайного механізму контролю з обмеженою відповідальністю у незалежний, постійний та найкрупніший міжнародний суд, рішення якого є обов'язковими для 47 держав-членів Ради Європи. Щорічно до суду надходить близько 30 000 скарг.

Основним завданням ЄСПЛ є забезпечення повного дотримання договірними сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) та протоколами до неї (стаття 19 Конвенції) [6]. Це завдання виконується шляхом тлумачення норм Конвенції та розглядаючи скарги про порушення її положень з боку держав (стаття 33) та фізичних осіб, неурядових організацій та груп осіб (стаття 34). Рішення суду мають значення для захисту прав людини та для вирішення більш конкретних завдань. Створене судом прецедентне право широко використовується національними судами і робить Конвенцію потужним «living

instrument». Рішення ЄСПЛ також впливають на реформування національного законодавства держав-членів Ради Європи, що сприяє впровадженню в українську правову систему європейських стандартів та зменшенню числа заяв до ЄСПЛ проти України.

ЄСПЛ не може ініціювати перегляд рішень національних судів або визнати певний внутрішній правовий акт недійсним. Однак, держава, визнана винною у порушенні положень Конвенції та її протоколів, зобов'язана усунути наслідки цього порушення шляхом імплементації заходів індивідуального та загального характеру. У цьому контексті, звертається увага на те, що хоча ЄСПЛ може здійснювати безпосередній вплив на реформування національного законодавства, ефективність судового механізму та його дієздатність викликали сумніви, що призвели до кількох реформувальних ЄСПЛ.

Наприкінці 1990-х років ЄСПЛ об'єднав дві окремі інституції Ради Європи: Європейську Комісію з прав людини та Європейський суд з прав людини. Крім цього, суд почав працювати на постійній основі.

У реакції на великий обсяг справ, починаючи з 2004 року, суд розпочав застосовувати процедуру пілотних рішень. Ця процедура полягає у виявленні системних проблем у законодавстві країни, що спричинили порушення Європейської конвенції з прав людини, в межах конкретної справи. Після виявлення системної проблеми Суд у своєму рішенні видає зобов'язання країні вжити необхідних заходів для виправлення ситуації, що склалася. З 1 червня 2010 року набув чинності протокол 14 до Конвенції з прав людини. Згідно з ним було збільшено строк перебування суддів на їхній посаді (з 6 до 9 років). Суддям було також дозволено одноосібно відхиляти скарги. Крім того, була спрощена процедура визнання скарг недопустимими для їх розгляду судом.

Україна протягом понад 20 років є членом загальноєвропейської системи цінностей, зокрема щодо гарантування прав людини, як визначено у ратифікованій у 1997 році Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Протягом цього часу судова практика Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ) стала важливим пунктом відліку для реформування правової системи України в цілому

та системи правосуддя зокрема. Однак, за останні роки Україна залишається серед п'яти країн з найбільшою кількістю звернень до ЄСПЛ та має значну кількість ідентифікованих порушень прав людини. Серед цих порушень є і такі, які мають масштабний характер та не вирішуються протягом тривалого часу в рамках виконання рішень суду. Дані про кількість справ, вирішених на користь України у Європейському суді з прав людини, а також лідерські позиції в рейтингу звернень громадян до цієї міжнародної судової установи свідчать про те, що незважаючи на майже 20-річний період приєднання України до Конвенції, її реальне виконання положень далеке від ідеалу. Проблема забезпечення справедливого і незалежного суду залишається актуальною, зокрема щодо вчасного розгляду справ та виконання рішень Європейського Суду з прав людини. Нерозв'язані питання виконання рішень Суду, які можуть включати стягнення компенсацій від держави та усунення факторів, що призвели до порушення конвенційних положень, набувають особливого значення в умовах політичної нестабільності. Відкриті проблеми поглиблюються через політичні розбіжності між представниками владних структур, які можуть призвести до зміни політичного ландшафту країни. Тому наразі вельми важливо, щоб судова система мала здатність встановлювати стандарти високої правової культури і практично застосовувати кращі етичні практики, які підкріплювалися би міцною нормативною базою.

Згідно за Д.С. Дударевим [2], практика Європейського Суду є основним джерелом тлумачення положень Конвенції. Конвенція висловлена у високій ступені абстракції, що забезпечує актуальність її норм незалежно від постійних змін. Саме тому тлумачення Конвенції є привілеєм Європейського суду з прав людини, який здійснює це, оцінюючи, чи ефективні заходи, прийняті країною-учасницею, сприяють досягненню результату, передбаченого самою Конвенцією.

Можна зазначити, що основні аспекти принципу юридичної визначеності, які визначають його сутність, вже розвинуті та втілені у практиці, зокрема у практиці Європейського суду. Одним з ключових елементів принципу юри-

дичної визначеності є чіткість та точність національного законодавства.

Згідно з позицією Європейського суду, процесуальні норми формуються для забезпечення належного проведення правосуддя та додержання принципу юридичної визначеності, і сторони провадження мають право розраховувати на застосування цих норм [1, с. 58]. Принцип юридичної визначеності застосовується не лише до сторін провадження, а й до національних судів.

У справі «Чумак проти України» [4, с. 116] заявник організував пікет перед будівлею Вінницької обласної адміністрації. Після початку пікету виконавчий комітет Вінницької міської ради звернувся до суду, щоб заборонити проведення пікету, хоча законодавство не передбачало можливості заборонити зібрання, яке вже розпочалося. Суд задовольнив вимоги виконкому. Європейський суд визначив, що загальний стан законодавства щодо регулювання мирних зібрань був незадовільним. Проте, аналіз рішення національного суду показав, що загальні норми Кодексу адміністративного судочинства містять важливі гарантії, які відповідають вимогам справедливого судового розгляду [7, с. 28]. Однак у цій конкретній справі не використовувалися ці гарантії: твердження заявника не перевірялися, і суд прийняв їх без достатнього обґрунтування. Ураховуючи недоліки законодавчої бази та проблеми у процесі прийняття судових рішень, Суд визнав порушення статті 11 Конвенції.

У справі «Олександр Волков проти України» [4, с. 70] заявник висунув претензії щодо порушень його прав, які він вважав здійсненими під час його звільнення з посади судді Верховного Суду України. Він стверджував, що порушено принцип юридичної визначеності через відсутність в законодавстві строків для застосування дисциплінарних санкцій у його справі. Крім того, він зазначав, що рішення парламенту про його звільнення було прийняте без належного підґрунтя у законі. Європейський суд відзначив, що строки давності виконують кілька важливих функцій, зокрема: забезпечують юридичну визначеність та остаточність, захищають потенційних відповідачів від пізніше висунутих претензій, якими може бути важко відповісти вчасно, а також запо-

бігають можливій несправедливості, що може виникнути, якщо судам довелося б розглядати події з віддаленого минулого на підставі надто обмежених або неповних доказів. Такі строки є загальноприйнятою практикою в національних правових системах договірних держав у випадках кримінальних, дисциплінарних та інших порушень. Провадження у справі заявника, що стосується подій, що відбулися у 2003 та 2006 роках, розпочалося у 2010 році. Європейський суд визнав, що заявник опинився у скрутній ситуації, оскільки йому довелося захищати себе щодо подій, що сталися в минулому, деякі з яких мали місце у віддаленому минулому. Національне законодавство не містило строків для проваджень у справах щодо звільнення суддів за «порушення присяги». Суд підкреслив, що такий підхід, коли строки притягнення до дисциплінарної відповідальності у справах, пов'язаних з суддями, є нечітким, становить серйозну загрозу принципу юридичної визначеності. Щодо скарги на рішення парламенту, заявник стверджував, що парламент прийняв рішення про його звільнення із порушенням закону, зловживаючи електронною системою голосування. Суд визнав, що голосування про звільнення заявника відбулося за відсутності більшості народних депутатів. Такі дії порушили статті Конституції України, Закону України «Про статус народного депутата України» 1992 року та Регламенту Верховної Ради. Отже, рішення про звільнення з посади судді було прийняте з порушенням принципу юридичної визначеності.

У справі «Максименко та Герасименко проти України» [4, с. 113] регіональне відділення Фонду державного майна України в Житомирській області перетворило державне підприємство М. у акціонерне товариство та приватизувало його. Під час аудиту активів виявлено, що у складі майна були гуртожитки. Підприємство було реорганізовано, передавши право власності на гуртожитки підприємству С., яке пізніше було банкрутом. Прокурор просив визнати недійсними рішення щодо приватизації гуртожитків. Національні суди погодилися з прокурором, визнаючи правочини приватизації недійсними, оскільки об'єкти державного житлового фонду, включаючи гуртожитки, не підлягали приватизації. Суд вирішив, що право

на гуртожитки має бути передано в комунальну власність. Заявники скаржились, зокрема, за статтею 6 на те, що національні суди не врахували трирічний строк позовної давності для подання позову. Європейський суд нагадав, що йому не належить розглядати питання тлумачення національного законодавства, і визнав, що відповідне тлумачення не суперечить Конвенції. Таким чином, Суд визнав цей аспект заяви неприйнятним як однозначно необґрунтований згідно з підпунктом «а» пункту 3 та пунктом 4 статті 35 Конвенції.

У справі «Дія 97 проти України» [4, с. 116] підприємство-заявник стверджувало, що Верховний Суд України порушив його право на справедливий суд, розглядаючи касаційну скаргу В. без дотримання національних процесуальних норм. Згідно з чинним на той момент національним законодавством, В. не мав права на подання касаційної скарги у справі заявника. Однак Верховний Суд України, ігноруючи чіткі процесуальні правила, прийняв до розгляду касаційну скаргу В. і розглянув її, що призвело до закриття справи та скасування судових рішень, що на той момент були законними. Суд визнав, що інтереси В. можуть бути обґрунтованими, проте процесуальні правила не дозволяли Верховному Суду діяти таким чином. Уряд не надав процесуальних підстав для такого розгляду Верховним Судом України касаційної скарги В. Суд також вказав, що ніщо не заважало В. використовувати законні засоби для захисту своїх інтересів. Таким чином, Суд вважає, що розгляд касаційної скарги В. Верховним Судом України суперечив принципу юридичної визначеності та праву підприємства-заявника на справедливий суд.

Таким чином, непрозорість та/або недоліки в законодавстві та його застосуванні призводять до ситуацій, коли суб'єкти права не мають можливості передбачити наслідки своїх дій або вчинків, що призвели до порушення їхніх прав [3, с. 165]. Такі ситуації розхилюють довіру до правової системи та загрожують принципам справедливості та правової визначеності.

Висновки. Щоб українські судді дотримувалися принципу юридичної визначеності на практиці та уникати порушень, можна вжити наступних заходів:

1. Посилення професійної підготовки суддів, з метою забезпечення суддів якісною та систематичною підготовкою з питань права, включаючи освіту щодо принципів та нормативних актів, що регулюють правову визначеність.
2. Створення чітких і доступних правових норм, як то розробка та удосконалення законодавства, яке було б чітким, зрозумілим та передбачуваним для суддів та громадян.
3. Проведення навчань та семінарів для суддів з оновлення та вдосконалення їхніх знань щодо процесуальних правил та процедур, що гарантували б правильне застосування закону.
4. Встановлення ефективної системи внутрішнього контролю та моніторингу за діяльністю суддів, що дозволить вчасно виявляти та усувати можливі порушення принципу юридичної визначеності.
5. Гарантування незалежності суддів від зовнішніх впливів та тисків, що дозволить їм вирішувати справи на основі виключно права та об'єктивних обставин.

Ці заходи разом можуть сприяти забезпеченню в Україні стабільної та надійної правової системи, яка дотримується принципів справедливості та юридичної визначеності. Як наприклад, Національна школа суддів України в рамках програм суддівської освіти вкладає великі зусилля у підвищення фахового рівня суддів щодо підготовки якісних судових рішень, які мають змістовну та структурно збалансовану форму. На постійній основі вивчається остання практика ЄСПЛ, а відповідні теми включаються до навчальних курсів для підготовки кадрів для системи правосуддя. Особлива увага приділяється практиці цього суду з метою правильного тлумачення національного законодавства відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це дозволяє знайти належні юридичні засоби захисту порушених прав людини через можливості національної судової системи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дрогозюк К.Б. Процесуально-правовий характер рішень Європейського суду з прав людини в доказуванні в цивільному процесі України. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. № 2. С. 58–63.

2. Дударев Д. С. Деякі проблемні питання впровадження судового прецеденту Європейського суду з прав людини в Україні// Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Том 23 (62). – № 1. – 2010.

3. Коруц У.З. Місце прецедентної практики Європейського Суду з прав людини в правовій системі України. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 5. С. 164–166.

4. Огляд практики Європейського суду з прав людини щодо застосування принципу юридичної визначеності: окремі аспекти. Режим доступу: [17_10_web_overview_of_the_practice_of_the_european_court_of_human_0.pdf](#) (hcj.gov.ua)

5. Право Європейського Союзу : підручник / за ред. В. І. Муравйова. — Київ : Юрінком Інтер, 2011, 254 с.

6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3477-15>

7. Сабодаш Р. Правила застосування практики Європейського суду з прав людини. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 1. С. 27–32.

Громовенко К. В.,
*доктор юридичних наук,
професор кафедри морського та міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету*

Дехтяренко К. О.,
*аспірант спеціальності 293 «Міжнародне право»
Міжнародного гуманітарного університету*

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ВИТОКИ, ТРАДИЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

EDUCATIONAL POLICY OF THE EUROPEAN UNION: ORIGINS, TRADITIONS AND PERSPECTIVES

Статтю присвячено аналізу витоків, традицій та перспектив подальшого розвитку освітньої політики в рамках Європейського Союзу. З метою реалізації мети дослідження звернуто увагу на доктринальні підходи до періодизації освітньої стратегії Європейського Союзу.

Наголошено, що освітня політика Європейського Союзу формується відповідно до принципу субсидіарності, який означає, що кожна держава Європейського Союзу несе цілковиту відповідальність за організацію своєї системи освіти, професійної підготовки та зміст навчання. Роль Європейського Союзу полягає в сприянні розвитку якісної освіти шляхом заохочення держав-членів до співпраці, а також у підтримці й доповненні їх діяльності за потреби.

У ході дослідження розглянуто базові ідеї документів Європейського Союзу, котрі визначають стратегічні завдання розвитку освіти в рамках Європейського Союзу. Зроблено акцент, що освітня політика Європейського Союзу – це співпраця наддержавних та національних інституцій держав-членів з метою досягнення спільних цілей: підвищення рівня конкурентоспроможності Європейського Союзу на міжнародному рівні, створення ефективної економіки, котра побудована на знаннях та інноваційних технологіях, розвиток академічної мобільності, оптимізація освітньої політики держав-членів з загальноєвропейською тощо.

Важливим аспектом даної статті є питання про важливість адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу в сфері освітньої політики. Оскільки Україна є державою-кандидатом, то визначення особливостей формування освітньої політики Європейського Союзу становить інтерес для вітчизняної науки в контексті орієнтації на європейську спільноту.

Автор приходить до висновку, що ключовими тенденціями освітньої політики Європейського Союзу є прагнення до демократичності системи освіти, розширення мережі освіти, пріоритетність фінансування освітніх програм, розвиток ключових компетентностей, освіта протягом всього життя, впровадження інноваційних технологій навчання тощо.

Ключові слова: *освіта, освітня політика Європейського Союзу, освітня стратегія, європейський освітній простір, Лісабонська стратегія.*

The article is devoted to the analysis of the origins, traditions and prospects of further development of educational policy within the framework of the European Union. In order to realize the goal of the study, attention was paid to the doctrinal approaches to the periodization of the educational strategy of the European Union.

It is emphasized that the educational policy of the European Union is formed in accordance with the principle of subsidiarity, which means that each state of the European Union bears full responsibility for the organization of its system of education, professional training and the content of education. The role of the European Union is to promote the development of quality education by encouraging cooperation among member states, and to support and complement their activities as needed.

In the course of the study, the basic ideas of the documents of the European Union, which determine the strategic tasks of the development of education within the framework of the European Union, were considered. It was emphasized that the educational policy of the European Union is a cooperation of supranational and national institutions of the member states with the aim of achieving common goals: increasing the level of competitiveness of the European Union at the international level, creating an efficient economy built on knowledge and innovative

technologies, developing academic mobility, optimizing educational policy of the member states with the European one, etc.

An important aspect of this article is the question of the importance of adapting Ukrainian legislation to the standards of the European Union in the field of educational policy. Since Ukraine is a candidate state, the determination of the peculiarities of the formation of the educational policy of the European Union is of interest for national science in the context of orientation towards the common European.

The author comes to the conclusion that the key tendencies of the educational policy of the European Union are the desire for democratization of the education system, the expansion of the education network, the priority of financing educational programs, the development of key competences, lifelong education, the introduction of innovative learning technologies, etc.

Key words: *education, educational policy of the European Union, educational strategy, European educational space, Lisbon strategy.*

Освіта виступає важливим компонентом порядку денного Європейського Союзу, що спрямований на вирішення внутрішніх і глобальних проблем, таких як безробіття серед молоді, соціальна ізоляція, дискримінація, гендерна рівність, міграція тощо. Освітня політика Європейського Союзу завжди мала подвійне спрямування: з одного боку, вона сприяла процесу європейської інтеграції, а з іншого – просуванню європейських цінностей за кордон, виступаючи в якості інструмента публічної демократії.

Прагнення України стати повноправним членом європейської спільноти вимагає значних зусиль в напрямку модернізації вітчизняної системи освіти. Однією з обов'язкових умов досягнення цієї мети є поєднання інноваційного потенціалу вітчизняної системи освіти та найкращих здобутків європейської освітньої парадигми. З цієї точки зору актуальним є дослідження витоків, тенденцій та перспектив розвитку освітньої політики Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень. Даній проблематиці присвячено праці вітчизняних та зарубіжних науковців, як-то: Н. Антонюк, О. Вишняков, Н. Вільчинська, В. Волес, К. Істоміна, О. Краєвська, В. Круглов, Б. Лаффан, О. Матвієнко, Дж. Нів, Ф. Раймерз, Дж. Тейлор, Д. Терещенко та інші. Проте, більшість вітчизняних наукових розвідок в сфері досліджуваної проблематики присвячені філософським, політичним, економічним та управлінським аспектам освітньої політики Європейського Союзу. Фактично правові аспекти освітньої стратегії Європейського Союзу, характеристика витоків та перспектив розвитку останньої, не привернули належної уваги з боку вітчизняних науковців, що робить обрану тему актуальною.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу витоків, тенденцій та перспектив розвитку освітньої політики Європейського Союзу, в тому числі шляхом визначення пріоритетних напрямів подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переш ніж перейти до висвітлення витоків, тенденцій та перспектив розвитку освітньої політики Європейського Союзу, слід дати визначення поняттю «освітня політика Європейського Союзу».

Освітня політика Європейського Союзу – це складний політико-правовий феномен, котрий спрямований на об'єднання зусиль держав-членів Європейського Союзу з метою формування єдиного освітнього простору, взаємодії інститутів освіти на основі принципу субсидіарності, покликаною забезпечити ефективність національної політики в сфері освіти з урахуванням культурного різноманіття.

Освітня політика Європейського Союзу формується відповідно до принципу субсидіарності, який означає, що кожна держава Європейського Союзу несе цілковиту відповідальність за організацію своєї системи освіти, професійної підготовки та зміст навчання. Роль Європейського Союзу полягає в сприянні розвитку якісної освіти шляхом заохочення держав-членів до співпраці, а також у підтримці й доповненні їх діяльності за потреби. Тому відповідно до наведених положень Європейський Союз має у своєму розпорядженні низку специфічних засобів заохочення до співпраці в цій галузі та підтримки національних освітніх політик Європейського Союзу [4, с. 56].

Безпосередній аналіз витоків та тенденцій розвитку освітньої політики Європейського Союзу розпочнемо з періодизації етапів становлення та розвитку освітньої політики. Нара-

зі в науковій літературі пропонується декілька підходів до періодизації освітньої політики Європейського Союзу. Так, на думку Н. Вільчинської, сучасна архітектоніка освітньої політики Європейського Союзу складається з наступних етапів:

– перший етап розпочався у 1957 р. з першої офіційної згадки про необхідність професійної підготовки у Римських договорах;

– 1971 р. є початком другого етапу, коли за ініціативою шести міністрів держав-членів було створено експертну групу високого рівня з метою визначення напрямів більш тісної співпраці в сфері освіти. Її було покладено в основу фундаменту для співробітництва у галузі загальної освіти ЄС – «Програма дій в галузі освіти» ради міністрів;

– початок третього періоду припадає на 1971 р., коли була прийнята Резолюція про співробітництво в галузі освіти, в яку увійшли питання навчання, наукових досліджень, статистичних даних освітньої сфери. Тоді ж були започатковані перші освітні програми, метою яких було збільшити кількість молодих людей, бажаючих отримати досвід в європейському середовищі;

– четвертий етап розпочато у 1987 р. остаточним утвердженням спільної освітньої політики в співавторстві, налагодженням міжнародних відносин в галузі освіти через застосування програм «Ерасмус». Наступного року було підписано Велику Хартію, яка забезпечила правову основу свободам університетів, надала необхідні заходи для реалізації їх завдань, а також умови для досягнення особистих цілей учасників навчального процесу, посприяла збільшенню кількості спільних проєктів у розвитку освіти;

– 1992 р. – початок п'ятого етапу становлення освітньої політики європейського співтовариства, яка із підписанням Маастрихтського договору отримала законну основу для здійснення заходів з метою сприяння європейській співпраці в галузях науки і технологічного розвитку наповненого Європейського Союзу;

– початком шостого етапу є 1998 р., коли було підписано Сорбоннську декларацію, положення якої забезпечили конкуренту основу Болонського процесу, що офіційно стартував 1999 року. Наскрізною ідеєю Лісабонської стратегії стало створення конкурентноспромож-

ної, динамічної економіки, здатної забезпечити стійке економічне зростання і збільшення якісних робочих місць, соціальної згуртованості;

– початком останнього – сьомого етапу – став 2010 р. Для цього етапу характерний аналіз попередніх здобутків [1, с. 9–10].

Визнаючи наукову та практичну необхідність періодизації освітньої політики Європейського Союзу, а також складність даної задачі, автор даного дослідження звертає увагу на умовність архітектоніки, запропонованої Н. Вільчинською. На нашу думку, заслуговує уваги те, що відносно запропонованої періодизації можна зробити ряд застережень: по-перше, відмічається приблизність часових рамок. Так, Римські договори регулювали питання економічної інтеграції та вирішення специфічних соціальних завдань, обумовлених особливостями атомної галузі, а питання освітня політика стали предметом геть зовсім інших документів, що були прийняті значно пізніше. Окрім цього, відсутність визначеності в принциповому питанні стосовно часових меж призвело до того, що і другий, і третій період датуються 1971 роком. По-друге, революційні зміни в функціонуванні європейського наднаціонального утворення пов'язують з Лісабонським договором 2007 р., котрий суттєво реформував Європейський Союз та розширив його компетенцію в багатьох сферах, і в сфері освіти в тому числі. Але в запропонованій періодизації дані нововведення не знайшли свого відображення.

Протягом всього періоду існування Європейський Союз приймав спроби врегулювати питання освітньої політики через прийняття низки правових актів. В супереч пануючої в наукових колах точки зору, що освітня політика в рамках Європейського Союзу почала формуватися відносно нещодавно, варто відмітити, що перша програма заходів, спрямованих на затвердження спеціальної резолюції європейських міністрів освіти, датується 1976 роком. В 70-х роках ХХ століття в рамках європейського співтовариства були виявлені проблемні плоскості, котрі визначили основні напрями співпраці в області освіти протягом подальших двох десятиліть. Навіть на сьогоднішній день ініціативи, що робляться з боку Європейського Союзу – це все ще ті «новатор-

ські ідеї» майже півстолітньої давнини, однак переглянуті з урахуванням сучасних тенденцій та потреб.

Проте переломний характер в сфері освітньої політики Європейського Союзу мав саме Маастрихтський договір 1992 р. З набуттям чинності даного договору період так званого «експериментального» проекту завершився, і йому на зміну прийшов етап нормативного оформлення освітньої політики Європейського Союзу. Даним Договором освітня політика була включена до спільної стратегії. Ст. 126 Маастрихтського договору закріпила формальну легітимність освіти як пріоритетного напрямку розвитку європейської спільноти, відтепер стало можливим вести мову про узагодження освітніх стандартів в рамках Європейського Союзу. Як відзначається в зарубіжній літературі: «саме ця стаття дозволила розширити рамки співробітництва, котре раніше було обмежене вищою та частково професійною освітою, до всіх рівнів освіти всередині європейського співтовариства. Ст. 126 також забезпечила «правову основу» для початку реалізації ініціатив та досвіду, накопиченого за минулий час, та їх спільного включення в програму «Сократ», що охоплювала шкільну та вищу освіту, а також освіту дорослих та навчання іноземним мовам. Це стало поштовхом для розвитку інших програм – таких, як «Леонардо да Вінчі» (орієнтована на сферу професійної освіти та підготовки) та «Молодь» (передбачала міжнародне співробітництво в сфері молодіжної політики) [8].

Подальший розвиток освітньої політики Європейського Союзу пов'язують із виданням у вересні 2000 року документу під назвою «Глобалізація освіти і навчання», що був підготовлений Комітетом з освіти і культури. Наступного року Європейська комісія підготувала та прийняла Меморандум про навчання впродовж всього життя, яким фактично започаткувала процес консультацій з країнами Європи, що мав на меті визначити когерентні стратегії та практичні кроки, спрямовані на стимулювання навчання протягом всього життя. На основі даних консультацій був розроблений план дій, що отримав назву «Комюніке з реалізації європейського простору довготривалого навчання» від 21 листопада 2001 року. Іншими подібними

документами були «План дій розвитку мобільності» 2000 р., «План дій е-навчання» 2001 р. та «План дій розвитку навчання і мобільності» 2002 р. [2].

В 2002 році в рамках Європейського Союзу була прийнята Декларація Європейської комісії та міністрів освіти європейських країн з розвитку співпраці в області професійної освіти та навчання в Європі, що заклала початок так званого Копенгагенського процесу. В декларації були сформульовані завдання створення єдиного європейського простору в області професійної освіти, забезпечення прозорості кваліфікацій, вирішення проблем визнання кваліфікацій тощо.

Докорінні зміни в освітній політиці Європейського Союзу пов'язують з Лісабонським договором, який заклав фундаментальні реформи європейського співтовариства. На початку нового тисячоліття політичні лідери держав-членів Європейського Союзу зустрілись в португальському місті Лісабоні, аби обговорити проблеми, пов'язані із глобалізацією та технологічною революцією, з розвитком Інтернету та нових засобів масової інформації. В зв'язку з цим була розроблена Лісабонська стратегія – політичний документ, що містив план розвитку Європейського Союзу до 2010 року. Основна мета даної стратегії полягала в тому, щоб зробити Європейський Союз «самою конкурентноздатною та динамічною в світі економікою, що заснована на знаннях, здатних до сталого економічного розвитку з великою кількістю висококваліфікованих робочих місць та великою соціальною єдністю» [6].

Даний документ визначив старт освітньої політики, що мала на меті серію заходів в декількох секторах, які охоплюють політичну та освітню сфери, активізація діяльності в яких спрямована на підвищення конкурентноздатності Європейського Союзу в порівнянні з іншими гравцями на світовій арені.

Базовим документом, який закріплює просування освітньої політики на рівні Європейського Союзу є Договір про функціонування Європейського Союзу. Ст. 165 даного установчого договору передбачає, що Європейський Союз має вносити свій вклад в розвиток якісної освіти, повністю приймали мовне та культурне різноманіття держав-членів. В договорі

відмічається, що Європейський Союз має сконцентрувати зусилля на досягненні наступних цілей:

- розвиток освітнього виміру з приділенням особливої уваги вивченню та розповсюдженню мов держав-членів;
- стимулювання мобільності студентів та викладачів, в тому числі шляхом заохочення академічного визнання стипендій та дипломів;
- стимулювання співробітництва між навчальними закладами;
- сприяння обміну інформацією та досвідом між державами-членами з проблем, пов'язаних з системою навчання;
- підтримка розвитку дистанційної освіти;
- розвиток спортивного виміру, сприяння справедливості та відкритості в спортивних змаганнях та співпраці між органами та установами, відповідальними за спорт, захист фізичної та моральної недоторканності спортсменів – чоловіків та жінок, особливо наймолодших представників спортивного середовища [9].

Важливим є узгоджувальна політика та вибір цілей, що закладені Лісабонським договором, що передбачає структурування та безперервне співробітництво з роздільним підходом відносно:

- освіти та навчання;
- регулярного представлення доповідей Європейській раді за допомогою підготовки узгоджувальних звітів Раді/Комісії з освіти;
- постійний моніторинг прогресу в досягненні встановлених цільових показників.

Згідно зі ст. 6 Договору про функціонування Європейського Союзу в редакції Лісабонського договору, Європейському Союзу належить компетенція здійснювати діяльність, спрямовану на підтримку, координацію або доповнення дій держав-членів у сфері освіти та професійного навчання. Європейський Союз може лише підтримувати і доповнювати діяльність країн-членів в окремих галузях освіти для підтримки «духу європейства», тобто освіта залишається здебільшого сферою повноважень національних урядів держав-членів. Політика Європейського Союзу в сфері освіти розвивається на базі принципу субсидіарності, котрий означає, що всі заходи в сфері освіти здійснюються на добровільній основі та розробляються, переважно, через співпрацю «знизу вгору», що

заснований на взаємній довірі. Не дивлячись на те, що розробка освітньої політики здійснюється в рамках політики Європейського Союзу, зокрема, з використанням інструментів, спрямованих на розширення прозорості та мобільності по всій Європі, ці системи впроваджуються в рамках дуже відмінних традицій, котрі і призвели до різноманіття моделей.

З метою надання розвитку положень установами договорів, які спрямовані на забезпечення підвищення якості освіти, заохочення співпраці між державами-членами у 2020 році Європейська комісія окреслила Європейський освітній простір [7], котрий заклав основи для співпраці між державами-членами та Європейською комісією для вдосконалення освіти та навчання в рамках Європейського Союзу. Європейський освітній простір спрямований до досягнення наступних цілей: якісна освіта та навчання, зелена і цифрова трансформація, інклюзивна освіта, вища освіта, освіта впродовж всього життя та геополітичний вимір.

У 2021 році Рада Європейського Союзу прийняла резолюцію про стратегічне співробітництво у галузі освіти в рамках Європейського освітнього простору та поза ним на період 2021–2030 років, де основний акцент робиться на розвиток цифрових компетентностей.

Як ми бачимо, процеси інтеграції та створення єдиного освітнього простору в рамках Європейського Союзу не завершені. Однак, даний напрям політики є пріоритетним, що підтверджує збільшення, в порівняльній з початковим етапом євроінтеграції, програмних та нормативних документів в сфері освітньої політики.

Висновки. Аналіз досвіду Європейського Союзу в сфері освіти цікавий як в методологічному, так і практичному плані, оскільки дозволяє виявити найбільш ефективні моделі та напрацювання, проаналізувати їх результативність та можливість впровадження в національно-правове поле України. При цьому варто зауважити, що система освіти не може розглядатися відірвано від соціальних, економічних, політичних, культурних, історичних та інших факторів. Саме тому, переймаючи досвід провідних європейських країн в сфері освіти, маємо виходити із національних реалій та «прилаштовувати» ці нововве-

дення з урахуванням вітчизняних освітніх традицій. Інакше, навіть, передові освітні технології будуть абсолютно неефективними.

Підсумовуючи вищезазначене, можна дійти висновків, що ключовими тенденціями освітньої політики Європейського Союзу є прагнення до демократичності системи освіти (доступність для будь-яких категорій),

розширення мережі освіти, пріоритетність фінансування освітніх програм, розвиток ключових компетентностей, освіта протягом всього життя, впровадження інноваційних технологій навчання тощо. Модернізація освітньої політики Європейського Союзу пов'язана з розвитком суспільства та інноваційних технологій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вільчинська Н.Ю. Освітня політика Європейського Союзу: особливості формування та реалізації. Автореф. дис. ... канд. політ. наук.: 23.00.02 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2012. 24 с.
2. Іванюк І. Освітня політика : навч. пос. / І. Іванюк; Київ: 2006. 226 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.taxon.kiev.ua/cgi-bin/p.cgi?a=tvr&t=130&s=&g=50&lng=ua>
3. Істоміна К. Тенденції розвитку вищої освіти: європейська перспектива. *Comparative Professional Pedagogy*. 2023. № 13 (1). С. 70-75.
4. Краєвська О. Освітня політика Європейського Союзу: становлення та механізми реалізації. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2011. Вип.. 28. С. 53–65.
5. Круглов В.В., Терещенко Д.А. Інтеграція системи вищої освіти України в європейській освітній простір. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2022. Спецвипуск. С. 70–76.
6. European Council, Lisbon European Council 23 and 24 March 2000. Presidency conclusions. European Parliament [Electronic resource]. URL: https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm
7. Europe 2020 – Europe's growth strategy [Electronic resource] Official site of the European union. – Mode of access: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm
8. The history of European cooperation in education and training. Europe in the making – an example. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2006 [Electronic resource]. URL: http://biblioteka-krk.ibe.edu.pl/opac_css/doc_num.php?explnum_id=301
9. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 [Electronic resource]. *Official Journal of the European Union*. 2007. December 17. Vol. 50. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:EN:PDF>

Крамной С. С.,

*аспірант кафедри європейського та міжнародного права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

АНАЛІЗ РОЛІ МІЖНАРОДНИХ МІЖУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗВ'ЯЗАННІ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ

ANALYZING THE ROLE OF INTERNATIONAL INTERGOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN RESOLVING INTERNATIONAL CONFLICTS

У статті розглянуто роль та внесок НАТО, ОБСЄ та ООН у розв'язанні міжнародних конфліктів, зокрема між росією та Україною. Аргументується важливість співпраці цих організацій для забезпечення безпеки та стабільності у світі. Висвітлено функції кожної організації та їхні можливості у вирішенні конфліктів. Висловлюється думка щодо необхідності подальшого розвитку співпраці між цими організаціями для ефективного забезпечення безпеки та вирішення міжнародних конфліктів. Розглядаються конкретні приклади дій цих організацій у контексті конфлікту на території України. Формуються висновок про необхідність посилення зусиль з урегулювання конфлікту та активізації міжнародного співробітництва. Акцентуючи на необхідності співпраці між міжнародними організаціями, стаття закликає до подальшого удосконалення механізмів вирішення конфліктів та підвищення ефективності міжнародного співробітництва. Враховуючи сучасні виклики та загрози безпеці, особлива увага приділяється підтримці прав людини та забезпеченню міжнародного правопорядку. Підкреслюється значущість цивільних та військових місій у вирішенні конфліктів та відновленні миру, а також необхідність збалансованого підходу до вирішення напруженості у регіоні. У статті також досліджується вплив політичних обмежень на дії цих організацій та необхідність удосконалення їх роботи з урахуванням сучасних викликів та загроз безпеці. Обговорюється необхідність підвищення ефективності моніторингових механізмів та розвитку міжнародної співпраці в підтримці прав людини та міжнародного права. Звертається увага на значущість ролі цивільних та військових місій у вирішенні конфліктів та відновленні миру, а також на необхідність збалансованого підходу до вирішення напруженості у регіоні. Загалом, стаття закликає до спільних зусиль між міжнародними організаціями для забезпечення стабільності та безпеки в світі.

Ключові слова: *конфлікт, безпека, співпраця, міжнародне співробітництво, міжнародні організації, моніторинг, права людини, міжнародний правопорядок.*

The article examines the role and contribution of NATO, OSCE, and the UN in resolving international conflicts, particularly those between Russia and Ukraine. It argues for the importance of cooperation among these organizations to ensure global security and stability. The functions of each organization and their capabilities in conflict resolution are highlighted, considering the political constraints influencing their actions. The necessity for further development of cooperation between these entities is emphasized for effective security provision and resolution of international conflicts. Specific examples of their actions in the context of the conflict in Ukraine are discussed, leading to the conclusion of the need for intensified efforts in conflict resolution and international cooperation activation. Addressing contemporary challenges and security threats, the article underscores the significance of supporting human rights and maintaining international order. It stresses the importance of both civilian and military missions in conflict resolution and peace restoration, along with the requirement for a balanced approach to resolving regional tensions. Overall, the article calls for collaborative efforts among international organizations to ensure stability and security worldwide.

Key words: *conflict, security, cooperation, international cooperation, international organizations, monitoring, human rights, international law.*

Актуальність теми. Серйозні порушення норм міжнародного права та загрози міжнародній безпеці, спричинені воєнним конфліктом на території України, зокрема російським вторгненням на території Донбасу у 2014 році, створили нагальну потребу у ретельному аналізі правових механізмів для врегулювання

подібних конфліктів. Крім того, повномасштабне вторгнення в Україну у 2022 році підкреслило необхідність наявності ефективних міжнародних інструментів для забезпечення миру та безпеки у світі. Ці події змусили міжнародні організації переглянути свої підходи до врегулювання конфліктів та зміцнення між-

народного правопорядку. У зв'язку з цим, аналіз ролі міжнародних міжурядових організацій у вирішенні міжнародних конфліктів стає необхідним для розуміння та підвищення ефективності правових механізмів у забезпеченні міжнародної стабільності та безпеки.

Мета дослідження полягає в аналізі та оцінці ролі міжнародних міжурядових організацій у розв'язанні міжнародних конфліктів, зокрема на прикладі воєнного конфлікту на території України. Дослідження спрямоване на визначення ефективності діяльності таких організацій у врегулюванні та подоланні конфліктів, а також на розробку рекомендацій щодо підвищення їхнього впливу та ролі в цьому процесі.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі міжнародні конфлікти стають все більш загрозливими для міжнародної стабільності та безпеки загалом. Конфлікт, як явище, привертає увагу різноманітних наук, що досліджують = соціальні групи, суспільство та державу загалом. Від теорії міжнародних відносин до політології, соціології, історії, юриспруденції, економіки та математики – всі ці дисципліни аналізують конфлікти з різних точок зору. Існує тенденція до взаємного проникнення та інтеграції цих наук, що визначає високий ступінь міждисциплінарності у вивченні конфліктів.

Розв'язання міжнародних конфліктів вимагає не лише активної дипломатичної діяльності, але й ефективного впливу міжнародних міжурядових організацій. Такі організації, як ООН, ОБСЄ, НАТО та інші, володіють ресурсами та політичним впливом, необхідним для сприяння мирному вирішенню конфліктів та зміцненню міжнародного правопорядку.

Конфлікт може розглядатися як соціально-політичне явище, що виникає внаслідок суперечностей між різними суб'єктами міжнародних відносин. Водночас, його можна розглядати як процес, що відбувається у формі зіткнення інтересів, цінностей та цілей, що може призводити до насильства або інших форм конфронтації. Крім того, конфлікт також може розглядатися як засіб переходу від одних політичних дій до інших, або як умова для зміни системних моделей міжнародних відносин. Це може відбуватися через боротьбу за владу, територіальні претензії, економічні інтереси або ідеологічні розбіжності. Отже, аналіз конфлікту

вимагає розуміння його різноманітних аспектів та взаємодії різних факторів, що формують його сутність та вплив на міжнародну систему [1, с. 56–60].

Організація Об'єднаних Націй (ООН) виступає ключовим суб'єктом у міжнародних відносинах і займає важливе місце у розв'язанні міжнародних конфліктів. У своєму статуті, ООН визначає свої цілі як запобігання негараздів війни, захист прав людини, зміцнення міжнародного миру та безпеки, сприяння соціальному прогресу та покращенню умов життя людей [2].

Роль ООН у розв'язанні міжнародних конфліктів полягає в багатосторонньому підході до вирішення суперечностей, шляхом мобілізації міжнародних зусиль, пошуку дипломатичних рішень та встановлення миротворчих місій. ООН забезпечує форуми для дипломатичних переговорів, сприяючи діалогу між сторонами конфлікту та пошуку компромісних рішень [2].

Важливим інструментом ООН у розв'язанні конфліктів є Спеціальні Посли та миротворчі місії, які діють в регіонах, де існують конфлікти, з метою медіації та моніторингу. Через свої миротворчі операції, ООН сприяє встановленню мирних угод та забезпеченню стабільності у конфліктних регіонах [2]. Проте, роль ООН у розв'язанні міжнародних конфліктів часто обмежується складністю політичних та геополітичних інтересів різних держав. Нерідко виникають ситуації, коли рішення Ради Безпеки ООН блокуються через вето одного чи декількох постійних членів, що ускладнює міжнародну реакцію на конфлікти [3].

Таким чином, ООН відіграє важливу роль у розв'язанні міжнародних конфліктів, проте її можливості та ефективність часто обмежуються політичними обставинами. Для подальшого зміцнення своєї ролі в цій сфері, ООН потребує підтримки всіх членів міжнародної спільноти та постійне вдосконалення своїх механізмів дії.

Текст Північноатлантичного договору, що лежить в основі НАТО, закріплює відданість його учасників мирним засобам вирішення міжнародних конфліктів та незастосування сили у будь-який спосіб, що несумісний з цілями ООН. Це відображає головну мету НАТО – забезпечення міжнародного миру

і безпеки шляхом спільної оборони та підтримки міжнародних відносин [4].

Згідно договору, члени НАТО зобов'язуються сприяти розвитку мирних і дружніх міжнародних відносин, зміцнюючи незалежні інституції та створюючи умови для стабільності і добробуту. Це означає, що НАТО працює на сприяння діалогу та співробітництва між державами з метою вирішення конфліктів та запобігання новим загрозам міжнародній безпеці. Крім того, згідно статуту, члени НАТО зобов'язуються розвивати свої власні здатності протистояти збройному нападу, що відображає їхню готовність до захисту територіальної цілісності та безпеки кожної держави-члена. Це ставить перед НАТО завдання підтримки власних оборонних потужностей та спільного відповідного реагування на будь-які загрози безпеці [4].

Таким чином, НАТО відіграє важливу роль у розв'язанні міжнародних конфліктів шляхом сприяння мирному врегулюванню спорів, підтримки міжнародних відносин та зміцнення оборонної готовності своїх членів. Його діяльність спрямована на забезпечення міжнародного миру та безпеки.

Роль НАТО у розв'язанні конфлікту між росією та Україною включає кілька аспектів, які відображаються в політичній, військовій та дипломатичній сферах. Політична підтримка НАТО полягає в засудженні анексії Криму Росією та в підтримці суверенітету та територіальної цілісності України. Це виражалось у різного роду заявах на різних рівнях організації [5].

У військовій сфері НАТО надає допомогу Україні через навчальні програми, консультації та постачання військового обладнання та інших необхідних ресурсів. Крім того, організація відправляє спостерігачів для моніторингу ситуації в зоні конфлікту та сприяє розвитку засобів збільшення прозорості військових дій, зокрема через висвітлення у світових медіа.

Дипломатичні зусилля НАТО спрямовуються на форуми міжнародного співробітництва, такі як Секретаріат ОБСЄ, де організація сприяла мирним переговорам та пошуку політичного розв'язання конфлікту. Крім того, НАТО активно виступало за збереження режиму припинення вогню та застосування дипломатич-

них зусиль для уникнення подальшої ескалації конфлікту.

Отже, хоча НАТО не брали прямої участі у військових діях, його роль полягала в підтримці мирного розв'язання конфлікту та забезпеченні безпеки та стабільності в регіоні.

Роль Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) у розв'язанні міжнародних конфліктів, зокрема в контексті конфлікту між росією та Україною, є надзвичайно важливою. Україна активно використовує можливості цієї організації для забезпечення підтримки та захисту свого суверенітету та територіальної цілісності в умовах агресії з боку РФ [6].

ОБСЄ надає Україні можливість залучити увагу міжнародної спільноти до порушень, які вчиняє росія, таких як окупація Криму, військова агресія на сході України та порушення прав людини. Це важливо, оскільки підтримка міжнародного співтовариства є ключовим елементом у забезпеченні безпеки та міжнародної підтримки для України. Організація також надає платформу для проведення переговорів та дипломатичних зусиль з метою врегулювання конфлікту. Участь в міжнародних переговорах під егідою ОБСЄ дозволяє Україні висловлювати свої позиції та шукати мирні способи врегулювання конфлікту за участю міжнародних партнерів [6].

Діяльність Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні є ще одним важливим аспектом у розв'язанні конфлікту. Місія забезпечує моніторинг безпекової ситуації, дотримання прав людини та проведення реформ на тимчасово окупованих територіях. Вона надає об'єктивну інформацію про ситуацію на місцях, що є важливим для міжнародної спільноти у прийнятті рішень та реагуванні на події [6].

Україна активно виступає за підтримку та розвиток ролі ОБСЄ у розв'язанні конфліктів, особливо в контексті конфлікту з росією. Подальше зміцнення позиції та ресурсів ОБСЄ може сприяти мирному врегулюванню конфліктів та забезпечити стабільність та безпеку в регіоні. Недоліки діяльності Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ на Донбасі в Україні стають очевидними через різні обставини, які унеможливають достовірність моніторингу. Одним з основних обмежень є те, що місія не працює у нічний час, що створює прогали-

ни в моніторингу подій. Під час нічних годин активність в зоні конфлікту зазвичай зростає, і саме тоді часто відбуваються найбільші порушення режиму припинення вогню та прав людини з боку рф. Відсутність можливості моніторингу в цей період обмежує можливості збору об'єктивної інформації та реагування на виявлені інциденти вчасно та ефективно [7].

Росія використовує різні тактики для унеможливлення роботи місії, що включає блокування доступу до окремих районів, обмеження свободи руху, а також перешкоджання комунікаційних засобів та спостережних пунктів. Це ускладнює завдання місії та знижує її ефективність у забезпеченні безпеки та моніторингу ситуації на місцях. Отже, роль ОБСЄ у розв'язанні міжнародних конфліктів є значущою, проте недоліком роботи Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ на Донбасі є обмеження у проведенні моніторингу в нічний час та перешкоди, створені російською стороною, які унеможливають достовірність та повноту збору інформації про ситуацію в зоні конфлікту.

Висновки. Міжнародні міжурядові організації, зокрема, НАТО, ОБСЄ та ООН відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності та миру на міжнародному рівні. Вони сприяють вирішенню конфліктів, забезпечу-

ючи моніторинг, дипломатичні переговори та гуманітарну допомогу, військові навчання тощо. Однак їх здатність до досягнення результатів часто зазнає обмежень через політичні втручання.

Для вирішення недоліків у діяльності міжнародних міжурядових організацій, зокрема, ООН та ОБСЄ, можна запропонувати кілька шляхів удосконалення. По-перше, це реформування системи вето у Раді Безпеки ООН, зокрема, розглянути можливість обмеження права вето постійних членів Ради Безпеки у питаннях, що стосуються міжнародного миру і безпеки. Таке рішення допоможе уникнути блокування рішень у разі конфлікту інтересів.

По-друге, посилення міжнародного нагляду за діяльністю місій, шляхом надання їм більш широких повноважень для ефективного виконання їхніх функцій, включаючи роботу в нічний час. Крім того, розглянути можливість залучення громадських організацій до моніторингу та врегулювання конфліктів, що може забезпечити більшу об'єктивність та ефективність діяльності міжнародних місій.

Таким чином, запропоновані заходи допоможуть збільшити ефективність діяльності міжнародних міжурядових організацій у розв'язанні міжнародних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бернадський Б.В. Міжнародні конфлікти: курс лекцій. Київ : Персонал, 2012. 366 с. С. 56–60. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/mignar_konfl.pdf (дата звернення: 13.04.2024).
2. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 року. Сан-Франциско. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 13.04.2024).
3. Застосування права вето потребує реформування, і це може стати ключовою реформою ООН – виступ Президента України на засіданні Ради Безпеки ООН. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zastosuvannya-prava-veto-potrebuye-reformuvannya-i-ce-mozhe-85745> (дата звернення: 13.04.2024).
4. Північноатлантичний договір від 4 квітня 1949 року. Вашингтон. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008#Text (дата звернення: 13.04.2024).
5. Відповідь НАТО на вторгнення Росії в Україну. Організація північноатлантичного договору. Опубліковано 23 лютого 2024 року URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_192648.htm (дата звернення: 13.04.2024).
6. Роз'яснення Міністерства закордонних справ України. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Опубліковано 05 вересня 2022 року. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-z-bezpeki-i-spivrobotnictva-v-yevropi> (дата звернення: 13.04.2024).
7. Клімкін розповів про недоліки місії ОБСЄ. УкрІнформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1825670-klimkin_rozproviv_pro_nedoliki_misiii_obse__2032727.html (дата звернення: 13.04.2024).

Сокіран М. В.,
кандидат юридичних наук, докторант
Науково-дослідного інституту публічного права

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ КРИТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

INTERNATIONAL STANDARDS IN THE SECURITY OF CRITICAL INFORMATION INFRASTRUCTURE

У статті проаналізовано міжнародні та європейські документи, що встановлюють стандарти щодо захисту та стійкості критичної інфраструктури загалом та інформаційної – зокрема. Визначено, що кібербезпека – це важлива складова всієї системи забезпечення безпеки країни і є стабілізуючим елементом стійкості суспільства. Тому країни світу почали розробляти правові стандарти та політики у сфері забезпечення безпеки критичної інформаційної інфраструктури. З'ясовано, що термін «інформаційна безпека» є частиною загального поняття безпека і формує тип безпеки, для якого, як і для самої безпеки, існує багато визначень. Однак існує відносний консенсус у безпековій спільноті щодо основних характеристик терміну інформаційна безпека. Зазначено, що термін «інформаційна безпека» є ширшим, тоді як термін «кібербезпека» означає захист інформації в «кіберпросторі», який широко розуміється як Інтернет, однак для цілей цієї статті ці два терміни розглянуто як еквівалентні.

Досліджено Міжнародний стандарт з інформаційної безпеки (ISO 27001) та зроблено висновок про необхідність інтеграції управлінських і технічних компетенцій у системи управління інформаційною безпекою. Підкреслено, що ефективне управління нею має враховувати та включати технічні, кадрові та організаційні аспекти. Аналіз юридичної літератури дозволив підтвердити висновок про необхідність інтеграційного підходу до забезпечення захисту критичної інформаційної інфраструктури. Оскільки контрзаходи безпеки часто приймають форму складних процедур, а в деяких випадках відсутність знань про прийнятті правила безпеки та відповідну поведінку не є основною причиною недотримання процедур безпеки. Скоріше це результат недостатньої організаційної культури безпеки, яка може наражати організацію на небезпеку в наслідок потенційної вразливості людини.

Ключові слова: критична інформаційна інфраструктура, міжнародні стандарти, безпека, захист, інформаційна безпека, кібербезпека, система управління безпекою.

The article analyzes international and European documents that set standards for the protection and stability of critical infrastructure in general and information infrastructure in particular. It was determined that cyber security is an important component of the entire system of ensuring the security of the country and is a stabilizing element of the stability of the world society, the countries of the world began to develop legal standards and policies in the field of ensuring the security of critical information infrastructure. It was found that the term "information security" is part of the general concept of security and forms a type of security for which, like security itself, there are many definitions. However, there is a relative consensus in the security community regarding the basic characteristics of the term information security. It is noted that the term "information security" is broader, while the term "cybersecurity" refers to the protection of information in "cyberspace", which is broadly understood as the Internet, but for the purposes of this article, the two terms are considered equivalent.

The International Standard for Information Security (ISO 27001) was studied, and a conclusion was drawn about the need to integrate managerial and technical competencies into information security management systems, and it was emphasized that its effective management should take into account and include technical, personnel and organizational aspects. The analysis of legal literature allowed to confirm the conclusion about the need for an integration approach to ensure the protection of critical information infrastructure. Since security countermeasures often take the form of complex procedures, and in some cases, lack of knowledge about the adoption of security rules and appropriate behavior is not the main reason for non-compliance with security procedures. Rather, it is the result of an insufficient organizational security culture, which can expose the organization to danger as a result of potential human vulnerability.

Key words: critical information infrastructure, international standards, security, protection, information security, cybersecurity, security management system.

Постановка проблеми. Під час «холодної» війни глобальний баланс у ядерній гонці підтримувався за допомогою «гарантій взаємного знищення». У сучасний період цю ж саму роль почала відігравати кіберзброя. Адже її відносно низька вартість істотно розширила список країн, які мають доступ до сучасних засобів для кібератак і це може в будь-який момент призвести до глобальної дестабілізації. Тому розуміючи, що кібербезпека – це важлива складова всієї системи забезпечення безпеки країни і є стабілізуючим елементом стійкості світового суспільства, країни світу почали розробляти правові стандарти та політики у сфері забезпечення безпеки критичної інформаційної інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у сфері забезпечення безпеки і стійкості критичної інформаційної інфраструктури показав недостатню увагу з боку науковців до цієї сфери. В більшості випадків фахівці аналізували міжнародні стандарти забезпечення захисту щодо критичної інфраструктури, залишаючи поза уваги її інформаційну складову. Як приклад, можна навести наступні роботи: В. В. Крикун «Адміністративно-правовий механізм захисту об'єктів критичної інфраструктури» (2021 р.), С. А. Теленик «Адміністративно-правове регулювання державної системи захисту критичної інфраструктури України (2021 р.)», І. І. Осипчук «Адміністративно-правові засади діяльності Служби безпеки України як суб'єкта забезпечення критичної інфраструктури» (2021 р.), В. В. Косинський «Адміністративно-правове забезпечення безпеки критичної інфраструктури в Україні (2021 р.)».

Мета статті – на основі аналізу міжнародних стандартів, а також результатів загальнотеоретичних та галузевих досліджень виокремити необхідні підходи щодо удосконалення забезпечення безпеки і стійкості критичної інформаційної інфраструктури України.

Виклад основного матеріалу. Побудову інформаційного суспільства як глобальне завдання у новому тисячолітті, проголосила Декларація принципів 12 грудня 2003 року, яка була прийнята на Всесвітній зустрічі на найвищому рівні в Женеві [1]. У Декларації наголошено, що, будуючи інформаційне суспільство, необхідно забезпечити, взаємодію

між зацікавленими сторонами на принципах довіри, а також необхідний рівень безпеки при використанні інформаційних технологій – все означене і є ключовим при побудові відкритого інформаційного суспільства.

У жовтні 2004 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй прийняла резолюцію про створення глобальної культури кібербезпеки та захисту критичних інформаційних інфраструктур, яка рекомендувала 11 елементів для захисту. Одними із яких є: створення мереж для термінового попередження про фактори вразливості, погроз та інцидентів в кібернетичному просторі; підтримка державно-приватного партнерства з обміну та аналізу щодо критичної інформаційної інфраструктури; прийняття адекватних матеріальних та процесуальних законів, які дозволять державам розслідувати та переслідувати напади на критичну інформаційну інфраструктуру та координувати такі розслідування з іншими державами, коли це необхідно [2].

Усвідомлення зростання терористичних загроз в Європі призвело до того, що Європейська Комісія у листопаді 2005 р. випустила Зелену книгу щодо Європейської програми захисту критичної інфраструктури [3], а згодом, у 2006 р., коли завершився етап консультацій між членами ЄС, була запущена в дію Європейська програма захисту критичної інфраструктури [4]. Особливості підходу ЄС, як об'єднання суверенних держав, у подальшому знайшли своє відображення у документі Європейської Комісії «Захист критичної енергетичної та транспортної інфраструктури Європи» (лютий 2007 р.) [5], а також у спеціальній директиві щодо визначення об'єктів критичної інфраструктури та оцінку потреб у підвищенні рівня їхнього захисту (грудень 2008 р.) [6]. Захист критичної інфраструктури енергопостачання Декларацією Чиказького саміту (20 травня 2012 р.) [7] було віднесено до числа пріоритетних напрямів забезпечення енергетичної безпеки для держав-членів НАТО та самого Альянсу [8].

Пізніше, ЄС оприлюднив свою позицію стосовно захисту критичних інфраструктур на міжнародному рівні. Вона полягає в тому, що замість того, щоб створювати нові міжнародно-правові інструменти з питань кіберзлочиннос-

ті, він закликає всі країни розробити відповідне національне законодавство та співпрацювати в рамках існуючої міжнародної структури. Наприклад, Кіберстратегія 2017 року також підтверджує позицію ЄС, згідно з якою міжнародне право, зокрема Статут ООН, застосовується в кіберпросторі. Як доповнення до обов'язкового міжнародного права, ЄС схвалює добровільні необов'язкові норми, правила та принципи відповідальної поведінки держав-членів ООН [9].

Вище зазначені документи зрозуміло не охоплюють увесь масив міжнародних та європейських документів, які направлені на вирішення питань належного захисту та стійкості критичної інформаційної інфраструктури. Дійсно у часи, коли даними та інформацією торгують як товарами, їх захист має важливе значення. Один із способів зробити це – запровадити управління інформаційною безпекою на основі стандартів інформаційної безпеки серії ISO/IEC 2700x. Це міжнародне сімейство стандартів IT-безпеки та інформаційної безпеки в приватних, державних або некомерційних організаціях. На основі ISO 27001 може бути запроваджена система управління інформаційною безпекою (СУІБ), яку організації та органи державної влади можуть створювати, експлуатувати та сертифікувати для власного захисту [10].

Загальне поняття безпеки є дуже широким і включає багато аспектів і багато значень, отже, є багато різних визначень терміну безпеки і існує багато типів безпеки. З іншого боку, концепція безпеки дуже близька кожній людині, внутрішня, яку ми інтуїтивно розуміємо. Вона навіть формує одну з основних людських потреб, а бажання її віднайти є одним із фундаментальних інстинктів не лише людей, а й інших організмів. Забезпечення безпеки було однією з головних рушійних сил в організації людського суспільства від початку цивілізації. В свою чергу, термін «інформаційна безпека» є частиною загального поняття безпека і формує тип безпеки, для якого, як і для самої безпеки, існує багато визначень. Однак існує відносний консенсус у безпековій спільноті щодо основних характеристик терміну інформаційна безпека.

Відповідно до Міжнародного стандарту з інформаційної безпеки (ISO 27001), який роз-

роблений спільно Міжнародною організацією зі стандартизації та Міжнародною електротехнічною комісією, інформаційна безпека визначається як: «збереження конфіденційності, цілісності та доступності інформації» [11]. Де конфіденційність визначається як інформація яка не надається або не розкривається неавторизованим особам, організаціям або процесам; а доступність – як: властивість бути доступним і використовуватися на вимогу уповноваженої особи, а цілісність визначається як: «точність та повнота» [11].

Управління інформаційною та кібербезпекою має ключове значення в контексті розвитку сучасного інформаційного суспільства. Перед тим як розкрити зазначене управління необхідно відмітити наступне: терміни «управління інформаційною безпекою» та «управління кібербезпекою» тісно пов'язані між собою та мають однакову мету – забезпечення безпеки інформації. І хоча термін «інформаційна безпека» є ширшим (зокрема термін «кібербезпека» означає захист інформації в «кіберпросторі», який широко розуміється як Інтернет), для цілей цієї статті ми розглядатимемо ці два терміни як еквівалентні.

Стандарт ISO 27001 [11] описує систему управління інформаційною безпекою (СУІБ) наступним чином: вона складається із сукупності політик, процедур, методів, інструкцій і пов'язаних ресурсів, якими керує організація з метою захисту своїх інформаційних активів. СУІБ – це системний підхід до встановлення, впровадження, експлуатації, моніторингу, перегляду, підтримки та покращення інформаційної безпеки організації у досягненні бізнес-цілей. Він базується на оцінці ризику та рівні прийнятності ризиків організації, що призначені для ефективного лікування та управління ризиками.

Загрози та ризики для інформаційної безпеки мають дуже складну природу, так як є не лише одновимірною технічними, але багатовимірними, соціально-технічними проблемами для безпеки. Тому система управління потребує врахування різних, а не лише технологічних аспектів забезпечення кібербезпеки. Ця вимога також часто обговорюється в науковій літературі. Є статті та дослідження, які показують необхідність комплексного (цілісного) під-

ходу до управління інформаційною безпекою [12; 13].

У літературі [14; 15; 16] також сформовано необхідність інтеграції управлінських і технічних компетенцій у системи управління інформаційною безпекою та підкреслено, що ефективне управління нею має враховувати та включати технічні, кадрові та організаційні аспекти.

Так, наприклад, автори дослідження «Підвищення обізнаності співробітників про інформаційну безпеку в приватних і державних організаціях: систематичний огляд літератури» [15] стверджують, що значна кількість інцидентів, що посягали на інформаційну безпеку пов'язана з людським фактором, який прямо та/або опосередковано викликає більшість інцидентів безпеки. Добре обізнані та навчені співробітники зводять до мінімуму випадкові та ненавмисні дії, що визначають порушення правил кібербезпеки, і відіграють значну роль у мінімізації ризиків інформаційної безпеки та захисті критично важливих активів організації та цінної інтелектуальної власності. Таким чином, обізнаність працівників щодо сфери інформаційної безпеки стає одним із критичних аспектів захисту від небажаної поведінки у цій сфері.

Останній серйозний інцидент у сфері кібербезпеки, а саме хакерська атака на найбільшого мобільного оператора України – Київстар, також показав вразливість систем захисту. Однією із версій є те, що така атака могла відбутися з середини Київстар [17].

Інші автори, підкреслюють, що незалежно від того, наскільки технологія буде незалежною від людини, зрештою люди будуть взаємо-

діяти з нею в різні моменти часу (наприклад, працівники можуть бути в курсі під час встановлення, налаштування та обслуговування технології). Дійсно, визнається, що проблема кібербезпеки залежить від високої складності, взаємозв'язку та нових якостей соціально-технічних систем і що люди можуть бути «частиною рішення», а не «частиною проблеми». Таким чином, автори стверджують, що люди залишаються життєво важливим і невід'ємним елементом кіберзахисту організацій, оскільки вони є критичними чинниками успіху чи невдачі управління критичною інформаційною інфраструктурою в організаціях [16].

Дійсно, контрзаходи безпеки часто приймають форму складних процедур, а в деяких випадках відсутність знань про прийнятті правила безпеки та відповідну поведінку не є основною причиною недотримання процедур безпеки. Скоріше це результат недостатньої організаційної культури безпеки, яка може наражати організацію на небезпеку в наслідок потенційної вразливості людини.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз юридичної літератури, а також міжнародних та європейських документів дозволив підтвердити висновок про необхідність інтеграційного підходу до забезпечення захисту критичної інформаційної інфраструктури. Інтеграційний підхід побудований на сукупності управлінських і технічних компетенцій у системи управління інформаційною безпекою. В свою чергу ефективне управління нею має враховувати та включати технічні, кадрові та організаційні аспекти. Все означене потребує нових підходів у забезпеченні безпеки і стійкості критичної інформаційної інфраструктури України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Declaration of Principles. Building the Information Society: a global challenge in the new Millennium. Document WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E. 12 December 2003. URL: <https://www.itu.int/net/wsis/docs/geneva/official/dop.html>
2. Creation of a global culture of cybersecurity and the protection of critical information infrastructures : resolution / adopted by the General Assembly. UN. General Assembly (58th sess. : 2003-2004). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/509571?ln=en>
3. Green Paper on a European Programme for Critical Infrastructure Protection. European Union, 2005. URL: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2005/com2005_0576en01.pdf
4. Communication from the Commission of 12 December 2006 on a European Programme for Critical Infrastructure Protection, URL: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2006/com2006_0786en01.pdf
5. A Communication on Protecting Europe's Critical Energy and Transport Infrastructure (цей документ містить чутливу інформацію, і тому не підлягає публікації).

6. Council Directive 2008/114/EC of 8 December on the identification and designation of European critical infrastructures and the assessment of the need to improve their protection. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:345:0075:0082:EN:PDF>
7. Chicago Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Chicago on 20 May 2012. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_87593.htm?selectedLocale=en
8. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні (друга версія проекту документа) Національний інститут стратегічних досліджень, 2014. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-11/1125_zelknuga.pdf С.3
9. Heintl, Caitríona. An overview of the European Union's current strategies, policies and concepts on Cyber security and stability in cyberspace – may 07, 2019. URL: <https://incyber.org/en/an-overview-of-the-european-unions-current-strategies-policies-and-concepts-on-cyber/>
10. Крюгер Г. Стандарти інформаційної безпеки – огляд. DQS Holding GmbH, 2023. URL: <https://www.dqsglobal.com/uk-ua/navchajtesya/blog/standarti-informacijnoyi-bezpeki-oglyad>
11. ISO/IEC 27000. Information technology – Security techniques – Information security management systems – Overview and vocabulary, Geneva: ISO (the International Organization for Standardization), 2018.
12. Soomoro, Z; Shah, M. and Ahmed, J. (2016) Information security management needs more holistic approach: A literature review. *International Journal of Information Management*. No 36 (2), 215–225. URL: <https://pure.coventry.ac.uk/ws/portalfiles/portal/11711640/litreviewcomb.pdf>
13. Červený, Vlastimil, Martin Hromada, Roman Jašek. Cybersecurity Management System of the Czech Republic. Research Article, 2023. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3274570/v1>
14. Kosutic, Dejan. The Impact of Cybersecurity on Competitive Advantage. Researchgate, 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/357826918_The_Impact_of_Cybersecurity_on_Competitive_Advantage
15. Khando, Khando, Shang Gao, Sirajul M. Islam, Ali Salman. Enhancing employees information security awareness in private and public organisations: A systematic literature review. *Computers & Security*, 2021. Volume 106. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167404821000912>
16. Pollini, Alessandro, Tiziana C. Callari, Alessandra Tedeschi, Daniele Ruscio, Luca Save, Franco Chiarugi & Davide Guerri. Leveraging human factors in cybersecurity: an integrated methodological approach. *Cognition, Technology & Work*, 2022. Volume 24, pages 371–390. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10111-021-00683-y>
17. Капнік О. У «Київстарі» не виключають, що масштабна атака була зсередини мережі. ТСН, 2023. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/u-kiyivstari-ne-viklyuchayut-scho-masshtabna-ataka-bula-zseredini-merezhi-2470534.html>

Тронько О. О.,*аспірант кафедри європейського та міжнародного права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

МІЖНАРОДНИЙ ВІЙСЬКОВИЙ КОНФЛІКТ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТА ЗАСТОСОВУВАННЯ ДО НЬОГО ПРАВО

INTERNATIONAL MILITARY CONFLICT: THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY AND THE LAW APPLIED TO IT

Розглянуто семантичне значення слова «конфлікт». Встановлено філософське, соціологічне, психологічне, конфліктологічне, юридичне розуміння змісту конфлікту як суспільного феномену. Окреслено ознаки конфлікту як суспільного явища і констатовано, що конфлікт за своєю природою є дуалістичним явищем, котре виявляється у формі зіткнення, протистояння двох сутностей речей. Відмічено, що у міжнародному середовищі соціальні типи конфліктів зазнають певної модифікації. Вказано, що в сучасній конфліктології сформувалося три основних напрями до вивчення міжнародних конфліктів: стратегічні дослідження, дослідження конфліктів і дослідження миру. Розкрито сутність соціал – дарвіністського, марксистського, функціоналістського, структурно – функціоналістського, конфліктологічної моделі суспільства, теорії конфлікту, теорії базисних людських потреб, теорії «зацікавлених груп» теоретичних підходів до вивчення міжнародних конфліктів. З'ясовано, що одною із сфер міжсуспільних відносин, у якій виникають міжнародні конфлікти є військова сфера. Наголошено, що у науковій літературі одночасно вживаються такі терміни як «військовий конфлікт», «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт». Підкреслено, що формою військового конфлікту є гібридна війна. Наведено низку тлумачень поняття «гібридна війна». Запропоновано визначати зміст поняття «міжнародний військовий конфлікт» за принципом змінних наборів спільних рис понять «конфлікт», «міжнародний конфлікт», «міжнародний збройний конфлікт», «війна», «гібридна війна», «збройний конфлікт міжнародного характеру», «комбатанти», «некомбатанти». Зазначено, що до кінця XIX століття основну роль у регламентації права збройних конфліктів відігравали міжнародні звичаї – «закони і звичаї війни», а сьогодні більшість норм права конфліктів містять міжнародні договори. Зауважено, що у сфері міжнародно – правового регулювання збройних конфліктів сформувалися такі напрями: «Право Женеви», «Право Гааги», «Право Нью – Йорка». Встановлено, що сучасне міжнародне публічне право потребує юридичного закріплення терміну «міжнародний військовий конфлікт». Запропоновано визначення терміну «міжнародний військовий конфлікт».

Ключові слова: *конфлікт, міжнародний конфлікт, міжнародний збройний конфлікт, міжнародний військовий конфлікт, війна, гібридна війна.*

The semantic meaning of the word "conflict" is considered. A philosophical, sociological, psychological, conflictological, legal understanding of the content of the conflict as a social phenomenon has been established. The signs of conflict as a social phenomenon are outlined and it is stated that conflict by its nature is a dualistic phenomenon, which manifests itself in the form of a collision, opposition of two essences of things. It is noted that in the international environment, social types of conflicts undergo certain modifications. It is indicated that three main directions for the study of international conflicts have been formed in modern conflict studies: strategic studies, conflict studies, and peace studies. The essence of the social-Darwinian, Marxist, functionalist, structural-functionalist, conflictological model of society, the theory of conflict, the theory of basic human needs, the theory of "interested groups" of theoretical approaches to the study of international conflicts is revealed. It was found that one of the spheres of inter-societal relations in which international conflicts arise is the military sphere. It is emphasized that such terms as "military conflict", "military conflict", "armed conflict" are simultaneously used in the scientific literature. It is emphasized that a form of military conflict is a hybrid war. A number of interpretations of the concept of "hybrid war" are given. It is proposed to define the content of the concept of "international military conflict" based on the principle of changing sets of common features of the concepts of "conflict", "international conflict", "international armed conflict", "war", "hybrid war", "armed conflict of an international nature", "combatants", "noncombatants". It is noted that until the end of the 19th century, the main role in the regulation of the law of armed conflicts was played by international customs – "laws and customs of war", and today most of the norms of the law of conflicts contain international treaties. It was noted that in the field of international legal regulation of armed conflicts, the following directions were formed: "Law of Geneva", "Law of The Hague", "Law of

New York". It has been established that modern international public law requires legal consolidation of the term "international military conflict". A definition of the term "international military conflict" is proposed.

Key words: *conflict, international conflict, international armed conflict, international military conflict, war, hybrid war.*

Постановка проблеми. Повномасштабне збройне вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 р. призвело до виникнення найгостріших безпекової та гуманітарної криз на Європейському континенті з часів Другої Світової війни. Агресія росії принесла в Україну руйнування і загибель мирних громадян. За даними Офісу генерального прокурора, загалом від початку російського вторгнення і до кінця 2023 р. загинули 11673 людини. Крім того, за час російського вторгнення і до початку 2024 р. поранення отримали 18336 українців. За підрахунками Київської школи економіки (KSE), яка від початку російського вторгнення веде облік економічних втрат України, станом на січень 2024 р. загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України, зросла до 155 млрд. доларів. За даними Управління Верховного комісара ООН з питань біженців (УВКБ ООН), на середину лютого 2024 р. за кордоном України перебувало 6,479 млн. біженців [1]. Це обумовлює необхідність юридичного означення дій країни-агресора з метою притягнення її до відповідальності.

З першого дня агресії росія порушує правила ведення війни і норми міжнародного права та масово чинить воєнні злочини та злочини проти людяності [2], що окреслює низку складних питань пов'язаних із застосуванням норм міжнародного гуманітарного права.

Багато подій, пов'язаних із російською агресією проти України мають безпрецедентний характер для міжнародного права і правосуддя: Міжнародний кримінальний суд отримав найбільшу в історії державну заяву про відкриття розслідування; Рада ООН з прав людини розпочала власне розслідування нападів РФ на цивільних осіб та цивільну інфраструктуру; росія вийшла з Європейської конвенції з прав людини та інших договорів Ради Європи [3], що в свою чергу ставить складне питання правової кваліфікації цього конфлікту та його нормативно-правового означення.

З розвитком міжнародного публічного права відбуваються і певні зміни у його термінологічній базі, що пов'язано із зміною фено-

менології правових явищ. Для позначення боротьби із застосуванням воєнної сили між учасниками міжнародних відносин в політико-правовій думці та міжнародному публічному праві використовуються такі терміни, як: «війна», «збройний конфлікт міжнародного характеру», «збройний конфлікт неміжнародного характеру», «комбатанти», «некомбатанти». В контексті російської агресії проти України актуальним і логічним видається уточнення семантики поняття «міжнародний військовий конфлікт», що може слугувати основою певних змін в положеннях міжнародного публічного права. Також важливим є визначення теоретичних підходів до його вивчення та з'ясування застосовуваного до нього права.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження теоретичних підходів до вивчення міжнародного військового конфлікту та окреслення норм міжнародного публічного права, які діють щодо нього, спирається на останні наукові розвідки Н.Х. Бехруз, який розглянув проблеми концептуалізації поняття війни у міжнародному праві [4], В.В. Щербакова, який охарактеризував особливості міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів та їх прояви на території України [5], Л.І. Приполова, Д.С. Риндич, які окреслили доктринальні аспекти і гібридні ознаки збройних конфліктів в Україні [6]. Вивченням питання конфліктів та їх різновидів займалися такі науковці, дослідники як А. Зануда [1], Б. Бернадський [19], О. Мирославська [25], Т. Яхно [26], І. Куревіна [26], А. Трофименко [29], М. Требін [30], В. Боднар [34], Л. Берездецька [43], І. Феськів [48], В. Власюк, Я. Карман [49], Л. Голопатюк [63].

Мета статті – окреслити теоретичні підходи до вивчення правового феномену міжнародний військовий конфлікт, надати визначення терміну «міжнародний військовий конфлікт» та з'ясувати застосовуване до нього право.

Основний зміст. Суспільно-політичне явище конфлікту, зокрема міжнародного, відоме здавна. Традиції накопичення конфліктологіч-

них ідей мають багатомісячну історію. До теперішнього часу збереглися відомості в історичних першоджерелах про єгипетсько-хетське протистояння, яке виникло на початку XIII ст. до н.е. та завершилося укладанням першого відомого історії міжнародного мирного договору [7].

Означення теоретичних підходів до вивчення явища міжнародного військового конфлікту передбачає перш за все з'ясування значення слова «конфлікт». Слово «конфлікт» походить від латинського *conflictus* [8] – зіткнення і практично в незмінному виді використовується в багатьох мовах: англійській – *conflict* [9], німецькій – *Konflikt* [10], французькій – *conflit* [11].

Сучасний тлумачний словник української мови визначає конфлікт як зіткнення протилежних інтересів, поглядів, сил; серйозні розбіжності; гостра суперечка [12].

Юридична енциклопедія тлумачить конфлікт як зіткнення поглядів, інтересів, позицій та ін., що супроводжується конфронтацією, суперництвом, конкуренцією чи протиборством його учасників [13].

На думку упорядників *Grolier Multimedia Encyclopedia*, поняття «конфлікт» утворює загальний синонімічний ряд: конфлікт (*conflict*); спір, суперництво (*contest*); єдиноборство (*combat*); боротьба (*fight*); скандал (*affray*). *Contest* позначає ворожу боротьбу за досягнення цілей; *combat* зазвичай вживається коли мова йде про збройний конфлікт; *fight* найчастіше позначає зіткнення між окремими індивідами – суперниками; *affray* означає публічне зіткнення, чвари [14].

Comptons Interactive Encyclopedia надає своє пояснення синонімічного ряду слова «конфлікт»: конфлікт (*conflict*) є гострим зіткненням інтересів або ідей і скоріше підкреслює процес, ніж результат; боротьба (*fight*) – це найбільш загальне слово для будь-якого спору (*contest*), боротьби (*struggle*), або чвар (*quarrel*), яке підкреслює фізичне або рукопашне єдиноборство; боротьба (*struggle*) передбачає прикладання значних зусиль або жорсткий прояв фізичного або будь-якого іншого характеру (наприклад, «боротьба за існування»); спір, сварка (*contention*) найбільш часто використовується для позначення інтенсивного вербального спору або диспуту; суперництво (*contest*) розкриває

боротьбу як дружню, так і ворожу щодо першості в якій-небудь справі [15].

Отже, в семантичному аспекті поняттям «конфлікт» визначається широкий спектр явищ суспільного буття, які загалом позначаються словом «зіткнення».

Один із варіантів змістовного визначення конфлікту заснований на філософському розумінні, відповідно до якого конфлікт – це зіткнення інтересів, мотивів, тенденцій, суб'єктів суспільного життя [16]. В соціологічному контексті конфлікт – це соціальний процес, у якому індивід чи група прагнуть досягти власних цілей (задоволення потреб, реалізації інтересів) шляхом усунення, знищення чи підпорядкування собі іншого індивіда або групи з близькими чи ідентичними цілями [17]. Тобто, конфлікт – це процес, що охоплює не лише ситуацію відкритої боротьби, а й те, що передує цій боротьбі, увесь комплекс взаємодії сторін конфлікту [18], процес, який розвивається у визначений період часу [19], тобто має свої передумови, причини виникнення та свою динаміку. В психологічному вимірі конфлікт є серйозною розбіжністю, гострою суперечкою [20]. Конфлікт – крайнє загострення суперечностей; зіткнення осіб, їхніх ідей, інтересів, потреб, оцінок, рівня прагнень, домагань тощо при намаганні їх розв'язувати на фоні емоційних станів [21]. Крізь призму конфліктології, конфлікт – це боротьба із-за цінностей або претензій на статус, владу або обмежені ресурси, в якій цілями конфліктуючих сторін є не тільки досягнення бажаного, але також і нейтралізація, нанесення шкоди або знищення суперника [22]. Юридичне розуміння конфлікту впливає із соціологічних наук і характеризує його як ситуацію, в якій дві чи більше сторін протидіють чи суперечать одна одній стосовно юридичних прав чи обов'язків [23].

Ці визначення засвідчують, що конфлікт як суспільне явище характеризується низкою ознак. На думку Є.Б. Тихомирової і С.Р. Постолювського, характерними ознаками конфлікту є: наявність двох сторін, що мають суперечливі інтереси й усвідомлюють цю суперечливість, усвідомлюють себе як учасників конфлікту; наявність взаємного відчуження сторін, яке виявляється в протистоянні або поведінці, спрямованій на знищення, руйнування планів

та намірів протилежної сторони або її самої; спроба зробити свою позицію чи інтерес панівними, тим самим обмеживши дії опонента і підпорядкувавши його поведінку власному контролю; порушення комунікації між сторонами, що мають суперечливі інтереси; рушійною силою конфлікту є люди [спільноти], що мають свої специфічні власні інтереси, а також певні спільні з тими чи іншими групами людей інтереси і потреби [18].

Таким чином, конфлікт за своєю природою є дуалістичним явищем, котре виявляється у формі зіткнення, протистояння двох сутностей речей. Відповідно, змістовне наповнення цього терміну визначається сферою його вияву.

На думку К. Боулдінга, у міжнародному середовищі соціальні типи конфліктів зазнають певної модифікації. Оскільки відбуваються на рівні спільнот, а їхніми сторонами можуть бути племена, феодальні суспільства, унікальні аграрні спільноти, індустріальні держави, наддержави і світові держави [24]. Тому, всі конфлікти, що виникають у міжнародному середовищі, у загальному сенсі є міжнародними.

В сучасних наукових першоджерелах наводяться різні точки зору щодо змісту поняття «міжнародний конфлікт». Так, Б.В. Бернадський зазначає, міжнародним конфліктом слід вважати взаємодію двох чи більше елементів системи міжнародних відносин, які переслідують взаємовиключні чи взаємнесумісні цілі [19]. М.О. Милославська говорить, що міжнародний конфлікт – це зіткнення двох або більше різноспрямованих сил з метою реалізації цілей та інтересів в умовах протидії. Суб'єктами міжнародного конфлікту можуть бути держави, міждержавні об'єднання, міжнародні організації та суспільно-політичні сили всередині держави або на міжнародній арені [25]. Т.П. Яхно, І.О. Куревіна стверджують, що міжнародним конфліктом є конфлікт, який виникає за участі двох чи декількох міжнародних акторів та має міжнародно-політичні наслідки; об'єкт конфлікту при цьому виходить за межі юрисдикції будь-якого з його учасників [26]. Дж. Догерті і Р. Пфальцграф, визначають міжнародний конфлікт як ситуацію, коли якась визначена група людей (плем'я, етнічна чи будь-яка лінгвістична група) перебувають у свідомій опозиції до

однієї чи більше груп людей, оскільки ці групи переслідують несумісні цілі (справжні чи уявні) [27]. К. Райт вважає, конфлікт в міжнародних відносинах є проявом прихованої раніше ворожості сторін. На його думку, варто принципово розрізняти ситуації конфлікту і конкуренції, оскільки конфлікт – це протистояння соціальних одиниць, спрямованих одна проти одної, на відмінну від конкуренції як протистояння соціальних одиниць, що незалежно одна від одної докладають зусиль до того, досягнення чого неоднаковою мірою задовольнить усіх... . Конфлікт розпочинається з моменту якісного переходу від протиставлення та ескалації напруженості у стосунках між потенційними противниками до прямого зіткнення та активного протистояння між ними [28].

Аналізуючи змістовне наповнення поняття «міжнародний конфлікт», слід зауважити, що в цілому конфлікт як явище соціального буття є породженням низки причин: психологічних, соціальних, політичних, економічних, духовних, демографічних, географічних, етнічних, конфесійних, особистісних, ситуативних і інших [29]. Тому, у сучасній науці конфлікти вивчає низка галузей знань, кожна з яких розкриває певні аспекти їх виникнення, розвитку та врегулювання. Так, М.П. Требін зазначає, ще у стародавні часи виникли елементи теологічного, натуралістичного, психологічного, біологічного, демографічного, політологічного, географічного, соціального, економічного, культурологічного підходів [30], які розкривали ті чи інші напрями та способи пізнання сутності цього феномену.

В сучасній міждисциплінарній науці конфліктологія сформувалася три основних напрями до вивчення міжнародних конфліктів: стратегічні дослідження, дослідження конфліктів і дослідження миру. Представники стратегічних досліджень ототожнюють міжнародний конфлікт з одним із його видів, найчастіше збройного зіткнення держав. Дослідження конфліктів ставлять в центр уваги питання пов'язані зі з'ясуванням походження й особливостей різновидів міжнародних конфліктів. Дослідження миру займається широким комплексом питань, пов'язаних з пошуком врегулювання міжнародних конфліктів [19].

Проте, виникнення в світі великої кількості міжнародних конфліктів, які різняться за характером, масштабом, тривалістю та інтенсивністю обумовило необхідність концептуалізації розуміння цього феномену.

В сучасній науковій думці сформувалося декілька теоретико-концептуальних підходів до вивчення міжнародних конфліктів.

Соціал-дарвіністський підхід спирається на ідею універсальності законів живої природи, вбачає аналогії між соціальним суспільством і тваринним світом, між життєдіяльністю соціуму і людським організмом. На думку Л. Гумпловича, в основі всіх суспільних процесів є устремління людей до задоволення власних матеріальних потреб, яке на думку автора, завжди супроводжується застосуванням насилля і примусу. Відповідно, соціальне життя являє собою процес групової взаємодії, основною формою якого є боротьба. Фундаментальні причини такого положення речей полягають в тому, що людям від народження властива взаємна ненависть, яка визначає відносини між групами, народами, племенами і расами. Відповідно, конфлікти в житті суспільства не можливо подолати, адже по мірі його розвитку змінюються лише їх форми [31]. Отже, міжнародний конфлікт в межах цього підходу можливо розглядати як засіб виживання в конкурентній боротьбі, яка ведеться між акторами міжнародних відносин в глобальному просторі. Причиною такої боротьби є біологічна агресивність людини.

Марксистська теорія розглядає конфлікт як властивість соціальної системи, головне джерело змін соціальних систем. Суспільство представляє собою систему, що складається з економічної, політичної, соціальної, духовної підсистем, провідною серед яких є економічна. Розвиток суспільства здійснюється відповідно до діалектичного закону єдності і боротьби протилежностей, які в цьому суспільстві представлені великими соціальними групами або класами. Основна проблема в їх відносинах – система розподілу ресурсів [29]. Звідси, кожна із конфлікуючих сторін (велика соціальна група або клас) має лише одну ціль – отримати доступ до можливості розпоряджатися дефіцитними ресурсами. Відповідно, міжнародний конфлікт в марксистській теорії постає як

боротьба між учасниками міжнародних відносин перш за все за можливість розпоряджатися різними видами обмежених ресурсів. Його предметом відповідно постають матеріальні блага – наприклад, природні ресурси країни, виробничий потенціал країни, окремі речі, предмети, цінності.

Функціональна теорія конфлікту спирається на міркування Г. Зімеля, відповідно до яких суспільство є сукупністю індивідів, пов'язаних між собою інтеракціями – міжособистісними взаємодіями, найбільш важливою серед них є боротьба; конфлікт в суспільстві неминучий, однією з основних його форм є конфлікт між суспільством і індивідом; конфлікт не завжди призводить до руйнувань, навпаки, він може виконувати функції збереження соціальних відносин і соціальних систем, сприяти згуртуванню індивідів всередині груп; конфлікт не є простим зіткненням інтересів, а є виразом якоїсь властивої людям і їхнім стосункам ворожості, яка виступає первинною людською енергією, яка є установкою душі – якщо ворога немає, необхідно його знайти; конфлікт посилює групову свідомість і почуття відокремлення, встановлює кордони між групами, створює їх ідентичність; конфлікт структуралізує прояви ворожості і взаємних антагонізмів; створює передумови для формування соціальної практики, відкритої до змін і реформ; сприяє підтриманню тісного співробітництва в малих групах, в яких конфліктна тенденція зливається з тенденцією уніфікації; конфлікт сприяє вирішенню повсякденних протиріч, розкриває протиріччя і тим самим пом'якшує або навіть знімає напруженість між його учасниками [32]. Таким чином, у функціональній теорії конфлікту, міжнародний конфлікт постає як універсальне явище, що виникає внаслідок ворожості держав, яка властива їм від природи. Він сприяє формуванню ідентичності народів, є чинником суспільних змін та проведення реформ; розкриває протиріччя, які існують між його учасниками та знімає напруженість між ними. Відповідно до цієї теорії, основним елементом міжнародного конфлікту є зона розбіжностей між сторонами конфлікту, що виникає в конкретній ситуації.

Теорія структурного функціоналізму ґрунтується на уявленнях про конфлікт як анома-

лію (лат. *anomalía* – відхилення від норм, від загальних закономірностей), фактор пошкодження і руйнування соціальної системи. На думку Т. Парсонса, суспільство це система частин, між якими існує гармонійна відповідність і внутрішня узгодженість та які об'єднані в єдине ціле. При цьому, соціальний конфлікт є патологією в існуванні соціальних систем. Він виникає як результат порушення з тих чи інших причин внутрішньої гармонії між елементами соціальної системи. Конфлікт є деструктивним, дисфункціональним і руйнівним явищем. Конфлікт – це напруження, яке виникає між елементами соціальної системи; це ендемічна форма хвороби соціального організму [33]. Таким чином, міжнародний конфлікт є аномальним явищем у функціонуванні міжнародної системи і повинен бути виключений із життя народів та держав як «патологія», якої необхідно позбавитися.

Концепція конфліктної моделі суспільства приділяє увагу тому факту, що суспільства відрізняються не наявністю чи відсутністю конфлікту, а ставленням влади до них; будь-яке суспільство постійно піддається змінам, соціальні зміни повсюдні; всі суспільства спираються на примус одних членів суспільства над іншими [34]. Сучасний соціальний конфлікт – це антагонізм прав і їх забезпечення, політики і економіки, цивільних прав і економічного зростання. Це до того ж постійний конфлікт між задоволеними групами і тими, що вимагають задоволення [35]. На думку Р. Дарендорфа, термін конфлікт можливо вживати однаково для позначення суперечки, конкуренції, диспуту і напруженості, як і для відкритих сутичок між суспільними силами; конфлікт – явище природне, аномалія – це його відсутність, вони неминучі як наслідок ієрархічності системи; панування, створюючи нерівність, слугує причиною конфліктів, які є джерелом прогресу, перетворюють суспільство; головне джерело конфлікту – не економічні, а політичні ресурси, класовий конфлікт визначається характером влади; марно намагатися ліквідувати глибинні причини конфлікту, вирішальний засіб зменшення насилля – це регулювання конфліктів, для цього необхідні три умови: наявність ціннісних установок, визнання опонентами різниці та протистояння; організованість опонентів

(чим вища ступінь організованості, тим простіше досягнути згоди); взаємоприйнятність встановлених правил гри, що дозволяє зберегти та підтримувати відносини між опонентами; формами участі третьої сторони можуть бути переговори, посередництво, арбітраж; конфлікти відбуваються тоді, коли відбуваються незначні зміни, коли з'являється «іскра надії» або «іскра роздратування», виникнення відчуття і розуміння слабкості влади, її коливання і спроби проведення тих чи інших перетворень [35]. Отже, з позицій конфліктної моделі суспільства, міжнародний конфлікт – це антагонізм між учасниками міжнародних відносин щодо їх прав та можливостей їх забезпечення, політики, економіки, економічного зростання. Його головним джерелом є політичні ресурси. Найбільша вірогідність виникнення міжнародного конфлікту виникає тоді, коли відбуваються незначні зміни в міжнародній системі, коли виникає у міжнародних акторів відчуття слабкості гегемона або лідера.

Загальна теорія конфлікту розглядає конфлікт як невід'ємну характеристику суспільних відносин. Конфлікт – це природна форма поведінки людей, він не є негативним явищем з огляду на здатність людини удосконалювати моральні норми і таким чином пом'якшувати протікання конфлікту. Всі конфлікти мають загальні етапи розвитку. Ключовою ознакою конфлікту є усвідомлення сторонами несумісності їх бажань. У якості універсального джерела конфліктів постає несумісність потреб сторін при обмежених можливостях їх задоволення. Для вибору ефективної конфліктної поведінки та можливості впливу на хід його розвитку пропонується використовувати теорію ігор, моделювання конфліктів [36]. На думку К. Боулдинга конфлікт є характерною рисою будь-якого процесу і будь-якого середовища в суспільстві. Незалежно від умов, в яких виник конфлікт, його функції, етапи розвитку, способи вирішення будуть ідентичними. Конфлікт – це загальна і універсальна категорія. Людині властиво використати насильницькі методи в досягненні своїх цілей, боротися з індивідами за необхідні ресурси. Саме тому усі соціальні взаємодії переважно конфліктні [37]. Отже, з позиції цього підходу, міжнародний конфлікт – це природна форма поведінки

учасників міжнародних відносин, він не є негативним явищем з огляду на їх здатність домовлятися про встановлення загальноприйнятих норм поведінки і, таким чином, пом'якшувати протікання конфлікту. Ключовою ознакою міжнародного конфлікту є усвідомлення його сторонами несумісності своїх потреб, бажань. Учасникам міжнародного конфлікту властиво використовувати насильницькі методи в досягненні своїх цілей, боротися за необхідні ресурси. Тому, переважна більшість міжнародних взаємодій носить конфліктний відтінок. Звідси предметом міжнародного конфлікту виступає все багатоманіття об'єктивно існуючих чи уявних проблем, що є причиною протидії між сторонами, через яку учасники вступають в конфліктну взаємодію. Відповідно, об'єктом міжнародних правовідносин можуть виступати: матеріальні блага (речі, предмети, цінності), властиві головним чином для цивільних, майнових правовідносин; нематеріальні особисті блага (життя, честь, здоров'я, гідність, честь, свобода, безпека, право на ім'я, недоторканість), більшість з яких типові для кримінальних і процесуальних правовідносин; поведінка, дії суб'єктів, різного роду послуги і їх результати (управління, обслуговування, культурна, гуманітарна та інша діяльність); продукти духовної творчості (твори літератури, мистецтва, живопису, музики, скульптури, а також наукові відкриття, винаходи – все, що є результатом інтелектуальної праці); цінні папери, офіційні документи (облігації, акції, векселі, гроші, приватизаційні чеки, дипломи, атестати тощо) – вони можуть стати об'єктом міжнародного конфлікту при їх втраті, поновленні, оформленні дублікатів. У наш час склався ринок цінних паперів, акції купуються і продаються, тобто вони є об'єктами угод [38].

Теорія базисних людських потреб спирається на уявлення про те, що конфлікти виникають внаслідок того, що сторони не враховують базисні потреби один одного, до яких відносяться у першу чергу безпека, ідентичність, визнання і участь. З точки зору Дж. Бертона, ці потреби не являються взаємовиключними, оскільки ресурси для них, в принципі, є необмеженими. Потреби не можуть бути предметом переговорів, так як щодо них не може бути поступок. Проте, переговори можуть вести-

ся щодо інтересів, цінностей та позицій [39]. Отже, міжнародний конфлікт – це зіткнення між учасниками міжнародної взаємодії з приводу задоволення своїх потреб, в першу чергу таких як безпека, ідентичність, визнання і участь, які також постають і як об'єкти міжнародних правовідносин.

Теорія «зацікавлених груп» автором якої є А. Бентлі, стверджує, що діяльність людей завжди визначена наперед їх інтересами і направлена, по суті, на забезпечення цих інтересів. Політичне життя є процесом політичної діяльності. Політичні групи реалізують свої інтереси через дії. Через зіткнення інтересів різних груп складається політичне життя суспільства. За формою свого прояву це життя являє собою багатоманітність фактів застосування сили [40]. Отже, міжнародний конфлікт – це конфронтаційна поведінка учасників міжнародних відносин, яка засновується на усвідомлені ними несумісності інтересів та формування конфронтаційних позицій. Міжнародний конфлікт – це відкрите політичне зіткнення двох чи більше міжнародних суб'єктів на основі розбіжності або протиріччя їх цілей та інтересів. Основною їх характеристикою є сила, що означає здатність до примусу свого опонента. Предметом міжнародного конфлікту є протиріччя у зовнішньополітичних інтересах різних держав або їх об'єднань. Часто предметом виступає територія, кордони, прагнення до домінуючого становища, протистояння інтересів різного характеру, релігійні та ідеологічні протиріччя, які слугують конфліктоутворюючими чинниками [29], відповідно вони і виявляються як об'єкти міжнародних правовідносин.

Таким чином, природа міжнародного конфлікту є доволі багатоманітною та складною.

Одною із сфер міжсуспільних відносин, у якій виникають міжнародні конфлікти є військова сфера. У зв'язку з цим, в наукових працях і офіційних документах отримав вжитку термін «військовий конфлікт». При цьому має місце його вживання з предиктом «міжнародний».

Я.С. Пилипенко зазначає, що у науковій літературі одночасно вживаються такі терміни як «військовий конфлікт», «воєнний конфлікт» та «збройний конфлікт». Поняття «воєнний» та «військовий» не є тотожними, а вживають-

ся у залежності від того, до чого відносяться: до війни чи до війська [41]. Також дослідник констатує, що у тлумачному словнику української мови під поняттям «військовий – розуміється – 1. Стосується до війська ... (Проїшов військовий поїзд ...); Прийнятий, установлений у війську, в армії (Військове правило ...). 2. Стосується до військовослужбовця (Військовий обов'язок) [42]. При цьому, військо – це збройні сили держави, армія; озброєний загін, підрозділ [12].

Тому, вважаємо, військовий конфлікт постає як складова воєнного конфлікту. Крім того, у воєнному конфлікті його учасниками можуть бути і цивільні особи, групи, а не тільки збройні сили країни, озброєні загони або підрозділи. Тобто, в конструктивному означенні, поняття «військовий конфлікт» є вузьчим за своїм об'ємом ніж поняття «воєнний конфлікт». До того ж, в дескриптивному вимірі, воєнний конфлікт не вичерпується веденням військових дій, він може вестися і за допомогою інших засобів і методів, наприклад, дипломатичних.

Інший погляд на військовий конфлікт репрезентує Л.В. Берездецька, яка стверджує, що формою військового конфлікту є гібридна війна [43]. На нашу думку, можна погодитися із такою позицією, хоча вона і отожднює поняття «військовий конфлікт» з поняттям «воєнний конфлікт», тобто війною, а саме гібридною війною як сучасним типом ведення війни. Слушно зазначає один із основоположників теорії «гібридної війни» Ф.Хоффман (американський фахівець у галузі військово-політичної стратегії), кожному історичному періоду властиві свої специфічні форми війни. На його думку, сучасна епоха характеризується процесами гібридизації, які мають місце і у військовій сфері [44]. Гібридні війни поєднують у собі цілу низку різних режимів ведення війни, включаючи конвенціональні можливості, іррегулярну тактику і формування, терористичні акти, що містять насилля та кримінальні безлади» [45].

Щорічне видання Лондонського Міжнародного інституту стратегічних досліджень «Military Balance» за 2015 рік тлумачить «гібридну війну» як «використання воєнних і невоєнних інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення неочікуваності,

захоплення ініціативи та отримання психологічних переваг, що використовують дипломатичні можливості, масштабні й блискавичні інформаційні, електронні і кібероперації, прикриття і приховування військових і розвідувальних дій, у поєднанні з економічним тиском» [46].

Р.Невсон, досліджуючи феномен гібридної війни, приходять до висновку, що це комбінація конвенційних, іррегулярних та асиметричних засобів, що включають постійну маніпуляцію політичним та ідеологічним конфліктом, а також залучення сил спеціальних операцій і конвенційних збройних сил, агентів розвідки, політичних провокаторів, представників медіа, економічний шантаж; кібератаки; проксі – сервери і сурогати, паравійськові, терористичні і кримінальні елементи» [47].

І.В. Феськов, досліджуючи сутність поняття «гібридна війна» в політологічному аспекті, погоджується з іншими вченими, які виокремили такі основні дескриптивні властивості такого конфлікту: ведення підривної діяльності; вчинення терактів; задіяння різних типів населення; поєднання партизанської та громадянської війни; використання традиційних і нерегулярних стратегій і тактик; неконвенційний характер [48]. Доповнюють ці ознаки В.В. Власюк і Я.В. Карман наступними: продукт глобалізації, який розмиває кордони традиційних норм і правил; використання кібератак, засобів масової інформації, інтелектуального права; нівелювання норм міжнародного гуманітарного права та раніше укладених договорів одним з учасників конфлікту. Автори підсумовують, що гібридна війна – це сучасний вид війни, де в конфлікті використовуються різноманітні засоби нападу й оборони держав, які виходять за рамки конвенційно визначених варіантів і видів ведення війни [49].

В конструктивному аспекті цей конфлікт визначається так: змішання класичного способу ведення війни із використанням нерегулярних збройних формувань. Держава, що веде гібридну війну, проводить операцію з неурядовими виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що зобов'язана

додержуватися Женевської та Гаазької конвенцій про закони сухопутної війни, міжнародних домовленостей з іншими країнами. Усю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань [50]; поєднання бойових дій збройних сил із діями нерегулярних збройних формувань [51]; інформаційна війна (зокрема, із застосуванням інструментів кібервійни), використання регулярних і нерегулярних військ, пропаганда, економічний тиск, енергетичний шантаж, дипломатична та політична дестабілізація [52]; використання регулярних військових сил, використання мілітарних сил спеціального реагування, використання нерегулярних озброєних формувань, підтримка місцевих заворушень, економічна війна і пропаганда, дипломатичний і політичний тиск [53].

Отже, дати визначення логічній конструкції «міжнародний військовий конфлікт» в сучасних умовах складно. В ситуації нової невпорядкованої реальності міжнародного життя, що виникла в першій чверті XXI століття, проводити чіткі межі між категоріями доволі складно. Тому, вважаємо, визначити поняття «міжнародний військовий конфлікт» необхідно за принципом змінних наборів спільних рис низки окремих понять, які взаємно накладаються і перехрещуються, при цьому структура поняття що формалізується, залишається гнучкою.

Отже, на нашу думку, категоріями, котрі дають змогу ідентифікувати ситуацію як міжнародний військовий конфлікт в першу чергу є категорія «конфлікт» та поняття «гібридна війна». Вважаємо, до цього ряду понять необхідно віднести також такі поняття як «збройний конфлікт», «міжнародний збройний конфлікт», адже в основних джерелах міжнародно – правового регулювання ведення військових дій, вони мають широкий вжиток. При цьому, задля оцінки і аналізу збройних конфліктів часто використовуються також такі терміни, як: «війна», «збройний конфлікт міжнародного характеру», «збройний конфлікт неміжнародного характеру», «комбатанти», «некомбатанти». В міжнародному праві є дуже важливим визначення статусу суб'єктів відповідного збройного конфлікту як комбатантів чи некомбатантів, оскільки відповідно до Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів I та II 1977 р. до них такі особи володіють

різними правами та обов'язками під час відповідного збройного конфлікту, а за симулювання володіння статусом некомбатанта навіть встановлюється відповідальність [5].

Історично склалося, що першим видом збройних конфліктів була війна. Терміни «війна» і «воюючі сторони» були закріплені в Гаазькій конвенції 1907 р. [54]. Війна розглядається як «правова умова, яка рівною мірою дозволяє двом або більше ворогуючим сторонам вести конфлікт із застосуванням збройної сили» [55]. А. Джонсон визначає війну як збройний конфлікт між групами населення, такими, як раси чи племена, держави чи менші географічні одиниці, релігійні чи політичні партії, економічні класи [56]. До характерних рис, наявність яких надає можливість розглядати збройний конфлікт саме як війну, також відносять наступне: одна із сторін конфлікту має бути представлена регулярними урядовими військами; сторони конфлікту мають бути організовані централізовано; бойові дії мають безперервний характер [4].

Міжнародна неурядова організація Червоного Хреста, у свою чергу, надає визначення збройного конфлікту – це збройне протистояння, що відбувається між державами, або тривале збройне протистояння між урядовою владою та організованими збройними угрупованнями, або ж лише між організованими збройними угрупованнями [56].

При цьому варто зазначити, що міжнародне гуманітарне право й досі не дає визначення терміну «збройний конфлікт». В рішенні Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії, у справі «Тадіч», було зроблено спробу таке визначення сформулювати. В ньому зазначено, що збройний конфлікт має місце щоразу, коли держави вдаються до сили або коли відбувається тривале збройне зіткнення між урядовими силами і організованими збройними групами, або ж між такими групами всередині однієї держави [57].

Вцілому, до кінця XIX століття основну роль у регламентації права збройних конфліктів відігравали міжнародні звичаї – «закони і звичаї війни». Про значущість звичаїв як джерела міжнародного права йдеться у так званому «застереженні Мартенса», викладеному у Преамбулі до Гаазької конвенції II 1907 р.: «Поки

не буде видано повнішого зводу законів війни, високі договірні сторони вважають доречним заявити, що у випадках, не охоплених ухваленою конвенцією, населення та воюючі сторони залишаються під охороною та верховенством принципів міжнародного права, якими вони викарбовувалися зі звичаїв, встановлених між цивілізованими націями, законів людяності та вимог громадської свідомості» [58].

Проте більшість норм права збройних конфліктів містять саме міжнародні договори, серед яких: Женевська конвенція 1864 р. «Про поліпшення долі поранених і хворих воїнів під час сухопутної війни» (стала першим юридичним оформленням захисту прав жертв війни за пропозицією Анрі Дюнанна); Петербурзька декларація про скасування застосування вибухових і запалювальних куль 1868 р.; Гаазька декларація про заборону застосовувати кулі, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, 1899 р.; Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі 1899 р.; Конвенція про положення ворожих торговельних суден на початку воєнних дій 1907 р.; Конвенція про бомбардування морськими силами під час війни 1907 р.; Конвенція про деякі обмеження використання права захоплення у морській війні 1907 р.; Правила про дії підводних човнів щодо торговельних суден у воєнний час 1936 р.; Женевські конвенції про захист жертв війни від 12.08.1949 р.; Додаткові протоколи I та II 1977 р. до зазначених Женевських конвенцій 1949 р.; Гаазька конвенція про захист культурних цінностей 1954 р.; Конвенція про заборону або обмеження використання конкретних видів звичайної зброї, яка може вважатися такою, що завдає надмірних ушкоджень чи має не вибіркову дію, 1980 р., та чотири протоколи до неї (щодо осколків, мін, міні-пасток, запалювальної та лазерної зброї та ін.); Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва та передачі протипіхотних мін і про їх знищення 1997 р. тощо [5].

Так, міжнародний збройний конфлікт як юридичне поняття згадується в ст. 2, яка є загальною для всіх Женевських конвенцій 1949 року: «На додаток до положень, які втілюються в мирний час, ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що

може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. Конвенція також застосовується до всіх випадків часткової або цілковитої окупації Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не натрапляє на жодний збройний спротив...» [59]. П. 4 ст. 1. Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року зазначає, що ситуації, згадані в попередньому пункті, включають збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті Організації Об'єднаних Націй та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй [60]. Згідно з ч. 1 ст. 1 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року: цей Протокол розвиває й доповнює статтю 3, загальну для Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року. Не змінюючи існуючих умов їх застосування, застосовується до всіх збройних конфліктів, які не підпадають під дію статті 1 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), і відбуваються на території будь-якої Високої Договірної Сторони між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії та застосовувати цей Протокол. Разом із цим, ч. 2 ст. 1 вищезазначеного Додаткового протоколу зазначає, що цей Протокол не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких як безпорядки, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти аналогічного характеру, оскільки вони не є збройними конфліктами [60]. У свою чергу, п. 2 ст. 8 Римського статуту

міжнародного кримінального суду закріплює, що збройний конфлікт не міжнародного характеру має місце тільки на території однієї з держав-учасників, коли йде тривалий збройний конфлікт між урядовими властями і організованими збройними групами, або між самими такими групами. Текст статті також містить застереження про те, що положення пункту 2 не застосовуються до випадків порушення внутрішнього порядку і виникнення напруженості, таких як безпорядки, окремі й спорадичні акти насильства чи інші акти аналогічного характеру [61].

У сфері міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів сформувалися такі напрями 1. «Право Женеви» – захист осіб, що не беруть чи припинили брати участь у збройних конфліктах. 2. «Право Гааги» – обмеження засобів (зброї) та методів (військова тактика) ведення війни, що засноване на результатах мирних конференцій, які проводилися у Нідерландах у 1899 р. і 1907 р. 3. «Право Нью-Йорка» (розвивалось під патронатом ООН) регулює передусім: а) дотримання прав людини під час збройних конфліктів; б) покарання воєнних злочинців; в) використання ядерної зброї. Ці напрями стабільно закріпилися у міжнародно-правовій практиці і постійно використовуються міжнародними судами і установами [5].

Вважаємо, на сьогодні з'явилася потреба у визначенні і закріпленні в міжнародному правовому полі терміну «міжнародний військовий конфлікт», що в першу чергу пов'язано із російсько-українським військовим зіткненням та протиборством і його впливом на систему міжнародної безпеки в цілому, а також його наслідками. На думку І.В. Зозулі, російсько-українська війна характеризується різноманітними формами та проявами, а саме: веденням економічної війни, коли країни використовують економічний тиск у формі санкцій, щоб досягнути політичних цілей; веденням кібервійни, коли країни або хакерські групи використовують комп'ютерні технології для атак на інфраструктуру, системи комунікації та інші об'єкти в інших країнах; веденням гібридної війни, яка включає в себе елементи кібервійни, пропаганду та інформаційну війну, що спрямовані на дестабілізацію суспільства та зміну політично-

го курсу країни; веденням конвенційної війни, в якій у великих обсягах використовується звичайна зброя та техніка, така як танки, авіація, артилерія, зброя піхоти та інші засоби. Ця форма війни може бути дуже смертоносною та має серйозні наслідки для населення та інфраструктури України [62].

В цілому, як зазначають Л.І. Голопатюк та Р.І. Тимошенко, сучасний військовий конфлікт є складним комплексним явищем. Його основними складовими є політична, воєнна, економічна, інформаційна і міжнародно-правова; воєнно-стратегічною метою сучасного воєнного конфлікту є територіальний розподіл та формування нових більш залежних країн; сценарії розвитку сучасних воєнних конфліктів мають багато схожих рис, їх імплементація і розвиток є керованим процесом; воєнна сила не є вирішальною у сучасному воєнному конфлікті, мета досягається в першу чергу оптимальним поєднанням економічної, інформаційної і воєнної складових; участь збройних сил у сучасних воєнних конфліктах вимагає суттєвого переосмислення концепцій їх розвитку, зміни системи переходу до формування не тільки міжвидових, але й до міжвідомчих угруповань сил, трансформації системи стратегічного і оборонного планування [63].

На сьогодні ефективних засобів ведення протидії сучасним міжнародним військовим конфліктам міжнародне співтовариство ще не виробило. Тому, вважаємо, одним із перших кроків у зазначеному напрямку може бути розробка нових міжнародних договорів, які б відповідали сучасним вимогам щодо протидії новітнім загрозам і викликам, котрі постають перед системою міжнародної безпеки. Потребують також «осучаснення» і норми міжнародного гуманітарного права з огляду на те, що основними акторами сучасних міжнародних військових конфліктів стають іррегулярні формування повстанців і бойовиків, злочинні угруповання, терористи, приватні військові компанії та легіони іноземних найманців, підрозділи спецслужб різних країн світу і військові контингенти міжнародних організацій.

На нашу думку, в сучасному міжнародному публічному праві бракує розуміння поняття «міжнародний військовий конфлікт», яке до того ж потребує юридичного закріплення.

Тому, пропонуємо під міжнародним військовим конфліктом розуміти ситуацію зіткнення між учасниками міжнародних відносин (державами, коаліціями держав, міждержавними об'єднаннями, суспільно-політичними рухами, організованими збройними угрупованнями та інше) із використанням ними конвенційних, іррегулярних та асиметричних засобів, що передбачає комбінування ведення безперервних бойових дій регулярними збройними силами, парамілітарними збройними формуваннями, нерегулярними озброєними угрупованнями; нівелювання норм міжнародного гуманітарного права та раніше укладених договорів одним із учасників протистояння; проведення інформаційних, електронних та кібероперацій; застосування енергетичного шантажу; вчинення терористичних актів; вжиття економічних санкцій та дипломатичної і політичної дестабілізації з метою задоволення своїх потреб в безпеці, ідентичності, а також своїх інтересів та цілей в глобальному геополітичному просторі.

Отже, виходячи із вищевикладеного, можливо резюмувати, російська агресія проти України є безпрецедентною з часів Другої Світової війни. Вона обумовила виникнення найгостріших безпекової та гуманітарної

криз як в Європі, так і в світі в цілому. Це обумовлює необхідність юридичного її означення. При цьому, вочевидь норми міжнародного публічного права вже не відображають ситуацію, що склалася. Тому, логічним видається пошук і правове закріплення як в національному, так і в міжнародному публічному праві нових логічних конструкцій, які б відображали поточні обставини і воєнне зіткнення. Вважаємо, таким терміном могло б стати поняття «міжнародний військовий конфлікт». В цьому контексті важливими є теоретичні підходи до його вивчення, які б допомогли окреслити критерії його визначення і закріплення у вітчизняних і міжнародних актах. Такими теоретичними підходами є соціалдарвіністський, марксистський, функціоналістський, структурно-функціональний, конфліктологічної моделі суспільства, теорії конфлікту, теорії базисних людських потреб, теорії «зацікавлених груп». Загалом юридичну конструкцію «міжнародний військовий конфлікт» можливо імплементувати у такий напрям міжнародно-правового регулювання як «право Нью-Йорка», яке регулює дотримання прав людини під час збройних конфліктів; покарання воєнних злочинців; використання ядерної зброї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зануда А. Війна у цифрах: як за останній рік змінилася Україна та українці. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv28871qdv8o>
2. Ключові питання та відповіді про російську агресію. Сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/klyuchovi-pitannya-ta-vidpovidi-pro-rosijsku-agresiyu>
3. Орлик В. Як війна росії проти України змінила світ. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/yak-viyna-rosiyi-protu-ukrayiny-zminyala-svit>
4. Бехруз Х.Н. Поняття війни у міжнародному праві: проблеми концептуалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 558–561.
5. Щербак В.В. Міжнародно – правове регулювання збройних конфліктів та їх прояви на території України. *Право. UA*. 2020. №3. С. 199–207.
6. Приполова Л.І., Риндич Д.С. Збройні конфлікти в Україні: доктринальний аспект і гібридні ознаки. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 57–63.
7. Історія європейської цивілізації. Близький Схід / за ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо 2020, 1310 с.
8. Литвинов В.Д. Латинсько – український словник. Київ: Українські пропілеї, 1998. 712 с.
9. Англо – український, українсько – англійський словник/уклад. Н.М. Биховець, І. І.Борисенко, Г.О. Герасименко та інш. За редакцією Ю.О. Жлуктенка. Київ: Феміна. 1995. 696 с.
10. Німецько – український словник. Українсько – німецький словник. / під ред. Вячеслава Бусела. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2012. 1584 с.
11. Французько – український словник. Українсько – французький словник/ під заг. ред. В. Бусела. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2012. 1104 с.

12. Яковлева А.М., Афонская Т.М. Сучасний тлумачний словник української мови. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2010. 672 с.
13. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 3 / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та інші. Київ: Українська енциклопедія, 2001. 789 с.
14. Grolier Multimedia Encyclopedia, 1998. URL: https://archive.org/details/1998_Grolier_Multimedia_Encyclopedia_Grolier_Interactive_1997
15. Comptons Interactive Encyclopedia, URL: <https://www.amazon.com/ComptonsCNI8ABVIInteractiveEncyclopedia/dp/B000PMB0SE>
16. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
17. Соціологія: підручник/ за ред. В.Г. Городяненка. Київ: ВЦ «Академія», 2008. 544 с.
18. Тихомирова Є.Б. Конфліктологія та теорія переговорів: підручник. Суми: Університетська книга, 2022. 240 с.
19. Бернадський Б.В. Міжнародні конфлікти: курс лекцій. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 366 с.
20. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
21. Психологічний словник [Текст] / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова ; ред. Н. А. Побірченко. Київ: Науковий світ, 2007. 274 с.
22. Coser L. Conflict: Social Aspects. Internanional Encyclopedia of the Social Sciences. Ed. by. D. Sills. 1968. Vol. 3. USA. P. 232–236.
23. Шеренговський, Д.В. Поняття та сутність міжнародного конфлікту в науці про міжнародні відносини. // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Алєнін [та ін.]; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса: Фенікс, 2011. Вип. 43. С. 98–108.
24. Boulding K. Conflict and Defens. A General Theory. – New York, 1962. 368 p.
25. Мілославська О. М., Бернадський Б. В. Сутність і природа міжнародного конфлікту та політичний компроміс: історичний погляд. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 8. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=2158/>
26. Яхно Т.П., Курєвіна І.О. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 168с.
27. Dougherty J., Pfaltzgraff R. Contending Theories of International Relations. New York. 1981. 307 p.
28. Wright Q. The Study of International Relations. New York, 1955. 447 p.
29. Трофименко А. В., Константинова Ю.В. Конфліктологія та теорія переговорів: навчальний посібник. Маріуполь: МДУ, 2020. 375 с.
30. Требін М.П. Концептуалізація детермінант війни в контексті соціологічного знання. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2016. Вип. 36. С. 15–22.
31. Gumplovicr L. Grundriss der Sociologie. Forgotten Books. 2024. 257 s.
32. Simmel G. Philosophische kultur. Kiepenheuer, Potsdam. 1923. 311 s.
33. Parsons T. The Social System. Taylor and Francis. 1991. 636 p.
34. Боднар В. Сучасні теорії конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2010. Вип. 15. С. 220–224.
35. Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society. Stanford, California : Stanford university press, 1959. 336p. URL: <https://cominsitu.files.wordpress.com/2019/01/ralf-dahrendorf-class-and-class-conflict-in-industrial-society-1.pdf>.
36. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу: навч. посіб. Харків: Консум, 2004. 432 с.
37. Boulding K. The Role Of Conflict in the Dinamics of Society. *Current Research on Peaceand Volence*. 1986. Vol. IX № 3. P. 98–102.
38. Теорія держави і права. Академічний курс. підручник/ За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Онищенко. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
39. Burton J. Conflict: Human Needs Theory. New York: St. Martins Press. 1990. 358 p.
40. Bentley A. The Process of Government: A Study of Social Pressures. New Jersey: Transaction Publishers, 1995. 501 p.
41. Пилипенко Я. С. Демаркація понять «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт» та «війна». *Вісник НТУУ КПІ. Політологія. Соціологія. Право*. 2017. Вип. ½ (33/34). С. 143–146.
42. Словник української мови: у 11 т/ред. колег. І.К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1: А – В/ ред. П.Й. Горєцький, А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, Н.І. Швидка. 1970. 790 с.
43. Берездецька Л.В. Спроба аналізу військового конфлікту на Сході України в площині травматичних теорій. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. Випуск ½ (33/34). 2017. С. 84–91.

44. Hoffman F. Hybrid Warfare and Challenges. *Joint Force Quarterly (JFQ)*. 2009. № 52. P. 34–39.
45. Hoffman F. *Conflict in the 21th Century: Rise of Hybrid Wars*. Virginia: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p.
46. The International Institute for Strategic Studies (IISS), 2015. *The Military Balance*. [online] London: Routledge. Available at: URL: https://vk.com/doc261001195_437378294?hash=d37ffa73d818
47. Newson R. Hybrid Warfare and its Implications. [online]. Available at: URL: <http://www.secnav.navy.mil/innovation/Pages/2015/05/>
48. Феськов І.В. Визначення поняття «гібридна війна» в політичній науці. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7505>. С. 228–229.
49. Власюк В.В., Карман Я.В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 1. С. 226–234.
50. Ван Каппен Ф. Інтерв'ю на радіо «Свобода». Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25363591.html>
51. Горбулін В. П. «Гібридна війна як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. Стратегічні пріоритети. 2014. № 4. С. 5.
52. European Parliament resolution of 15 January 2015 on situation in Ukraine. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0011_EN.html
53. Collapsing Order, Reluctant Guardians? Munich. URL: <https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/document/munich-security-report-2015-collapsing-order-reluctant-guardians>
54. Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
55. Wright Q. *A Study of War*. 2nd ed. University of Chicago Press, 1983. 474 p.
56. *The Law of Armed Conflict: Basic Knowledge* // ICRC Official Web-Site URL: https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/law1_final.pdf
57. *TRIPY, Prosecutor v. Tadic, Case № IT-94-1-AR72, Appeals Chamber, Decision on the Defense Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, para. 70.*
58. IV КОНВЕНЦІЯ про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Дата підписання: 18.10.1907. Дата набрання чинності для України: 24.08.1991. Гаага, 18 жовтня 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
59. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Офіційний вісник України. 2013. № 27. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
60. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року / ООН; Протокол, Міжнародний документ, Правила. – Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text
61. Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
62. Зозуля І.В. Глобальний, регіональний та національний виміри російсько – української війни. *Forum prava*. 2023. №1. С. 52–67.
63. Голопатюк Л. С. Визначення та аналіз особливостей складових сучасних воєнних конфліктів. // *Збірник наукових праць Центру воєнно – стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*. 2017. № 1. С. 21–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znrcvds_2017_1_6

Чабаненко М. М.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

АГРАРНА НОТА І ПРАВА ТА ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ВЛАСНИКА ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ, ВІДМІННОГО ВІД БОРЖНИКА ЗА АГРАРНОЮ НОТОЮ

AGRARIAN NOTE AND RIGHTS & LEGAL INTERESTS OF THE OWNER LAND PLOT WHO IS NOT THE DEBTOR UNDER THE AGRARIAN NOTE

З 01 січня 2025 року набере чинності Закон України «Про аграрні ноти», який запроваджує новий інструмент залучення коштів у сільське господарство – аграрні ноти – цінні папери, що посвідчують зобов'язання боржника поставити сільськогосподарську продукцію або сплатити кошти кредитору. Закон встановлює потужні правові засоби забезпечення виконання зобов'язань за аграрними нотами, забезпечення прав та законних інтересів кредиторів за аграрними нотами. Зобов'язання за аграрною нотою мають вплив не лише на правове становище сторін, але і на правове становище власника земельної ділянки, відмінного від боржника за аграрною нотою. Метою цієї статті є дослідження такого впливу. Аграрна нота може бути видана особою, яка володіє земельною ділянкою, і суттєво впливає на її правовий режим. При цьому не має значення ані титул права користування, ані форма і титул права, від якого право користування боржника є похідним. Тобто, боржником може бути, зокрема, орендар, суборендар, постійний користувач, емфітевт земельної ділянки будь-якої форми власності. Власник земельної ділянки може бути обтяжений додатковими зобов'язаннями та витратами через зобов'язання боржника за аграрною нотою. Аграрна нота створює суттєві правові наслідки для власника земельної ділянки. При цьому згода власника (наприклад, як умова договору оренди або як окремо надана згода) на видачу аграрної ноти користувачем не потрібна. Обговорювані правові механізми Закону можуть бути інструментом зловживань, використовуючись для навмисного блокування нормальної динаміки речових прав на земельну ділянку в інтересах користувача та/або інших осіб і на шкоду інтересам власника земельної ділянки. Неясним залишається також питання про поширення обговорюваних правових механізмів Закону на випадки постійного землекористування. Вирішення цих проблем вбачається у: 1) встановленні необхідності згоди власника на видачу аграрної ноти землекористувачем та презумпції відсутності такої згоди; 2) однозначне віднесення всього тягаря зобов'язань за аграрними нотами на боржника, навіть у випадку їх виконання власником земельної ділянки; 3) юридико-технічні удосконалення відповідних норм Закону.

Ключові слова: аграрна нота, боржник, кредитор, земельна ділянка, власник земельної ділянки, землекористувач, оренда землі, орендар, орендодавець, постійне землекористування.

January 1, 2025, shall witness the Law of Ukraine "On Agricultural Notes" coming into force and introducing a new tool for attracting funds to agriculture – agricultural notes – securities that certify the debtor's obligation to supply agricultural products or pay money to the creditor. The Law establishes powerful legal means to ensure the fulfillment of obligations under agricultural notes, to ensure the rights and legitimate interests of creditors under agricultural notes. Obligations under an agricultural note have an impact not only on the legal status of the parties, but also on the legal status of the owner of the land plot, who is different from the debtor under the agricultural note. The purpose of this article is to study such an impact. An agricultural note can be issued by a person who owns a land plot and significantly affects its legal regime. At the same time, neither the title of the right of use, nor the form and title of the right from which the debtor's right of use is derived, does not matter. That is, the debtor can be, in particular, a tenant, subtenant, perpetual user, emphyteutic of a land plot of any form of ownership. The owner of a land plot may be burdened with additional obligations and expenses due to the obligations of the debtor under the agricultural note. The agricultural note creates significant legal consequences for the owner of the land plot. At the same time, the consent of the owner (for example, as a condition of a lease agreement or as a separately granted consent) to the issuance of an agricultural note by the user is not required. The discussed legal mechanisms of the Law can be a tool for abuse, being used to deliberately block the normal dynamics of property rights to a land plot in the interests of the user and/or other persons and to the detriment of the interests of the owner of the land plot. The issue of the extension of the discussed legal mechanisms of the Law to cases of permanent land use also remains unclear. The solution to these problems is seen in: 1) establishing the need for

the owner's consent to the issuance of an agricultural note by the land user and the presumption of the absence of such consent; 2) unambiguous attribution of the entire burden of obligations under agricultural notes to the debtor, even in the case of their fulfillment by the owner of the land plot; 3) legal and technical improvement of the relevant norms of the Law.

Key words: *agricultural note, debtor, creditor, land plot, owner of a land plot, land user, land lease, tenant, landlord, permanent land use.*

Актуальність теми дослідження. Закон України «Про аграрні ноти» [1] (далі – Закон) має набрати чинності 01.01.2025 року. Закон запроваджує новий правовий інструмент залучення грошових коштів у сільське господарство – аграрні ноти, які є доволі подібними до вже існуючих аграрних розписок.

Серед багатьох аспектів, які відрізняють аграрні ноти від аграрних розписок, особливу увагу привертають встановлені Законом правові засоби забезпечення виконання зобов'язань за аграрними нотами, забезпечення прав та законних інтересів кредиторів за аграрними нотами.

Аграрна нота – це неемісійний цінний папір, що посвідчує безумовне зобов'язання боржника, забезпечене заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції (товарна аграрна нота) або сплатити грошові кошти кредитору (фінансова аграрна нота) відповідно до умов, визначених таким цінним папером (ч. 1 ст. 5, ч. 4 ст. 5, ч. 1 ст. 6, ч. 1 ст. 7 Закону).

Кредитором є власник аграрної ноти, а боржником – особа, яка її видала (пункти 1, 3 ч. 1 ст. 1 Закону). При цьому право видавати аграрні ноти мають особи, яким належить право власності на земельну ділянку сільськогосподарського призначення або право користування такою земельною ділянкою для виробництва сільськогосподарської продукції.

Отже, аграрна нота може бути видана особою, яка є власником або користувачем земельної ділянки для виробництва сільськогосподарської продукції, яка зазначається в реквізитах аграрної ноти як місце вирощування, збирання, виробництва, переробки, зберігання та/або утримання майбутньої сільськогосподарської продукції (далі – земельна ділянка). При цьому не має значення ані титул права користуванні, ані форма і титул права, від якого право користування боржника є похідним. Тобто, боржником може бути, зокрема, орендар, суборендар, постійний користувач, емфітевт земельної ділянки будь-якої форми власності.

При цьому, за змістом Закону, аграрна нота не лише породжує зобов'язання між кредитором та боржником, але також створює суттєві правові наслідки для власника земельної ділянки та/або іншого володільця земельної ділянки, від речового права якого походить право користування боржника (далі – власник земельної ділянки).

Такий вплив зобов'язання на особу, яка не є його стороною, завжди являє собою потенційну загрозу правам та законним інтересам такої особи, що і зумовлює актуальність дослідження.

Короткий аналіз праць з цієї проблематики. Аграрні ноти як позитивно-правове явище, зокрема у контексті теми цієї статті, ще не ставали об'єктом системної наукової рефлексії.

Метою дослідження є аналіз впливу зобов'язань за аграрноюнотою на правове становище власника земельної ділянки, відмінного від боржника за аграрноюнотою, оцінка адекватності такого впливу та виявлення шляхів удосконалення відповідного правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Аграрна нота та породжувані нею зобов'язання виявляють тісно пов'язаними із земельною ділянкою, на якій виробляється заставлена майбутня сільськогосподарська продукція. Вказівка на таку земельну ділянку є необхідним реквізитом аграрної ноти. Такий зв'язок за посередництва предмета застави суттєво впливає на правовий режим ділянки. І хоча предметом застави є не сама земельна ділянка, а майбутня продукція, обтяжується, по суті, передусім сама земельна ділянка.

Так, процес видачі аграрної ноти передбачає внесення відомостей про предмет застави за аграрноюнотою до Державного реєстру обтяжень рухомого майна (ч. 6 ст. 9, абз. 6 ч. 7 ст. 9 Закону). Зміст таких обтяжень полягає в наступному: під загрозою нікчемності відповідного правочину «з моменту видачі аграрної ноти до припинення зобов'язань за нею боржник втрачає право розпоряджатися речовими правами

на земельну ділянку, зазначену в реквізитах такої аграрної ноти, без дозволу кредитора, зокрема, боржник не має права здійснювати: 1) відчуження земельної ділянки; 2) відчуження права оренди, іншого права користування земельною ділянкою; 3) передання ділянки в суборенду; 4) розірвання договору, внесення змін до договору або відмову від договору, на підставі якого у нього виникло право оренди або інше право користування земельною ділянкою» (ч. 7 ст. 9 Закону).

Однак, як випливає з цієї та наступних норм Закону, такі обтяження зачіпають не лише боржника, але і власника земельної ділянки – оскільки обтяження стосуються, серед іншого, зміни і розірвання договору, який породив право користування боржника.

Відповідно до ч. 8 ст. 9 Закону, «у разі невиконання боржником умов договору оренди, суборенди, емфітевзису або суперфіцію, якщо таке порушення може мати наслідком припинення права користування земельною ділянкою [...], особа, яка передала боржнику в користування таку земельну ділянку, перед розірванням чи припиненням договору або зверненням до суду з цією метою зобов'язана здійснити заходи досудового врегулювання спору, а саме повідомити про свої наміри кредитора та запропонувати йому виконати зобов'язання боржника за укладеним договором оренди, суборенди, емфітевзису або суперфіцію».

Суд при вирішенні справи про припинення права користування земельною ділянкою з підстав порушення договірних зобов'язань перевіряє факт існування зобов'язань за аграрною нотою, а також виконання позивачем обов'язку щодо повідомлення кредитора з пропозицією виконати зобов'язання боржника за укладеним договором оренди, суборенди, емфітевзису або суперфіцію».

Отже, для реалізації законного інтересу щодо розірвання договору про користування земельною ділянкою власник змушений нести додаткові обов'язки та витрати. При цьому можливості компенсації таких додаткових витрат визначені доволі нечітко.

Стаття 10 Закону, яка має назву «Наслідки переходу права власності або права користування земельною ділянкою...», передбачає, що особа, яка набула від боржника право

власності або право користування земельною ділянкою, з моменту набуття такого права стає солідарним відповідачем перед кредитором за всіма зобов'язаннями боржника, що виникають з аграрної ноти, зокрема щодо виконання зобов'язання за аграрною нотою, сплати санкцій, відшкодування витрат на завершення виробництва та/або отримання заставленої сільськогосподарської продукції, а також її зберігання» (частина 1).

Частина 2 ст. 10 Закону встановлює виключення: «Положення частини першої цієї статті не застосовуються у разі:

1) повернення земельної ділянки її власнику внаслідок розірвання на підставі судового рішення укладеного між власником такої земельної ділянки та боржником договору оренди, емфітевзису або суперфіцію, якщо власник земельної ділянки в досудовому порядку запропонував кредитору виконати зобов'язання боржника за укладеним договором оренди, суборенди, емфітевзису або суперфіцію;

2) повернення земельної ділянки її власнику після спливу строку укладеного з боржником договору оренди, суборенди, емфітевзису або суперфіцію».

З цього випливає, що законодавець до «переходу права власності або права користування земельною ділянкою» відносить також випадки повернення земельної ділянки її власнику у зв'язку із припиненням правовідносин користування із боржником.

Наслідки виконання такого солідарного обов'язку власника передбачені в абз. 4 ч. 2 ст. 10 Закону: «У момент виконання боржником зобов'язань за аграрною нотою до особи, яка набула від боржника право власності чи право користування земельною ділянкою, переходить право вимоги до боржника». Ця норма очевидно містить логічну помилку; має бути: «У момент виконання особою, яка набула від боржника право власності чи право користування земельною ділянкою, зобов'язань за аграрною нотою до такої особи, переходить право вимоги до боржника».

Отже, питання компенсації додаткових витрат власника-позивача (ч. 8 ст. 9 Закону) вирішено у абз. 4 ч. 2 ст. 10 Закону, однак є недосконалим з точки зору юридичної техніки.

Також слід зазначити, що Закон не врегулює ситуацію, коли власник бажає у судовому порядку змінити договір.

Крім того, Законом передбачено внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [2], які передбачають таке:

1) «під час проведення державної реєстрації права власності та інших речових прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення (крім земельних ділянок для ведення садівництва) державний реєстратор обов'язково використовує відомості з Реєстру аграрних нот з метою встановлення наявності чи відсутності факту використання відповідної земельної ділянки, зазначеної в Реєстрі аграрних нот як місце вирощування заставленої майбутньої сільськогосподарської продукції» (абз. ч. 4 ст. 18);

2) підставою для відмови в державній реєстрації прав є «відсутність дозволу кредитора за аграрною нотою на проведення державної реєстрації прав у результаті відчуження боржником за відповідною аграрною нотою належної земельної ділянки (крім звернення стягнення на предмет іпотеки), права оренди, права емфітевзису або права суперфіцію, укладення договору суборенди, розірвання договору оренди, емфітевзису або суперфіцію, внесення змін до такого договору або відмову від нього – у разі якщо земельна ділянка зазначена в Реєстрі аграрних нот як місце вирощування

заставленої майбутньої сільськогосподарської продукції» (п. 21 ч. 1 ст. 24).

Отже, кредитор може, не давши відповідної згоди, заблокувати реєстраційні дії, у тому числі у випадку, коли наявне рішення суду про розірвання договору, і власником виконані вимоги ч. 8 ст. 9 Закону.

Висновки. Таким чином, аграрна нота створює суттєві правові наслідки для власника земельної ділянки. При цьому згода власника (наприклад, як умова договору оренди або як окремо надана згода) на видачу аграрної ноти користувачем не потрібна. Обговорювані правові механізми Закону можуть бути інструментом зловживань, використовуючись для навмисного блокування нормальної динаміки речових прав на земельну ділянку в інтересах користувача та/або інших осіб і на шкоду інтересам власника земельної ділянки. Неясним залишається також питання про поширення обговорюваних правових механізмів Закону на випадки постійного землекористування. Вирішення цих проблем вбачається у: 1) встановленні необхідності згоди власника на видачу аграрної ноти землекористувачем та презумпції відсутності такої згоди; 2) однозначне віднесення всього тягаря зобов'язань за аграрними нотами на боржника, навіть у випадку їх виконання власником земельної ділянки; 3) юридико-технічні удосконалення відповідних норм Закону.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про аграрні ноти : Закон України від 22.02.2024 № 3586-IX. *Офіційний вісник України*. 2024. № 26. стор. 12. стаття 1648.

2. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 51. ст. 553 (в редакції станом на 01.01.2025).

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;

ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ ТА ПРАВО, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Братасюк М. Г.

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ПРАВНИЧОЇ ОСВІТИ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА.....3

Єгоров А. Є.

СУДОВА ПРАКТИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ, АНГЛОСАКСОНСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВИХ СІМЕЙ.....9

Пунтус Д. А.

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....17

Штепа О. О., Коваленко С. В.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В СИСТЕМІ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА.....22

Яковлев С. І.

ПОНЯТТЯ «НАДЗВИЧАЙНИЙ СТАН»: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ І НАУКОВЕ ТРАКТУВАННЯ.....28

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Заворотченко Т. М.

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В НАЙДАВНІШІ ЧАСИ33

Корнякова Т. В., Дриголь О. О.

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ: АНАЛІЗ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....38

Пархуць В. Д.

ПРАВО ВЕТО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В МЕХАНІЗМІ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ В ДЕРЖАВНІЙ ВЛАДІ УКРАЇНИ.....44

Чукаєва В. О.

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА ТА РІВЕНЬ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗМІН СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ.....48

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО;

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Авторгов А. М.

ЕФЕКТИВНІСТЬ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....54

Бабак В. В.

РІЗНОВИДИ ФОРМ ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМ (ГОСПОДАРСЬКИМ) СУБ'ЄКТИВНИМ МАТЕРІАЛЬНИМ ПРАВОМ.....62

Бондаренко О. О.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ КОМПЕНСАЦІЇ ЗА ПОШКОДЖЕНЕ АБО ЗНИЩЕНЕ МАЙНО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.....66

Горват І. В.

ПРИТЯГНЕННЯ ДО СУБСИДАРНІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....72

Івашина Т. І., Марченко О. В.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ НАДАННЯ ВОЛОНТЕРСЬКИХ ПОСЛУГ77

Кочура С. В.

ВАЛЮТНІ ОБМЕЖЕННЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У ЯКОСТІ СКЛАДОВОЇ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....84

Наумова О. С.

НЕГАТОРНИЙ ПОЗОВ У СИСТЕМІ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ.....90

Резворович К. Р., Лазарева О. Л. РОЛЬ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗДІЙСНЕННІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	95
Садиленко О. Л. ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОМІРНІСТЬ ЯК ОЗНАКУ ПРАВОЧИНУ.....	100
Серг О. В. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОДНОРІВНЕВОЇ СТРУКТУРИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ.....	105
Фролов М. М. ВИЗНАЧЕННЯ НАЛЕЖНОГО СПОСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ ПО СПРАВАХ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ.....	110
Хандога А. В. РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОМІСІЇ З ЦІННИХ ПАПЕРІВ І ФОНДОВОГО РИНКУ У РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ВИКЛИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	115
Хандога В. В. ПОРЯДОК РОЗРВАННЯ ШЛЮБУ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ПОДРУЖЖЯ НА ПОВАГУ ТА НЕВТРУЧАННЯ У СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ.....	121
ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
Ділігул А. С. ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ І РОЗРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ.....	126
Заянчуковський С. О. ЗАХИСТ ПРАВА НА ПРАЦЮ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ: ОГЛЯД ПРАКТИКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ.....	130
Ткаченко В. С. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ВСТАНОВЛЕННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ПОНАДНОРМОВАНОЇ РОБОТИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД.....	135
ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО	
Гордієнко А. В. ЕКОЛОГІЧНА СТРАТЕГІЯ БЕЗПЕКИ ПОВІТРЯНОГО ПРОСТОРУ: ДОСВІД ВЕЛИКОБРИТАНІЇ.....	140
Луц Д. М., Куляк Р. Ю. ПРАВОВІ ПИТАННЯ ПІДТРИМКИ СУБ'ЄКТІВ У ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....	146
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО	
Воробйов В. Д. ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ.....	153
Горячов І. Д. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАХИСТ ПАТЕНТНИХ ПРАВ: ЗАРУБІЖНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД.....	158
Джафарова М. В., Кириченко О. Ю. ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ПОРУШЕНИХ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЗА АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	163
Івасюк І. Г. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	169
Кантор Н. Ю. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЦІЛЬ», «ЗАСОБИ», «РЕЗУЛЬТАТ» ТА «ЗАВДАННЯ» В МЕХАНІЗМІ ЦІЛЕПОКЛАДЕННЯ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....	175

Каргаманян Д. К. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ПОСЛУГИ, АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ, ЕЛЕКТРОННІ ПРОЦЕДУРИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ.....	181
Каргаманян Х. К. ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ НАДАННЯ ПОСЛУГ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДАХ ЯК ЕЛЕМЕНТ СЕРВІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	186
Кобрусєва Є. А. ДІЯЛЬНІСТЬ ОФІСУ ПРОТИДІЇ РЕЙДЕРСТВУ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПОДОЛАННЯ ПОРУШЕНЬ ПРОЦЕДУРИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМІСТЬ.....	190
Кондратьєв Є. Є. КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НОТАРІУСІВ ЩОДО ДОДЕРЖАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ	195
Македон О. А. ЕТИЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ.....	200
Миргородський С. А. КОНТРОЛЬ ЗА НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ.....	205
Павленко В. І. ВИЯВЛЕННЯ, РОЗШУК ТА УПРАВЛІННЯ: ФУНКЦІОНАЛЬНА ТРІАДА НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ВИЯВЛЕННЯ, РОЗШУКУ ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, ОДЕРЖАНИМИ ВІД КОРУПЦІЙНИХ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ.....	210
Сірко Б. П. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ТОВАРІВ ЗА ДОГОВОРАМИ КОМІСІЇ, СТОРОНОЮ ЯКИХ Є МИТНИЙ ОРГАН.....	217
Солдатенко О. В. ВІЙСЬКОВИЙ ЗБІР У ПОДАТКОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ.....	224
Ткаля О. В. СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ВЛАСТИВОСТІ.....	230
Трикоза Т. В. ЩОДО ПОРУШЕНЬ ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ТА ЗАХОДІВ ЙОГО ПОСИЛЕННЯ.....	236
Юморанов Д. І. ЗАВДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЯК НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ ГАЗОПОСТАЧАННЯ	242
Явтушенко Д. А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ ЕЛЕКТРОННІ ПОСЛУГИ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ	248
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
Гетьман Є. С. МОДЕЛЮВАННЯ ЯК МЕТОД КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	253
Гладченко Д. М. ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPOPУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА	260
Дрижакова Д. Ю. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОНЯТТЯ БОТОФЕРМ.....	265
Жданова А. В. ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВOPOPУШЕННЯ В ЗАКОНАХ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..	270

Івашко С. В., Олефір Л. І. КООРДИНАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРАТУРИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	276
Кошовий О. Г. ПРОБЛЕМИ НЕКОНСТИТУЦІЙНОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ РЕГУЛЯТОРА ОРГАНІЗОВАНИХ РИНКІВ КАПІТАЛУ ЯК ПЕРЕШКОДА ЗАСТОСУВАННЮ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ ЗА ЗЛОВЖИВАННЯ НА ОРГАНІЗОВАНИХ РИНКАХ.....	285
Нагорний А. М. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ БОРОТЬБИ ІЗ КОЛАБОРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	294
Тертишник В. М., Сачко О. В. ДОКТРИНА ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ ОРГАНІВ	299
Хороновський О. І. РОЛЬ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У ПРОТИДІ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ НА ШКОДУ ОБ'ЄКТАМ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ.....	306
Христич І. О. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОБЧИСЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ.....	311
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ; СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
Столітній А. В. КООРДИНАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА: РЕАЛІЗАЦІЯ ПОВНОВАЖЕНЬ, КОНТРОЛЬ ВИКОНАННЯ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	316
Тагієв С. Р. ОГЛЯД ПРАВОВИХ ВИСНОВКІВ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ЗА СТ. 368 КК УКРАЇНИ.....	323
Членов М. В. ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ПОНЯТИХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	329
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
Андрійчук Б. І. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КЛІНІЧНОЇ ПРАКТИКИ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ПЕРЕДОВОЇ ТЕРАПІЇ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ.....	335
Галічний В. М. РОЛЬ ТА ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА СУДОВУ РЕФОРМУ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ДОДЕРЖАННЯ ПРИНЦИПУ ЮРИДИЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ	342
Громовенко К. В., Дехтяренко К. О. ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ВИТОКИ, ТРАДИЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	348
Крамной С. С. АНАЛІЗ РОЛІ МІЖНАРОДНИХ МІЖУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗВ'ЯЗАННІ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ.....	354
Сокіран М. В. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ КРИТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ.....	358
Тронько О. О. МІЖНАРОДНИЙ ВІЙСЬКОВИЙ КОНФЛІКТ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТА ЗАСТОСОВУВАНЕ ДО НЬОГО ПРАВО.....	363
Чабаненко М. М. АГРАРНА НОТА І ПРАВА ТА ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ ВЛАСНИКА ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ, ВІДМІННОГО ВІД БОРЖНИКА ЗА АГРАРНОЮ НОТОЮ	377

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW; HISTORY OF TEACHINGS ABOUT THE STATE AND LAW, PHILOSOPHY OF LAW	
Bratasiuk M. H. PHILOSOPHICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF MODERN LEGAL EDUCATION AS AN URGENT PROBLEM.....	3
Yehorov A. Ye. JUDICIAL PRACTICE AS A SOURCE OF LAW: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONTINENTAL, ANGLO-SAXON AND UKRAINIAN LEGAL FAMILIES.....	9
Puntus D. A. THE HISTORICAL ASPECT OF SOCIAL SECURITY GUIDELINES.....	17
Shtepa O. O., Kovalenko S. V. CIVIL SOCIETY IN THE SYSTEM OF GUARANTEEING HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS.....	22
Yakovliev S. I. THE CONCEPT OF "STATE OF EMERGENCY": LEGAL AND SCIENTIFIC INTERPRETATION.....	28
CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW	
Zavorotchenko T. M. FORMATION OF THE HUMAN RIGHTS PROTECTION SYSTEM IN ANCIENT TIMES.....	33
Korniakova T. V., Dryhol O. O. CORRUPTION RISKS IN THE ELECTORAL PROCESS: ANALYSIS OF ELECTORAL LEGISLATION.....	38
Parkhuts V. D. PRESIDENTIAL VETO POWER IN THE MECHANISM OF CHECKS AND BALANCES IN THE STATE POWER OF UKRAINE.....	44
Chukaieva V. O. CONSTITUTIONAL REFORM AND THE LEVEL OF REGULATORY AND LEGAL SECURITY OF CHANGES IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM IN UKRAINE.....	48
CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; ECONOMIC LAW, ECONOMIC AND PROCEDURAL LAW; INTERNATIONAL PUBLIC AND INTERNATIONAL PRIVATE LAW	
Avtorhov A. M. EFFECTIVENESS OF JUDICIAL CONTROL IN EXECUTIVE PROCEEDINGS.....	54
Babak V. V. TYPES OF FORMS OF ABUSE OF CIVIL (ECONOMIC) SUBJECTIVE MATERIAL LAW.....	62
Bondarenko O. O. CIVIL LAW REGULATION OF THE MECHANISM OF COMPENSATION FOR DAMAGED OR DESTROYED PROPERTY IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW ON THE TERRITORY OF UKRAINE.....	66
Horvat I. V. BRINGING TO SUBSIDIARY LIABILITY IN BANKRUPTCY PROCEEDINGS. CIVIL LAW ASPECTS.....	72
Ivashyna T. I., Marchenko O. V. LEGAL REGULATION OF CONTRACTUAL RELATIONS IN THE FIELD OF VOLUNTEER SERVICES.....	77
Kochura S. V. CURRENCY RESTRICTIONS AS A MEANS OF INCREASING EFFICIENCY FOREIGN EXCHANGE REGULATION AS A COMPONENT SYSTEM OF NATIONAL SECURITY OF THE STATE.....	84

Naumova O. S. LAWSUIT FOR THE PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS IN THE SYSTEM OF CIVIL RIGHTS PROTECTION METHODS.....	90
Rezvorovych K. R., Lazarijeva O. L. THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN CONDUCTING CIVIL JUSTICE DURING A STATE OF WAR IN UKRAINE.....	95
Sadylenko O. L. REGARDING THE ISSUE OF LEGITIMACY AS A CHARACTERISTIC OF A JURISTIC ACT.....	100
Sert O. V. GENERAL CHARACTERISTICS OF THE ONE-TIER CORPORATE BOARD STRUCTURE.....	105
Frolov M. M. DETERMINING THE APPROPRIATE WAY TO PROTECT THE RIGHTS OF INDIVIDUALS IN CASES OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY THE INTERNAL AFFAIRS BODIES OF UKRAINE.....	110
Khandoha A. V. THE ROLE OF THE NATIONAL SECURITIES AND STOCK MARKET COMMISSION IN THE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL MARKET OF UKRAINE: ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES UNDER MARTIAL LAW.....	115
Khandoha V. V. PROCEDURE FOR DISSOLUTION OF MARRIAGE IN THE CONTEXT OF ENSURING THE RIGHT TO RESPECT AND NON-INTERFERENCE IN FAMILY LIFE.....	121
LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY	
Dilihul A. S. CONCLUSION AND TERMINATION'S FEATURES OF AN EMPLOYMENT CONTRACT: PRACTICAL ASPECTS.....	126
Zaianchukovskiy S. O. PROTECTION OF THE RIGHT TO LABOR OF CIVIL SERVANTS: REVIEW OF THE PRACTICE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE.....	130
Tkachenko V. S. PECULIARITIES OF LEGAL ESTABLISHMENT AND REGULATION OF OVERTIME WORK: EUROPEAN EXPERIENCE.....	135
LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW	
Hordiienko A. V. ENVIRONMENTAL STRATEGY FOR AIRSPACE SECURITY: THE UK EXPERIENCE.....	140
Luts D. M., Kuliak R. Yu. LEGAL ISSUES OF SUPPORTING SUBJECTS IN THE FIELD OF ANIMAL HUSBANDRY AT THE REGIONAL LEVEL.....	146
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW	
Vorobiov V. D. ACCESS TO PUBLIC INFORMATION DURING MARTIAL LAW: LEGAL REGULATION AND IMPLEMENTATION PECULIARITIES.....	153
Horiachov I. D. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION AND PROTECTION OF PATENT RIGHTS: INTERNATIONAL AND NATIONAL EXPERIENCE.....	158
Dzhafarova M. V., Kyrychenko O. Yu. THE RIGHT TO APPLY TO THE ADMINISTRATIVE COURT FOR THE PROTECTION OF VIOLATED RIGHTS, FREEDOMS AND INTERESTS IN THE FIELD OF PUBLIC-LEGAL RELATIONS UNDER ADMINISTRATIVE PROCEDURAL LAW OF UKRAINE.....	163

Ivasiuk I. H. GENERAL CHARACTERISTICS OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....	169
Kantor N. Yu. CORRELATION OF THE CONCEPTS OF "GOAL", "MEANS", "RESULT" AND "TASK" IN THE MECHANISM OF GOAL-SETTING OF ADMINISTRATIVE LAW PROVISIONS.....	175
Karhamanian D. K. COMPETENCE TO UNDERSTAND SERVICES, ADMINISTRATIVE PROCEDURES, ELECTRONIC PROCEDURES IN THE ACTIVITIES OF SUBJECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION.....	181
Karhamanian Kh. K. PECULIARITIES OF UNDERSTANDING THE PROVISION OF SERVICES IN ADMINISTRATIVE COURTS AS AN ELEMENT OF SERVICE ACTIVITY.....	186
Kobrusieva Ye. A. ACTIVITIES OF THE ANTI-RAIDING OFFICE OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF OVERCOMING VIOLATIONS OF THE PROCEDURE OF STATE REGISTRATION OF PROPERTY RIGHTS TO REAL ESTATE.....	190
Kondratiev Ye. Ye. CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF NOTARIES TO MAINTAIN LEGISLATION ON THE PROVISION OF PUBLIC SERVICES.....	195
Makedon O. A. ETHICAL AND LEGAL IMPLICATIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE USAGE IN LEGAL PRACTICE.....	200
Myrhorodskiy S. A. CONTROL OVER THE PROVISION OF PUBLIC SERVICES IN THE FIELD OF HEALTH CARE IN THE ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION ENTITIES.....	205
Pavlenko V. I. DETECTION, TRACING AND MANAGEMENT: THE FUNCTIONAL TRIAD OF THE NATIONAL AGENCY OF UKRAINE FOR FINDING, TRACING AND MANAGEMENT OF ASSETS DERIVED FROM CORRUPTION AND OTHER CRIMES.....	210
Sirko B. P. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE MECHANISM OF SALE OF GOODS UNDER COMMISSION AGREEMENTS TO WHICH THE CUSTOMS AUTHORITY IS A PARTY.....	217
Soldatenko O. V. MILITARY LEVY IN THE TAX SYSTEM OF UKRAINE.....	224
Tkalia O. V. THE ESSENCE OF STATE AUTHORITY AND ITS MAIN PROPERTIES.....	230
Trykoza T. V. REGARDING VIOLATIONS OF THE LEGISLATION ON FINANCIAL MONITORING AND MEASURES TO STRENGTHEN IT.....	236
Yumoranov D. I. TASKS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION AS COURSE OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF GAS SUPPLY.....	242
Yavtushenko D. A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL UNDERSTANDING OF THE CATEGORY OF ELECTRONIC SERVICES IN THE FIELD OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION.....	248
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW	
Hetman Ye. S. MODELING AS A METHOD OF CRIMINOLOGICAL INVESTIGATION	253
Hladchenko D. M. LEGAL ANALYSIS OF CERTAIN PECULIARITIES OF THE INSTITUTE OF MILITARY CRIMINAL OFFENCES UNDER THE CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA.....	260

Dryzhakova D. Yu. PROBLEMATIC ISSUES OF LEGISLATIVE REGULATION OF THE CONCEPT OF BOTANICAL FARMS.....	265
Zhdanova A. V. DEFINITION OF THE SUBJECT OF A CRIMINAL OFFENSE IN THE CRIMINAL LIABILITY LAWS OF UKRAINE AND THE COUNTRIES OF WESTERN EUROPE: COMPARATIVE LEGAL ASPECT.....	270
Ivashko S. V., Olefir L. I. COORDINATION ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR'S OFFICE AS A SUBJECT OF CRIME PREVENTION IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....	276
Koshovyi O. H. THE PROBLEMS OF UNCONSTITUTIONALITY OF THE LEGAL STATUS OF THE REGULATOR OF ORGANISED CAPITAL MARKETS AS AN OBSTACLE TO THE APPLICATION OF CRIMINAL SANCTIONS FOR ABUSE IN ORGANISED MARKETS.....	285
Nahorny A. M. CRIMINAL LAW MEANS OF COMBATING COLLABORATION ACTIVITIES UNDER MARTIAL LAW.....	294
Tertyshnyk V. M., Sachko O. V. THE DOCTRINE OF THE RULE OF LAW IN THE ACTIVITIES OF INVESTIGATIVE BODIES.....	299
Khoronovskyi O. I. THE ROLE OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE IN COUNTERING ACTIVITIES TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIMINAL GROUPS TO THE DETRIMENT OF CRITICAL INFRASTRUCTURE OBJECTS.....	306
Khrystych I. O. METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR CALCULATING CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ROAD TRAFFIC AND TRANSPORT OPERATION.....	311
CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINOLOGY; FORENSIC EXAMINATION; INVESTIGATIVE ACTIVITY; JUDICIARY; PROSECUTOR'S OFFICE AND ADVOCACY	
Stolitnii A. V. COORDINATION ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR: IMPLEMENTATION OF POWERS, EXECUTION CONTROL, RESPONSIBILITY.....	316
Tahiiiev S. R. REVIEW OF THE LEGAL CONCLUSIONS OF THE SUPREME COURT ON DETERMINING THE SUBJECT OF A CRIME UNDER ART. 368 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....	323
Chlenov M. V. FEATURES OF INVOLVING WITNESSES UNDER THE CONDITIONS OF THE MARTIAL LAW	329
INTERNATIONAL LAW	
Andriichuk B. I. LEGAL REGULATION OF CLINICAL PRACTICE OF ADVANCED THERAPY MEDICINAL PRODUCTS: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS IN UKRAINE.....	335
Halichyi V. M. THE ROLE AND INFLUENCE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS ON THE JUDICIAL REFORM IN UKRAINE ON THE EXAMPLE OF OBSERVANCE OF THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY.....	342
Hromovenko K. V., Dekhtiarenko K. O. EDUCATIONAL POLICY OF THE EUROPEAN UNION: ORIGINS, TRADITIONS AND PERSPECTIVES.....	348
Kramnoi S. S. ANALYZING THE ROLE OF INTERNATIONAL INTERGOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN RESOLVING INTERNATIONAL CONFLICTS.....	354
Sokiran M. V. INTERNATIONAL STANDARDS IN THE SECURITY OF CRITICAL INFORMATION INFRASTRUCTURE.....	358

Tronko O. O.

INTERNATIONAL MILITARY CONFLICT: THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY
AND THE LAW APPLIED TO IT.....363

Chabanenko M. M.

AGRARIAN NOTE AND RIGHTS & LEGAL INTERESTS OF THE OWNER LAND PLOT
WHO IS NOT THE DEBTOR UNDER THE AGRARIAN NOTE.....377

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 1

Коректура – Н.В. Славогородська, Н.С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка – О.І. Молодецька

Формат 60×84/8.

Обл.-вид. арк. 39,57, ум. друк. арк. 45,34.

Папір офсетний. Цифровий друк.

Наклад 300 примірників. Замовлення № 0724/481.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.